TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS DECIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXVI.

IN LOCVM LIBRI LXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI PRIMI.

C. Sextius proconsul, victa Salviorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ab aquarum copia, et calidis frigidisque fontibus, atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul adversus Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit. Quibus bellum inferendi causa fuit, quod Teutomalium, Salviorum regem, fugientem recepissent, et omni ope iuvissent; quodque Aeduorum agros, sociorum populi romani, vastassent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudine occupasset, a L. Opimio consule, ex senatusconsulto vocato ad arma populo, pulsus et occisus est; et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Pauli nepos, adversus Allobroges et Bituitum, Arvernorum regem, feliciter pugnavit. Ex Bituiti exercitu caesa millia hominum centum viginti. Ipse, quum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congentiatus, filius eius, comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem accepti. L. Opimius, accusatus apud populum a Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos cives in carcerem coniecisset, absolutus est.

I. Quum Italiam C. Fannius consul provinciam haberet, collega eius Cn. Domitius in Galliam (Gallia enim huic evenerat) profectus est. Magni iam tum in ea motus erant, et maiores quotidie sperabantur. Salluviorum potens et bellicosa natio, tentata magis a M. Fulvio, quam victa, suis et accolarum copiis exercitum haud aegre reparaverat. Non igitur levius C. Sextio, qui proconsule provinciam acceperat, quam adversus integros bellum fuit. Praeter immanitatem gentium, locorum obstabat asperitas, eoque multis, sed minutis proeliis pulsi, ex facili instaurabant bellum, donec virtute simul et humanitate ducis romani mitigata nonnihil agrestium hominum feritas cessit.

II. Locus erat calidis et frigidis fontibus irriguus, ubi collato pede dimicatum, et maior, quam antea, Salluviorum strages fuit. Vsus fortuna Romanus, ad oppidum hostium duxit, quod frequens propugnatoribus, quum in potestatem redactum esset, et captivi sub corona venderentur, unus eorum, Crantor nomine, proconsulem edocet, *semper se partium romanarum fuisse, eaque causa multas a civibus suis contumelias, et detrimenta magna passum*, et constabat veram allegationem esse. Tum proconsul alliciendos magnis praemiis duros animos ratus, non modo Crantorem cum propinquis omnibus libertati restitui, bonaque iis reddi iubet; sed insuper potestatem homini facit, ex omni numero captivorum capita nongenta liberandi.

III. Hiberna deinde in loco, ubi pugnaverat, habuit, et quia otium ab hoste erat, moenibus excitatis

§. 1. V. C. 630; A. C. 122. — Flor. III, 2. — Marcellin. XV, 29. — Liv. Epit. — Vell. I, 15. — Diodor. apud Vales.

urbem instituit condere, vocavitque ***Aquas Sextias*** **:** quae hodie manent, quamquam minore fontium fama, quorum magna pars, calidas olim aquas fundere solita, refrixit. Valido deinde praesidio novae urbi imposito, quum litus a Massilia Italiam versus liberasset, remotis, ubi licuit, ad passus mille quingentos, ubi iniquiora loca erant, ad mille passus barbaris, agrum illum Massiliensium civitati dono dedit, Romamque profectus, de Liguribus, Vocontiis, Salluviisque impetravit triumphum.

IV. Neque multo post L. Aurelius Orestes triumphavit ex Sardinia, quum eam provinciam quintum in annum obtinuisset, evidenti argumento, haud parvum ibi laborem fuisse, cui conficiundo quinquennium necessarium fuerit, et confecto praemium triumphus. Splendidiores in Gallia Cn. Domitii, qui consul provinciam a C. Sextio acceperat, res gestae fuerunt, quanto cum fortioribus populis, et in nobiliore solo bellatum est. Salluviorum mala gentes asperrimas Allobrogum Arvernorumque conciverant.

V. Allobroges Salluviorum regem Teutomalium patria profugum benigne exceperant, omnique ope iuvabant. Miscuerunt cum his Arverni causam, quorum rex Bituitus, missa legatione veniam Salluviorum regulis postulans, nihil a Domitio impetraverat. Legationis nova forma fuit, quod hominem praeclare vestitum, non modo satellitum, sed etiam canum custodia sequebatur. Aderat et barbarus vates, *bardos* patria lingua vocant, quo genere magnopere delectantur, qui gentili carmine regem, gentemque et legatum celebraret.

§. 3. Solin, cap. 8. — Cassiod. Chron. — Liv. Epit. — Strab. lib. IV, p. 480. — Tab. Triumph.

§. 5. Liv. Epit. — Appian. apud Fulv. Vrsin. — Lucan. I, 449. — Posidon. apud Athen. VI, 12.

VI. Quum ab his causis omnia iam satis ad bellum spectarent, etiam Aeduorum querelae Domitium attraxerunt, quae prima trans Alpes natio societatem, et amicitiam romanam concupivit: avide et nostris ansam distinendi Gallias arripientibus, quarum concordiam, experti ferociam singularum nationum, haud iniuria metuebant. Quum igitur summa in hoc populo auctoritas esset, prae ceteris gentibus omnibus honorifice ab Romanis habiti, multisque senatusconsultis *fratres ac consanguinei populi romani* sunt appellati.

VII. Quo infestius a gentibus, quae nihil aeque ac romanum nomen oderant, premebantur; Arvernis etiam aemulatione principatus studiosius in id bellum incumbentibus. Quorum tantae per id tempus opes fuerunt, ut supra ducenta armatorum millia in aciem possent educere: pecuniae ita copiosi, ut Luerius rex per campos patentes carpento invectus, nummos aureos et argenteos, colligendos popularibus, per luxum et ostentationem opulentiae sparserit: septo deinde quadrato effecto, quod omnem in partem spatii passus mille quingentos amplecteretur, lacus in eo pretiosa potione repletos dederit, cum tanta esculentorum abundantia, ut unicuique volenti per multos dies comessandi copia fieret, adstantibus perpetuo qui ministrarent.

VIII. Huius filius Bituitus tum Arvernis imperabat patre suo non opibus, non animo minor. Ita quum hinc Allobroges, inde Arverni crebras et validas in agrum Aeduorum incursiones facerent, villas vasta-

§. 6. Flor. III, 2. — Liv. Epit. — Strab. lib. IV, p. 492. — Caes. de Bell. gall. I et VI. — Panegyr. Constantino dictus. — Tac. Annal. XI, 25.

§. 7. Caes. de Bell. gall. — Cic. pro Milone. — Scholiast. Lucan. — Strab. lib. IV, p. 191 — Posidon.

rent, oppida expugnarent, excitatus sociorum precibus Domitius exercitum finibus Allobrogum admovet. Inter haec L. Opimius, Q. Fabius Maximus Aemiliani filius, consulatum inierunt: quo anno circa solem arcus apparuit: maximo optimi vini proventu, quod Opimiani nomine nobilitatum, in multos deinceps annos incorrupta bonitate duravit.

IX. Consulibus provinciae Italia et Gallia decretae: haec obvenit Q. Fabio. Italiam obtinuit L. Opimius; Cn. Domitius exercitum suum proconsulari imperio retinere iubetur: nec enim avocari eum a legionibus ratio belli sinebat, quum instare conflictus videretur, priusquam successor proficisci in provinciam posset; et esse duos in Gallia duces, totidemque exercitus, ex usu et necessitate temporum videbatur. Neque falsi opinione sua Patres sunt. Domitio quum hostes occurrissent, neutra parte pugam detrectante, quia Romanus viribus ac disciplina valebat, Allobrogum ingentes copiae maximis Arvernorum auxiliis auctae erant, ad confluentes Sulgae fluminis et Rhodani, iuxta Vindalium (id oppido nomen traditur) acri proelio concursum est.

X. Ibi victoriae magnum momentum elephanti attulerunt, rarum in romana acie praesidium: horum insolita forma ac stridore hostium agmen exterritum, iumentis maxime per consternationem et tumultum solventibus ordines, fusum fugatumque est: captivorum millia tria fuerunt; caesorum maior numerus, ad viginti millia cecidisse referuntur. Dum haec trans Alpes geruntur, foedius in Vrbe certamen inter ci-

§. 8. V. C. 631; A. C. 121. — Liv. Epil. — Flor. III, 2. — Cic. pro Font. cap. 12. — Vell. II, 7 et 10. — Plin. II, 29, et XIV, 4.

§. 10. Strab. I, r. — Vell. II, 10. — Liv. Epit. — Flor. III, 2. — Oros. V, 13.

ves, et, occisis insignibus viris, funesta victoria fuit: iam enim gracchanorum motuum eventus exsequi tempus monet. Professas invicem inimicitias L. Opimius et C. Gracchus proximis aliquot annis aluerunt, non sine mutuis contumeliis ac periculis, utrisque, ut fit, adversarium quovis modo deprimere studentibus.

XI. Opimius, per factionem Caii serius consulatum adeptus, vicem ei reddiderat, curato, ne tribunitiis comitiis suffragia, quae plurima tulerat, ex fide renuntiarentur: id, quamquam controversia non caret, probabilius effecit inimicorum insultatio, qua et ipse commotior, *risum eos ridere sardonium* dixit, *ignaros, quantum ipsis tenebrarum actionibus suis offudisset.* At L. Opimius, omnia sibi consuli contra privatum proniora videns, nullum non lapidem movebat, ut contumeliis iniuriisque irritatum iuvenem ad violentius aliquod factum impelleret, quo fratris exemplo perderetur.

XII. Igitur dum ille, cum M. Fulvio Flacco, conquirendis per Italiam colonis occupatur, qui Carthaginem deveherentur, consul omnes suas artes viresque ad subvertendas eius leges, tollenda acta, explicat. Praecipue terminorum a lupis motorum prodigium celebratur: *tantum non voce missa monere martium animal, non esse diis cordi eam instaurari urbem, quae de imperio terrarum orbis cum populo romano dimicasset: eo iam progressos amentiae homines, ut non solum consulta Patrum pro nihilo ducerent, sed neque deorum caeremoniis, et formidabili religione moverentur.*

XIII. *Plane de ruinis Carthaginis aedificandis cogi-*

§ 11. Plutarch. in C. Graccho, cap. 16. — Appian. Civ. lib. I.
§. 12. Appian. Civ. lib. I.

tationem ullam suscipiendam non fuisse: nunc autem, quia, quod factum esset, mutari nequiret, providendum, ne in pernicioso incepto pergeretur; orandosque deos, ut, quidquid his ausis contractum piaculi esset, id omne salva republica suis periculis auctores luerent. His sermonibus quum accessissent augurum responsa, motus est senatus, ut cum populo ea de re agi iuberet. Promulgavit legem ex senatusconsulto M. Minucius Rufus tribunus plebis. Id quidem haud citra magnum dolorem, sed tamen civiliter laturus Caius videbatur, sive magnitudine periculi appropinquantis segnior; sive damnata spe curandi civitatem, tot vitiis aegram, t aliorum improbitate, aliorum stultitia, quotidie n maiora mala praecipitem.

XIV. Sed desidentem eius impetum amici, et princeps omnium M. Fulvius exstimulavit, provecta iam aetate, sed iuvenili temeritati propior. Surgit de integro acerbior, quam antea unquam, contentio. Triumviri furentibus similes in forum provolant; senatui convicium ingens faciunt: *nihil in Africa triste visum: artes has locupletium esse, qui defensores plebis, actaque reipublicae salutaria ut evertant, consumptis frustra machinationibus aliis, ad ficta prodigia se receperint*: levissimus quisque de plebe criminationibus eorum facile credit, magna hominum multitudo agglomerata impellit ultro ruentes, societatemque laborum ac periculorum pollicetur.

XV. Aiunt, et matrem Caii Corneliam conductos clam mercenarios, specie messorum, a Miseno in Vrbem misisse; idque ex epistolis eius intelligi posse, quibus per verborum ambages consilium suum filio

§. 13. Flor. III, 15. — Auct. de Vir. ill. cap. 65. — Plut.
§. 14. Appian.

significasset; sed incerta ea fama est; et ex diverso asseritur, invitissima matre postremas actiones Caium suscepisse. Die comitiorum quum populus prima luce Capitolium implevisset, iamque M. Flaccus cum eo agere exorsus esset, magno stipatus agmine Caius eodem contendit: sed impeditus inimicorum occursu, declinato comitio, in porticum secessit, donec, quid agendum pro tempore esset, consideraret.

XVI. Interim Q. Antyllius Opimii praeco, quum a sacrificio consulis exta deportaret, turbam triumviralem findens, «Date locum, exclamat, bonis civibus improbi!» Simul nudatum brachium turpiter commotum exporrigit: in contumeliam id acceptum, stilisque longioribus, qui de industria praeparati caedis causa dicebantur, confestim homo confossus est. Qui Gracchο iniquiores sunt, nihil contumeliose dictum factumque ab Antyllio tradiderunt, sed hunc in porticu sacrificantem, quum praeteriret Gracchus, iniecta manu rogavisse, patriae parceret.

XVII. Tum Graccho, tanquam ad cogitati sceleris exprobrationem, torvum intuente, clientium aliquem, nec voce ulla, nec signo exspectato, sed ex vultu mentem perspexisse ratum, districto pugione caedem patravisse. Vtcumque res gesta est, aegerrimo animo tulit eam Caius: quumque se purgaturus in forum descendisset, nec audire quisquam sustineret (caede enim cognita, nescii ubi constiturum id exemplum esset, templo diffugerant, et tentantem dicere, tanquam civili sanguine pollutum, aversabantur); magno dolore correptus, turbam suam increpuit, *quod*

§. 15. Plutarch. — Oros. V. 12.
§. 16. Appian. — Auct. de Vir. ill. — Plutarch.
§. 17. V. C. 631; A. C. 121. — Plutarch. in C. Graccho. — Appian. — Auct. de Vir. ill.

inimicis iam pridem hoc quaerentibus, colorem adversus sese praebuissent.

XVIII. Neque defuit consul occasioni, quin magnam Caio invidiam conflaret, quasi cive interfecto, concionem etiam a tribuno plebis avocare ausus esset. Dato deinde certis hominibus negotio, ut ante lucem armatos in Capitolium adducerent, dimissis praeconibus senatum indicit. Ipse, aede Castorum occupata, occasionem suam opperitur. Irritatis omnium animis, non tamen ulterius ea die processum: et imbre coorto Caius atque Fulvius, rebus praesentibus moesti, sua quemque manu comitante, domos discesserunt: cetera plebs, ut in magno discrimine civitatis, forum de media nocte occupavit.

XIX. Vbi diluxit, et senatus convenerat, nudum Antyllii corpus, cum gemitibus et ploratu portantium, per forum defertur ad curiam; conscio omnium consule, sed per dissimulationem mirabundo, quae causa luctum istum excitaret: procurrentibus ad visendum senatoribus, quum depositus in foro lectus esset, varii animorum motus fuerunt. Patres, velut saevum ac triste facinus, impense miserabantur: vulgus ira et indignatione fremebat, *quaenam illa pravitas animorum esset, ut, qui Ti. Gracchum tribunum plebis in Capitolio interfecissent, insepultumque abiecissent, iidem nunc apparitoris Antyllii non iustissimam forte necem, sed cuius ipse causam praebuisset, tanta cum doloris demonstratione deplorarent.*

XX. *Propositum in foro cadaver esse mercenarii hominis, circumstare senatum, tanquam in magna reipublicae calamitate tristem: at hos tam bonos ac misericordes animos, eo ipso tempore nihil aliud agitare, quam*

§. 20. Auct. de Vir. ill. cap. 76. — Cic. Philipp. VIII, 4. — Plutarch. — Appian.

quibus modis unum reliquum romanae plebis assertorem circumveniant. Non obstiterunt hae quaerelae, quo minus in curiam regressi Patres, M. Aemilii Scauri sententiam sequuti, senatusconsultum, quale in extremo metu solet, facerent: *Quod L. Opimius consul verba fecit de republica, de ea re ita censuerunt, uti L. Opimius consul rempublicam defenderet.*

XXI. Hoc accepto senatusconsulto, L. Opimius, senatu in armis adesse, equitibus praeterea binos servos armatos adducere iussis, Caium et Flaccum ad rationem actorum reddendam in curiam arcessit. Vicissim et Flaccus praesidium, quantum potest, cogit, certus vitam atque dignitatem, si iure non liceat, armis defendere. Longe alia Graccho mens erat: solus et inermis perire malebat, quam cum periculo et clade civium vincere. Sed foro digrediens quum forte praeter statuam patris via duceret, diutule ad eam substitit; nullaque voce edita, tantum lacrymis et gemitu prorumpentibus, discessit.

XXII. Id conspectum incitamento multis fuit, ut sine summo suo scelere deseri posse negantes, domum eius contenderent, eumque actis tota nocte excubiis custodirent. Et hi quidem ceteroquin quieti, suum ac reipublicae tempus mente sollicita metiebantur. Ad Flaccianas aedes non eadem modestia erat, quum ipse inter primos multo mero inebriatus, pleraque praeter aetatem indecore iactaret ageretque, et ducis exemplo factio ex faece plebis collecta, cum multis in primores Patrum liberis dictis, usque ad diluculum vino ac clamoribus omnia replerent.

XXIII. Luce orta M. Fulvius aegre a somno excitatus spoliis gallicis, quae domi a triumpho habebat,

§. 21. Auct. de Vir. ill. — Appian. — Plut.

armat suos, et ad collem Aventinum occupandum proficiscitur. Armavit et Caius familiam, ipse brevem pugionem sumpsit, inermis cetera, togatusque tanquam ad forensem actionem exivit domo. Ibi coniux occurrit Licinia, unaque manu filium communem, altera virum tenens: « Quo ruis, inquit, Cai? non » ad rostra te, ut olim, dimitto legislatorem sacro» sancta potestate praeditum, quamquam et haec in » fratre tuo violata est: ne adversus hostem quidem » dimicaturus egrederis, ut si quid humanitus con» tigisset, luctum liceat consolari.

XXIV. » Acerbissimis inimicis Semproniae domus, » Tiberii Gracchi interfectoribus temet obiicis, nu» dum quidem recte, nam in civilibus discordiis pe» rire, quam perdere, viro bono convenientius: sed » in nullum patriae usum debitam illi vitam profu» sum ire, cum nulla officii laude, crimen habet » temeritatis. Non es nescius regnare vim in foro et » comitiis; ferro, non iure, controversias transigi; » etiam ultra mortem extendi odia, et, amisso spiritu, » corpus exanime ludibrio et poenis destinari: si ad » Carthaginem aut Numantiam Tiberius cecidisset, » induciis factis ad sepulturam repeti cadaver potuit; » nec enim vel infensissimi hostes funeribus occiso» rum invident.

XXV. » Sed in hac urbe quo evaserit improbitas, » vides. Me miseram! quid ego scio, si non flumini » aut mari mox supplicandum erit, ut corpus con» tumulandum restituant! nam quid usquam sanctum » intemeratumque esse queat, ubi Tiberius occidi » potuit? quid vero posthac aut legibus credas, aut » quam ultra spem habeas in tutela deorum»? Inter

§. 23. Appian. — Auct. de Vir. ill. — Plut.

haec lamenta Gracchus clementer laxatis mulieris amplexibus, tacitus cum amicis digredi coepit: mulier, togam abeuntis prehendere conata, procidit humi; quumque diu sine voce iacuisset, tollitur a servis, et in aedes fratris Crassi deportatur. Caius atque Fulvius, sociatis in Aventino consiliis, aedem Dianae muniunt: *etiam servos ad pileum vocatos, quamquam sine successu*, quidam auctores prodiderunt, quod placidis Caii moribus parum congruit, nisi forte in extremo periculo nullum esse contemnendum auxilium existimavit.

XXVI. Ne tamen quidquam retinendae concordiae intentatum relinqueret, Fulvio persuasit, ut Quintum filium minorem cum infulis mitteret in forum, existimans, ob innocentiam adolescentiae, gratiosum hunc et utilem impetrandae paci legatum fore: namque annum duodevicesimum necdum transgressus, ingenua formae pulchritudine excellebat. Atque hic ubi vultum verecundia et lacrymis perfusus, mandata modeste ac decenter exposuit, haud pauci praesentium ad conditiones inclinabant, quum Opimius consul: « Ipsos, inquit, venire positis armis oportuit, » seque senatus arbitrio permittere: tu igitur haec » nuntiaturus abito, et, nisi acceptae conditiones » erunt, ne revertitor ».

XXVII. Aiunt, his renuntiatis paratum fuisse Gracchum descendere, et reliquis omnibus reclamitantibus retentum. Ita remittitur cum prioribus mandatis adolescens, et a cupido pugnandi consule in vincula coniicitur: continuo valida manus cum iustis armis,

§. 25. Appian. — Oros. V, 12. — Plutarch.
§. 26. Vell. II, 7. — Plutarch. — Appian.
§. 27. Appian. — Plutarch. — Oros. V, 12. — L. Ampel. — Cic. Philip. VIII, 4, et in Catilin. IV, 6, — Val. Max. V, 3.

et Cretenses sagittarii multi in Aventinum mittuntur. Hos D. Brutus vir consularis, qui socer Caii fuerat, per clivum publicum ductos, adoriri iudicatos hostes iubet. Fit acris pugna, ferociter dimicante Flacco. P. Lentulus princeps senatus grave vulnus accipit, donec amissis hominibus ferme ducentis quinquaginta, qui maxime sagittis eminus confixi fuerant, et diffugientibus reliquis, M. Fulvius una cum maiore filio, per aedem Lunae, in cuiusdam noti domum perfugit.

XXVIII. Ibi quum in balneum quoddam neglectum olim se abdidisset, et inimici, latebras eius ignorantes, toti vico incendium minitarentur, territus qui receperat, quum indicium facere verecundaretur, subornavit proditorem: ita reperti, tamen obiectis foribus se defendebant, donec rescisso cratitio pariete iugulati sunt. Caium, manus conserere cum civibus nolentem, in Dianae fanum abstulit prima fuga. Vbi prae dolore manus sibi inferre parantem fidissimi amicorum Pomponius et P. Laetorius attinuerunt: quamquam alii pro Laetorio Licinium nomen ponunt.

XXIX. Sic extortus iuveni pugio, ac ipse in fugam abreptus est: ibi genu posito tetendisse ad simulacrum Deae manus dicitur, cum imprecatione in romanam plebem, *faceret Dea, ut ingratus et desertor suorum populus, perpetuam nobilitati serviret servitutem.* Subito enim, quum promissa voce praeconis impunitas arma ponentibus esset, ab universis se relictum animadverterat. Familiares tamen aliquot amicique pro eo adhuc propugnabant; quorum ope

§. 28. Diod. apud Vales. — Oros. — Plutarch. — Auct. de Vir. ill. cap. 65.
§. 29. Oros. — Auct. de Vir. ill. — Plutarch. — Vell. II, 6. — Diod. apud Vales.

vix ad portam Trigeminam et sublicium pontem pervenire potuit: ibi Pomponius eques romanus et Licinius (sive is Laetorius fuit) more Coclitis pontem obiectu corporum suorum clauserunt irruentibus: postremo his quoque, dubium suo, an hostili ferro, interemptis, parum, ne comprehenderetur Gracchus, aberat.

XXX. Plurimi enim eum, nec ab odio magis, quam avaritia, persequebantur; quia consul caput eius auro pensaturum edixerat. Igitur perterrita multitudine, cui eousque carissimus fuerat, nemo aut defensor capitis eius, aut adiutor fugae exstitit: tantum, velut ludicri certaminis spectatores, properare cum hortabantur; adeo non ferentes opem, ut equum petenti nemo sustinuerit adducere (nam a templo Dianae desiliens talum intorserat): hactenus omnium animi perculsi victoria senatus erant.

XXXI. Iam in lucum Furinae, qui trans Tiberim est, pervenerat, quum propinquis admodum Opimii satellitibus, occupandum fati arbitrium ratus, iugulum servo praebuit, qui dominum, et mox semetipsum super domini corpus interfecit: manavit tamen et haec fama, *vivum utrumque deprehensum a percussoribus esse: atque ab his servum primo, qui Gracchum suo corpore tegebat, deinde Caium obtruncatum esse.* De fide hominis consentitur: auctor mortis et nomen in incerto est: quidam *Philocratem*, plures *Euporum* prodiderunt.

XXXII. Capita Flaccorum et Gracchi relata sunt ad consulem, haud pari crudelitatis praemio: nam

§. 30. Plutarch. — Vell.
§. 31. Diod. — Oros. — Plutarch. — Val. Max. VI, 8. — Appian. — Cic. de Orat. II, 67. — Flor. III, 15. — Plin. XXXIII, 3. — Auct. de Vir. ill.

tenuiorum gratuita opera fuit; L. Septimuleio Anagnino, qui lancea praefixum Caii caput attulerat, aequale auri pondus persolutum est: eademque res et consulis capita civium licitantis, et Septimuleii multa suggillatione non caruit; qui quum inter familiares Gracchi fuisset, non modo casum amici non est miseratus, sed etiam caput sua manu praecisum, aut obscuro cuidam homini, qui amputaverat, quaestus causa ereptum, in aedes suas detulisse dicitur, ibique cervice perforata, cerebroque exempto, plumbum infudisse: certe, quum appensum caput fuisset, pondo septemdecim cum besse pependisse, annotatum est. Atque hic merito deinceps in odio et contemptu omnium exegit vitam, etiam praetoris Q. Mucii faceto dicto notatus: nam petenti, *ut se praefectum in Asiam duceret:* « Quid tibi vis, inquit, insane? tanta malo» rum est multitudo civium, ut tibi ego confirmem, » si Romae manseris, te paucis annis ad maximas » pecunias esse venturum. »

XXXIII. Hunc ad modum peremptis ducibus, consul in ceteros tam acerbe quaestionem eius criminis exercuit, ut supra tria millia hominum, plerumque indicta causa, in carcere triumvirali supplicio necata referantur, bonis publicatis, corporibus in profluentem abiectis. Gracchi tamen truncus, misericordia quorundam, an spe praemiorum (nec enim memoriae proditum est), extractus aquis, et Misenum ad matrem Corneliam deportatus. Flaccus adolescens, quod accepto mortis arbitrio non uteretur, in robore necatus est.

XXXIV. Huic etiam, quemadmodum C. Graccho, fides amicorum, quum salutem dare non posset, so-

§. 33. Sallust. Iugurth. 31. — Oros. — Plutarch. — Appian. — Vell. II, 7.

cietatem mortis praestitit: haruspex Tuscus, flentem in vincula publica duci videns; « Quin tu hoc potius, inquit, facis? » et cum dicto caput illisit in postem lapideum ianuae carceris, effusoque cerebro exanimis corruit. Memoria quoque occisorum damnata, viduis luctu interdictum: Licinia Caii dote insuper spoliata est: M. Fulvii diruta domus; *area Flacciana* appellatur. Omnis ista severitas, quum a privato magis odio, quam publici boni cogitatione, profecta videretur, magis ad invidiam consulis, quam ad auctoritatem valuit.

XXXV. Vtique postquam, Vrbe lustrata, Concordiae fanum ex senatusconsulto L. Opimius in foro posuit: tanquam enim de civibus interfectis tropaeum frementes intuebantur, noctuque titulis dedicatae aedis interpositum carmen est, quo *templum istud Concordiae opus esse vecordiae* significaretur. Hunc cursum exitumque vitae nobile par fratrum habuit: quasi, quibus natura et educatio ingenium et alia praeclara similiter contulerant, eos etiam germanis, ut ita dicam, casibus fatorum industria damnavisset.

XXXVI. Vterque insignis animo, et par cuilibet ducum futurus, tum abstinentia et facundia inter praecipuos fuit: uterque amore reipublicae, quam, oppressa plebe ingenua, sensim robore virorum subducto, labefactari per avaritiam principum intelligebant, arduum opus, et ad extremum infelix moliti, quorum consulere commodis studuerant, eorum metu proditi, haudquaquam dignam sanctissimi propositi mercedem retulerunt. Postea tamen, ut vera rerum

§. 34. Plutarch. — Vell. — Cic. pro Domo, cap. 38. — Val. Maxim. VI, 3.
§. 35. Appian. — Augustin. de Civ. Dei, III, 25. — Plutarch. — Vell.
§. 36. Plutarch.

pretia mortales sero intelligunt, revixit ipsorum in mentibus civium amor, ut et effigies haberent propatulo, et primitias fructuum locis, ubi interfecti illi fuerant, libarent; quibusdam etiam quotidiana ibi sacra facientibus, adorantibusque tanquam ad pulvinaria deorum.

XXXVII. Paulatim enim, quidquid actionibus Gracchorum partum fuerat, quum plebi detraheretur, tum demum vidit, cum his fratribus libertatem suam interiisse. Neque multo post lege lata permissum, litigiosos agros possessoribus accepta pecunia relinqui, quod superior Gracchus vetuerat; patefactaque divitibus via est, partim pretio, partim calumniis, aut vi extrusis pauperibus, fundos suos in immensum amplificandi. Quod ubi continuis querelis molestum et infame fuit, Sp. Thorius in totum abrogavit agrarias leges, instituto, *ut, agris penes pristinos possessores manentibus, vectigal divideretur plebi.*

XXXVIII. Sic egestati civium nonnihil consultum, frequentiae detractum est; et circumscriptis semel hac astutia legibus, ut nihil improbae cupiditati satis est, divites haud aegre tribunum alium repererunt, qui etiam vectigal tolleret: ita servilem in modum oppressa plebe, rata Caii morientis imprecatio fuit. Quin et publicae mox calamitates ab hoc initio prodierunt: civium ac militum infrequentia orta; aerarium populi romani defraudatum; legum etiam gracchanarum velut oblivio et interitus sequutus, quum per annos ferme quindecim ex iis iudicia nulla, aut rara agerentur.

XXXIX. Non omittenda mihi videtur hoc loco Corneliae constantia, quae vitam ultra haec tempora

§. 37. Cic. in Bruto, cap. 36. — Appian.

produxit in Miseno, quo post Tiberii necem, Vrbem perosa, secesserat. Magnifica mulier et erudita, doctorum hominum, etiam e Graecia, conversatione dolorem animi leniebat: sociorum regum omnium amicitias retinens, muneribusque colere ac coli solita. Frequentes igitur domi illius hospitum adventus erant, quoties acta dictaque, et interiorem vitam patris Africani referret, cum voluptate auscultantium: iidem stupebant, quum audirent fata filiorum eo vultu ac voce narrantem, tanquam aliena ac vetera mala exponeret.

XL. Nam et ad cetera omnia nullum moeroris signum edebat, et quum *in locis sacris occisos* diceret, amabat addere, *dignos esse illos eiusmodi defunctis tumulos*. Vnde quidam senio et calamitate emotam ipsi mentem iudicarunt: amentes ipsi, quos falleret, quantum etiam in muliebribus animis, ad humana bene ferenda valeat recta indoles, cum bona educatione, et iis studiis, quae omnia mortalium caduca et fluxa esse docent, neque secundis rebus abuti ad superbiam, neque ad vilitatem adversis compelli patiuntur.

XLI. Sub idem tempus, quod interfectis inimicis res matura videbatur, de P. Popillii reditu, quem priore tribunatu suo C. Gracchus expulerat, L. Calpurnius Bestia tribunus plebis ad populum tulit: multisque, ut pro nobilissimo homine, cognatis affinibusque, sed maxime filiis adolescentibus deprecantibus, populus reditum iussit. Idem annus sicuti Romam urbem discordia, ita Siciliae partem incendiis

§. 39. Sallust. Iugurth. cap. 31. — Vell. — Oros. V, 12. — Plut.
§. 41. Cic. post redit. in Senat. c. ult. Brut. cap. 34, et post redit. ad Quirites, cap. 3. — Oros. V, 13.

et ruinis laceravit: auditaque Catanensium legatio est, *sibi Aetnae montis viciniam, saepe et antea gravem, tum propemodum exitiosam fuisse.*

XLII. *Nam ab eo monte torrentibus ignium profusis, fines suos omni hostili impressione foedius vastatos: urbis quoque tecta mole cinerum oppressa, ardore exusta passim concidisse.* Senatus levamen malorum, immunitatem tributorum atque vectigalium omnium in annos decem dedit. Dum ista Romae geruntur, Q. Fabius consul, quum in provinciam venisset, adversus Bituitum Arvernorum regem, qui a priori clade, ex Allobrogibus, Rhutenisque, et sua civitate, haud minorem pristino exercitum conflaverat, versus Isaram flumen, haud procul Rhodani confluentibus progreditur.

XLIII. Hostes, etiam paucitate Romanorum animosi, quam *vix canibus, quos haberet in agmine, suffecturam* Bituitus iactitabat, primo quoque tempore cupiebant confligere; nihil aliud metuentes, quam ne paratam e manibus elabi victoriam sinerent, quod intra hominum millia triginta consul adduxisset. Ab hac fiducia quum multa negligenter et temere fierent, ea consuli patefacta occasio est, ut quamquam febri quartana, seu, quemadmodum alii scripserunt, recenti vulnere debilis, suo tempore locoque utendum iudicaret. Namque Bituitus, licet Rhodanum ponte iunxisset, transferendis celerius copiis tumultuarium alterum ex lintribus struxit, quos, imposito ex asseribus tabulato, catenis ferreis revinxerat.

XLIV. Regio ob viciniam montium, partim aspera collibus, partim aquis interrupta, mediocribus, quam

§. 42. Oros. V, 14. — Caes. de Bel. gall. I, 45. — Strab. lib. IV.
§. 43. Strab. lib. IV, pag. 185. — Plin. VII, 50. — Appian. Celtic. — Oros.

magnis exercitibus instruendis habilior erat: accedebat tempus anni, magnis caloribus, quorum impatientes Galli sunt, momentum allaturis victoriae; nam a. d. VI. id. august. dimicatum est. Igitur curru circumvectus agmen, aut, si in pedes se demisisset, proximis aegrum sustentantibus, ordinabat aciem, milites cohortabatur, quid fieri in pugna vellet, edocebat. Diligentiam consiliumque consulis ingens victoria, et quanta ex eo hoste parta nunquam fuerat, approbavit. Ad ducenta millia Gallorum fuisse referuntur.

XLV. Ex his, qui minimum, centum viginti millia caesa, qui plurimum, centum quinquaginta interempta armis, aut aquis suffocata, prodiderunt: nec insignior victoria clade hostium, quam victoris exercitus incolumitate fuit; ex quo milites omnino quindecim amissi referuntur. Satis apparet, subito invadentium impetu perterrefactum hostem, quum et multitudine sua, et transeundi studio praepediretur, neque explicatam aciem, neque omnino provisi parative quidquam ad proelium habuisse. Igitur pugna cadentium magis numero, quam pugnantium robore, satis diu sustentata, postquam perditas esse res apparuit, ad pontem confusis ordinibus multitudo ingens properavit: qui mole pressus, dissolutis vinculis, multa hominum millia mediis in fluctibus rapidissimi amnis exposuit.

XLVI. Consul rebus ex animi sententia procedentibus, etiam corporis sanitatem ex ista acie retulit; sive animi intentio et labor hortantis suos dispulit febrim, sive laetitia victoriae excussit. Res enim sane

§. 44. Plin. — Appian.
§. 45. Strab. lib. IV, p. 191. — Liv. Epit. — Oros. — Appian.

magna gesta erat; potentissimaeque civitates, non tentandam ultra fortunam belli ratae, bonis conditionibus in fidem acceptae: ex unius nomine Fabius *Allobrogicus* appellatus. Populos istos reperio, quum duplici clade perculsi, non tam de pace petenda, quam ab utro imperatore peteretur, agitarent (nam adhuc proconsule imperium in eadem provincia Cn. Domitius obtinebat), tandem ob maioris potestatis nomen, et quod verum rebantur, ei se finiti belli gloriam dare, cui illustriorem de se victoriam dii dedissent, ad consulis dextram confugisse.

XLVII. Quod quia Bituiti regis auctoritate factum dicebatur, Cn. Domitius, qui pacatae Galliae titulum ardenter concupiverat, ulcisci dolorem suum minime commendabili arte statuit. Quippe Bituitum, quasi de maximis rebus colloqui cum eo cuperet, in sua praesidia evocavit: qui ubi, positis iam armis, nihil ultra metuens, gallica simplicitate venisset, hospitio exceptum hortari coepit, ut ad satisfaciendum senatui Romam proficisceretur: deinde recusantem in vinculis imposuit navi, deportandumque in Vrbem curavit.

XLVIII. Senatus, quamquam Domitii factum probare non posset, quieti tamen pacique dandum putavit, ne hac iniuria exacerbatum in patriam remitteret. Sed et filium eius Congentiatum comprehendi, Romamque mitti; ipsum Albae in custodia haberi, placuit. Adolescens Romae liberaliter educatus, quum beneficio senatus in regnum postea revertisset, amicitiam romanam constanter retinuit. Allobroges sena-

§. 46. V. C. 631; A. C. 121. — Plin. — Marcell. XV, 29. — Vell. II, 10. — Val. Max. IX, 6.

§. 48. Val. Max. — Liv. Epit. — Eutrop. — Diodor. apud Valesium, pag. 386.

tusconsulto in deditionem accepti sunt; Arvernis etiam et Ruthenis pax data: stipendium neutris impositum. Interea Q. Caecilius Metellus Balearicus, pacatis insulis istis, coloniisque tanquam freno impositis, Vrbem triumphans ingressus est.

XLIX. Magistratum deinde novi consules inierunt P. Manilius, C. Papirius Carbo. His consulibus L. Calpurnius Piso, Q. Caecilius Metellus, qui paulo ante triumphaverat, senatu recensito principem legerunt Q. Metellum Macedonicum, censoris patrem. Magna tum omnium expectatione iudicium L. Opimii agitatum est, quem, simul abiisset magistratu, P. Decius tribunus plebis, die ad populum dicta, corripuerat. *Violatas ab eo leges* obiectabat, *quae civem romanum indemnatum necari vetuissent:* at reus auctoritate senatusconsulti se defendebat. Id ipsum arguebat accusator, simul senatui creans invidiam.

L. « Quid enim posthac, inquit, certi vobis fidi» que iuris erit, Quirites, si leges pro salute vestra, » et, quod saluti anteponitis, pro libertate, sanctis» simis caerimoniis latas, ubi factioni paucorum, qui » regnum in curia obtinent, visum fuerit, quolibet » senatus nutu tollentur? Ad tria millia, horresco » referens, ad tria millia civium romanorum in car» cere necata sunt: neque miseris aut innocentia » sua, aut ad populum romanum respectus, ne Por» ciae quidem Semproniaeque leges profuerunt.

LI. » Quamquam quid ego Sempronias leges advo» co, quae in ipso auctore violatae sunt? C. Grac» chum, T. Gracchi filium, P. Africani nepotem,

§. 49. V. C. 632; A. C. 120. — Liv. Epit. — Caes. de Bel. gal. I, 45. — Pighii Annal. — Vell. I, 11. — Cic. de Orat. II, 30, 31, et Part. Orat. cap. 30.

§. 50. Liv. Epit.

» iterum tribunum plebis, suae leges defendere non » potuerunt, quo minus inauditus, indefensus, sine » iudicio, sine iure, sine more mactaretur. His enim » hostiis superbissimorum hominum crudelitas gau- » det: neque gratior cadere victima vestrae liberta- » tis hostibus potuit, quam qui eam adversus impo- » tentiam illorum constantissime asseruerat. Atque » huius quidem viri vitam defendi omni ope opor- » tuerat: sed id quidem, quia fatali quadam con- » sternatione praetermissum est, saltem ulcisci, non » magis ipsius, quem qualiscumque exitus semel » malis omnibus liberavit, quam vestra liberorum- » que vestrorum interest.

LII. » Quis enim posthac deorum hominumve, » quemquam Quiritium C. Gracchi leges invocantem » feret, nisi C. Gracchum sua lege hoc tempore, » et in hoc reo vindicatis? Cuius ego rei frontem » audaciamque miror, qui non, ut biennio ante P. » Popillius, ultro cessit Vrbe, conspectumque ve- » strum reveritus est, quo ille pudore misericordiam » vestram recte meruit; sed offert se, assistit, aspi- » cit, aspiciturque, vix molliore vultu, quam nuper » fuit, quum iuvenem tribunicium, quum senem » triumphalem, quum deinceps ex vestro numero » cohortes innocentium interfici iuberet. Responde, » L. Opimi, quae tibi mens eo tempore, quod con- » silium fuit, ut inauditi exempli auctor, pretium » in caput, non dicam C. Gracchi, sed omnino civis » romani constitueres?

LIII. » Quid unquam tam nefarie vel acerbitas re- » gum, vel libido decemvirorum prodidit? Hoc uti-

§. 51. Cic. pro Rabir. cap. 4.
§. 52. Flor. III, 15. — Vell. II, 6.

» que non iussit senatus, in quem transferre crimi» num tuorum invidiam soles: Ex senatusconsulto » feci. Tune tibi, si maxime senatus auctor fieret, » ius et fas omne conculcandum, populi libertatem » obterendam, legum reverentiam abiiciendam putes? » Miseram vero civium romanorum conditionem, » quorum terga cervicesque non diutius tutae erunt, » quam donec infestus plebi consul, sui similium » conspiratione, senatusconsultum ad occidendos sine » iudicio cives fecerit!

LIV. » Sed alia nunc non exsequar: id dii ne si» verint, ut quod post longum et accuratum examen » universus populus romanus iusserit, hoc pars ali» qua, nec maxima, civitatis, possit uno tumultuario » decreto tollere! nam haec quidem si invaluerit con» suetudo, actum est, Quirites: quis enim praestabit, » ne quotidie deinceps adversus leges senatuscon» sulta fiant, et facultates nostrae, corpora, liberi, » coniuges, quidquid carum unicuique sanctumque, » est, quotidie ex paucorum dominorum arbitratu » pendeat? Quae enim tam atrox causa extremae ne» cessitatis senatusconsultum extorsit?

LV. » An ad portas Hannibal erat, aut Capitolium » Herdonius aliquis occupaverat? adversus inermem » adolescentem armanda servitia, ducenda peregrina » auxilia erant, ut Cretensium sagittis, in ipsa Roma » civium romanorum corpora velut per ludibrium » figerentur? At horrenda res inciderat, Q. Antyl» lius praeco interfectus. Fieri id quidem non opor» tuit: sed quo merito C. Gracchus invidiam facti » tulit, quod constat nemini omnium accidisse acer» bius? Scilicet hic senatum accendit dolor, et ad

§. 55. Liv. III, 15.

» ulciscendam civis romani necem iusta indignatione » commotus est!

LVI. » O misericordes Patres! Quis iam nesciat, » quanto plebis amore teneamini, qui propter libertinum hominem, Sempronios et Flaccos, propter » unum, aliquot millia civium occidistis! An et M. » Fulvius Antyllium interfecit? Sed altera scilicet » fax seditionis exstinguenda fuit: esto! quid vero » filius? pugnavit enim in Aventino: id quoque demus, iure interfectum videri, quia non libenter » interfectus est: sed quid filiorum minor? quem » paene puerum, tantummodo quod patris imperio » cum precibus et lacrymis pacem ab hoc consule » orare sustinuit, in robore necavistis?

LVII. » Quid illa deinde civium romanorum millia, » qui tam cupide sunt interfecti, ut ne spatium quidem cognoscendi causas relictum fuerit, etiamsi » propositum adfuisset? Quae omnia si iussu et voluntate senatus gesta sunt, quid dicam, nescio: » sin et a natura hominum, et ab officio civium, et » a dignitate amplissimi ordinis vehementer abhorrent, cur ignoscuntur? cur istorum invidiam in se » recipere, quam in L. Opimio haerere, civitatis » principes malunt? cur tot egregii viri, maximis » populi beneficiis usi, adestis huic reo, favetis, » studium, gratiam, auctoritatem, vocem, accommodatis? ad vos enim orationem meam converto, » teque nominatim, C. Carbo, quem equidem in istis » subselliis conspici miror, ut causam populi consul » oppugnes, quam tribunus acriter, nec sine gloria, » defendisti. »

LVIII. Quum haec atque talia homo minime infans

§. 57. Liv. III, 16. — Oros.

turbulenta oratione iecisset, C. Carbo consul, optimus illis temporibus patronus, rei defensionem orsus: » Recte, inquit, P. Deci, tribunatus me admonuisti. » Nam et ego tum annis et iudicio infirmior, eodem » paene modo, quo tu nunc facere aggressus es, per » causam gracchanae necis, multa mihi in civitate » turbanda esse existimabam. Sed ubi omnes nostros » principes, qui domi forisque praestantissimam rei» publicae operam navaverant, ipsumque adeo P. » Scipionem Africanum, in alia sententia esse co» gnovi, subiit animum meum dubitatio, nunquam » profecto eiusmodi viros inultam clarissimi iuvenis » caedem passuros fuisse, nisi publicae quietis feli» citatisque studium privatis rationibus anteposuis» sent.

LIX. » Tum vero refrixit inconsultus ardor, ab» surdusque mihi videri coepi, si me aut plus videre » crederem, quam isti tot sapientissimi homines vi» dissent; aut plus amare rempublicam; quam quo» rum in hanc tanta exstarent merita; aut amicitia » Gracchi permoveri, quum sororis suae filium in» terfectum esse P. Africanus aequo animo pateretur. » Igitur quod ille olim de Tiberii nece, idem ego » de Caii casu nunc interroganti respondeam, iure » caesum videri. Quod enim senatu auctore factum » sit, id iure factum esse, nemo negaverit, nisi cuius » interest, hoc praesidio nudari rempublicam, ut in » ordinem coacto senatu, improbis civibus omnia » seditionibus miscendi impunita sit audacia.

LX. » Neque sine publico consilio civitas stare » potest, neque sine auctoritate consilii sua consta» re salubritas. Ideo maiores nostri, prudentissimi

§. 58. Cic. in Bruto, cap. 28, et de Orat. II, 25.

» mortales, ius amplissimi ordinis semper sartum » tectumque habere studuerunt, ut non modo quo» ties temporibus rectorum consiliorum maturitas » esset, sed etiam dubiis, adversum subita pericula » non deesset salubrium extemporalis copia. Sacro» sancta quidem legum potestas esse debet, neque » ab earum voluntate vel latum unguem recedi: sed » ne ipsae quidem leges velint, hac praescriptione » fraudem fieri reipublicae; quam fraudem uti ca» verent, et latae a magistratibus, et a vobis acce» ptae iussaeque sunt.

LXI. » Pacata tempora, tranquillamque civitatem, » exsecutio legum et requirit, et respicit: ubi tu» multus et seditiones celerius minantur periculum, » quam in legibus esse remedium queat, extra ordi» nem providendum, ne immedicabile vulnus acci» piatur, per quod ne ipsis quidem legibus posthac » in civitate locus esse possit. Quod si hoc animo aut » M. Brutus regum tempore, aut in libertate C. Ser» vilius fuisset, non esset Tarquiniorum tyrannide » exonerata respublica, aut in foediorem Sp. Maelii » dominatum recidisset; ne recentiora commemorem, » quae multo malim oblivione sepeliri.

LXII. » Prohibere seditiones ac discordias, ser» vare patriam, occurrere conatibus impiorum, qui » in perniciem eius conspirarunt, nulla lege vetitum: » neque violatae dici possunt, quidquid in speciem » contra ipsas actum fuerit, si aliter teneri salus pu» blica non potuit, ad quam omnia in civitate, et » ante omnia leges ipsae, referuntur. Quod si leges » semel latas nusquam interruptis obsequiis servari » oportet, nullumque ob pretium necessitas ista re-

§. 61. Liv. I, 59, et IV, 14.

» mittitur, quid sibi volunt comitia vestra, Quirites, » quibus toties solam hanc ob causam coitis, ut prius » constituta, propter spem aliquam maioris utilitatis » nova rogatione rebus praesentibus accommodentur?

LXIII. » Sin vero, temporibus reipublicae mu- » tantibus, easdem perpetuo retinere leges, non so- » lum incommodum, sed etiam insanum est; cur » aegre fertis, non paucorum, aut improborum, aut » saltem imperitorum hominum arbitratu, sed con- » silio ac prudentia senatus, neque levibus de cau- » sis, sed ne summa rerum in discrimen veniat, unam » aliquam legem, ne mutare quidem, aut infringere, » verum quod illa vetare videatur, id eo tempore » statuque civitatis facere, quem, si praevidere lex » potuisset, ipsa haud dubie disertis verbis fuit ac- » ceptura?

LXIV. » Adeo mentem magis, quam orationem » legum aspicere prudentium est; verba enim infir- » ma sunt, et, quamlibet diligenter scripta lege, nec » dubitationibus omnibus occurrere, nec effugere » calumnias possunt: unum in omni lege certum per- » petuo explanatumque est, nolle, in verborum suo- » rum sinu periculum reipublicae et improbitati la- » tebras esse. Haec enim non scripta, sed nata nobi- » scum lex est, quam non solum homines, verum » etiam omne animantium genus natura magistra te- » net, extraordinaria pericula extraordinariis ratio- » nibus depellere, neque segnia opponere remedia » celeribus malis. Scipionum fratrum cladibus ami- » seramus Hispanias; retinuit L. Marcius, non factu- » rus, si leges et comitia magistratuum exspectare » voluisset.

LXV. » Eodem bello, quum Hannibal copias ad- » movisset Vrbi, et pavens multitudo pluribus locis

» tumultuaretur, omnes, qui dictaturam, consula- » tumve, aut censuram gessissent, donec Poenus » abscederet, cum imperio esse placuit. Qualia com- » memorare ex omni aetate plurima possem: nam » eiusmodi exempla et in nostra civitate, et in aliis » omnibus exigente usu frequentata sunt. Si igitur, » quod talibus temporibus fieri solet, debetque, a » L. Opimio factum est; cur L. Opimius, tanquam » foedi facinoris auctor, accusatur? cur invidiae » criminique cedit, quod honori dari oportebat?

LXVI. » In thebana civitate aliquando longe prin- » cipem virtute et moribus Epaminondam fuisse ac- » cepimus. Is quum, supra praestitutum legibus tem- » pus continuata praetura, res maximas patriaeque » utilissimas gessisset, quarum occasio praeteritura » fuerat, si legitimo tempore imperium deposuisset; » poenam non deprecatus, adscribi petiit decreto, » *Epaminondam a civibus morte mulctatum esse, quod* » *eos, superatis apud Leuctra Spartanis, quorum con-* » *spectum in acie Boeotii ante se imperatorem ferre* » *nequivissent, coëgerit Thebas ab interitu Graeciam* » *in libertatem vindicare.* Vos damnationi L. Opimii » quem titulum praescribere iustiorem poteritis, » quam, quod impiorum suppliciis servata civitate, » haec omnia, vosque ipsos, quantumlibet invitos at- » que repugnantes, salvos esse coëgerit?

LXVII. » Cives armati, ducibus viris nobilissimis, » Aventinum insederant; non causa, non proposito, » ne specie quidem eadem, qua olim nostri milites » eundem collem occuparunt: vis illos et libido de- » cemvirorum conciverat; neque ut aliis iniuriam

§. 65. Liv. XXV, 37, et XXVI, 10.
§. 66. Corn. Nep. Epam. c. 8.

» facerent, sed ut a se suisque liberis arcerent, sa» tagebant; utque animi civiles, sic etiam arma si» gnaque romana noscebantur: nunc homines sedi» tiosi, bonis omnibus inimici, triumphata nuper » arma et transalpinum ornatum ostentabant, ut » Vrbs iterum a Gallis capta videretur. Capita factio» nis, quum in senatum vocarentur, venire detre» ctabant; quia, quod per vim iniuriamque fecerant, » non audebant iure defendere. In eo rerum articulo, » quid aliud agere consul, quam referre ad senatum » poterat? quid aliud senatus, quam mandare con» suli tutelam civitatis?

LXVIII. » Nec ego iam L. Opimium defendo: to» tius senatus ago causam. Senatus, si vera vultis, » hoc iudicio reus est: per L. Opimii latus legum » violatarum senatus insimulatur. Atque earundem » legum assertor et vindex, si diis placet, P. Decius » est, quem ego idoneis, eisque multis testibus, pe» cuniam contra leges cepisse convincam.

LXIX. » Atque hic accusare L. Opimium audet, » quod in caput C. Gracchi constituerit praemium: » quid enim est simile? tu pecuniam accipis, ut bonis » civibus periculum crees; ille dedit, ut improbos » tolleret: factum tuum infamiae plenum, et avari» tiae sordibus inquinatum est; ille suas opes non » auxit, publicas non profudit, sed impendit. Atque » utinam fas esset, omnium malorum interitu quie» tem Vrbis atque securitatem comparare! nullum » in usum rectius aeraria nostra aperirentur. Neque » mihi magistratus ac triumphos, Semproniosque ac » Africanos ingesseris: onerant haec, non excusant, » amentiam hominum, qui neque honoribus, quos

§. 68. Cic. de Orat. II, 31; id. Partit. Orat. c. 30.

» acceperunt a republica, neque genere, quo pro- » creati sunt, dignos se praestiterunt.

LXX. » Nam quid ego de M. Flacco loquar, cuius » arrogantiam contumaciamque nemo unquam pro- » bare potuit? de Gracchis tacere malim; quorum » ego dilexi Tiberium, Caium non odi: atque utinam » egregius alias iuvenis, saltem fraterno casu monitus, » ad saniora consilia se retulisset! Nam quod etiam » adolescentes Flacci, aliorum aliquis numerus, ar- » mis aut suppliciis intériit, habeat sane crimen, si » in hostes et proditores patriae nefas est animadver- » tere. Sed hoc videlicet, hoc ipsum est, quod iam » dudum a perditis hominibus quaeritur: impunita » scelera sua, atque etiam honorata esse cupiunt, » eoque nituntur, ut seditiosorum quidem civium » etiam infelicia ausa vindictae solatium habeant: » bonis, si quiescant, a vi improborum; sin restite- » rint, a iudiciis periculum proponatur.

LXXI. » Quod quia vobis obscurum esse non po- » test, Quirites, per omnia, quae cordi curaeque sunt, » per et communia civitatis iura, et suos quemque » liberos oro, ut euntes in suffragia non de L. Opi- » mio quaeri hoc iudicio, sed de summa reipublicae, » deque urbis et vestra securitate existimetis. Tibi » vero, tribune, denuntio, ut pravis actionibus tur- » bare civitatem desinas: quod si ruere perrexeris, » quidquid de L. Opimio fiet, neque senatus reipu- » blicae, neque senatui consul deerit ». Missis in suffragia tribubus, qualem optaverant Patres, eventus fuit; quum hortando docendoque populum, ut quis-

§. 70. Cic. de Orat. II, 31, et Partil. Orat. c. 30.

§. 71. Cic. de Orat. II, 34; pro Sexto, c. 61, et pro Fonteio, c. 4. — Liv. Epit. — Flor. III, 2. — Sueton. in Neron. c. 2. — Strab. lib. IV. — Val. Max. VI, 9.

que gratia facundiaque apud singulos universosve pollebat, evicissent, ut contra suum ipse studium plerisque suffragiis reum absolverit.

LXXII. Interea in Galliis res ab imperatoribus nostris constitutae. Cn. Domitius viam munivit, quae ab auctore Domitia est appellata. Tropaeum, rem inusitatam antea romanis moribus, ex saxo struxit, hostiumque spoliis exornavit. Et ne uno tantum insolenti facto morbum impotentis animi proderet, elephanto per provinciam invectus est, militibus quasi triumphantem prosequutis. Q. Fabius ipse quoque in loco pugnae tropaeum ex lapide albo constituit; templaque duo, Marti alterum, alterum Herculi, aedificavit. Notabilis in Hoc Fabio morum varietas, et raro alias exemplo, post luxuriosam adolescentiam, aetate matura in melius profectus, fuit: belloque ac pace insignis, egregiis laudibus, et *Allobrogici* cognomento gentis Fabiae veterem gloriam auxit, etiam opibus virtute amplificatis, ut primus omnium argenti mille pondo possideret.

LXXIII. Ab hoc igitur et Cn. Domitio decedentibus quum provinciam P. Manilius consul accepisset, duo splendidi triumphi Romae ex transalpina Gallia spectati sunt. Prior Q. Fabius Maximus de Allobrogibus et rege Arvernorum Bituito triumphavit. Multa ut ex ditissimis gentibus transvecta spolia, signa militaria, currus, torques aurei: multi insignes captivi ante currum ducti. Sed omnium in se avertit oculos ipse Bituitus, praestantia formae habituque conspicuus, quum discoloribus in armis, argenteoque carpento, qualis pugnaverat, transduceretur.

§. 72. Pedian in Verr. II.
§. 73. Plin. XXXIII, 11. — Triumph. Capitol. — Eutrop. — Flor. III, 2.

LXXIV. P. Manilium, C. Carbonem consules L. Caecilius Metellus, L. Aurelius Cotta sequuntur. Annus solito quietior foris fuit, pacata recens Gallia, nec ullo alibi memorabili bello. Tantum Segestanos his consulibus in fidem venisse, incertum quibus causis auctoribusve, reperio. Carnorum Segeste est, opportuno contra vicinas gentes situ, ad confluentes multorum amnium navigabilium, quarum nobilissimi Savus et Noarus, qui deinde in Istrum exeunt. Oppidum in planitie iacet, quam Alpes finiunt, ad gentem Iapodum longo tractu pertinentes.

LXXV. Sed in Vrbe nondum satis res consederant, ferventibus iudiciis: et sollicitabat homines religio, quod in agro romano repertus esset octo annorum androgynus, foedum ac turpe prodigium. Repetitum igitur ex haruspicum responsis est, ut, illo in altum demerso, virgines ter novenae per Vrbem euntes solemne carmen canerent. Procuratorum prodigiorum cura levati animi in iudicium C. Carbonis se intenderunt: quem consulatu abeuntem L. Crassus perculit, unius et viginti annorum adolescens; sed ab hoc exordio summam forensis eloquentiae gloriam consequutus.

LXXVI. Exstat eius oratio, qua inimicum insectatus est, et nunc quoque non minori cum admiratione legitur, quam tum audita est, quum pro tirocinio coepisset accusationem nobilissimi eloquentissimique hominis, qui modo consul fuisset, et antea gratus plebi, L. Opimii defensione Patres quoque sibi con-

§. 74. V. C. 633; A. C. 119. — Appian. Illyr. — Plin. III, 19. — Strab. lib. IV, pag. 207, et VII, pag. 313 et 318.

§. 75. Iul. Obseq. — Cic. de Orat. I, 10, et III, 20.

§. 76. Auct. de caus. corrupt. eloq. cap. 34. — Cic. in Bruto, cap. 43; de Orat. II, 40, et de Legg. III, 16.

ciliasset. Id ipsum non ex animi sententia, sed per simulationem factum, aliudque sub ea specie quaesitum Crassus arguens, effecit, ut ne reditus quidem ad optimatium causam reo apud ipsos optimates prodesset. Aderat adolescentulo mirificus pudor, et aetatem favorabilem etiam commendatione probitatis adiuvabat.

LXXVII. Initio accusationis ita commotus est, ut Q. Maximus, qui iudicium exercebat, quod fractum ac debilitatum metu videret, consilium dimiserit. Neque minorem a moribus animoque laudem, quam ab ingenii excellentia, eo iudicio meruit. Nam servum inimici, qui scrinium domini ad se detulerat, unde accusationem multis instruere argumentis posset, cum scrinio, sicut erat, obsignato, vinctum hero remisit. Vnde maiorem reo simul metum, simul verecundiam iniectam esse crediderim, qui ab adolescentulo non magis causa, quam animo, consilioque, et dicendi arte vinceretur.

LXXVIII. Igitur damnationem timens, ne solum verteret, sumpto, ut existimatum est, cantharidum veneno, severitatem iudicum spontaneo exitu praevenit. Hic annus C. Marii Arpinatis nomen, eousque humile, nobilibus in tribunatu actis extulit. Homo etiam in municipio suo exclusus ab honoribus, Romae petiit; faventibusque Metellis, tribunatum adeptus est. Erant iam tum in iuvene spiritus, quales rebus gerendis postea emicuerunt: igitur iudiciorum et campi perfidiam perosus, quam pluribus in quaesturae tribunatusque petitione repulsis, quum industria con-

§. 77. Cic. pro Fonteio, cap. 7; idem de Orat. I, 26, et de Offic. II, 13. — Val. Max. VI, 5.

§. 78. Val. Maxim. III, 7, 6, et VI, 8 et 5. — Cic. ad Famil. Epist. IX, 21; in Bruto, XXVII, et de Legg. III, 17. — Plutarch. in Marcello, cap. 14.

fideret, adversam senserat, ambitum coërcere lege promulgata instituit.

LXXIX. In ea novum hoc et singulare fuit, quod pontes fieri iussit angustiores, ne, quum ad suffragia transiretur, inspici tabellae, rogarive aut appellari homines clanculum possent. Id quum ad minuendam principum potentiam pertineret, L. Cotta consule hortante Patres, et legem impediri placuit, et, ad reddendam incepti rationem, C. Marium in curiam arcessi. Venit ille, non tanquam ignobilis et adolescens sollicito animo, sed imperiosus et minax: *consulemque, ni sententiam mutaret, in carcerem abduci iussurum*, denuntiat.

LXXX. Consul, nihil territus, rogare senatum incipit. Metellus, cuius prima sententia fuerat, senatusconsulto parendum esse censet: tum vero, consule dimisso, hunc prehendi per viatorem Marius iubet: neque prius abstitit, quum Metello ceteros tribunos appellante, auxilio nemo esset, quam senatu cedente legem perferret. Inclytus ab hoc facto apud multitudinem Marius esse; quae oppressum ab se Carbonem, dimissum Opimium mirabatur ac dolebat.

LXXXI. *Patrum nimirum artibus atque clientelis effectum, ut etiam in populi iudiciis nomen potestatis penes ipsum, vis ac robur penes optimates esset. Auctoritate, gratia, pecunia, plurimorum studia pervertere facile illis; nisi contra corruptionum fraudes consilio et audacia pugnetur. In hoc, munere deum, obtigisse tribunum unicum, qui et ipse non animo tantum, sed genere totus plebeius, satis et ad excogitanda salubria ingenii, et ad perficienda virtutis afferret, blanditiis in-*

§. 81. V. C. 633; A. C. 119.

corruptus, contra metum imperterritus. Verum tamen haud diuturnam de se hanc opinionem esse passus est, mutavitque meliore fama, quum collegae, frumentariam legem ferenti ad extremum restitisset, út iam neutrarum partium spectare gratiam, sed quod facto aequum, et usu salutare esset, intueri putaretur.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXVII
IN LOCVM LIBRI LXII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI SEXAGESIMI SECVNDI.

Q. Marcius consul Stoenos, gentem alpinam, expugnavit. Micipsa, Numidarum rex, mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, et Iugurthae, fratris filio, quem adoptaverat. L. Caecilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit; Adherbalem regno expulit: is a senatu restitutus est. L. Caecilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus, censores, duos et triginta senatu moverunt. Praeterea motus Syriae regum continet.

I. Anno ab Vrbe condita sexcentesimo tricesimo quinto, quum M. Porcius Cato, Q. Marcius Rex consulatum inivissent, tres soles conspecti sunt: ob hoc, et examen apum in foro visum, lactisque pluviam, et quod terra cum mugitu tremuerat, libri sibyllini aditi, et ex iis sacrificatum. Quum de provinciis consularibus ageretur, Galliae nunquam satis quietae Africam comparari placuit, in qua novarum rerum

§. 1. V. C. 634; A. C. 118. — Plin. II, 31. — Iul. Obseq. — Liv. Epit. — Sallust. Iugurth. cap. 5, 6 et 9. — Diodor. apud Vales. — Oros. V, 15.

initia morte Micipsae regis erumpebant. Is Masinissa patre genitus, Manastabale et Gulussa fratribus morbo absumptis, regnum per multos annos solus possederat; quietus ingenio, humanitatisque ac sapientiae studiis deditus.

II. Quamquam autem more Numidarum ex multis mulieribus liberos, sed praecipuae dignationis Adherbalem et Hiempsalem haberet, Iugurtham, fratris Manastabalis, sed ex concubina, filium adoptavit, et testamento pariter cum suis heredem instituit. Sic enim optime se consulturum familiae suae existimabat, si virum acrem, et numantino bello multas apud Romanos insignes amicitias nactum, quia per insidias tollere non erat ausus, beneficio sibi liberisque suis obstringeret. Haud multis ante mortem diebus, convocatos omnes, cognatis ac amicis adhibitis, gravi oratione admonuit, concordiam inter se colerent: id si fecissent, invictas eorum opes; sin vero, fluxas et ad interitum pronas fore. Veriorem fuisse vatem, quam feliciorem consiliarium, sequentia docuerunt.

III. Quamprimum enim iusta mortuo exsoluta fuerant, congressi in unum reguli, ut de constituendis rebus deliberarent, illud discordiarum incendium excitaverunt, quo paucis deinde annis Masinissae domus, regnumque Numidiae conflagravit. Ambitioso ac perfido Iugurthae animo stimulum admoverat importuna Hiempsalis ferocia, qui fratrum natu minimus, quum iam Iugurtha et Adherbal consedissent, ad latus Adherbalis cepit locum, ut Iugurtham medio, qui honestissimus apud Numidas est, depulsum, in postremam sedem detruderet; quia non solum, ut consortem regni, oderat, sed etiam, ut materno genere imparem, despiciebat.

IV. Annitente tamen Adherbale fratre, et aetatis

habendam esse rationem praecipiente, vix in alteram partem concessit. Mox, ubi de negotiis disseri coeptum, et Iugurtha forte dixerat, *quinquennii consulta et decreta omnia rescindi oportere, quod per ea tempora confectus annis Micipsa parum animo valuisset: id vero magnopere sibi placere*, Hiempsal respondit; *nam et Iugurtham proximum intra triennium adoptatum esse*. Satis apparebat, non posse in tam discordibus animis sperari societatem regni, qualem inter Masinissae totidem numero filios P. Scipio Africanus feliciter instituerat: igitur ad postremum eo deventum est, ut constitui certum diem placeret, quo imperium thesaurique dividerentur.

V. Ex hac dissensione regulorum, quia cura Patribus iniecta erat, ne in Africa bellum fieret, alteri consulum provinciam Africam decreverunt. Neutri laeta sortitio fuit. M. Cato, cui Africa obvenerat, quum in provinciam pervenisset, fato ibi functus est: Q. Marcius Galliam sortitus, inter adornandam profectionem, domesticum grave vulnus accepit, amisso unico filio, summae pietatis et magnae spei iuvene. Sed hanc familiae calamitatem in augmentum laudis convertit, constanter atque fortiter casus acerbitatem ferendo: nam protinus a rogo filii curiam petens, quia senatus ea die legitimum tempus erat, quasi nihil triste passus esset, reipublicae negotiis animo imperturbato vacavit.

VI. Neque mirari convenit, virum, hoc animi robore praeditum, etiam in provincia belloque strenue feliciterque res gessisse; quamquam labore maiori, quam gloria, quanto plus illis gentibus ferociae, quam nobilitatis erat. Cum Stoenis praecipua dimica-

§. 5. A. Gell. XIII, 18. — Valer. Maxim. V, 10.

tio fuit, quae Ligurum Inalpinorum natio est, foeda feritate, sicut eo bello est cognitum. Quum enim, a Romanis circumventi, timere libertati coepissent, uxoribus cum prole interfectis, ignibus in aedificia coniectis, perire maluerunt: ne ex iis quidem, qui capti ab Romanis fuerant, servari quisquam potuit, etiam pueris vario mortis genere in corpora sua saevientibus.

VII. Ea quum renuntiata senatui essent, quo adversus tam intractabile hominum genus, quod in Galliis partum fuerat, firmius contineretur, amicisque populi romani gentibus propior spes, et ambiguis terror esset, novam deduci in ea loca coloniam placuit. Deducti sunt ex senatusconsulto cives romani. Inter triumviros deducendae coloniae L. Crassus adolescens fuit, qui rogationem eam, quae contra coloniam narbonensem ferebatur, ut se populo nonnihil venditaret, etiam senatus auctoritati detrahendo, acerrime dissuaserat. Colonia deducta est. *Narbo Marcius* a nomine consulis appellatus.

VIII. Interea L. Caecilius Metellus de Dalmatis triumphum, et *Dalmatici* cognomentum retulit, templumque Castoris de manubiis struxit. Auctores habeo, neque causam eius belli ullam, neque gesta memoratu digna fuisse: tantum improbitate Metelli, qui triumphandi cupiditate gentem quietam bello petere gestiret, senatui decretum extortum: ex quo arma referentem, quum benigne et in speciem pacis a Dalmatis exceptus esset, Salone hiberna tranquilla

§. 6. Liv. Epit. — Oros. V, 14.

§. 7. Cic. pro Fonteio, cap. 1. — Pomp. Mela, II, 5. — Euseb. — Vell. I, 15, et II, 8.

§. 8. Cic. in Bruto, cap. 43, et pro Cluentio, cap. 51, et de Orat. II, 55. — Fast. Capit. — Ascon. in Verr. I. — Appian. Illyr.

exegisse, posteaque Romam reversum, nulla maiore re gesta triumphasse.

IX. Neque me fugit, declinantibus sub ea tempora moribus, haud minus nonnunquam ambitioni, quam virtuti dari coepisse: nondum tamen depuduerat, ut sine maxima contentione, cuius vestigium nusquam ullum deprehendo, triumphus tam nulla, aut levi causa decerneretur: et in melioribus annalibus Dalmatas a L. Caecilio Metello subactos invenio. Sed in Africa post mortem M. Catonis, tanquam remoto custode, liberior Iugurtha, non amplius distulit, quin animo, cupiditate imperii et accepta contumelia saucio, morem gereret; donec in bellum erupit res, fratrumque alter ferro caesus occubuit, alter, exactus regno, Romam confugere coactus est.

X. Eo quum venisset, L. Caecilius Q. F. Metellus, Q. Mucius Scaevola consules erant: quo anno Saturniae androgynus annorum decem inventus. Praeneste quoque lacte pluisse renuntiatum; hastamque Martis in regia motam; Priverni terram septem iugerum in cavernam desedisse; fulmine quoque circa urbem, et in ipsa, pleraque icta sunt. Vrbe virginum cantu lustrata, res quietae manserunt, externorumque regum atque populorum negotiis transactus annus est; inter quae numidici motus magnitudine ac periculo eminebant: quos, licet paulo ante indigitatos, operae pretium est uberius exponere.

XI. Iugurtha fratrem Hiempsalem, seu bello aperto, seu insidiis captum (nam quod mireris in re non admodum antiqua, dissensus est) quum occidisset, vindicem fraternae caedis et sui periculi Adherbalem

§. 9. Liv. Epit. — Sallust. Edit. Paris., pag. 182, et seqq.
§. 10. V. C. 635; A. C. 117. — Iul. Obseq.

armis petiit. Adherbal quamquam, legatis missis, senatus populique romani, cuius in fide atque clientela regnum erat, opem consiliumque in hac fortuna sua expetisset, tamen quod, magna ad eum confluente hominum multitudine, placere vires coeperant, pugnandi copiam nihil aliud quaerenti Iugurthae facit. Imperitus adolescens ab exercitatissimo et acerrimo viro, qui sicut pauciores numero, ita bello meliores, sub signis habebat, haud aegre victus, ex mala pugna protinus in provinciam, et exinde Romam proficiscitur.

XII. Id ubi Iugurtha cognovit, haud magis prospero proelio laetus, quod paucis diebus totius Numidiae dominum effecerat, quam anxius cura, ne miserabilis fortuna regis socii et amici romana in se arma concitaret, propere legatos Romam cum multa pecunia mittit. Quod enim et potentiam populi romani, et avaritiam nobilitatis perspectam atque cognitam haberet, nihil in viribus, plurimum in largitione spei ponens, auro quam ferro fortunam experiri malebat. Igitur dat negotium suis, ne usquam muneribus parcant, sed ubi veteres amicos explevissent, quemcumque possint, concilient: neque, dum causae suae defensores acquirant, quidquam nimium ad largiendum putent.

XIII. Quod ubi strenue per aliquot dies, nec absque successu, a legatis factitatum est, senatus ipsis et regulo datur. Adherbal, quum ipso aspectu per squallorem et lacrymas misericordiam multorum permovisset, convenientem his orationem habuit. « Venerabilis iste conspectus vester, Patres conscripti,

§. 11. Liv. Epit. — Sallust. Iugurth. cap. 12. — Flor. III. 1.
§. 12. Oros. V, 15. — Sallust. Flor.

» atque ipsa loci religio, magnopere me consolan-
» tur, ut in simillimo diis consessu non timeam,
» quae homines precaturo sollicitudinem curamque
» iniecissent. Vt enim quisque alienae opis maxime
» indiget, plerumque potitur aegrius; aversante tan-
» quam contagio transituras miserias, qui rogatur;
» maxime ubi nullo ante officio devinctus, denegare
» sine rubore auxilium potest.

XIV. » Sed dii immortales, quorum vos imitatores
» esse decet, neque beneficia cuiusquam desiderant,
» et in maximis calamitatibus gaudent approbare
» benignitatis suae potestatisque magnitudinem. Ne
» usui vobis esse possem, opum vestrarum firmitudo,
» et breve regni mei tempus effecit: sed pater Mici-
» psa sed Masinissa avus, quum adhuc fide et opera
» sociorum fortuna imperii vestri egeret, quidquid
» a fortissimis viris, nominique romano amicissimis,
» postulari debuit, enise praestiterunt. Idem propo-
» situm in me fratremque non exemplo magis maio-
» rum, quam consilio et institutione patris ita pro-
» pagatum est, ut quemadmodum regnum vitamque,
» ita vestram amicitiam servandam retinendamque
» esse, semper existimaremus.

XV. » Atque utinam per Iugurtham et fratri meo
» diuturnior vitae usus, et mihi otium mansisset;
» nullam occasionem praeterire passi essemus, quo
» fieri quidquam potuisset, quod ad cultum vestrum
» obsequiumque nostrum pertinere videretur. Sed
» ille, fera et inhumana natura praeditus, cuius be-
» neficio liberorum in ius receptus est, eius liberos
» plusquam hostili odio prosequitur: alterum cum

§. 13. Claudian. de Bell. Gildon. v. 408. — Sallust.
§. 14. Sallust.

» diris cruciatibus occidit; me, nisi evasissem, eadem
» passurum, hactenus fuga servavit, postea quoque
» aut inopem sollicitamque ducturum vitam, aut
» acerbam subiturum mortem, nisi vestra mihi mi-
» sericordia succurrerit.

XVI. » Per igitur vestram istam potentiam atque
» gloriam, quas consulendo miseris praecipue au-
» xistis, per avi mei memoriam, patrisque Micipsae
» nuper amicissimum vobis nomen, oro obtestorque,
» ut iniurias meas meorumque vindicetis: ita per-
» petuo florentes, aemulam diis obtineatis magnitu-
» dinem, ut semper perfugio inique oppressis esse
» possitis omnibus, ipsi nullius auxilio egeatis. » Ad
haec legati Iugurthae paucis responderunt: *Hiempsa-
lem iniussu eius, ob saevitiam suam, ab Numidis in-
terfectum; Adherbalem ultro bellum inferentem, bello
repulsum esse, quod iure gentium liceat.*

XVII. *Numantino bello cognitam Iugurthae virtutem
ac fidem esse; neque ullum exuendi ea et mutandi pre-
tium: petere igitur, eundem adhuc putarent Patres
conscripti, neque plus verbis inimici, quam factis suis
crederent.* His ultro citroque dictis, quum curia egres-
si utrique essent, longa in senatu disceptatio tenuit:
magna pars senatus palam Iugurthae erat, et ad ean-
dem causam propinquos amicosque gratia pertrahe-
bat; aliis, nec contemnenda auctoritate, acriter re-
pugnantibus, qui de vindicanda Hiempsalis nece,
reducendo Adherbale, deque poena Iugurthae severas
sententias dicebant.

XVIII. Prae ceteris M. Aemilius Scaurus, qui iam
tum plurimum in senatu facundia et auctoritate po-
terat, « Longam nobis, inquit, et ambiguam disce-
» ptationem non tam difficultas causae, Iugurthaeque
» facinus, sed nostra vitia faciunt, Patres conscripti.

» Scelus per se atrox, in nos contumeliosum, socio » et amico nostro rege altero pulso, altero etiam » occiso, esse non dubitatur; quod neque sine culpa » nostra defendi, nec sine turpitudine dissimulari » possit: et adhuc consultamus, idne vindicari opor» teat? Censeamus ergo iure caesos, qui non prae» venerint inimicum: introducamus hanc in socio» rum animos opinionem, ut maximis sceleribus po» tentissimos in hoc concilio defensores paratos esse » putent: nihil amplius in sua probitate, nihil in » fide nostra existiment repositum; audacia domi, » apud nos pecunia confici omnia posse.

XIX. » Quae deinde piacula huius imperii dede» çora satis eluent? aut quis adeo paulo humanior » nostram ultra appetendam amicitiam putabit, si, » conversis nunc vicibus, pro pristina nostra iustitia » et aequitate, hunc invaluisse morem crediderint, » ut iniurias sociorum non iam per oblivionem, aut » alia negotia, sed, quod omnium est foedissimum, » prudentes scientesque ob mercedem negligamus? » An non venit in mentem aliquando cogitare, qui» bus artibus ad hanc potentiam et gloriam res ro» mana ex parva et tenui adoleverit? aliudne a ma» ioribus accepimus, quam, quum propter virtutem » illorum multi ad societatem nostram accesserint, » propter fidem et hos mansisse in foedere, et alios, » ultro ut reciperentur, ambisse?

XX. » Quos igitur ea ratio nobis adiunxit, quod » in fide nostra dubiae suae fortunae firmum credi» derant praesidium fore, annon eos inde deducet » cognitus error, si semel in hanc opinionem vene» rint, alium nunc senatum, alium populum roma-

§. 18. Cic. in Bruto, cap. 29.

» num esse, quam quorum illi mores tanti fieri opor-
» tere iudicassent? Dicant nunc, qui muneribus aut
» gratia expugnati, contra fas et fidem, contraque
» dignitatem populi romani, parricidiale facinus im-
» portuni mortales defendunt, quid responsuri sint
» maioribus suis, si qua possint ab iis rationem novi
» corruptique moris repetere? quid posteris? quibus
» nescio an potentiam eandem, famam certe minime
» relicturi sunt, qualem ipsi a parentibus accepe-
» runt. »

XXI. Multa deinde de Masinissa, multa de Micipsa loquutus, acerrime Iugurtham oppugnavit. Neque iis, quos accusabat, melior ille, sed occultior erat: alioquin ex paterna inopia pecuniae avidus, quia regis largitionem notam vulgo infamemque esse senserat, non amore virtutis, aut sanctitate morum, quamquam egregius simulandi eam artifex, sed invidiae metu se cohibebat. His nequidquam resistentibus, quum numero vincerent qui vero vincebantur, senatusconsultum fit, uti decem legati crearentur, qui regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham et Adherbalem dividerent.

XXII. Qui ubi venerunt, iisdem artibus aggressus Iugurtha, pleramque partem magnitudine largitionum promissorumque suam fecit: inter quos et L. Opimius fuit, C. Gracchi interfector, et tum legationis princeps. Dividitur ex voluntate et usu Iugurthae Numidia: ipse partem Mauritaniae finitimam occupat, agro virisque potiorem; alteram, haudquaquam opibus parem, tamen quia portuosior, aedificiisque pulchrio-

§. 21. Sallust. Iugurth. cap. 15. — Auct. de Vir. ill. cap. 76. — Cic. pro Muraena, cap. 17.

§. 22. Flor. III, 1. — Sallust. Iugurth. cap. 20. — Strab. lib. XVII, pag. 831. — Liv. Epit.

ribus erat, Adherbali imputaverunt. Ita compositis utcumque rebus, et auctoritate senatus Adherbale restituto, species, sed infida, quietis per aliquod tempus tenuit: mox reversus ad ingenium Iugurtha, non ante destitit, quam aemulum seque perderet, ut suo unumquodque loco narrabitur.

XXIII. Non praetermiserim geminam hoc anno C. Marii repulsam in petitione aedilitatis, unde et animus viri, et fortuna plenius cognoscatur. Candidatum comitiis aedilium curulium professus, quum frustra se niti animadvertisset, repente plebeiam aedilitatem petere instituit: hic quoque repulsus, eadem die, quod antea acciderat nemini, duplicem campi notam passus est. Cuiusvis alterius spem alacritatemque tam gravis ignominia fregisset: C. Marius hoc magis excitavit intenditque animum, ut honores, quos nec omittere per ambitionem, nec obtinere per gratiam poterat, labore et virtute extorqueret.

XXIV. Fine anni Q. Marcius Q. F. Q. N. Rex procos. de Liguribus Stoenis triumphavit, III non. decemb. Idibus deinde, quia in Liguribus semina bellorum omnia sollicite exstinguenda videbantur, Q. et M. Minucii Rufi, quum in re praesenti fuissent, inter Genuates et Veiturios, qui de finibus dissidebant, Romae sententiam ex senatusconsulto dixerunt. Anno sequenti C. Licinius Geta, collega Q. Fabio Maximo Eburno, qui contra opinionem plurimorum in petitione M. Scaurum superaverat, consulatum gessit, nulla re memorabili ad famam posteritatis insignem, nisi quod eius anni praetoria comitia iudi-

§. 23. Plutarch. in Marc. cap. 5. — Val. Max. VI, 9. — Cic. pro Planco, cap. 21.

§. 24. V. C. 636; A. C. 116. — Marm. Capitol. — Aenea tabula apud Pighium. — Cic. pro Muraena, cap. 17. — Plutarch. in Marc. cap. 6.

cium ambitus pepererunt, C. Mario reo, qui, quum vix et aegre postremo loco renuntiatus esset, haud minus negotii in retinenda salute habuit, quam in obtinendo magistratu habuerat.

XXV. Suspicionem haud vanam conspectus intra septa Cassii Sabaconis servus, permixtusque suffragia ferentibus fecerat, magnam inter dominum eius Mariumque necessitudinem non ignorantibus. Et acrior invidia cooriebatur, quasi non veteres modo leges, sed a se quoque nuper latas primus infregisset. Ita per aliquot dies periculose iactatus, et propemodum damnationis certus, postremo pari utrinque sententiarum numero, vix ambustus evasit. In eo iudicio, testis in eum citatus C. Herennius, excepit, *patronis testimonii dicendi adversus clientes remissam moribus esse necessitatem, porro C. Marium eiusque parentes semper in Herenniorum clientela fuisse*: quum ea excusatio a iudicibus acciperetur, Marius ipse reclamavit, *magistratu capto ius patronorum tolli* testificatus.

XXVI. Vnde cognoscere spiritus viri licet, etiam salubris tum humilitatis ita pertaesi, ut productum ab accusatoribus, a se irritatum testem audiri mallet, quam se clientem cuiusquam confiteri, quum praesertim ne vera quidem ratione uteretur: nec enim quilibet magistratus, sed curulis tantum, clientela liberat. M. Aemilius Scaurus, M. Caecilius Metellus consules sequuntur: quo anno C. Marius praeturam gessit cum mediocri laude, et sequentium temporum honoribus fere obliteratam. Collegam eius in praetura P. Decium, quod se transeunte sederet, assur-

§. 25. Val. Max. VI, 9. — Plutarch. — Cato apud Agell. V, 13. — Cic. de Offic. III, 24. — Callust. Iug. c. 63. — Auct. de Vir. ill. c. 72. — Plin. VIII, 57. — Liv. Epit.

§. 26. V. C. 637; A. C. 115,

gere consul Scaurus iussit, eique vestem scidit, sellam concidit, ne quis ad eum in ius iret, edixit.

XXVII. Eadem gravitate sumptuariam legem tulit; eadem aliam de libertinorum suffragiis. Neque minori severitate censuram L. Caecilius Metellus Dalmaticus, Cn. Domitius Ahenobarbus exercuerunt, duobus et triginta senatu motis: quo in numero et Licinius Geta prioris anni consul fuit, ipse post aliquot annos censoriam potestatem adeptus. Nota Cassii Sabaconis ad C. Marii praetoris infamiam pertinuit: iudicio mariano interrogatus a iudicibus, *ecquid servus eius in septis egisset? sitienti sibi frigidam attulisse*, *deinde*, *poculo recepto*, *statim digressum* respondit. Censores, sive falsa respondisset, ob mendacium; sive vera, ob intemperantiam, dignum animadversione sua factum habuerunt.

XXVIII. Senatu deinde recensito, principem legerunt M. Aemilium Scaurum consulem; quia consulis alterius pater Q. Metellus Macedonicus, qui superioribus lustris legi consueverat, fato erat functus. Raram huius Metelli felicitatem multi scriptores concelebrant, cuius post longam vitam splendide peractam, lectum pro rostris quatuor filii sustulerint, unus consularis et triumphalis et censorius, alter consularis, tertius consul, quartus praetorius, candidatus consulatus, quem mox assequutus est. Aderant et generi (tres enim filias, et ex omnibus nepotes reliquerat), quorum duo paulo post consules et ipsi facti. Iidem censores artem ludicram ex Vrbe removerunt, prae-

§. 27. Val. Max. II, 9. — Cic. pro Cluentio, cap. 42. — Plutarch. — Sallust. Iug. cap. 25.

§. 28. Vell. III, 19. — Plutarch. de Fort. Rom. cap. 6. — Plin. VII, 44. — Cic. de Fin. V, 27. — Auct. de Vir. ill. cap. 91. — Val. Max. VII, 1. — Cassiodor. Chron. — Marian. Scot.

ter tibicinem cum cantore, et ludum talorum. Agri quoque publici, de quo tam acriter certatum fuerat, vectigalia fruenda locaverunt.

XXIX. Iam in Vrbe satis omnia pacata erant; regna sociorum motibus consuetis quatiebantur; quum non modo inter aemulos reges, sed etiam in earundem regiarum penetralibus, bella ex bellis, scelera ex sceleribus gignerentur. Syriae partem potissimam, victo Demetrio, Alexander obtinebat: pars filio Demetrii Grypo adhaeserat, et adversus robustiorem et avidum aegre defendebatur, quum utrique ex praesenti statu commutatio fortunae nata est.

XXX. Nam Alexander, successu elatus, Ptolemaeum Aegypti regem, cui fastigium suum debebat, superbia abalienavit: eundem conciliavit sibi Grypus, pro rerum praesentium modulo humilis, et potentiori blandus; et ne deforme obsequium esset, necessitudine sanguinis opportune tegebatur, quod filia Ptolemaei Grypus erat editus. Ex eo tempore rex aegyptius nihil non meditari ac facere, quod ad destruendas Alexandri opes, augendumque Grypum pertineret: quumque sciret, magni eam rem ad omnia momenti fore, cum ingentibus auxiliis filiam Tryphaenam Grypo nupturam mittit, ut omnes intelligerent, non solum amicitia Ptolemaei, sed etiam affinitate hunc validum esse.

XXXI. Nec id consilium sperato exitu caruit, Syris, alioquin, haud tenacissimae fidei populo, postquam instructum Aegypti viribus Grypum viderunt, non gravatim ab Alexandro deficientibus. Ille tamen imperterritus, eductis impigre copiis, Laodiceam oppugnat, ut, priusquam a Grypo venire auxilia possent, recu-

§. 30. Iustin. XXXIX, 1.

peraret; simul defectoribus Antipatro, Clonioque et Aeropo, nam urbem hi abalienaverant, in potestatem redactis, maiorum motuum materiem praecideret. Quum in oppugnanda urbe singularem animi magnitudinem adhibuisset, non minorem in capta ostendisse dicitur: quippe veniam delicti omnibus dedit: natura mitis ac placidus, et in congressu ac sermonibus comis, eoque multitudini percarus; nisi quod inclinante fortuna, apud leves animos omnia praesenti utilitati postponuntur.

XXXII. Igitur quum aliquanto post, collatis cum Grypo signis, magna pugna victus esset, statim de fuga in Graeciam cogitare coepit, quod imbelli simul infidoque populo salutem suam credere non audebat. Haec agitanti quum nihil magnopere aliud propositum esset, quam quomodo plurimum pecuniae deportare secum posset, compilatis regiis thesauris, etiam deorum donariis adiecit manus. In templo Iovis Antiocheni, quam in urbem ex adversa pugna se receperat, signum erat Victoriae ex auro solidum: id per causam stipendiorum, quae militibus aliunde persolvere nequiret, tolli iussit, *Victoriam sibi ab Iove commodari* dictitans.

XXXIII. Stabat et ipse Iupiter aureus, magnitudine cubitorum quindecim, et hinc quoque, ut fit, maiore vulgi cultu celebratus: quare metuens, ne graeci milites religione deterrerentur, cum externis quibusdam (Iudaeos fuisse vero simile est, quorum princeps Alexandro socius et amicus erat, contemptu et odio peregrinorum sacrorum omnium prae ceteris ad

§. 31. Diodor. apud Vales.
§. 32. Iosep. XIII, 17. — Diodor. — Iustin.
§. 33. Arnob. lib. VI fine. — Clem. Alex. in Admonit. ad Gentil.

sacrilegii ministerium idoneos) silentio noctis amovere simulacrum aggressus est.

XXXIV. Sed re patefacta, in conatu deprehensus, concursu multitudinis fere cum omni exercitu internecione caesus esset. Elapsus tamen cum modica manu, contendit Seleuciam, quo iam fama eorum, quae erant Antiochiae gesta, praevenerat. Igitur exclusus a Seleucensibus, Posidium petit, nusquam a maritima ora recedens. Sed infelix misero fuga fuit, non hominibus modo, verum etiam, ut creditum est, diis adversantibus. Plane quasi Iove iniurias suas persequente, magna vi tempestatis oppressus, deinde a suis desertus, dum in locis solitariis occursum hominum vitabundus oberrat, a latronibus capitur; agnitusque, et ad Grypum perductus, interficitur.

XXXV. Haec mihi verior narratio visa; quamquam alii auctores sunt, taedio malae pugnae mortem sibi veneno conscivisse. Defunctus ingenti periculo Grypus videbatur, quod aemulo sublato, solus universa Syria sine metu potiretur; quum inter blandientis fortunae delicias, longe praesentius, unde non timebatur, oblatum periculum est. Mater regis Cleopatra, mulier omnes affectus cupiditati dominationis posthabere solita, ubi victoria excitatum adolescentem, non iam nomine tantum, sed etiam animo regio, capessere rempublicam videt, venenatum poculum ab exercitatione sitienti offert.

XXXVI. Ille, quamquam prodita res a conscio fuerat, ignorantiam simulans, quasi honoris causa, bibere illam priorem iubet. Recusante muliere, quum hoc ipsum pro manifesto sceleris argumento accepis-

§. 34. V. C. 637; A. C. 115. — Ioseph. — Diod. — Iustin.
§. 35. Porphyr. apud Euseb. Graec. — Scalig. pag. 227. — Iustin.

set, acrius instat: pernegante illa, postremo producit indicem, et, «Hic me, inquit, oblatam a te potio- » nem accipere vetat: nihil malim, quam innocentem » te reperiri: neque ambagibus opus: unica eademque » aequissima defensio est, si, quod obtulisti, bibas. » Quod ego citra periculum sumpturus eram, etiam » tibi non oberit: sin vero non innocentius poculo, » quam arcu uteris; recusare non potes, quo minus, » quod filio miscuisti, mater haurias.»

XXXVII. Ita factum vindictae instrumentum est, quod facinoris esse debuerat; exstinctaque regina, *Philometoris* agnomen filio, apud dicacis ingenii populum dedit. Post haec per aliquot annos quieta Syria fuit: donec matre regis et patruo genitus Antiochus solita illi familiae certamina instauraret. Iisdem temporibus Mithridates, qui Magni cognomen factorum et imperii amplitudine meruit, post necem patris perfidos tutores nactus, eorumque vitandis insidiis prudentiam ac virtutem coactus intendere, maior atque melior evasit, quam si a benevolentissimis fuisset educatus.

XXXVIII. Quamquam enim honestae blanditiae et tempestiva hortamenta plurimum apud egregios valent, potentiores tamen stimuli a periculis et metu adhibentur. Puerum adhuc (nam patrem natus annos undecim amiserat) equo fero impositum exerceri iaculando coëgerunt: ita effectum, ut quamlibet feroces equos viribus et peritia domaret. Veneno aggressi sunt tollere: adegerunt non ad sumenda tantum, sed etiam excogitanda remedia, quibus firmatus, tum

§. 36. Appian. Syriac.
§. 37. Porphyr. — Pausan. — Iust. XXXVII, 2.
§. 38. Strab. lib. X, pag. 477. — Iustin. — Plin. XXIII, 8, et XXV, 2. — A. Gell. XVII, 16. — Seren. Sammon. cap. 62.

quoque, quum mori veneno vellet, non potuit: quae adhuc ipsius nomine memoriaque celebrantur.

XXXIX. Ferro mandare scelus instituerunt: necessitatem imposuerunt adolescentulo non urbana tantum, sed etiam rustica tecta vitandi: vagatus per silvas et montes saepe mutabat cubilia, ignaris omnibus ubi pernoctaret: quibus laboribus non modo admirabile corporis animique robur comparavit, quod ne senem quidem reliquit; sed etiam plurimarum linguarum cognitionem, rem minime inutilem imperanti, adeptus est: ut ad haec tempora solus mortalium repertus sit, qui linguas supra viginti callens, annis LVI, quibus regnavit, subiectarum gentium legatos omnes, nullo adhibito interprete, audiverit.

XL. *Magnitudinem huius regis cometarum apparitionibus praedictam fuisse*, aiunt, *qui per dies septuaginta, et quo natus est anno, et quo imperare coepit, cum ingenti luce deflagrarunt. Solis fulgorem ab iis victum* narrant: *quum caeli partem adeo magnam tegerent, ut, donec toti orirentur, aut occiderent, spatio quatuor horarum indigerent.* Ingentis eiusdemque diuturnae fortunae praesagium fuisse, postquam utrumque evenit, creditum. Minime ab instituto alienum reor, et haec, et aliorum populorum res, quales ea tempestate fuerunt, attingere: quia enim opes romanae iam eo magnitudinis creverant, ut omnia ferme regna nationesque cognitas bello aut foederibus amplecterentur, ad externa nonnunquam deflectendum est; ut animadverso, quae quoque tempore regna civitatesque, et sub qualibus fuerint, non solum nexus eventuum, sed etiam causarum series,

§. 39. Appian. Mithrid. pag. 250. — Plin. VII, 24, et XXV, 2. — A. Gell. XVII, 17. — Val. Max. VIII, 7. — Iustin.

quibus excitatum adiutumque hoc imperium pleraque alia absorbuit, deprehendatur.

XLI. Igitur tali syriaci ponticique regnorum statu, Cappadociam Ariarathes, Bithyniam Nicomedes obtinebat, quieti eo tempore, aut nullo insigni ad nostram cognitionem motu. Parthorum opes, maximis deinde bellis cognitae, nihil tum ad romanum pertinere putabantur. In Africa suspecta magis inter reges omnia, quam mota erant, nondum audente Iugurtha senatus auctoritate recens restitutum fratrem aperta vi lacessere. Sed Aegyptum mors Ptolemaei, qui *Physcon* appellatus est, novis tumultibus aperuerat, filiis duobus ex Cleopatra relictis, quorum uterque more gentili Ptolemaeus quum vocaretur, cognominibus *Soteris* et *Alexandri* distinguebantur.

XLII. Imperium uxoris esse, et filiorum alterius, quem mater elegisset, moriens Ptolemaeus iusserat: ea res iam tum ab initio turbas in regia, et paulo post crudelia fratrum adversus matrem et inter se bella concivit. Ipsa, vivo adhuc marito, ne Soterem regem appellaret, obstiterat; perfeceratque, ut a patre in Cyprum ablegaretur, minoris filii studiosa, quem imperii sui patientiorem fore sperabat. Igitur alteri nedum ut regnum daret, uxorem, eandemque sororem suam, eripuit; compulitque minorem natu Selenen ducere, dimissa, cuius amore flagrabat, Cleopatra: quae mox Antiocho Cyziceno nupta, cognatum quoque Syriae regnum magnis calamitatibus involvit.

XLIII. In rege tamen Aegypti constituendo, plus voluntas populi, quam inclinatio matris potuit: quae

§. 41. Ptol. de Canon. — Iustin. XXXIX, 3. — Porphyr. apud Euseb. p. 225. — Pausan. lib. I, p. 14.
§. 42. Iustin. — Pausan. — Porphyr.

quum Alexandrum frustra commendasset, postremo maiorem filium regem dixit; Alexandrum Cypro praefecit, ut opulentae insulae vires per illum retinens, regi formidolosior esset. Brevi tamen maior Ptolemaeus obsequiis suis studia benevolentiamque matris promeruit; si, quibus artibus parata erant, tueri voluisset. Tam varia rerum ubique facies, tamen in summa fere ad incrementum romanae potentiae spectabat: quae opportunitate temporum usa, cuncta, quae modo memoravimus, regna, excepto parthico, in ditionem potestatemque redegit.

XLIV. Sed ego quidem hactenus, ut licuit, historiae livianae detrimenta, quamquam eloquentia copiaque longe impari, conquisitis undique supplementis, ita resarcire studui, ut nullum posterioris aetatis vestigium notaretur: gratiora studiosis rerum romanarum, quae componebam, fore arbitratus, si sub qualicumque colore magni nominis, et tanquam antiquis temporibus scripta legerentur. Illud autem propositum diutius retinere difficultas tradendarum rerum vetat: nam penuria scriptorum plurima ignorare, de plerisque dubitare cogor, quae, quum viveret Livius, recentis adhuc memoriae, publicisque ac privatis monumentis plurimis et certissimis compertissima fuerunt.

XLV. Quis enim ferat, quando ad M. Scauri consulatum, seriem annalium sequuti, pervenimus, de huius clarissimis eo tempore gestis, pauca et incerta sub eius praescriptione liviani nominis consarcinare satagentem? quum, ut cetera tam multa silentio praeteream, tres fuisse libros sciamus, quos ipse Scaurus

§. 45. V. C. 637; A. C. 115. — Cic. in Bruto, c. 29. — Plin. XXXIII, 1. — Val. Max. IV, 4. — Tac. Agricol. cap. 1,

de vita sua ad Fufidium scripserat: qui etiam post Livium adhuc in manibus hominum versarentur. Igitur persona, quam sustinere nequeo, deposita, neque meam aetatem ultra, neque *Ioannis Freinshemii* nomen dissimulabo; sed, Deo bene iuvante, quidquid livianis Annalibus tractatum periit, Epitomarum vestigia legens, ita pertexere conabor, ut opinioni *Christinae* reginae, quae mihi titulum Historiographi sui non rogata, sed tanquam merituro, tribuit, si non facundia, diligentia certe et fide respondeam.

XLVI. Quod ut pro virili contendam assequi, moveor quidem maiestate florentissimum imperium regentis, immo facientis: sed plus adhuc iudicium illius, ut doctissimae Principis, et haec lecturae, revereor. Quae utraque licet clarissima ubique fama orbi innotuerunt, mihi lubentius credo, qui studiis eius supra triennium quotidianus administer aderam, quo tempore (quamquam gravissimo bello implicata, nihil negotiis detraheret) incredibili ardore, et felicitate ingenii eruditionem rapuit, latinosque et graecos scriptores celebriores, qui nostram ad aetatem pervenire potuerunt, plerosque omnes evolvit.

XLVII. Ceterum, tanquam in principio operis, testificari licebit, eo me animo ad historiam scribendam accedere, ut nemini legisse eam aliquando fraudi noxaeque, sed utilitati potius atque emolumento fore, confidam. Temporum enim eorum scriptores omnes, ceteris fortasse rebus quolibet antiquorum inferior, una illa, sed eadem sane maximi momenti re, superaturum esse ominor, quod christianae philosophiae praeceptis institutus inhaerensque, nullas illorum more, sub blandae eloquentiae involucris, exitiosas moribus insidias struam.

XLVIII. Mihi enim, romanam historiam varie spar-

sam, atque saepe in minutissimas particulas dissectam, redintegranti, quum Hippolyti et Osiridis fabulae obversentur animo, similitudinem Osiridis praetulerim: cuius quum lacerata et disiecta membra colligerentur, pudendas partes nusquam comparuisse memorant. Eadem mihi opera sedulo dabitur, ne quid superstitione spurcum, aut adulatione foedum, aut qualibet vitiorum labe pudendum, etiamsi ut ab aliis dicta factave referri necessum erit, me auctore quisquam amet probetve.

XLIX. Quum enim historiarum cognitione, quanto unumquodque ingenium generosius est, tanto vehementius afficiatur, fieri potest, soletque, ut benevolis magis, quam cautis lectoribus, hic obrepat error, ut iudicium scriptoris sequantur, priusquam ipsi de scriptore iudicaverint; appetendaque aut evitanda singula arbitrentur, prout ab illo laudata, aut reprehensa esse, compererunt. Quem errorem saepe magnis suppliciis luere cogitur humanum genus: quum enim plerique scriptores historiarum ambitiosa et violenta modestiae rectoque multum anteponant, eaque mirificis praeconiis efferant, ad quae alioquin humanum ingenium, si potentiam adiicias, nimis proclive est; quid miramur, si ea facta cum mercede fiunt, quae, poena quoque gravissima praedicta, vix et aegre omitterentur?

L. Atqui non potior alius historiae fructus erat, quam ut, propositis bonis malisque exemplis, homines naturam utrorumque, causasque, et praemia intuendo, non solum a confessis vitiis, sed etiam a falsis virtutibus abducerentur. Fieri enim non potest, quin qui variarum gentium gesta casusque prudenter

§. 48. Plutarch. de Isid. et Osir. cap. 19. — Diodor. lib. IV.

recogitant, ea, quae saepe a magnis regibus populisque committuntur, quam inania et incerta sint, deprehendant, quamque falso et perniciose bona appellentur. Id quoque consideratu dignum, et adversus vanam gloriae cupiditatem efficax est, non opera tantummodo hominum, sed ipsam eorum memoriam, plerumque et cito intercidere, et in ipsa historia frequentes de historiarum interitu querelas esse.

LI. Quae omnia qui plane pleneque perspexerint, abesse non poterit, quin, quocumque inter homines in loco sint, quidquid agant, rectorem omnium Deum cogitent, nihilque sibi vel ad laudém magnificum, vel ad felicitatem utile sciant, nisi ad officium, obsequiumque Dei referatur. Sed ego quidem, haec, ut spero, non alieno loco, nec frustra interfatus, ad institutum revertor. M. Aemilium M. F. M. N. Scaurum in consulatu de Gallis Karnis triumphasse, Capitolina Marmora, quorum haud levis auctoritas est, testatum faciunt: neque de rebus eo bello gestis quidquam praeterea invenio, nisi quod Ligurum ignobilem nationem Gantiscos domuisse dicitur; hoc enim credibilius, quam quod, per errorem puto, exaratum est, Ligures et Gantiscos, tanquam diversum genus, domuisse.

LII. Fuisse sicut fama obscuram, sic etiam rebus gerendis haud difficilem expeditionem, opinari licet, quia tempus ei superfuit, a Placentia Parmam usque fossas navigabiles ducendi, exsiccandis paludibus, quas iuxta Placentiam Pado incidens Trebia, aliique supra eum amnes, incommodas, praesertim cum exercitu transeuntibus, efficiebant: quae res etiam

§. 51. Auct. de Vir. ill. c. 72. — Pigh. Annal. — Strab. lib. V, p. 217. — Liv. XXII, 2.

Hannibalem olim, magna cum vexatione copiarum iis locis iter facientem, praeter iumenta et milites amissos, alterius oculi damno mulctaverat.

LIII. Praetermissa hactenus illa cura non tam imperatorum ignavia fuerat, quam quia munimentum Italiae adversus Gallos in difficultate viarum putabatur: tum autem prosperis trans Alpes rebus, quum appareret, duces exercitusque romanos saepe ea transituros esse, diligentia Scauri via opportune permunita est. Vir enim impiger, et magna per omnem vitam gravitate, militem optime laboribus contineri sciebat: tam largiter voto potitus, ut ipse disciplinam exercitus sui, certe admiratione dignam, praedicans, memoriae prodiderit, *pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die, abeunte exercitu, intactis fructibus relictam.*

LIV. M'. Acilio Balbo, C. Porcio Catone consulibus, infamis saevitia prodigiorum annus fuit. Nam et circa solem orbis apparuit: et, lacte et sanguine pluisse, in monumenta relatum est. Sed prae ceteris foedum ac terribile videbatur, quod equitis romani L. Helvii filia virgo, quum a ludis romanis in Apuliam cum patre reverteretur, fulmine icta est; non magis morte puellae miserabili, quam minarum plenis, quae circa evenerant. Oborta tempestate, quum exanimatam metu pater vidisset, quo citius propioribus tectis succederent, relictis vehiculis conscendit equum, ipsamque itidem equo impositam, in medium agmen accepit.

LV. Ibi fulmine sic percussa est Helvia, ut equus,

§. 53. Sallust. Iugurth. cap. 15. — Cic. pro Muraena, cap. 17. — Front. Strat. IV, 3.

§. 54. V. C. 638; A. C. 114. — Plin. II, 29 et 56. — Oros. V, 15. — Iul. Obseq. — Plutarch. Quaest. Rom. cap. 83.

freno cingulisque et ornamentis omnibus nudatus, exanimis procumberet; procul inde puella iaceret, partibus, quas tegi pudor iubet, ita retectis, tanquam dedita opera reducta vestimenta fuissent: pectoris etiam ad pedum dissoluta vincula; annulique et capitis redimiculum et monilia hinc inde dispersa sunt; illaeso cetera corpore, nisi quod lingua exserta cernebatur. Consulti haruspices, *ingentem infamiam Vestalibus et equestri ordini portendi*, *quod virginis et equi*, *discussis ornamentis omnibus*, *nudata corpora fuerant*, responderunt.

LVI. Huic praedictioni detecta mox Vestalium flagitia fidem fecerunt, magnopere confirmata auctoritate artis, cuius vanitas et alias saepe, et nuper M. Scauro consule, tacta Iunonis aede, deprehensa fuerat. Quum de provinciis ageretur, alteri consulum decerni Macedoniam placuit ob thracicos tumultus. C. Marius ex praetura Hispaniam ulteriorem sortitus, provinciam a latrociniis repurgavit, quae, nondum satis pacata gentium immanitate, extra infamiam, et ultro gloriosa ducebantur.

LVII. Nam Lusitani, quamquam Viriatho interfecto, satis amplos ad cultum agros acceperant; sive aucto numero quod satis antea fuerat, amplius non sufficiebat, sive quod ex rapto, quam laboribus vivere, praeferocibus ingeniis dulcius et honestius videbatur, finitimis molesti erant. Hos igitur in deditionem redegit Marius, quum exiles romanas copias haberet; Celtiberorum usus opera, qui sponte ad eum ex civitatibus suis confluxerant: quibus deinde in praemium navatae operae sedes apud oppidum nomine

§. 56. Plin. II, 54. — Vell. II, 8. — Plut. in Mar. cap. 7. — Appian. Hisp. — Sallust. Iugurth. cap. 63.

Colendam attribuit; Romamque reversus, ut ratum senatui haberetur, perfecit; quum rem ita gessisset, ut maioribus etiam honoribus, quam obtinuerat, dignus videretur.

LVIII. Sed postquam ad ea tempora perventum est, quibus in Macedonia Thraciaque, et vicinis gentibus saepe et acriter pugnatum est; minime ab instituto alienum fuerit, situm illarum, et quemadmodum hodiernis nominibus antiqua respondeant, tanquam in tabella spectanda proponere.

LIX. Macedonia, quam L. Paullus, Perse victo, quatuor in regiones divulserat, a Borea Thraciae coniungitur, qua Nessus amnis per Abderitarum fines in Aegeum mare decurrit. Inde iam terrarum amplissima spatia Thraces tenent, quos a meridie mare, quod diximus, claudit, ad Chersonesum usque, cui hodie *Brachium S. Georgii* nomen ab Italis est impositum: inde ab ortu Propontis est, Byzantium pertinens, diu romani imperii, nunc turcici praecipuam sedem: ubi deinceps Pontus Euxinus incipit, ab oriente is quoque Thraciam alluens: hoc latus Mesembria finit, haud procul iugis, quae cum Haemo continuantur, et in septemtriones vergunt.

LX. Trans Haemum montem duplex Moesia est, superior, inferiorque; a praeterfluentis Danubii cursu nominantur: illam Servii, hanc Bulgari postea possederunt; quibus adhuc nominibus notae, Turcarum imperio parent. Tum Triballi inter Danubium et Thraciam colebant: supra Triballos inter idem flumen et Macedoniam, aliae gentes, sed celebrior ceteris Dardani; quas regiones a Dacis, qui hodie Tran-

§. 59. Liv. XLV, 29. — Pausan. lib. VI, pag. 352. — Vadian. — Eustath. in Hom. Iliad. II, 444. — Ptolem. lib. III, cap. 11. — Strab. lib. VII, p. 319.
§. 60. Cluver. — Flor. III, 4. — Liv. XL, 57.

silvani sunt, Danubius disterminat: a Dardania per Scordiscos et Dalmatas ad mare Adriaticum et Italiam perveniri poterat: unde facile intellectu est, quam et ob locorum viciniam et bellicosissimarum gentium multitudinem, arma thracica magnis viribus magnaque cura romanis sustinenda fuerint.

LXI. Nec sum ignarus, ab aliis omnes istos populos, tractu terrarum amplissimo, Thracibus contribui, ut Haemi montibus mediam dividi Thraciam autument; nec immerito: nam omnes istae nationes, ut plurimi praestantissimique auctores narrant, unius originis erant, linguaque et moribus iisdem utebantur. Danubius autem Germaniam Hungariamque permeans, qua olim Rhaeti ac Vindelici, Noricique et bipartiti Pannones tenuerunt; ubi Savum amnem recipit, mutatoque nomine *Ister* antiquis vocabatur, Taurunum fuit, quo situ hodie Belgradum esse constat.

LXII. Ab his confluentibus deinde Scordisci habitabant; postea Moesi, de quibus exposuimus: infra Moesiam et Triballos, ubi nunc Valachi Rascique nominantur, vetustis temporibus ad ostia usque Istri variae gentes tenuere: alias Getae, quos Romani *Dacos* frequentius vocant, mox Sarmatae, postea Scythae. Quae res uti confundit regionum terminos ac vocabula, difficilemque earum descriptionem efficit; ita haudquaquam ambiguis argumentis docet, non esse quidquam in rebus humanis stabile; nec singulos modo brevis aevi, sed etiam populos regnaque ac imperia, mutationibus et interitui obnoxia haberi.

§. 61. Aeneas Sylvius de Europ. cap. 3. — Plin. III, 24. — Vadian.
§. 62. V. C. 638; A. C. 114. — Plin. IV, 12. — Aen. Sylv. de Europ. cap. 3.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXVIII

IN LOCVM LIBRI LXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI TERTII.

Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium capita trecenta nonaginta quatuor millia trecenta triginta sex. Aemilia, Licinia, Marcia, virgines vestales, incesti damnatae sunt: idque incestum quemadmodum et commissum, et deprehensum, et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Livius Drusus consul adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.

I. Scordiscorum, hoc tempore terribile nomen vicinis, atque etiam longe dissitis gentibus esse coepit. Quae Thraciae natio, Gallicam originem a tempore Brenni repetebat: nam, amisso apud Delphos imperatore, reliquas copias, qua poterant, rediisse domum; suos maiores duce Bathanato, cuius tum adhuc sub eodem vocabulo manebat genus, ad confluentes Danubii et Savi sedibus captis, Scordiscos appellari

coepisse. Ab hoc initio, paulatim submotis accolis, regionem satis amplam occuparunt, ut finitimi Panноniis, adeoque Pannoniae pars, a Tauriscis monte Claudio disiuncti, usque Thraciam ditione prolata, illius populis accenserentur: quibus etiam moribus et feritate persimiles evaserant, qua antiquitus infames Thraciae cultores fuerunt: neque minus avaritiae dediti, quamquam ob mala, quae sacri auri causa progenitores ipsorum perpessi fuerant, eius metalli usum damnavissent, neque inter diripiendum res alienas auro abstinebant; et ob argenti studium haud minus scelesta perpetrabant: nec enim proderat, quum improbitatem animo retinerent, rem externam et innoxiam stolide abiecisse.

II. Praeter insitam genti ferociam et cupiditatem praedae, causam belli Romanos quoque dedisse crediderim, qui proximis annis ad finitimos illis Carnos porrigere manus coeperant. Quum ergo Macedoniam aliasque provincias frequentibus incursionibus vexarent, neque captivos modo abducerent homines, sed plerosque crudelissime excruciatos necarent, graves undique ad senatum querelae pervenerunt: *Non iam solita bellorum mala, quae quodam quasi iure gentium tolerentur, incumbere: sed adesse gentem inaudita saevitia, quae litare Bellonae Martique sanguinem humanum, bibere in ossibus capitum, igni fumoque perimere captos, gravidarum etiam partus extundere tormentis pro ludo ac ioco duceret.*

§. 1. V. C. 638; A. C. 114. — Liv. Epit. — Iustin. XXXII, 3. — Ruald. in Plutarch. Animad. 10. — Athen. VI, 5. — Strab. lib. VII, pag. 318. — Phlegon apud Steph. — Plin. III, 25. — Sext. Ruf. cap. 9. — Marcellin. XXVII, 7.

§. 2. Athen. — Flor. III, 4. — Marcellin. — Sext. Ruf. — Eutrop. — Dio ap. Vales.

III. Adversus hos populos quum iussum bellum, et C. Porcius Cato consul, cui Macedonia provincia evenerat, cum exercitu profectus esset, infeliciter et ignominiose pugnatum. Hostis enim callidissimus locorumque peritus, Romanorum copias, in silvarum et montium impedita temere coniectas ita circumvenit, ut universus una cum duce exercitus amitteretur. Haec victoria Macedoniam Thessaliamque, et quidquid Danubium et Adriam interiacet, barbarorum populationibus late aperuit, nullis paratis ad prohibendum viribus, et praesidiis Romanorum, vix ad urbes, quas insederant, tuendas validis.

IV. Quorum quod Heracleae fuit, arte interceptum est; militesque octingenti cum praefecto Lucullo caesi. Alam enim equitum, velut ad pecora abigenda, Scordisci succedere moenibus iusserant; quae erumpentem Lucullum simulata fuga in collocatas prius insidias deduxit. Hinc provinciis romanis longe lateque pervastatis, per Dalmatiam ad mare Adriaticum penetratum est: ubi, velut obex a natura positus esset, barbarorum impetus substitit; telisque in ipsas undas coniectis recesserunt. Hoc anno lustrum a censoribus conditum est: censa sunt civium romanorum capita trecenta nonaginta quatuor millia, trecenta triginta sex.

V. Per idem tempus incesto Vestalium patefacto, maximus romanam urbem ex religione terror invasit: quod enim non modo legum rupta repagula, sed etiam religionis horrorem, et atrocissimae poenae metum victa videbant; *iam nihil cogitari posse tam*

§. 3. Liv. Epit. — Flor. III, 4. — Ammian. Marcellin. XXVII, 7.
§. 4. Front. III, 10. — Flor. — Marian. Scot. — Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Dio apud Vales.

flagitiosum aut horrendum autumabant, *quod a tali temporum corruptelà non esset pertimescendum. Vnam quoque virginem damnatam, quod tamen raro accidisset, Vrbem in luctu atque gemitu ponere: tum obvios quosque de via moestos tacitosque decedere, aut cum silentio et gemitu comitari; neque tristiorem ullum civitati diem agi.*

VI. *Nunc tres simul Vestales, dimidiam totius sacerdotii partem, summo loco natas, praeterea equitum romanorum agmen, eodem furore correptum, pollutis caerimoniis, corruptis ad extremam turpitudinem moribus, omnia saeva infestaque et inferre, et portendere. Non iam esse quaerendum, cur ab ignobili hoste tantus exercitus una cum consule sit interceptus. Offensos aversosque deos rem romanam premere; pressurosque, ni supplicationibus et sacrificiis, et ante omnia poenis nocentum placentur.* Ceterum eius incesti indicium servus L. Butetii Barrii equitis romani detulerat.

VII. Barrus, libidinosae admodum vitae homo, quum formae illecebris multarum matronarum pudicitiam expugnasset, novissime, ut perditis ingeniis severissime vetita maxime expetuntur, vestalis virginis consuetudinem concupivit; Aemilia corrupta. Per hanc deinde Licinia atque Marcia, ipsae quoque Vestae sacerdotes, sollicitatae, in consortium criminis suppliciique venerunt. Sed Marcia cum uno tantum equite consuetudinem stupri secreto habuerat: Aemilia et Licinia, quum subinde eos, a quibus rem detegi posse putabant, societate culpae illigarent, turbam habebant, non recusantibus primis corruptori-

§. 5. Plutarch. in Numa, cap. 19. — Dionys. II, 68. — Cic. pro domo, cap. 53.

§. 7. Plut. Quaest. Rom. cap. 83. — Porphyr. in Hor. Sat. I, 6. — Oros. V, 15. — Liv. Epit. — Diodor.

bus; quippe rivales ferre, quam indices facere, levius incommodum videbatur. Ita modo cum singulis et secreto, modo palam cum pluribus volutabantur: in quibus et fratres illarum erant, quorum Licinius cum Aemilia, Aemilius cum Licinia solebat.

VIII. Haec sacra castissimum, ut putabatur, Vestae numen in penetralibus suis diu passum est; quamquam virorum feminarumque, liberorum et servorum magna multitudine conscia: donec Manius (id ei mancipio nomen fuit) neque libertatem sibi, neque alia ab hero promissa praestari indignatus, rem omnem aperuit, irrefragabilis index, ut qui totius fabulae ipse administer actorque primus fuisset. In pari tamen culpa, sententiis pontificum, ad quod collegium ea cognitio ex lege Numae pertinebat, Aemilia damnata, Marcia et Licinia absolutae sunt: credo, quia secretius peccaverat Marcia; Liciniam gentilis sui L. Crassi eloquentia eripuerat, qui, tum septimum et vicesimum aetatis annum agens, admirabilem pro ea orationem habuisse dicitur. Aemiliam a. d. XV kalend. ianuar. damnatam reperio: postero die fuerunt Saturnalia: deinde a. d. XIII kalend. ianuar. Licinia causam dicere iussa est.

IX. Interea C. Caecilius Metellus, Cn. Papirius Carbo consules facti. Multa tum prodigia nuntiata; clarum diei lumen nocte visum: aediculam et signum de caelo tacta: aram Salutis interruptam: in Lucanis et Privernati agrum late hiasse: montem Albanum, et in Gallia caelum arsisse. Quibus in vulgum diditis, quum aucta caelestis irae formido esset, iudicium Liciniae

§. 8. Dionys. II, 75. — Ascon. Pedan. in Cic. pro Mil. — Cic. in Bruto, cap. 43. — Fenest. apud Macrob. — Saturn. I, 10.
§. 9. V. C. 639; A. C. 113. — Plin. II, 33. — Iul. Obseq.

multis sermonibus agitari coepit: *a pontificibus illam, non a diis absolutam esse: hos, quia negligi se videant, contemptae maiestatis ultionem manifesto sumere decrevisse. Id non modo frequentibus et saevis prodigiis minari; sed crudelissimarum gentium bellis atque populationibus ostendere: Scordiscos, Cimbrosque, et inaudita patrum aetate nomina, ne longe quidem abesse; iam in proximis provinciis, in ipsis Italiae finibus conspici.*

X. *Manentibus malorum causis, finem frustra exspectari: liberandam ocius religione civitatem, et nocentium supplicio redimendam deorum pacem esse. Neque referre, quod semel decresse collegium dicatur: etiam in sacris, populi, quam pontificum, maiorem potestatem esse: idque pontifices ipsos agnovisse. Sic C. Cassium censorem, signum Concordiae dedicare cupientem, a collegio ad populi voluntatem reiectum: sic decimo ante anno aediculam sub saxo sacro, ex pontificum responso sublatam esse, quod eam iniussu populi Licinia vestalis dedicasset.*

XI. Haec non iam privatim, sed a Sex. Peducaeo tribuno plebis pro rostris iactabantur, qui *L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum male iudicasse* criminatus, postremo rogationem tulit, *ut extra ordinem populus praetorem faceret, qui de incesto quaestionem exerceret.* Creatus est L. Cassius, qui consul et censor fuerat: tristis enim et incorruptus iudex quaerebatur, qualem eum fore populus romanus existimabat. Neque conceptam de se opinionem fefellit. Non enim duas modo virgines,

§. 10. Cic. pro domo, cap. 53.

§. 11. Cic. de Nat. Deor. III, 30, et pro Sex. Rosc. cap. 30. — Ascon. in Milon. — Val. Max. III, 7.

sed adeo praeterea multos condemnavit, ut tribunal eius scopulus reorum diceretur, ob nimiam, ut plerique existimabant, asperitatem.

XII. Populus tamen ea severitate gaudebat; volentique erat, supplicium non de convictis modo, sed etiam de nominatis omnibus sumi. Ego autem L. Cassium ea gravitate virum, neque misericordia reorum molliorem, neque in populi gratiam crudelem factum existimo; sed, condemnatis sontibus, innoxios absolvisse: Nam et M. Antonius, par L. Crassi eloquentiae orator habitus, eo iudicio evasit: quum innocentiam suam non modo causa egregie dicta, sed etiam hoc ipso, quod dicere non recusaverat, approbasset.

XIII. Quaestor, Asiam sortitus, iam Brundusium pervenerat, quum incesti se quoque postulatum esse cognovit. Licebat differre causae dictionem, et lucri facere tempus, donec, ut assolet, tepesceret quaestionis fervor, aut saltem mitiorem pro Cassio quaesitorem dies offerret: hoc enim beneficium reipublicae causa absentibus lex Memmia dabat. Sed ille subire formidabilis iudicii aleam, quam alere suspicionum ac sermonum malignitatem maluit. Neque etiam leve periculum ei creatum ab accusatoribus est; quum praeter alia servum, a quo praelatam ad stuprum eunti laternam contendebant, ad tormenta poscerent. Perturbatum vehementer Antonium (neque enim sciebat, quantum vel patientiae servi, vel etiam aetati, quod imberbis adhuc erat, confidere posset) ipse, cuius ad cruciatum res pertinebat, hortatus esse dicitur, *ne dubitaret se ad quaestionem tradere: nullum tam acerbum dolorem fore, qui ex ore suo ver-*

§. 12. Val. Max. — Ascon. — Diodor. apud Vales.
§. 13. Val. Max. VI, 8.

bum heri causam laesurum posset extorquere: et praestitit promissa; dominoque celerem absolutionem, et honestiorem in provinciam profectionem comparavit.

XIV. Quum igitur eodem tempore duo nobilissimi oratores, M. Antonius pro se, L. Crassus pro Licinia dixerit; commemorare paucis lubet, quae tum eloquentiae ratio praemiumque Romae, quique habiti oratores fuerint: quando iidem principes plerumque civitatis exstiterunt: neque minus facundia, quam eorundem temporum imperatores armis, aut compositam turbaverunt, aut turbatam composuere. Sicut enim armorum, sic orationis anceps usus est: qui quum virtute publice privatimque celeberrimus, quoties in pravum corruptumque ingenium incidit, quanto potior cuiusque facultas est, tanto vehementius nocet: neque deerunt clara utriusque eventus exempla, postquam paucorum adhuc annorum gesta emensi erimus.

XV. Sed in eo tractu temporum, in quo adhuc versamur, princeps senatus M. Scaurus magna gravitate tum defendendis quibusdam reis, tum maxime dicundis in senatu sententiis valuit: quam laudem sequutis quoque temporibus retinuit, quum partam sua actate ab eloquentia gloriam, magnitudine recentiorum praeumbrante perdidisset. Etiam familiaris Scauri L. Fufidius in aliquo patronorum numero fuit, et inimicus P. Rutilius, qui plus assequi potuisset, nisi stoicae sapientiae addictus, lenocinia verborum etiam in periculo suo repudiasset: et eiusdem sectae C. Fannius, Q. Tubero, mediocres in dicendo fuerunt.

§. 14. Vell. II, 9. — Plutarch. de Fort. Rom. — Auct. de Caus. corrupt. Eloq. cap. 36. — Cic. de Invent. I, 1.

§. 15. Cic. in Bruto, cap. 29 sqq. et de Orat. I, 53. — Auct. de Vir. ill. cap. 72. — Val. Max. VI, 4.

XVI. C. Scribonius Curio, qui velut hereditariam eloquentiae possessionem in filium ac nepotem transmisit, de incestu pro Ser. Fulvio dixit: quae oratio temporibus illis omnium optima est habita. Sed horum gloriam C. Gracchus, quamquam in flore iuventae peremptus, vicit: plenior prioribus et uberior, quem passim ut egregium oratorem Cicero nominat, romani eloquii parens. Etiam C. Sulpicius Galba, et L. Calpurnius Bestia, lege Mamilia damnati, non indiserti fuerunt: Bestiaeque in consulatu collega P. Scipio, et Ser. Galbae M. Scaurus. Sed et Q. Metellum Numidicum, A. Albinum, C. Carbonem, idem temporum tractus habuit, Quintumque Caepionem, et Memmios.

XVII. Horum ferme ingeniis vocibusque illo tractu temporum curia et forum fervebant. Inter quae senatus ob incestum vestalium libros sibyllinos inspici quum censuisset: *praedicta in illis, quae evenissent*, decemviri retulerunt: *magnasque sequuturas clades, nisi his averruncandis, geniisque, nescio quibus, placandis, in foro boario Gallus et Galla, itemque Graecus et Graeca, vivi defoderentur:* factum est: adeo nimirum fraudes malorum daemonum animos superstitione captos omni et ratione et humanitate spoliant, ut peccata maioribus maleficiis deleri posse putantes, immanissima quaeque facta pro piis exerceant, ipsique ea committant, quae, ubi ad se redierunt, in aliis indubitanter damnant et ulciscuntur.

XVIII. Nam et idem ille senatus, qui haec iusserat, paucos post annos barbarae cuiusdam civitatis principes evocavit, poenas daturos, quod humanas victi-

§. 16. Auct. de Caus. corrupt. Eloq. cap. 18. — Plin. VII., 30. — Cic. in Bruto, cap. 35 et 36. — Vell. II, 9. — Val. Max. VIII, 15, 12. — Plutarch. Quaest. Rom. cap. 83.

mas diis immolassent: quod, ubi ex lege factum esse apparuit, missos quidem fecerunt homines, sed edixerunt, ne posthac ita sacrificarent. Nisi forte, quod parum pro philosopho Plutarchus iudicabat, homines immolari geniis fas est, diis nefas. Ex iisdem libris etiam Veneris templa in Vrbe numero aucta sunt, non alio tum reperto numine, quod melius mulierum virginumque mentes ad pudicitiam a libidine converteret: ab hoc officio *Verticordiam* appellarunt. Eius simulacrum, quum a castissima muliere dedicari vellent, ex omnibus matronis centum, deinde ex his decem sorte ductae sunt, quarum iudicio crederetur: eae Sulpiciam legerunt, Paterculi filiam, Q. Fulvio Flacco nuptam.

XIX. His ita procuratis, non ideo minus Cimbri Teutonique, gentes germanicae, foedam sociorum primo, mox civium romanorum stragem ediderunt; tum primum auditis illarum gentium armis. Quae quia deinceps tantis romanum imperium cladibus concusserunt, ut omnino eversuri viderentur, unde, et quibus causis hoc ad bellum profecti sint, operae pretium est cognoscere. Cimmeriorum antiquissima mentio temporibus Croesi superior est: nam apud Homerum reperitur, cuius aetate, aut paulo supra, usque in Ioniam populabundi venerunt. Longa post aetate, Scytharum Nomadum armis in Asiam pulsi, ab Alyatte canum auxilio Asia eiecti, quum diu incertis sedibus vagarentur, postremo in extremis Germaniae finibus, qua Oceanum respicit, constitisse

§. 18. Ovid. Fast. IV, 157 sqq. — Val. Max. — Iul. Obs. — Plin. VII, 35.
§. 19. Val. Max. — Solin. cap. 7. — Iul. Obseq. — Vell. II, 12. — Tac. Germ. cap. 37. — Plutarch. in Mar. cap. 14 et 15. — Diod. V, 32. — Herod. I, 6 et 15. — Homer. XI, 14. — Strab. lib. I, pag. 6. — Euseb. — Polyaen. Strat. I, 7. — Steph. in Σάζους. — Krautz. Suec. V, 33. — Vict. Caes. 39.

existimantur, ubi nunc Cimbrica Chersonesus est, vocabulo gentis leviter immutato.

XX. Quod etiamsi refellere non est animus, (quis enim de rebus tam vetustis compertum afferre queat?) magis tamen adducor, ut non unius gentis, sed ex variis nationibus collectae multitudinis eam appellationem fuisse putem; quales iisdem postea locis Vitaliani, et in Gallia aliquando Bagaudae fuerunt. Nam et mores hominum (vagabundi enim et praedones erant), et nominis significatio congruit; quo lingua Celtica latrones appellatos fuisse, bonis auctoribus credendum est. Praeterea maiores illorum exercitus fuisse traduntur, quam ut ab illa Chersoneso educi potuerint. Sed ex Dania Sueciaque, et finitimis late gentibus, quae tum perpetuum inter se, et contra vicinos bellis agitabantur, magnum affluxisse numerum simile vero est.

XXI. Immo Posidonius, non contemnendus auctor, qui tractu illo temporum vixit, non a Cimmeriis Cimbros vocatos, sed hos praedabundos ad Maeotin penetrasse, nomenque locis istis imposuisse, credit. Nec ab alia causa, quam praedandi consuetudine et studio vagatos esse, scriptor quantivis pretii Strabo suspicatur, ultro deridens eos, qui, Oceani aestibus ad novas sedes quaerendas compulsos, tradiderunt. Teutonorum porro antiquas sedes cognitu faciles Pytheas Massiliensis efficit, qui Guttonibus proximos esse ait, aestuarium maris, ubi succinum colligitur, accolentibus: et Pomponius Mela, cuius aevo Codanoniam insulam, magnitudine et foecunditate aliis

§. 21. Posidon. apud Strab. lib. VII, pag. 293. — Plutarch. in Mar. cap. 14. — Fest. — Cypraeus de Orig. Saxon. — Flor. III, 3. — Plin. XXXVII, 2. — Pomp. Mela, III, 6.

circa potiorem obtinebant. Horum deinde nomen toti Germaniae commune factum manet, Borealium forte regnorum incolis, proximae sibi civitatis nomen, ut solet, genti universae imponentibus.

XXII. Ex iis igitur terris quomodocumque in unum contractae copiae, quum in Hercynia silva sedes figere conarentur, a Boiis, qui ea loca incolebant (unde *Boiohemum* appellatum, quasi Boiorum patria), pulsae, ad Istrum et Scordiscos Gallos descenderunt: inde ad Teuristas Tauriscosque, quae et ipsae gallicae originis nationes, vicinam Danubio Illyrici partem tenent; traiectoque flumine, praedas ex agro norico agebant. Quod ubi Cn. Papirius Carbo consul accepit, Italiae timens, a qua haud procul aberant, Alpes, ubi maxime traiectui opportunas cognorat, cum exercitu insedit: deinde postquam illos alia omnia cogitare videt, ultro procedit obviam minitabundus, *quod amicos et hospites populi romani Noricos popularentur*: quamlibet ius hospitii, quale populo romano cum gentibus quibusdam erat, armis eos defendendi necessitatem non imponebat.

XXIII. Illi, fama adventantis exercitus romani audita, missis legatis excusare, « quod ignari, quidquam » illis gentibus cum populo romano esse, molesti Norico » fuissent. Ignoscere consulem debere, si homines, » ab ultimo Aquilone profecti, quo iure regiones ad » Danubium essent, parum calleant. Vnam se naturae, » comprobatam omnium gentium consensu legem » scire, ut potentiorum sint omnia; neque suum quis » esse putet, quod nesciat armis defendere. Neque » aliter existimare populum romanum ad tantam per-

§. 22. Posidon. — Tac. German. cap. 28. — Iul. Obseq. — Appian. apud Fulv. Vrsin.

» venisse amplitudinem, quam quod iis, quibuscum » negotium habuisset, armis fuisset praestantior. Inde » nimirum factum, ut clarissima eius imperii fama, » quum terrarum orbem pervaserit, nemini possit » esse ignota.

XXIV. » Se quoque, auditis, quae de illius poten- » tia et pugnacitate ubique praedicentur, romani » nominis reverentiam, admiratione virtutis eius, » olim induisse. Aequum enim existimare, ut, quod » summum in humanis rebus esse censeant, id in » illis, qui maxime compotes eius facti videantur, » honorent colantque. Idcirco neque antea invasu- » ros fuisse Noricum, si scivissent, eius tuitionem ad » populi romani curam pertinere, et nunc quoque » illius honoris causa facturos, ut quamprimum ex » iis regionibus discedant.

XXV. » Nullius quidem se vim ac arma pertime- » scere; sed amicitiam fortissimi potentissimique po- » puli longe pluris, quam totum agrum noricum fa- » cere. Late patere terrarum orbem: neque sibi mo- » lestam peregrinationem esse, vagari a pueritia as- » suetis; et sedes considere paraturos, ubicumque » libuisset. Quod tamen in praesentia facerent, idem » institutum postea servaturos, ut temperarent a po- » pulis, qui in fide aut amicitia Romanorum essent. » Pro ea sua voluntate sperare bona gratia populi ro- » mani facturos, ut, cum quibus aliis populis vellent, » cum iis bellum pacemve suo arbitratu habeant.

XXVI. » In praesentia redituros ad Tauriscorum » fines, unde nuper exissent. Vlterius multas colere » nationes, quae neque societate iunctae Romanis, » et ultro ob ferociam invisae essent: his se non mo- » do sine iniuria populi romani, sed etiam in gratiam » illius arma illaturos. » Consul astuto consilio, quod

ipsi postea in malum vertit, laudata Teutonorum voluntate, benigne respondet: ceterum ducibus itineris, quos addiderat, clam imperat, circumitu eos ducerent, quo sibi ad ea, quae meditabatur, plus spatii foret. Ipse vero, cum expeditis copiis breviore itinere legatos antegressus, Teutonis improvisus supervenit, qui iam, uti facturos legati receperant, Norico decedentes, ad Noreiam oppidum castra posuerant.

XXVII. Tauriscorum antiquitus Noreia fuit, ubi nunc Goricia Carinthiorum est, quod navigatio ad Aquileiam secundo Natisone, et distantia locorum ostendit. Teutoni, licet in re subita, nam somno adhuc quiescentes Romanus invaserat; tamen animi magnitudine, et rei militaris peritia freti, celeriter arma capiunt, consulemque magna cum clade reiiciunt funduntque: et nisi ingens vis imbrium coorta duos exercitus, tanquam caelo se interponente, diremisset, occidione caesae Romanorum copiae forent. Tantus enim terror fuit, ut passim per silvas palantes, quo quemque fuga abripuerat, vix tertio post die colligerentur.

XXVIII. Teutonis quoque persequendi victos voluntas abfuit; et, quibus causis incertum, in Galliam et Helvetios deflexerunt. Idque Romae quum esset nuntiatum, vehementi metu levavit civitatem, pensato etiam dolore cladis et damno, consulis alterius rebus, quae Macedoniam provinciam habenti satis feliciter succedebant; quibus et in Thracia nomen imperatorium, et mox, domi triumphum meruit: singulari

§. 27. Strab. lib. V, p. 214. — Plin. III, 19. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch. in Mar. cap. 24. — Iul. Obseq.

§. 28. Statua ap. Pigh. — Vell. II, 8 et 11. — Eutrop. lib. IV. — Tab. Triumph. — Sex Ruf. cap. 4.

domus Caeciliae laetitia gloriaque, quod eodem die frater eius germanus, M. Caecilius Q. F. Q. N. Metellus, ex Sardinia triumphavit, quum etiam Corsos rebellantes vicisset.

XXIX. Plane iis temporibus haec familia magistratibus et honoribus incredibiliter effloruit, quum intra annos XII totidem aut ultra consulatus, triumphosque aut censuras, numeraret; ut iam ignoscere Naevio poëtae Metelli debuerint, si *fato eos Romae fieri consules* existimavit. Ex eadem deinde Thracia, et T. Didius T. F. propraetore triumphavit, quia Scordiscos, victo Catone, incautius exsultantes, et libera populatione diffusos, intra Thraciam suam repulerat. Quo notabilius C. Catonis dedecus fuit, quem, nescio quo pacto, Romam reversum duo ex iisdem gentibus triumphi arguebant, sua magis culpa, quam hostium virtute, exercitum perdidisse.

XXX. Vnde hanc quoque causam haud levissimam damnationis eius fuisse putem: quamquam iudicio repetundarum ex Macedonia cecidisset. Neque enim alias causa satis gravis videbatur, cur homo consularis, L. Pauli et M. Catonis nepos, et P. Africani sororis filius, propter octodecim millia (haec enim litis aestimatio fuit) tantam ignominiam pateretur. Sed haec in eum annum egressa videntur, qui M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem, consules habuit. Horum Druso Macedoniam provinciam evenisse constat: alteram consularem sortem Italiam fuisse ut credam, clades recens Carbonis, et periculum, ne victores ad priora consilia redirent, facit:

§. 29. Vell. II, 11. — Ascon. in Cic. Verr. I. — Cic. in Pison. cap. 25. — Flor. III, 4. — Sex. Ruf. cap. 9.

§. 30. V. C. 640; A. C. 112. — Vell. II, 8. — Cic. Verr. III, 80, et IV, 10. — Cassiodor. Chron.

etiamsi profecto, Cimbris atque Teutonis alio vertentibus, plus timoris eo anno, quam periculi fuit.

XXXI. In Macedoniam Thraciamque conversa hominum cura est, laetis subinde nuntiis levior, quia M. Drusus consul in Thracia contra Scordiscos prospere pugnaverat; hostemque submotum in ulteriorem Danubii ripam, suos intra fines continebat. Haec sua sponte satis gloriosa ac splendida, in maius etiam Catonianae cladis comparatione faventes interpretabantur: et quia moderato imperio exercitum habuerat, uberiorem, quam pro gestorum portione, gloriam tulit. Dum haec in provinciis et urbe romana geruntur, iterum concussa fratrum armis Syria est. Antiochus uterque vocabatur: de Grypo supra memoravimus; iuniori cognomentum Cyzicus dedit, nobilissimum Propontidis oppidum, ubi apud Cratemm eunuchum, metu patrui eiusdemque vitrici, educatus fuerat.

XXXII. At quum se nihilominus dolo fratris veneno appetitum cognovisset, comparato exercitu in Syriam venit, poenas exacturus a Grypo, aut, si fortuná contra daret, honestius bello, quam insidiis casurus. Neque defuit ei syriacae gentis mobilitas, qua multis ad eum deficientibus, etiam capite regni Antiochia potiretur. Commodum sub eadem tempora soror aegyptii regis Cleopatra, fratris pulsa matrimonio, in Syriam se contulerat.

XXXIII. Ea res causam sermonibus praebuit, « non » sine numine divum ista fieri, sed plane mirifica op» portunitate temporum atque rerum dignam offerri » novo regi conditionem: genus utriusque, aetatem,

§. 31. Liv. Epit. — Flor. III, 4. — Marcellin. XXVII, 8. — Diod. apud Vales.

» formam congruere; fortunam quoque haud multo » disparem, sive calamitatem amborum respicias, » sive initium et spem resurgendi. Antiocho patrem » fuisse Syriae regem; sed tantam natalium claritu- » dinem diu nihil ei praecipuum, nisi pericula, tu- » lisse: educatum peregre ne exsilium quidem tutum » habuisse, quo minus in caput eius insidiae ab im- » pio fratre struerentur. Nunc eundem hactenus » usum rebus prosperis, ut magnam regni partem, » caputque omnium Antiochiam, voluntate popula- » rium receperit. Sed aeque celeriter hanc felicita- » tem dilabi posse, quam acciderit, ni validiore ali- » quo firmamento muniatur: neque commodius aliud, » quam decorum matrimonium esse: mansura melius » hominum studia, quum suscipiendis liberis etiam » post se relicturus videatur suis partibus maximum » sacramentum servandae fidei, et remunerandae » pignus.

XXXIV. » Vicissim Cleopatram, paulo ante fra- » terno matrimonio florentem, tot regum sobolem, » reginam amplissimi regni, praeter originis splendo- » rem, quem unum eripere fortuna nequivisset, » cetera perdidisse; reginam primum, nunc omni » regno extorrem: igitur nihil ei optabilius fore, » quam si cum hoc iuvene iuncta, pari dignitate ma- » trimonium, praeterea non spernendas in praesen- » tia opes, cum magna exspectatione ampliorum, » recuperasset: neque tamen indotatam venire, quae » maximis ubique amicitiis atque clientelis polleat. » Nam in Cypro quidem qui sit exercitus, quum ab » his hominibus regi, qui acceptis ab ea beneficiis

§. 33. Flor. III, 5. — Porphyr. in Euseb. — Appian. Syriae — Iustin. XXXIX, 2. — Inscpl. XIII, 17.

» quoquo modo relaturi videantur gratiam; prae-
» sertim ubi eo in loco illam viderint, unde exspe-
» ctari possit novorum beneficiorum occasio.

XXXV. » Neque regem Aegypti moleste laturum,
» si tale quid accidisset. Constare enim, non luben-
» ter, sed quia matrem sit veritus, divortium fecisse;
» ceterum bene illi cupere, et haud dubie, quibus
» possit modis, sublevatam adiutamque velle: sed et
» cum Alexandro fratre aemulationem accedere; per
» quam utique potius cuilibet illa arma sit passurus
» accedere, quam ut in fratris potestate sint, cui
» mater Cleopatra, quum regnum Aegypti non po-
» tuerit, Cyprum dederit, haud dubie maiori Ptole-
» maeo hostem instructura. »

XXXVI. Quum haec, populari sermone agitata, ne ipsis quidem displicuissent, coëunt nuptiae; et ne nudum uxoris nomen afferre viro Cleopatra videretur, sollicitatum, qui in Cypro alebatur, exercitum mariti partibus adiungit. Cyzicenus, auctis hoc modo copiis, pugnam ausus, vincitur a fratre Grypo fugaturque. Protinus ad Antiochiam victor exercitus ducitur, quo Cyzicenus post infelicem pugnam concesserat. Sed ille quidem deprehendi non potuit: uxor Cleopatra, quum capi urbem videret, ad sanctissimum ibi templum confugit. Quod ubi Tryphaenae propere nuntiatum (nam ante omnia sororem intentissima cura pervestigari iusserat), summa ope contendit a viro, *ut ne dubitet tollere Aegypti exsulem, Syriae pestem, nec nisi utriusque regiae malo victuram: ab hac immissum regno aemulum, ab hac armatum esse: nihil aequius, quam ut in sororis et affinis capita comparatum exitium, in ipsam turbarum auctorem recidat.*

§. 36. Ioseph. — Iustin.

XXXVII. Lento ad haec marito, qui *pudendum id facinus, neque inter tot domus suae discordias ab ullo maiorum usurpatum; praeterea sororis consobrinaeque, et alia necessitudinum nomina, quibus sibi, uxorique et liberis toties innexa Cleopatra esset*, ingeminabat; mulieris saevitia supra consuetam pertinaciam etiam suspicionibus accenditur, ne amantis potius ista verba, quam misericordia commoti, forent. Neque satis efficax ad persuadendum auctor cognationi parci iubebat; qui, matre interfecta, fratrem veneno necare studuisset.

XXXVIII. Igitur nihil morata cunctationem viri, vocatos ad se milites ire in templum, et, ubicumque reperissent, occidere Cleopatram iubet. Atque illi simulacrum deae complexu tenentem quum avellere non potuissent, magna crudelitate miserrimae mulieris manus amputarunt: ita extremis vocibus ultrices parricidis diras ab eo, quod violassent, numine imprecata, moritur. Neque diu teterrimae belluae impunita immanitas fuit. Vulgato Cleopatrae casu, inflammatus ad vindictam Cyzicenus, eo plures reperit, qui crudelissimi facti odio, illi se adiungerent.

XXXIX. Fuit et fortuna in partibus; magnoque proelio superior, et universo regno Grypum expulit, et Tryphaenam redegit in potestatem: neque dubitatum diu est, quin eius supplicio manibus interfectae sororis parentaretur. Exhinc quia Grypus ad Aspendios se contulerat, pro eo regnum in Syria Cyzicenus obtinuit, incipiente apud Graecos olympiade centesima septuagesima septima, quum Romae M. Livius Drusus, L. Calpurnius Piso consulatu funge-

§. 39. Zonar. — Porphyr. in Euseb. — Iustin. XXXIX, 4. — Appian. — Diodor. apud Vales.

rentur. Ceterum rex novus, quum longe alia instituta tempus posceret, luxui vinoque deditus, inter mimos et praestigiatores, et earum sordium artificia degebat, dictataque ab his excepta contento studio meditabatur: sed et animalium formas fabricabat, quae in morem viventium moverentur, interdum quinque cubitorum magnitudine, quas aureis argenteisve laminis operiebat.

XL. Praeter haec insano venandi studio saepe cum binis ternisve servulis noctu clam amicis exibat: eratque proiectae in eam rem audaciae, ut cum leonibus, apris, pardis congrederetur, neque raro vitam suam in gravissima discrimina coniiceret. Interea belli apparatus iacebant, quos hic, tam in ludicris machinationibus diligens, nulli curae habebat. Haec audita fratrem Grypum ad spem repetendi regni excitarunt, statim altero, quam inde pulsus erat, anno. Igitur adiutus ab Aspendiis, Pamphyliae urbe satis populosa, unde et cognomen ei postea novum fuit, quum in Syriam venisset, aliis ob veterem amicitiam, aliis, quod novi regis mores non probabant, studia sua certatim offerentibus, denuo par aemulo fuit; multisque deinde annis certatum inter fratres est, transmissis etiam in filios odiis, donec et regnum Syriae, et Seleucidarum genus, funditus interiret.

XLI. Sed aliam quidem Syriam Grypus; eam, quae *Coele* vocatur, Cyzicenus obtinebat. Sic divisa inter duos potentia quum minus a vicinis timeretur, Iudaeorum respublica, Ioanne principe, magnis incrementis ad pristinarum opum speciem refloruit. Huic Ioanni cognomentum *Hyrcano* fuit, etiam ante popu-

§. 40. Euseb. Chron. — Porphyr. — Strab. lib. XIV, pag. 667. — Ioseph. XIII, 17.

lis illis non incognitum: ne quis a gente victa vocabulum inditum inepte affirmantibus credat. Ipsi quidem Iudaei, quamquam gloriae gentilis impotenter studiosi, fraternum id nomen fuisse referunt, et post mortem illius ab affine proditorie interfecti, decreto seniorum in hunc collatum, ut clarissimi iuvenis, quia vita salva esse nequiverat, saltem superstes et honoratum nomen foret.

XLII. Hic igitur, quum syriaci regni formidabilem antea potentiam perpetua regum inter se bella debilitassent, iam a morte Antiochi, quo natus est Cyzicenus, abiecit iugum; neque postea quidquam pro obnoxio aut cliente facere voluit. Sed maximis pecuniis ex quieta fertilissimae regionis possessione, maxime ex opobalsami vectigalibus, paucos intra annos collectis, quum romano populo socio et amico uteretur, et amissas Antiochi bello urbes recuperavit, et ultro plures alias expugnavit armis. Quin et Idumaeos bello fatigatos in deditionem accepit, iudaicoque populo circumcisionis et sacrorum communione accensuit, vestigiis tamen servitutis in iuris inaequalitate exstantibus.

XLIII. Mox et Samariam, alteram olim gentis iudaicae regiam, sed tum Syris parentem, fossa et duplici muro circumdatam, ad insolitos cibos adegit. Qua necessitate quum Cyzicenum Antiochum ad opem sibi ferendam permovissent, a filiis Hyrcani Aristobulo et Antigono superatus fugit, Scythopolin usque persequentibus eum Iudaeis. Perferre tamen omnia

§. 41. Porphyr. — Zonar. — Scalig. in Euseb. — Sulp. Sev. — Pseudoioseph. IV, 19.

§. 42. Ioseph. — Iustin. XXXVI, 1 et 3. — Euseb. — Pseudoioseph.

§. 43. Appian. Syriac. cap. 15. — Ioseph.

prius Samaritae maluerunt, quam infestissimis hostibus se dederent. Igitur quamquam quotidie gravius urgebat fames, et vix sperari poterat, regem Antiochum rem semel infeliciter tentatam, praesertim qui minime copiis abundaret, iterum agressurum: tamen oratores per custodias hostium emiserunt, qui bene meritae civitatis extrema pericula, et unam in ipso residuam spem, nuntiarent.

XLIV. Antiochus, precibus illorum, et suarum rerum damnis excitus, sex millia militum a Ptolemaeo Lathuro impetrat: quae res nec ipsi magnae utilitati. et amico propemodum exitio fuit. Nam mater Ptolemaei Cleopatra, quod se invita traditi Antiocho milites erant, rem ita tulit indigne, ut vix mitigari posset, quo minus, quod postea fecit, filium regno depelleret. Antiochus autem, accepta Aegyptiorum manu, quum ne sic quidem par Iudaeis esset, in morem latrocinii magis, quam belli, agros hostium vastabat, ad ista prohibenda maleficia abstracturum Iudaeos ab obsidione Samariae ratus.

XLV. Sed ubi rem parum procedere, suos passim exceptos insidiis multos interfici, nec ideo Iudaeos ab incepto deterreri posse videt, Callimandro et Epicrati bellum iudaicum mandat, ipse Tripolim proficiscitur. Ex his ducibus Callimander, audacius quam perseverantius cum hostibus inito proelio, victus fugatusque a persequentibus occiditur. Epicrates neque obsidionem solvere Samariae quivit; et, accepta pecunia, palam Iudaeis Scythopolim tradidit, cum finitimis oppidis vicisque: ita Samaria in potestatem Hyrcani venit, annum integrum obsidione tolerata: isque finis antiquo oppido fuit; nam ab Hyrcano non

§. 45. Euseb. — Ioseph.

diruta modo, sed, suffossis aedificiis in torrentes praecipitata, veluti diluvio ita interiit, ut vix vestigia urbis relinquerentur. Augusti demum aetate ab Herode Magno condita, honoris Caesaris causa *Sebaste* nomen accepit.

XLVI. Dum in Syria hunc in modum sceleribus et armis certatur, etiam Ponti regia tragicis exemplis non caruit, quum parricidia parricidiis punirentur. Qui Mithridatem cognomento *Evergeten* dolo interfecerant, a filio Mithridate, cui iam aetas sua roburque ad capessendam administrationem regni satis placebant, quum et se insidiis eorundem varie petitum meminisset, vicissim sunt interempti; etiam matre veneno necata, quod in suam patrisque perniciem cum ceteris conspirasset.

XLVII. Ab his auspiciis saevitia eius, cui ex silvestri vita, perpetuisque venationibus a puero assueverat, ad cetera deinceps crudelitatis opera processit, quibus atrociora nemo unus edidisse legitur, non alia parte morum deformior. De cetero ingentis animi adolescens, et inusitatae amplitudinis potentiam a principio statim animo complexus, seque et copias, etiam quum procul hostis esset, indesinenter exercebat. Spem eius inflabant veterum atque novorum prodigiorum observatio, vatumque vanitas, regibus utique haud facile alia, quam ipsos velle intelligunt, promittentium. Hi per sagittarios et levem armaturam mirabilia ei portendi responderant: quod fulmen, quum in casam, ubi somnum forte capiebat, incidis-

§. 46. Strab. lib. XVI, pag. 760. — Iustin. XXXVII, 3 et 2. — Sallust. incert. 16 apud Serv. in Aen. V. — Appian. Mithrid. pag. 250. — Memnon ap. Phot. cap. 32.

§. 47. Memn. apud Phot. — Iustin. XXXVII, 2, 3, 4. — Plutarch. Symp I, 6.

set, tacta, quae iuxta suspensa erat, pharetra, sagittas ambusserat: sed et prima aetate tam prope fulmen ceciderat, ut fascias, quibus erat involutus, accenderet, et caesariem infantis lamberet, intacto alias corpore, nisi quod frons leviter obusta vestigium casus eius indiciumque retinebat.

XLVIII. Hinc ei *Bacchi* cognomen inditum esse quidam crediderunt, quod illius quoque infantia tacta fulminibus, neque laesa esse ferebatur: nam alii ex bibacitate quaesitum ferunt, et quod, edendi bibendique proposito certamine, haud dubiam victoriam obtinuisset. Sane multi eum cibi vinique fuisse constat: sed magnitudini corporis atque virium congruebat, frequentibusque exercitationibus, quibus totum se dediderat, conviviis atque luxui minimum tribuens. Neque sane tam vasta cogitanti remissiore cura opus erat, quod accolas omnium pugnacissimos habebat.

XLIX. Quippe supra Pontum Euxinum scythicae sarmaticaeque gentes late incolebant, quibus ad bella nihil unquam fuit promptius. Hos tamen partim ductu suo, partim auspiciis per Diophantum maxime et Neoptolemum praefectos, ita perdomuit, ut ad Maeotidem et Colchos usque, immenso terrarum sinu, imperium extenderet. Adiuvit eum, quae nunquam potentiori deest, occasio: semper enim reperies, qui, aliorum iniuriis exagitati, ultionem vel cum libertatis suae periculo meditentur. Tum Chersonesus urbs libera, ne Scytharum in manus incideret, itemque Bospori tyrannus Parisades, maius so-

§. 48. Nicol. apud Athen. X, 3. — Iustin. — Appian.

§. 49. Strab. lib. VII, pag. 306 sqq. — Plutarch. Apophth. cap. 19, et de Garrul. cap. 29.

lito tributum ab his exigi indignatus, Mithridati se dediderunt, frustra prohibentibus Sciluri filiis, quos, numero et paternis monitis notos, frequentibus proeliis subegit. Quinquaginta fratres fuisse Posidonius, octoginta Apollonides memoriae tradiderunt.

L. His successibus animosior, totius orbis imperium improba spe sibi destinans, Asiam et Romanos aemulos cogitare coepit: subactis usque ad mare Adriaticum populis, illa parte irrupturus Italiam, unde maximum et longissimum postea bellum erupit, ut suo loco memorabitur: nunc regni exordia signasse suffecerit, quae in M. Livium Drusum, L. Calpurnium Pisonem consules, aut proximum ante, vel post eos, annum inciderunt: siquidem sex aut septem et quinquaginta imperii annis exactis, C. Antonio, M. Cicerone consulibus, decessit. Et haec quidem atque talia, latentibus inter primordia rerum pontici regis consiliis, senatus negligebat, in syriacum regnum intentior, cuius opes defectione civitatum, aliisque damnis, quae bella civilia sequi solent, quotidie minui, non invitus accipiebat. Ne africanas res eodem animo ferret, pudore et ira vetabatur; quum neque regum amicissimorum progeniem indefensam relinqui decorum, neque suam a Iugurtha maiestatem contemni tolerabile iudicaret.

LI. Maiore igitur cura ac severitate coërcere impotentem hominis audaciam coepit; tardius tamen, quam populi romani dignitas, et salus Adherbalis requireret. Quippe Iugurtha, fratris modestiam iniuriae opportunam videns, summa ope causam belli quaerebat, etiam fines eius cum magna manu hosti-

§. 50 Appian. — Plin. XXV, 2. — Cic. de Prov. Cons. cap. 11.
§. 51. Sallust. Iugurth. cap. 20.

liter populatus, ut hoc dolore commotum, ad arma contra se capienda compelleret, eaque res sibi deinceps ad ea, quae animo destinaverat, peragenda obtentui esset. Adherbal, neque armis confisus, quorum expertus infirmitatem fuerat, et populi romani proniorem voluntatem sibi pollicitus, si eius reverentia bello abstinuisse videretur, legatos ad Iugurtham de iniuriis questum mittit: ab hoc cum multa contumelia verborum remittuntur.

LII. Ne sic quidem moto ad bellandum Adherbale, qui prius omnia pati decreverat, ipse, impatiens morae, iustum exercitum in fines Adherbalis inducit; et palam totius Numidiae imperium sibi asserens, quacumque incederet, imperata facere recusantium urbes agrosque vastat. Tum demum necessitas expressit Adherbali, ut regnum, nisi relinquere mallet, armis tueri statueret. Igitur collecta, quanta potuerat, manu, prope Cirtam oppidum, quae Numidiae antiqua regia fuit, haud procul Iugurthae castris cum exercitu consedit; missisque Romam legatis, quo fortunae suae loco essent, edoceri senatum iussit.

§. 52. V. C. 640; A. C. 112. — Liv. XXX, 12. — Sallust. de Bello Iugurth. cap. 20.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXIX
IN LOCVM LIBRI LXIV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI SEXAGESIMI QVARTI.

Adherbal, bello petitus a Iugurtha, et in oppido Cirta obsessus, contra denuntiationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthae bellum indictum: idque Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi et senatus fecit. Iugurtha, fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur, Romam venit: et, propter caedem, admissam in regulum quendam, nomine Massivam, qui regnum eius populo romano invisi affectabat, Romae interfectum, quum periclitaretur, causam capitis dicere iussus, clam profugit, et, cedens urbe, fertur dixisse: *O urbem venalem, et cito perituram, si emptorem invenerit!* A. Postumius legatus infeliciter proelio adversus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

I. Cognitis per legatos Numidiae rebus, quum in senatu vehementes et inimicos et propugnatores Iugurtha haberet; tandem eo perventum, ut tres legati in Africam decernerentur, verbis senatus populique

romani regulis denuntiaturi, *absisterent bello; et si quid controversiae incidisset, id iure potius, quam armis disceptarent; ita maxime ex senatus populique romani et sua dignitate facturos videri.* Quum legatio amplius impediri non posset, operam tamen amici Iugurthae dederunt, ne insigni aliqua auctoritate praediti legarentur.

II. Ita tres adolescentes nominati, dum itineri se parant, in Africa propemodum de regno et vita Adherbalis transactum est. Eodem enim tempore, quo legati Numidae ab illo missi discesserant, quum, iam praecipiti in noctem die, proelium amplius non speraretur; Adherbalis copiae quieti se tradiderunt. At iugurthini milites, ante lucem signo dato, irrumpunt hostium castra, imparatosque, et ex somno trepide arma corripientes, trucidant: multis interfectis, ceteris fuga palantibus, Adherbal cum parva manu equitum Cirtam profugit.

III. Cirtam urbem, situ loci munitissimam, etiam Graecis inquilinis allectis plurimis, in tantum Micipsa frequentaverat, ut decem equitum millia, duplicem peditum numerum emitteret: sed tum, interfectis, aut fuga dilapsis plerisque, quos Adherbal eduxerat, ceteris metu exanimatis, peregrinae virtutis indigebat. Multitudo Italicorum Cirtae negotiabatur: ea Iugurtham, quum fugientem Adherbalem studio capiendi aemuli inflammatus insequeretur, non sine spe urbem eodem victoriae impetu in deditionem venturam, a moenibus repulit: quod nisi esset factum, una dies initium bellandi duobus regibus, finemque attulisset.

§. 1. V. C. 640; A. C. 112. — Sallust. Iugurth. cap. 21.
§. 3. Diodor. apud Vales. — Strab. lib. XVII. — Sallust.

IV. **Iugurtha, ubi primus conatus frustra fuit, obsidione Cirtam claudit, operibusque excitatis, summa vi expugnare contendit, priusquam Roma venire legati possent: nam ad sollicitandum senatum missos ab Adherbale certos homines esse cognoverat.** Eo magis maturandam profectionem suam romana legatio censuit; nam de proelio et oppugnatione Cirtae, dum iter adornant, quamquam molliora vero, rumor attulerat. Neque tamen haec diligentia quidquam ad liberandum Adherbalem valuit; cuius ne appellandi quidem potestate facta, responsum tale ab Iugurtha tulerunt:

V. *Sibi senatus auctoritatem semper sanctam inviolabilemque fuisse: neque aliud ab adolescentia studium, quam ut optimo cuique maxime probaretur. His artibus et P. Africano summo viro placuisse, et Micipsae, a quo, licet ex se genitos haberet, ob virtutem et merita fuerit adoptatus. Sed eiuscemodi rerum conscios animos plerumque iniuriarum impatientes fieri. Adherbalem vitae suae struxisse insidias: id scelus armis ulcisci certum sibi decretumque esse. Orare, ne populus romanus se interponat iustissimae ultioni; neve id vetet, quod iure gentium permissum sit regibus.* Postremo, *de rebus omnibus propediem se legatos Romam missurum esse*, confirmat.

VI. Sic irrita et inanis ista legatio fuit. Qua digressa, quum oppidum, natura loci validum, vi expugnari non posset, vallo atque fossa circumdatur; turribusque in circuitu exstructis praesidia imponuntur: nihil reliquum Iugurtha facit, quo minus confirmando suos, terrendo aut sollicitando hostes, vi, dolo, diur-

§. 4. Liv. Epit. — Diodor. — Sallust.
§. 6. Diodor. — Sallust. Iugurth. cap. 5 et 21.

nis nocturnisque conatibus, finis negotio imponatur. Tanto vehementiori metu perculsus Adherbal, postquam inopia rerum necessariarum fatiscere obsessos animadvertit, ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxime impigros promissis et miseratione sortis suae permovet, ut per munitiones hostium ad mare, quod nec longe aberat, deinde Romam pergant.

VII. Ab his miserabiles literae senatui redduntur, in haec verba scriptae: «Non mea culpa saepe ad » vos oratum mitto, Patres conscripti: sed vis Iu- » gurthae subigit, quem tanta libido exstinguendi » me invasit, ut neque vos, neque deos immortales » in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, » malit. Itaque quintum iam mensem socius et ami- » cus populi romani armis obsessus teneor: ne- » que mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra » decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, » incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur » fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei » miseris esse: nisi tamen intelligo, illum supra quam » ego sum, petere; neque simul amicitiam vestram, » et regnum meum sperare: utrum gravius existimet, » nemini occultum est; nam initio occidit Hiempsa- » lem fratrem meum; deinde patrio regno me expu- » lit. Quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad » vos: verum nunc regnum vestrum armis tenet: » me, quem vos imperatorem Numidiae posuistis, » clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, » pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi » vis vestra, qua moveri possit? nam ego quidem » vellem, et haec, quae scribo, et illa, quae antea » in senatu questus sum, vana forent potius, quam » miseria mea fidem verbis faceret.

VIII. » Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurthae

» scelerum ostentui essem; non iam mortem, neque » aerumnas, tantummodo inimici imperium, et cru- » ciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod » vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus » impiis eripite, per maiestatem imperii, per amici- » tiae fidem, si ulla apud vos memoria remanet, avi » mei Masinissae. » His auditis, pars senatus incorrupta non dubitabat, quin ante omnia subveniendum Adherbali foret, exercitu in Africam misso: de Iugurtha, quod ille verbis legatorum non paruisset, per otium statui posse. Ceterum fautores regis acerrime pugnarunt, ne tale quid decerneretur: « saepe » multis magnisque iniuriis acceptis, populum ro- » manum omnia tamen prius tentasse, quam bellum » decerneret.

IX. » Multa ab Hannibale, multa a Philippo passum, » donec arma Poenis, aut Macedoniae inferret. Nec » enim pio iustoque bello certaturos putasse, nisi » liqueret, aliter tueri ius suum nequivisse. Inter » socios deinde reges, quamquam sua et patrum ae- » tate, in Aegypto, in Syria, et apud cetera Asiae » regna multae turbae exstitissent, auctoritatem suam » prompte, arma raro et cunctanter interposuisse: » sic assequutos, ut, sociis integram permittere li- » bertatem visi, laudibus ac favore omnium celebra- » rentur; et inter externa populorum bella, mutuis- » que cladibus debilitatos reges, imperium firmius » retinerent.

X. » Nihil accidisse, quo minus eodem instituto » uti pergerent: nullas adversus Iugurtham belland; » proprias Romano causas esse: fratrum inter se cer- » tamina nullo rei romanae damno exarsisse; non » utilitate ulla, non iure cogi senatum, ut bello mi- » nime necessario implicet rempublicam. Queri qui-

» dem invidiose Adherbalem, sed prius etiam haud » minus atrocia falso questum: atque ita iudicasse » Patres, quum, Hiempsale caeso, regnum inter fratrem eius et Iugurtham divisissent; non enim profecto parricidae praemium dedisse sceleris, sed » non ideo damnandum putavisse, quod in depellendis insidiis ille felicior, quam in ponendis Hiempsal » fuisset.

XI. » Frustra Masinissam advocari, non minus Iugurthae, quam Adherbalis avum: et similiorem » quidem ei Iugurtham esse animo ingenioque, et » declaratis in populum romanum studiis. Illum acerrimo hispaniensi bello, quum Romanorum plerique » metu segniores ad militiae munia essent, P. Africano praestantissimo imperatori prae ceteris omnibus industriam suam fidemque probavisse. Ab » Adherbale nihil ultra verba profectum, quae cum » factis alterius conferri non oporteat. Sane, ne cui » ius suum praeter mentem voluntatemque senatus » eripiatur, neve praecipitanter aliquid durius decernendo sociorum alienentur animi, legatos in Africam mitti posse, qui res inspiciant, et senatus verbis denuntient, amicissimi regis nepotes armis potius, quam iure contendere, senatui non placere: » eumque per quem stetisset, ne arma ponerentur, » senatum pro hoste habiturum. »

XII. Haec a Iugurthae patronis quum magis ob pecunias, quas acceperant, aut sperabant, quam ulla alia idonea causa, dicerentur, factum est, quod saepe evenit, ut privatis rationibus egregium publicum cederet. Legantur tamen in Africam senes, summo loco nati, amplisque honoribus usi: quorum et M.

§ 12. Diodor. — Sallust.

Aemilius Scaurus fuit, de quo supra memoravimus Hi precibus Numidarum, et populi sermonibus moti, proximum intra triduum navem conscenderunt; paucisque diebus transvecti Vticam, literas miserunt ad Iugurtham, petentes, *uti quam celerrime in provinciam accederet: se ad eum a senatu missos esse.*

XIII. Iugurtham pugnantes invicem affectus, timor et cupiditas, incertum consilii faciebant: vim romanam metuebat, nisi legatis paruisset; vicissim inflammatus cupidine, cuncta, dum animo obsequeretur, leviora ducebat. Igitur si Adherbalem interfecisset, priusquam mandata senatus exponerentur, veniam admissorum pecunia redimi posse sperans, corona urbem circumdatam summis viribus oppugnat: sed virtute Italicorum reiectus, quum trahere tempus non auderet, ne moram legati, et quem prae omnibus metuebat, Scaurus, pro contumacia interpretarentur, cum paucis equitibus in provinciam venit.

XIV. Post acrem contentionem verborum, quamquam graves minae senatus nomine, ni omitteret Adherbalem, denuntiabantur; haec quoque legatio sine effectu digressa est. Sed ubi Cirtae de iterata legatione auditum, et inde senatui populoque romano res numidicas curae cordique esse creditum est; italici generis homines, quorum virtute defensum adhuc oppidum fuerat, confisi, romanum sibi nomen praesidio adversus iniuriam fore, Adherbalem ad deditionem cohortantur: neque aliud pacisci, quam vitam incolumem iubent: cetera senatus auctoritate facile recuperaturum.

XV. Non erat ignarus Adherbal, quam parum fidei in pactionibus Iugurthae esset: sed quia videbat,

§. 14. Diodor. — Sallust.

in illorum manu situm, ut se invito urbem hosti tradant, cum infulis ad Iugurtham egressus, *permittere se regnum meliori* ait: *tantum orare, ut privato vivere beneficio fratris liceat.* Ille, ut qui nunquam vivo Adherbale firmam sibi Numidiae possessionem fore olim iudicavisset, neque preces ipsius, fraternumque nomen, neque senatus populique romani denuntiationem reveritus, excruciatum occidit: deinde puberes omnes Numidas interficit; ne Italicis quidem iram et crudelitatem abstinens, quo minus, quotquot comperti erant arma pro Adherbale tulisse, torti necarentur.

XVI. Haec Romae cognita clarissimo documento patefecerunt, quem ad finem lapsi mores, et ab innocentia et gravitate veterum recessum esset. Tam atrocibus enim rebus in senatu agitari coeptis, per multos dies extracta disceptatio est; mancipiis illis auri regii nunc gratia, nunc de iure disserendo, interdum et iurgiis, quod adversus Iugurtham severius decretum fieret, intercedentibus. Putantque, prolatandis consultationibus futurum fuisse, ut eluso primae irae impetu, vindictae a sceleratissimo mortalium expetendae studium evanesceret: nisi C. Memmius, qui tribunus plebis designatus erat, vir acer, et nimiam principum potentiam speculari et carpere solitus, populum romanum edocuisset, id agi, ut per paucos factiosos scelus Iugurthae condonaretur.

XVII. Haec invidia demum senatui, ex delicti conscientia populum timenti, expressit, *ut Iugurthae bellum indiceretur: lege Sempronia futuris consulibus Numidia atque Italia provinciae decernerentur.* P. Scipio Nasica, L. Calpurnius Bestia consules facti. Ili,

§. 15. Diodor. — Liv. Epit. — Strab. lib. XVII. — Sallust.

postquam maioribus hostiis procuratum prodigium fuit, quod lactis pluviae per triduum ceciderant, provincias sortiti, L. Calpurnius Numidiam, P. Scipio Italiam obtinuerunt. Delectus deinde a consulibus habiti: quorum causa quum indictum iustitium esset, populi romani sensum praeco Granius expressit, homo liberis, neque vernilibus, facetiis notus: qui roganti Nasicae consuli, *ecquid tristis esset*, *quod auctiones cessent:* « Minime, inquit, sed quod leges. »

XVIII. Sed nondum eo perventum erat, ut vel avaritiae suae puderet rempublicam quaestui habentes principes, vel satis virium ad hos reprimendos in publicis iudiciis esset: oportebatque multa praeterea, et a magnis viris peccari, donec, Patribus pudore aut conscientia victis, ad vindicanda legibus scelera populi consensus evigilaret. Erant in consule Calpurnio multae magnaeque corporis et animi dotes, nisi avaritia corrumperentur: cetera patiens laborum, providus, impiger, bellum acriter parabat. Iam ne senatu quidem cunctante, exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, et alia, quae bello usui forent, decernuntur.

XIX. Haec ubi Iugurthae longe alía, quam speraverat, allata sunt (nam cuncta Romae venalia esse pro comperto habuerat); maiori metu correptus, filium, et praeterea duos amicorum ad senatum mittit. His quoque praecepta eadem data, quae antea iis, quos Hiempsale interfecto legaverat, ut quibuscumque volentibus accipere pecuniam largirentur. Sed irritas Iugurthae insidias diligentia Calpurnii consulis

§. 17. V. C. 641; A. C. 111. — Sallust. — Iul. Obseq. — Cic. Pro Plancio cap. 14.
§. 18. V. C. 641; A. C. 111. — Sallust. — Cic. in Bruto, c. 4.

effecit: qui, legatorum audito adventu, consulnit senatum, *recipine moenibus legatos Iugurthae placeret?* Senatus decrevit, *nisi regnum ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent.*

XX. Sic illi, rebus infectis, domum revertuntur. Consul, exercitu commeatibusque paratis, legat sibi homines nobiles, principes factionum, magna in senatu auctoritate, quorum opibus, quae deliquisset, defendi posse arbitrabatur: in his et M. Aemilius Scaurus fuit, vir eo ingenio, iisque moribus, qualem supra descripsimus. Ita legionibus per Italiam Rhegium deductis, inde in Siciliam, atque ex Sicilia in Africam transpositis, acriter Numidiam ingressus est, multosque captivos, atque etiam urbes aliquot in potestatem redegit.

XXI. Iugurtha, ubi praeter exspectationem arma romana in regno, et serio bellum geri videt, ad solitas artes conversus, legatos ad consulem mittit, difficultatem suscepti belli ostendi, pecunias offerri iubet. Quibus pro animi sui vitio facile expugnatus consul, in societatem consiliorum Scaurum adsciscit: atque is, licet acerrimus antea regis oppugnator fuisset, magnitudine mercedis ad oblivionem pristinae gravitatis adductus est. Nulla res maiores Numidae animos facere potuisset, neminem iam Romanum auro inexpugnabilem esse rato, postquam ille victus esset, cuius tum probatissimi mores habebantur.

XXII. Igitur qui antea pro magno ducturus fuerat, si tantummodo tempus redimere potuisset, quo interim Romae gratia aut pretio res suas meliorem in locum reponeret; nunc, quia Scaurus in partibus esset, maxima pacis impetrandae spe concepta, consuli si-

§. 21. Flor. III, 1. — Sallust.

gnificandum curat, si tuto venire in castra posset, coram de conditionibus acturum. Ita mittitur a consule Sextius quaestor in oppidum Iugurthae Vaccam, specie frumenti accipiendi, quod palam imperatum regiis legatis fuerat; revera, ut pro corpore Iugurthae obses esset.

XXIII. Rex, in consilio pauca de rebus suis loquutus, se suaque in fidem populi romani dedere paratum fingit: cetera cum Scauro et Bestia secreto transiguntur: postero die quasi per saturam sententiis exquisitis, rex pro consilio in deditionem accipitur: elephanti triginta, pecus, atque equi multi, cum parvo argenti pondere, uti erat imperatum, quaestori traduntur: denique iniussu populi et senatus pax Numidae pudendis nomini romano conditionibus datur. His ita constitutis, L. Calpurnius ad comitia consulum habenda Romam proficiscitur; quia P. Nasica consul diem suum obierat, vir per omnia pravis collegae moribus dissimilis, tota vita firmus contra largitiones munerum, sapientiaeque deditus, quam non sermonibus tantum, sed magis vita exprimebat; de cetero non infacundus, hilaris, comis, et tamen auctoritatis suae retinens; omnino dignus proavo, qui vir optimus iudicatus fuerat, et patre Nasica, domoque Cornelia, quae summorum virorum ferax, et pacis ornamenta multa tulit, et ex tribus orbis partibus partis virtute bellica cognomentis illustrata est.

XXIV. Eodem anno incendium ingens Romae fuit, magnaque pars urbis deflagravit. Eo quum aedes Matris Deum in colle Palatino consumpta fuisset, invio-

§. 23. Liv. Epit. — Oros. V, 15. — Eutrop. — Sallust. Iugurth. cap. 30. — Cic. in Bruto, cap. 34, et de Offic. I, 30. — Diodor. apud Vales. — Iul. Obseq. — Liv. XXIX, 14 et 37. — Val. Max. I, 8. — Hieron. adversus Iovin. lib. I. — Sueton. Tib. c. 2.

lata Claudiae statua, quae in vestibulo stabat, tum quoque admirationi hominibus fuit; sed maxime postquam Augusti principatu, M. Servilio, L. Lamia consulibus, alio incendio iterum intacta flammis stetit. Haec illa Claudia Quinta est, sive Vestalis virgo, ut multi putaverunt, sive matrona, ut Livius memoriae prodidit, quae adhaerentem in vado Tiberis navem, qua Mater Idaea vehebatur, quum nulla iuvenum vi moveri posset, in patrocinium suspectae pudicitiae cingulo traxisse dicitur; quo merito haud dubie statua illi apud eandem deam, cuius suffragio casta iudicata fuerat, collocata est.

XXV. His cladibus moestam civitatem acrius irritavit pactum cum Iugurtha foedus, et dubitatio senatus, qui neque probare foedi et perniciosi exempli rem poterat, neque rescindere, magno ad potentiam Scauri respectu, audebat. Sed C. Memmius tribunus plebis, frequentibus ad populum concionibus, romani nominis ignominiam, facinora nobilium, audacia avaritiaque nihil non patrantium, senatum conscientia cunctantem, arguens, acta consulis, quique in eadem causa essent, vehementer impugnabat, ingenio et exercitatione acer et acerbus accusator.

XXVI. Cuius rei fidem facit vel una ex quammultis oratio cuius ipsa verba quia se referre Crispus Sallustius ait, ex eo referemus, quem non tantum ut optimum iugurthini belli scriptorem, sed etiam ut unum de compluribus reliquum, sequimur. Sed ille C. Memmium hunc in modum facientem verba inducit: « Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni stu-

§. 24. Tac. Annal. IV, 65. — Ovid. Fast. IV, v. 306. — Auct. de Viris illustr. — Sidon Apollin. Carm. II.

§. 26. Sallust. Iugurth. c. 31. — Appian. Civ. lib. I.

» dium reipublicae omnia superet; opes factionis, » vestra patientia, ius nullum; ac maxime, quod in- » nocentiae plus periculi, quam honoris est: nam » illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam » ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede, » quamque inulti perierint vestri defensores; ut vo- » bis animus ab ignavia, atque socordia corruptus » sit; qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsur- » gitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos de- » cet terrori esse.

XXVII. » Sed quamquam haec talia sunt; tamen » obviam ire factionis potentiae, animus subigit. Certe » ego libertatem, quae mihi a parente meo tradita » est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, » in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos » hortor, quod saepe maiores vestri fecere, uti contra » iniurias armati eatis: nihil vi, nihil secessione opus » est: necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. » Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, » in plebem romanam quaestiones habitae sunt.

XXVIII. » Post C. Gracchi, et M. Fulvii caedem, » vestri item ordinis multi mortales in carcere necati » sunt: utriusque cladis non lex, verum libido eorum » finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua » restituere: quidquid sine sanguine civium ulcisci » nequitur, iure factum sit. Superioribus annis ta- » citi indignabamini aerarium expilari; reges et po- » pulos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; » penes eosdem et summam gloriam, et maximas di- » vitias esse: tamen haec talia facinora impune susce- » pisse, parum habuere: itaque postremo leges, ma- » iestas vestra, divina et humana omnia hostibus » tradita sunt: neque eos, qui ea fecere, pudet, aut » poenitet; sed incedunt per ora vestra magnifici;

» sacerdotia, et consulatus, pars triumphos suos » ostentantes: perinde quasi ea honori, non praedae, » habeant. Servi, aere parati, iniusta imperia domi- » norum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, » aequo animo servitutem toleratis?

XXIX. » At qui sunt hi, qui rempublicam occu- » pavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, » immani avaritia nocentissimi, iidemque superbissi- » mi; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, » atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum, » occidisse tribunos plebis, alii quaestiones iniustas, » plerique caedem in vos fecisse, pro munimento ha- » bent; ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime » tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram » transtulere; quos omnes, eadem cupere, eadem » odisse, eadem metuere, in unum coëgit. Sed haec » inter bonos amicitia, inter malos factio est.

XXX. » Quod si tam vos libertatis curam habere- » tis, quam illi ad dominationem accensi sunt; pro- » fecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; » et beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, » forent. Maiores vestri parandi iuris, et maiestatis » constituendae gratia, bis per secessionem armati » Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam » ab illis accepistis, nonne summa ope nitemini? » atque eo vehementius, quo maius dedecus est parta » amittere quam omnino non paravisse?

XXXI. » Dicet aliquis, Quid igitur censes? Vin- » dicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam, » non manu, neque vi (quod magis, vos fecisse, » quam illis accidisse, indignum est); verum quae- » stionibus, et indicio ipsius Iugurthae: qui si dedi- » titius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin » ea contemnit, scilicet aestimabitis, qualis illa pax,

» aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum im-» punitas, ad paucos potentes maximae divitiae, in » rempublicam damna atque dedecora pervenerint.

XXXII. » Nisi forte nondum etiam vos dominatio-» nis eorum satietas tenet: et illa, quam haec tem-» pora, magis placent, quum regna, provinciae, leges, » iura, iudicia, bella, atque paces, postremo divina » atque humana omnia penes paucos erant: vos au-» *tem*, hoc est, populus romanus, invicti ab hosti-» bus, imperatores omnium gentium, satis habebatis » animam retinere: nam servitutem quidem quis ve-» strum recusare audebat? Atque ego tametsi viro » flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepis-» se; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, » quoniam cives sunt, aequo animo paterer, nisi » misericordia in perniciem casura esset: nam et il-» lis, quantum importunitatis habent, parum est im-» pune male fecisse, si deinde faciundi licentia eri-» pitur: et vobis aeterna sollicitudo remanebit, quum » intelligetis, aut serviendum esse, aut per manus » libertatem retinendam.

XXXIII. » Nam fidei quidem, aut concordiae quae » spes est? Dominari illi volunt; vos, liberi esse: » facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis » vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. » Potestne in tam diversis mentibus pax, aut ami-» citia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum » scelus impunitum dimittatis. [Non peculatus aera-» rii factus est; neque per vim sociis ereptae pecu-» niae: quae quamquam gravia sunt, tamen consue-» tudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo » prodita senatus auctoritas, proditum imperium » vestrum; domi militiaeque respublica venalis fuit: » quae nisi quaesita erunt, nisi vindicatum in noxios,

» quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, » obedientes vivamus? nam impune quaelibet facere, » id est regem esse.

XXXIV. » Neque ego vos, Quirites, hortor, ut » malitis cives vestros perperam, quam recte, fecisse; » sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis: ad » hoc in republica multo praestat, beneficii, quam » maleficii, immemorem esse; bonus tantummodo se» gnior fit, ubi negligas, at malus improbior: ad hoc, » si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas. » Haec atque talia saepe ingerendo, diligentia Memmii pervicit, ut L. Cassius praetor ad Iugurtham mitteretur, eumque fide publica interposita Romam adduceret; quo regis ipsius indubitabili indicio Scaurus, et ceteri, quos pecunia corruptos autumabant, convincerentur: quorum invidiam relictus in Numidia exercitus aggravabat, plurimis et flagitiosissimis factis.

XXXV. Nam fuerunt, qui pecunia accepta elephantos a Iugurtha traditos, itemque perfugas ad supplicium restituerent; alii ex pacatis agris praedas agebant: ea tum avaritia, veluti tabes, animos hominum invaserat. Igitur Cassius praetor ex rogatione C. Memmii ad Iugurtham proficiscitur, eique, *ni pareat, extrema pericula* demonstrando, persuadet, *ut semel in fidem populi romani regno seque dedito, misericordiam eius, quam iram, provocare malit:* tandem *futurum se in potestate* Numida respondet; quum praeter publicam fidem Cassius sua quoque privatim spopondisset, quam Iugurtha non minoris faciebat: tanta temporibus illis de sanctitate iustitiaque Cassii fama erat.

XXXVI. Quibus rebus adducor, ut hunc tam ce-

§. 34 Sall. Iugurth. cap. 32. — Liv. Epit.

lebrati nominis Cassium, non eum esse opiner, qui paucis post annis in proelio adversus Cimbros occisus est; sed censorium illum, quem quaestionis incesti causa praetorem creatum, refectum deinde puto, quamdiu id iudicium duravit; aut ab initio hac lege factum, ut, donec ea peracta quaestio esset, praeturam obtineret. Interea consules Romae M. Minucius Rufus, Sp. Postumius Albinus facti. Iugurtha humili cultu Romam adductus, quum factorum conscientia trepidaret, confirmatus ab his, quos consiliorum suorum auctores habuerat, C. Baebium tribunum plebis magna mercede emit, cuius impudentia tutus contra ius pariter iniuriamque foret.

XXXVII. Sic omnia iterum Romae, secus atque existimatum fuerat, seditionibus discordiisque permisceri coepere. Quum enim C. Memmius productum ad rostra Iugurtham indicare iuberet, cuius ope consilioque tam scelesta patravisset, iamque nemini dubium esset, quin multi senatores nominarentur; C. Baebius tacere Iugurtham iussit, et, populo nequidquam tumultante, intercessio valuit. Tum vero confirmatus animi Numida, quod nihil non pecuniae cedere videret, adeo priorum facinorum poenam non timuit, ut in ipsa Vrbe novum parricidium committere non dubitaret, Massiva patruele tollendo.

XXXVIII. Hunc, Gulussa Masinissae filio procreatum (quippe dedita Cirta, quum in partibus Adherbalis fuisset, Romam profugerat), Sp. Albinus consul instigabat, *ut, inviso ac iacente Iugurtha, regnum Numidiae ab senatu peteret;* non tam regulo consulens,

§. 36. V. C. 642; A. C. 110. — Cassiodor. Chron. — Sallust. Iugurth. — Oros. V, 15.

§. 37. Liv. Epit. — Sallust. — Flor. III, 1.

quam cupiditate belli concitandi, quod, Iugurtha minime cessuro, futurum, et se duce gerendum videbat: nam M. Minucio Macedonia, Sp. Albino Numidia provincia evenerat. Iugurtha, postquam quid ageretur, animadvertit, haud cunctanter immisso percussore conficit aemulum: deprehensus, qui caedem fecerat, multis hortantibus indicium profitetur. Bomilcarem Iugurthae familiarem facinus mandasse, ostendit; nomen Bomilcaris, quamquam comes eius esset, qui Romam fide publica venerat, magis ex aequo et bono, quam ex iure gentium, recipitur: vades ex amicis regiis quinquaginta dantur.

XXXIX. Fervente iudicio, Iugurtha in maximis angustiis constitutus, quod omnia expertus, gratiam atque pecuniam suam inferiorem invidia facti sentiebat, quum diu agitasset, utrumne vades prodi, an vero Bomilcarem deseri satius foret, postremo Bomilcarem clam in Numidiam dimittit, neminem posthac iussis suis obtemperaturum ratus, si hic huiusmodi ex causa plecteretur. Ne sic quidem satis extricatus (habent enim hoc scelera, ut facinorosos magis magisque terrore et incommodis implicent) quum, ablegato Bomilcare, in se recidisse periculum animadverteret, capitis enim anquiri coeperat, ex Vrbe fuga sibi consulere coactus est.

XL. Fertur, quum egressus Roma esset, saepe eo respectasse tacitum; postremo haec ipsa verba protulisse: *O urbem venalem! et cito perituram, si emptorem invenerit!* Senatus, comperto regis abitu, Italia eum decedere iussit. Haec altera bellandi causa quum exstitisset, foedus calpurnianum rescinditur: Sp. Albinus, paratis omnibus, cursum adornat in Afri-

§. 40. Liv. Epit. — Sallust. — Flor. III, 1 et 18. — Oros. Eutrop.

cam, eo diligentius, quod comitiorum tempus haud longe aberat, ad quae redeundum ipsi Romam erat. Sed huic uti maturare bellum, ita Iugurthae trahere consilium erat, omnique modo properantiam consulis remorari. Quapropter modo legatos de deditione mittebat: modo negabat, infestis sibi Romanis salutem suam credere posse: interdum cedebat, quum hostis instaret, ducendi temporis gratia: mox, ut suorum animos confirmaret, ultro instabat.

XLI. Inter haec ludibria quum dies comitiorum adventarent, Albinus, nulla re gesta, exercitum Aulo fratri, quem sibi legaverat, tradit: deinde Romam proficiscitur, non intactus suspicionibus, quasi et ipse pecunia magis, quam alia arte regis, otiosum imperium exegisset. Comitiorum tamen tribuniciis seditionibus prolatum tempus est; quia P. Lucullo et L. Annio tribunis plebis, continuare magistratum cupientibus, collegae acriter resistebant. Hanc inter moram A. Albinus, qui exercitui numidico praeerat, quum quadraginta millibus armatorum instructus, rei alicuius ad gloriam aut opes insignis patrandae occasionem sibi a fortuna patefactam arbitraretur, mense ianuario ex hibernis milites evocat, magnisque itineribus ad oppidum Suthul, in quo thesauri regis asservabantur, ducit.

XLII. Quod licet loco atque tempore anni tutum oppidum erat (nam in praerupti montis extremo situm limosa planities, hiemantibus aquis effecta palude clauserat), tamen operibus circumdare Aulus instituit: sive formidinem iniecturus regi; sive, quod thesauros ibi conditos sciret, cupidine obcaecatus, oppidi potiturum sperabat. Haec ubi Numidae intel-

§. 41. Oros. — Sallust. — Senec. epist. 114.

lecta temeritatem imperitiamque hominis detexerunt; quo magis vanitatem aleret, mittit alios super alios cum mandatis humilibus legatos: ipse, tanquam congressum metuens, per impedita loca cum exercitu incedebat: postremo spe quaestuosissimae pactionis Aulum inducit, ut, relicto Suthule, se veluti per formidinem in interiora regni cedentem insequatur: ita minus emanatura consilia sua et simulationem esse.

XLIII. Interea per homines talium artifices, non die, non noctu intermissis sollicitationibus, magnam exercitus romani partem ad proditionem emercatur: denique paratis, ut optaverat, omnibus, obscura nocte castris legati multitudinem Numidarum subito circumfundit. Percellit insolita res et inexspectata animos omnium: discurritur, trepidatur; neque manere praesens periculum, neque fugere alterius periculi metus sinit. Inter haec ex iis, quos donis ac promissis Iugurthae fidem mutasse diximus, cohors una Ligurum, turmae duae Thracum palam ad regem signa transferunt: et a centurione primi pili tertiae legionis per munitionem, quam tuendam acceperat, locus introëundi hostibus datur.

XLIV. Ita captis castris, romani milites, plerique abiectis armis, alii prae metu, nonnulli voluntaria fuga, proximum collem petunt; eo paucioribus desideratis, quod inter tenebras tutius evadebant, Numidaeque praedae castrorum intenti erant. Infelici proelio postridie turpior pax adiicitur. In colloquio Iugurtha, quum *in sua manu esse* dixisset, *omnes ferro et fame conficere*, adiecit, *casuum humanorum memo-*

§. 43. Flor. III. 19. — Sallust. — Liv. Epit.
§. 44. Eutrop. — Sallust. — Oros.

rem sub iugum eos mittere velle, cetera incolumes, sed hac lege, ut intra dies decem Numidia decedant.

XLV. Quae tametsi turpitudinis et ignominiae plena erant, ab hominibus, nihil ante vitam ponentibus, accepta sunt. Haec Romam perlata civitatem in moerore atque metu posuerunt; aliis dedecore imperii, plerisque periculo anxiis. *Quid enim non ausurum Iugurtham, tanto animo virum, tanta militiae et hostis peritia? nihil illi occultum esse, nihil impervium: aurum habere et artem utendi: neque nescire, cognitis et principum et populi romani moribus ingeniisque, adversus quos ferro melius, adversus quos pecunia pugnet.*

XLVI. Crescebatque in dies sollicitudo, quod incrementa eius frequentibus nuntiis, et ferme, ut mos e longinquo, in maius audiebantur: *neque unam aut alteram gentem, sed universam paene Africam a Romanis deficientem regno suo iunxisse.* Ideo querelae et convicia omnium in A. Albinum ferebantur; praecipue frementibus, qui bello res praeclare gesserant, *quod contra decus patrium, quum arma haberet, ignominiosis conditionibus quaerendam salutem existimasset.* His rebus impulsus Sp. Albinus, quo magis ab invidia fraternae culpae se abiungeret, senatum *de foedere numidico* consulit: ipse intentissima cura supplementum exercitui parat; ab sociis et nomine latino auxilia evocat, in Africam secum portaturus.

XLVII. Ab senatu, quemadmodum saepe alias, et nuper factum fuerat, decernitur, *suo atque populi iniussu nullum potuisse foedus fieri.* Spurius in Africam paucis diebus reversus, quamquam arderet cupiditate fraterna delicta per virtutem emendandi, ta-

§. 45. Oros. — Sallust.

men quia veteres copias non fuga tantum, sed etiam corrupta disciplina enervaverat, nuper paratas tribuni plebis deportari vetabant, nihil moliri ausus, in provincia, quo ex foedere Auli deductus exercitus fuerat, hibernavit.

XLVIII. Interea Romae a C. Mamilio Limetano tribuno rogatio promulgatur, uti quaeratur in eos, quorum consilio Iugurtha senatus decreta neglexisset, quique ab eo legationibus aut imperiis pecunias accepissent, quique elephantos, quique transfugas tradidissent; postremo, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Magnum ea promulgatio terrorem Patribus obiecit, quorum multi affines illi culpae erant; alii, ne quamquam innocentes invidia opprimeret, metuebant.

XLIX. Igitur summo omnium conatu praesidia contra parabantur; non palam, ne foedissima delicta defendere viderentur, sed dissimulanter per homines maxime latini nominis, et socios italicos impedimenta struendo legi, quam coram populo placere sibi dictitabant. Sed incredibili studio plebis perlata rogatio est: tres quaesitores constituti: neque M. Scaurus, qui, ut inter illos crearetur, effecerat, licet eodem crimine contactus, obstare potuit, quo minus aspere violenterque ea quaestio exerceretur; quin et ipse, quamvis periculum effugerit, probra tamen audiit, ab inimicis contumeliose exagitatus.

L. Certe, quum sub idem tempus nonnullam haberet invidiam ex eo quoque, quod bona Pompeii Phrygionis, hominis locupletis, sine testamento possederat, in iudicio L. Calpurnii Bestiae, quum inter

§. 47. V. C. 642; A. C. 110. — Liv. Epit. — Marcellin. XXV, 35. — Sallust. — Cic. de Nat. Deor. III, 30, et in Bruto, cap. 33.

advocatos eius sederet, et forte mortuus efferretur, accusator Bestiae C. Memmius, *Quid sedes*, inquit, *Scaure? mortuus rapitur: vide, si possis esse possessor.* Ceterum et L. Bestia, et eodem crimine multi praeterea clarissimi viri ceciderunt. Iudices enim gracchani erant: et instabat urgebatque populus, laetus occasionem sibi premendae nobilitatis praebitam; nam eo velut partium odia processerant, ut maior ad illa plerumque, quam ad utilitatem reipublicae, respectus haberetur.

LI. Primus post Romam conditam eorum, qui in collegio sacerdotum essent, C. Sulpicius Ser. F. Galba, quum pro se ipso dixisset, publico iudicio damnatus est: praeterea consulares quatuor eadem tempestas oppressit. L. Calpurnius, Sp. Albinus, ex causis, quas ante memoravimus, damnati sunt. C. Catonem cum L. Opimio in legatione fuisse putem, tantoque cupidius condemnatum, quo ne L. Opimius, super omnes ob C. Gracchi necem plebi invisus, elaberetur. Neque dubitabatur, quin pecuniam a rege Iugurtha, ad quem legatus iverat, accepisset. Ceterorum quoque talia delicta erant, ut, si iustitia magis quam odio commodata tanta severitas foret, ne ipsi quidem queri potuerint, quod bonis et civitate pellerentur.

LII. Opimius, post senectam in contumeliis odioque hominum exactam, in dyrrhachino litore sepulcrum desertissimum nactus: Cato, quum solum vertisset, Tarracone consedit, eiusque civitatis civis effectus est; magnum enim ibi Catonum nomen, iam a censorii Catonis hispaniensi imperio, magnaeque

§. 50. Cic. de Orat. II, 70, et in Bruto, c. 33 sq. — Sallust.

§. 51. Vell. II, 7. — Cic. pro Sextio, cap. 67, et in Pison. cap. 39. — Ascon. in Pison. — Plutarch. in C. Graccho, cap. 25.

clientelae erant. Quum tot nobilium hominum clades profectae ab aviditate opum essent, cuius utique rei minor fit aestimatio, si luxus, cui potissimum opes inserviunt, recidatur; motum sub eadem tempora P. Licinium Crassum, cognomento Divitem, apparet, de coenis et sumptibus legem promulgasse. Ea tanto optimatium applausu excepta est, ut, licet nondum ex more confirmata trinundino erat, senatusconsulto ab omnibus iuberetur haud secus observari, quam si a populo iam probata iussaque esset.

LIII. Eadem propemodum, quae antiquiore, sed desueta, lege Fannia continebantur, cuius pleraque capita per omnes deinde leges ambularunt: *ne quid volucrum poneretur, praeter unam gallinam, quae non esset altilis. Kalendis, nonis, nundinis romanis, cuique in dies singulos triginta dumtaxat asses edundi causa consumere liceret: ceteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aridae pondo tria, et salsamentorum pondo libra, et quod ex terra, vite, arboreve natum esset.*

LIV. *Ludis romanis, item ludis plebeiis, et saturnalibus, et aliis quibusdam diebus, centenos asses* Fannia lex indulserat: id a Licinio servatum; additumque, *ut nuptiis ducenos liceret impendere.* Non diuturnior huic, quam prioribus aliquot legibus, observantia constitit: iam enim adolescebat Rullus, qui non iam gallinas, et eiusmodi nugas, sed solidos apros in epulis apponere doceret: iam Lucullus, qui pro centussibus cum paucis convivis, subito se offerentibus, ducenis sestertiis coenaret; quae si ad nostrae pecuniae

§. 52. Cic. in Pison. c. 39; pro Sextio et pro Balbo, cap. 11. — Plutarch. — Macrob. Saturn. II, 17. — Agell. II, 24. — Cic. ad Famil. VII, ep. 26. — Fest. in v. *Centenariae*. — Plutarch. in Lucul. — Plin. VIII, 51, et X, 50.

nomen et aestimationem redigantur, thalerorum imperialium millia amplius quinque conficiunt: sed et intra decennium iussu populi, agente tribuno plebis Duronio, lex abrogata est.

LV. Consules interea Q. Caecilius Metellus, M. Iunius Silanus, quum de provinciis retulissent, Metello Numidia et iugurthinum bellum obvenit: Silanus accepit Galliam, quia M. Minucio proconsuli, prospere contra thracicos populos rem gerenti, prorogari in Macedonia imperium placuerat. Neque nulla causa erat, cur Narbonensem Galliam senatus provinciam consularem decerneret, quod in eam remigrasse Cimbri ferebantur, qui post Carbonis consulis cladem, quum ex Noricis in Italiam irrupturi timerentur, alio averterant impetum, in Gallia, deinde Hispania, quaerendis sedibus intenti.

LVI. Sed istis populis, ut quisque possidebat, acriter fines suos tutantibus, exclusos petere romanam provinciam fama nuntiabat. Quum igitur duo gravia bella, alterum in manibus, alterum in exspectatione essent; intentiore cura consules agebant: etiam senatu populoque ad censenda, quae tempus postularet, pariter promptis. Igitur, quum de republica graviter accurateque verba fecissent, milites, commeatus, cetera, quae militiae usus desiderat, liberaliter decernuntur: et, ne quid usquam rebus gerundis impedimento esset, leges aliquot, quae de stipendio militum aera minuebant, aliove quo modo adversae delectibus erant, auctore senatu abrogantur.

LVII. Etiam socii senatus populique romani iussa

§. 55. V. C. 643; A. C. 109. — Val. Max. II, 9.

§. 56. Pighii Annal. — Flor. III, 3. — Sallust. Iugurth. cap. 43 et 50. — Cic. in Bruto, cap. 35; de Orat. II, 68, et pro Cornel. apud Ascon.

non exsequuntur tantum alacriter, sed saepe antevertunt, quum et nomen omne latinum italicique socii praesto essent ad imperia, et ab regibus auxilia ultro mitterentur. Ita Q. Metellus, delectu diligenter habito, quum legatos ex usu magis quam ambitiose legisset, C. Marium, P. Rutilium, quorum cognita virtus et abstinentia erat, in Africam navigavit: magna omnium spe, quod belli artibus egregius, et adversus avaritiam firmus erat, ad quam praecipuam aut solam causam, omne quod in Numidia acceptum dedecus detrimentumque fuerat, referebatur.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXX

IN LOCVM LIBRI LXV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI QVINTI.

Q. Caecilius Metellus consul duobus proeliis Iugurtham fudit, totamque Numidiam vastavit. M. Iunius Silanus cousul adversus Cimbros infeliciter pugnavit: legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius proconsul adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius consul a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum cum exercitu caesus est: milites, qui ex ea clade superaverunt, obsidibus datis, et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

I. Q. Metellus, quum in provincia Sp. Albini proconsulis corruptissimas ignavissimasque copias accepisset, prius contra vitia militum, quam arma hostium, certandum sibi statuit; Scipionis imitatione, cui ad Carthaginem, deinde iterum ad Numantiam, eadem ratio fuerat. Idcirco, licet mora comitiorum imminutum imperii sui tempus, et civitatem, quid acturus

§. 1. V. C. 643; A. C. 109. — Val. Max. II, 7. — Fr. Str. IV, 1. — Sallust.

contra Iugurtham esset, impatienter exspectare sciret, nihil antiquius habuit, quam ut ab otio et mollitie exercitum ad patientiam laboris et operum, et disciplinam maiorum revocaret.

II. Quod sane difficile inceptum, neque minus arduum, quam si validissimos hostes vi fregisset, eo temperamento comitatis et rigoris ad exitum perduxit, ut hinc quoque virum se magnum, nullique seculi sui secundum, approbaret. Ante omnia edixit, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum venderet; neve alio cibo, quam carne assa elixave, miles uteretur: lixas etiam expulit castris; gregariisque militibus, ne quis iumentum servumque in agmine aut castris haberet, interdixit: cetera deinde arte magis, quam vi correcta; frequentibus itineribus, et stativorum accurata munitione, desidiam expugnavit: signa sequi, ordines servare, cibum et arma ferre, quod ipse locis omnibus sedulus et frequens custos adesset, pudore coëgit; et ut omnes intelligerent, non plus a militibus exigere imperatorem, quam in se suosque statueret, adolescentem filium, quum secundum leges in contubernio suo habere posset, in ordine mereri maluit.

III. His rationibus effectum est, ut neque cruentum aliquid in milites faceret, et tamen exercitum, tanquam miraculo immutatis moribus et animis, brevi confirmaret. Iugurtha, rebus his auditis, in magno terrore erat; verumque aliquando ducem, ferro pariter ac auro invictum, venisse intelligebat: nam de disciplina viri frequentes accipiebat nuntios; inte-

§. 2. Eutrop. — Vell. II, 11. — Sallust. — Val. Max. — Frontin.
§. 3. Front. Strat. I, 80, et IV, 1, 11. — Sallust. Iugurth. c. 64. — Eutrop. — Oros. V, 15. — Flor. III, 1. — Front. Strat. I, 8.

gritatem ipse, quum Romae fuisset, cognoverat. Igitur non iam per simulationem legatos de deditione mittit: *si vita sibi liberisque detur, cetera in potestatem populi romani tradere paratum.*

IV. Non erat ignota Metello numidicorum ingeniorum mobilitas: igitur adversus hominem dolosum dolis uti non dedecorum existimans, legatos alium alio loco ac tempore tentat: ubi patefacere corruptioni animos videt, promissis onerat; et ut regem vivum maxime, aut saltem mortuum, tradant, paciscitur: alia deinde pro consilio nuntianda regi quum mandasset, homines dimittit: paucis post diebus ipse cum exercitu insequitur. In Numidiam quum esset ventum, omnia in pacis faciem composita apparuerunt: prodibant obviam praefecti regii, frumentum advehebant atque commeatum; omnia, quae imperasset, facturos esse confirmabant.

V. Tanto providentius incedendum sibi consul rebatur; nec enim, quam cum acri et callido hoste negotium esset, nesciebat. Igitur cum expeditis cohortibus, funditorumque et sagittariorum delectis ipse ducebat agmen; C. Marius cum equitatu claudebat: latera tribuni legionum et praefecti cohortium, cum auxiliariis equitibus, intermixtoque velitum numero, tutabantur, ut adversus numidas equites, velox ad invadendum refugiendumque genus, undecumque apparuissent, parata ac disposita manus esset.

VI. Interea Vaccam, opulentam foro rerum venalium urbem, praesidio occupat; simul patientiam gentis explorans, simul opportunitate loci invitante; multi enim ibi etiam italici generis homines et mercabantur, et colebant; quorum frequentiam commeatui, et iam pacatis munimento, fore confidebat. Ibi dum frumentum, et alia, quae bello usui sunt,

imperantur, novi ab Iugurtha cum iisdem mandatis legati veniunt; eademque consulis arte corrupti ad regem remittuntur. Iugurtha postquam sibi neque dari pacem, neque negari, bellum tamen re ipsa geri videt, amissa maxima urbe, regni parte non contemnenda hostibus quasi per otium explorata, sollicitatos Numidarum animos, salutem armis defendere statuit, non sine magna spe victoriae, quod, per loca difficilia Metellum incedere, per speculatores cognoverat.

VII. Pergenti ad ulteriora necessario transeundus collis erat, oleastro myrtisque, et quae alia arido solo gignuntur, consitus: hunc Iugurtha, quum per occultos calles Metellum antevenisset, cum suis insidet, late diductis ordinibus, ne species exercitus venienti obiiceretur. Nec tamen ita tegi humilitate stirpium poterat, quin Romani, ab edito monte descendentes, quid rei esset, agnoscerent. Sistit agmen Metellus; et dextro latere, quod obiectum hostibus erat, triplicibus subsidiis firmato, funditores et sagittarios gravis armaturae manipulis permiscet: equitatus in cornibus locatur: sic instructa acie, milites pro tempore breviter cohortatus, in planitiem, quae a monte ad fluvium Muthul, per millia ferme passuum viginti protenditur, descendit.

VIII. Quum ad haec Numidae nondum moverentur, Metellus lassitudinem sitimque militum exspectari sentiens, P. Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemittit ad flumen, ut castris locum caperet: ipse cum sinistrae alae equitibus agmen suorum antecedit; reliquae copiae cum legato Mario subsequuntur. Iugurtha, qui suos, donec totus

§. 6. V. C. 643; A. C. 109. — Front. — Sallust.

Romanorum praetergressus exercitus esset, quietos continuerat, bis mille peditibus ad montem, unde Romani venerant, occupandum missis, ne hostes eo se recipere possent, ubi adesse tempus incipiendae pugnae putat, signo celeriter dato, quam maximum potest terrorem locis omnibus infert.

IX. Numidae, iam ante a rege docti, alii terga hostium caedunt, alii lateribus circumfunduntur: missilibus maxime rem gerunt; quoties impressionem romanus eques faceret, solutis ordinibus in diversam fugam effusi, deinde recedentibus iterum instantes. Quod si pertinacius insequebantur, eos longius a suis avulsos, facile circumveniebant, multitudine superiores, et eo, quod assueti Numidarum equi per plana, per aspera, pariter usui erant; Romanos asperitas et insolentia locorum morabatur.

X. Haec facies pugnae quum magna parte diei tenuisset, omnibus aestu et labore defessis, velut tacitae induciae esse coeperunt: spatiumque Metello fuit, vario proelii genere distractos ordines componendi. Quod ubi factum, multisque suis cohortationibus redintegratos militum animos videt, quatuor cohortes legionarias adversus numidicum peditatum constituit, cuius pars magna pugnando defatigata superioribus locis consederat. Neque Iugurtha ullum boni ducis aut militis officium pratermisit, artibus belli par Metello, natura loci superior; sed virtute militum vincebatur.

XI. Vesperascente iam die, Romani, quibus una haec salutis via supererat, ne ab hostibus velut obsessi, rerum omnium, et praesertim aquae penuria fatiscerent, vi magna connisi, superioribus locis hostem expulere. Hic finis proelio fuit, maiori exercitus ob victam molestiam gaudio, quam iactura iugurthini

militis, qui levis et expeditus, per notas regiones, labore pugnae languidos, et locorum imperitos, facillime evadebat. Interea Bomilcar, ex praecepto regis, cum elephantis et parte peditatus, Rutilium lento gradu assequutus, castra communientem aggreditur.

XII. Iam et Rutilius aciem struxerat, pulvere, quem adveniens hostis excitabat, praemonitus; idcirco pugnandi mora nulla fuit: sed elephanti ramis arborum, quae propinquis flumini locis frequentes enatae fuerant, impediti disiectique, facilem Romanis victoriam praebuerunt; capti quatuor, reliqui omnes, haud pauciores triginta, occisi. Numidae, qui spem omnem non in sua virtute, sed ferocia et robore belluarum habebant, iis circumventis, in pedes se coniecerunt. Rutilius, fugatis hostibus, de imperatore, et qui apud eum remanserant, anxius, quamquam fessos opere castrorum et proelio milites, cadem, qua venerat via, reduxit.

XIII. Res optime cogitata propemodum tristem eventum habuit; occurrente Metello, quum per obscuram noctem utrinque Iugurtha adesse crederetur, pernicioso errore ad manus esset ventum, ni praemissi equites explorata cognitaque omnia retulissent. Ita maius ex vana sollicitudine gaudium fuit. Metellus, duobus proeliis eadem die victor, donatis laudatisque militibus, quum minime fractum animo regem, in locis saltuosis atque munitis novas cogere copias cognovisset, de ratione belli consilio habito, ab acie ac proeliis, unde sibi paene plus incommodi, si vinceret, quam Iugurthae, si vinceretur, foret, ad populationem agrorum se rationesque suas transfert, non alio, atque speraverat, eventu.

§. 13. Liv. Epit. — Oros. — Sallust.

XIV. Quippe Numidae, postquam late omnia vastari, vicos, castella, oppida infirmiora capi incendique, puberes interfici, cetera praedae militum cedere, eaque tantum non praesente et inspectante Iugurtha fieri vident; Metello se suaque omnia dedere, frumentum, obsides, alia, quae imperasset, dare, praesidia locis, quibus illi placuisset, accipere, passim coeperunt. Id acerbius Iugurthae, quam proelium male pugnatum, accidebat, reputanti, *opes suas et famam, in qua plurimum esse sciebat, sibi quotidie minui, Metello augescere: si cessaret, brevi omnes et omnia victoris fore; sin prohiberet, ire se cogi, qua Metellus praecederet, et quem fuga elusurus fuerat, insequi; quam deinde spem haberet, cum incondita multitudine, ubi Romanus optasset, certaturus, qui loco sibi opportunissimo florentes et veteranas copias amisisset?*

XV. Etenim post adversam pugnam Numidae ad sua quisque dilapsi erant; quod moribus gentis licitum: delecti tantum equites regem in fuga comitantur. Igitur, quod ex praesentibus optimum videbatur, exercitum plerumque aliis locis habebat: ipse cum lectis equitibus romanum agmen sequebatur, carpebatque, multis hostium, ut forte palantes adipisci poterat, interfectis. Homines enim et equi velocissimi, etiam quum longe abesse crederentur, nocturnis itineribus per avia plerumque loca, securis et animo vacuis superveniebant.

XVI. Adversus haec incommoda Metellus providentia et disciplina pugnabat, vetito vagari milite; et sive lignatum aquatumve, sive ad alios usus proficiscendum esset, provisis armatorum praesidiis.

§. 14. Flor. III, 1. — Sallust. — Liv. Epit.

Quae ubi Romae sunt audita, senatus supplicationes ob res a Metello gestas decrevit; laeta civitate, quod labantem priorum ducum vecordia disciplinam famamque vir egregius restituisset. Dum haec ad meridiem geruntur, gravioribus Cimbrorum armis septemtrio inhorruit, haudquaquam pari consulis alterius fortuna. Quippe M. Iunius Silanus, quum ad eum in Galliis castra habentem legati Cimbrorum venissent, si agri darentur, manus et arma sua romanis auspiciis offerentes; neque agros dare populum romanum, neque illis auxiliis indigere responderat.

XVII. Illi vi tentantes, quod impetrare precibus nequiverant, egredientem contra consulem, signis collatis fundunt fugantque: deinde, quum ab hoc successu maiorem cupitis potiundi spem concepissent, ad senatum quosdam ex principibus legant, qui, *pacatis animis venientes a consule coactos ad proelium*, dicerent: *postquam certiora, quam vellent adversus Romanos, experimenta virtutis dedissent, non ignavos aut inutiles futuros socios: sedes tantum et agros, unde se suosque alerent, velut stipendium poscere*. Senatus, sive avaritia principum, sive proelio victi, quod dedissent, potius necessitatis, quam beneficii, specimen praelaturum arbitrati, legationem irritam dimiserunt.

XVIII. Cimbricum bellum infelicius gestum bonae sub idem tempus M. Minucii res consolabantur. In Thracia enim ad Hebrum flumen Scordiscorum et Triballorum ingentes copias fuderat, quum victoriam arte adiuvisset: numero enim suorum diffisus (nam et Daci hostibus auxilio venerant), sub tempus proe-

§. 16. Liv. Epit. — Vell. II, 12. — Flor. III, 3. — Cic. in Orat. et pro Cornel. apud Ascon.

§. 18. Liv. Epit. — Entrop. — Iornandes, c. 52. — Sext. Ruf. — Ammian. XXVII, 8. — Front. Strat. II, 4.

lii fratrem cum aeneatoribus et parva equitum manu per occultos tramites circummisit, ut, pugna coepta, concinentibus aeneatoribus, a tergo Thracum se ostenderet: id ex composito factum, quum, iugis montium resonantibus, simul conspectus pulvis terrorem magni adventantis exercitus inferret, hostes in fugam compulit.

XIX. Sed tamen paulo post, nulla vi hominum, ceterum natura caeli et locorum, mediocris accepta clades est, dum, victoriae fructum avidius prosequente proconsule, ne hiberna quidem expeditione abstinetur. Nam post prosperam dimicationem omnia, quae in citeriore Hebri ripa erant, depopulatus, ipsum quoque flumen iam gelu constrictum, transire cum exercitu ausus est: ibi, glacie rupta, haud contemnenda manus militum interiit. Eodem anno contra Lusitanos a Servilio Caepione prospere dimicatum; sed in Hispania citeriore L. Calpurnius Piso interfectus est.

XX. Eius Pisonis laudata continentia est, tam religiose diligentis, ut, annulo inter exercendum fracto, artifici sellam Cordubae in foro poni, auroque palam appenso, praesentibus omnibus annulum fieri iusserit. Scilicet quum L. Pisonis filius esset, qui primus legem de repetundis tulit, non modo crimen a sese, verum etiam suspicionem omnem amoliri debere existimabat. Quum ita foris temperati laetorum tristiumque eventus essent, ut plura tamen prospera nuntiarentur (nam et in ulteriore Hispania Lusitanos Servilius Caepio vicerat), Romae censoris atque tri-

§. 19. Fior. III, 4.
§. 20. Cic. in Verr. IV, 25. — Appian. Hisp. — Eutrop. — Cic. — Fasti Capitol. — Plutarch. Quaest. Rom. cap. 50.

bunorum plebis contentionibus inquieta pars anni fuit.

XXI. M. Aemilius Scaurus, quum mortuus in magistratu collega M. Livius Drusus abdicandi necessitatem imponeret, contra mores magistratum retinebat; sed ad extremum tribunis carcerem minitantibus cessit. Aemilia tamen via censurae eius monumentum est, et pons Mulvius. Pontem Mulvium, quod antiquior eius memoria est, refectum a Scauro, quam factum, verius apparet; viam primus stravit; eamque per Pisas et Lunam, et Sabbatia vada Derthonam perduxit; nam, quae Flaminiae committitur Aemilia via, eam M. Lepidus consul a Placentia Ariminum fecit; quum in Flaminia munienda, C. Flaminius, collega Lepidi, occupatus esset. Sed et Mentis aedem ab hoc Aemilio Scauro dedicatam, inter censoria eius opera retulerim.

XXII. Q. interea Metellus in Numidia rebus prosperis, et cognito, quae de se fama in Vrbe esset, alacer, divisis cum Mario copiis, ita incedebat, ut utri hostes supervenissent, prompte succurri ab altero posset: ita vastabatur late Numidia, neque Romanos invadendi hostibus opportunitas dabatur, licet impigre quidlibet tentante Iugurtha. Ille, quacumque iturum Romanum senserat, pabulum et fontes aquarum corrumpere: saepe Metello, saepe Mario se obiectare; deinde post levem impressionem in colles recedere: ita proelii copiam impar viribus non faciebat; tantummodo hostem, quibus poterat modis, ab incepto remorabatur.

§. 21. Plutarch. de Fort. Rom. cap. 17. — Auct. de Vir. illustr. cap. 22. — Ammian. XXVII, 6. — Liv. XXVII, 51, et XXXIX, 2. — Strab. lib. V. — Sallust. Iug. cap. 55.

XXIII. Metellus, arte Iugurthae fatigatus, ad obsidionem validae cuiusdam urbis animum applicat: quo vel defensa a rege, occasio pugnandi, vel relicta, pretium operae victoribus foret. Ideo Zamam versus, quae caput circa regionis erat, cum exercitu proficiscitur. Id ubi Iugurthae perfugarum indicio patefactum est, magnis itineribus praegressus, oppidanos confirmat, et ad virtutem cohortatur: *se, ubi res poposcisset, in tempore affuturum: interim praesidio relinquere transfugas: hos, certo apud Romanos exitio proposito, seque et urbem pertinacissime defensuros.*

XXIV. Ipse in loca quam maxime occulta digressus, quum Marium ex itinere frumentatum mitti cum paucis cohortibus cognovisset, per noctem Siccam advolat, quae prima post adversam pugnam a se defecerat; et egredientes iam porta Romanos nactus, cum delectis equitibus incursat: simul magna voce Siccenses hortatur, *ut a tergo Romanos aggrediantur*; *veniam praeteritorum, et insuper praemia abunde* pollicitus: non vano apud levissimam gentem consilio, ni Marius educere suos properasset, proelioque coepto, Numidae, frustra retinente Iugurtha, postquam aliquos videbant cadere, profugissent.

XXV. Iam ad Zamam castra Metellus posuerat, adventuque Marii acriter coepta oppugnatio; neque segnius obsessi certabant: tamen, quia sagittis et fundis maxime res gerebatur, quibus validior, quum sursum mittuntur, impetus, prono iactu languet, pro meliore Romanis pugna erat: quorum et pauciores vulnerabantur, et, quod maxime opus erat, hostes a pinnis haud difficulter defendebant. Dum ita

§. 23. Flor. III, 1. — Sallust.
§. 25. Agell. IX, 1. — Sallust.

ad muros certatur, intentique eventui, qui ad tuenda castra relicti fuerant, custodiam negligunt; Iugurtha ex improviso cum magnis copiis irrumpit: vulnerantur caeduntur que complures; cetera turba ad urbem, ubi Metellus pugnabat, fugam intendit: nec amplius homines quadraginta restiterunt, romanaeque virtutis memores, quum editiorem paulo locum occupassent, non potuerunt expugnari: propere missum a Metello, quod aderat equitum, et statim C. Mario duce sociorum cohortes, Numidam exturbarunt castris; ibique, quia vallum et angustiae portarum morabantur fugam, non exigua Iugurthae militum caedes fuit.

XXVI. Ita neutri imperatorum ea die, quod conatus fuerat, perficere concessum; urbemque Iugurtha, Metellus castra tenuit. Postero, dispositis diligenter omnibus, et equitatu pro castris locato, Romanus ad oppugnationem redit. Quam ubi commissam esse ex clamore et tumultu rex cognovit, subita iterum impressione primos quosque turbat: subveniunt alii, neque procul muris equestre proelium conseritur, ancipiti Marte, quia Numidas, ne suo more statim terga darent, peditibus intermixtis rex firmaverat. Haec omnia quum in conspectu oppidanorum fierent, eveniebat, ut ubicumque vacuum a periculo tempus nacti essent, eam in partem omnes se converterent.

XXVII. C. Marius, postquam ex vocibus, et nutu, et agitatione corporum, toto animo in id spectaculum intentos esse apparebat, consulto remisit pugnam, quasi difficultate incepti deterritus: deinde illis studio spectandi, et cura popularium pugnantium, sui periculi oblitis, subito magna vi suggreditur; neque multum abfuit, quin, scalis admotis, priusquam animadverterent obsessi, miles in murum eniteretur;

repulsus tamen est, et quia nox iam aderat, quies pugnandi locis omnibus facta. Consul, intellecto, frustra se hoc consilium volvere, quod neque capi oppidum, neque Iugurtham, nisi ex suo commodo, cogi ad pugnandum videbat, exacta iam aestate obsidionem solvit; praesidiisque circum urbes, quae ad se defecerant, missis, ceterum exercitum in provinciam, qua Numidiae proxima est, in hibernis collocavit.

XXVIII. Ipse nihilo remissior, quam si propinquus hostis esset, tempus, quod rebus gerundis incommodum erat, consiliis impendit: eaque haud minus ipsi prospera, quam inter bellandum arma, fuerunt. Quippe Bomilcar, spe impunitatis, et sua omnia retinendi, ad proditionem illectus, persuadet regi, *ut, missis denuo legatis, se suaque omnia in fidem Metelli sine exceptione dedat.* Romanus callido consilio non simul, sed per vices, *argentum*, *obsides*, *elephantos tradi*, *captivos reddi*, postremo *perfugas adduci*, iubet. Omnia obedienter facta: nisi quod perfugarum pauci, simul dedi Iugurtham audivissent, in Mauritaniam ad Bocchum regem transierant: in ceteros (tria amplius millia erant, Ligures et Thraces plerique) acerbe saevitum; quibusdam manus praecisae; pars umbilico tenus in terram defossa, iaculis appetita, deinde igne admoto exusta est.

XXIX. His ita peractis, regem ad se Tysdrum venire imperator iubet, uti cetera mandentur: ille conscientia et metu anxius, quem etiam ex Romanis Metelli gloriae infensi quidam acuebant, praecipua

§. 27. Flor. III, 1. — Sallust. — Appian. — Diodor. apud Vales. et Fulv. Vrsin.

§. 28. Oros. V, 15. — Appian. — Sallust. Iugurth. c. 38 et 62. — Tab. Capit. — Annal. Pigh. — Iul. Obseq.

C. Marii malignitate, quamquam omnibus ferme instrumentis belli spoliatus, obsides praeterea trecentos dederat, arma, quam ullam aliam spem, tentare maluit. Quum his rebus gerundis circumactus annus esset, Romae Ser. Sulpicius Galba, M. Aurelius Scaurus consulatum auspicantur. Scaurus in Hortensii locum factus erat, qui designatus, morte, an alio quo casu praepeditus, magistratum non iniit.

XXX. Multa deinde nuntiata prodigia: avis incendiaria visa in Vrbe, buboque conspectus fuerat; et in latomiis homo ab homine adesus. Ob hoc prodigium per triginta ingenuos patrimos et matrimos, totidemque virgines, in insula Cimolia sacrificatum. Nursiae geminos mulier ingenua pepererat, puellam membris omnibus integris, puerum alvo patente, ut intestinum conspiceretur, posteriore parte solida; qui voce missa exspiravit: lacte quoque bis eo anno pluit; et inundationes magnae fuerunt: et intumescente Pado, et Aretino stagno, multa hominum millia aquis sunt obruta.

XXXI. Quum deinde consules de provinciis senatum consuluissent, quae decretae ipsis fuerint, in obscuro; Q. Metello imperium in Numidia prorogatum esse, certum est. Quia tamen interfecto in Hispania Pisoni successisse Galbam lego, consulem Galbam, ob gravioris forte belli minas exortas, eo missum inclinat animus ut credam: neque levis est suspicio ex rebus postea sequutis, Scauro consuli provinciam Galliam evenisse. Lustrum tertium et sexagesimum his consulibus conditum esse, capitolina marmora de-

§. 29. V. C. 644; A. C. 108.
§. 30. Appian. Hisp.
§. 31. Marmor. Capitol. — Supra LXII, 27. — Pedian. in Verr. II.

monstrant: censorum nomina ignorantur, nisi quod Q. Fabium Allobrogicum, C. Licinium Getam fuisse consentaneum est. Getam enim post censoriam notam ad censuram pervenisse supra relatum est: et fornix fabianus, iuxta regiam in Sacra via constructus arcus, fabianae censurae monumentum est, etiam statua Allobrogici iuxta posita.

XXXII. Ceterum haec et alia eius anni obscura sunt; Metelli gesta Sallustius in luce collocavit, quem nisi haberemus, neque plura, neque certiora, quam de reliquis, afferre possemus. Igitur Iugurtha, renovato bello, quum vi, fraude, pecunia, omnes atque omnia versaret atque volveret, tandem Vaccensium principes ad occidendum Metelli praesidium impulit. Certo die, qui festus per omnem Africam lascivia et conviviis duci consueverat, eoque tegendis insidiis aptior habebatur, centuriones, tribuni, ipseque T. Turpilius Silanus, quem praefectum fabrum secum duxerat Metellus, et praesidio vaccensi praefecerat, diversi ab oppidanis invitantur: deinde super mensas ad unum omnes, praeter Turpilium, interficiuntur.

XXXIII. Sublato inde clamore, quum milites inopinato terrore perculsos, praeterea inermes, et sine imperio palantes invasissent, plebs Numidarum, pro levitate gentis rebus novis laeta, momento se aggregat. Romani plerique inulti cadunt, quia neque arma suppetebant, nec effugium usquam erat; quod Vaccenses, misso sub tempus caedis praesidio, arcem, ubi signa scutaque Romanorum erant, praeoccupaverant, oppidumque undique clauserant. Harum rerum nuntio praeter modum affectus imperator, aliquantisper conspectu hominum caruit: mox omnia

§. 32. Sallust. Iugurth. cap. 66. — Plutarch. in Mar. c. 5.

experiri certus, dum ne pessimi exempli defectio impunita Vaccensibus esset, cum legione, quae in iisdem hibernis erat, et quod equitum Numidarum colligi subito poterat, pariter cum occasu solis egressus, postridie in planitiem quandam collibus cinctam pervenit; militesque animo fatiscentes (multum enim itineris raptim ducti confecerant), Vaccam oppidum non ultra mille passuum abesse demonstrans, praedamque benigne pollicitus, ad reliquum laborem confirmat.

XXXIV. Vaccenses, exercitum ad se venire conspicati, primo portas clauserunt: mox, quia nec agri vastabantur, et numidicum equitatum esse apparebat (hic enim astu imperatoris in primo agmine ibat), Iugurtham rati, gestientibus gaudio animis obviam effunduntur. Metellus, supra votum omnia succedere videns, signo repente dato, equitem peditemque partim ad portas occupandas, alios ad caedem palantium dimittit. Hoc maxime modo Vaccenses, non ultra biduum sua perfidia laetati, poenas dederunt: oppidum direptum est: senatores omnes supplicio consumpti. De Turpilio praefecto deinde agitatum: quod enim unus omnium oppido clauso intactus profugerat, proditionis accusabatur.

XXXV. Intercedebat huic cum Metello amicitia, et hospitii necessitudo: neque manifestus criminis, sed potius misericordia oppidanorum, quos humaniter et benigne tractaverat, credebatur emissus. Tamen de consilii sententia, urgente, et alios inflammante Mario, proconsul invitus supplicium de eo sumpsit, verberato prius more maiorum; nec enim civis romanus, sed e Latio erat. Neque multo post patuit, falso

§. 35. Appian. apud Vales. — Sallust. — Plutarch.

de proditione suspectum fuisse; ubi quum ceteri, Metello aegerrime rem ferente, condolerent, exsultasse Marius fertur, et palam in circulis *suum hoc opus* iactavisse: *a se hospitis interfectori Metello diras ultrices comparatas.*

XXXVI. Iam enim professas cum imperatore inimicitias gerebat, inevitabili apud superbos offensione, dum alter ex infimo loco ad summos honores nititur, alter idem esse aequari, quod deprimi, putat. Quippe Marius, quum legatus a Metello ductus in Africam esset, statim a principio, non ut alii, ad imperatorem, sed ad se consulta factaque sua omnia referebat: et quum ob ignobilitatem contemptui Metello esset, eaque sibi videret imponi, quae plurimum laboris ac periculi, gloriae haud aequam partem haberent, in speciem de iniuria querebatur; ceterum praeberi virtutis exercendae, vulgusque militum conciliandi occasionem penitus gaudebat. Quod enim animo atque corpore firmus quamlibet duros labores facile perferret, nihil tam aut magnum, aut parvum erat, quod non susciperet; semper ita re gesta, ut cum incremento laudis benevolentiaeque manipularium reverteretur.

XXXVII. Nam in imperiis benigne et comiter se gerebat; neque temere iubebat quidquam, quod inter primos ipse non exsequeretur: praeterea voluptatum divitiarumque victor, eodem fere victu cultuque, quo gregarii milites, agebat; non in pugnando, non in opere manibus parcens. Vnde magna in illum toto exercitu caritas: nec alio duce promptius pugnabatur: ceterorum ferme legatorum tribunorumque,

§. 36. Diodor. apud Vales. — Sallust. — Plutarch.
§. 37. Sallust. — Plutarch. — Diodor. — Appian.

militibus maligne parentibus, minus prosperae expeditiones erant; Marium enisa omnium studia, et in iussis obeundis alacritas, aliis super alia bene gerendis rebus, ad gloriam extollebat. Neque deerat ille per occasiones indigna de imperatore loqui: *hominem tyrannici spiritus, quo diutius cum imperio esset, bellum trahere: sic dimissum ex manibus Iugurtham; sic, quum finis imponi bello posset, fugae simili profectione exercitum ex Numidia in provinciam per caussam hiemis raptum*: neque de saevitie eius, quod in militaribus delictis severior iusto vindex esset, virgis et securi in hospitem stricta, reticebat.

XXXVIII. Erat enim Marius ingenio turbulento ac seditioso, ambitiosus, astutus, calumniatior. Atque is, quum a praetura septimum iam annum iacuisset, neque petere consulatum ausus esset, ad quem longo iam tempore novus homo nemo aspiraverat, rebus prosperis elatus, adiicere ad altissima quaeque animum coeperat, et quod a Metello impediebatur, eius criminationibus gratiam sibi et suffragationem, quorum poterat, comparabat. Metellus enim, cetera vir egregius, sed communi vitio nobilitatis superbus, et humilium natalium contemptor, Marium, *ad petitionem dimitti* postulantem, quasi per amicitiam monuerat, *ne tam prava inciperet, neve peteret a populo romano, quod iure negaretur*: deinde saepius instantem obtentu publicorum negotiorum moratus est. Quum ne sic quidem flagitandi finem faceret Marius, animo commotiorem dixisse ferunt, *Satis tibi matura petitio erit, si cum hoc petas*, ostenso filio, qui tum quasi viginti annorum adolescens aderat.

XXXIX. Sed hoc ipsum, quum perscriptum in Vr-

§. 38. Diodor. apud Vales. — Cic. de Offic. III. 20. — Sallust.

bem, atque pervulgatum sermonibus esset, magnopere Mario profuit: quod in illo se despectum, suamque humilitatem ludibrio habitam credens populus, intentiore studio contemptum nobilitatis ultum ibat. Per haec atque talia conciliata in exercitu et Romae voluntate vulgi, etiam aliorum hominum quibuslibet rationibus attrahere favorem non omittebat: apud publicanos, itemque negotiatores, quorum magna erat Vticae multitudo, Metelli cunctationem incusans, si dimidiatum ipse exercitum haberet, paucis diebus Iugurtham vinctum visuros dictitabat, prompte illis et cum assensu auscultantibus, quia bellum privatis eorum rationibus adversum damnosumque erat.

XL. Sed neque Numidarum suffragationem parare neglexit: quorum princeps in partibus romanis Gauda erat, Manastabalis filius, eius, qui et Iugurtham, sed ex alia muliere, procreaverat. Huius amicitiam captare Marius, adire, donec opportunum sibi ratus, post alios sermones, et affectatam officiorum pollicitationem, quae ferme nulli promittunt accuratius, quam qui minime praestaturi sunt, ita coepit: « Nunc » illud in propinquo tempus est, quo maxime per» spici, quo quisque in alios sit animo, poterit. Non es » nescius, quam contumeliose mihi responderit Me» tellus, quod comitiorum dies appropinquat: neque » mihi tam infeliciter gestus tribunatus plebis, dein» de praetura est, neque tam angustus animus, ut his » honoribus contentus vivam, donec aliquis erit in » civitate nostra superior.

XLI. » Ea res quamquam pro amicitia nostra tibi » dolori est, non tamen peterem, ut ad tuam ultio» nem pertinere crederes, nisi eiusdem hominis su-

§. 39. Plutarch. — Sallust. — Diodor. — Vell. II, 11.

» perbia in te, quam in me fuit, intolerabilior exsti» tisset. Nam quod meus tamen imperator est, et » nobilitate generis anteit, non quidem idoneam, sed » tamen aliquam ei excusationem praestat: sed quod» nam in te illius imperium est? aut qua ratione tibi » se anteponit, quum sis vetustis Africae regibus edi» tus, vir apud populares et in urbe nostra honora» tissimus, Masinissae amicissimi clarissimique regis » nepos, unicus numidici regni verus heres, post» quam iisdem facinoribus et alios sustulit Iugurtha, » et sibi ius, quod habebat, liberis opem successio» nis ademit? Scilicet immanis arrogantia in furorem » egit hominem, ut neque se ulterius respicere iusta » aestimatione, neque alios possit.

XLII. » Idcirco, quod res ipsa cogit, adversus com» munem inimicum, communibus auxiliis opus est: » tam facile iuncti illum despexerimus, quam ipse » seorsim utrumque contempsit: neque difficilis aut » invidiosa res est. Ad consulatus petitionem his die» bus decedam: parata mihi populi voluntas est; » commendor a militibus, a provincialibus, a civi» bus romanis, qui his in locis negotiantur: iis quum » tua commendatio accesserit, quum apud amicos » hospitesque tuos gratia, apud omnes testimonio me » adiuveris, non erit dubium, quin magistratum, et, » hoc inito, provinciam Numidiam adipiscar.

XLIII. » Id quum erit factum, non poterit deesse » referendae gratiae locus; et quae Metellus superbe » negavit, statim repraesentabo, et properum bello » finem faciam: nec enim, quod nunc fit, ambitioni » meae potius, quam populi romani gloriae utilitati» que deserviam; et hae res sunt nostrae et hostium, » ut, si accedat imperator idoneus, diuturnum esse » bellum non possit. Demoto autem Iugurtha, quis

» ambigat, quin te certum regem populus simul ro- » manus atque Numidae facturi habiturique sint?» Facile persuadetur homini ex morbo non satis compoti mentis, praeterea spe regnandi delinito, et alioquin graves causas offensionis adversus Metellum habere putanti: neque enim transfugas suos, aut praesidium equitum romanorum impetrabat; neque etiam sella ei iuxta proconsulem ponebatur: quae Metellus omnia petenti negaverat.

XLIV. *Nempe transfugarum causam ad se totius belli imperatorem pertinere*; *equites romanos Numidae satellites haberi, contumeliosum romano nomini*; *sellam iis demum deberi* autumabat, *quos reges populus romanus appellasset*. Ceterum haec omnia Marii proposito serviebant: cuius victoriae Iugurtha debebatur, ne aut caperetur a Metello, aut coniuratione amicorum interiret. Sub idem enim tempus Bomilcar, cuius impulsu deditionem Iugurtha fecerat, post poenitentiam eius rei, suspectum se regi, nec falso arbitratus, occupare statuit insidiarum fraudes, assumpto in societatem facinoris Nabdalsa, qui plurimum inter Numidas nobilitatis et virtutis opinione praestabat.

XLV. Cum hoc, ubi data fuit occasio, ita instituit agere: « Si ullum tempus in terris fuit, quo regibus » amicorum consilia ex usu potius, quam affectu suo, » metiri consuetum; amicis sola regum commoda spe- » ctare opus fuit: id profecto huic, in quo vivimus, » perquam dissimile fuisse necessum est, Nabdalsa. » Quod enim si quisquam alius, tu certe clarissime » atque apertissime perspicis, hodie res ita se habent, » ut pessima consilia, quum animum impotentem re- » pererunt, perplaceant; bona et salubria non ipsa

§. 44. V. C. 644; A. C. 108. — Diodor. — Sallust.

» modo spernantur, sed ultro periculo suo sint au» ctoribus suis, quibus, si melior humana sors respi» ceret, honori emolumentoque esse debuerant. For» tuna Iugurthae talis his temporibus fuit, ut, nisi » reconciliatum Romanis, servare ne salus quidem » ipsa posset. Suasi, uti scis, in gratiam cum his ut » rediret: vidit non esse rem a praesenti statu tempo» rum alienam, deliberavit, assensus est.

XLVI. » Deinde, nescio quam ob causam, immu» tatus, quum idem consilium ambo probassemus, se » incusat, me odit: neque sermonibus abstinet, qui » homini aulae non imperito satis magnae certaeque » significationes sunt eorum, quae postmodum mihi » sunt exspectanda, nisi praeveniam insidias. Sane si » talis causa esset, ut ad me unum pertineret, te ce» terosque proceres neque re, neque exemplo con» tingeret; tacerem potius, et vel silentio perferrem, » quidquid ingrato regi suggereret crudelis et fallax » animus; vel fuga ad Romanos, cuius nondum ablata » est copia, securitati meae consulerem: sed quia, » quod mihi accidit, iam et evenit aliis, et evenire » omnibus potest, et illustrissimo cuique facillime, » neque te dignitate quisquam antecedit; malui te » socio fortius ulcisci commune discrimen, et hoc » agere, quando cum hoc nulla nobis ulterius amici» tiae fides esse potest, ut novis sociis utilitati simul » et admirationi simus. Id adeo consequi non erit dif» ficile, si meis consiliis conatibusque, tuum praesi» dium, audaciam, opes coniunxeris.

XLVII. » Nam capere aut obtruncare regem haud » maximo negotio poterimus: et Metellum nulla aeque » res, atque traditus seu vivus, seu mortuus Iugur» tha conciliabit. Quum autem Metellum dico, minime » dubitari poterit, per hunc a senatu populoque ro-

»mano impetraturos, quidquid voluerimus. Eam spem »mihi certissimam, omnium prope gentium exempla »faciunt: et si cetera omittimus, in hac ipsa Africa »nuper bello punico tertio Phamaeas, et superiore »Mutines, ac prae ceteris magnum et illustre monu»mentum Masinissa, docuerunt.» Quum haec atque similia Bomilcar haud aliena praesentibus commemorare videretur, motus Nabdalsa, venit in societatem consiliorum; et, compositis cum Bomilcare rebus, digreditur.

XLVIII. Summa pactorum haec erat, *ut Nabdalsa proficisci ad exercitum, quem plerumque seorsim ab rege ductitabat, et rebus ibi ex commodo coniuratorum constitutis, ad patrandum scelus die dicta adesse deberet.* Sed ubi ad constitutum ille non occurrit, Bomilcar, metu hominis rem prodi ratus, literas ad eum scribit, segnitiem accusans, qua neque Iugurthae nihilominus perituro prodesset, et spem praemiorum a Metello corrumperet. Eas literas Nabdalsa, ut ab exercitatione fessus in lectum se coniecerat, accepit, perlectasque quum supra caput reposuisset, obrepente, ut solet inter fatigationem et curas, sopore, in pulvino reliquit. Erat ei fidus ad haec tempora negotiorum curator Numida, secretorumque, praeterquam huius novissimi, particeps.

XLIX. Is quum, audito literas venisse, pro more et iure suo tabernaculum ingressus esset, repertasque non excitato Nabdalsa legisset, cognitis, quae regi struebantur, insidiis, protinus ad ipsum cum iisdem literis contendit. Nabdalsa expergefactus quum ablatas literas videret, et rem omnem, uti erat acta, ex perfugis, quod genus hominum custodiae causa cir-

§. 47. V. C. 644; A. C. 108. — Supra XXVII, 5, L, 5. — Sallust.

cum se habebat, cognovisset; ante omnia indicem ex itinere reprehendere conatus est: deinde, ubi illum assequi non potuit, ipse quoque ad Iugurtham proficiscitur, *raptasque a perfido cliente, quas ad regem ipse portare decrevisset, literas*, questus, orat, *ne sibi hoc in animo regis fraudi sit, neve alium se credat, quam qualem perpetuis obsequiis et incorrupta fide probavisset: id quoque certum et efficax innocentiae suae testimonium acciperet, quod, tam atroci casu perculsus, nulli alii aut homini, aut loco salutem debiturus, ad regem suum properasset.*

L. Iugurtha, licet alia volvens animo, tamen placide in praesentia respondit, ne qua forte seditio apud armatos et Nabdalsae beneficiis usos oriretur: et iam Bomilcaris aliorumque consciorum supplicio iram leniverat. Sed non perinde abducere animum ab sollicitudine potuit, quin, tot egregiis viris interfectis, omnia deinceps infesta intutaque occurrerent; quum tanti periculi memoriam, metumque, ne qui alii eadem auderent, excutere nequiret: unde ne somni quidem satis quieta copia erat, et saepe subito excitus arreptis armis tumultum faciebat: sero agnita stultitia, quae nec potentiae, nec laudis egentem, dum per scelera et periuria eniti ad maioris fortunae fastigium iubet, alio super aliud delicto delictorumque supplicio, infra miserrimi cuiusque sortem detrudebat.

LI. Exitu Bomilcaris comperto, Metellus, qui sedente se bellum illius proditione transactum iri speraverat, hac exspectatione depulsus, iterum, quasi ad integrum bellum apparare omnia coepit: quam ad rem quia Marii praesentiam maiori de cetero molestiae, quam usui, fore iudicabat, ne offensum invitumque retineret, ante duodecimum omnino diem,

quam erant futura Romae comitia, commeatum homini dedit. Atque is rapido cursu ab exercitu profectus Vticam, quum in itinere duos omnino dies cum intermedia nocte consumpsisset, priusquam navigium ascenderet, sacrificavit: quo tempore quum *admirabilem ei, et omni spe maiorem felicitatem exta portendere* haruspex dixisset; magis etiam confirmatus animo, quem deinde mira cursus prosperitas, transmisso intra quatriduum mari, auxit, Romam ad comitia tempori venit.

LII. Sallustius, magnus auctor, et in his rebus unicus, hoc Marii uticense sacrum prioribus aliquanto temporibus adscribit: a cuius sententia non oblivione, aut neglectu, sed iudicio discessi. Quod semel monitum, ubicumque simile aliquid observatum fuerit, occurrere legentis animo velim. Nam in hac infirmitate humanorum operum non debemus admirari, si deteriores interdum scriptores veriora quaedam afferunt: praesertim in levibus rebus, quas magni illi, dum in iis ipsis, ob quae magni videntur, occupati sunt, incuriose habuerunt. Ceterum C. Marius, ubi Romam venit, eadem omnia, quae in exercitu fecerat dixeratque, tanto impensius agere: dedecus publicum, detrimenta negotiatorum, fatigationem exercitus, miserari; et ante omnia criminari Metelli tarditatem, quae tot incommodorum una origo esset: *si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Iugurtham in potestate populi romani fore.*

LIII. Laeti haec et faventis populi auribus accipiebantur, quia cuiusque generis mortales, literas ex

§. 51. Plutarch: in Mar. cap. 10. — Vell. II, 11.
§. 52. Sallust. Iugurth. cap. 63. — Cic. de Offic. III, 20. — Vell. — Diodor. apud Valesium. — A. Gell. VI, 11. — Plutarch.

Africa ad suos missitando, calumnianti Metellum, et se extollenti Mario fidem honestissima suffragatione faciebant: et Metellus ob claritudinem generis invisus plebi, Marius ipsa humilitate gratiosus erat; gaudensque premenda nobilitate populus, tenebat occasionem, dum, Mamilia rogatione damnatis optimatium plurimis, auctoritas et potentia Patrum langueret: ad haec omnia, quum Cn. Manlius Mancinus, aliique tribuni plebis, omnibus concionibus Metellum petulantibus dictis proscinderent, magno favore renuntiatus consul C. Marius, collegam L. Cassium Longinum accepit.

LIV. His magistratum gerentibus, urbs lustrata est, ob avem incendiariam, itemque bubonem, Romae visos. Quod genus illud avium fuerit, quas vocarent *incendiarias*, etiam iis temporibus, quibus adhuc regnabat vetus superstitio, librique augurales in manibus erant, dubitatum video: quidam *spinturnicem* vocant, turpem figuram tribuentes, quum, qualis esset, non possent dicere. Nihil similius vero, quam quod aiunt, *quaecumque apparuerit carbonem ferens ex aris vel altaribus, incendiariam esse*: idem credo iudicatum esse, si carbonem tulisset ex busto. Ea res quum forte nido inflammato incendium aliquando excitasset, inter praesagia cladis, cuius esse causa poterat, haberi coepta. Sed his praeter institutum ex occasione quaesitis veniam, uti spero, non ineptum scrutandae vetustatis studium conficiet, ne quid eorum, quae sunt in annalibus scripta, nesciatur.

LV. Ceterum C. Marius, consulatu non contentus, etiam provinciam Numidiam senatui extorsit, qui

§. 54. V. C. 645; A. C. 107. — Plin. X, 13. — Fest. in voce *Spinturnix*.

Metello eam decreverat: id ob tribunitiam rogationem Cn. Mancini irritum fuit, qui quum tulisset ad populum, *quem cum Iugurtha bellum gerere vellent, iuberent?* populus *C. Marium* frequens iussit. Tum vero ille, rebus ita procedentibus exsultans et ferox, sese magnificum inferre nobilibus, instare, lacessere; denique, dum esset unde illi dolerent, neque facto ulli, neque dicto parcere. Sed alter consul L. Cassius, cui Gallia Transalpina provincia erat, quum Tigurinos, nobilem Helvetiae pagum, relicta civitate sua, per Allobrogum fines transitum moliri cognovisset, ut occurreret illis, eosque, priusquam in provincias romanas effunderentur, includeret, magnis itineribus eo contendit.

LVI. Tigurinos Cimbri exciverant: gens vaga et errabunda, plerisque Europae regionibus populatis, quum ad Helvetios pervenisset, quietos ad id temporum homines, aurique divites, quia tamen plus opum parasse Cimbros ex rapinis cernebant, ad similis quaestus cupidinem moti sunt: Tigurini ante omnes, quos deinde Tugeni quoque sequuti, postquam illis prima prospere evenerant. Quippe Tigurini suis et Germanorum validis copiis, occurrentem in finibus Allobrogum consulem, ad Oceanum usque cedendo, pertraxerunt ad insidias, circumventumque ipsum et L. Pisonem legatum, qui ante quinquennium consul cum M. Livio fuerat, occiderunt.

LVII. Ita maiore parte copiarum amissa, quum reliquiae in castra confugissent, ibique rerum omnium inopes, et exitii certi obsiderentur, auctore C. Po-

§. 55. Sallust. — Liv. Epit. — Vell. II, 12. — Strab. lib. VII. — Tac. Germ. cap. 37. — Oros. V, 15. — Adonis, Chronicon. — Caes. de Bel. Gall. lib. I. — Rhetor. ad Herenn. I, 15, et IV, 24.

pillio legato, cum hostium ducibus in collocutionem venerunt. Quum nihil aequi a superbis victoribus impetrari posset, neque tantum simul civium sociorumque numerum fame aut ferro perire pati C. Popillius satis e fide sua reque publica duceret, annuit eorum desiderio, ut ab hostibus permissa conditione uterentur. Ita, datis obsidibus, et rerum omnium dimidia parte, sub iugum missi, damno impedimentorum et famae salutem redemerunt. Ob eam rem deinde dies a C. Coelio tribuno plebis dicta Popillio est: et quia res ad causam perduellionis pertinebat, in qua L. Cassius tabellariae legis auctor suffragium vocis reliquerat, Coelius rogatione perlata huic quoque iudicio tabellam dedit, quo certius C. Popillius opprimeretur.

LVIII. Huc enim intemperiei ventum in republica erat, ut leges iam non ex usu civitatis in commune, sed ex favore aut odio singulorum, ferrentur: ipsumque postea Coelium, virum cetera egregium, quum per inimicitias laboresque haud mediocres ad summos honores homo novus contendisset, tota vita doluisse ferunt, quod nimio Popillium damnandi studio reipublicae nocuisset. Etenim se imprudentem calumniae ac improbitati tabellam, quasi sicam, porrexisse videbat, quae in multorum clarorum et insontium caput atque fortunas iniiceretur. Sed sera nimirum poenitentia in istis est, quae semel facta non revocantur. Ceterum perlatam legem tabellariam C. Popillius haud dubium damnationis omen accipiens, die iudicii non exspectata, solum exsilii causa vertit; eum imitatus Popillium, qui, C. Gracchi lege petitus, urbe cesserat.

§. 57. Liv. Epil. — Caes. de Bel. Gall. I, 7. — Oros. — Cic. de Legg. III, 16; idem in Bruto, cap. 45, et Verr. V, 70. — Tacit. Annal. III, 27.

§. 58. V. C. 645; A. C. 107. — Cic. in Verrem, V, 70, et de Legg. — Oros.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER XXXI

IN LOCVM LIBRI LXVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI SEXTI.

Iugurtha, pulsus a C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi, Maurorum regis, adiutus est; et, caesis proelio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est: in qua re praecipua opera L. Cornelii Sullae, quaestoris Marii, fuit.

I. At Metellus, nondum comperto, quod Romae actum erat, quum sibi provinciam Numidiam prorogatum iri non dubitaret, bellum acre et vehemens Iugurthae faciebat: resque regis in dies deteriore loco, non magis ob vim hostium, quam ipsius consternatione fiebant. Praeter alia, quae bello opportuna multa amiserat, praefectorum amicorumque penuria fatigabatur. Etenim haud paucis ab ipso interfectis, ceterorum plerique, ne eadem paterentur, ad Romanos, aut regem Bocchum, transfugerant: neque bellum geri nullis administris, neque reperire Iugur-

§. 1. V. C. 645; A. C. 107. — Sallust. Iug. cap. 73.

tha, quibus se crederet, poterat. Anxius igitur, et varia sollicitudine distraetus, dum modo versus hostem movet, modo in solitudines refugit, a superveniente Metello pugnare cogitur: neque ambigue certatum, Numidis post leve proelium diffugientibus: ipse cum perfugis, et parte equitatus, per loca humani cultus expertia Thalam pervenit, magnum oppidum, in quo thesauri regis, et filiorum eius pueritiae cultus erat.

II. Ea re cognita, Metellus, bellum pro confecto habens, si Iugurtham in illa urbe opprimere potuisset, difficultates locorum (erant enim haud mediocres) superare consilio et labore statuit. Igitur, quia inter Thalam et proximum flumen, quasi passuum millia quinquaginta, asperae et siccae solitudines erant, iumenta, sarcinis amotis omnibus, frumento dierum decem et utribus onerari; pecus etiam, vasis rusticis, plerumque ligneis, ut ex tuguriis Numidarum colligi potuerant, impositis, agi; praeterea regionis eius accolas, qui post fugam regis in fidem venerant, die locoque praedictis, quamplurimum possent aquae portare, iubet. Postquam perventum ad flumen est, impletis utribus ad locum, quem Numidis edixerat, pergit.

III. Ibi quum castra ponerentur, praeter eius caeli naturam tanta vis pluviae effusa fuisse dicitur, ut ea sola aqua sufficere exercitui posset. Igitur milites, deorum hoc munus interpretati, quamquam adesset provisa aquae copia, pluvia magis usi sunt: etiam commeatus abunde praesto fuit, Numidis, ut in nova deditione, studia sua approbare conantibus. Sic refecto milite, ad Thalam postero die perventum est;

§. 2. Flor. III, 1. — Sallust.

contra opinionem Iugurthae, qui nunquam eo penetraturum romanum exercitum esse speraverat. Sed oppidanis strenue arma opponentibus, quum etiam locum natura et operibus apprime permunitum haberent, difficilis oppugnatio fuit: multoque labore et periculo militum post quadragesimum diem, quam obsideri Thala coeperat, capta est.

IV. Perfugae, pretiosis rebus cunctis in regiam comportatis, inter vinum et epulas seque et illas iniecto igne consumpserunt. Iugurtha, primo adventu Metelli, cum liberis et parte pecuniae, per causam adducendorum subsidiorum discesserat. Is, ex eo tempore nusquam amplius uno die, aut una nocte commoratus, ut proditionem, quam continuo metuebat, celeritate vitaret, postremo egressus regno per magnas solitudines ad Gaetulos pervenit; collectamque ex his multitudinem ad usum et morem militiae exercere instituit. Bocchum quoque, Mauritaniae regem, quum amicos eius magnis donis ac maioribus promissis sibi propitios effecisset, in societatem armorum pellexit, nonnulla de causa iratum Romanis, quod initio belli numidici foedus et amicitiam frustra petiverat.

V. Quippe res maximi ad victoriam momenti futura, impedientibus Iugurthae pecuniis, quibus ille tum potentes in senatu patronos sibi conciliaverat, repudiata est. Haec offensa magis apud Bocchum, quam affinitas Iugurthae, valuit; quia Numidae Maurique pro opibus ac libidine multas uxores ducunt: eo levior apud illos ea necessitudo habetur. Inter haec ad Metellum, quo tempore Thalam expugnabat,

§. 4. Flor. III, 1. — Sallust.
§. 5. Plut. in Mar. cap. 12. — Sallust.

Leptitanorum legati venerunt, praesidium et praefectum petentes, ad Hamilcaris opprimenda consilia, qui potens et factiosus rebus novis studebat. Ii ad consulem Calpurnium, deinde Romam initio belli missis legatis, amici sociique Romanorum facti, quidquid imperatum a consulibus fuerat, prompte studioseque fecerant. Igitur Metellus ad tuendam civitatem quatuor illis Ligurum cohortes, et praefectum C. Annium dedit.

VI. Cognitis deinde Iugurthae Bocchique consiliis, apud urbem Cirtam castris communitis reges exspectabat. Illi enim, quod a Q. Metello captivi, praedaque, et impedimenta Cirtae collocata essent, ad eam urbem suis quisque copiis accedere constituerant, summis viribus impellente Iugurtha, qui aut urbem se recepturum, aut, si a Matello defenderetur, proelium fore sperabat, unde Bocchum, romano bello prorsus illigatum, stabiliorem ad cetera constantioremque socium haberet: quamquam paulo post ex voluntate Iugurthae consilio mutato, reges diversis itineribus in difficiliora loca discesserunt. Inter hos apparatus ad Metellum defertur, Marium consulem factum, eique provinciam Numidiam datam: qua re supra modum anxius, neque lacrymis, neque vocibus temperabat, vir, ut cetera egregius, ita iniuriae impatiens.

VII. Ergo rerum gerendarum, quas alienae gloriae cessuras arbitrabatur, abiecto proposito, legatos ad Bocchum mittit, et a bello Maurum dehortatur. Ille vicissim, *cupidum se pacis*, respondet; *modo Iugurthae rationem aliquam Romani habeant.* Ita missitandis ultro citroque legationibus, sicuti Metellus voluerat, tempus in otio trahebatur. Dum in eo statu res Numidiae sunt, C. Mario supplementum senatus lubens

decreverat, non ut gratum consuli faceret, quem haud mediocriter oderat, sed astutia quadam, ut irritum eius inceptum, aut ipse populo invisus fieret, qui gravate novum delectum passurus videbatur. Sed haec exspectatio frustra fuit: nam Marius, concione advocata, suis rebus extollendis ita accendit hominum studia, ut supra decrctum numerum etiam voluntarii multi auspicia eius sequerentur.

VIII. Illa in primis oratione magnopere nobilitatem exagitasse dicitur, solitus et antea per quamlibet occasionem superbis et contumeliosis dictis incessere. Nam et, *consulatum ex victis illis spolia cepisse*, dictitabat, *non aliena facta, et mortuorum titulos, sed suos labores, suas cicatrices praeferendo:* quaerebatque ex circumstantibus, *si maiores Albini aut Bestiae respondere possent, utrumne illorum, an Marii similes posteros optaturi viderentur?* Quod non magis contumacia ingenii factitabat, quam ut plebi se daret, quae hac licentia nobilitatis arrogantiam laeta lubensque vindicabat. Neque eo segnius parare commeatus, onerare naves, stipendia, arma, cetera bello utilia, cum legato A. Manlio, praetorio viro, in Africam mittere: ipse milites scribere, non ex classibus et more maiorum, sed capite censos plerosque; quod genus antiqui duces spreverant, militiam, ut alios honores, non cuilibet committendam rati, sed iis, qui, rem habentes, eam acceptis armis tanquam pignori opponere viderentur.

IX. Id Marii factum diversimode acceptum est, quibusdam penuria aliorum militum fecisse interpre-

§. 8. Plutarch. in Mar. c. 11. — Sallust. — Plin. XXXIII, 11. — Flor. III, 1. — Dionys. — IV, 22. — Iul. Exsuperant. c. 11. — Val. Max. II, 3. — Agell. XVI, 10. — Diodor. apud Vales. — Quintilian. Declam. XI. 1.

tantibus; aliis, ut se isti hominum generi, per quod maxime creverat, venditaret. Idque vero propius arbitror, quum pro obscuritate generis sui humillimum quemque maxime studeret extollere; se quoque iocis dicacium obnoxium fore putans, si conditioni et fortunae, cui propinquus ipse fuisset, ius militandi negaretur. Et sane virtus ex censu non venit: modo vires animusque suppetat, et disciplinae capax indoles. Cum his copiis Vticam paucis diebus pervectus, exercitum, P. Rutilio legato Metelli tradente, accepit: quia Metellus conspectum inimici fugiebat, cuius astutia non ereptam modo sibi provinciam, sed etiam plebem romanam alienatam esse, rebatur.

X. Sed hoc quidem, Romam profectus, longe aliter habere comperit, quum exstincta iam invidia, non minoribus populi, quam Patrum, studiis exciperetur: atque illi iudicium a tribuno plebis Manilio intentatum, triumphusque impeditus non maiori primum molestiae, quam postea gloriae, fuit. Neque vero anxie, aut demisso animo, sed iuxta solitam suam gravitatem atque constantiam, quum data ei concio populi esset, verba pro triumpho suo fecit, quorum pauca adhuc noscuntur; sensus omnium iste propemodum fuit: « Quem ab omni antiquitate soletis ha»bere honorem imperatoribus vestris, ut, republica »bene gesta, hostibus victis, et exercitu incolumi, »Vrbem triumphantes ineant; eum mihi, quum se»natus frequens iusserit, neque vestra sit voluntas »obscura, negare perseverat tribunus, me quoque »dictis petulantibus lacessendo, Quirites.

XI. » Igitur et pro causa dicenda mihi quaedam »video, et, de illo cur nolim dicere, exponendum

§. 10. Sallust. — Plutarch.

» est. Nam quod ad illum attinet, Quirites, quoniam » se ampliorem putat esse, si se mihi inimicum dictitaverit, quem ego mihi neque amicum recipio, neque inimicum respicio, in eum ego non plura dicturus. Nam eum indignissimum arbitror, cui a viris bonis bene dicatur; tum ne idoneum quidem, » cui a probis male dicatur. Nam si in eo tempore » huiuscemodi homunculum nomines, in quo punire » non possis, maiore honore, quam contumelia, afficias. Restat igitur, ut de triumpho paucis disseram: » idque ipsum, quum sit in senatu factum plenissime, » resque decreto Patrum confirmata, non ita de ea » loquar, tanquam aut vestrum iudicium de rebus » meis extimescam, aut etiam verear, ne senatus auctoritatem non sequamini.

XII. » Multi olim clarissimi viri, ex maximis bellis, » nuper etiam multi rebus haud ita magnis effectis, » triumpharunt. Eorum nonnullis controversia de iure » triumphi mota est, interdum per calumniam; saepe, » quia probabiles causae erant, cur negandus illis » tantus honos videretur. P. Africano post recuperatas Hispanias, M. Marcello post captas Syracusas, » L. Lentulo post res in Hispania gestas, negatus triumphus est; quia maiorum moribus ignotum erat, » eum, qui neque dictator, neque consul, neque » praetor res gessisset, triumphare. Aliis obiectum » est, ob levia proelia triumphum eos petere: nonnullis, ut Q. Fulvio Capua capta, ut L. Opimio nuper Fregellis receptis, quod tantum recuperassent » amissa, nihil novae ditionis imperio populi romani

§. 11. Agell. VI, 11.
§. 12. Val. Max. II, 8. — Liv. — XXVI, 21; XXVII, 38; XXXI, 20; XXXVIII, 44.

»adiecissent. L. Manlium, victis Gallograecis, per il-»lam causam repellere inimici studuerunt, quod il-»lius culpa multos perisse romanos milites, virosque »aliquot egregios, dicerent; quodque populis illis, »quum nondum iudicati hostes essent, bellum fecisset.

XIII. » In me quid horum argui potest, Quirites? »Consul, deinde, prorogato imperio, iussu vestro ac »senatus bellum cum Iugurtha gessi; acerrimum ho-»stem, nostrisque vitiis et sua virtute formidabilem, »magnis proeliis cecidi; urbes amplas opulentasque, »et alias situ operibusque et praesidiis munitissimas »cepi; provinciam ita successori tradidi, ut minus »in consummanda victoria laboris, quam ego habui »in inchoanda, sit habiturus: eaque omnia gessi, »exercitu incolumi, senatu gratulante, vobis non »illaudatus, aerario non onerosus. Nam et eam in »imperio continentiam praestiti, quam aequum erat »ab eo praestari, qui et caram haberet animi sanita-»tem, et vestra iudicia cuperet retinere.

XIV. » Quam enim ego colendam esse iustitiam »persuasissimum habui, etiamsi nemo hominum ne-»que animadversurus eam rem, neque laudaturus »esset, eam equidem degustato fructu suavissimo non »erat ratio relinquere. Quum nihil in vita sit honesto »melius; nihil etiam suavius esse reor, quam ob ho-»nestum in pretio hominibus esse: nam amari coli-»que natura iucundum est: et vir bonus gaudet, »quum et se compotem bonae famae videt; et multo »magis eo, quod pretio adhuc esse virtuti putat, »delectatur. Et hanc ob causam amplius, quam pro »meo honore facturus fueram, pugno: neve vos in-»grati potius atque inepti iudices factorum cuius-

§. 14. V. C. 645; A. C. 107. — Agell. XII, 9.

» que, quam graves ac incorrupti, habeamini; plus » enim, praesertim iuvenibus, studii in virtute po» netur, si bene factorum apud vos constare gratiam » atque praemia putabunt. Nam mihi haud multum » perit, si levissimum hunc tribunum audiveritis: de » praemio decedere aliquantum poterit; de merito » decedet nihil.

XV. » Igitur ille hac in re, quanto universi me » unum antestatis, tanto vobis, quam mihi, maiorem » iniuriam atque contumeliam facit, Quirites. Et » quanto probi iniuriam facilius accipiunt, quam al» teri tradunt, tanto ille vobis, quam mihi, peiorem » honorem habuit: nam me iniuriam ferre, vos facere » voluit, Quirites. » Pronis auribus excepta oratio est: nec triumphus modo clarissimus, sed etiam meritum virtute *Numidici* cognomen datum. Neque minori deinde gloria in foro de calumnia inimici, quam in Capitolio de hoste victo, triumphavit. Quum enim repetundarum reus, tabulas, ut mos erat, iudicibus inspiciundas edidisset, viri gravissimi, equites romani, qui tum ante legem Caepionis adhuc iudicabant, vultum universi averterunt, ne de fide cuiusquam rei, quae relata in his esset, dubitare viderentur: tanta Metelli, tamque testata civibus suis, integritas fuit!

XVI. Comitiis tamen consularibus, pro P. Rutilio Rufo, quem legatum in Africa habuerat, et qui in locum L. Cassii petebat, gratiam suam parum efficaciter interposuit; praevalente M. Aemilio Scauro competitore. Hinc magnae inter hos simultates: designatumque Scaurum Rutilius postulavit ambitus,

§. 15. Vell. II, 11. — Val. Max. II, 10. — Cic. ad Attic. I, 16, et pro Balbo; cap. 5.

et ab hoc absoluto vicissim postulatus est. Quo in iudicio, quum in Rufi tabulis nomini cuidam adscriptas literas *A. F. P. R.* Scaurus ostenderet, *idque* diceret *esse*, *Actum fide P. Rutilii;* Rutilius autem, *Ante factum, post relatum;* C. Cannius eques romanus, qui Rufo aderat, exclamavit, *neutrum illis literis declarari.* « Quid ergo? » inquit Scaurus: tum ille, « Aemilius fecit, plectitur Rutilius. »

XVII. Haec eo anno in Vrbe acta comperi, et duos praeterea triumphos ex Hispania Thraciaque ductos. Q. Servilius Caepio de Lusitanis, et clariore fama de Scordiscis M. Minucius Rufus, triumpharunt. Sed in Numidia Marius, magna cura veteribus exercitis copiis, assuefactis ad munera casusque militiae tironibus, quum Gaetulos et Iugurtham saepe levibus proeliis fudisset, maiora moliri coepit: quo Iugurtham de summa rerum dimicare cogeret, priusquam contrahere a Mauris auxilia potuisset. Nam Bocchus, saepe missis ad consulem nuntiis, quidquam ab se hostile timeri, vetabat. Igitur multis oppidis castellisque expugnatis, quum tamen praevertentem alia Iugurtham attrahere nequivisset, Capsam aggreditur, frequens incolis, et natura loci munitissimum oppidum; ubi thesauros habere Iugurtha consueverat, benevolentia oppidanorum, quos immunes, leni imperio, et ob ea fidos semper habuerat, sed magis locorum asperitate confisus.

XVIII. Nam in mediis Africae solitudinibus Capsam, si vera fama est, Libycus Hercules condiderat, amoeno ipsam loco; sed haud procul omnia horrebant incultu, arenisque et serpentibus infesta erant. Tan-

§. 16. Pigh. Annal. — Annal. — Cic. in Bruto, cap. 30, et de Orat. II, 69.
§. 17. Val. Max. VI, 9. — Vell. II, 8. — Sallust.

to acrior lubido capiendi oppidum consuli incesserat. quod Metellus Thalam haud dissimili situ cepisset: nisi quod Thalae propinqua fontes habebant; Capsenses, aridis circa omnibus, et uno tantum intra moenia fonte, plerumque aqua pluvia utebantur. Sed has aliasque difficultates Marius consilio et industria superaverat: simulato enim itinere ad oppidum Laris, quo ad famam adventus sui spargendam A. Manlium legatum cum expeditis cohortibus praemiserat, longe alia via exercitum Capsam versus ducere instituit, quae ab eo loco millia passuum ferme centum octoginta aberat.

XIX. Ceterum magnam vim pecoris per equites auxiliares secum agens, inde, quod satis esset, per centurias turmasque quotidie distribuebat: quo simul alebatur miles, simul ex coriis numerus ingens utrium ad instantes usus fiebat. Ergo ubi sexto die ad flumen, quod eo in itinere erat, perventum est, quiescere suos, ciboque capto signum proficiscendi exspectare, iubet. Sub noctem deinde stativis egressus, quantum per tenebras potest, itineris conficit; orto sole castra muniuntur: post iterum noctu pergitur, dies datur quieti: sic tertia nocte multo ante lucem, duobus haud amplius a Capsa millibus, occultatae inter colles copiae egressum oppidanorum praestolabantur. Atque illi, simul illuxit, rerum omnium ignari, quum pro consuetudine ad sua quisque negotia tenderent, consul equitatum, et quod inter pedites velocissimum erat, cursu contendere ad portas urbis iubet: ipse cum signis legionum insequitur.

XX. Adiuvit dolum fortuna, et Capsenses, impro-

§. 18. Strab. lib. XVII. — Oros. V, 15. — Sallust. — Flor. III, 1.

viso terrore trepidi, simul suorum multos in potestate Romanorum esse videntes, portas patefecerunt, incolumitatem pacti. Sed Marius, direpto incensoque oppido, et puberibus interfectis, ceteram multitudinem sub corona vendidit; non per avaritiam, aut scelus, iure belli neglecto, verum quia ob situm loci, et levitatem gentis, mansuram in fide Capsam esse desperabat: id enim Sallustius causatur, quasi non ingenio perfidus C. Marius fuisset; aut in fide frangenda, ulla possit esse iusta excusatio. Ceterum, re tanta sine periculo perfecta, late circum exercitus romani sparsus terror est; multaque oppida, relicta a suis, patuerunt: vi expugnata pauca sunt. Hac felicitate successuque rerum fretus consul, maioris molis opus palam aggreditur, castellum arduo loco situm, haud procul Mulucha fluvio, qui Mauros Numidasque mediis aquis disterminat.

XXI. Ibi cum ex magna sollicitudine fortuna magis, quam consilium, aut virtus, explicuit. Quum enim in obsidione, multis diebus pudore magis irriti incepti, quam spe potiundi haesisset; anxium animi, et manere, an abire deterius foret, ambigentem, unius cuiusdam Liguris opera, casus absolvit. Is quum aquatum progressus, cochleas inter saxa repentes legere coepisset, paulatim ad summam rupem enisus est: repertoque in castelli planitiem aditu, nemini visus, quod in hostem obversi propugnatores, locum illum, ut prorsus inaccessum, custodire neglexerant, rem ad Marium detulit. Marius velocissimos ei milites, cum centurionibus quatuor, ex omni numero cornicinum et tubicinum levitate corporum praestan-

§. 20. Oros. — Sallust. — Flor. Strab. lib. XVII.
§. 21. Sallust. — Flor. — Front. Strat. III, 9.

tes quinque adiungit: quoque magis obsessi a sensu rei avocentur, qua parte oppugnare castellum consueverat, maiore quam antea tumultu vim ostentat.

XXII. Interim, qui delecti ad id negotium fuerant, partim adiuti ab Ligure, partim laqueis ad prominentia saxa adiectis sublevati, quandoque clavis inter praecipitia sustinentibus gradum, magno labore, quo intenderant, pervenerunt. Quod ubi conspectum certi homines Mario nuntiarunt, cohortatus milites, procedi extra vineas, promoveri testudinem, tormentis, sagittis, glandibus, quam tumultuosissime potest, impeti hostes iubet. Illi pro muris intrepide agere, pugnare, simul ferocibus dictis increpare Romanum, quem superioribus diebus, saepe corruptis operibus, repulerant. Sed celeriter in maximam consternationem versa fiducia est, quum repente a tergo classicum audiri, mulierumque et puerorum, deinde aliorum, qui visum, quid esset rei, processerant, clamor et fuga fieri coepisset: eo tempore consul usus, cum hoste intra muros se recipiente irrupit.

XXIII. Laetum his, nihilque iam fortunae suae nimis arduum putantem, etiam L. Sullae quaestoris adventus, in spe belli celeriter finiendi, conficiendaeque provinciae, confirmavit; quod a consule relictus, ut in Latio et sociis exercitum cogeret, egregium et numerosum equitatum adduxerat. Vnde Iugurtha, rebus suis quotidie deterioribus, quum oppida et castella, in quibus maximam spem habuerat, capta, pecuniae magnam vim amissam, se Numidia expulsum reputaret, Bocchum ad iungendas secum copias acrius sollicitat; cunctantemque promissa parte

§. 22. Front. — Sallust.
§. 23. Front. Strat. II, 1. — Sallust. — Liv. Epit. — Oros. V, 15.

Numidiae tertia, amicosque eius muneribus, ut auctores sumendi belli sint, ad desiderata impellit. Denique sexaginta equitum effectis millibus, proficiscentem in hiberna Marium reges ambo, vix decima parte diei reliqua, adoriuntur: idque consuetum Iugurthae fuit, ut semper inclinato die dimicaret; quia propter locorum peritiam, ipsi ad omnes casus aeque opportunam; Romanis, nec si vicissent, victoriam persequi, nec si victi essent, effugere in expedito erat.

XXIV. Pugna magis, uti sors tulerat, quam arte imperatorum commissa (neque enim Romano exercitus instruendi datum tempus fuerat) quum iam ad noctem producta esset; nihil tamen hostes remittebant. Ibi Marius, qui cum turma, quam ex fortissimis quibusque collectam circa se habebat, tota volitans acie, succurrere suis, terrere hostem, omnibus modis moliri victoriam non omiserat; quod, exercitu parum ordinato, pugnare in tenebris nollet, ex collibus duobus alterum, qui castris angustus, aquae fontem copiosum habebat, per L. Sullam et equites occupat: in alterum, postquam paulatim ordines instaurasset, legiones citato gradu ducit. Finis iste proelii, nec tamen ideo periculi fuit; nam reges, utroque colle circumsesso, renovaturi certamen erant: sed Numidae pleramque noctem per laetitiam et strepitus insomnem agebant; aluitque negligentiam Marius, neque ignes excitari suis in castris, neque signa, uti mos est militiae, quoties vigiliae mutantur, canere passus.

XXV. Sed ubi reddita dies est, fessis iam et paulo ante somno captis hostibus magno terrore incubuit. Nam et a militibus ingens sublatus est clamor, et ac-

§. 25. Oros.

neatores tubicinesque maximum strepitum ediderunt: quae quum Mauris atque Gaetulis nova et insolita accidissent, veluti stupore defixi, neque pugnam capessere, neque fugam potuerunt: pluresque eo proelio, quam omnibus simul superioribus, desiderati sunt: arma signaque militaria pleraque capta.

XXVI. Haec ita apud Sallustium scripta sunt: nam auctores, quos sequutus Orosius est, diversa quaedam retulerunt. Post Iugurthae Bocchique coniunctionem, numeroso regum equitatu marianum exercitum creberrimis incursionibus vexatum fuisse; postremo Cirtae expugnationem meditante Romano, occursum a regibus. Anceps id proelium, et multiplici terrorum specie atrox describitur, quum a tot millibus equitum excitata pulveris nubes caelum operiret, diem supprimeret, visuque ad cavendum adempto, corpora telis confertim incidentibus intecta atque incustodita praeberet. Nocte remissam pugnam, eandemque sequentis etiam diei noctisque fuisse faciem, additur. Tertia demum die desperantes Romanos universo agmine erupisse: ne sic quidem ab impetu hostium, extremos carpentium, et sitis aestusque violentia, nisi caelesti ope, liberatos, repentinae, tanquam e machina, pluviae beneficio utriusque mali remedium invenisse; nam et refrigerationem simul potumque praestitisse aquas, et easdem inhabilem hostium armaturam fecisse.

XXVII. Afri enim sine amentis manu intorquere iacula solebant, scutaque habebant ex elephanti corio: igitur hastilia imbre lubrica conatum mittentium frustrabantur, et scuta, quod eius corii haec natura, ut aquam in spongiae morem ebibat, aucto admodum pondere, circumferri ad excipienda tela nequibant. Sed Marius, quamquam ita submotis hostibus, reli-

quum iter non minus cautus intentusque inibat, maritimam oram petens, ubi commeatus expeditior copia erat. Neque iam longe Cirta aberat, quum ab omni parte speculatores citi veniunt, hostem adesse nuntiantes. Quippe Iugurtha suos quadrifariam diviserat, ratus, ex omnibus utique aliquos terga hostium adepturos, et, priusquam illi se converterent, tumultum illaturos esse.

XXVIII. Verum Marii providentia spem eius elusit: qui nescius, ubi plus discriminis futurum esset, aciem eodem ordine, quo iter faciens incesserat, continebat. Primi Maurorum in L. Sullam inciderunt, cum equitatu dexterum latus tegentem: ibi pugna contracta, dum ferociter dimicatur, Bocchus cum peditibus quos Volux filius eius adduxerat, neque priori proelio, in itinere morati, affuerant, extremum consulis agmen invadit; quum illum in primam aciem Iugurtha, magnis viribus invectus, attraxisset. Tum Iugurtha, Bocchi adventu cognito, clam cum paucis equitibus ex proelio se subducit, et ad pedites advolans, elatum alte gladium, quem hostili sanguine cruentaverat, ostendit, adiecto, *Marii hunc cruorem esse, quem sua manu occidisset: imperatore amisso, frustra pugnare Romanos.*

XXIX. Haec latine proloquutus (nam apud Numantiam didicerat) ita perculit marianos milites, ut iam parum abessent, quin hostibus, Iugurthae praesentia et dolo maiorem in modum confirmatis, terga darent; quum L. Sulla, eorum, a quibus initio pugnae impeditus fuerat, victor, Mauris, qui cum Iugurtha erant, obliquus sese intulit: idem et ab Mario, qui sibi oppositos similiter fuderat, factum. Bocchus

§. 27. V. C. 645; A. C. 107. — Sallust. — Flor. III, 1.

e vestigio se coniecit in fugam. Iugurtha, prope partam victoriam e manibus eripi dolens, dum nihil ad summam contentionem reliquum facit, omnibus circa amissis, vix inter tela hostium solus effugit. Magna deinde caedes in campis patentibus fuit, nonaginta millibus armatorum, qui adducti a regibus fuerant, propemodum internecione deletis: et rem propius intuentibus, hoc demum proelio debellatum est.

XXX. Quippe quinto post eam pugnam die, legati a Boccho Cirtam venerunt, ubi Marius hibernare constituerat, petentes, *uti duos quam fidissimos ad regem mitteret, quibuscum de commodis populi romani suisque loqueretur.* Missi sunt A. Manlius legatus, L. Cornelius Sulla quaestor. Ibi Sulla, cuius facundiae Manlius aetate prior cesserat, verba facere incipit, Bocchum laudans, *quod, pernicioso errore celeriter abiecto, potius amicitiam populi romani, quam longius bellum, expeteret. Eius populi hos a principio mores, haec instituta fuisse, ut neque armis a quoquam, neque beneficiis vinci pateretur: id experiri regem olim potuisse, si cordi curaeque habuisset; sed ne sic quidem serum esse, quum in manu ei sit, Romanorum benevolentiam gratis officiis promereri.*

XXXI. Contra haec Bocchus: *non odio romani nominis, ut qui, missis Romam legatis, amicitiam sponte petivisset, sed repulsa, deinde nonnullis iniuriis provocatum, ad arma respexisse: nam agrum, unde ipse Iugurtham expulisset, iure belli suum factum; neque mirari quemquam debere, si vastari eum a Mario pati nequisset. Ceterum, si sibi partem illam Numidiae populi romani voluntate retinere liceat, arma lubenti animo*

§. 29. Diodor. Eclog. lib. XXXVI. — Oros. V, 15. — Diodor. et Appian. apud Fulv. Vrsin. — Sallust.
§. 31. Appian. — Sallust. — Diodor.

positurum. Tum vero Manlius, « Quod de Iugurthae « regno tenes, ait, rex Bocche, maiores nostri iusto » pioque bello captum, Masinissae dono dederunt: » cui rei haec inest conditio, ut, donec senatui po- » puloque romano visum fuerit, habeat, qui accepit. » Nunc vero, mortuo olim Masinissa, nepotibus eius » ab Iugurtha interfectis, neque penes hostem esse, » quod amico dederit, populus romanus patitur; » neque, quod suum est, id a te tanquam Iugurthae » ademptum possideri. »

XXXII. His ultro citroque iactatis, quum, si per Marium liceret, legatos ad senatum mittere velle rex adiecisset, in praesentia discessum est. Bocchum amici, a Iugurtha corrupti (nam, comperta Sullae Manliique legatione, preces et dona cumulaverat), a proposito parumper dimoverunt. Deinde mobilitate ingenita, et amicis, quibus Iugurtha nihil dederat, impellentibus, ingenio et fide maxime probatos quinque delegit, qui ad Marium, et, si visum illi fuisset, Romam proficiscerentur, cum liberis mandatis bellum quoquo modo componendi. Iisdem iniunctum, ut Sulla in primis adiutore pacis uterentur.

XXXIII. Hi quum ad hiberna Marii proficiscerentur, in gaetulos latrones inciderunt, a quibus spoliati, dimissique pervenerunt ad Sullam, quem imperator, donec ipse rediisset, pro praetore reliquerat. Nam in Gaetulos cum expeditis cohortibus et parte equitatus profectus, turrim regiam, in qua Iugurtha perfugas omnes praesidio imposuerat, obsidebat. Interim Sulla legatos Bocchi, humanissime liberalissimeque exceptos, hac opinione imbuit, ut et famam de ava-

§. 32. Sallust. — Appian. — Plutarch. in Sulla, cap. 3.
§. 33. Appian. — Sallust.

ritia Romanorum falsam, et quaestorem sibi amicissimum arbitrarentur: ipsis enim dari putabant, quod ambitioni suae Sulla tribuebat, ut ex oppressi deditive Iugurthae gloria quamplurimum sibi decerperet. Sed illi, beneficio victi, quid in mandatis haberent, secreto exponunt, opem consiliumque talis viri poscunt, regis sui magnitudinem, et alia, quibus induci eum posse credebant, magnifice depraedicant.

XXXIV. Sulla benigno responso, quibus apud Marium verbis, quibus in senatu uterentur, praecipit; sic attemperans, uti ad suum incrementum maxime profectura iudicabat. Sed et regi persuaderi iubet, si bene prospectum suis rebus velit, Sullam ad omnia consultorem adhibeat. Iam quadragesimum ferme diem opperiebantur, quum Marius, ab expeditione rebus infectis Cirtam rediens, intellecto Maurorum adventu, ipsos Sullamque venire ad se iubet; evocato etiam ab Vtica praetore L. Bellieno, et praeterea quicumque senatorii ordinis in Africa agebant.

XXXV. In hoc concilio, audita Bocchi legatione, legatis potestatem proficiscendi Romam, et, donec illi revertissent, inducias regi permitti, post aliquam disceptationem placuit. Tres ex numero legatorum, cum C. Octavio Rusone, qui stipendium ex urbe quaestor attulerat, Romam, ceteri ad regem profecti sunt. Ex his quum rex acta cognovisset, prae ceteris rebus benignitate et studio Sullae delectatus, quae legati magnopere efferebant, inclinare iam animum ad pacem proditione Iugurthae redimendam coepit; quum etiam Marius aliter conventurum negavisset.

XXXVI. Igitur tegendo consilio per causam iniuriae ab occiduis Aethiopibus acceptae, copias eo mittit:

§. 35. Appian. — Diodor. apud Fulv. Vrsin. — Strab. lib. XVII.

nam ea natio Mauritaniae finitima est, et ab eois Aethiopibus situ et nomine distincta, ad montem Atlantem pertinet. Multa de hac regione mira referuntur: camelopardales draconesque magnos ibi gigni, et qui tauro forma, sed robore et mole pares elephantis, *rhizes* appellantur: etiam terra nascentium incognitam sub alio caelo magnitudinem esse; Bocchumque regem, Iphicrates narrat, ex aethiopica expeditione, multo maiores, quam alibi proveniebant, asparagos uxori dono misisse: item calamos Indicis similes, quorum genu quodlibet choenices octo caperet.

XXXVII. Interea Iugurtha, quod legationibus istis nihil sibi laetum parari intelligebat, in penitissimas solitudines se abdidit; passim tamen relictis, per quos certior fieret, quid ubique ageretur. Romae legatis Bocchi, veniam erroris, et foedus petentibus, hoc modo responsum est: « Senatus et populus romanus beneficii et iniuriae memor esse solet: ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit: foedus et amicitia dabuntur, quum meruerit. » Hoc africanarum rerum statu consules C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio magistratum inierunt: quo tempore M. Tullius Cicero natus est ante diem III nonas ianuarias: sed et alterius magni hominis nativitas illustrem annum fecit, Cn. Pompeio a. d. pr. kal. octobres in lucem edito.

XXXVIII. Procuratis prodigiis, nam, Romae et in agro perusino locis aliquot lacte pluisse, fremitus caelestes auditos, pila caelo cadere visa, nuntiatum fuerat, provinciae consulibus Italia Galliaque decretae; Galliam Q. Servilius accepit, Italiam C. Atilius:

§. 36. Diodor.
§. 37. V. C. 646; A. C. 106.

C. Mario prorogatum in Numidia imperium. Legem deinde Q. Servilius pertulit, qua iudicia senatoribus et equitibus romanis communicata sunt, derogatumque Semproniae, quae remotis senatoribus equites solos iudicare iubebat.

XXXIX. Res tam grata senatui fuisse traditur, ut Q. Servilium consulem patronum suum appellaret. L. Crassi (nam legem eam suasit) edita fuit oratio, qua, iudicum et accusatorum increpita factione, senatum perornavit, in equites multa aspere dixit; quum in oratione de Colonia Narbonensi contrarium institutum tenuisset: idque postea ab accusatore Plancii Bruto obiectum, exposita temporis utriusque ratione diluit, non ingenii propositique sui hanc pugnam, sed hominum rerumque varietatem, et ad haec accommodandam orationem fuisse. Ceterum laudem in Vrbe partam consul Servilius expeditione gallicana corrupit: eam rem ita gestam accepimus.

XL. Tolosa, nobilis Gallorum civitas, quum in foedere populi romani esset, a Cimbris sollicitata, milites romanos, qui praesidii causa in oppido erant, occulta coniuratione oppressos, in vincula coniecerat: eo cum delectis impigre profectus consul, quum, ignaris ceteris, per conscios intra moenia receptus esset, urbem veteri opulentia claram diripuit, non profanis modo, sed etiam sacris pecuniis ablatis. Ex Apollinis quidem fano centum M. pondo auri, et argenti CX. M. pondo rapta auctores habeo: apud alios multo maius auri pondus, nec ex delubro, sed tolosensi lacu sublatum, invenio.

§. 38. Agell. XV, 28. — Cic. ad Attic. VII, 5; XIII, 40. — Vell. II, 53. — Plin. XXXVII, 2. — Iul. Obseq. — Cassiodor. Chron.

§. 39. Val. Max. VI, 13. — Cic. Brut. cap. 44, et pro Cluent. cap. 51, et de Orat. II, 55. — Quintil. VI, 3.

§. 40. Diodor. apud Vales.

XLI. Tectosages enim, qui cum Brenno fuissent, raptis ex delphico templo donariis quum domum revertissent, pestifera lue correptos non antea potuisse liberari, quam vatum monitis quaesitum bello sacrilegioque aurum et argentum tolosano lacu mergerent. Sed fabulam de Delphis bene refutat Posidonius, quod neque Galli templum Apollinis, nisi iam sacrilegio Phocensium exhaustum, ceperint: et quod repertum ibi fuit, inter innumerabiles copias divisum evanuerit: raptores quoque (sicut a multis est proditum) aut statim internecione deletos, aut dispersos, variaque peste passim exstinctos, vix reverti in patriam paucos potuisse, nedum ut tantas secum opes deportare potuerint: ceterum Gallos auri argentique divites, eosdem in quotidiano cultu parcos, ad hoc superstitionibus mire deditos, multis locis sacros thesauros in lacubus habuisse; neque signatum aut factum aurum argentumque, sed rudi pondere, ut cuique religio suadebat, immittentes: iisque lacubus postea locatis, redemptores saepenumero solidos argenti lateres extraxisse: Tolosae vero, quum esset fanum celeberrimum, ab omnibus circa populis plurimum eo placandorum numinum causa comportari consuevisse.

XLII. Vtcumque se ista habuerunt, ingentes ibi repertas opes constat: sed mediocris in publicum relata portio; pleraque aut inter manus diripientium perierunt, aut ab ipso consule sunt interversa. Quum enim praedam in Massiliensium urbem portari iussisset, in ipso itinere per insidias interfectis, qui deducebant, omnes illas opes furatus esse traditur. Sane de

§. 41. Strab. lib. IV. — Agell. III, 9. — Oros. V, 15. — Iustin. XXXII, 3. — Diod. — Ruald. Animadv. in Plut. 10.

§. 42. Cic. de Nat. Deor. III, 30. — Agell. III, 9.

rebus istis acerrimae mox quaestiones sunt habitae; omnesque illo sacrilegio contacti, tam miserum cruciabilemque exitum fecisse creduntur, ut res in proverbium verterit, et praeter morem calamitosi, *aurum tolosanum habere* dicerentur.

XLIII. In Numidia iam eo perductae res erant, ut nihil Iugurthae spei opisque, praeterquam in dubia et ancipiti Maurorum amicitia, superesset, gravioribus quotidie timoris et diffidentiae causis: maxime postquam, reversis Roma legatis, Sullam a Boccho acciri audiverat. Igitur ad speculanda soceri consilia, Numidam quendam Asparem per speciem legationis in Mauritaniam praemittit; ipse, si quidem ex usu videretur, sequuturus. Sed Bocchus, haud minore astutia mortalis, quum alia omnia animo volveret, per se benigne compellando, et Magdalsa principe amicorum Bocchi, Cornelioque Carthaginiensis cuiusdam liberto, quibus plurimum utebatur, prolixe de voluntate regis pollicentibus, Asparem eludebat.

XLIV. Interim L. Sulla, quem ad literas Bocchi cum mediocri praesidio proconsul miserat, obvium in itinere filium regis Volucem suspectum proditionis habuit, quum tertio post occursum eius die, Iugurtham haud procul abesse cognovisset. Ibi iuvenis, *nullam in ea re neque suam, neque patris culpam esse*, testatus, *nihil melius esse* demonstrat, *quam si per media Iugurthae castra palam proficiscantur: se cum Sulla iturum*, *praemissis aut relictis equitibus suis*, *quo minus timeri dolus posset. Iugurthae neque magnas copias*, *et spem omnem in patre suo esse: eam corrum-*

§. 43. Sallust. Iugurth. — Plut. in Mar. cap. 13. — Vell. II, 12. — Flor. III, 1. — Appian. apud Fulv. Vrsin.

§. 44. Sallust. — Plutarch. in Mario et in Sulla, cap. 3.

pere non ausurum, eo homine violando, quem deduc a filio Bocchi videret.

XLV. Sulla, probato, ut in tali tempore, consilio, prius e manibus Iugurthae elapsus est, quam ille statuere, quid esset agendum, in re improvisa potuisset. Cuius adventu cognito, rex Bocchus Dabarem Massagradae filium, benevolum fidumque Romanis, ad Sullam mittit, *ut colloquio diem locumque Romanus statuat, neque Iugurthae legatum timeat: ita provisa omnia, ut illius praesentia magis usui, quam impedimento, consiliis communibus futura sit.* Haec simulata tum temporis a Boccho, quam decreta fuisse putant; quum proditionis certus, id tantum, utrum proderet, parum expediret. Sullam Iugurthae tradi suadebat animus; at contra metus imperabat: tandem in perfido et vili ingenio affectus omnes timor vicit.

XLVI. Sulla, sicuti cum Dabare composuerat, ad Bocchum perductus, palam, praesente etiam Aspare Numida, *se missum a consule* dicit, *quaesitum, bellumne rex an pacem cum Romanis habere mallet.* Ille, *nihil se dum constituisse*, respondit, iubetque *post diem decimum reverti.* Sic in sua quisque castra digrediuntur. Sed multa iam nocte Sulla a Boccho occulte arcessitur, nemine, praeterquam fidis interpretibus, et internuntio totius negotii Dabare adhibito. Rex Sullae gratias comiter agit, *ob ea, quae in oratores suos benigne liberaliterque fecisset, quodque eos apud imperatorem et senatum gratia consilioque iuvisset. Quod ad reliqua attineret, Numidiae parte, quam a Iugurtha cepisset, dimissa, neque Mulucham flumen, antiquum utriusque regni limitem, egressurum, neque Iugurtham intrare passurum*, pollicetur.

§. 45. Plutarch. — Sallust.

XLVII. Ad ea Sulla de se breviter ac modeste, de republica multis disseruit: *non alia concedere regem, quam vel invito eo populus romanus armis obtineret. Sed si quid populi magis romani, quam sua causa fecisse videri, magnamque ab eo inire gratiam velit, in manu ac potestate eius Iugurtham esse: hoc tradito, quidquid voluisset, impetraturum.* Maurus ad haec *affinitatem, cognationem, foedus cum Iugurtha obtendere; etiam popularium voluntatem, quibus invisi Romani, Numida contra carissimus esset:* adeo ne pessimis quidem mortalium iusti honestique notitia abest; ipsique sua plerumque flagitia, priusquam commiserunt, iudice conscientia praedamnant!

XLVIII. Ad extremum pertinaci sollicitatione expugnatus, *omnia facturum ex voluntate Sullae* promittit: dolique serie composita, postridie Iugurthae legatum appellat, *sibi per Dabarem ex Sulla cognitum* ait, *posse conditionibus bellum poni: optimum factu videri, ut profectus ad regem suum sententiam eius exquirat.* Ille, properato itinere, post diem octavum reversus, *facturum imperata Iugurtham* renuntiat: *ceterum semel iterumque deceptum, romanis ducibus parum fidere: pignus rati foederis in manu esse Bocchi; si enim Sullam sibi tradidisset, futurum, ut senatus populusque romanus, respectu talis viri, pacem firmam petentibus daret: facile comprehendi Sullam per speciem colloquii posse, si simul omnes velut de pace acturi convenissent.*

XLIX. Maurus ad haec diu tacitus, multamque dubitationem praeferens, tandem annuit; aiuntque nocte, quae colloquium antecessit, postquam hinc Sullam, inde Asparem bonae spei implevisset, multa

§. 47. Diodor. lib. XXXVI. — Sallust.

secum agitasse, vultus et gestuum inconstantia suspensum et ancipitem animum prodente: ad postremum advocato Sulla, « Quanti, inquit, tum populi » romani amicitiam publice, tum etiam privatim tuam » aestimem, proxima dies aperiet, L. Corneli. Si me » ambiguum aliquamdiu, et cunctabundum vidisti, » mirari noli: tot et tanta superanda mihi refellen» daque rationum momenta fuerunt, ut maius mirum » sit, aliquando haec abiici vincique potuisse. Olim » ita matrimoniis affinitatibusque innexae sunt Mau» rorum Numidarumque regiae, ut meo sanguini vi» dear irasci, quum Iugurtham desero; praesertim » postquam, tradita in omnis fortunae communionem » filia mea, generum adscivi, novoque nodo vetu» stissimae nostrae consanguinitatis vinculum firmius » adstringere visus sum.

L. » Atque hanc regum suorum coniunctionem, ut » fit, multi popularium sunt imitati, coniugibus ex » Numidia ductis, aut in Numidiam nuptum datis » filiabus. Horum omnium totiusque Mauritaniae » iudicia me haud parum commoverent, nisi fir» mioribus argumentis vestram ad societatem tractus » essem. Certe non odi meos: sed quia eos propterea » maxime amo, quia mei sunt, ideo, ut me ante illos » amem, ratio postulat. Iidem illi, quos nunc forte » caeca inclinatio ad reprehendenda consilia mea per» pellet, laudabunt, ubi vestrae amicitiae maturi » fructus ostenderint, non aliter et mihi et illis re» ctius meliusque consuli potuisse.

LI. » Etiam Iugurthae plura in me hostilia, quam » amica, facinora exstant: et animum eius cognovi » perfidum, insidiosum, ubi occasionem crescendi » adesse putet, non cognationis ultra, non foederum » memorem. Neque mihi displicet Micipsae filiorum

» ulcisci necem, quibuscum par mihi cognatio, nec » ullis debilitata iniuriis societas fuit. In ea re primas » vobis partes magnitudo vestra dedit, et quod pro- » pterea appellati ab Adherbale estis: me iustiorem » causam, et, diis quoque probantibus, feliciorem » sequi, non indecorum est.

LII. » Et, ut verum fatear, potentiae virtutisque » vestrae non ita sum imperitus, ut amicos quum ha- » bere liceat, hostes mihi factos velim. Tua quoque » benevolentia, quam legatis meis exhibuisti, veluti » constrictum vinctumque me sentio, ut non susti- » neam aliud velle, quam tibi placere intelligo. Tu » modo et statim, et postquam eo magitudinis perve- » neris, quo te virtus tua atque prudentia vocat, fac » memineris eius diei, qua te, tradito Iugurtha, de- » coris eius compotem faciam, quod frustra his an- » nis maximi viri imperatores vestri, per ingentes la- » bores et paria pericula quaesiverunt. »

LIII. Haec loquutus, et vicissim cum multa verborum comitate dimissus ab Sulla, sicut ille voluerat, insidias Numidae tetendit: orta luce, quum haud procul abesse Iugurtham nuntiatum esset, Bocchus cum paucis amicis et quaestore romano, quasi honoris causa occurreret, in locum editum progreditur, qui collocatis antea insidiis facillimus conspectu erat. Atque illi, simul Iugurtham cum plerisque necessariis inermem adesse viderunt, signo dato coorti, ceteros ad unum omnes interficiunt: Iugurtha catenis oneratus Sullae traditur.

LIV. Delibavit ea res nonnihil C. Marii gloriam, quod ea erat Iugurthae fama, ut cetera parum firma

§. 53. Diodor. Eclog. lib. XXXVI. — Oros. V, 15. — Plutarch. in Mar. c. 13 et 17.

ad victoriam existimarent homines, ni corpore ipsius potirentur; qua in re praecipua quaestoris opera fuerat. Nec ipse L. Sulla moderate laetitiam animi habuit, quin successum illum sibi modis omnibus vindicaret. Quin etiam annulo traditionem Iugurthae insculpendam curavit: quo et dictator signare est solitus, iam Mithridatis et civilium bellorum victor. Vnde filius quoque Sullae Faustus, quanti rem eam pater fecisset conscius, inter tot eius magnifica hoc maxime delegit, quod denariis, quos cudebat, exprimeret.

LV. Sed et Mario istam Sullae iactantiam tanto fuisse dolori ferunt, ut propterea inter cimbrica et socialia bella operam repudians, flebilibus discordiis, quibus ambo rempublicam propemodum everterunt, initium faceret. Ceterum tradito Iugurtha, dum res africanae per Marium constituuntur, P. Rutilius Rufus, Cn. Mallius Maximus consules facti. P. Rutilius omni honore dignus et erat, et habebatur: Cn. Mallium non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio, vita etiam contempta ac sordida, Q. Catulo praelatum fuisse, mirum videri queat ignorantibus rationem requirendam non esse in iis, quae auctore vulgo geruntur. Provinciae, Numidia C. Mario, Gallia Q. Servilio Caepioni prorogantur. Consul P. Rutilius Italiam sortitus est, Cn. Mallius Galliam; quod unus exercitus impar futurus Cimbris Teutonisque videbatur, quorum maximae copiae, Tigurinis etiam et Ambronibus accedentibus, in Galliam se effuderant.

§. 54. Liv. Epit. — Plutarch. in Sulla et Mario, et Praecept. Polit. c. 25. — Val. Max. VI, 9, et VIII, 14. — Plin. XXXVII, 1. — Cic. pro Planc. c. 5, et pro Muren. c. 17. — Pigh. Annal.

§. 55. V. C. 647; A. C. 105.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXII.

IN LOCVM LIBRI LXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI SEPTIMI.

M. Aurelius Scaurus, legatus consulis, a Cimbris fuso exercitu, captus est: et, quum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret, Romanos vinci non posse, a Boiorige rege, feroci iuvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Mallius consul et Q. Servilius Caepio proconsul, victi proelio, castrisque binis exuti sunt: militum millia octoginta occisa, calonum et lixarum quadraginta. Secundum populi romani iussionem, Caepionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt, primi post regem Tarquinium; imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat: eique propter cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consequutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus, quae inter Rhodanum et Pyrenaeum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibique multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt; reversique in Galliam, bellicosis se Teutonis coniunxerunt.

I. Cn. Mallii consulis adventu, quum maxime iungendis viribus atque consiliis contra validissimum hostem opus esset, inter se imperatores romani discordias agitare coeperunt, praecipua Q. Servilii ferocia, qui consulem, ut rebus omnibus imparem, despiciebat. Huic malo remedium ex dividunda provincia quaesitum, ut inter duorum curationem Rhodanus interesset, utrisque pesti et calamitati fuit. Cimbri enim, quum plerisque Gallorum benevolis uterentur, nihil horum ignorantes, eo maiori alacritate militiae munia obibant: profecto enim ultores sacrilegii deos, quo nocentes ad poenam pertraherent, mentem romanis ducibus ademisse, ut, quod optare magis hostes, quam perficere potuissent, disiungerent exercitus, et neutra parte satis validi, faciles se aggressoribus darent.

II. Voto igitur diis suis facto, quale germanicis gallicisque nationibus frequentabatur, ut quidquid ex hoste cepissent, sacrum esset, primo legatum consulis M. Aurelium Scaurum, virum consularem, cum parte copiarum nacti, fusis caesisque, quos duxerat, vivum ceperunt. Ea res quum tantum animi hostibus, quantum timoris consuli addidisset, mitti ad Servilium placuit, petitum, ut quantocius cum exercitu ad se accederet. Ille, suam cuique provinciam tuendam, ferociter respondit: sententia deinde mutata, ne, per absentiam suam victis hostibus, penes consulem confecti belli gloria foret, profectus est.

III. Ceterum neque iisdem locis castra metari, neque consilia, aut quidquam rerum omnium commune

§. 1. V. C. 647: A. C. 105. — Oros. V, 16. — Diodor. apud Valesium.
§. 2. Iustin. XXXII, 3. — Oros. — Tacit. Ann. XIII, 57. — Caes. de Bello Gal. VI, 17. — Liv. Epit. — Vell. II, 12. — Diodor.

cum consule habere voluit; sed medio inter romana et cimbrica castra loco consedit, quo prior iniret pugnam, victoriaeque laudem in se totam averteret. Interea Cimbri fama, deinde conspectu venientis alterius exercitus permoti, quod ob commune periculum Servilium Malliumque posthac concorditer acturos credebant, missa legatione tentare spem pacis constituerunt. Qui ubi in Servilii castra pervenere, atque ille nulla ad se mandata habere, sed ad consulem mitti cognovit, aemulatione vecors, et pacati nihil loquutus est, et minimum ab interficiendis legatis abfuit.

IV. Ea proconsulis asperitas ingratissima exercitui fuit, praesagienti cladem suam, nisi concordia ducum et societate consiliorum averteretur. Igitur precibus, et ubi precibus nihil promovebatur, expostulatione omnium coactus Caepio in castra Cn. Mallii venit: ceterum consilio de rebus praesentibus habito, adeo non convenit inter ipsos, ut post turpem rixam et gravia invicem convicia, maiorem in modum auctis odiis, digrederentur. Haec causa populo romano foedioris cladis fuit, quam ab Vrbe condita perpessus unquam fuerat.

V. Cimbri, quum hinc ex iniuria legatorum dolor, inde spes ob discordiam hostium stimularent, utendum calore animorum, et temporis opportunitate rati, cum omnibus copiis aggressi, duos exercitus romanos spatio locorum et simultate ducum divisos oppresserunt, binisque castris potiti sunt. Horrenda deinde sunt, quae apud Livium et Valerium Antiatem scripta fuisse referuntur: duos filios consulis, cum octoginta

§. 4. Oros. — Diodor. lib. XXXVI. — Sallust. Iugurth. cap. 111. — Liv. Epit. — Quintil. Decl. III.

millibus Romanorum sociorumque, itemque calonum et lixarum millibus quadraginta interfectos: neque ex omni numero amplius decem hominibus, qui nuntii cladis essent, effugisse: postea victores voti memores, pessumdedisse quidquid redactum in potestatem erat; vestem discissam et proiectam, aurum argentumque in flumen missum; loricas virorum concisas; phaleras equorum corruptas, equos ipsos gurgitibus immersos; homines laqueis collo innexis ab arboribus suspensos esse.

VI. Nec oblivione transeundus Q. Sertorius, qui sub Caepione stipendia faciens, equo amisso, corpore sauciato, rapidissimum Rhodani flumen nando traiecit, lorica et scuto retentis. Multa post haec apud victores disceptatio fuit, quemadmodum fortuna uterentur. Plerisque placebat protinus in Italiam et ad Vrbem ducendum, neque spatium dandum Romanis esse, quo tanta ex consternatione animos colligerent: aliis in diversa euntibus, adhiberi M. Aurelium Scaurum visum est, quem superiore pugna ceperant.

VII. Atque ille rogatus sententiam, « Nequidquam, » *inquit*, spem metumve intenderetis, Cimbri, ut vo- » bis profuturum consilium suggererem, si pestiferum » idem populo romano fore videretur. Nam quando » diis immortalibus ita visum est, uti in fortunam M. » Reguli inciderem, eiusdem etiam induerem animum, » qui summos potius cruciatus sciens prudensque su- » biit, quam ut contra patriam Carthaginiensibus, » quorum in potestatem devenerat, utiliora suade- » ret.

VIII. » Nunc quoniam idem utrisque conducere vi- » deo, dubitare non debetis, quin ex animi mei sen-

§. 6. V. C. 647; A. C. 105. — Plutarch. in Sertor. c. 3, et in Mar. c. 16. — Liv. Epit.

» tentia sim loquuturus. Rem magnam incipitis, et » magnorum indicem animorum, Cimbri: sed, si verum » audire potestis, non aliter vobis gloriosam, quam » si intra deliberationem steterit. Nam uti profecto » eximiam vobis admirationem pariet, quod de tanto » incepto deliberare ausi estis; ita si expeditionem » susceperitis, maiora viribus aggressos pro temera- » riis potius damnabit fama, quam pro fortibus com- » mendabit.

IX. » Nec, ex ducibus exercitibusque victis, vim » ac robur populi romani putaveritis; maiores enim » melioresque multi supersunt: et quia sequentium » eventus divinandi, non alia certior, quam ex com- » paratione praeteritorum, ratio est, duorum vobis » imperatorum consilia exitumque proponam, quorum » tanta fuit existimatio, ut nunc quoque post infelicia » coepta, summis quibusque viris comparari soleant. » Horum Pyrrhus Epiri, quandoque et Macedoniae » rex, cum veterano exercitu, et incognitis in id » tempus elephantis in Italiam eo tempore venit, quo » mediocres adhuc populi romani vires, pauciores in » ditione populos, quam adversarios hostesque, ha- » buerunt.

X. » Igitur multis ad eum deficientibus, quum in- » super uno alteroque proelio maiores nostros supe- » rasset, adiunxissetque opibus suis Siciliam, multi » iam ultimum imperio nostro diem adesse vaticina- » bantur. Quid igitur factum est? Acrius insurgenti- » bus Romanis, quorum crescere virtus pro magnitu- » dine periculorum consuevit, pulsus in Graeciam » Pyrrhus, socii eius amicique expugnati, tota deni- » que ad Adriaticum usque mare Italia romano iuri » adiecta est.

§. 10. Appian. Punic. — Plin. XXVIII, 2.

XI. » Iam Carthaginiensium imperator Hannibal, » quum oppida nostra quadringenta cepisset, intra » tertium ab Vrbe lapidem posuisset castra, maximam » Italiae partem armis amicitiisque teneret, populus » romanus in Hispania Africaque res punicas sic ac- » cidit, ut a suis revocaretur Hannibal in patrio solo » debellandus. Neque minor ideo Pyrrhi Hannibalis- » que per homines aestimatio est: ignoscendum enim » iis putant, si, cum invicto populo congressi, cala- » mitatem evitare nequiverunt, magisque laudandos » putant, quod tam diu potuerunt resistere, quam » reprehendendos, quod aliquando sunt superati. Iis » enim auguriis condita Roma est, ut vinci nequeat: » Capitolium, quadrigas fictiles, si de his rebus au- » divistis, praeterea penates, aliaque deorum fata ea » habet, ut ibi caput orbis terrarum esse necessum » sit. »

XII. Non tulit loquentem ista regulus Cimbrorum Boiorix, acer et ferox iuvenis; et ut armatis coire in concilium gentibus istis mos est, protinus nudato ferro parantem plura confodit. Hae clades alia super aliam nuntiatae (nam et in Hispania contra Lusitanos infeliciter pugnatum erat) Vrbem atque Italiam universam luctibus et terrore exsternaverunt. Confestim, ut contra instans periculum consultationibus habitis, dies foedissimae cladis (pridie nonas octobres erat) ut inter atros habeatur, decernitur.

XIII. Q. Servilio, cuius temeritate perditae res fuerunt, frustra culpam in fortunam conferenti, populi iussu imperium, primo post Tarquinium regem, ab-

§. 12. Liv. Epil. — Flor. III, 3. — Tac. Germ. c. 3. — Diodor. apud Vales. — Iul. Obseq. — Plut. in Lucull. c. 59; Apoph. Rom. cap. 33, et Poplic. — Cic. in Bruto, c. 35; de Orat. I, 53, et Rhet. ad Herenn. — Ascon. in Cornel.

rogatur; bona publicantur: datur negotium P. Rutilio consuli, ut novos delectus habeat. Id a viro praestantissimo intentissima cura factitatum, nulla re praeterita, quae vel ad cogendum novas copias, vel ad exercendum esset utilis. Nam et filium, credo Q. Metelli imperatoris sui exemplum sequutus, quum salvis legibus habere in contubernio posset, in legione militem fecit: et quo tironi, adversus durissimos exercitatissimosque hostes pugnaturo, plus audaciae et usus esset, novi reperti auctor, evocatis lanistis e ludo, quem Aurelius Scaurus adolescens aedilitatem petiturus insignem habebat, milites vitandi atque inferendi ictus subtiliorem rationem docuit.

XIV. Hoc initium Campidoctorum in exercitibus romanis fuit, qui sequentibus temporibus vulgo adhiberi consueverunt: et sic effectus ille exercitus est, qui postea, C. Mario ducente, terrorem Europae, Cimbros, Teutonesque horribili clade prostravit. Marium enim, confecta commodum provincia Numidia, regisque Iugurthae captivitate clarissimam famam adeptum, tanquam unicum laborantis imperii praesidium populus romanus respiciebat. Ceterum lex oberat, et quae creari absentem consulem, et quae refici intra decennium vetabat.

XV. Sed praesentium temporum necessitas vicit, et ne res omnino nova videretur, nuper etiam P. Cornelius carthaginiensis belli, mox iterum numantini causa, solutus legibus fuerat. Cimbrorum victoria trepidam Italiam etiam serviles motus hoc anno concusserunt; maiori tamen terrore, quam malo. Et Nuceriae quidem, ubi servi triginta coniuraverant, prius-

§. 13. Front. Strat. IV, 1. — Valer. Maxim. II, 3. — Veget. II, 23.
§. 14. Sall. Iugurth. — Iuven. Sat. VIII, v. 250. — Cic. pro lege Manil. c. 20. — Flor. III, 3. — Plut. in Mar. c. 16.

quam vires acquireret, oppressa conspiratio est: idem subinde fatum ducentorum fere servorum apud Capuam fuit. Plus aliquanto turbarum P. Vettius eques romanus excitavit, qui, ditissimo patre genitus, quum, opibus flagitiose consumptis, libido tamen et luxus manerent, ad insolitae temeritatis facinus erupit.

XVI. Ancillam amore correptus septem talentis atticis in diem certum emerat. Vbi dies venit, nec illi res ad solvendum, et creditor molestus erat, quingentas armaturas emit, illis quoque creditoribus fidem hominis sequentibus, quod eius egestas, pristina fama, et manente adhuc divitiarum specie, tegebatur. Vettius, armis clam in agros comportatis, servos suos cohortatus, armat ad quadringentos, et ante omnia comprehensos, qui pretium puellae contentiosius exegerant, virgis caesos securi percutit: deinde purpura et diademate sumpto, proximas villas invadit, resistentes obtruncat, ceteros in societatem et commilitium adsciscit: brevi plures septingentis armatos centuriat; valloque circumducto, fugitivis velut asylum aperit.

XVII. Eam rem senatus non tam magno, quam veloci remedio egere arbitratus, negotium dat L. Lucullo, qui tum in Vrbe praetor erat. Hic eodem die, sumptis militibus admodum sexcentis, Capuam contendit, multis passim in itinere se agglomerantibus, donec ad millia peditum quattuor, equites trecenti efficerentur. Auctae interim et servorum copiae, quasi tria millia quingenti, tumulum quendam aditu difficilem occupaverant; pugnaque contracta, loci auxilio superiores hi fuerunt. Lucullus vim parum videns procedere, dat operam, ut aliquos ex ea colluvie cor-

§. 15. Sidon. Carm. II, v. 226. — Plut. — Diodor. Eclog. lib. XXXVI.

rumpat: id consilium felix fuit, adducto ad proditionem Apollonio, quem praeclarus rex praetorem exercitus sui nominaverat: hic, accepta fide inpunitatis, Vettio manus iniecit; atque ille, si comprehensus esset, cruciatum corporis metuens, sibi conscivit necem.

XVIII. Ita duce submoto, de ceteris poenae facile sumptae: Apollonio fides servata est. Interea C. Marius, quum ex literis magistratuum, quid de suo consulatu esset actum, cognovisset, maturata profectione venit in Italiam: et ante diem kalendas ianuarias Vrbem simul triumphans, simul collega C. Flavio Fimbria consulatum init. In eo triumpho Iugurtham, qui Numidarum rex fuerat, cum duobus filiis ante currum egit. Auri prae se tria millia et septem pondo ferri iussit, argenti infecti pondo quinque millia septingenta septuaginta quinque, signati denariorum ducenta octoginta septem millia.

XIX. Ceterum ista tum quoque leviora visa sunt, omnium in Iugurtha stupentibus oculis. *Virum, sive potentiam, sive peritiam belli spectes, avo Masinissa non minorem, neque magis ferro, quam auro metuendum, repente de summo rerum humanarum culmine ad miserrimae sortis extrema deiectum*, loquebantur. *Esse profecto scelerum ultricia numina, quorum vindictam quisquis meruerit, nulla humana ope possit effugere.* Atque hoc cumprimis in tradenda rerum memoria utile esse arbitror, ut in qualibet fortuna nihil appareat esse innocentia tutius; multumque a vera providi et magni animi gloria deflectere, qui pro prudentia calliditatem sectantur, et pro virtute ferociam.

XX. Quibus certe rebus nulli mortalium secundus

§. 18. V. C. 648; A. C. 104. — Plut. in Mar. c. 17. — Sall. Iugurth. c. 111. — Vell. II, 12.
§. 19. Liv. Epit. — Tab. Marm. apud Pigh. Ann. 652. — Plut.

Iugurtha, miserabilem, nec miserandum vitae exitum fecit. Iam ex quo catenis adopertus currum victoris antecessit, attonito et stupenti similem fuisse ferunt: mox in carcere, quum ab aliis tunica violenter direpta, ab aliis inaures cum ipsis auriculis avulsae essent, in locum circiter duodecim pedes humi depressum, Tulliano nomen erat, praecipitatum exclamasse, « Proh Herculis fidem, quam frigidum vestrum est » balneum! »

XXI. Ibi demum loci, sextum in diem cum fame et vita luctans spiritus expulsus est; quum super omnia mala, etiam in his malis vivendi cupiditas accessisset. Haec ita diligenter relata maiorem apud me fidem inveniunt, quam quod alii tradiderunt, puto, quod sic morem fuisse sciebant, in carcere strangulatum. De filiis humanius consultum: et alter utique Oxintas, proximo bello sociali adhuc Venusiae in custodia fuit. At Marius, ei, quem triumphaverat, simillimus, neque multo molliorem habiturus exitum, sive ad oblivionem moris patrii rebus prosperis elatus, sive sciens prudensque, statim a curru cum triumphali veste calceisque puniceis in senatum venit, quem ad id tempus in Capitolio indixerat.

XXII. Tamen ubi se oculis vultuque omnium vidit notari, celeriter egressus, in solita magistratibus praetexta rediit. Hoc Marius fecit, quum ferreo adhuc annulo uteretur, quem tertio demum consulatu mutasse aureo traditum est. Ceterum in senatu de provinciis et exercitibus ita decretum: *uti C. Marius consul, cui iam extra sortem data Gallia erat, facultatem*

§. 20. Flor. III, 1. — Plut. — Liv. Epit. — Sallust. Catil. c. 55.

§. 21. Sidon. Carm. II, v. 230. — Oros. V, 15. — Eutrop. — Appian. Civil. lib. I. — Liv. Epit. — Tab. Marmor. apud Pigh. — Plutarch. — Plin. XXXIII, 1. — Front. Strat. IV, 2.

eligendi exercitus haberet ex duobus, quorum alter sub P. Rutilio, alter sub Metello, et postea sub ipso Mario meruerat: utrum reliquisset, cum eo collega C. Marii C. Flavius Italiae praesideret. C. Marius Rutilianum, minorem quidem, sed quia certioris disciplinae arbitrabatur, praeoptavit.

XXIII. Sed hic et sequens annus, uti sine conflictu cimbricorum armorum, ita non sine metu eorum transierunt; idque causae fuit, cur primo omnium C. Mario tot consulatus continuarentur. Ille interim per absentiam hostium spatium exercendi militis nactus, contra pericula fortem, et obedientissimum imperatori fecit: innovavit etiam nonnulla in re militari; inter quae, ceteris signis, quibus legiones distinguebantur, abdicatis, solas aquilas retinuit. Sed omnia bene acta provisaque vincit insigne factum, quo admirationem apud omnes, amoremque apud milites incredibilem promeruit.

XXIV. In exercitu C. Lusius tribunus militum agebat, vir strenuus, et ob hoc, simul propinquitatem sanguinis, avunculo consuli carus. Is insana libidine correptus, quum manipularem quendam (Trebonium, aut C. Plotium diversi nominant) noctu in tentorium vocasset, et adolescentulus dicto tribuni ex more militiae audiens extemplo venisset, vim nefariam intentans, a milite confossus est. Profectus tum aliquo e castris Marius fuerat: simul revertit, iudicio in principiis instituto, acriter accusatus est reus: et ipse, quamquam adesset ei nemo, constantissime dixit causam; testesque produxit, qui adolescentem a C. Lusio saepe de stupro appellatum confirmabant.

§. 23. Vell. II, 12. — Plin. X, 4. — Val. Max. VI, 1. — Plutarch.
§. 24. Cic. pro Mil. cap. 4. — Quintil. Declam. III. — Plutarch. — Val. Max. VI, 1, 5. — Oros. V, 16.

XXV. Idcirco non solum absolvit eum imperator, sed etiam coronam, qualis ob fortia facta dari consueverat, manibus suis imposuit. Eadem aetas aliud etiam vindicatae pudicitiae exemplum tulit, ancipiti aestimatione, plusne sceleris commiserit, qui inflixit poenam, an qui meruit. Q. Fabius Maximus, *Eburnum* alii, alii *Servilianum* cognomento appellant, vir censorius, filium dubiae castitatis primo rus relegavit, deinde etiam occidit; duosque servos, quorum ministerio patrata caedes fuerat, ne quaestioni subiicerentur, continuo manumisit.

XXVI. Quo crimine a Cn. Pompeio accusatus, in voluntarium exsilium abiit, Nuceriae postmodum civis adscriptus. Eiusdem temporis aliud Fabiae domus opprobrium referre Fabiorum Pompeiorumque mentio admonet: quod Q. Fabii Allobrogici filio Quinto, paterni exempli errores, nec poenitentiam sequuto, praetor urbanus Q. Pompeius administratione bonorum interdixit; adeo perditis eius adolescentis moribus, vulgataque infamia, ut in tanta civitate reperiretur nemo, qui decretum illud reprehenderet.

XXVII. Interea cimbricae clades non plus negotii consulibus ad exercitum, quam magistratibus domi tribuni plebis legibus facessebant, plerisque ad minuendas nobilitatis opes pertinentibus. L. Cassius tribunus plebis Q. Caepionis odio legem ferebat, *ne quis in senatu esset, cui populus imperium abrogasset:* C. Servilius Glaucia, ut erat homo acutus, de repetundis plenius et diligentius sanxit, comperendina-

§. 25. Oros. — Cic. pro Balbo, cap. 8, et Tusc. Quaest. I, 33. — Val. Max. III, 5.

§. 27. Ascon. in Corn. et Verr. I. — Cic. pro Rabir. cap. 4 et 6; pro Balbo, cap. 24, et de Offic. II, 21.

tione introducta, et ut pecuniae contra leges captae, ad quoscumque pervenissent, repeterentur, Sed hoc acerbius, quod in capita fortunasque senatorum etiam peregrini accusatores alliciebantur, civitatis romanae proposito praemio, si quis Latinus repetundarum iudicio reum damnavisset.

XXVIII. Etiam agrariae leges tentatae sunt, L. Philippo agente, si modo is tribunus plebis eo anno fuit: ab illo multa populariter, sed hoc perniciose dictum constat, *non esse duo millia in civitate hominum, qui rem haberent*: adversante tamen senatu, modestiorem se praebuit, vincique, et legem abrogari passus est. Hoc anno C. Fimbriae consuli negotium cum desertoribus et fugitivis fuisse ea coniectura est, quod ab his vastatum agrum thurinum esse memoriae proditur.

XXIX. Sed iste motus clemens fuit: in Sicilia, concitatis acrius servis, bellum ingens, et consulari demum exercitu comprimendum exstitit. Huic quoque calamitati ex malis moribus, et romana avaritia initium fuit. C. Marius, cimbrico bello delectus imperator, ex senatusconsulto a sociis regibus auxilia contrahebat. Qui missi ad Nicomedem ea gratia fuerant, responsum a rege retulerunt: *non voluntatem sibi, sed copiam hominum deesse: Bithynorum enim permultos a publicanis raptos, passim per provincias in servitute esse.* Fit senatus decretum: *ne quod liberum caput ex iis nationibus ac regnis, quibuscum populo romano societas et amicitia esset, in provinciis romanis servitutem serviret: utique praetores provinciarum eos, qui in ea causa essent, quantocius liberarent.*

XXX. Siciliam tum praetor P. Licinius Nerva regebat: is edictum proposuit, *uti qui ex senatusconsulto*

§. 28. Iul. Obseq. — Diodor. Eclog. lib. XXXVI.

liberi esse deberent, Syracusas ad se probandae causae venirent: neve quis impedimento venientibus ad praetorem esset. Magna ea multitudo per totam insulam fuit; paucosque intra dies octingenti amplius in libertatem vindicati. Ea res quia facultates divitum valde minuebat, sive gratia, sive pecunia (nec enim avaritiae suspicione Licinius carebat) hominem a proposito moverunt; neque ultra vindiciae secundum libertatem dabantur: sed qui ad eam spem frequentes undique ad praetorem confluxerant, cum minis repulsi, ad dominos remittebantur.

XXXI. Haec iniuria coniuncta cum timore, ne ab offensis heris multa gravia paterentur, confugere ad Palicorum lucum servos coëgit, quasi loci sanctimonia fidem a dominis impetraturos, *impunita fore, quae contra voluntatem illorum, libertatis recuperandae gratia fecissent.* Atque id quo firmius esset, etiam praetor auctoritatem suam interposuit, quo sic utrique generi satisfaceret, periculum ex ambobus metuens: neque enim servos ita dissipatos postea occasionem aut animum tentandi res novas habituros rebatur. Sed ibi, donec una fuerant, crebris invicem consultationibus re agitata, libertatem, quam per factionem iniquorum dominorum iure adipisci non potuissent, vi et manu asserturi discesserant.

XXXII. Primus in Ancylio agro motus fuit, duorum fratrum praedivitum servis triginta auctoribus: qui heros somno sopitos quum iugulassent, eadem nocte accedentibus aliis usque ad numerum centum viginti, locum natura firmum insuper operibus muniunt. Neque Licinius praetor, quamquam festinanter

§. 30. V. C. 648; A. C. 104. — Diodor. ap. Vales.
§. 31. Diodor.

egressus; ante pervenire ad eos potuit, quam alii, et quidem armis instructi, octoginta sese prioribus adiunxissent. Itaque frustra tentata oppugnatione, C. Titinium, qui ante biennium capitali supplicio damnatus profugerat, pacta incolumitate inducit, ut specie sociandorum armorum castellum ingressus, sibi prodat.

XXXIII. Titinius ab eo tempore, quo poenam effugerat, in liberos grassari, parcere servis solitus, non modo fidem apud eiusdem ingenii fortunaeque homines facile invenit; sed, quia manibus promptus erat, dux adscitus est. Ita castellum proditione captum: fugitivi partim pugnando, alii metu suppliciorum, corporibus in praeceps iactis, perierunt. Ibi quum servari sub signis milites, donec similium turbarum suspicio cessaret, ratio esset, dimisit praetor copias: idque causae fuit, accedentibus etiam aliorum pravis consiliis, ut neque nuntiata P. Clonii equitis romani morte, quem servi sui occiderant, in tempore motus, otium illis augendi numerum, seque rebus omnibus confirmandi dare cogeretur.

XXXIV. Ergo post paucos dies praesentibus cum copiis profectus, quum, Alba amne superato, praeter montem Caprianum, in quo defectores consederant, duxisset, adeo nihil eos terruit, ut contra, sparso rumore, praetorem romanum metu intactos praeteriisse, confirmarentur: adeo multis ad hanc famam confluentibus, ut septimum intra diem, quoquo modo armati plures octingentis numerarentur; et sicut haec talia facilius augentur, quam incipiunt, paulo post supra duo millia hominum in armis fuere. Id ubi praetor accepit, C. Titinio milites, cum quibus Heracleam venerat, adiunctis insuper sexcentis, quos Ennae detraxerat praesidio, tradidit.

XXXV. Sed infelix Titinio pugna contra desperatos et ingenio loci potiores fuit: multi milites amissi; ceteri abiectis armis fugientes, defectoribus et instrumentum belli, quo maxime egebant, et magnam ex victoria famam reliquerunt. Certatim igitur, ut ad communem causam spemque concurrentibus fugitivis, supra sex millia effecti, quum fiduciam numerus augeret, ne sine certis legibus imperioque agerent, regem crearunt Salvium nomine, quem, in mulierum orgiis tibias inflare solitum, ob illam et haruspicinae scientiam, quasi divinum hominem eo honore dignum existimarant: nec causa, nec omine dispari, atque ante aliquot annos rex fugitivorum Eunus in eadem Sicilia fuerat.

XXXVI. Ceterum Salvius acrius et constantius, quam pro superioris vitae turpitudine, imperium capessens, tripartito divisis copiis totidem duces praeficit: praedas ex agris, quantas possint, agere, homines suam causam sequuturos recipere, deinde in unum, eo quem praedixerat loco, convenire iubet. His alacriter iussa exsequutis, magna vi tum aliorum animalium, tum equorum coacta, tantus exercitus coaluit, ut novus rex Morgantinam validam urbem cum duobus equitum millibus, peditum viginti circumsederet. His rebus cognitis, P. Licinius italicas siculasque copias, ad decem millia hominum, celeriter contractas, nocturno itinere ducit; occupatisque castris fugitivorum, in quibus pauci propugnatores, ceterum feminarum ceteraeque praedae plurimum erat, atque direptis, ad urbem Morgantinam contendit.

XXXVII. Fugitivos quemadmodum repentinus terror facile castris expulerat, ita notitia locorum et nox tutatae erant: omnes ferme incolumes, neque

longe fuga palati, postquam vires animumque recollegerunt, *reddendum Romano vicem* fremunt, *et contra auctorem vertendas insidias: easdem tenebras, quae sibi nocuissent, multo magis hostibus obfuturas: victoria incautos, praeda graves, si a superioribus locis incurses, dissipari posse.*

XXXVIII. Neque segnius, quam loquuti fuerant, impressio facta: neque alius, quam animis praeceperant, eventus fuit. Quum tamen pugna traheretur, trepidantibus Romanis, et magis desperatione fugae, quam virtute ac robore resistentibus, rex fugitivorum opportuna calliditate pronuntiari voce praeconis iubet, *ne quis nisi armatus caedatur:* nec mora fuit, quin plerique armis abiectis fugerent. Ex his millia quatuor vivi capti: haud plures sexcentis interfecti, quod ex regis edicto parcitum inermibus fuerat. Salvius, castris recuperatis, splendidaeque victoriae commodis et fama auctus, quum, ut rebus secundis solet, magnus ad eum concursus fieret, cum numerosiore quam prius exercitu ad obsidionem Morgantinae rediit.

XXXIX. Defensa tamen urbs est, etiam servorum enisa opera, quos, a Salvio sollicitatos, oppidani, *ut potius a se libertatem acciperent, ita firmius honestiusque habituros*, perpulerunt. Irritam deinde pactionem praetor romanus fecit; eoque dolore complures ad Salvium transfugerunt. Sub eosdem dies in Aegestanorum Lilybaetanorumque agro servos idem furor, veluti contagio corripuit, Athenione cilice duce: qui fratrum duorum locupletissimorum dispensator, circiter ducentis ex familia corruptis, ab herili sanguine, quod solemne et primum eius militiae

§. 39. Flor. III, 19. — Diodor. lib. XXXVI.

velut sacramentum erat, rebellionem auspicatus, intra quintum omnino diem, mille hominum sub signis habuit.

XL. Apud quos, quia manu promptus, et divinationis astrorum peritus credebatur, in magna veneratione habitus, ipse quoque regia insignia cepit. Ceterum diverso a prioribus instituto, non quoslibet ad se venientes in manipulos recipiebat; sed, delectu idoneorum habito, ceteros, quae sub antiquis dominis quisque fecisset, eadem sibi praestare coëgit. Inde factum, ut et commeatu largiore uteretur, et agri a maleficio tuti essent: quibus parci, ut iam *suis*, iubebat; *sibi deberi totius insulae imperium* dictitans; *ita diis cordi: neque se novas ad regnum cogitationes, sed diu meditata, tantoque salubriora consilia afferre, quod olim fortunam suam spondentibus astris praenovisset.*

XLI. Haec opinio, quum iam a principio satis insedisset animis, mox maiorem fidem accepit ex eo, quod exponemus. Athenio, contracto decem millium exercitu, Lilybaeum obsidere ausus, quum in urbis munitissimae oppugnatione frustra tempus tereret, *non placere id consilium diis* causatus, *cladem imminentem propera discessione vitandam* edixit. Forte, dum in eo res est, nondum in tutum omnibus deductis copiis, naves prope Lilybaeum appulerunt cum delectis Maurorum cohortibus, quas, auditis Siciliae turbis, novus Romanorum socius amicusque Bocchus subsidio miserat, impigro viro Gomone praefecto.

XLII. Is, cognitis quae agerentur, noctu impressione in discedentes facta, quum post multa fugitivorum vulnera caedesque in oppidum se recepisset, Athenionis praedictionibus magnam apud ceteros admirationem atque fidem conciliavit. Ceterum ne ser-

vilibus tantum tumultibus Sicilia vexaretur, etiam per liberorum hominum inopiam aut petulantiam maleficia multa fiebant. Accedebat, quod, indicto propter hos motus iustitio, neque ius dicebat quisquam, neque formidabat. Eratque haec aliquanto crudelior servili pestis, quod illi palam velut iure belli agebant; hi, latere cupientes, ubi res rapuerant, aut animalia abigebant, obvium quemque sine discrimine liberos servosque, ne quis index exsisteret, occidebant.

XLIII. Ita vix in urbibus satis cuique tuta, quae possideret, habebantur: in agris pro derelictis erant omnia, et quanto quis opibus excellebat, tanto pluribus curis, quum ex maximo numero servorum, et qui fugerant infensi, et qui remanserant suspecti essent, anxia ei ac sollicita vita degebatur. Spes quoque frustra fuit, fore ut duo servorum reges, dum ad se quisque res trahere cupit, aemulatione virium in mutuam perniciem colliderentur. Quippe Salvius, a Morgantina usque in Leontinos omnia perpopulatus, recensu copiarum facto, quum delectae iuventutis ad triginta millia reperisset, heroibus italis sacrificavit; dicataque velut in mercedem concessae victoriae purpurea stola, *Tryphonis* appellatione ab suis decoratus, ad imperium ordinandum serio adiicere animum coepit.

XLIV. Ceterum sedem regni habiturus Triocala, sic appellata, quod his tribus, aquarum optimarum copia, bonitate circumiacentis agri, postremo situs propemodum inexpugnabili munimento praestabant; Athenionem acciri iubet, tanquam eius opera usurus. Ille, praeter opinionem omnium, dicto audiens, dimissis ad praedam, et sollicitanda ubique servitia ce-

§. 42. Diodor. apud Vales. et Eclog. lib. XXXVI.

teris copiis, cum delectorum tribus millibus, tanquam ad regem suum venit. At Tryphon, homine mature in custodiam tradito, ne forte se oppugnaret, redactum in potestatem castellum, supra antiqua munimenta novis operibus firmat; spatiumque circa unius ferme milliaris fossa profunda circumducta, in urbis formam exaedificat, regia exstructa, et foro pulcherrimo amplissimoque: neve quid vel ad usum, vel ad speciem regni desideraretur, consilium ex prudentissimis quibusque deligit: ipse toga praetexta, tunica laticlavia amictus ius dicebat: lictores cum virgis et securibus ante se habebat: alia denique hoc genus solita imperatoribus regibusve usurpabat.

XLV. Sub idem tempus, haud dubie quia tumultus servilis in Sicilia, velut occluso Vrbis horreo, annonam arctaverat, L. Apuleius Saturninus quaestor ostiensis rei frumentariae praefectus est, quod magnarum calamitatum initium fuit. Quum enim adolescens, luxui et inertiae deditus, negotium segniter administraret, adempta sibi ab senatu, translataque in M. Scaurum principem curatione sic indoluit, ut statim a priore luxuria ad temeritatem se referret, et, popularem rationem amplexus, Patribus infestissimus acerbissimusque adversarius fieret.

XLVI. Consularibus interea comitiis C. Mario tertium facto, collega L. Aurelius Orestes additur. Mario, quod belli gloria praefulgens, nuper egregiam iustitiae opinionem, et ex ea caritatem militum quaesiverat, et consulatus absenti datus, et cimbricum bellum cum provincia Gallia decretum. Haec extra

§. 45. Freinshem. Not. in Flor. III, 19, 3. — Cic. pro Sext. cap. 17, et de Harusp. Resp. cap. 20. — Diodor. apud Vales.

§. 46. V. C. 649; A. C. 103. — Plut. in Mar. cap. 20. — Cic. de Prov. Cons. cap. 8.

ordinem dabantur, etiam M. Scauri Metellorumque sententiis: quod inter magnos metus privatis affectibus necessitates publicae potiores erant. Praetores provinciarum eo anno L. Licinium Lucullum, M. Antonium certos; Fulvium et Pisonem ex coniectura, reperio.

XLVII. Magnum in Vrbe ex pluribus bellis timorem, nam et maria piratae infestare coeperant, auxerunt foeda prodigia: canem apud se loquutum Ariminenses; arma caelestia inter se concurrisse, victis quae ab occasu occurrerant, Tudertes Amerinique nuntiaverunt. Ex haruspicum responso populus stipem Cereri et Proserpinae tulit, Siciliae numina placaturus; virgines ter novenae dona canentes tulerunt. Siculum bellum L. Lucullo, piraticum M. Antonio provinciae datae: Piso Macedoniam, Fulvius Hispaniam sortitus est.

XLVIII. A C. Mario hic etiam annus in apparatu consumptus: nisi quod hoc et superiore consulatu, per absentiam Cimbrorum, contra Gallos quosdam, et Germanorum nationes, quae per eadem tempora in Galliam irruperant, rebus gerendis fortem et fidelem L. Sullae operam fuisse argumento est, quod priore anno legatus consulis Gallorum splendidissimos duces fudit, et Tectosagorum regulum Copillum vivum cepit; et hoc tertio Marii consulatu tribunus militum, Marsos, magnam et populosam gentem, ad amicitiam romanam a Cimbrorum societate perduxit. Marsi enim, italica natio, quum nullum in hac commemoratione locum habeant; relinquitur, ut Teutonis vicina gens intelligatur, quae nunc quoque vestigia nominis et sedium antiquarum retinet.

§. 47. Liv. Epit. LXVIII. — Iul. Obseq. — Plin. II, 57. — Plutarch. Vell. II, 12 et 17. — Pig. Ann. infra c. 56. — Auct. de Vir. ill. c. 75.

XLIX. Eodem tractu temporis, quum omnia bellis, aut bellorum apparatu streperent, iudicia insuper inquietam civitatem habuerunt. C. Memmius repetundarum absolutus est, frustra reum premente M. Scauri testimonio, quod ob notam inter eos simultatem minus ponderis habuerat. T. Albucius damnatus est, non ob culpam magis, quam propter vanitatem invisus despectusque, et iam ante ab senatu negata supplicatione quasi praedamnatus.

L. Quum enim, rebus non ita magnis in Sardinia propraetore gestis, supplicationem ab senatu decerni petisset; primo omnium, qui tali ex causa literas misissent, est denegata: praecipue ideo, quod homo levis, et Epicuro, vanissimae Graecorum sectae, deditus, iam in provincia quasi triumphaverat. Eius accusationem duo, C. Iulius Caesar, et Cn. Pompeius Strabo, postulabant: sed, quia moribus adversum videbatur, eiusdem accusatorem aliquem esse, cuius quaestor fuisset, C. Iulius, qui praeterea etiam rogatus a Sardis erat, praelatus est.

LI. Dixisse tum et Q. Mucius augur in Albucium, laudis forensis aucupandae gratia, creditur. Sed neque dignitas aetasque Scaevolae patitur, ut, rem alioquin temporibus istis romanae iuventuti usitatam, forensis operae tirocinio commendationem quaereret; et quod Scaevola contra T. Albucium in iudicio repetundarum dixit, id pro se dixisse, non obscure apud Ciceronem legimus, contra hominem inimicitias, ex causa haud satis gravi coeptas, iuvenili ferocia exercentem.

§. 49. Val. Max. VIII, 5. — Cic. pro Fonteio c. 7, et de Prov. Cons. c. 7.
§. 50. Cic. in Pison. cap. 38, et Brut. cap. 35.
§. 51. Cic. Divin. cap. 19, et ib. Pedian.; Cic. de Offic. II, 14, et in Bruto cap. 26. — Apul. Apolog.

LII. Quod enim Albucius graecarum literarum usque ad ineptias erat studiosus, Scaevola, quum praetor Athenis transiret, officii gratia ad se visentem graece salutaverat; idemque lictores, et omnis deinceps cohors fecerat: eius ludibrii sensus tam alte in pectus Albucii descendit, ut ex illo tempore Mucium insigniter odisset, atque etiam legibus repetundarum interrogaret. Sed et absolutum eo iudicio Scaevolam, apud eundem Ciceronem relatum est: idcirco duo diversorum temporum reorumque iudicia in unum miscenda non fuerunt.

LIII. Sed haec atque talia, ubi vetus historia deliquit, ex tenuibus et obscuris antiquitatum stricturis difficulter eruuntur. Ceterum idem Albucius damnationem et exsilium multo sapientius tulisse proditur, quam paulo ante imperium habuerat; ne sic quidem omni studiorum deficiente fructu, quamvis in vanum ingenium inciderant. Nam Athenas reversus aequissimo animo philosophabatur; satirisque luciliano stylo scribendis, suam pariter alienamque stultitiam transducebat.

LIV. Sed maius aliquanto certamen, et adversus maiores viros eodem anno Cn. Domitius Ahenobarbus commovit, M. Iunio Silano, deinde principi senatus Scauro, die dicta. Silanus iniussu populi collatis cum hoste barbaro signis, omnium, quas deinde Cimbri intulissent, cladium praebuisse causam arguebatur. Sed qnamquam tabella de reo data erat, plenissime absolutus est, quum duo tantummodo tribus, Sergia

§. 52. Cic. de Fin. I, 3, et de Orat. II, 70.

§. 53. Cic. Tusc. Quaest. V, 37. — Varro, de Re rustica, III, 1. — Vell. II, 12. — Ascon. in Corn.

§. 54. Cic. Divinat. cap. 20; Verr. II, 47, et pro R. Deiot. cap. 11. — Ascon. in Scaur. — Sueton. in Ner. cap. 2. — Val. Max. VI, 5. — Diodor. apud Vales.

et Quirina, tristiorem sententiam tulissent. Sed hanc accusationem Domitius Egritomaro Gallo, hospiti paterno, dedisse dicitur, quod eum Silanus Galliam obtinens iniuria affecerat: cum Scauro propriae irarum causae erant; sed aliis potior et recentior, quod illius opera alium, quam se, in patris sui locum augurem cooptatum fuisse Domitius dolebat.

LV. Igitur obiecto, *sacra publica populi romani deum Penatium, quae Lavinii fierent, opera eius minus recte casteque fieri, alia quoque sacra populi romani multa deminuta esse*, et mulctam irrogavit, et summa contentione reum opprimere studuit. Quo maiori merito celebrata eius iustitia est, quod ad se venientem Scauri servum, multaque heri crimina deferentem, nec audire voluit, et statim reduci ad Scaurum iussit. Inde factum, ut forte minus instructus Scaurum damnare non posset; at, quod anteponendum illi desiderio fuit, laudem apud omnes, tantumque mox gratiae inveniret, ut et legitima aetate consul censorque, et adhuc tribunus plebis pontifex maximus crearetur: quod tamen etiam praemium latae in tribunatu legis fuit.

LVI. Tulerat enim, *ut, quatenus propter religionem sacrorum populus sacerdotia mandare nequiret, minor dumtaxat pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is a collegio cooptaretur*. Ita tribus septemdecim vocabantur: quem novem tribus fecissent, is obtinebat: potentissimorum hominum collegiis cooptandorum suo arbitratu sacerdotum potestas eripiebatur. Haec domi acta: foris interim res a praetoribus exercitibusque romanis varia fortuna gesta. L. Lucullus

§. 55. Val. Max. — Liv. Epit. — Cic. de leg. Agrar. II, 7, et pro Corn. Balbo. — Sueton. in Ner. cap. 2.

§. 56. V. C. 649; A. C. 103. — Diodor. Eclog. lib. XXXVI.

in Siciliam civium romanorum et nominis latini quatuordecim millia traiecerat, additis Bithynorum Thessalorumque et Acarnanum octingentis: variarum deinde gentium auxiliares sexcenti, totidemque Lucani Cleptio, viro perstrenuo, duce accesserant.

LVII. Fugitivi, praetoris adventu cognito, dissidebant sententiis: exspectandos Triocalis hostes Tryphon, occurrendum venientibus Athenio censebat; nam et hunc, in gratiam receptum, consilio Triphon adhibuerat. Sed et sententiam eius sequutus est; egressique haud pauciores quadraginta millibus, castra prope Scirthaeam posuerant, a Romanis intervallo mille maxime et quingentorum passuum. Ita quum quotidianae velitationes fierent, tandem accidit, ut summis viribus concurreretur.

LVIII. Multis hinc inde cadentibus, tamen sustentata pertinacibus animis pugna est, donec Athenio, qui cum ducentis delectis equitibus proeliatus egregie fuerat, genu utroque saucius, tertia insuper accepta plaga pro mortuo concidit. Hic terror solvit fugitivorum ordines, et cum ceteris ipse rex Tryphon Triocala beneficio noctis evasit: eadem Athenioni, quum inter mortuos fefellisset, saluti fuit. Ceterorum ad millia viginti caesa: debellarique, si institisset Romanus, potuit; adeo superstitum animi ceciderant: vulgoque audiebantur voces *praeceps et invisum diis consilium* damnantium; *neque aliud melius, quam ut, ad dominos reversi, misericordiam potius illorum, quam certam bello perniciem, experirentur.*

LIX. Lucullus, trahendo tempus, consternatis ad se redeundi copiam fecit; denuoque decretum est, *nihil non prius tentandum, quam ut se invisis infensisque ad ludibrium et cruciatus dederent.* Nona demum die adducta ad novam urbem signa, post magnum et

inanem laborem, multis et hostium occisis, et suorum deperditis, ad extremum irrita et infrequentia discesserunt. Ita defensis Triocalis, ad pristinam fiduciam erecti sunt animi fugitivorum, multasque Siciliae clades intulerunt; sedente praetore, per negligentiam, aut quia praeda provinciae ditescendi prior cura erat.

LX. Repetundarum certe, nequidquam recusato contra leges iudicio, ab augure Servilio damnatus est: unde postea nullae graviores in Vrbe, quam Serviliorum atque Lucullorum, inimicitiae longum ad tempus exstiterunt. Sed haec aliquanto post acciderunt. In Hispania res incertae ab aliquot annis fuerant, crebris utique latrociniis, interdum et bellis: occursum tamen a romanis copiis est; donec crebescente cimbrico terrore, Sicilia quoque servilibus armis iterum infesta, Hispanias domesticis praesidiis permitti oportuit: praetores tamen eo, sed sine exercitu mittebantur.

LXI. Interea Cimbri post Mallium et Caepionem fusos, quum more fulminis omnia perrumperent, quidquid inter Rhodanum et Pyrenaeum est, depopulati, per saltum Pyrenaeum transcenderunt in Hispaniam: et quum ubivis vastationem facerent, a Celtiberis fusi fugatique sunt. Eam rem imperatore Fulvio praetore romano gestam credentibus ut accedam, inclinat animus, quia victos ab hoc Cimbros, neque aliam ei provinciam, quam Hispaniam reperio, quum Italiam Galliamque per omnes eos annos consules obtinerent. Adde, quod et res ita gesta traditur, ut, haud multum imminutis copiis, consilium

§. 59. Flor. III, 19. — Diodor. lib. XXXVI. — Plutarch. in Lucull. — Cic. de Prov. Cousul. cap. 9. — Auct. de Vir. ill. cap. 62. — Appian. Hisp.

§. 61. Plutarch. in Mar. cap. 16. — Liv. Epit. — Pigh. Annal. — Iul. Obseq.

tamen relinquendae Hispaniae placere Cimbris potuerit.

LXII. Collatis enim castris, equites suos ad vallum hostium accedere, deinde refugere, Fulvius iusserat. Id ubi per aliquot dies factum; Cimbrisque avide persequentibus, haud magnam custodiendis castris manum relinqui Romanus advertit, cum expeditis cohortibus terga illorum clam circumiens, postquam Cimbros suggressi de more equites longius abripuerunt, castra a suis deserta cepit. Eodem anno in Macedonia prospere cum Thracibus bellatum, Pisonis, ut opinor, ductu, a quo Rhodopen etiam Caucasumque penetratum L. Florus auctor est: quod quia de nobili illo Caucaso accipi nequit, neque Thraciae aliquem hoc nomine montem fuisse reperio, auctorem pro re posui.

LXIII. Dum haec diversis in provinciis geruntur, C. Marius, relicto ad exercitum M'. Aquillio, in Vrbem ad habenda comitia venit, quia consul alter L. Aurelius paulo ante fato concesserat. Multis egregiisque viris petentibus, tribunus plebis L. Apuleius Saturninus, quo nemo post Gracchos ad concitandas vulgi mentes instructior eloquentia habebatur, cum populo agebat, *ut C. Marium consulem quartum faceret: rebus accommodari consilia,* dictitans, *nec temere mutandum negotiis manentibus, quod illorum causa semel esset salubriter deliberatum.*

LXIV. « Est enim ridiculum, *aiebat ille*, quae ad » provisam necessitatem praesidia paraveris, ea ad » instantem dimittere. Proximis et superioribus co» mitiis, nulla oblivione legum, sed quia cimbricum

§. LXII, Front. Strat. II, 5. — Iul. Obseq. — Flor. III, 4. — Plutarch. — Cic. in Bruto cap. 62.

» bellum in exspectatione erat, C. Marium semel iterumque refecistis. Atqui eo biennio velut turbine quodam actus hostium impetus in Hispaniam se avertit: nunc quia propius admovetur periculum, iamque suis imminere finibus, fidelissimi vetustissimique socii nostri Massilienses nuntiant, alium ducem creabimus? tanquam ad parandum modo bellum opera Marii eguissemus, ad gerendum alius esset praestantior.

LXV. » At vero non aliam ob causam Mario secundum tertiumque consulatum dedistis, quam quia summo discrimini summum opponendum imperatorem esse constabat. Adversus haec frustra leges ingerunt, quorum tanta est perversitas, ut perire per alterius imperium, quam incolumes ductu Marii esse malint. Atqui maximam deberi reverentiam legibus et scimus, et defendimus; sed minime profecto maiorem, quam reipublicae salutique Vrbis ac imperii, quarum rerum gratia constitutae leges sunt: quod si aliquando contra bonum publicum pugnant, auctoritas ipsis iure merito abrogatur.

LXVI. « Nuper P. Scipionem, multis etiam, uti nunc Mario, sic illi adversantibus, solvi legibus iussu vestro contigit: quem igitur eius consilii poenitet? quem illius, quo et prior Africanus ante legitimos annos imperium consulatumque nactus est? Quod nisi esset factum, fortassis adhuc Carthago et Numantia starent; et, quod omen dii avertant, Roma suis ruinis operta iaceret. Dii faciant, ut felices potius laetique, quantum in duce momenti sit, experiamur, quam post aliquam similem offensam, quales iam nimis multas, contra eundem

» hostem dissimiles huic consules mittendo, incur-
» rimus.

LXVII. « Sed fac esse conferendum alium huic » consilio, virtute, felicitate: an ideo tantum etiam » auctoritatis ei apud exercitum erit? Ad ignotos » milites novus ipse imperator veniet: loca incom- » perta, animi hominum parum explorati, tota » ratio belli minus expedita, omnia terribiliora » atque molestiora occurrent. Marius in ea opinione » apud hostem est, ut, dum ille ad exercitum esset, » arma nostra vitasse videatur: in eo amore apud » socios, ut nullius imperata sint lubentius facturi: » tanta apud exercitus virtutis atque iustitiae admi- » ratione, ut hoc uno duce vincere sperent ac cu- » piant; neque aliter accipiant de successore men- » tionem, quam ut, si quis venerit alius, se quasi » vinctos tradi hostibus putent.

LXVIII. « Igitur vestrum potius iudicium, pro- » vinciarum voluntatem, spem militum nostrorum, » quam aemulorum C. Marii dicta sequimini, ne, » quem unicum cimbrici belli a diis immortalibus » oblatum ducem agnovistis, sub ipsum edendae ope- » rae tempus ab imperio removeatis. » Cupiente haud dubie Mario haec agebantur; sed ille quasi per modestiam, aut placandae invidiae, detrectabat. Ergo ab tribuno, pari simulatione, acribus conviciis verberatus, *quod, aris focisque in certo discrimine positis, desiderari operam suam patriae proditor sineret*, tandem designatus est; ceteris, licet haec ludibria intelligerent, minus repugnantibus, quia Cimbros, postquam exclusi Hispania fuerant, in Galliam rever-

§. 68. V. C. 649; A. C. 103. — Vell. II, 12. — Liv. Epit. — Plut. in Mar. cap. 20. — Flor. III, 3.

sos cum Teutonis iterum se coniunxisse compererant, et immanem futuram belli molem apparebat, nec temere cuiquam nisi Mario sustinendam.

LXIX. Factus est una Q. Lutatius Catulus, cuius et in senatu magnae opes, et ad populum illaesa gra tia erat. Eodem anno L. Apuleius, quo plus a Mario militibusque gratiae iniret, *uti veteranis agri, qui in Africa captus iugurthino bello fuisset, centena iugera dividerentur*, tulit. Accepta rogatio est, Baebio tribuno plebis, qui intercesserat, a turba petulante lapidibus abacto: ii iam mores invaluerant, ut non ex utilitate publica, neque consensu, leges ferrentur; sed sicut parti, quae viribus et audacia potior erat, placuisset.

§. 69. Plut. — Auct. de Vir. ill. cap. 78.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXIII.

IN LOCVM LIBRI LXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI OCTAVI.

M. Antonius praetor in Ciliciam maritimos praedones persequutus est. C. Marius consul summa vi oppugnata a Teutonis et Ambronibus castra defendit. Duobus deinde proeliis circa Aquas Sextias eos hostes delevit: in quibus caesa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est: triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri, repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, et ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, quum, virtute sua expliciti, fugientem proconsulem exercitumque consequuti, in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli et C. Marii exercitibus, proelio victi sunt ab eis: in quo caesa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius, totius civitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis qui aliquandiu ut novo homini, ad tantos honores evecto, inviderant, conservatam ab eo rempublicam fatebantur. Publicius Malleolus, matre occisa, primus omnium insutus culeo, in mare praecipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella praeterea inter Syriae reges gesta continet.

I. Quum hic status ubique rerum esset, Romanis per cimbrica, item thracia et servilia bella distractis, regibus Syrorum parricidiali bello vires imperii, maiestatisque reverentiam solventibus, ne Aegypto quidem, sub qua et Cypri regnum erat, per aemulationes regum prohibente; Cilices, syriacae ditionis pars, maria latrociniis infesta tenebant, sensim etiam aliis nationibus ad eandem licentiam corruptis. Contra hos M. Antonius, praetor cum proconsulari imperio missus, partem eorum ad Misenum profligavit. Exinde, postquam propter difficultatem navigandi per aliquammultos dies commoratus Athenis esset, in Asiam venit; auctaque e Byzantinis aliorumque sociorum navibus classe, praedones in ipsam Ciliciam persequutus, multis eorum captis depressisve paronibus, dignam triumpho, quem postea egit, victoriam obtinuit.

II. Nescio, an ea pugna, certe in Cilicia interfectus est M. Gratidius praefectus Antonii, et eidem perfamiliaris. C. Marius quartum, Q. Lutatius consules, inito magistratu, mature in provincias profecti, summa ope bellum contra imminentes iam Italiae Cimbros parabant; ita divisis partibus, ut in Alpibus ad praesidium Italiae Catulus excubaret, Marius Galliam transeuntibus se obiiceret: nam et hostes bipartito agmine Italiam petere dicebantur; Cimbri per Noricos, Teutoni per Liguriam cogitabant irrumpere.

§. 1. Flor. III, 6. — Strab. lib. XIV. — Trog. Prolegom. — Appian. Mithrid. — Iul. Obseq. — Plutarch. Pomp. — Liv. Epit. — Cic. in Bruto cap. 45; pro lege Manil. cap. 12, et de Orat. I, 18; II, 1. — Tacit. Annal. XII, 62.

§. 2. V. C. 650; A. C. 102. — Plutarch. in Mar. cap. 36. — Front. Strat. I, 2. — Oros. V, 16. — Flor. III, 3.

III. Igitur propiore in dies discrimine, quia Gallorum multi palam hostilia agitabant, neque Liguribus ob levitatem ingeniorum credebatur, Marius, quo certius exploraret animos, hoc commento usus est. Literas circum suspectos populos misit, quibus apertis, vetabat interiores, quae seorsim sigillo clausae erant, ante certam diem legi: deinde, priusquam ea dies venisset, tabulis repetitis, eos, a quibus ante praedictum tempus resignatae fuerant, haudquaquam constantis in societate fidei esse cognovit.

IV. Castris deinde motis, ad Isarae Rhodanique confluentes quum pervenisset, locumque stativis idoneum iudicaret; diligenter circummunivit eum, magnaque commeatuum copia replevit, ne rerum forte necessariarum penuria contra commodum suum pugnare cogeretur. Quod enim multi magnique ab his populis exercitus caesi fuerant, non prius audebat in aciem descendere, quam confirmatos suorum animos, assuetudine videndi audiendique terribiles hostium vultus strepitusque, intelligeret.

V. Interea nihil praetermittit summae diligentiae: militem alloquio erigit, exercet armis, durat opere; simul subvectioni commeatuum consulens, quam late circumstagnans Rhodani ostium, repletis arena altoque limo aestuariis morabatur. Idcirco Marius egregium molitus opus, ab alveo fluminis ad mare, qua situs commodior, nec tam vexatum aestu litus erat, ingenti fossa ducta, maiorem Rhodani partem immisit, etiam grandibus ferendis navibus habili alveo. Sed iam Cimbrorum, Tigurinorum, Tugenorum, Teutonorum, Ambronumque immensa agmina aderant,

§. 5. Pomp. Mela, II, 5. — Strab. lib. IV. — Plut. — Oros. — Polyaen. Strat. lib. VIII.

mutato priore consilio iunctis viribus incedentium; trucia visu corpora, horrendi fremitus, omnia etiam peritis alias militiae nova et atrocia.

VI. Nec faciebat pugnandi potestatem Marius, sed, evastatis circa omnibus, etiam ad ipsa castra ferociter assultante hoste, tamen continebat suos; tantummodo per vices mittebat in vallum, ut eos oculorum auriumque terrores pati discerent; gnarus, insuetos horum, si subito offundantur, plurimum percelli; eadem apud expertos usuque peritos vilescere. Hac arte ducis brevi perfectum est, ut milites non modo timere hostem desinerent, sed etiam valli magis, quam armorum, ope defendi indignarentur. Iamque tribunorum et centurionum plerique deferre ad imperatorem querimonias militum suasque audebant: quos ille acriter obiurgabat, *patriae proditores* appellando, *qui, quantum in ipsis esset, florentissimum populi romani exercitum, tutelam Italiae, spem Vrbis unicam, praecipiti temeritate perditum irent:* haec privatim, et contra singulos: at multitudinis impetum comi sermone leniebat; *non ignarum se, quibus viris praeesset, neque virtuti illorum, aut robori diffisum rem trahere; monitum deorum esse, ut debitum victoriae tempus opperiatur.*

VII. Facilius pravae religionis ludibrio, quam rectae reverentia, regi vulgares animae patiuntur: neque ulla continendis tum militibus efficacior ratio fuit. Et Marius, sive ipse quoque credulus talibus, sive utilitatis huius gratia, sagam ex Syria, Martham nomine, in castris, et futurorum praesciam, et sacrorum magistram habebat. Hanc artis suae specimen in Vrbe edere satagentem, senatus superstitionis ex-

§. 7. Front. Strat. I, 11. — Plutarch.

ternae contemptor, patriae tenax, quum repulisset, ad Marium uxor Iulia miserat; admirata praedictionis eventum, quod gladiatorio certamine victor, quem Martha futurum indicaverat, exstitisset.

VIII. Vt ergo mulieri tanto plus auctoritatis in exercitu conciliaret, lecticae impositam cum veneratione circumferebat: eadem, quoties ad sacra obeunda prodiret, in purpureo amiculo duplici, quod aurea fibula subnectebat, hastam taeniis et coronamentis redimitam manibus ferens, conspiciebatur. Praeterea, quod Alexandri Myndii fide relatum est, duo vultures frequenter in exercitu Marii apparuerunt, ex aeneis collaribus noti, quae captis milites addiderant; nuntii, ut credebatur, victoriae, eoque nunquam sine maxima militum laetitia conspecti: quemadmodum paucis post annis, ut probabile est, vaframentum imperatoris sui imitatus, cervam Q. Sertorius habuit.

IX. Sed illis temporibus, praeter insitam hominibus vecordiam, et in metu cuivis superstitioni facilem, ludibriis hoc genus terribilem speciem A. Pompeii tribuni plebis mors acerba et inopinata circumdederat. Batabates quidam Matris Magnae pessinuntius sacerdos, Romam veniens, ex adyto numinis vocem missam senatui exposuit: *pollutum deae fanum esse, romanaeque urbis nomine publice adhibenda piacula: obtemperantibus felicia tempora, et ingentes bello victorias fore.*

X. Senatus, quod id sanctissimarum et antiquissimarum religionum fanum habebatur, homini, tanquam deorum legato, lautia et locum comiter decrevit, templumque voveri deae iussit. Haec annuntiaturus populo Batabates quum rostra conscendisset, ubi concio

§. 8. Virg. Aen. IV, 139. — Plutarch.
§. 9. Diodor. lib. XXXVI. — Plutarch. — Cic. pro Sext. cap. 26.
§. 10. Diodor. — Plutarch.

ei ab alio tribuno data erat. A. Pompeius agyrtam appellando, verba facere, coronamque auream gestare vetuit: cum corona enim inusitatae magnitudinis, et veste picta, auroisque filis intertexta, processerat.

XI. Sed ille quidem, *non suam magis, quam Magnae Matris iniuriam esse*, increpans, publico abstinuit. Pompeium, ubi dimissa concione domum vix pervenerat, ardens febris tanta saevitia corripuit, ut, amissa voce, intra triduum exspiraret. Iste casus horrorem in omnium animos sparsit: redditusque Batabati solitus ornatus; ipse, quum multis muneribus auctus proficisceretur, ingenti non virorum modo, sed etiam mulierum agmine deductus est.

XII. Ceterum Cimbri sociique, castris Romanorum adequitantes, quo illos ad pugnam elicerent, neque factis ferocibus ullis, neque verbis abstinebant. Ipsum quoque imperatorem quidam Teutonorum, armis et corporis habitu conspicuus, singularem ad pugnam provocabat. Ei respondit Marius, *siquidem finiendae vitae cupidus esset, uti se suspenderet:* deinde, ostenso parvae staturae et exactae propemodum aetatis gladiatore, *hunc ei se parem dare*, per ludibrium dixit; *illum si superasset, cum victore honestius dimicaturum.*

XIII. Nondum ea insania ceperat animos, ut provocationem etiam commilitonis sprevisse probro, contra decus militiae et utilitatem publicam gladiatorio more sanguinem vitamque profundere, magnum et virtute egregium haberetur. Hostes, ubi pugnae copia non fiebat, impatientia morae ad oppugnationem castrorum versi, continuo triduo ad vallum intulerunt

§. 11. Oros. V, 16. — Front. Strat. IV, 7.

§. 13. V. C. 650; A. C. 102. — Liv. Epit. — Oros. — Plutarch. — Flor. III, 3. — Vell. II, 12.

signa. Sed nemine contra exeunte, quum missilibus inulti caderent, praeter castra Marii ducunt, *Italiam petere* clamitantes; *si quid ad uxores romani milites vellent, se mandata perlaturos.*

XIV. Sexto demum die postremum agmen castra praeterisse fertur: tantam fuisse armatorum multitudinem. Neque deinceps una, sed tripartito incesserunt: Teutoni, qua proximum ad Alpes iter erat; Cimbri circumitu petebant Athesin, Helvetiis ad Noricas Alpes pergentibus. Marius, simul atque praetervecta hostium agmina fuerant, Teutonos, unde proximus Italiae metus, ita subsequi coepit, ut quam proxime illos stativa semper poneret, sed locis idoneis, et diligenter munitis.

XV. Sic ad Aquas Sextias processum: inde quum parum ad Alpes itineris restaret, eo maxime loco de summa rerum dimicare Marius statuit. Erat castris ita captus locus, ut hostibus quidem superiora, eoque tutiora essent; ceterum vallem fluviumque hostes tenerent. Id quamvis dedita opera factum a Mario quidam prodiderunt, propius fidem est, profectum a metatorum imprudentia vitium, consilio ducis, in occasionem victoriae versum esse: nam ille sitim metuentibus, digitum protendens, *En*, inquit, *aquam, sed sanguine venalem;* succlamantibus, *duceret ergo, priusquam aestu sanguis exaruisset, prius esse munienda castra* respondit.

XVI. Hoc opus dum demisso vultu miles aggreditur, a calonibus ortum pugnae initium est; qui aquatum cum armis, qualia cuique fors obtulerat, profecti, quum a paucis hostium turbarentur, sublato clamore,

§. 15. Flor. — Plutarch. Apophl. Rom. cap. 29, et in Mario cap. 38. — Front. Strat. II, 7.

manus conseruerunt: aegreque militem continebat Marius, de agasonibus et iumentis sollicitum; donec, Ambronibus in proelium procedentibus, ipse quoque instruxit suos. Exercitus hostilis haud postrema pars Ambrones erant, ad triginta hominum millia, eorumque maxime opera victi Mallius Caepioque dicebantur.

XVII. Hi, licet onusti cibo, meroque accensi erant, non tamen incomposito gradu, neque incondito ululatu, sed militariter incedebant: cum pulsu armorum et tripudiis nomen *Ambronum* increpantes, quod sibi cognomentum ex latrocinandi licentia sumpserant (nec enim gentis hoc vocabulum est); eoque Galfridi tempore britannicus sermo nebulones significabat. At hanc antiquitus appellationem etiam Ligures habuerant. Ergo quum, in prima acie collocati, hunc clamorem audissent, suum esse nomen ingeminantes, haud minorem reddiderunt. Ceteris etiam utrinque copiis, ut suis adderent animum, conclamantibus, ferociter concursum est.

XVIII. Sed Ambrones in transcensu fluminis occupatos Ligures turbaverunt: mox romanae legiones, a locis superioribus magna vi incumbentes, retruserunt ad amnem; multisque inter consternationem mutuo impedientium trucidatis, ipsi quoque, amne superato, reliquos convertere aciem non ausos, ad munimenta plaustrorum, quibus pro vallo utebantur, prosequuti sunt.

XIX. Ibi vero terribilis et foeda visu facies fuit: mulieres cum horrendo clamore et ululatu, gla-

§. 16. Plutarch. Apoph. Rom. cap. 29, et in Mar. cap. 38. — Oros. — Fest. — Veget. III, 10.

§. 17. Scalig. in Euseb. n. 1060. — Galfr. Hist. Britann. VIII, 6, 14 et 23. — Plutarch.

diis ac bipennibus raptis, inter armatos Erinnyum speciе discurrebant, non suos minus, quam hostem, impetendo; *proditores* enim appellabant, *qui toties partas splendide victorias infami fuga corrumperent;* neque ferrum aut vulnera pavebant, quin ubivis occursantes, scuta Romanorum, et ipsos saepe gladios nudis manibus comprehenderent. Hunc eo die exitum forte magis, quam voluntate consulis, commissa pugna habuit.

XX. Nox neutris satis laeta sequuta est; quum clade suorum Teutoni dolerent; Romanos castra nondum permunita, hostium dissoni strepitus, belluarumque quam hominum vocibus similior stridor, sollicitos haberent; ipso quoque Mario curarum non experte, memori tamen imperatoriarum artium, quas vix alio tempore copiosius prudentiusque explicuit. Nam et maiorem ex re male gesta trepidationem apud hostes haud immerito coniectans, quo incertos consilii, insomnesque teneret, tota nocte per paucos suorum clamore intervalla brevia sublato, suspensos, et omnibus momentis impressionem exspectantes ita defatigavit, ut postridie, viribus prope defectis ad proelium venientes, leviore negotio devicti esse credantur.

XXI. Eadem nocte Claudium Marcellum cum tribus millibus misit ad insidenda iuga, quae silvis opaca castris hostium a tergo imminebant, ut pugna coepta in aversos cum tumultu decurreret; quoque plus inferret terroris, ad speciem multitudinis, agasones, lixasque armatos simul ire iubet, iumentorumque magnam partem. Stratis detractis, binisque tantum centunculis relictis, ceteras copias, cibo ac quiete

§. 21. Front. Strat. II, 4 et 9 — Plutarch. — Polyaen. Strat. lib. VIII. — Liv. Epit. VII, 14. — Oros. V, 6. — Senec. de Ira I, 11. — Eutrop. Flor. III, 3.

refectas, orta luce ante castra in aciem locat, quo et hunc laborem ad se per iniqua loca subeundi hostibus, adderet: equitatum tamen in campum permittit.

XXII. Hostes ira magis, quam consilio, quae maxima aut sola res exitio gentibus istis fuit, correptis subito armis, nec exspectato, donec ad se veniretur, in adversum collem ruunt: sed ex superiore loco vim facientibus Romanis, qui pilo omisso gladiis ac umbonibus, ex praecepto simul exemploque consulis rem gerebant, repressi, pedem in planitiem referunt. Ita quum usque ad meridiem neutro inclinante victoria pugnatum esset, aestu atque lassitudine fatiscere Teutonorum acies coepit. Sic affectis hostibus, ubi decurrente, ut iussum erat, Marcello, terror inopinatus a tergo ingruit, ancipiti metu distracti sunt ordines: neque proelium deinde, sed caedes ad multam noctem fuit, quum nec ad pugnandum ultra, nec ad fugiendum, aut vires lassitudo, aut animos reliquisset.

XXIII. Armatorum millia centum his duobus proeliis oppetiisse mortem, aut capta esse, relatum apud auctores, qui modestissimi in aestimanda clade fuerunt: ab aliis caesa traduntur ducenta millia, capta nonaginta; inter quos et rex Teutobodus, vir proceritatis eximiae, proximo in saltu comprehensus est; alii quoque reguli, per Alpestria fugientes, a Sequanis excepti retractique. Neque desunt, qui occisum ibi Teutobodum scripserint: unde tot postea seculis argumentum fabulae fuit, qua ossa quaedam portentosae magnitudinis, pro Teutobodi reliquiis, qua-

§ 23. *Mercure français*, *ann.* 1613. — Gassendus in vita Peiresc. libb. III, IV.

dragesimo ante anno, quam haec scriberem, admirata Gallia est, donec doctorum hominum scriptis paene puerilis error detegeretur.

XXIV. Porro de mulieribus Teutonorum eadem, quae de cimbricis postea, referuntur. Romani, quum uxores etiam liberique hostium interissent, neque plus tribus millibus capitum fugisse crederetur, universam a se Teutonorum gentem esse deletam gloriati sunt. Hoc modo pugnatum ad Aquas Sextias cum Teutonis esse, non modo plures et nobiliores auctores sequenti probabilius visum; quibusdam Cimbros ponentibus, Teutonorumque in quintum Marii consulatum transferentibus cladem: sed nomen ipsum Teutobodi, ab iis quoque, qui in ceteris discrepant, commemoratum, quod muneris potius, quam hominis fuisse crediderim, ut prioribus credam, efficit; nec enim aliud, quam Teutonorum imperatorem, significat, ut honoris magis, quam hominis, vocabulum fuisse videatur.

XXV. Ceterum quidquid ex tot provinciarum spoliis multorum annorum felici latrocinio congestum ab hostibus fuerat, quum in manus Romanorum incidisset, omnium consensu imperatori (universi enim exercitus conclamatione appellatus Imperator fuerat) donatum est: nemine non confitente, *nullam ei satis dignam ex victoriae fructu referri gratiam posse, qui rerum adeo laetarum auctor unus exstitisset.* Magnificentissime his opibus usum fuisse consulem, neque arcam potius pecunia, quam domum gloria, locupletasse reperio.

§. 24. Oros. — Diodor. ap. Vales. — Vell. II, 12. — Auct. de Vir. ill. cap. 67. — Sidon. Carm. XXIII, 13.
§. 25. Plutarch. — Diodor. lib. XXXVI.

XXVI. Quippe, convocata concione, « Vos quidem,
» inquit, milites, neque meam de vobis, neque pa-
» triae spem fefellistis. Senatus triennio ante vos
» comparavit cum exercitu, quo Numidiam pacavi-
» mus; ego vos praetuli, et, quum mihi data esset
» optio, has legiones aliasque delegi. Nec profecto
» aut vos imperatoris, aut me militum poenitere de-
» bet. Meis auspiciis, consiliis, ductu, vestra virtute,
» truculentissimi Teutonorum domiti animi; immania
» corpora, quorum impetum non romana, non bar-
» bara illa sustinere acies potuit, vestris manibus
» prostrata sunt.

XXVII. « Hi Barbarorum omnium pugnacissimi
» fuerunt: quorum clade, credite mihi, milites,
» Cimbros etiam et Helvetios vicimus. Cuius victoriae
» magnitudinem neque nos, ad edenda, quam prae-
» dicanda, clara facinora aptiores, pro meritis expo-
» nere possumus; et hoc melius tantis exempta pe-
» riculis patria, florentesque facundia viri facient.
» Ego interim pro concione militaribus donis prae-
» stantem quorumdam virtutem ita honorabo, ut se
» condignum et benignum recte factorum aestimato-
» rem nactos esse intelligant.

XXVIII. « Sed quoniam universus exercitus ita se
» gessisse videtur, ut nemo vel laudis, vel praemii
» exsors esse debeat; plura quidem et ampliora se-
» natui patriaeque reservo, ne illorum in vos beni-
» gnitatem praeripere videar: ceterum in praesentia
» meam quoque munificentiam aequum est vos ex-
» periri; ut et aliquod pro exhaustis laboribus su-
» sceptisque periculis habeatis operae pretium; et
» ad reliqua belli eundem animum, eandemque pa-
» tientiam et virtutem, et quo maxime superiores
» fuimus, amorem disciplinae, eo lubentius reti-
» neatis.

XXIX. « Sed unde mihi liberalitatis materia, quum » praedam, ex qua donari milites ab imperatoribus » solent, mihi omnem concesseritis? neque redonare » vobis eam audeo, ne vile mihi vestrum munus, ve- » strorumque animorum illustre testimonium esse pu- » tetis. Igitur, quod unum relinquitur, non inter- » cedetis, quo minus, quod meum esse voluistis, » eo, tanquam re mea, quemadmodum libuerit, utar. » Vendi iubebo; sed non nisi vobis, atque ita, ut » nequem vestrum poeniteat emisse. » Vilissimo deinde pretio curavit addicendum: eoque facto non tantum militibus ad omnia deinde promptissimis usus est, sed etiam principibus civitatis, quibus contemptui odioque fuerat, confessionem extorsit, pluris esse, quae sibi quisque dederit, quam quae transmissa a parentibus habeat; et natales, quamlibet sordidos, facile tantis virtutum radiis, ad aemulum clarissimis domibus splendorem illuminari.

XXX. Neque diu dubitatum fuit, quum designandi novi consules essent, quin tam et fortis bellator, et magnificus victor, absens quintum crearetur: quo id etiam, quod adversus ceteros Barbarorum exercitus restabat operis, illius potissimum auspiciis ac ductu gereretur. Massiliensibus deinde, quorum fortis fidelisque opera eo et superioribus pluribus bellis fuerat, quum alia quaedam de manubiis, tum fossas, quas ad Rhodanum duxerat, dono dedit: unde vectigal civitati, uberesque proventus fuere, donec id opus oblitum coeno, et impellentibus undis arena repletum, Aquarum Mortuarum faciem nomenque nostrum ad aevum pertulit.

§. 29. V. C. 650; A. C. 102. — Diodor. apud Vales.
§. 30. Liv. Epit. — Eutrop. — Strab. lib. IV. — Olivar. in Melam II, 5. — Plutarch. in Mar. cap. 34.

XXXI. Sed et hostes terram Massiliensium, quam vivi vastaverant, mortui magno affecerunt commodo: nam ossa in sepes vinearum versa, tabo carnium ita pinguefacta arva sunt, ut nunquam largiori segete luxuriaverint. Tantarum rerum laetitiam, velut de industria prosperas res accumulante fortuna, novae subinde causae duplicarunt. Armorum hostilium splendidissimis triumphalem ad pompam reservatis, cetera cremare diis victor constituerat.

XXXII. Magno sacrificio instructo, laureatus circum exercitus stabat: ipse, de more sumpta praetexta, incinctus cinctu gabino, facem accensam corripuerat, iamque ambabus manibus elatam in caelum rogo parabat subdere, quum accurrentes citatis equis amici moram expectationemque et ipsi, et ceteris iniecerunt. Sed quum ad imperatorem venissent, desilientes equis decreta senatus nuntiant, literasque porrigunt, quibus ea perscribebantur.

XXXIII. Quibus lectis, Marius, *quando ita senatui populoque romano visum esset, quod felix faustumque illi facerent, consulatum se accipere*, ait; *triumphum* (is quoque decretus fuerat) *celebraturum, ubi reliquis Barbarorum deletis copiis victoriam consummasset.* Magna omnium admiratione excepta vox est, quae prima inter homines haberentur, propemodum contemptim differentis; maior deinde fiducia cepit animos, minime quidem facturum fuisse arbitrantium, nisi aut virtute, aut deorum monitu fretus, certam sibi de Cimbris quoque victoriam promitteret.

XXXIV. Post haec inter plausum exercitus, strepitumque armorum, consul altera quoque laurea, legatis senatus imponentibus, decorus, facem subdi-

§. 32. Liv. Epit. VIII, 9, et X, 7.

dit victis armis, sacrificiumque peregit. Circum haec tempora lustrum quartum atque sexagesimum duo Metelli fratres patrueles fecerunt, Q. Numidicus L. F. et C. Caprarius Q. F. censores. Inquieta haec et severitatis atque vitiorum conflictu difficilis censura fuit.

XXXV. L. Apuleius, cuius maxime opera C. Marium quartum consulem factum diximus, ab eadem amicitia, Q. Metelli acerrimus osor, censorem creatum domo per vim extraxerat, et in Capitolium confugientem armata manu obsederat; donec equitum romanorum indignatione, non sine multa caede reiectus est: cum ergo Apuleium, quum tribunatu abisset, itemque opprobrium curiae C. Glauciam Q. Metellus censor notabat: idem insititium C. Gracchum censu prohibebat: quod utrumque multitudini adversum, maximas in civitate contentiones excitavit.

XXXVI. L. quidam Equitius Caium Tiberii Gracchi filium esse simulabat, favente plebe, et ad ea, quae volebat, credenda facili. Sed censor *tres omnino filios fuisse Tiberio* dictitans, *quorum unus in Sardinia miles, alter Praeneste infans, tertius postumus Romae decessisset*; *neque clarissimae familiae fulgorem obscuri homuncionis sordibus inquinari oportere*, in sententia persistebat; adeo incalescente rixa, ut ad extremum lapidibus a furente vulgo impeteretur.

XXXVII. Sed et postea vir illorum temporum sanctissimus seditionibus vulgi vexatus, et ad summam

§. 34. Sigon. Comment. in Fast. — Pigh. Annal. — Appian. Civ. I. — Vell. II, 8. — Cic. p. Sext. c. 47.

§. 35. Oros. V, 17.

§. 36. Cic. pro Sext. cap. 47, et de Orat. III, 41. — Appian. — Auct. de Vir. illustr. cap. 73. — Flor. III, 16. — Val. Max. IX, 7 et 15. — Diod. apud Vales.

civitate pulsus est: L. Apuleii primum tribunatu, deinde P. Furii, cui equum publicum censor ademerat: sed tum a collega Numidici Metello, Glaucia et Apuleius exempti notae, et in senatu retenti sunt. Neque dubium est, quin idem popularium studiorum tam metuens, etiam a C. Graccho censum acceperit: pro cuius asserendo statu violentissime concitata multitudo, supra consuetam pervicaciam insaniebat.

XXXVIII. Igitur et Gracchorum sororem Semproniam, Scipionis Aemiliani viduam, tribunitio iussu in populi concionem adductam legimus: sed eandem, licet ipsa fori facies, vix primoribus viris sine horrore ferenda, minaeque amplissimae potestatis, et innumerabilis populi fremitus, obiecta mulieri omnium earum rerum insuetae essent, tamen adigi nequivisse, ut Equitium pro filio fratris, osculo ferendo agnosceret. In eadem censura Q. Metellus, quod ob cimbricas maxime clades multo pauciores, quam superioribus lustris, censi cives romani fuerunt, orationem ad populum de maritandis ordinibus, et augenda prole habuit, multis dehinc aetatibus celebrem.

XXXIX. Nam et Augustus Caesar tanti eam fecit, ut senatui totam legeret, populoque per edictum commendaret; et Hadriani adhuc successorumque temporibus gravitate dictionis, et sententiarum salubritate se commendavit: neque referre piget inter alias eminentem, quo magis pudefiant nostra aetate, quos divinorum ex certissima disciplina peritos, pietate tamen ii vincunt, qui rationem unam ducem, inter multas superstitionum ineptias, errorumque inexplicabiles humana industria labyrinthos, habuerunt.

§. 37. Val. Max. III, 8.
§. 38. Agell. I, 6.
§. 39. Sueton. August. c. 89. — Agell.

XL. Igitur, *deos quidem immortales posse omnia*, in ea oratione Metellus dixit; *sed hominibus nullam esse causam opinandi, indulgentiores sibi fore, quam sint in liberos boni sapientesque patres.* Ceterum amor caelibatus, aliis aliisque causis ad finem Vrbis duraturus, iam tum inoleverat: dum, puellis aut etiam maribus illudendo, corrupta iuventus, vitato matrimonii onere, libidinem solutius exercet. Cui tamen flagitio sub ea tempora haud raro obviam itum: iudicio quoque memorabili, quod C. Cosconium, Servilia lege reum, multisque et certis criminibus nocentem, in odium accusatoris Valerii Valentini iudices absolverunt, ob recitatum Valerii carmen, quo puerum praetextatum, et ingenuam virginem a se corruptam, poëtico ioco significaverat.

XLI. Hoc etiam anno male contra fugitivos in Sicilia res a C. Servilio praetore gestae: capta quoque castra eius auctores habeo. Sed in his quidem rebus sequi Diodorum tutius esset, genitum in Sicilia, temporibusque, quibus ista gerebantur, supparem; modo transmissus ad nos integer ille scriptor foret. In iis quas habemus reliquiis magis desidia, quam clades Servilii, et is, quod nihil in eo imperio memoria dignum fecisset, accusatus postea Romae solum vertisse traditur.

XLII. Nam Athenioni proclivia omnia praetoris ignavia fuisse creditum est; ad quem, exstincto forte Tryphone, summa servilis imperii pervenerat. Quamquam, ut verum fatear, non video, quid obstet, cur non et victum ab Athenione Servilium, et ex eo casu deinde timidiorem factum, occasiones pugnandi vita-

§. 40. Val. Max. VIII, 1.
§. 41. Diod. lib. XXXVI.
§. 42. Diod. ap. Vales. — Flor. III, 19.

visse credamus. Is certe, sumpta veste purpurea, argenteoque baculo, et diademate, quum vicos, castella, oppida impune diripuisset, ad magnarum urbium obsidionem animum adiicere coepit.

XLIII. Messanam quidem parum abfuit quin improviso impetu caperet. Huc omnia, quae alicuius pretii essent, ut ad tutam custodiam, comportata ex agro mamertino fuerant. Eo magis cupiditate amplissimae praedae illectus, insidias solemne sacrum in suburbio celebrantibus struxit. Ceterum id, ut impetu formidabile, ita vanum exitu consilium fuit. Athenio Macellam, punicis quoque bellis haud ignobilem locum, communivit: inde emissis praedonum catervis, omnia circum longe lateque populatus, eam de se famam excivit, ut non nisi consulari imperio opprimendus crederetur.

XLIV. Eam provinciam M'. Aquillius inito magistratu consul accepit: quia bellum cimbricum decretum C. Mario; Q. Catulo prorogatum in sua provincia exercituque imperium fuerat. Nova prodigia, novasque expiandorum caerimonias annus iste habuit. In Aventino lacte pluit: ancilia cum strepitu mota sunt: minori haec terrore civitatis, ut in re saepius audita: plus inusitatae obscoenitatis exemplo movit animos, quod servus Q. Servilii Caepionis Matri Idaeae se praeciderat; tales iam fructus incipiente edere pessinuntii sacerdotis in Vrbem adventu.

XLV. Servus ex responso haruspicum trans mare exportatus est, ne unquam Romam reverteretur: urbs lustrata: capra cornibus ardentibus per urbem ducta, porta Naevia emissa, relictaque. Inter haec

§. 44. V. C. 651; A. C. 101. — Diodor. — Iul. Obseq. — Liv. Epit.
§. 45. Liv. Epit. - Flor. III, 3. — Plutarch. in Mar. cap. 36. — Freinsh. ad Flor.

Cimbris noto itinere per Noricas Alpes in Italiam irrumpere conantibus, Q. Catulus, ne custodia locorum plurium divideret copias, deductis undique praesidiis, iuga montium deseruit; ut in Carnos regressus, Athesis fluminis obiectu hostem moraretur, castris in citeriore ripa positis.

XLVI. Pro Athesi fluvio Plutarchus Atisonem ponit: idque hodie viris eruditis placere video. Sed neque Atisonem recte pro Natisone nominari reor: et quidquid sit de nomine, potius ad Athesin haesisse Cimbrorum impetum, quam longius remotum flumen crediderim, quia tridentinis iugis degressos, et Venetiae deliciis effeminatos invenio; quod situi circa fluvium Athesin examussim congruit: sed ad historiam redeo. Cimbri, discessu proconsulis vacuum ad Alpes aditum nacti, quamquam hiems erat, nivibusque montium creverant vertices, nullam itineri moram fecerunt, quin per glaciem et altas nives, nudatis etiam nulla necessitate, sed ad ostentationem patientiae, corporibus, ad summum eniterentur.

XLVII. Dehinc latioribus scutis insidentes non descenderunt, sed per lubrica gelu praecipitia, et confragosas rupes in modum ruinae provoluti sunt. Q. Catulus in tridentino saltu ita se muniverat, ut iunctum ponte flumen utrinque operibus amplecteretur; maiora castra in citeriore ripa, minora versus hostem essent. Cimbri, quum perventum ad amnem esset, manus et clypeos obiecisse ruentibus aquis dicuntur, quasi fluvium retenturi: quod non tam ab ipsis stolide factum, quam a scriptoribus pueriliter creditum autumem; quorum nonnulli de iisdem Cim-

§. 46. Flor. — L. Ampel. Plutarch. — Oros. V, 16. — Senec. de Ira III, 3. — Frontin. Strat. IV, 1, 13.

§. 47. Strab. lib. VII. — Aelian. Hist. var. XII, 23. — Posidon. apud Strab

bris celticisque gentibus aliis retulerunt, eas contra exundationem aquarum gladios stringere, et velut in hostem, atque sensurum, vulnera moliri: quae merito severiores etiam Graeci, ceteroquin laeta fabulis natio, pro ridiculis et anilibus commentis explosere.

XLVIII. Certe flumina sic transiri cum exercitu posse, si quod firmissimum robore est, ad frangendum aquae impetum supra, ceteri inferiore vado permeent, multis exemplis magnorum imperatorum constat. Nam et postea Pompeius ita Cyrum in Albanos tendens transmisit, et Rubiconem Caesar, et alios alii. Tale potius aliquid eo tempore tentatum a Cimbris fuisse ratio dictitat, quam ut amnium fluenta teneri manibus posse crediderint; nisi forte, priusquam ad Athesin penetrarunt, fluvios nullos domi, nullos in tot aliis provinciis, quas pervagati populando fuerant, viderunt.

XLIX. At Cimbri, postquam ista transeundi fluminis vana ratio apparuit, magnos iniecerunt in profluentem arborum truncos, ut pontem Romanorum convellerent: totas etiam cum radicibus arbores, et fragmenta rupium giganteo nisu ingesserunt, quo in adversam ripam, velut aggere iacto, transcenderent. His rebus tantus Romanis iniectus terror, ut ex maioribus castris palam fuga inciperet fieri: quam ubi nullis precibus hortamentisque proconsul impedire potest, praeclaro consilio, ut signa potius et ducem sequuti, quam timore ablati viderentur, convelli aquilam iubet, et in primum agmen cursu perlatus, servatis ordinibus proficisci coëgit.

L. Equitum tamen partem abripuerat sparseratque consternatio: inter quos et M. Scauri filius, severita-

§. 49. Plutarch. Apophth. Rom. cap. 30, et Mar. cap. 37. — L. Ampel. — Front. Strat. IV, 1. — Auctor de Viris illustr. cap. 72. — Plin. XXII, 6.

tis paternae, pudorisque ingenui miserabile futurus exemplum, quum Romam venisset, denuntiante patre ne in conspectum suum accederet, animam, quam hostilibus armis reddere timuerat, suo gladio, propriisque manibus expulit. Minora castra quum fortissime defenderentur, Cimbri virtutem militum honorantes, illaesis abire permiserunt, aeneum taurum iurati, quem deinde inter manubias Q. Catulus domi suae habuit.

LI. Cn. Petreio Atinati facti eius gloriam adscribi video: qui centurio primipili tribunum, quod per castra hostium erumpere dubitaret, interfecit, legionemque in locum tutiorem deduxit; obsidionali corona mox a militibus donatus. Etiam L. Opimii clarum tum nomen fuit, qui provocatorem Cimbrum interfecerat. Per haec tempora Vrbem amentia potius hostium, quam viribus suis consiliisve servatam invenio; quam si statim infestis signis petivissent, non in minore consternatione offensuri fuerant, atque olim eandem ab alliensi pugna Galli repererunt: nunc consilii cum sociis capti memores, ut qui primi venissent in Italiam, ceteros opperirentur, agrum circa Athesin fuga Romanorum apertum late populati, mora belli in otii et luxus occasionem versa, indomitam prius vim mollitia caeli solique italici, et cultu ac cura corporum delicatiore fregerunt.

LII. Olim enim agere sub dio, lavari frigida, vesci cruda soliti, iam aestiva sub tectis agitabant, aquis calidis, carne cocta, scitamentis etiam et condituris, quales Italiae fere mollissimus tractus Venetiae promit, utebantur: pro labore, vigiliis, aestus frigorisque patientia, animis corporibusque mollitiem indu-

§. 51. Flor. — Plutarch. — Dio apud Vales.

cebant. Ceterum excitus a trepido senatu C. Marius in Vrbem venerat, dilatoque priore de causa triumpho, et quia optime meritus exercitus aberat, quum de rebus omnibus colloquutus, adversus imminentes metus populum romanum confirmasset, in castra Catuli profectus, suas etiam copias evocat e Narbonensi Gallia, ubi post teutonicam pugnam eas reliquerat.

LIII. Quippe Catulus, quantum in re obscura colligi coniecturis potest, non prius consistere cum pavente exercitu, quam ad Padi ripam, potuerat. Eo dum contendit, Cimbrorum pars ad amnem, qua transeundum Catulo erat, se obiecit. Ille, spem unam salutis habens, si flumen liberasset, in proximum collem avertit iter, tanquam ibi castra locaturus; paucisque in conspectu hostium positis tabernaculis, excitari ignes, strui vallum, lignatum etiam exire quosdam iubet: interea solvi sarcinas, deponi onera, deseri ordines ac signa vetat.

LIV. Ita decepti Cimbri, dum stativa illic habiturum Romanum putant, ipsi quoque castris capere locum, et necessaria ex regione circumiecta eo convectare instituerunt. Quod ubi factum proconsul animadvertit, maioremque Cimbrorum partem per agros sparsam, subito eductis copiis et amnem transcendere, et castra hostium turbare potuit. Quum deinde marianus exercitus venisset, trans flumen iterum castra mota, ut Italia Cispadana ab hostium incursionibus tuta esset.

LV. Ibi L. Cornelii Sullae praeclara opera exstitit, qui infensus invisusque Mario ad Q. Catulum se contulerat, et maximis quibusque rebus ab eo praefectus, adversus inalpinas gentes multa prospera proe-

§. 53. Front. Strat. I, 5.

lia fecerat. Is tum, arcto ubique commeatu, quum ex agro, vastationibus exhausto, tanti alendi exercitus essent, tali industria egit, ut et Catuli copiis annonam uberem praestaret, et ab his etiam Marianorum sublevari egestas posset; hinc quoque auctis inter consulem et Sullam odiis.

LVI. Cimbri, coniunctos adversum se Romanorum exercitus venire conspicati, legatos ad consulem miserunt, agros urbesque suis et fratrum sedibus suffecturas postulantes. Teutonos enim adhuc exspectabant; de clade illorum nihildum credentes, cuius etiam nuntios excruciaverant. Marius, quaesito, *quos illi fratres dicerent?* quum *Teutoni* nominarentur, ridentibus qui aderant, « Omittite, inquit, fratres: » tenent hi acceptam a nobis terram, et aeternum » tenebunt. » Tum legati se ludibrio haberi sentientes, *poenas Mario* minati sunt, *quas Cimbris daturus esset statim; Teutonis, simul atque adfuissent.*

LVII. « Atqui adsunt, inquit Marius, neque sane » civile foret, vos fratribus vestris insalutatis disce- » dere. » Ad quod verbum, quum introducti Teutonorum reguli vincti essent, omnis de fortuna eorum exempta dubitatio est; Cimbrique, his rebus auditis, continuo moverunt castra, et cum paucis suorum ad vallum romanum adequitans Boiorix, Marium ad pugnam provocavit. Ille, *quamquam non esset moris apud Romanos, ex voluntate hostium pugnandi locum tempusque legere, tamen illi daturum* respondit, *ut tertio deinde die ad proelium se pararet:* locum etiam indicavit, apud Vercellas campum (*Raudium* an *Caudium* vocari oporteat, ambigitur) qui romano equitatui

§. 55. Plut. in Sulla.
§. 56. Plut. in Mar.
§. 57. Flor. — Plutarch. — Auct. de Vir. illustr. cap. 65. — Vell. II, 12.

explicando satis patens, hostili multitudini confusionem praebiturus videbatur.

LVIII. Ad hoc proelium excogitatum a Mario ferunt, ut de fibulis ferreis duabus, quibus praefigi pilorum hastilia consueverant, una exempta, ligneus paxillus fragilis adhiberetur: quo excepta scutis hostilibus pila, neque remissuris habilia essent, et fracto ligneo clavo, gemino hostis incommodo ferrum se inflecteret; sic enim neque evelli poterat, et maiori ad circumferendum scutum impedimento erat, quam si rectum in eo stetisset. Postquam tempus pugnandi adfuit, a. d. III kal. sextil. in aciem exercitus educuntur.

LIX. Catuli copiae viginti circiter hominum millia erant. Marius duo et triginta numerabat. Ceterum Romanis omnia ad pugnandum meliora, sive consilio Marii, sive forte fuerunt. Translatitium enim est, ut felices duces, sapientes; quibus adversa fortuna fuit, etiam parum providisse credantur. Ergo et Marii artibus adscribi video, quod nebulosum diem nactus erat; quasi dies proelii non fuisset prius constituta, quam, qualis futura esset, sciri posset: cetera iam talia, ut ab ipso prospici potuerint; ita ordinata acie, ut adverso sole et vento pulvis in oculos et ora hostium ferretur, et ex splendore galearum, sicut ex captivis mox cognitum est, quasi caelum ardere videretur.

LX. Ceterum ita struxerat aciem C. Marius, ut, in medium acceptis Catuli legionibus, suos milites dextra sinistraque adiungeret, cornibus productis, et longe ante mediam aciem prominentibus. Id utrumne eo

§. 58. Porphyr. in Hor. Serm. II, 1, 14. — Caes. de B. G. I, 25.

§. 59. V. C. 651; A. C. 101. — Flor. — Oros. — Front. Strat. II, 2, 8. — Plutarch. — Polyaen. Strat. VIII.

fecerit, quia suis, et numero, et tanta modo victoria ab hoc genere hostium relata potioribus, plus confidebat; an vero, ut ipse solus cum exercitu suo vicisse videretur, priusquam ad proelium Catulus accessisset, in medio relinquam: illud enim experientiae viri, hoc moribus congruit; et ambitioni quidem illius, sed ab inimicis, adscriptum est.

LXI. L. enim Cornelius Sulla, qui proelio interfuit, auctor est: sed et ipse Catulus in libro, quem de consulatu rebusque gestis suis ad A. Furium misit, inter argumenta, quibus Marium morose malignoque secum egisse queritur, hoc recensuit. Cimbrici peditatus acies quadrata fuit, unoquoque latere passuum tria millia, praetereaque septingentos quinquaginta patente. Dextri assultabant equites, numero et ornatu conspicui: quindecim millia erant: arma singulis, lorica ferrea, scutum album; eminus missili telo, ubi ad manum ventum esset, magna gravique machaera rem gerebant.

LXII. Galeae formis inusitatis, et rictu belluarum horrentes, alatis cristis in altitudinem crescebant, ad maiorem quam essent, corporum speciem hostium oculis obiiciendam. Quum in propinqua exspectatione proelium esset, Marius, facto sacrificio, extisque porrectis, *suam esse victoriam* proclamavit: lotas deinde manus ad caelum tendens, *centum boves inmolaturum* vovit: vovit et Catulus eodem gestu *Fortunae huius diei templum*.

LXIII. Sed equitatus cimbricus, qui ab recto in Romanos itinere ad dextram deflectebat, duces quidem non fefellit, dolum hostium esse sentientes ad

§. 61. Cic. in Bruto cap. 35. — Plutarch.
§. 62. Tacit. Germ. cap. 38. — Plutarch.

circumveniendam suorum paucitatem: ceterum milites, quum temere a manipulari quodam exclamatum esset, *fugere Cimbros*, tanquam ad persequendos concitato gradu contenderunt. Ea res omnia alia fecit, quam Marius animo praeceperat; siquidem impetum suorum sequi coactus, dum inter densissimi pulveris a tot millibus excitatam caliginem incerto itinere fertur, ab hostibus aberravit: eosdem hostes in Q. Catulum improvisus itidem occursus impegit: quod ipsis timori, ut in re subita, Romano in bonum cessit, qui multitudine hostium non animadversa, integros animos, neque ulla terribili specie praeoccupatos, in proelium afferebat.

LXIV. Ita factum, ut incredibili strage, minimoque romani exercitus damno, vis illa Cimbrorum, tot per annos omnibus late imperiis gentibusque formidolosa, prosterneretur. Equites, in quos primus pugnae impetus inciderat, multis acceptis vulneribus, in suorum peditum agmen aversi, tantum consternationis intulerunt, ut ea una res universam aciem conturbaret. Vbi vero simul hostis adfuit, et velut ex composito discussa, quae diu tenuerat, nebula, sol cum vehementi vento ortus, pulvere ac splendore abstulit conspectum, et emollita insolitis deliciis corpora sudore dissolvit: non maiori labore trucidata sunt agmina, quam necessum fuit in hominibus, quos post longa et atrocia latrocinia, tanquam manibus vinctis, ad supplicium ultio divina tradiderat.

LXV. Nam etiam, quo minus effugerent, antesignani longis catenis per baltheos transmissis ordines iunxerant. Sed aestum Cimbris intolerabilem Roma-

§. 63. Flor. — Oros. V, 16.
§. 64. Plutarch.

nus adeo facile ferebat, ut *neminem ex tot millibus sudantem anhelantemve fuisse conspectum*, ipse Q. Catulus prodiderit. In hunc maxime modum fusa Cimbrorum acie, reliquiae ad castra refugerunt, vestigiis insistente Romano. Tum nova pugnae species orta: mulieres e plaustris carrisque suis, irrumpentem militem lanceis arcebant, ne suis quidem parcentes, quorum multos acerbe exprobrata fuga confoderunt; donec, novo caedis genere territae, quia crines cum ipsa cute capitis Romanus abscindebat, legationem ad Marium cum his mandatis miserunt.

LXVI. « Maritorum nostrorum interitu nec te, nec » deos incusamus, imperator: tu hostes tuos superasti; diis etiam habenda gratia est, quod fortissimos » viros, quum immortales esse nequirent, non a vili » aliqua natione aut duce, sed a te vinci voluerunt, » quem populus romanus, antiquissima belli gloria » praefulgens, non refecisset toties consulem, si alium » virtute potiorem habuisset. Ceterum ut vicisse viros, viro gloriosum; ita quo quisque est bellicosior, » maiori turpitudine cum feminis pugnat.

LXVII. » Neque vero aequum est, innocentes aliena perire culpa: quod si passi iniuriam a viris nostris estis, habetis vindictam, qua crudeliorem » optare inhumanum esset, tot concisis Cimbrorum » millibus, tot in captivitatem redactis: nos quid commeruimus, quod ex lege, quam sexui nostro natura dictavit, viros sequutae has in terras accessimus? nec si iura gentium, quidquid victi fuisset, » fieri victoris voluerunt, eidem intercedunt, quo » minus iure suo, ut magnorum animorum insita misericordia dignum est, utatur.

§. 65. Oros. — Flor. — Plutarch.

LXVIII. » Quare magna nobis spes est, te, post » excisum tot gentium terrorem ad summum gloriae » culmen elatum, virtutis parto egregie decori adiun» cturum esse illustrem clementiae famam. Haec adeo » te consequetur, si a nostris corporibus vim atque » iniuriam abstinueris. Quod si libertatem integram » abnuis, at Vestae nos sacerdotibus dona, quo sal» tem virginibus et sacris, pari castitatis servandae » lege, serviamus.

LXIX. » Sic enim sunt mores nostri: libertatem » ante vitam, pudicitiam ante utrasque ponimus. Au» dimus profecto, numinis loco apud Romanos pudi» citiam coli: huic aras esse, huic sacra constituta: » vestalium autem sacerdotio nullum in urbe vestra » censeri sanctius, diisque gratius. Igitur non a nobis » tantummodo, sed et ab hisce proficisci preces istas » puta: sic tibi Pudicitiam dicere, quae castissime a » tua Iulia colitur, *Mihi cense tributum, imperator,* » *quod mea causa benigne in has consulueris*: sic vir» gines, *Pro ancillis nostris, eiusque honore castitatis* » *et abstinentiae, quam communiter culturae sumus,* » *deprecamur.*

LXX. » Iidem dii, qui pro populi romani tuaque » victoria vota nostra audierunt, hanc a te velut ma» nubiarum partem petunt; largius quae postulaveris » daturi, quum per te plures, a quibus pure colan» tur, adepti famulas fuerint. Neque multum est, si » verum licet fateri, quod a te petimus. Ita sunt pro» pemodum in potestate tua nostra corpora, ut tamen » in sua animi maneant: non potes his invitis auferre » quidquam; si nihil concesseris, nihil retinebis.

LXXI. » Quae sint germanicarum mulierum inge-

§. 68. Oros. — Val. Max. VI, 1, 3. — Liv. X, 23.

» nia. Teutonarum te docere potuit exitus: non su-» mus cognatis nostris aut cura castitatis, aut con-» temptu mortis inferiores. » Haec ubi irrita rediit legatio, Romanique fas esse negarunt concedi, quod postulabatur, proxima nocte totis castris cimbricis mulieres, suffocatis elisisque passim infantibus, aliae ferro inter se concurrerunt, partim suspendio finierunt vitam: memorant conspectam, quae pedibus suis duos filios, se ipsam e subrecto temone suspenderit.

LXXII. Viros etiam, qui vel effugerant cladem, vel relicti praesidio aut ob causam in castris fuerant, inopia arborum, funes iugales obductos ad cornua aut crura boum alligasse, deinde stimulis concitasse armenta ad cursum, quo strangulati obtritive interirent: reguli interea duo mutuis vulneribus conciderunt. Sic quoque superfuisse feruntur ad hominum millia sexaginta, quos in captivitatem victor abstraxit. Caesorum a nonnullis centum viginti millia referuntur, quidam alia viginti millia adiiciunt huic numero; quum Romani de utroque exercitu trecentis minus desiderati essent.

LXXIII. Reguli Cimbrorum, Boiorix non inultus, aliusque nomine Lugius, in acie ceciderunt: Claudicus et Cesorix capti sunt. Signa militaria marianus exercitus duo tantum cepit: qui sub Catulo militabat, unum et triginta. Hoc argumento quum minime ambiguum esset, penes utras illo die romanas copias victoriae pars maior fuisset, tamen, ad se trahentibus praedam Marianis, aliud adiectum est evidentius: parmensibusque legatis, qui tum forte aderant, velut

§. 71. I. Sarisb. Polycrat. VII, 25. — Val. Max. — Flor. — Oros. — Plutarch. in Mar. cap. 14. — Liv. Epit. — Eutrop.

§. 73. Iuven. Sat. VIII, v. 253. — Eutrop. — Plutarch.

arbitris delectis, ostensum a militibus Catuli est, pila, quibus hostes transfixi iacebant, suis emissa manibus esse; id enim cognoscere promptum erat ex hastilibus, in quibus imperatoris sui nomen inscripserant.

LXXIV. Mario tamen priorum rerum splendor, et consulatus nomen, huius quoque victoriae gloriam sic adiudicavit, ut vix tenuis inde strictura Catulo relinqueretur. Iam tum his rebus in Vrbe auditis, quum initio noctis nuntius pervenisset, nemo fuisse dicitur, quin cum domesticis hilariter epulando, inter deorum nomina C. Mario libaret. Sed in communi civitatis laetitia, studium tamen romanae plebis eminebat, quae alioquin Marii tota, nimiis in caelum laudibus efferendo, *tertium post Romulum Camillumque conditorem* appellabat; *huic soli triumphum dandum* dictitans, *neque societate cuiusquam imminuendum tanti viri imperatoris honorem.*

LXXV. Ceterum excludi Catulum ne ipse quidem volebat, non invidiam modo aliam veritus, sed etiam, ne militibus Catuli reclamantibus, suo quoque triumpho impedimentum obiiceretur. Quin et alio facto modestiam haud vulgarem praetulit: quum enim totius civitatis consensu, tanquam haud dubius servator Vrbis exceptus esset, duplexque triumphus offerretur, contentus uno fuit; simulque de Teutonis ac Ambronibus, quos ad Aquas Sextias, et de Cimbris, quos iuxta Padum vicerat, speciosissime triumphavit.

LXXVI. Inter nobiles captivos Teutobodum regem ante currum egit, tantae proceritatis virum, ut super tropaea ipsa emineret: quae res staturam arguit pedum vulgarium decem, aut eo amplius. Duxit et Q.

§. 74. V. C. 651; A. C. 101. — Val. Max. VIII, 15. — Plutarch.

§. 75. Cic. Tusc. Quaest. V, 19. — Liv. Epit. — Plutarch. — Euseb. — Auctor de Vir. ill. cap. 67. — Val. Max. II, 2.

Catulus de iisdem Cimbris triumphum: utrumque suus prosequutus est imperatorem exercitus: quem, deletis ad internecionem ceteris, Tigurinorum autem copiis ex Noricarum Alpium praesidio fuga dilapsis, nec attinebat iisdem in locis detineri, et operae strenuissime navatae praemium eripi iniquum erat.

LXXVII. Quamquam et in castris iam honorem quibusdam imperatores habuerant, quorum maxime conspicua virtus fuerat. Nam et Atinati Petreio, a quo servatam in minoribus Catuli castris legionem diximus, datum, ut, Mario Catuloque adstantibus, immolaret foculo posito ad tibicinem praetextatus: et Camertium duas cohortes, quae prae ceteris egregium certamen ediderant, civitate romana totas donavit Marius; idque postea, quum fecisse contra leges diceretur, ita defendit, prae strepitu armorum se legum vocem tum exaudire non potuisse.

LXXVIII. Quinto etiam Sertorio virtutis causa honor est habitus, quod vestitu gallico Cimbris immixtus, multa utiliter explorata ad Marium retulerat. Post haec monumenta de manubiis imperatores fecere: C. Marius templum Honoris atque Virtutis; Q. Catulus, quod Fortunae huiusce diei voverat. Suam aedem Marius, spreta peregrinorum marmorum nobilitate, artificumque graecorum ingeniis, per C. Mucium romanum hominem vulgari lapide curavit aedificandam; invidia, credo, ingenuarum artium, quibus quod plerosque inimicos suos delectari viderat, rude et agreste ingenium, quanta poterat contentione, decus omne detrahebat.

§. 76. Gassend. in vita Peiresc. p. 147. — Flor. III, 3. — Eutrop. Plutarch.
§. 77. Plin. XXII, 6. — Plutarch.
§. 78. Cic. pro Corn. Balbo c. 22, et pro Sext. c. 54. — Plutarch. in Sert. c. 3. — Tab. Marm. apud Pigh. — Vitruv. Praef. lib. VII. — Val. Max. V, 2, et II, 2.

LXXIX. Nam et graecas literas despiciebat hoc praetextu, *quod doctoribus suis ad virtutem parum profuissent*: virtutem autem ille potentia armorum metiebatur; et erat omnino adversus humaniora studia durior. Quare, quum in dedicatione aedis ex more spectacula graeca ederet, ingressus theatrum assedisse tantum dicitur, et statim discessisse. Atque idem, quum, quod in illa natione commodum ac liberale inerat, tantopere aversaretur, a vanitate credendarum imitandarumque graecarum fabularum non abhorruit: nam ut Bacchi victorias suis non fuisse maiores indicaret, post alterum triumphum, cantharo potare solitus est, quod eo poculi genere post Indicas expeditiones usus ille diceretur.

LXXX. At Q. Catulus longe dispari humanitate et modestia, neque insolens quidquam fecit dixitve, et pro magnificentia Vrbis et elegantia temporum, monumenta sumptu et arte egregia struxit: porticum in area publica, ubi olim M. Fulvii domus steterat; aedem, quam diximus, in Palatio, quae regionum Vrbis decima numeratur. Novus et inusitatus antea titulus aedis, eoque notabilior fuit, Fortunae huiusce diei; quia proelium initurus ita votum conceperat: sed hoc in singulos valere dies credebatur.

LXXXI. His rebus laetissima civitas, defunctam se omni periculo, liberatam Italiam, assertum imperium, et carum numinibus populi romani nomen omnibus sermonibus celebrabat: maxime, quod eadem, qua pugnatum erat die, pro Castoris iuvenes

§. 79. Sallust. Iugurth. cap. 85. — Cic. pro Arch. cap. 9. — Plutarch. Mar. init.

§. 80. Val. Max. III, 6. — Plin. XXXIII, 11, et XXXIV, 8. — Cic. de Leg. II, 11, et pro domo, cap. 38. — Val. Max. VI, 3, 1. — Pub. Victor. — Flor. III, 3.

duos laureatos praetori porrexisse literas percrebuerat; quodque in theatro inter spectandum, nullo certo auctore, victoriae cimbricae plausum fuerat. Hoc enim in tanto locorum intervallo fieri sine numine deorum nequivisse; neque alios iuvenes, quam Castorem et Pollucem, interpretabantur; proniore in fabulam fide, quod in victoria Paulli macedonica vulgatum simile miraculum fuerat.

LXXXII. Subinde etiam ex Hispania Siciliaque rumores et nuntii grati adventabant. In Hispania victi Lusitani erant: M'. Aquillius consul rem adversus fugitivos bene gerebat. Iisdem consiliis usus, quae priore servili bello salubria P. Rupillio fuisse noverat, commeatus angustia maxime subigebat hostem, cui omnis petenda ex desertis aut vastatis Siciliae agris annona erat. Consul undique subvectis commeatibus ita abundabat, ut etiam civitatibus passim mutuum frumentum daret.

LXXXIII. Sed hanc civitatis ob res laetas exsultationem continuo compressit inusitati sceleris vindictaeque horror in Publicio Malleolo, qui servis adiuvantibus matrem interemerat. Quo crimine simul atque damnatus est, os folliculo obvolutum, et soleae ligneae pedibus inductae, et in carcerem ductus est, donec culeus compararetur, in quem deinde insutus vivus est, et in mare praecipitatus: idque supplicii genus deinceps in parricidio, lege lata sancitum mansit.

LXXXIV. Nam antea, quemadmodum Athenis Solon, sic qui leges Romae tulerunt, poenas ponere crimini, de quo forte nec cogitabant, insuper ha-

§. 81. Flor. II, 12. — Iul. Obseq.

§. 83. Flor. III, 19. — Cic. de Leg. Agr. II, 30; Rhetor. ad Herenn. I, 13; de Invent. II, 50, et pro Sext. Rosc. c. 25. — Liv. Epit. — Oros. V, 16.

buere: neque enim ante Malleolum tam impius quisquam in Vrbe repertus esse dicitur, excepto L. Hostio, qui post bellum secundum punicum, patre interfecto, primus inter Romanos teterrimi facinoris exemplum edidit. Hoc temporum tractu iterum Syria vehementissime agitata bellis est, quam super domestica regum certamina, iudaica etiam et aegyptia arma fatigabant.

LXXXV. Iudaeorum principe Hyrcano mortuo, filius natu maximus Aristobulus sumpto diademate primus omnium post instauratam urbem rex appellatus, vix degustato imperio, successorem fratrem habuit, qui Alexander cognomento Iannaeus fuit. Is quum in ora maritima praeter Ptolemaida Gazamque. et quod tyrannus Turris Stratonis Zoilus tenebat, omnia sibi parere videret, adiungere cetera cupiens, a Ptolemaidis obsidione orsus est. Syriae reges Grypus atque Cyzicenus Antiochi, velut athletae, quos, viribus defectis, cedendi pudor dirimi non sinit, ne praesidio essent, rebus accisis, et mutuo metu vetabantur. Zoilus, quamquam coactis copiis omnia tentaret, haud satis idoneus defensor erat.

LXXXVI. Ad Ptolemaeum Lathurum legatos mitti placuit, qui pulsus Aegypto Cypri regnum occupaverat. Causa pellendi varie traditur, ut ab initio haud dubie parum constanti rumore, et pro odio studiove cuiusque in regem, aut matrem eius. Saevisse quidam in paternos amicos scripserunt: alii, fictum id crimen, et fraude reginae productos in publicum eunuchos vulnera, quae sponte passi erant, tanquam regiae

§. 84. Dig. de L. Pomp. de Parricid. l. IX; l. XLVIII, tit. 9. — Plut. Romul. c. 42.

§. 86. Ioseph. XIII, 19 et 20. — Porphyr. apud Euseb. — Pausan. lib. I. — Iustin.

crudelitatis notam ostentasse; alia quoque adiecta atroci criminatione, ideo tam acerbe tractatos, quod insidias matri struentem prohibuissent.

LXXXVII. Multitudo, veris simulatisque perinde moveri sueta, concursu ad regiam facto, haud dubitanter interfecisset Ptolemaeum, nisi, propere conscensa navi, furentium manus evasisset. Inter haec Ptolemaeus Alexander, qui consiliorum istorum haud ignarus in Aegyptum venerat, Pelusio evocatur a matre, et, sicut decimo ante anno Cleopatrae cordi fuerat, sed citius non potuerat obtineri, deiecto fratre, rex appellatur, ut commune cum matre ius imperii haberet.

LXXXVIII. Mulier, omnia divina humanaque odiis, armis, incestuque miscere sueta, etiam alteram maiori filio uxorem Selenen adimit, quamquam duos ex ea liberos habenti: quam deinde in Syriam Grypo nupturam cum ingentibus auxiliis misit, ne Cyzicenus ad recuperandam Aegyptum amico et socio Lathuro ferre opem posset. Interea neque copias in Cyprum mittere desinebat, ut ea quoque insula filium expelleret: sed ut quisque in insulam venerat, e vestigio ad Ptolemaeum deficiebat, praeter Chelciam et Ananiam fratres, Oniae filios, qui fidi manebant Cleopatrae, propterea quod gens eorum Iudaei in pretio apud reginam erant.

LXXXIX. Lathurus, precibus Ptolemaeensium motus, exercitum triginta circiter millium imponit in naves, et vela in Syriam facit. Spem enim legati fecerant, simul fuisset conspectus, protinus Gazaeos ad illum, Zoilumque et Sidonios cum aliis circa civitatibus accessuros. Sed dum in cursu Ptolemaeus

§. 87. Iustin. XXXIX, 4.
§. 88. Strab. apud Ioseph. XIII, 18. — Ioseph. XIII, 20.
§. 89. Ioseph. XIII, 20 et 21.

est, fit certior, mutata Ptolemaide consilia esse, Demaeneto quodam auctore, qui cives suos admonuerat, *ne vano fortasse libertatis amittendae metu, certum et grave iugum arcesserent*: *et periculum ex Cleopatra* ostendebat, *non passura filium, quem etiam Cypro eiicere studeret, ad ipsos Aegypti fines opibus et clientelis augescere.*

XC. Ille nihilominus, quo intenderat, classe ducta, ad Sycaminum exscensionem facit; copiisque recensitis, ad Ptolemaidem movet. Oppidani neque ad ipsum mittebant legatos; neque missos ab ipso recipere moenibus, aut omnino audire voluerant. Zoilo tamen Gazaeisque societatem cum eo iungentibus, rex Iudaeorum Alexander, potentiam hostis veritus, ab obsidione Ptolemaidis discedit; pecuniaque Ptolemaeo promissa, palam amicitiam eius fingit; at clandestinis in Aegyptum nuntiis Cleopatram in perniciem eius stimulat.

XCI. His rebus compertis, Lathurus, parte copiarum in obsidione Ptolemaidis relicta, cum ceteris ad vastandum Alexandri regnum proficiscitur. It obviam Iudaeus cum ingenti exercitu: quinquaginta hominum millia fuisse, quidam etiam octoginta tradiderunt. Ibi magnum ad victoriam momentum Ptolemaeo Philostephanus attulit, aciei struendae non vulgaris artifex: ingens Iudaeorum caedes fuit: triginta millia interfecta alii auctores sunt; Timagenes, millia quinquaginta.

XCII. Sed filii successibus invidens Cleopatra, mittit Chelciam et Ananiam duces, mox filium Alexandrum, deinde ipsa subsequitur; Ptolemaeum undique proturbat: is non segniter invadit Aegyptum, quam sine copiis et regibus facilem recuperatu existimabat. Sed a Cleopatrae ducibus iterum eiicitur. Regina cum

Alexandro Iudaeo foedus ferit Scythopoli: deinde in Aegyptum redit. Iudaeus, etiam regresso in Cyprum Ptolemaeo, Syriam Coelen magno iterum bello premit: Amathunta, Raphiam, Anthedonem, et nobilissimam Gazaeorum urbem expugnat: multa millia occidit hostium, multa et ipse, caesus a Theodoro Zenonis filio, caesus ab Apollodoto, perdit.

XCIII. Hoc ferme in statu res Syriae et Aegypti erant; neque mora fuit, quin saevissimis iterum motibus urbis romanae quies et concordia turbaretur: adeo maximis quibusque opibus minimum securitatis inest, quando, abolito iusti honestique studio, mortales ambitione et avaritia vecordes, forensibus atque militaribus artibus, quae firmandis publicis rebus esse debuerant, ad convellendas abutuntur!

§. 93. V. C. 651; A. C. 101.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXIV

IN LOCVM LIBRI LXIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI NONI.

L. Apuleius Saturninus, adiuvante C. Mario, et per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit; et, quum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eo quod in eam non iuraverat, diem dixit: qui quum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exsilium voluntarium Rhodum profectus est; ibique legendo et audiendis magnis viris avocabatur. Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua et igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus, quem maxime adversarium actionibus suis timebat, occidit: quibus rebus concitato senatu (in cuius causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii, consiliique semper secundum fortunam, transierat, quum eum tueri minime posset), oppressus armis cum Glaucia praetore, et aliis eiusdem furoris sociis, a Rabirio quodam interfectus est. Q. Caecilius Metellus ab exsilio, ingenti totius civitatis favore, reductus est. M'. Aquillius proconsul in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

I. Tempestatum, quae deinceps continuata malorum serie romanam urbem, per horrendas seditiones et arma civilia ad naufragium libertatis compulerunt, causae quidem variae, sed praecipuus turbo C. Marius fuit; cuius inexplebilem sitim, neque soliti honores ulli, neque insoliti satiabant, quo minus semper avidus et hians, maiorem, quam legibus aut voluntate civium adipisci erat, potentiam affectaret. Igitur commodissimum rationibus suis L. Apuleii Saturnini ingenium priori eius tribunatu expertus, eundem magistratum denuo petentem modis omnibus iuvandum existimabat.

II. Apuleius enim non modo Q. Metellum, a quo notatus censore fuerat, habebat odio, sed erat omnino senatui ob huiusmodi causam infestissimus. Rex Ponti Mithridates, quum sibi nihil non effecturus tuto videretur, si Patres muneribus propitiasset, legatos cum magna vi pecuniae Romam miserat. Ea res ubi cognita Saturnino est, iam tum senatus inimicus et obtrectator, cum magna contumelia principum, legatos ignominiosissime accepit. Illi a Patribus omnia pollicitis animati, accusato Saturnino, *uti de iniuriis suis cognosceretur*, postularunt.

III. Lege Servilia de causis hoc genus senatores iudicabant: quum igitur et factum atrox esset (semper enim apud Romanos sanctum habitum ius legationis fuerat), et iudices reum odissent; in maximas angustias metusque coniectus Apuleius est. Idcirco gravitate periculi demissos animos gerens, ad communem infelicibus misericordiae portum confugiebat,

§. 1. V. C. 651; A. C. 101. — Plut. in Mar. — Liv. Epit. — Supra LXVII, 63, et LXVIII, 34.

§. 2. Diodor. apud Fulv. Vrsin.

sordidatus promissaque barba coetus obiens, et, genibus hominum accidendo, prehendendo manus, obtestando cum lacrymis, nihil praetermittebat eorum, quae in ultimo timore fieri a periclitantibus reis consueverunt.

IV. Plebi praecipue salutem commendabat, *opprimi suam innocentiam invidia et conspiratione Patrum* dictitans: *non ob aliud, quam quod commodorum plebis studiosissimus semper fuisset: neque spem ullam in religione iudicantium esse, eosdem inimicos et accusatores, et iudices habenti.* Sic occupatis irritatisque vulgi animis, quum die ferendorum suffragiorum infinita hominum millia ad iudicium concurrissent, territis iudicibus factum est, ut praeter opinionem omnium Apuleius absolveretur.

V. Igitur vindictae locum quaerens, quum a Glaucia praetore, illo quoque parem ob causam inimico Metelli, comitia tribunitia haberentur, candidatum se ostendit. Non erat obscurum, quam id inimicum adversumque Patribus et quieti civitatis esset: itaque consensu hominum, quibus aliqua alterutrius eorum cura erat, effectum, ut, eo praeterito, novem utique tribuni designarentur: tanto ille impotentius satagere, ut vel extremo loco adhaeresceret. Sed competitor A. Nonius, vir insignis, pariter in ipsum atque Glauciam libera contentione invectus, ut repulso Apuleio ipse designaretur, obtinuit.

VI. Quod ubi factum, et virum acrem, tribunitia potestate suffultum, homines scelesti timuerunt; protinus solutis comitiis, populi faecem, et de C. Marii militibus aliquammultos immiserunt: a quibus

§. 5. Appian. Civ. lib. I. — Val. Max. IX, 7. — Oros. V, 17.

§. 6. Flor. III, 16. — Val. Max. — Liv. Epit. — Appian. — Auct. de Vir. illustr. cap. 76. — Plutarch. in Mar. cap. 47.

in caupona, quo forte trepidus confugerat, confossus est. Id facinus quum omnibus aequis atque iniquis saevum, atrox, neque contra mores tantum, sed etiam contra libertatem videri, auctores eius intelligerent, operam enise dederunt, ut postridie summo mane per infrequentiam L. Apuleius tribunus plebis fieret.

VII. Sic nemo de Nonii indigno interitu queri ausus: eademque potestas, quae innocenti contra vim iniustam auxilio esse non potuit, facinorosis adversus vindictam legum praesidio fuit. Neque multo melioribus artibus, quum deinde consularia comitia haberentur, C. Marius sextum designatus est. Quo enim Q. Numidicum, qui unus ea tempestate nobilium recuperare velut mancipatum Mario consulatum posse videbatur, illo honore depelleret, per tribus divisa pecunia, ipse cum L. Valerio Flacco renuntiatus est.

VIII. Et ipsi quidem in mercedem meritorum datus videri consulatus poterat. L. Valerium non ut collegam, sed ut administrum haberet, allectum ab eo constabat. Hunc in modum parti magistratus, nihilo deinde quietius sanctiusque gesti: idque licet fallere neminem posset, prodigiorum quoque terrores denuntiare visi: clypeus ardens ab occasu ad ortum, occidente sole, scintillans transcucurrit; id Tarquiniis nuntiatum: e Piceno, terrae motu passim aedificia prostrata, fremitumque armorum ex inferno auditum esse. In foro quoque romano quadrigas auratas sudorem emisisse creditum.

IX. Sed Apuleius, inito magistratu, quo simulatione legum, ius omne perturbaret atque tolleret, promulgavit sane multas non sine motu civitatis, et prope-

§. 7. V. C. 652; A. C. 100.
§. 8. Vell. II, 12. — Plut. — Liv. Epit. — Plin. II, 34. — Iul. Obseq.

modum manifesto bello. Ad haec omnia adiutore C. Mario utebatur: cuius etiam in gratiam pleraque fiebant; quo et plebi militibusque eius multa darentur, et inimicus Marii Q. Metellus opprimeretur. Igitur agrum, quem Cimbri Gallis, Marius Cimbris ademisset, publici iuris factum esse contendens, ferebat, *ut colonis civium romanorum nominisque latini divideretur*.

X. Achaiam atque Macedoniam thracico bello, servili Siciliam desolatas, novis colonis; praeterea Caepionis aurum tolosanum emendis alibi agris destinabat: adiiciebatur Mario, *ut in singulas colonias sociorum ternos cives romanos facere posset*. Ferebat et Frumentariam, *ut semissibus et trientibus*, *quod Sempronia lex pretium posuerat*, *remissis*, *frumentum populo divideretur*. Id quum senatus, a Caepione, qui tum quaestor urbanus erat, edoctus, *aerarium huic largitioni ferendae impar esse, contra rempublicam fieri* decrevisset; neque tamen Saturninus absisteret, etiam collegarum intercessione spreta: Caepio, cum viris bonis impetu facto, disturbat pontes; disiicit sitellas; legem, quae contra senatus auctoritatem et sacrosanctae potestatis prohibitionem vi ferebatur, vi repellit.

XI. Sic Frumentaria lege Apuleii reiecta, Agraria tamen, non sine magno tumultu, et civitatis dedecore perlata est. Sanctionem Apuleius addiderat, *uti ex quo die populus legem accepisset, intra diem quintum senatus in eam iuraret: si quis senator non iurasset, is senatu moveretur, eique mulcta esset sestertia quingenta:* quidam *expressum* referunt, *ut iurare nolentibus aqua et igni interdiceretur*. Quae non tam firmamenta legi, quam insidiae primoribus, et ante omnes

§. 9. Cic. de Orat. II, 25. — Appian.
§. 10. Auct. de Vir. ill. — Cic. pro Balbo cap. 21; Rhet. ad Herenn. I, 12.
§. 11. Appian. — Plutarch. — Flor. III, 16. — Oros. V, 17.

Metello parabantur: cuius gravitatem et constantiam si flecti recusaret, opprimi per causam spreti iuris publici posse rebantur.

XII. Interea dimittuntur ab Apuleio per agros, qui ad diem comitiorum frequentes cogant rusticas tribus; quibus, quia stipendia sub Mario fecerant, firmissimis usurum propugnatoribussperabat. Comitiis, quum de lege ageretur, eaque nec urbanae plebi gratissima esset, quod maiorem sociorum et latini nominis rationem habitam putabat; reperti ex collegio sunt, qui legi intercederent. Tum vero furiosa exarsit contentio, quum non modo tribunorum inter se, sed etiam concionis discordes animi essent.

XIII. Postremo Apuleius, postquam intercessores cum convicio rostris deturbati erant, legem perferre pergit. Occlamatur a nobilibus et meliore patre populi, *tonare Iovem*; quod ubi esset factum, cum populo agi nefas habebatur. Ibi vero velut lymphatus ira ac dolore Apuleius, magna voce, « Iam grandinabit, exclamat, nisi quiescitis. » Ad hanc vocem non modo murmur et fremitus urbanorum ortus, verum etiam togis circum brachia convolutis, saxisque et fustibus, quae cuique tela sors obtulerat, res geri coepta.

XIV. Diffugiunt agrestes, Apuleii factio: deinde, resumptis animis, a duce suo confirmati, correptis et ipsi paribus armis, adversarios loco pellunt: lex Agraria per vim perfertur. Nihil non horum de consilio consulis Marii gerebatur: isque in senatu, quo magis adversarium illaquearet dolis, multa in speciem *de impotentia Saturnini* questus, adiecit, *neque se iuraturum, neque alium, qui saperet, facturum existi-*

§. 12. Cic. pro Sext. cap. 18. — Appian.
§. 13. Auct. de Vir. ill. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch.

mare: non dubitanter idem de se Q. Numidicus confirmavit.

XV. Sed neutiquam par utrique in eodem sermone fides erat. Metello timere turpe, mentiri morte peius videbatur: Marius, honestarum artium rudis, et atrocium belluarum more tantum ad nocendum instructus ingenio, quid polliceretur, aut quomodo servaret promissa, nihil pensi habebat. Vultum ac verba fingere, fallere, peierare, quod deterrimo cuique promptissimum est, artem atque virtutem arbitrabatur. Die quinto, quam rogata lex erat, tribunus Patres ad iurandum in rostra vocat. Marius vix quinta diei parte reliqua senatum trepide cogit; verbisque de lege et iureiurando factis, *venisse sibi in mentem* ait *salubre consilium, ne plebs irritata turbas det, si iurare senatus nolit: censere iurandum in legem, siquidem lex esset: ita deceptam agrestem multitudinem Vrbe amoveri: neque religione quemquam eius servandae legis adstringi, quam, per vim et contra auspicia latam, Iove tonante constaret.*

XVI. Neque diu cunctatus, quum nemo responderet, Patribus angustia temporis et atrocitate rei turbatis ac stupentibus, ad aerarium pergit, ubi iurare quaestores moris erat: primusque omnium in legem iurat. Idem quum inter plausum et exsultationem praesentis plebeculae amici eius fecissent, ceteri deinceps ad unum omnes metu sequuti sunt. Vnus inter tot primores Q. Metellus firmus immotusque in sententia perstitit: non minis tribunitiis, vulgique strepitu territus animo, non propinquorum amicorumque precibus mollitus. Aiunt, discedentem foro, cum prosequentibus ita disputasse, ut *peccare pra-*

§. 15. Dio apud Vales. — Appian. — Plutarch.

vorum ingeniorum esse diceret; *recte facere sine periculo, vulgarium: at egregios animos, ab iusto honestoque nullis aut praemiis, aut minis dimoveri.*

XVII. Die sequenti L. Apuleius, misso viatore, Q. Metellum extrahi curia iubet: appellati alii tribuni vetant. Ibi Glaucia, tribunitii furoris satelles, ad rusticas tribus advolat: *frustra perlatam legem, frustra spem agrorum conceptam* clamitat, *si Metellus in Vrbe sit: neque agros accepturum quemquam, si lex non sit; neque legem fore, si vim eius solvi a quoquam impune contemnendo patiantur.*

XVIII. Eadem et Apuleius inculcat. Pro suo lucro quidvis volente vulgo, facile fit plebiscitum, *ut ex certa die Metello aqua et igni interdictum sit; neque exinde tecto eum suo quisquam recipiat; eamque rem consules proposito edicto consciscant.* Omnium tanta re turbatis animis, quum deterior pars vulgi tollere Metellum cuperet, boni cives defenderent; atrox certamen imminebat, nec nisi multorum mortalium sanguine, Vrbisque ipsius periculo transigendum.

XIX. Eo tempore Q. Numidicus egregium et virum et civem praestitit: nam neque de sententia, quam rectam atque salutarem esse sciebat, decedere, neque cuiquam causa periculi esse voluit, patriae salutem potius, quam conspectum retinere cupiens. Gratias igitur agens civibus, qui se paratos ad omnia, pugionibus etiam accincti, offerebant, aegros animos leni sermone mulcebat: *infinitis modis sibi futurum molestius, si hoc modo manendum in civitate esset: ne-*

§. 17. Flor. III, 16. — Cic. pro Sext. c. 16. — Vell. II, 15. — Auct. de Vir. ill. in Metello. — Plut. — Appian.

§. 18. Cic. pro domo c. 31.

§. 19. Val. Max. III, 8. — Cic. pro Sext. c. 47, et pro Balbo c. 5. — Flor. — Appian. — Plut. — Liv. Epit. — Vell. I, 15. — Plin. III, 17.

que vero grave aut indignum aliquid accidere, si proficiscatur: nam aut revocaturos eum cives, si resipuissent; aut, si pergerent insanire, ubivis melius, quam tali in civitate, futurum. Ita voluntario exsilio solum vertens, navigavit Rhodum; ibique legendo, et magnis audiendis viris vacans, fructum, quem iam ex iisdem studiis praeclarum ceperat, magis magisque confirmavit.

XX. Profecto C. Marius, ut plebiscito comprehensum erat, aqua et igni interdixit. At Apuleius, licet civili certamine victor, haud adeo multa ex legibus suis egisse videtur, tempore exclusus, et abrogatis post necem eius, quae tulerat, plurimis. Vnam sane eo anno deductam in Gallias coloniam invenio Eporediam, in Vagiennorum agro: sed id quidem oppidum L. Apuleio originem debere argumento est, quod *ex libris sibyllinis conditum* affirmant: *nomen inde datum, quod Eporedias Galli bonos equorum domitores vocarent*, accepimus.

XXI. Ita non diu laetatus proventu scelerum Apuleius, ipso, cuius in gratiam tam multa peccaverat, C. Mario vindice, poenas dedit. Quotidie enim insolentior, ne amicos quidem iam respiciebat: denique Glauciae praetori sellam conscidit, quod, se concionante, ius dicens populi partem avocasset. Marium quoque pro praestito ei obsequio adstrictum ad omnia, quae vellet, ratus, coeptorum consiliorumque impotentia lassabat. Atque is, quum hinc senatus, inde plebis studia voluntatemque spectaret, sententiae diu anceps, ad extremum facinus fecit plane illiberale et veteratorium, quo magis etiam inter se commisit utrosque, faxque et incentor sanguinariae seditioni, quae mox inse-

§. 21. Aucl. de Vir. ill. cap. 73. — Plutarch. — Appian.

quuta est, infidelis amicus, neque melior civis, exstitit.

XXII. Quum enim noctu ad eum principes civitatis venissent, ut perditis Apuleii conatibus obviam consul iret, petentes, illis ignorantibus, admissum alio ostio tribunum in diversa aedium parte opperiri iussit. Deinde, simulato alvi profluvio, ad hunc, rursus ad illos, saepius transcurrens, quum utrisque volentia respondisset, ita dimisit, ut cupidiores contentionis abirent, quam venerant. Saturninus, quo destinata perficeret, tertium tribunatum plebis petebat, producto etiam, ut magis popularis videretur, in comitia quodam Equitio libertini ordinis, vel, ut alii credebant, fugitivo, sed qui, ut praediximus, Ti. Gracchum patrem mentiebatur.

XXIII. Eius nominis favore quam carus populo fuerit, tum praecipue patefactum, quum a petitione nolens desistere, iussu C. Marii consulis in publicam custodiam ductus est. Plebs enim, claustris carceris convulsis, raptum, humerisque suis reportatum, una cum M. Apuleio tribunum fecit. Tum vero, semel ruptis omnibus timoris et verecundiae vinculis, Apuleius, nihil, quod animo suo collibitum esset, aut turpe cogitatu, aut arduum factu putans, aliud facinus non modo summae audaciae, sed etiam exempli novi, aggreditur.

XXIV. Comitiis consularibus, quum haud dubiis suffragiis renuntiatus M. Antonius esset; in alterum locum C. Memmius, C. Servilius Glaucia competitores erant. Non poterat ambigi, uter potius crearetur, si suae potestatis mentisque populus esset: iam viro

§. 23. V. C. 652; A. C. 100. — Auct. de Vir. ill. cap. 62. — Appian. — Cic. pro Rabir. cap. 7, et pro Sext. cap. 38. — Flor. III, 16. — Val. Max. IX, 7.

nobili sordidum, acri et integro seditiosum, comparabant; et secundum legem petenti eum, cuius tum maxime praeturam gerentis haberi legibus ratio non poterat: biennium enim duos inter curules magistratus interesse, neque continuari honores oportebat. Glaucia et Apuleius, quum obesse consiliis suis legem viderent, consulem autem Caium utique Memmium, cuius vim, moresque timebant, fieri nollent, seditione mota, cui rei olim assueverant, fugientem adversarium, percussoribus in conspectu omnium immissis, per quemdam P. Mettium fustibus comminutum sustulerunt.

XXV. Turbatis ita comitiis, L. Apuleius domum cum operis suis regressus, intra privatos parietes concionem habet, acta defendit, studia suorum laudat, utque velint ad reliqua sibi praesto esse cohortatur. Illi laetis vocibus adstrepunt, suam operam pollicentur, fausta in eum omina congerunt, *imperatorem* aliis, aliis regem appellantibus: easque voces ab homine vesano gratanter exceptas reperio. Postridie senatus in curia, eques et quidquid in populo integrum erat, in foro, convulsum civitatis statum, fractas et abiectas leges, salutem bonorum scelestissimi cuiusque audaciae obnoxiam acerbe queritur, vindictam poscit, Apuleio ceterisque minitatur.

XXVI. Fit senatusconsultum, *ut C. Marius, C. Valerius consules, adhiberent tribunos plebis et praetores quos eis videretur; operamque darent, ut imperium populi romani, maiestasque conservaretur.* Omni-

§. 24. Oros. V, 17. — Cic. in Bruto cap. 62. — Gruch. de Comit. lib. I, cap. 3. — Vell. II, 12. — Appian. — Liv. Epit. — Flor. III, 16.

§. 25. Flor. — Plutarch. — Appian. — Cic. pro Rabir. c. 7; Philipp. VIII, 5, et Catil. I, 2. — Val. Max. III, 2. — Liv. Epit. — Oros. — Auct. de Vir. illustr. cap. 73.

bus promptissime offerentibus, Marco etiam Scauro vehementer hortante, Marius consul, homo mutabilis ingenii, quum se adversus consensum Vrbis causam improborum civium tueri non posse cerneret, transit palam ad bonos, plebemque leni oratione sedatam centuriat, arma ex aedificiis publicis distribuit, portas communit, Flaccum collegam cum praesidiis in colle, M. Antonium consulem designatum extra Vrbem excubare iubet.

XXVII. L. Apuleius cum suis, et quos praeterea subito concire ex agris proximis potuerat, in forum venit: ibi, occurrentibus Marianis, aperto proelio concurritur. Victus Apuleius, cum suo fictitio Graccho, itemque praetore Glaucia, et C. Saufeio quaestore in Capitolium evadit: *Marium consulem sibi cogitatorum actorumque omnium auctorem esse* proclamat: et ad servitia concitanda pileum in modum vexilli extollit. Multi tamen rebellium, priusquam se recipere, quo intenderant, possent, in clivo capitolino conciduntur: ob haec et priora quum Apuleius, et qui cum eo erant, hostes ab senatu iudicanti essent, incredibili consensu Patrum equitumque romanorum armatis completur forum: quos inter et M. Scaurus, et Q. Scaevola, hastilibus confecta aevo morbisque corpora sustinentes, in comitio stabant.

XXVIII. Postremo, sive iussu Marii, sive dum ille consulto cunctatur, sponte aliorum fistulae, quibus in Capitolium aqua deducebatur, abrumpuntur. Ea res tantam sitis rabiem iniecit obsessis, ut C. Saufeius *incendi Capitolium* iuberet: *id magnis et infelicibus ausis pulcherrimum bustum fore.* Sed Apuleius

§. 28. Appian. — Flor. — Cic. in Bruto cap. 12. — Auct. de Vir. illustr. Vell.

et Glaucia, quibus in amicitia Marii plurimum erat fiduciae, legatos mittunt, acceptaque fide, cum ceteris ducibus factionis, ab arce descendunt. Sed vociferante populo, *nullam sine senatusconsulto dari fidem potuisse*, C. Glaucia, quum in domum Claudii fugisset, extractus, fractaque cervice, publice occisus est.

XXIX. Cn. Dolabella, Saturnini frater, et L. Geganius in olitorio foro interfecti. Ceteros consul Marius in curiam Hostiliam accepit, quasi legitimum ad supplicium servaturus: sed intelligens artificium populus, impetu in curiam facto, aliis fores molientibus, aliis tegulas iacientibus in inclusos, vanam ei hanc calliditatem fecit. Ita multi mortales, quos inter Q. Labienus, et cum ipsis magistratus insignibus C. Saufeius, L. Saturninus, itemque ille, qui C. Gracchus vocabatur, eadem die, qua tribunatum inierat, id est, a. d. nonas decembres, trucidati.

XXX. Corpus L. Apuleii Saturnini in ipsa morte laceratum est: caput deinde C. Rabirius ludibrii causa per convivia circumtulit. Scaevae, servo Q. Crotonis, cuius manu cecidisse L. Apuleius ferebatur, libertas publice data: bona interfectorum, P. Furio tribuno plebis ferente, publicata sunt. Crebrae per eos dies senatus populique voces atque significationes. *rescindi acta obscoeni tribunatus, revocarique ab exsilio Numidicum,* postulaverant: quibus inducti L. Porcius Cato, Q. Pompeius Rufus, rogationem de reditu eius promulgarunt: erat omnino ea causa Metelli, ut speciosa esset et facilis suadentibus legem oratio.

§. 29. Appian. — Oros. — Auct. de Vir. ill. — Ascon. in Verr. 2.
§. 30. V. C. 652; A. C. 100. — Cic. pro Rabir.c. 11.

XXXI. « Eum virum patriae se restitutum cupere » dicebant, quem, si esset alibi natus, ultro adsciscendum, atque etiam quovis pretio invitandum in » civitatem omnes faterentur. Nunc ab antiquissimis » temporibus nobilem Caeciliorum familiam, hoc nulli » maiorum impar decus ideo nimirum protulisse, ut » inter illustrem domi bellique navatam operam, » Vrbe, quam ornasset, pelleretur, et inglorium, ne» glectum, abiectum, in exsilio consenesceret! Quem » vero animi proprie et vere romani hunc publi» cum dolorem, et hanc turpitudinem perpeti posse? » summae virtutis et innocentiae virum per Grae» ciam Asiamque et transmarinas provincias obam» bulare, quacumque incederet, probitate oris, san» ctitate morum, testimonium suae gravitatis, signum » aegrotantis reipublicae, praesagium ruiturae, cir» cumferentem.

XXXII. « Quid enim aut salvi sperari bonis remotis » viris, aut quid obiici Metello posse, quominus inter » optimos numeretur? Quum aetas eius in ea tempora » incidisset, quibus antiqua virtus atque integritas » mirifice decrevisset; in periculis fortem, in magi» stratibus et imperiis abstinentem fuisse: domi opti» mum patremfamilias, in republica praestantissimum » civem, gravissimum senatorem egisse. Illud ipsum » unicum viri crimen, quod in legem Apuleiam iurare » noluisset, ita comparatum, ut laudari satis nequeat: » tantum uno illo facto gravitatis in moribus, con» stantiae in periculis, pietatis in causa patriae emi» nuisse.

XXXIII. « Nec enim repugnasse illum voluntati » populi romani: sed exemplum dedisse omnibus, » quid velle deberent, et quomodo vitare fraudem » improborum, qui sub larva boni publici suis com-

» modis prospexerint, eorumque audaciae possent » resistere. Frustra legem obtendi, quae per fraudem » lata, per iracundiam iussa, neque initio probata » sit, vel suis auctoribus: et nunc eodem populo re» scindente, postquam esset omnibus exsolutus cae» citatis et imprudentiae vinculis, abrogari posse, » quod tum a decepto et properante decretum esset.

XXXIV. « Idque ipsum omnino fieri oportere, iam » totam civitatem, omnesque illius partes, gravi si» gnificatione voluntatis praeiudicasse. Plane in legem » Apuleiam, auctore C. Mario, exigente populo ro» mano, iurasse senatum: sed postea, quum eius » hominis actiones paulo maturiore iudicio expendis» sent, hostem ab senatu iudicatum Apuleium, a » consulibus obsessum, a plebe contrucidatum esse. » Minime decorum dominae gentium civitati, ut quem » ob pravas actiones interfecisset, eius acta contra » publicam utilitatem, contraque suae voluntatis in» clinationem servet ac tueatur. Talem fuisse Apu» leium, ut odio nefarii hominis, etiam probae com» modaeque, si quae essent, rogationes esse irritae, » atque per alium referri deberent: legem ipsam » talem, ut, quia publicam utilitatem famamque » laedat, abolenda sit, etiamsi ab optimo tribuno et » patriae amantissimo perlata fuisset.

XXXV. « Omnino laetandum esse, quod malis fa» ctis tametsi serae poenae, graves tamen sint red» ditae: sed non posse existimari, quae porro sit fu» tura conditio vivendi in ea civitate, in qua pessimis » exitium, optimis exsilium sit propositum; qui inter » hos sint, incerti de suo statu, aliorum morte, alio» rum fuga vel gaudere intemperanter, vel contristari » acerbe cogantur. Neque temere exstiturum, qui » pro republica certaminibus gravissimis domi belli

» se offerat, si etiam in summa integritate, et prosperrimo rerum cursu, bonis factis, ubi praeclare ceciderit tralatitius honos; saepe nihil praeter inimicitias et odia cum privatione dignitatis, patriaeque, et carissimorum pignorum rependatur; neque a tanta iniquitate aut sua quemque merita, aut maiorum ingentes laudes possint vindicare.

XXXVI. « Si nihil fecisset Metellus, quam quod domando, Iugurtha, labantem populi, romani auctoritatem, apud socios hostesque ex aliorum ducum culpa, ad pristinum splendorem industria ac virtute renovasset; tamen non fuisse committendum, ut adversus hoc tantum meritum tam ingrata civitas esset. Iam multa Caeciliorum egregia posse commemorari, sine quorum ope longissimo tempore nullum sit magnum gestum a populo romano bellum: nulla cum quoquam hoste suscepta contentio, in qua non aliquod insigne virtutis amorisve in patriam opus Metelli edidissent.

XXXVII. » Exstare quidem eius operae testimonium amplissimum in ipsis cognomentis, quibus fecunda maximorum virorum familia, pari decore, appellationibus diversis distinguatur. Inde Macedonicos ortos, et Baleares, et Creticos, praetereaque Dalmaticos, quorum cognomentis totidem romani populi insignes victoriae commemorentur. Hos et his ortos quotidie pro Q. Numidico deprecari, alios coram, circumeundo civitatem, prensando obvios, profundendo lacrymas; alios memoria nominis et gloriae, et quodam imaginum moerore, quae sordidae neglectaeque per lugentes domos, muta quadam significatione desiderare gentilem dominorum suorum videantur.

XXXVIII. » An a quoquam non emortuae pietatis

» adspici Q. Metellum adolescentem siccis oculis posse, tantum lacrymarum profundentem pro reditu patris, tantum in precandis etiam infimis civium subeuntem indignitatis? quum ille iam maturus honoribus, nulla aliarum rerum cura, id unum in magnam petentis gratiam concedi postulet, quod sine summa immanitate negari non possit: ut Q. Numidicum, hoc est, custodem defensoremque suum recipiat respublica, non minus orba eius viri discessu, quam sit ea domus, quae in copia multorum praestantissimorum virorum, tamen omni luctu calamitosius iudicat ferre desiderium unius.

XXXIX. » Nam idem vobis L. Dalmaticus vir consularis, idem C. Metellus censorius, cum liberis suis, saepissime, neque magis verborum, quam intimi doloris moestitiaeque significatione confirmarunt. Iam sororum eius filios Lucullos, Servilios, Scipiones quid referam, illustrium virorum posteros, ipsosque iam magnis populi romani beneficiis ita usos, ut maiora meriti videantur? Non possunt horum omnium tam iustae, tam assiduae preces sperni; non debent. At legem obiiciunt, quos confiteri in hoc facto sensum suum operamque merito pudet. Omitto eos, qui tamen nec genere spernendi, nec numero pauci sunt, qui legem fuisse negent: fuerit sane lex, et quod per vim rogatum est, iure valere defendamus: tamen et olim Furius Camillus, et nuper P. Popillius in civitatem recepti sunt, quum iis legibus pulsi essent, quas fuisse leges nemo dubitaret. Nam quae in sciscendis rogationibus populi potestas est, eadem in abrogandis valet: et minor est pudor emendare, quae peccata sunt, quam errorem contumacia tueri. »

§. 38. Diodor. ap. Vales. — Cic. ad Quirit. post redit, cap. 3.

XL. Quum haec consensu prope omnium audirentur, tamen factione Marii consulis, et improbitate P. Furii, conatus ille tum quidem frustra susceptus est. Homo libertini generis, ob equum a censore Metello ademptum adeo pertinaciter retinebat iras, ut Q. Metellum adolescentem, ad genua sibi accidentem, in conspectu populi superbissime fastidiret, irritumque petitionis repelleret. Quae res summam uti Furio invidiam, ita Metello laudem attulit, qui ob enisum reducendi parentis studium, non minus magnifico nomine, quam si opulentissima gente perdomita cepisset, *Pius* appellatus est; tantumque favoris promeruit, ut in petitione pontificatus consularibus viris adolescens praeferretur.

XLI. Dum haec in Vrbe, mixta bonis malisque exemplis geruntur, M'. Aquillius proconsul bene cum fugitivis in Sicilia depugnavit, regemque illorum Athenionem sua manu interfecit; ipse vicissim ab eodem iuxta caput vulneratus. Reliquiae servorum ad decem millia, quum pugnandi copiam non facerent, in loca munita et inaccessa refugientes, clausae obsessaeque ad id necessitatum redactae sunt, ut prae fame alii ab aliis vorarentur. Circa idem tempus etiam atheniensis ager servili tumultu vastatus est, ex arce Sunii promontorii: quam praefectis et custodibus interfectis metallarii, multa hominum millia occupaverant: neque quando, aut a quo motus iste compressus sit, reperio; nisi quod suspicari licet, Postumio consuli Achaiam provinciam evenisse; collegam enim Antonium in Vrbe mansisse, argumenta multa sunt.

§. 40. Plutarch. in Mar. cap. 52. — Appian. Civ. lib. I. — Dio apud Vales. p. 638. — Val. Max. V, 2. — Auct. de Vir. ill. cap. 63. — Iul. Obseq. —
§. 41. Euseb. Chron. — Diod. Eclog. lib. XXXVI. — Posidon. apud Athen. VI, 20. — Pausan. — Pigh. Annal.

XLII. Quum deinde M. Antonius, A. Postumius Albinus consules essent, C. Iulius L. F. pontifex nuntiavit, *in sacrario in regia hastas Martis movisse*; de ea re ita censuit senatus, *ut M. Antonius consul hostiis maioribus Iovi et Marti procuraret, et ceteris diis, quibus videretur, placandis: uti procurasset, satis habendum: si quid succidaneis opus esset, Robigus accederet.* Quod postremum arguit, nondum pacata Sicilia, et malis Italiae frugibus, famis metum fuisse; quem etiam fremitus, ab inferno ad caelum ferri auditus, significare putabatur.

XLIII. Ob id et pleraque alia prodigia (nimbis enim et procellis, aut fulmine dissipata plurima, Lanuvii in aede Iunonis Sospitae in cubiculo deae sanguinis guttae, in Vrbe bubo visus; Nursiae sacra aedes terrae motu disiecta fuerat) Vrbs lustrata: populus stipem, matronae thesaurum, et virgines donum Cereri et Proserpinae tulerunt: per virgines viginti septem cantitatum; signa cupressea duo Iunoni Reginae posita. At hi procurandorum prodigiorum tam diligentes et periti, maximam futuram praesentis status pestem nullis sacrificiis expiarunt. Natus enim hoc anno C. Iulius Caesar traditur, reipublicae, quam repererat, et aequae libertatis eversor.

XLIV. Iisdem consulibus C. Claudius Ap. F. Pulcher aedilis curulis insignes ludos fecit, tum primum in Circo elephantis pugnantibus: cetera quoque splendide apparata, passim ab amicis ac hospitibus commodato sumptis, quae ad instruendos ornandosque ludos pertinerent. Praxitelis certe Cupidinem, mamertina civitas, et Heiorum domus, quae iam inde

§. 42. V. C. 653; A. C. 99. — Agell. IV, 6.
§. 43. Iul. Obseq.

ab Ap. Caudice in clientela Claudiorum erant, tempore muneris in foro proponendum commodarunt: id quoque solito magnificentius factum, quod scenam, quae ante vacuis pictura tabulis tendi sueverat, varietate colorum adumbravit; tam spectabili artificio, ut ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent.

XLV. Sed alia diversique longe generis spectacula tribunorum discordiae, et praecipites, quocumque impellerentur, motus, ediderunt. Maximum certamen Sext. Titius excitaverat, homo loquax et satis acutus; sed qui M. Antonio consuli rebus omnibus impar esset: cuius eloquentissimi viri non seriis modo et perpetuis actionibus, sed etiam brevibus contortisque ingeniose dictis vapulabat. Nam ubi se nihil proficere agendo cum populo, suaque monita sperni sentiens, *Cassandram esse* dixisset: excepit consul, *Multos possum tuos Aiaces Oileos nominare.*

XLVI. Postremo non hominibus modo (nam et a collegis repugnabatur) sed etiam avibus iniquis, legem Agrariam, quam ferebat, omittere coactus est. Dum enim inter latorem et adversarios rogationis in concione certatur; duo corvi in alto volantes, ita pugnaverunt, ut rostris unguibusque lacerarentur. Re ad augures relata, collegium *sacrificandum Apollini, et de lege supersedendum*, pronuntiavit. Interea reliquias servorum rebellantium M'. Aquillius ferro fameque ad paucissimos redegit; ne enim se dederent, ad extrema omnia perpetienda metu suppliciorum continebantur: postremo non amplius mille homines, cum duce Satyro, deditionem fecerunt.

§. 44. Pigh. Ann. — Cic. de Offic. II, 16; in Verr. IV, 3; de Orat. II, 11, 66, et in Bruto c. 62. — Plin. VIII, 7, et XXXV, 4. — Val. Max. II, 4, 6.

§. 46. Iul. Obseq — Val. Max. VIII, 1. — Cic. de Legg. II, 12.

XLVII. Hic finis alterius belli servilis in Sicilia fuit, multis utrinque cladibus, ad annos fere quatuor gesti. Caecilius Calactinus, nobilis ex Sicilia rhetor, et temporibus hisce proximus, de hoc ceterisque bellis Siciliae servilibus commentarium edidit; in quo fuit perscriptum, consumpta iis esse servorum decies centena millia: unde suspicari licet, quanti feracissimae insulae sua fertilitas steterit; et quam facile, quae vulgo maxima felicitatis instrumenta putantur, si iustitia et temperantia absit, in contrarium vertant.

XLVIII. Iisdem consulibus adversus Lusitanos prospere pugnatum esse reperio. L. Cornelium Dolabellam in Hispania tum fuisse certum, exercitum quoque romanum, credibile est; quia sub initium eius anni profligatum in Sicilia bellum, cum Cimbris ante finitum fuerat: quae duo impedimenta per aliquot annos copias in Hispaniam duci prohibuerant. Novi deinde tribuni plebis quum inivissent, acrius de revocatione Metelli actum; et e veteri collegio tres postulati sunt: e quibus damnati duo; tertius ante sententiam iudicum poenas dedit.

XLIX. C. Canuleius tribunus plebis diem P. Furio dixerat: sed reum omnibus notis turpitudinis insignem, praesertim ob Metelli Pii contumeliam, ea concionis invidia excepit, ut, priusquam dicere causam posset, a furente populo discerperetur. C. Decianus, qui modo in tribunatu L. Valerium Flaccum aedilem curulem frustra accusaverat, vir factis innocens, ob verba quaedam incommodiora damnatus est. Is quo-

§. 47. Liv. Epit. — Iul. Obseq. Diodor. Eclog. lib. XXXVI. — Flor. III, 19. — Quintil. Instit. III, 1. Dionys. Epist. ad Cn. Pomp. — Athen. lib. VI, cap. 20. — Fast. Capit. — Appian. Hisp. et Civ. lib. I.

§. 49. Cic. pro Flacco cap. 32; de Orat. II, 11, et pro Rabir. cap. D. o ap. Val. — Appian. — Val. Max. VIII, 1, 2.

que P. Furium accusaverat; et in ea actione de morte Saturnini interiecerat querelas; ideoque neque damnavit reum, et ipse civitate caruit.

L. Eiusdem Saturnini infausta memoria Sex. etiam Titium in exsilium egit: qui accusatus ob alia, M. etiam Antonii testimonio reum onerante, tamen erat evasurus, quum gratiosus Agraria lege, et a plerisque innocens haberetur; nisi propterea, quod imaginem L. Apuleii domi habebat, suffragiis totius concionis esset oppressus. Inter haec tam aperta apuleiani nominis odia, Q. Calidius rogationem de Q. Metello revocando pertulit: quam rem prope per biennium concionibus omnibus agitatam, tandem victus consensu civitatis Marii livor impugnare destiterat.

LI. Et populum sua sponte in favorem Numidici pronum, omnes Metelli Metellorumque liberi, sed ante omnes indefessa supplicandi diligentia Metellus Pius plurimum movit: is barba capilloque submisso in sordida veste flens circumibat; modo Quiritium universorum, modo singulorum invocans fidem; saepe, quo efficaciores preces forent, ad genua hominum se demittebat. Idcirco, licet exempli parum salubris videretur, redeundi spem exsulibus ullo modo ostendi, Calidia rogatio accepta est. Is quoque reditus haud minus magnum virum probavit, quam discessus ex Vrbe demonstraverat.

LII. Forte Trallibus in theatro sedenti literae de perlata lege, summisque senatus atque populi et concordibus studiis sunt redditae: has ille non nisi finito spectaculo perlegere dignatus, eundem laetis rebus,

§. 50. Val. Max. V, 2, 7. — Aucl. de Vir. ill. cap. 62. — Cic. pro Planc. cap. 28.

§. 51. Diodor. apud Vales. — Plutarch. in Mar. cap. 52. — Cic. ad Quir. post. redit cap. 3.

quam antea asperioribus, retinuit vultum; animo in omnia iuxta firmo, nullumque paulo robustioris affectus indicium edente. Revertentem tantus civitatis favor excepit, ut diem suffecisse gratulationibus ad portam occurrentium negent. Postridie, quum ei concionem Q. Calidius dedisset, hanc in sententiam verba ad populum fecit:

LIII. « Quantas ego vobis grates agere debeam, » Quirites, quia vobis exponere nequeo, rerum enim » gravitas et amplitudo vim orationis longe exsupe- » rat, id potissimum conabor efficere in praesentia, » ut beneficii vestri magnitudinem ipsi intelligatis; » sic enim utrumque vobis cognitum atque persua- » sum erit, et me daturum operam, ut aequalem ve- » strae prolixissimae voluntati gratiam, si non opere, » quod factu perquam est difficile, animo certe, vo- » toque ac conatu rependam; et maiora esse vestra » promerita, quam ut temere quisquam ea non » admonitus, neque edoctus, quanti sint, intelligat.

LIV. « Id quidem in promiscuo apertoque positum » est, quidquid in urbe rerum domina honores am- » plissimi, dignitas eximia, locus in summo terrarum » orbis consilio illustris, conferre homini felicitatis » possunt, id omne ferente viro fortissimo, Q. Cali- » dio tribuno plebis, vobis approbantibus atque in- » bentibus, redditum mihi ac restitutum esse: prae- » terea patriam, domum. penates, quae cuique gra- » tissima esse solent, vestro beneficio recepi: filium » pientissimum, carissimos fratres, iucundissimos » propinquos amplexus, vestri muneris magnitudi- » nem ex modo meae horumque laetitiae metiri potui.

§. 52. Val. Max. IV, 1. — Auct. de Vir. ill. — Vell. II, 16. — Liv. Epil.
§. 53. Agell. XIII, 27.

LV. « Amicis insuper, neque numero spernendis, » nec genere (quando quibus cara respublica est, » iidem ferme salutis meae fuerunt studiosi), aucto » etiam post absentiam desiderio, quum iterum frui » datur, vestri favoris, per quem rei mihi longe » pretiosissimae tanta restituta facultas est, non » possum non meminisse. Estne igitur aliquid his in » rebus amplius? est profecto! nam, ut ego quidem » existimo, vir bonus quandoque his omnibus, si » non lubenti, aequo tamen animo careat, ubi te» neri illa tam grata nequeunt, nisi fas et honestum » negligatur.

LVI. « Cuius rei quamquam est in utraque fortuna » mea magnum et praesens monumentum, de me ta» men nihil dicerem, nisi res ista plus ad huiusce » diei gratulationem, quam ad molestam praeteriti » temporis recordationem pertineret: immo tanto » erit haec commutatio rerum laetior, quum priorum » iuxta posita imagine illustrabitur. Igitur quum pe» stiferas leges L. Apuleius ferre inciperet, earumque » rerum fundamenta iaceret is, quas deinde, quod » aliter fieri nequibat, cum ipsis auctoribus a ver» runcandas putavistis; idem ego patriae amantis» simus, cupidus vestri, pater non tristis, amicus » non morosus, horum omnium potius ferre deside» rium, quam videre ruinam, nedum haec velut » cuniculo suffodientibus auctoritatem atque manum » praestare, malui.

LVII. « Nec erant haec latu parum acerba aut le» via: sed tamen in animo meo tantum valuit ea » consolatio, quod his interea omittendis servata » mihi fides in rempublicam, servata patriae caritas, » officium civis, dignitas senatoris erat, ut nullam » mihi voculam excidisse, nullam lacrymam, aut » frontis vultusve nubeculam conspectam, neque

» exceptum aliud indicium a quoquam putem, quo » aut poenitentia consilii mei, aut deploratio fortu- » nae argueretur. Vincit enim omnes vitae suavitates « mentis bene sibi consciae tranquillitas: et haec re- » cordatio, nihil me in republica aut fecisse turpiter, » aut suasisse cupide, nihil aut dixisse per adulatio- » nem, aut reticuisse per metum, adeo sensum om- » nem abstersit exsilii mei, ut pro nihilo ducerem, » loco seiungi a vobis, quibus animo manerem affe- » ctuque coniunctissimus.

LVIII. » Sane tum quoque nihil iucundius fuisset, » quam si conspectu complexuque horum omnium » frui, simulque cum his consultare de republica, » leges moresque bonos tueri, resistere pravis licuis- » set. Ceterum maioris illa felicitatis videbantur, » quam ut a diis immortalibus petere, aut sperare » deberem. Quod igitur vel optare improbum vide- » batur, id mihi reddidistis, Quirites, ut de meo » reditu, quum ab eo, qualis discesseram, nihil » sciretis immutatum, sciseretis. Qua una in re quum » multiplex insit gratia, quod ab unoquoque cerni » potest, quodve prius est significatum, de iis in » praesentia taceo: id silere nullo pacto possum, in » quo non solum magna est praesentis temporis ex- » sultatio, sed etiam futuri fiducia.

LIX. « Sive enim ad me refero cogitationem, sive » inimicos respicio, sive ad hunc populum romanum » oculos verto, nihil occurrit, quod non sit aliqua » nec mediocri gratulatione dignum. Me enim quia » revocastis eadem illa sentientem, ob quae eram ex » Vrbe eiectus, amplissimum praebetis testimonium, » tum quoque si quid acciderit, id innocenti vobis-

§. 57. Val. Max. IV, 1.

» que invitis, accidisse. Inimicos autem sic ulciscitur » haec mea restitutio, ut, si aliquando patriae cari- » tatem suis affectibus anteferre didicerint, iis plu- » rimum profutura videatur.

LX. « Quum enim nihil aeque ac honores opesque » affectent, quas sine vobis adipisci nemo salvis le- » gibus potest; hinc sensum cognoscere populi ro- » mani, eademque opera perspicere poterunt, quanto » meliora ac honestiora sint, quae volentibus et » scientibus vobis, quam quae deceptis obtinentur. » Vos autem, Quirites, hoc facto documentum om- » nibus gentibus exhibuistis, populum romanum, » etiamsi cum aliis commune hoc habeat, ut aliquando » circumveniri possit ac decipi, tamen id habere » proprium et eximium, ut in errore minime diu » perseveret.

LXI. » Idcirco quod a vobis peccatum aliquando » fuit, id eis adscribendum apparet, qui vos simula- » tione honesti bonique ad alia omnia illexerunt: » quod autem, re plenissime cognita, vestrae volun- » tati, vestrisque relicti moribus statueritis, id tale » esse, ut incepto magnificum, iure honestum, uti- » litate non aspernandum omnes fateantur. Atque id » mihi fundamentum est minime infirmum egregiae » spei, fore in posterum, ut, vestro iudicio atque » voluntate perspecta, melius et aequabilius se res » romanae habeant, probi confirmentur, pravi cor- » rigantur: si qui corrigi non poterunt, ab eorum » tamen furore consensu plurium et meliorum de- » fendatur respublica.

LXII. » Sed haec omnia quia non sine numine deo- » rum facta sunt, eorumque tutela opus habent, » quorum munere data sunt et restituta: ad salutan- » dos eos, et precandos, ut hanc mentem perpetuam

» populo romano esse velint, ire me aequum est. » His dictis, in Capitolium adscendentem, et inde repetentem lares suos, tota propemodum civitas deduxit. Sub eosdem dies C. Marius, ne reditum inimici videret, per çausam voti, quod bello cimbrico Magnae Matri vovisset, in Asiam navigavit.

§. 62. V. C. 653; A. C. 99. — Agell. XIII, 27. — Plut. in Mar. c. 52.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXV

IN LOCVM LIBRI LXX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI.

Quum M'. Aquillius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse rogare iudices noluit. M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitanter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemaeus, Cyrenarum rex, cui cognomentum Apioni fuit, mortuus heredem populum romanum reliquit, et eius regni civitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociae a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati, a rege Arsace missi, venerunt ad Sullam, ut amicitiam populi romani peterent. P. Rutilius, vir summae innocentiae, quoniam legatus Q. Mucii proconsulis a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exsilium missus est. C. Sentius praetor contra Thracas infeliciter pugnavit. Senatus, quum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti coepit, ut ad se iudicia transferrentur, sustinente causam eius M. Livio Druso tribuno plebis; qui, ut vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionum plebem concitavit. Praeterea motus Syriae regum continet.

I. Q. Caecilius Metellus Nepos in consulatu collegam T. Didium habuit, eum, qui de Scordiscis nobilem triumphum duxerat. Hi quum inivissent magistratum, prodigia frequentia nuntiata: bubo conspectus in Capitolio supra deorum simulacra fuerat; deinde taurus, ad piandum adhibita victima, ante cultrum exanimis procubuit: sereno tonuit: fulmine pleraque decussa: hastae Martis in regia motae: apud aedem Apollinis quum decemviri immolarent, caput iecinori defuit.

II. Sacrificantibus anguis ad aram inventus: item androgynus in mare deportatus. In Circo pila militum ardere visa: id quidem portendisse victoriam indicatum est; quemadmodum fruges et tempestates bonas, quod ludis in theatro creta candida pluit. His temporibus lata est ex nominibus consulum *lex Caecilia et Didia* appellata, *de trinundino ferendarum legum: et ut, si pluribus capitibus promiscue sit latum, populo repudiare, aut accipere, quae viderentur, liberum; neque totam simul rogationem aut abiicere, aut iubere necessum esset.*

III. Sub haec tempora, quo sanctius religiones Cereris haberentur, cuius pacem ad Siciliae tutelam plurimum pertinere putabant; sacerdotem a Velia arcessi placuit, quae perita sacrorum graecorum esset; praetoremque urbanum C. Valerium Flaccum de civitate eius ad populum ferre. C. Valerius ex senatusconsulto ad populum tulit, *ut Calliphana Veliensis* (id nomen mulieri) *civis romana esset.* Eodem anno L. Cornelius L. F. L. N. Dolabella proconsul ex Hispania ulteriore de Lusitanis Vrbem triumphans in-

§. 1. V. C. 654; A. C. 98. — Pigh. Annal. — Iul. Obseq.

§. 2. Cic. pro Sext. cap. 64; ad Attic. II, 9; pro domo capp. 16 et 20, Philipp. V, 3, et pro Balbo cap. 24. — Val. Max. I, 1.

gressus est, a. d. V kal. februarias. M'. Aquillius, cuius si non maiora, celebriora certe, laetioraque Vrbi gesta fuerant, exemplo P. Rupillii, de fugitivis ovatione contentus fuit.

IV. Tum producti in Circum deditìtii, aliud, quam exspectabatur, populo romano spectaculum dedere. Quum enim in hoc tantum prorogatam sibi vitam cernerent, ut alienae voluptatis causa per ludibrium morerentur, ferrum, quod adversus bestias datum erat, in mutua vulnera strinxerunt. Superstes omnibus Satyrus venabulum in sua viscera direxit. Multi rebantur, maiori gloria periisse victos, quam victorem vivere: vir enim bello fortissimus, sed avaritia infamis, anceps iudicium sustinebat, a L. Fufio de pecuniis repetundis postulatus: et quoniam multis criminibus testimoniisque convictus, misericordiam iudicum, in qua una reliqua spes erat, precum humilitate conciliare aspernabatur, non evitasset tristia suffragia, ni M. Antonii eloquentia ingenioque fuisset liberatus.

V. Is inter perorandum moto insigniter consessu, quum et sedenti inter iudices Mario collegam suum, communemque imperatorum sortem commendando, lacrymas expressisset, mira movendorum affectuum arte, moestum atque sordidatum senem excitavit. « Huc, *inquit*, ades M'. Aquilli, et quoniam verba » mea fletus impedit, tu saltem pro temetipso, in hoc » fortunarum capitisque discrimine hos roga. Est » omnino, est etiam, ubi fortes viros non pudeat de- » mittere paulisper invictos spiritus, et quemadmo- » dum deos, sic etiam in quorum manibus fata nostra

§. 3. Marm. Capitol. — Cic. de Orat. II, 47; Verr. V, 6; pro Flacco cap. 39; Brut. cap. 62, et de Offic. II, 14. — Athen. V, 14. — Diodor. Eclog. lib. XXXVI. — Liv. Epit.

» dii posuerunt, deprecari. Me miserum! non movetur; silet; siccos oculos, vultum priorem retinet: homo nihil ab adolescentia aliud meditatus, quam ut omnia, quae sibi putaret optanda, per virtutem obtineret, quid sit rogare nescit!

VI. « Vos igitur, iudices, quid facietis? quo tandem animo eritis? hancne condemnabitis tam rigidam mentem, quae utinam aliquantum, suo periculo flecteretur! Sed ille maximis periculis assuetus, timoris expers, et qui in asperrimis bellis militem constantissimum, imperatorem invictum praestitit, interire, quam supplicare, melius, sanguinem, quam lacrymas, fundere facilius putat. Atque utinam, quae pro republica passus sit vulnera, quas exceperit plagas, videre possetis! non vererer, ne minus ad misericordiam facta huius, quam aliorum verba valerent; neve sanguini huius pro republica effuso denegandum clementia vestra duceret, quod multorum saepe reorum pro semetipsis edito ploratui tribuendum iudicavit.

VII. « Sed bene, inquit (tunicam Aquillii cum dicto scindens), quod fide cicatrices adhuc indubitabili testimonio vulnerum pro patria exceptorum honesta loca monstrant: pro hac, inquam, patria, cuius conspectu carere miserum esset eos, quorum opera conspicuam suam inter omnes populos amplitudinem illa retinuit. » His atque similibus ab Antonio dictis, quum etiam multa de vulnere illo, quod Aquillius ab Athenione acceperat, dixisset, et si post haec omnia talis amittendus civis esset, facunde miseraretur; concionem universam, velut iniecta ma-

§. 6. Cic. pro Milone cap. 37.
§. 7. Cic. de Orat. II, 28, et in Verr. V, 1. — Liv. Epit. — Quintil. II, 15.

nu, ab ira criminum, ad lenitatem ac misericordiam ita retraxit, ut summa populi romani voluntate, M'. Aquillius haud dubitanter absolveretur: quod notabile summi oratoris artificium, neglectum annalibus, solo Cicerone auctore, Livius in historias suas retulit.

VIII. Interim Siciliam, supra horribiles bellorum calamitates, etiam magistratuum romanorum avaritia crudeliter vexatam, L. Sempronius Asellio praetor abstinentia et aequitate sua recreavit: quae res quo rarior his temporibus, eo magis necessaria, diligentius quam in transcursu notanda est. Romanus populus, quum olim bonis legibus institutisque uteretur, maxima bella feliciter confecit: multisque devictis populis, pulcherrimum et firmissimum omnium, quorum memoria exstat, imperium constituit. Sed eodem auctu crescente fama atque opibus, superbia et luxus invaluit: explosaque veteri frugalitate et patientia, qui in otio atque deliciis contererent vitam, clari beatique habebantur. Sumptuosae epulae, unguenta, vestis stragula, ceteraeque supellectilis immensa pretia in honore erant: quacumque adspiceres, ebore atque argento nitebant triclinia; neque ea potior pars impensarum, materiam longe vincente manipretio.

IX. Vina, quantumvis bona, nisi Falerna aut Chia essent, contemnebantur: in piscibus, ceteroque obsonatu, idem fastidium erat; neque alia reliquarum rerum ratio: mollibus pellucidisque vestibus, meretricio potius, quam muliebri cultu, iuvenes amicti vel in foro conspiciebantur. Atque inter haec certamina vitiorum, uti cuique rei dignitas ex insania hominum constabat, pretia in immensum augebantur.

§. 8. Liv. Epit. — Diodor. apud Vales. — Flor. III, 12.
§ 9. Plin. XIV, 6; IX, 17, et VII, 39. — Diodor. — Iustin. XXXVIII, 8.

Falernum centenis in testam denariis, Pontica salsamenta quadringenis vendebantur: quaterna talenta coquorum laudatorum aestimatio erat: delicatos pueros etiam maiore multo pecunia licitabantur. Hi mores ut exhaurire arcas docuerant, ita his artibus exhaustas aliis aeque perniciosis replere cogebant: inde mira mox rapinarum, iniuriarum, fraudiumque et periuriorum seges: neque alii iam in provinciis, quam apud Vrbem, mores erant; luxus et avaritia omnia pervaserat.

X. Sed supererant adhuc pauci ex insignibus viris pristinae severitatis et parcimoniae memores, quibus debet imperium populi romani, quod aliquanto diutius stetit. Hi ubi in provincias cum imperio venissent, serio vitiis obviam ibant, non magis acerbitate poenarum edictorumve, quam exemplo, quum suam quisque vitam, velut ex alto et conspicuo loco, imitandam provincialibus proponerent. Ex his vel clarissima fama circum haec tempora Q. Mucius Scaevola fuit: qui praetor in Asiam missus, probatissimum ex amicis P. Rutilium integerrimae vitae hominem sibi legavit, cuius fide, consilio, industria, ad omnia uteretur. Iam primum neque ipse cuiquam ne minimo quidem sumptui erat; neque comites esse patiebatur: omnia, quae socii proconsulibus praetoribusque praebere consueverant, sua pecunia emebat.

XI. Frugalitate deinde et incorrupta iustitia provinciam ex pristinis calamitatibus mire recreavit. Superiores proconsules, ne offenderent equites, in quorum manu iudicia Romae, et apud eosdem in provinciis publica erant, quadam quasi societate cum avaris et violentis hominibus inita, ferri agique omnia ex

§. 10. Val. Max. VIII, 15. — Diodor.

illorum arbitratu sinebant: interdum et ipsi pro se rapiebant, spoliabant; nihil a cupiditate intactum, nihil a libidine purum patiebantur. At Q. Scaevola se suosque abstinentia, ceteros iure diligenter et sancte dicundo, et qui eorum insanabiles essent, poenis coërcebat. Asiaticos suis legibus inter se disceptare iubebat: pactiones publicanorum servabat; extra quam si ita negotium gestum esset, ut eo stari non oporteret ex fide bona: de quibus rebus in ius itum esset, quod, causa cognita, dati iudices (dabat autem inculpatos) pronuntiassent, dari fieri exclusa calumnia cogebat: atrociora crimina capitali vindicta inexorabiliter prosequebatur; ut etiam dispensatorum societatis facile principem, quamquam de libertate cum dominis pactum, manumissione non exspectata, in crucem tolleret.

XII. Interim et publicani, spectaculo ipsis acerbo, provincialibus laeto, omnibus novo, ab iis, quos antea modis omnibus impune vexaverant, condemnati in vincula ducebantur. His rebus quum per menses ferme novem (nec enim diutius in provincia fuit) indefessam operam dedisset, tantam ubique approbationem promeruit, ut et in provincia decreto civitatum Mucia festum instituerentur, et senatus deinceps ituris in provinciam magistratibus, exemplum atque formam officii Scaevolam proponeret. Haud dubie publicani fremebant: nam et occasione vindictae oblata, quum in Scaevolam non possent, in Rutilium deinde virus conceptum bilemque turpiter effuderunt, ut in loco exsequemur.

XIII. Sed P. Asellio, patre quaestorio natus, quem

§. 11. Cic. ad Attic. VI, 1. — Diodor.

§. 12. Cic. de Divin. cap. 17; ad Attic. V, 17; in Verr. II, 21, et ibi Pedian. — Val. Max. VIII, 15. — Ascon. in Divin,

recens Q. Scaevolae gloria laudabili aemulatione accenderat, optimum ex amicis C. Longum secum in Siciliam legatum et adiutorem duxit; Syracusis deinde splendidissimum equitum romanorum adhibuit Publium quendam, quem vidit et valde laudat, forte beneficiis eius usus, Diodorus, cuius ex reliquiis haec nobis historiae concinnata est portio. Horum consiliis et opera tum ceteram iurisdictionis partem praeclare absolvit; tum in primis effecit, ut iis maxime prospiceret, quorum opportunissima ad iniuriam infirmitas erat. Pupillis enim et viduis, quibus legitimi tutores non essent, quum alii magistratus dare tutorem consuevissent, tutorem neminem dedit, se tutelam illorum curamque recipere, professus; praestititque promissa, et litibus eorum omnibus diligenter et integre iudicatis, ipsos patrimoniumque eorum, contra potentium aut callidiorum hominum iniquitatem protexit.

XIV. Privatis etiam publicisque maleficiis secundum leges moresve bonos coërcendis assiduum vindicem, pacis vigilantissimum custodem exhibuit: servos, ne iterum res novandi occasiones captarent, cum telo esse vetuit. Haec instituta quum toto imperii sui tempore constanter retinuisset, ita decessit ex Sicilia, ut, quam intraverat miserrime affectam insulam, eam tantum non ad pristinae felicitatis exemplum beatam florentemque relinqueret. Romae quoque censores creari non tempus magis, quam mores postulabant. Petiturus esse Marius credebatur: sed ille abstinuit, offensas declinans, quae tam corrupta civitate bono censori certae gravesque imminebant: sic ipse praetu-

§. 13. Diodor.

§. 14. Instit. lib. I, tit. 20, de Atil. tut. — Diodor. — Cic. in Verr. V, 3. — Plutarch. in Mar. cap. 51.

lit verbis; sed alii metu repulsae territam hominis ambitionem putabant, quod ex apuleiana seditione magna se apud senatum pariter populumque invidia laborare sentiret.

XV. L. Valerius L. F. L. N. Flaccus, M. Antonius C. F. M. N. censores creati. T. Didius consul in Hispania citeriore contra rebelles signis collatis feliciter dimicavit; eidemque prorogata in annum sequentem provincia est, quo Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus consules fuerunt. His consulibus *anni magni conversionem cum phoenicis avis vita* (sic enim solere) Manilius senator *factam* prodidit, *circa meridiem, quo die signum arietis sol intraverit.* Hoc demum anno senatusconsultum factum est, *ne homo immolaretur*: et ex eo sociis etiam, qui tam prodigiosa sacra usurpabant, iis interdictum. In Vrbe supplicatum est, quod androgynus inventus erat; homo in mare deportatus est: Pisauri ex terra fremitus auditus.

XVI. Muri pinnae sine terrae motu passim deiectae, civiles significare discordias visae: Nursiae simulacrum Iovis in partem sinistram conversum: cupressea simulacra Iunonis Reginae posita sunt per virgines ter novenas, quae Vrbem lustraverant. Conditum a censoribus lustrum est quintum atque sexagesimum. Alia censurae acta latent; nisi quod princeps senatus lectus est M. Aemilius Scaurus, quem et superiores censores binis lustris legerant: nec enim ornata ab Antonio manubiis imperatoriis Rostra magnopere ad rem pertinent. Vna tamen res haud indigna memoratu: motus senatu M. Duronius traditur, quod le-

§. 15. V. C. 655; A. C. 97. — Fragm. Capitol. — Iul. Obseq. — Plin. X, 2, et XXX, 1. — Plut. Quaest. Rom. cap. 83.

§. 16. Fragm. Capitol. — Cic. de Orat. II, 47, et III, 3. — Val. Max. II, 9. — Iul. Obseq.

riem fraudi quibusdam scriptoribus fuit. Cyrenaicum regnum eo tempore civitates maxime libycae Pentapoleos complectebatur, a numero praecipuarum urbium *Pentapolis* appellata. Praeter ipsam Cyrenen, Berenice, Arsinoë, Ptolemais, Apollonia fuerunt.

XIX. Id regnum antiquitus ditionis aegyptiorum regum fuit: Ptolemaeo Physcone genitus Apio, sed ex pellice, testamento patris acceptum, ad Romanos, quam suam stirpem, transmittere maluit: quod quo minus prohiberent, qui tum Aegyptum tenebant, praeter inveteratam nominis romani magnitudinem domesticis incommodis vetabantur. Ne tamen per occasionem amissa recuperarent, ipsis fortasse Cyrenensibus assueta imperia, quam nova et externa, desideraturis; *civitates liberas esse, suisque legibus uti*, senatus iussit, satis pro suo futurum ratus, quidquid alienae ditioni detraxisset.

XX. Hoc etiam anno res in Hispania imperatore T. Didio gestae. Vrbs celeberrima Celtiberorum Castulo culpa militum amissa, statimque virtute et ingenio Q. Sertorii recuperata est, adiecto et auctario vicini oppidi expugnati, a cuius iuventute adiuti rebelles fuerant. Quippe Castulonenses, ubi pars romanarum copiarum hibernabat, quum ex copia rerum milites multa petulanter et plerumque temulentos agere viderent, a Gyrisenis clam evocato auxilio, passim per domos, ut quemque Romanum nacti erant, obtruncant. Orto tumultu, Q. Sertorius cum paucis, qui forte cum eo erant, oppido elapsus, aliosque subinde, qui inter trepidationem evadebant, colligens, moenia circumibat, donec ad portam, qua admissi hostes fuerant, pervenit: ad quam collocato praesi-

§. 20. Iustin. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch. in Sert. cap. 4.

dio, quod facere Hispani, dum ad occidendum praesidium plus celeritatis, quam consilii adhibent, neglexerant; cum ceteris irrumpit in urbem: incautos et nihil iam hostile, deletis aut fugientibus, ut rebantur, Romanis, exspectantes invadit, turbat: pars intra oppidum, multi ad portam, quo erupturi properaverant, opprimuntur.

XXI. Puberibus omnibus interfectis, Q. Sertorius armis vestibusque Celtiberorum sumptis, protinus ad Gyrisenos tendit. Illi, specie patrii cultus decepti, quum redire suos, re Castulone ex sententia perpetrata, putarent, portis patentibus obviam per gratulationem effunduntur: ibi facta celeriter impressione, multi mortales interempti; ceteri dediti sub corona venierunt. Egregium deinde par consulum iniit, L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola, qui in omnibus magistratibus, praeterquam tribunatu, collegae fuerant. His consulibus et causae socialis belli quaedam, et praesagia complura exstiterunt. Lex Licinia Mucia de civibus regundis, qua maximus numerus sociorum, pro civibus romanis se gerentium, ad suas quisque civitates remittebantur, ita alienavit principum italicorum animos, ut ea vel maxima causa belli post triennium erupturi fuisse credatur.

XXII. Prodigia multa nuntiata sunt: lactis pluvia Caere; hiatus terrae Venafro; praeterea fulminis afflatu pleraque animalia exanimata: agnus biceps, puer ternis manibus pedibusque natus: sed hastas Martis motas, tumultus certam significationem habere visum; illud etiam instantis inter consanguineos populos belli, quod vultures canem mortuum laniantes ab aliis

§. 21. V. C. 657; A. C. 95. — Cic. pro Corn. apud Asc.; de Offic. III, 11, et in Bruto cap. 43.

§. 22. Ascon. in Corn.. — Iul. Obseq. — Pausan. lib. IX.

vulturibus occisi comesique fuerant. Sed et maioris miraculi res additur: Eutychiden quendam Lebadiae in Trophonii antrum degressum (multorum mensium expiatione, variisque superstitionum et terribilibus ludibriis, curiosorum hominum ea temeritas constabat) tabulam aeneam extulisse, quae ad res romanas pertineret.

XXIII. Ceterum domi forisque satis tranquillus annus fuit: eoque Q. Scaevola consul, quum alioquin regendis provinciis, ad gloriam ex Asia partam nihil ultra posse adiici putaret, detrahi aliquid posse, ne sumptui esset aerario, provinciam deposuit: cuius cupiditate plerique, etiam satis boni, solebant delinquere. L. Crassus, Galliam citeriorem sortitus, provinciam excursionibus ignobilium latrunculorum infestam pacavit, summa diligentia oppressis praedonibus: quem ideo spiculis prope scrutatum esse Alpes Cicero dixit, ut, ubi hostis non erat, ibi triumphi causam aliquam quaereret. Sed huius quidem ineptae cupiditatis fructu caruit, opprobrio manente: quum enim Romam reversus triumphum a senatu postularet, senatusque propter summam eius in republica potentiam ac dignitatem in decernendo gratificaretur, Q. Scaevola non dubitavit reipublicae magis, quam collegae, habere rationem, intercessitque, ne senatusconsultum de triumpho eius fieret, qui neque eo nomine, neque numero praeditos, ut digni essent, qui hostes populi romani esse dicerentur, ad haec nullius illustris, neque certi ducis signa sequutos, confecisset.

XXIV. Ita contra virum eloquentissimum, integer-

§. 23. Iul. Obseq. — Ascon. in Pison. — Cic. de Invent. II, 37, et in Pison. cap. 26.

rimi gravissimique auctoritas vicit, ne, pervulgato eximiae virtutis aut felicitatis praemio, et iniuria honorem eum severa lege meritis, et reipublicae detrimentum proveniret; minus postea annisuris plerisque, si eadem merces mediocribus rebus, quae maximis, summaque ut plurimum cura periculoque conficiendis, praestaretur. De cetero sancte integreque consul Licinius praefuerat, ut neque inimicorum iudicia conscientiamque exhorresceret: namque C. Carbonem, cuius patrem damnaverat, studio vindictae ad speculanda acta sua venientem, adeo non submovit, ut insuper locum ei daret in tribunali, nec nisi eo coram cognosceret. Dixisse tamen Crassum ferunt, quum se ita videret observari, se nullius rei tam poenitere, quam quod unquam in iudicium vocavisset.

XXV. Interim in urbe Siculis Halesinis, quod habebant inter se de senatu cooptando controversias, Roma leges petentibus, censuerunt Patres, *uti C. Claudius Ap. F. Pulcher, praetor, de senatu cooptando leges conscriberet.* C. Claudius, qui antiquis novisque de causis bene Siculis cupiebat, adhibitis omnibus Marcellis, qui tum erant, insulae patronis, de eorum sententia leges Halesinis dedit, *ne quis minor annis triginta, quive quaestuariam artem exercuisset, cuive census iustus non esset, legeretur.* Iisdem consulibus gravissimam seditionem tribunus plebis C. Norbanus excitavit die Q. Servilio Caepioni dicenda. Reum L. Licinius consul defendebat; intercedebaturque rogationi a duobus de collegio, L. Cotta, T. Didio: sed Norbanus, concitata plebe, et vi pulsis ex templo intercessoribus, pertulit legem.

§. 24. Val. Max. III, 1.
§. 25. Cic. in Verr. III, 1; II, 40; in Bruto cap. 44, et de Orat. II, 47.

XXVI. In illo tumultu et fuga quum alia indigna facta, tum M. Aemilium, principem et senatus et civitatis, lapide percussum esse constabat. Damnatum fuisse Caepionem, atque in carcerem ductum, consentitur. Exinde duplex fama est: alii necatum, et a carnifice in Gemonias unco tractum; alii exemptum vinculis, in exsilium ivisse, tradiderunt: quae et a pluribus affirmata, et alioquin probabilior sententia est, exstante quoque liberatoris nomine. L. Rheginum tribunum plebis edunt: *eum veteris amicitiae memoria, non auctorem modo libertatis, sed etiam comitem fugae, fuisse.* Certe M. Cicero inter exempla clarorum virorum, quos ipse viderit civitatem romanam amittere, Q. Caepionem nominat, eundemque Smyrnae civem effectum ait; quemadmodum, paulo post haec tempora, P. Rutilium.

XXVII. Bis damnatum esse Caepionem (nam et statim post infelicem pugnam senatu motum bonis publicatis ostendimus) incredibile videri non debet, tempora reipublicae, et legem Norbanam per vim latam reputantibus: praesertim quum alioqui novum non esset, eundem saepius diversis ex causis damnari, quod et in C. Catone factum esse docui; et antea ob rem male gestam, nunc ob sacrilegium auri tolosani, condemnatus videri potest. Nam et auri tolosani mentio nuper in Apuleii tribunatu mota fuerat; et, *hanc exsilii causam fuisse Caepioni*, diserte Timagenes prodidit, a quo etiam annotatum, divinaeque ultioni adscriptum est, *liberos Caepionis impudicitiae criminibus infames turpem vitae exitum habuisse.* Eius-

§. 26. Cic. in Bruto cap. 44, et de Orat. II, 47. — Val. Max. VI, 9, et IV, 7. — Strab. lib. IV.

§. 27. Strab. — Cic. de Prov. Cons. cap. 3, et pro Balbo cap. 11. — Sup. LXVII, 12, et LXIII, 30.

dem anni comitiis ex tribus candidatis consulatus L. Domitius Cn. F. Ahenobarbus designatus est; alterum (L. Cornelium Dolabellam fuisse, non inani coniectura putant) hominem ita nobilissimum, ut tamen in eo cetera ornamenta pluris, quam ipsa nobilitas esset, C. Coelius Caldus homo novus, nec ulla ferme re conferendus, in petitione superavit.

XXVIII. C. igitur Coelio, L. Domitio consulibus novemdiale sacrum fuit, quod in volsca gente lapidibus pluerat: idem prodigium e Vestinis nuntiatum: Volsiniis luna nova decidisse visa, non nisi postero die hora tertia comparuit: puella biceps, quadripes, quadrimana, gemina feminea natura, mortua nata: avis incendiaria visa, occisaque: fax in caelo apparuit, et totum caelum ardere visum: terra sanguine manavit; canes saxa tegulasque vulgo roserunt: Faesulis ingens multitudo inter sepulcra lugubri veste, pallida facie, interdiu ambulare gregatim visa. P. Sulpicius C. Norbanum lege Apuleia reum fecit maiestatis, celebris postea orator, et iam in illa adolescentia non contemnendus: ideo causam quoque idoneam nactus, tantum excitarat incendium, ut M. Antonius ad restinguendum vix conaretur accedere; quum etiam princeps M. Scaurus religione testis, studio et acerbitate accusatoris in reum incubuisset.

XXIX. Sed Antonius *quaestorem sibi Norbanum fuisse* memorando, *cui ipse romanis moribus parentis esse loco debeat*, causam invidiosissimam tanta dexteritate tractavit, ut, quum inter initia vix tenuis venia daretur pro seditioso et pravo homine dicenti, optatum iudicii eventum, absoluto Norbano, habuerit. Crimen

§. 28. V. C. 658; A. C. 94. — Pigh. Ann. — Q. Cic. de Petit. Cons. cap. 3. — Iul. Obseq. — Cic. de Orat. II, 25, 28, 47; de Divin. cap. 19. et de Orat. II, 48. — Val. Max. VIII, 5.

ab audacia tribuni ad romani populi nec iniustum dolorem referebat, reprehendendaque Caepionis fuga, et exercitus deplorando interitu, dolorem suos lugentium oratione refricabat: ut iam ipsi quoque iudices, moestitia et murmure adstantis populi, memoria publicae calamitatis, et proprio in Caepionem odio (equites enim romani iudicabant, a quo ordine iudicia ad senatum transferre Caepio molitus fuerat) quidquid in illum a quoquam factum esset, non iniuria accidisse crederent.

XXX. Scauri quoque ceterorumque testimonia, non infitiando, sed ab eadem populi ira refellebantur: *quod per illam excitato tumultu esset factum, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali poni non oportere.* Ita vir disertissimus, seditioso ac inutili cive in republica retinendo, praeclaras fori artes et pulcherrimum vitae civilis instrumentum misere dehonestabat. Sub idem tempus decem in Hispanias legati sunt, ordinandis provinciis, quas T. Didius, P. Crassus proconsules recens pacaverant. P. Crassi res adeo sepelivit vetustas, ut vix in Hispania fuisse sciremus, nisi triumphi eius exstaret memoria, Straboque nobis P. Crassum narraret ad Cassiterides insulas ex Hispania navigasse.

XXXI. T. Didii aliquanto illustriora gesta sunt, qui Vaccaeorum millia viginti occidit; Termestinos, validam, nec unquam satis pacatam gentem, in planum deducere urbem coëgit, et cingi moenibus vetuit: Colendenses, oppido post novem mensium obsidionem recepto, cum uxoribus et liberis vendidit. Haec omnia vir belli peritissimus, non vi tantum ac armis,

§. 30. Cic. de Offic. II, 14, et pro Muraena cap 17. — Appian. Hisp. — Fasti Capit. — Strab. lib. III fin. — Front. Strat. II, 10. — Val. Max. III, 8.

sed etiam ingenio veteranique ducis calliditate perfecit. Semel acerrimo proelio, quum ad noctem usque, sicut incerta victoria, ita multa utrinque caede pugnatum esset, pleraque suorum corpora silentio densae noctis sepelienda curavit. Postridie Hispanis per inducias ad simile officium procedentibus, quia multo pauciora Romanorum, quam sua cadavera, cernebant, ceciderunt animi; conditionesque pacis ex voluntate imperatoris acceptae sunt.

XXXII. Pulchrum, et bonis quoque viris imitabile, vaframentum hoc fuit: illud alterum, licet decem legatis approbantibus, nunquam laudaverim. Quosdam ex Celtiberis convenas circa Colendam C. Marius annis aliquot ante locaverat: iique audaces et egeni pacem provinciae in posterum quoque turbaturi videbantur. Idcirco postquam agros Colendensium (hos enim T. Didius promiserat) accepturi cum uxoribus et liberis ad castra romana venissent, educit milites proconsul, castrisque recipit Barbaros: sic enim numerum capitum describi melius posse; ab eadem causa segregari pueros mulieresque a viris iubet. Postremo his ita, uti voluerat, factis, immisso milite universos trucidat: adeo iam in praeceps ire mores a veteri gravitate coeperant, ut homines se mirifice callidos, patriaeque vehementer consultum existimarent, quod particulam ditionis supervacuae, ne sic quidem firmiter, populo romano retinebant; iustitiam famamque, quibus nulla per homines possessio est praestabilior, decoxerant.

XXXIII. Huius etiam anni comitia non dissimilem superioribus eventum habuerunt, per L. Philippi repulsam: quem nobilissimum eloquentissimumque virum, eundemque summa apud omnes ordines gra-

§. 32. Liv. Praefat. — Plin. XIX, 8.

tia, obscurae sortis homo M. Herennius superavit, C. Valerio Flacco collega additus. His consulibus Cyrenis advecta publice laserpitii pondo triginta, sic libertatem istis civitatibus ab senatu indultam esse arguunt, ut tamen vectigalium agrorumve pars populo romano exciperetur: sicut raro gratuita sunt potentiorum beneficia. Natus eo anno poëta nobilis traditur, T. Lucretius Carus.

XXXIV. Prodigia multa fuerunt: Romae et circa, fulmine pleraque decussa: ancilla puerum unimanum peperit: Fregellis aedes Neptuni nocte patefacta: vitulo mari quum exta demerentur, gemini vitelli in alvo eius inventi: Arretii signum aeneum Mercurii sudavit: in Lucanis gregem vervecum, quum pasceretur, et nocte in stabulo, flamma circumdata nihil adussit: Carseolis torrens sanguinis fluxit: lupi Vrbem ingressi: Praeneste lana volitavit: in Apulia mula peperit: Romae milvus in aede Apollinis comprehensus: Herennio consule bis immolante, iecinori caput defuit: in sacro novemdiali coena deae posita, a cane adesa, antequam delibaretur: Volsiniis prima luce flamma caelo emicare visa, quum in unum coisset, os flammae ferrugineum ostendit; caelum visum descendere, cuius hiatu vortices flammae apparuerunt.

XXXV. Haec tam multa atque formidabilia lustrationibus prospere expiata fuisse creditum: utique postquam domi forisque pax fuit, L. Cornelius Sulla praetor, cui inter cives et peregrinos iurisdictio evenerat, centum leonum iugatorum pugnam in Circo dedit, omnium primus: neque hoc maximum in ea re miraculum, sed quod solutos dedit, quum antea

§. 33. V. C. 659; A. C. 93. — Euseb. Chron. — Cic. pro Mur. c. 17, et in Bruto cap. 45. — Plin. XIX, 3. — Iul. Obseq.

alligati darentur. Rex Bocchus ornandis amici ludis et leones miserat, et Mauros iaculatores, a quibus conficerentur. Hanc praeturam Sulla, mox in manu totam habiturus rempublicam, aegre, neque optimis artibus adeptus est. Iam inter anni superioris candidatos repulsam passus erat; quam ille sugillationem in commentariis suis hoc colore inumbrat, *populum maximos ab se ludos propter amicitiam Bocchi spectantem, praetura negata, cogere ad aedilitatis petitionem voluisse:* nam ab aedilibus, inveterato iam more, splendidissima munera populus exigebat.

XXXVI. Sulla, cui praeter aetatem minoribus gerundis magistratibus tempus terere non placebat, aedilitate transmissa, nihilominus comparavit bestias, in praetura daturus: eaque spe, simul ambiendo largiendoque, populum induxit, ut iterum petentem, praetorem facerent. Idque salse ipsi exprobatum est a Caesare, de cuius faceto ingenio supra narravimus; qui Sullae per iram minitanti, *sua se potestate usurum*, « Recte, inquit, tuum appellas, quod emeris. » Eadem aestate duo ex Hispania triumphi a duobus proconsulibus intra triduum ducti: a. d. IV idus iun. de Celtiberis T. Didius T. F. Sex. N. triumphavit; pridie idus de Lusitanis P. Licinius M. F. P. N. Crassus. Neque tamen Hispani quiescebant, quin statim res novas molirentur, nisi motus eos mature supplicio quorumdam principum, urbiumque ruinis, Nasica compressisset.

§. 35. Plin. VIII, 15. — Auct. de Vir. ill. cap. 75. — Senec. de Brev. vitae cap. 13. — Val. Max. VII, 5. — Plutarch. in Sulla cap. 6. — Cic. de Offic. II, 16.

§. 36. Marm. Capit. — Ascon. in Pison. — Iul. Obseq. — Cic. apud Auct. de Causis corr. Eloq. cap. 35. — Suelon. de clar. Rhetor. cap. 1. — Agell. XV, 11.

XXXVII. Censoriis deinde comitiis Cn. Domitius Ahenobarbus, L. Licinius Crassus facti, Latinos, uti se vocabant, rhetores claudere ludum impudentiae iusserunt. Cuius edicti verba veneratione antiquitatis lubens refero. *Renuntiatum est nobis, esse homines, qui novum genus disciplinae instituerunt: ad quos iuventus in ludos conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras: ibi homines adolescentulos totos dies desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, constituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter et iis, qui eos ludos habent, et iis, qui eo venire consueverunt, videtur faciundum, ut ostendamus nostram sententiam, nobis non placere.*

XXXVIII. Credo, multos eorum, qui talia nunc legunt, ex praesentibus moribus miraturos, quid ita Crassus, clarissimae homo eloquentiae, studia, quibus favere debebat, sustulerit? Immo tum quoque non defuerunt, qui dicerent, Crassum acui adolescentium ingenia, veluti per invidiam, noluisse; quum ille contra, ingenia obtundi, corroborari impudentiam, nollet: intelligebat enim vir ingeniosissimus, quod utinam omnes qui civitatibus praesunt! quanto reipublicae dehonestamento et periculo, adolescentuli pro egregiis et profuturis, absurda, fatua, et ab usu rerum abhorrentia doceantur.

XXXIX. Ceterum censoribus haud plus contra mores aliorum, quam propter suos certaminis fuit. Crassi celebris contra collegam oratio fuit, qua in maxima populi concione, si unquam fuit, Cn. Domitium haud minus facetis, quam seriis prudentibusque, dictis

§. 38. Cic. de Orat. III, 24.

obruit: in utroque genere pariter validus, ingeniique tam admirabili temperamento, ut urbanissimus salsissimusque omnium, idemque severissimus et gravissimus videretur. De Cn. Domitio Ahenobarbo dixit, *non esse mirandum, quod aheneam barbam haberet, cui esset os ferreum, cor plumbeum.* Novi inter haec consules C. Claudius Pulcher, M. Perperna supplicationem ad pulvinaria deorum indixerunt prodigiorum causa, quod in aede Fortunae Equestris bubo comprehensus inter manus exspiraverat; Faesulis fremitus terrae auditus; puer ex ancilla natus sine foramine naturae, qua humor emittitur; mulier duplici natura inventa; fax in caelo visa; bos loquuta fuerat; examen apum in culmine privatae domus consederat.

XL. Volaterris sanguinis rivus manaverat: Romae lacte pluerat: Arretii duo androgyni inventi; pullus gallinaceus quadrupes natus; fulmine pleraque icta fuerant. Populus Cereri et Proserpinae stipem tulit: virgines viginti septem carmen canentes, Vrbem lustraverunt. Censores, recensito senatu, et M. Scauro quartum principe lecto, lustrum fecerunt sextum atque sexagesimum; quo inter se consensu, non reperitur: censuram sane totam dissimilitudine morum et frequentibus iurgiis discordem fuisse constat, quum austeritatem atque contumaciam Domitio Crassus, sumptuosam domum et alia luxui propiora Crasso Domitius obiectaret.

XLI. Sane multa egerat Crassus, quae severe iudicanti, censorem haud satis decere viderentur: duos scyphos ex argento Mentoris manu caelatos sestertiis

§. 39. V. C. 660; A. C. 92. — Cic. in Bruto cap. 44, et de Orat. II, 56. — Sueton. in Nerone cap. 2.

§. 40. Fasti Capit. — Iul. Obseq. — Pig. Ann. — Plin. XVII, 1.

centum, hoc est, tribus fere millibus imperialium emptos, itidem argentum factum sestertium sex millibus in libras, sive imperialibus plus minus centum quinquaginta, emptum habebat; sed praecipue magnificam in Palatio domum adversarius taxabat, graviterque increpans tanti habitare censorem, pro illa sestertium sexagies (ad centum octoginta millia imperialium) identidem offerebat. Et Crassus, ut erat praesens ingenio semper, et faceto lepore sollers, *addicere se* respondit, *exceptis sex arboribus:* eae fuere loti, patula ramorum opacitate insignes: ibi Domitio, *ne uno quidem denario, si hae demerentur, emptam domum cupiente;* Crassus, « Vtrumne igitur, inquit, » ego exemplo gravis, et ab ipsa mea censura notan- » dus sum, qui in domo, quae mihi hereditate ob- » venit, comiter habitem; an tu, qui sestertio sexa- » gies umbram sex arborum aestimas? »

XLII. In eadem domo triclinia aerata, et in atrio columnas habebat Hymettii marmoris, quarum decem ad ornandam in aedilitate scenam, centum sestertia pactus, emerat, ipsas quoque exprobante Domitio, quum eo tempore ne in publico quidem columnae ullae marmoreae essent. Idem ei quasi deforme crimen in senatu obiecit, quod muraenam in piscina domus suae mortuam, atratus, tanquam filiam, luctu prosequutus esset. Nec infitiatus ille, tantummodo alia sugillatione pensavit probrum: *sibi quidem humanos affectus, et facilem in lacrymas misericordiam esse; at Domitium tres uxores siccis oculis extulisse.*

XLIII. Per ea tempora turbatae res Asiae pulcherrimam L. Sullae crescendi occasionem praebuerunt.

§. 41. Plin. XVII, 1: XXXIII, 1, et XXXVI, 3. — Val. Max. IX, 1.
§. 42. Val. Max. — Plin. XXXIV, 3. — Macrob. Saturn. II, 11. — Aelian. Hist. Anim. VIII, 4.

Cappadociae regnum hinc Nicomedes Bithynus, inde Ponticus Mithridates vehementibus studiis affectabant; neque parum ad Romanos pertinebat, iura sociorum pacemque tueri. Sed acrius excitabantur Mithridatis incremento, cuius olim suspectam potentiam habebant: accedebat Marii cupiditas, qui nulla satietate gloriae bellum optabat, quum aliarum artium rudis, rebus quietis senescere famam suam videret. Neque aliud ei propositum fuisse rebantur, quum in asiatico itinere multas provincias obiret, quam ut res regum specularetur, et eos inter se committeret, quo tempore Mithridati in colloquio aperte dixit, *aut parendum Romanis, aut operam dandam, quo esset illis potentior.*

XLIV. Sed Mithridates, nondum ita paratis rebus, ut bellum sumeret, et illi, et qui postea venerant legatis, molliter respondit: neque thesauris pepercit, quo pacem retineret; et, quamquam a Nicomede lacessebatur, quievit. Scytharum quoque regulis erepta restituere iussus, quaedam reddidit: Cappadociam tamen uti relinqueret, ab animo impetrare non potuit. Hanc, sua manu perfide interfecto sororis filio, raptam, deinde iterum amissam, quum armis repeteret; Nicomedes, suae quoque Bithyniae timens, Laodicen uxorem, quae prius Ariarathi Cappadociae regi nupta fuerat, Romam mittit, ut se matrem assereret pueri, cui Nicomedes, tanquam Ariarathis filio, regnum tradiderat.

XLV. Hoc comperto Mithridates Gordium mittit, nihilo verecundiore mendacio defensurum, *filium eius Ariarathis, qui bello Aristonici cecidisset, puerum eum*

§. 43. Memnon apud Phot. — Appian. Mithr. — Plut. in Mar. cap. 53.
§. 44. Diod. apud Fulv. Vrsin. — Iustin. XXXVIII, 5, 1 et 2.

esse, *qui esset a Mithridate in possessione regni collocatus*. Senatus, impudentiam regum miratus, *Cappadoces*, *quod exstincta regum stirps esset*, *liberos esse* iubet: idem decernitur de Paphlagonia, quam Nicomedes obtinebat; per filium ille quidem, sed imposito *Pylaemenis* nomine, iustum videri heredem voluerat. Eo tempore Cappadoces admirationi Romanis fuerunt. « Magnas agere senatui populoque romano » gratias, dicebant, qui se compotes facere vellent » eius conditionis, quam inter omnes rerumpublicarum formas pro praestantissima omnium optimaque ipse populus romanus elegisset.

XLVI. « Sibi quoque prima fronte nihil visum fieri » posse felicius, quam si simili iure modoque, atque » princeps omnium gentium populus, regerentur. » Sed postea sic a maioribus natu accepisse, quemadmodum singulorum hominum, ita generum etiam » varias, longeque inter se diversas differentias esse: » paucos ad imperandum natos, nullius aequi iuris » tolerantes; alios sive ad regimen rerum, sive ad » obsequium vocentur, parere per vices et imperare » nosse: maximam hominum multitudinem ita comparatam, ut tantummodo sequi recte praecipientes, » non etiam praeesse cuiquam queant. In hac conditione cum pleramque Orientis partem, tum etiam » Cappadocum genus esse; raros in ea gente viros » excellentes, et imperio dignos nasci: si libertas sit, » summos magistratus saepenumero perventuros ad » eam hominum sortem esse, qui ne sibi quidem consulere possint, nedum ut publicae consulerent rei.

XLVII. « Inde nihil se praeter incommodum dedecusque gentis, et internas exspectare posse di-

§. 45. Strab. lib. XII. — Iustin. XXXVII, 4.

» scordias. In populo romano multos esse praestanti » virtute et moderatione viros, qui nec se indignos » imperio censeant, nec aliis sibi similibus dicto au» dientes esse graventur. Sibi tam felicibus esse non » licere. Cappadocum ingenia, nimis acerbe fortassis, » non tamen prorsus sine causa (fatendum enim es» se) proverbiorum carminumque mordacitate per» stringi. Quidquid sit, ab ultima gentis origine re» gibus paruisse Cappadociam constare. Nec a tam » vetustis institutis esse ad longe diversa securum » transitum, praesertim ubi nulla magna incommoda » priorum tempora infamia aut odiosa effecerunt: » neque aut parum grati animi, aut nimis absurdi » damnari se oportere, si oblatum a Romanis eum » reipublicae statum abnuant, quo ipsi patroni ute» rentur.

XLVIII. « Etiam diis immortalibus nihil tam exi» mium aut dulce, quam ipsam immortalitatem, esse; » tamen repertos dici, qui hoc accepto munere valde » indoluerint: adeo quemlibet non quod optimum, » sed quod sibi convenientissimum sit, expetere de» bere: sibi liquere, non posse Cappadoces sine rege » vivere. » Romani *nihil sua referre* dicentes, *si regiam servitutem Cappadoces, quam libertatem aequam mallent, quem vellent ex suis ipsi legerent*, permiserunt. In Gordium multorum inclinabant affectus: sed quia palam erat, ingratum id, ob amicitiam Gordii cum Mithridate, romano populo fore, Ariobarzanem legerunt. Senatus, re audita, *regnare Ariobarzanem* iussit.

XLIX. At Mithridates, qui nec omittere Cappadociam, nec offendere Romanos sustinebat, affinitatem cum Tigrane Armenio, data ei in matrimonium filia sua Cleopatra, contrahit: deinde per Gordium dissimu-

lanter instigat, ut *Ariobarzani novo et segni regi bellum inferat.* Mittuntur a Tigrane Mithraus et Bagoas duces; quorum primo adventu Ariobarzanes, sublatis rebus suis, Romam profugit. Hic rerum status, quum virum acrem, bellique et pacis artibus promptum desideraret, L. Sullae, qui praetor superiore anno fuerat, Cilicia provincia decernitur, finitima Cappadociae; non tantum ut eam inter regni syriaci praecipites casus, quos extremo hoc libro exponemus, populo romano servaret, sed etiam ut adversus Tigranem Mithridatemque reges ex propinquo et providere, quae ex republica essent, et conari facilius posset.

L. Is, modica secum adducta militum manu, ceterum sociorum auxiliis instructior, Gordium cum Cappadocibus occurrentem, multis hostium interfectis, profligat; mox Armenios suppetias illi venientes, maiori cum strage expellit regno; reductumque Ariobarzanem, nemine ultra resistere auso, regem appellat. Quum deinde provinciam obiens circa Euphratem ageret, venerunt ad eum ab Arsace Parthorum rege legati, amicitiam populi romani petitum: neque parvum id sullanae felicitatis argumentum putatur, quod a regum opulentissimo, qui primi missi legati sunt, eos ad hunc potissimum fortuna deduxit. Et agnovit destinatam sibi magnitudinem Sulla, positisque tribus sellis, inter Ariobarzanem regem et Orobazum (id legato nomen erat) medius assedit: quod varie laudi aut crimini Sullae datum; Orobazo capitale fuisse traditur, maiestatis imminutae vindictam severius exsequuto rege.

§. 49. Iustin. XXXVIII, 2, 3 et 5. — Appian. Mithrid. — Plutarch. in Sulla cap. 7. — Auct. de Vir. ill. cap. 75.
§. 50. V. C. 660; A. C. 92. — Liv. Epit. — Vell. II, 24.

LI. Ferunt, Chalcidensem quendam ex parthico comitatu, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, considerato Sullae vultu, animique et corporis motibus, *necessum esse* pronuntiasse, *ut vir talis omnium evadat maximus: adeoque se mirari, quod etiamnum sibi quemquam aequalem esse pateretur.* Sed haec quidem foris magnifica populo romano, pudenda domi iudiciorum publicorum corruptio deformabat, quae adversus pestilentes cives instituta, iam in perniciem bonorum vertebantur. P. Rutilius, quum confessione omnium probitatis atque innocentiae exemplum haberetur, repetundarum postulabatur, longissime a moribus eius abhorrenti crimine.

LII. Sed quia contra publicanorum iniurias Asiam defenderat, conspiratione equitum, penes quem ordinem tum erant iudicia, facile et calumniatores improbos, et iudices periuros nactus est. Et quo magis sciamus, quales potissimum habuerit adversarios, praecipuus ei condemnationis auctor Apicius exstitit, haud minus iis temporibus luxu infamis, quam postea Tiberio imperante Marcus fuit. Sed res tam indigna non oppressit virtutem clarissimi viri, sed illustravit. Iam primum neque capillum barbamve reorum more promisit, vestemve mutavit, aut deprecatus quemquam est: et quum summis oratoribus, L. Crasso, M. Antonio amicis uteretur, neutrum adhibere voluit, iniuriam interpretatus innocentiae, si, quae malos quandoque defendisset eloquentia, ad eam in suo periculo confugere videretur: paulum partium C. Cottae tribuit, disertissimo adolescenti, sed filio sororis. Dixit et causam illam ex parte quadam Q. Mu-

§. 51. Vell. II, 3. — Plutarch. — Liv. Epit. — Cic. de Orat. I, 53.
§. 52. Posidon. apud Athen. IV. — Cic. in Bruto cap. 30, et de Orat. I, 53.

cius, qui proconsul illius in Asia fuerat, maiore vir iurisprudentiae, quam eloquentiae fama.

LIII. Ceterum ipse P. Rutilius, Socratem Atheniensem imitatus, quum praeter pecunias captas, multa, quae ad suspicionem stuprorum atque libidinum pertinerent, audivisset, ita respondit, ut obiecta quidem perspicue dilueret: ceterum neque supplicaret iudicibus, neque verbum ei ullum mollius, aut viro bono indignum, effluleret; reique magis publicae, quam suam vicem miseraretur. Sed ille, quum opinione bonorum omnium pro absoluto haberetur, scelere iudicum, non sine gemitu civitatis, est condemnatus.

LIV. Huius tam infamis operis particeps etiam fuisse C. Marius creditur, per inimicitiam Metelli infestus Rutilio, et communi adversus bonos odio, quorum veris meritisque laudibus barbarum ingenium gravabatur. Idcirco Rutilius, nullo inter tales commorandi desiderio, Mitylenen, relicta Vrbe, migravit, quamquam exsilium ei iussum non erat. Bona tamen publicata; maiori rubore iudicum, quam domini damno: minorem enim pecuniam ei fuisse, quam aestimata lis esset, eamque omnem iustis legitimisque titulis ad eum pervenisse, patefactum est.

LV. Itaque neque auctoritas summi viri, neque facultates ullum ex hoc iudicio detrimentum passae; quin magis ornatae auctaeque fuerunt. Simul enim Asiam eum petere percrebuit, omnes provinciae civitates legatos obviam miserunt, ubicumque secessum optavisset, officia sua deferentes; et proficiscenti, ne quid deesset, Q. Mucii liberalitas providerat; deinde

§. 53. Cic. pro Font. cap. 13, et de Orat. — Val. Max. — Oros. V, 17.
§. 54. Vell. II, 13. — Diodor. apud Vales. — Cic. pro Rabir. Post. cap. 10.
§. 55. Val. Max. II, 10. — Dio.

in Asiam ingressum, quotquot illum antea reges nationesque cognorant, tanta accipere munera coëgerunt, ut multo copiosior esset exsul, quam ante iudicium consularis in Vrbe fuerat.

LVI. Dum ista Romae et alibi fiunt, C. Geminius praetor adversus Thracas infeliciter pugnaverat, magno Macedoniae malo, quam victores, praecipua Moesorum importunitate, cruente vastarunt. Sed in Hispaniam C. Valerius proconsule missus, viginti millibus Celtiberorum caesis, imperator appellatus est. Belgedensis populi furor tumultum eum conciverat, obsesso in curia, concremato que senatu suo, qui rebellare contra Romanos cupientibus resistebat. In huius seditionis auctores, quotquot in manus venerunt, iussu proconsulis post victoriam severe animadversum.

LVII. Inter haec rutiliani iudicii recente invidia, quum senatus equestris ordinis regnum in iudiciis ferre non posset; ad se transferre iudicandi potestatem nitenti M. Livius Drusus adiutorem se praestitit, qui tum creatus tribunus plebis fuerat. Sed ille meliore fortassis animo, quam consilio, usus, quo maiores ad ea, quae parabat, sibi vires quaereret, ad deliniendam plebem Agrarias aliasque promulgare leges coepit, pernicioso eventu, quando et plebe, sociisque concitatis, grave patriae bellum, et sibi immaturum, suisque ornamentis, quae praeclara multa habebat, prorsus indignum exitum peperit.

LVIII. Iam enim ad poenas tot gentibus quo iure, qua iniuria oppressis luendas, romanum imperium

§. 56. Liv. Epit. — Iul. Obseq. — Sext. Ruf. — Appian. Hisp. — Numm. ap. Pigh.

§. 57. Liv. Epit. — Flor. III, 17. — Vell. II, 13. — Auct. de Vir. ill. cap. 6. — Oros. V, 18. — Appian. Civil. I.

sua vitia trahebant; ut sociali prius, inde civilibus bellis vexatum, paulatim eo deficeret, ut exhausta civitas, quae consanguineos ante populos fastidierat, advenis vernisque replenda esset; neque iam cives modo Barbaros, sed etiam dominos pateretur. Adhuc tamen non stabant modo romanae opes, sed etiam incrementum capiebant; iisdem fere, qui domi malis consiliis moribusque rempublicam affligebant, foris eandem militaribus factis atque disciplina fulcientibus.

LIX. Neque minus vitiis externorum regum, quam suorum civium industria res romana crescebat. Iam Paphlagonum Cappadocumque regna, alterum libertatem, alterum regem a Romanis ita acceperat, ut tamen sua omnia in potestate populi romani esse, non dubitarent. Cyrenen ab aegyptiaco regno, a Syris Ciliciam avulserant; maiorumque inde progressuum causas continua eorum regum bella struebant. Neque alienum ab historia sua Livius existimavit, eas hoc loco res exsequi, quae opulentissimo et maximo regno, Seleucidarum senescente potentia, Romanos dominos imposuerunt.

LX. Sed hos tantarum rerum tam notabiles transitus, tenuibus scriptorum, iisque pugnantibus inter se reliquiis, quo laboriosius erat evolvere, tanto intentiore cura scrutatus, ut verissime potero, tradam; quando reges isti non minus intricatam gestorum memoriam habent, quam gesta ipsa, nominibus, matrimoniis, imperiis prodigiose mixti, habuerunt. Neque qui nostro, aut patrum aevo tempora curiose digesserunt, satis aut inter sese, aut cum rerum gestarum

§. 59. Liv. Epit. — Cic. in Verr. IV, 30.
§. 60. Ioseph. XIII, 21. — Athen. IV, 13.

fide consentiunt. Igitur Iosephum atque Porphyrium maxime, locis et aetati, de quibus scribimus, proximos, et, ubi variant auctores, probabiliorem sententiam sequuti, Grypum Antiochum, quinto et quadragesimo vitae, undetricesimo regni anno, cuiusdam Heracleonis dolo interfectum ponimus, regnum ad se trahere molientis, quo tempore consulatum Romae Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus gerebant.

LXI. Igitur post longa fratrum certamina, quum submotus hoc modo Grypus Seleuco filio fecisset locum, atque ita veluti defessum pugilem recens viribus excepisset, superatus bello Cyzicenus; quum caperetur, manus sibi intulit. Seleucus, Antiochia potitus, Antiochum Cyziceni filium ad necem quaerebat. Sed ille, servatus meretricis opera, quae propter eximiam formae pulchritudinem eum deperibat, ad Aradios, tanquam ad asylum, confugit. Aradii enim, concessu Seleuci Callinici, hoc iure utebantur, ut Syria profugos bona regum venia reciperent; neque dedendos repetentibus, neque invitis illis, aut ignorantibus, emittendos.

LXII. At Syri, quos asperum Seleuci violentumque ingenium alienaverat, servatum sibi regem miraculo iactantes, *Pium* appellarunt, tanquam morum merito gladios patruelis evasisset. Igitur, auctis ab eodem favore celeriter viribus, Seleucum expellit Syria; persequutusque in Ciliciam, apud Mopsuhaestiam proelio vincit. Seleucus, ad reparandas vires quum acerbe pecunias exigeret, ab oppidanis igne in gymnasium, ubi diversabatur, iniecto, manu sua mori

§. 61. Porphyr. ap. Enseb. — Appian. Syriac. — Ioseph. — Strab. lib. XVI, p. 754. — Trog. Prol. 40.

§. 62. Porphyr. — Appian. — Ioseph.

maluit: aedificium cum amicis regiis incendio haustum est. Pro eo statim, tanquam hydrae reciso capite, fratres Antiochus et Philippus, re et appellatione gemini, hostes Pio exoriuntur, quum fratris mortem, capta rebelli urbe, soloque aequata, vindicassent, superveniente Pio amiserunt exercitum; alterque fratrum Antiochus, dum in fuga Orontem eques transmittere conatur, vorticibus amnis una cum equo raptus est.

LXIII. Nec eo segnius bellum Philippus prosequebatur, Philadelphi sumpto cognomine, ob gemini, ut videtur, fratris desiderium. Huic tam praecipiti mutationi rerum, quatuorque regum mortibus, triennium fere suffecit; annusque tum tertius agebatur centesimae septuagesimae primae Olympiadis, quo consules Romae C. Valerius, M. Herennius fuerunt. Philippo igitur Pioque de Syriae regno dimicantibus, quartus etiam Grypi filiorum diadema sumpsit Demetrius, quum ad cetera Syrorum mala, ne unquam deesse faces suscitandis bellorum incendiis possent, generis regii foecunditas accessisset. Eucaerus is vocabatur; quem Ptolemaeus Lathurus Cnido excitum, Damasci constituerat regem.

LXIV. Quae deinde sequuntur, vix explicari possunt: ita, miscente omnia scriptorum negligentia et dissensu, vix tenuis intermicat strictura veri. Porphyrius Philippo biennium tantum tribuit regni: Iosephus etiam, fratribus strenue resistentem Antiochum Pium, celeriter occisum a Parthis esse; Porphyrius, pulsum ab aemulis, confugisse ad Parthos, ac ibi usque ad asiaticam Pompeii victoriam fuisse,

§. 63. Numm. apud Scal. in Euseb. n. 1223. — Porphyr. — Ioseph.
§. 64. Iustin. XL, 2.

tradit; Iustinus, in angulo Ciliciae delituisse. Nobis nullum, cui certius ad veritatis inquirendae usum insistere possimus, firmamentum est, quam temporis haud dubia notatio, quo Syriam Pompeius ordinavit: nam id consulibus D. Iunio Silano, L. Licinio Muraena, factum esse constat.

LXV. Sed octodecim ante hos consules annis, ab Tigrane occupatam fuisse Syriam, Pompeii Trogi mutilator locis duobus affirmat; a quo cur minime dissentire Appianum putem, ubi res referendae Tigranis erunt, apparebit. Ergo ad L. Sullae, Q. Metelli consulatum, Antiochi Pii, et aemuli eius Philippi, regna produci necessum est; quando hi dicuntur ab Tigrane Armenio spoliati. Ceterum Pius ille, cognomento suo minime respondens moribus, Selenen novercam, aegyptii regis aliquando coniugem, deinde Grypo, postea Cyziceno nuptam, in matrimonium accepit: honesti, atque adeo humani moris in tantum perturbatis legibus, ut multiplicatarum inter duos necessitudinum varietatem intelligere labor sit; nominibus distinguere velle, vanitas.

LXVI. Tales ferme quum Syriae res essent, regibus cognatis acriter inter se pugnantibus, gravior a Parthis Arsaces, ab Armenia Tigranes, hostis accessit; et intra biennium, mortibus aut fuga regum, omnis illa Seleucidarum progenies in Syria disparuit. Parthi Mesopotamiam populabantur; profectusque eo Pius Antiochus, si Iosepho credimus, fortiter pugnans interemptus est. Sed verior sententia est, pulsum armis Philippi ac Demetrii ad Parthos fugisse: certe multos post annos superstes, atque adeo iterum

§. 65. Iustin. XL, 1 et 2. — Appian.
§. 66. Porphyr. — Trogi Prol. 40. — Iustin. XL, 2. — Appian. Syriac. p. 118.

rex in Syria fuit. Inter has inexpiabilium bellorum clades regum suorum pertaesus populus ad externa respicere imperia coeperat.

LXVII. Tres omnino, de quibus cogitari posset, reges erant: Mithridates, Ptolemaeus, et Armenius Tigranes. Ptolemaeum, ut perpetuum Syriae hostem, aspernabantur; implicitus bello romano Mithridates (nec enim bellum fore in obscuro erat), ne regnum quietis egens novis turbis involveret, timebatur: nihil melius visum, quam ad Tigranem concedere, cuius potentia, sicut metuenda alienis, ita praesidio futura illi se permittentibus esset. In hanc sententiam itum. Tigranes Syriae regnum, imposito Magadate praefecto, multorum annorum sic satis pacata possessione tenuit. Ob has tum causas, aliasque, de quibus est expositum, missus ab senatu Sulla provinciam Ciliciam habuit.

§. 67. Appian. — Iustin.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXVI

IN LOCVM LIBRI LXXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEXAGESIMI PRIMI.

M. Livius Drusus, tribunus plebis, ut maioribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios et italicos populos spe civitatis romanae sollicitavit; iisque adiuvantibus, per vim legibus Agrariis Frumentariisque latis, Iudiciariam quoque pertulit, *ut aequa parte iudicia penes senatum et equestrem ordinem essent.* Quum deinde promissa sociis civitas praestari non posset, irati Italici defectionem agitare coeperunt. Eorum coitus, coniurationesque, et orationes in conciliis principum referuntur: propter quae Livius Drusus, invisus etiam senatui factus, velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

I. L. Marcio Philippo, Sex. Iulio Caesare consulibus, bonis ubique populi romani rebus, prolato imperio, magnis aerarii opibus, in quo tum auri octingenta quadraginta sex pondo erant, prodigia, quae his omnibus interitum minari viderentur, frequentia exstiterunt: sub ortu solis, globus ignis a septemtrio-

nali regione cum ingenti sono caeli emicuit: Arretii frangentibus panes, cruor e mediis fluxit: in Samnitibus, itemque Aenariae, vastissimo terrae hiatu, flamma prorupit, et usque in caelum extendi visa est: in Vestinis per dies septem lapidibus testisque pluit: circa Rhegium terra mota, pars magna urbis murique diruta: in Spoletino colore aureo globus ignis ad terram devolutus, maiorque factus, a terra ad orientem ferri visus, magnitudinem solis obtexit.

II. Cumis in arce, simulacrum Apollinis sudavit: aedes Pietatis in circo Flaminio fulmine icta; ancilla serpentem peperit. Sed nihil formidolosius fuit, quam quod in agro mutinensi montes duo inter se concurrerunt crepitu maximo assultantes recedentesque, inter eos flamma fumoque in caelum exeunte, interdiu, spectante e via Aemilia magna equitum romanorum, familiarumque et viatorum multitudine. Eo concursu villae omnes elisae, animalia permulta, quae interfuerunt, exanimata sunt.

III. Sed mihi, talia saepe referenti, faciundum omnino videtur, ut quo proposito, quaque causa haec recenseam, et quale de his concipiendum iudicium putem, semel exponam. Ego vero, quae in vetustioribus libris reperiebam, quum saepe, his recisis, pauca de quorumdam annorum gestis superessent, quadam necessitate, et quia subinde inerant, quae cognoscere cupidi antiquitatis non nollent, nequaquam praetermittenda censui; praesertim quum priscis temporibus tanti haberentur, ut in iis saepe

§. 1. V. C. 661; A. C. 91. — Plin. XXXIII, 3. — Iul. Obseq. — Oros. V, 18. — Cic. de Divin. I, 44. — Strab. lib. VI, p. 258. — August. de Civ. Dei, III, 11.

§. 2. Plin. VII, 3, et II, 83.

§. 3. Rader. ad Curt. IV, 10.

senatus populi romani, sacerdotesque, diu plurimumque fuerint occupati. Accedebat, quod idem a Livio diligenter factum esse videbam: neque consilium erat, historiam illius utcumque supplenti, praeterire, quae ab ipso pertractata fuisse constaret.

IV. Sane non eram nescius, ob eam rem T. Livium quibusdam displicuisse; papamque Gregorium narrari, odio superstitionum, quas ille descripsisset laudassetque, tam infestum ei atque iratum fuisse, ut eius opera omnia abolere conaretur. Sed ego neque Gregorio tam laevam mentem fuisse crediderim; et alia quaedam tradi de eodem illo video, quae studiosus veritatis nemo recipiat. Neque sane tam ineptus in his est Livius, ut non aliquoties temere ficta, aut credita prodigia, hominumque inanes interpretationes taxet. Ceterum quidquid de illo fuerit, mihi sane vel ideo haec annotare placet, ut qui hodie rebus eiusmodi multum moventur, eadem se credere, iisdemque aut confidere, aut perturbari discant, quae dementata vanis opinionibus, veraeque sapientiae penitus ignara tempora respexerunt.

V. Eadem enim adhuc fatua et insulsa fabula luditur; narranturque et audiuntur magna asseveratione pleraque, in quibus nihil sit prodigiosum praeter hominum amentiam, post divinae veritatis aperta oracula, rationisque lucem, et tot aetatum experimenta, adhuc indocilem inania contemnere. Neque ego nihil metuendi cuiquam auctor sim: sunt enim, quae non immerito, nec tamen ut prodigia timeantur: nam si forte, quod nonnunquam accidit, flumina restagnent, aut terra moveat, percelli atque extimescere non inhumanum est: sed nimirum id non prodigium, et

§. 4. Voss. de Hist. Lat. cap. 19.

omen venturae calamitatis, sed initium et causa praesentis est; neque mortes animalium, ruinam aedificiorum significat, sed adducit.

VI. Cetera etiam, quantumvis raro eveniant, quae tamen causis naturalibus fiunt, in portentorum numero ponere perquam importunum est. Si fulmine tactum imperatoris alicuius praetorium est, si equus exanimatus; castrorum videlicet oppugnationem, et clarissimorum virorum interitum significavit. Atqui necessum est, salvis naturae legibus, frequentissima caelo descendere fulmina; quae et ipsa omnia in aliquod certe corpus incidere necessum est. Toties igitur omina fierent, quoties fulminaret: atque eadem de ceteris ratio esset; pluviae, venti, frigora, etiam animantium inanimorumque omnia genera, quoties se ulla causa commovissent, prodigia nuntiarentur. Sane ingenita humanis mentibus dulcedo est mira et nova iactandi, credendique: isque mos iam olim omnia sic replevit miraculis, ut maius iam mirum sit, ullum aut annum, aut propemodum locum reperiri, qui miraculo vacet.

VII. Igitur gaudentibus generis humani ludificatione ac miseria geniis, non fuit difficile, apud curiosa et improvida ingenia, putidissimam fraudem in artis opinionem atque auctoritatem adducere. Vnde plurimae apud varias gentes divinationum species exortae, institutis dissimiles, vanitate pares: nam ut in universum, quod sentio, dicam, nulla earum rerum, quae oculis patent, eam naturam habet, ut, quod voluntate Dei, aut consiliis hominum gubernantibus futurum est, ulla certa praedictione possit enuntiare. Hinniant equi, garriant aves, vortices

§. 6. V. C. 661; A. C. 91. — Iul. Obseq.

amnium turbinentur, ut volent, radiorum lucis inenarrabilis permixtio in aëre quarumlibet figurarum efformet ludibria; non ideo quid prosperum cuilibet reipublicae, quid adversum immineat, ullo pacto noveris.

VIII. Sane cognati animae humanae spiritus, quos corpore non onustos, *angelorum* vocabulo significamus, quia scire facile possunt, quod geritur, saepenumero feliciter coniiciunt, id quod geretur. Ceterum neque horum omnis prorsus erroris expers sagacitas est; et sancti purique spiritus nihil tale, nisi mandato Dei, denuntiant hominibus: credere perversis, quia et falli possunt, et fallere cupiunt, nimis excors est, et perniciosa securitas. Vnum immotae certaeque fidei oraculum superat, ita sapienter accommodatam aptamque rerum inter se seriem a potentissimo iustissimoque Deo esse, ut ad extremum neque male bonis esse possit, neque bene malis. Neque M. Drusum eo tempore prodigia, sed ipsius mala mens, in exitium impulerunt.

IX. Drusus, ut senatui iudicia redderet, in omnes se formas vertebat, quibuslibet quaelibet indulgendo, ut neque falso iactasse videatur, *nemini se quidquam ad largiendum reliquisse, praeterquam si quis aut caelum dividere vellet, aut coenum.* Igitur ut socios latini nominis, italicosque populos adiungeret, ius civitatis enise petentibus, ea de re laturum, senatumque auctorem fore, spopondit, si ad eas, quae essent in manibus, perferendas leges operam navassent. Iam ab antiquissimis temporibus qui latinae formulae socii erant, suffragium ita ferebant, ut ex

§. 9 Liv. Epit. — Auct. de Vir. ill. cap. 66. — Flor. III, 17. — Diod. Eclog. lib. XXXVII. — Appian. Civ. I. — Dionys. VIII, 84. — Cic. pro Sext. c. 13.

opportunitate magis temporum ius illud usurpare, quam certa confessaque possessione niti viderentur. Multum tamen in illis virium erat, quia non tantummodo sanguine commerciisque permixti, multosque romanos cives suis in urbibus habentes, haud leviter gratia et auctoritate pollebant, sed etiam suffragiorum potestatem anxie retinebant; saepe sub comitiorum tempora frequentes in Vrbe, neque unquam acerbius offensi, quam si, quod raro factum, ex Vrbe exire a consulibus iuberentur.

X. Igitur nemine uno ad tantas inimicitias suscipiendas facili, senatu quoque tum verecundia cognationis, tum metu alienandi socios, cunctante; haudquaquam parvi ad omnia momenti favor italicorum populorum in comitiis erat. Prior tamen atque potior cura Druso fuit, ut plebe romana tribubusque propitiis uteretur: id ubi consequutus esset, cetera sibi in proclivi futura rebatur. Igitur quodam tempore, quum incredibilis hominum vis ad Rostra concurrisset, talem orationem habuit: « Saepe ego adolescen-
» tulus, atque etiam puer, patris mei M. Drusi ser-
» monibus interfui, quum de republica cum familia-
» ribus suis, principibus civitatis nostrae, disputaret.
» Quin et, digressis illis, multa sciscitantem diligenter
» edocebat, quod me iisdem artibus consiliisque rem-
» publicam aliquando capessere volebat, quibus ille
» eam periculosissimis temporibus pulcherrime feli-
» cissimeque gessisset.

XI. « Sed summa omnium eo ferme pertinebat, ut
» medicinam rebus aegris afferre studenti, ante om-
» nia duo tenenda diceret, quae qui neglexissent,
» exulcerasse magis vulnera, quam sanasse, conten-

§. 10. Appian.

» debat: alterum, ut ad totam rempublicam curan-
» dam omnis conatus conferretur; alterum, ut unde
» maius esset periculum, inde inciperet medicina.
» Sicut enim in corpore, etiamsi forte membrum ali-
» quod ita foveri alique posset, ut inusitatam in mo-
» lem atque firmitudinem evalesceret, tamen illud,
» tanquam certa pestis illius etiam tam diligenter cu-
» ratae partis, vehementer esset vitandum; ita, qui
» in civitatibus paucorum potentiam nimis extendere,
» aut contra plebis opes supra modum augere insti-
» tuerunt, eas plerumque conciliarunt turbas, ex
» quibus et ipsi, et quos confirmatos cupiebant, in
» peiorem conditionem, quam antea habuissent, in-
» ciderunt.

XII. « Igitur pater meus, illo suspiciosissimo tem-
» pore gracchanorum tumultuum, non tanquam inter
» bello dissidentes legendas sibi partes arbitratus est,
» sed tanquam eiusdem urbis cives communis utilita-
» tis vinculo continendos: haud dubie quieturis fa-
» ctionibus, ubi se quisque videret assequutum,
» quidquid salva republica concupiscere ac sperare
» potuisset. Felix id consilium fuit: nec alio tum re-
» medio gracchanae seditiones cohibitae, Patres facti
» populares, placatus senatui populus, quam quod
» ita tribunatum gessit Drusus, ut sibi nihil praeter
» laborem et pericula sumens, auctor e curia in ple-
» bem liberalis, concordiam ordinum, superiorum
» temporum iniuriis odiisque labefactatam, nova be-
» neficiorum amorisque dulcedine refoveret.

XIII. « Quod igitur patris sermonibus exemploque
» consilium utilissimum sanandae reipublicae esse di-
» dici, id hoc maxime tempore sequi certum est,
» Quirites. Quo in proposito primum orandi mihi
» sunt dii immortales, ut huic populo bonam mentem

» duint; deinde homines, quotquot aut iure civitatis » huius utuntur, aut inter socios latini nominis lo- » cum habent, ut unusquisque contentus his bonis, » quae opulentissima omnium respublica tribuere » singulis, salvo statu suo potest, ulteriora non ap- » petat, aliis non invideat, senatui constare auctori- » tatem suam, populo libertatem velit. Ea res bene » observata efficiet, ut qui populorum omnium po- » tentissimi sumus Romani, iidem et sapientissimi ac » felicissimi habeamur.

XIV. « Sed quia simul omnia nec attentari debent, » nec obtineri possunt; quod bene vertat, in animo » est, ad eam prius civitatis partem respicere, quae » maxima necessitate premitur. Nam cetera, tametsi » praetermitti non oporteat, differri tamen minori » incommodo possunt: at magnam plebis romanae » partem, in his florentis imperii opibus, non habere » unde familiam alat, id profecto tolerare diutius, » pudendum ad famam, re saevum atque inhuma- » num, concordiae quietique periculosum atque ini- » micum foret. Igitur Agrarias Frumentariasque leges » promulgabo, non ut novum aliquod beneficium » populus romanus accipiat, sed ne careat eo, quod » olim ei multorum rogationibus datum est. Quibus » artibus per omnes hos annos fructus earum legum » ereptus vobis sit, Quirites, queri nihil attinet: nec » enim, ut quemquam ob praeteritas iniurias oderi- » tis, sed ut, recepto iure vestro, quietem et habea- » tis, et praestetis, auctor sum.

XV. « Neque vero locupletibus displicere res de- » bet: misereantur potius civium suorum, quos post » repetitas toties leges, post divisiones agrorum, in » eademegestate nunc quoque agere vident; validiore » ad eripiendum fraude, quam ad restituendum ius

» et leges esse potuerunt. Equidem viros virtute et » opibus praestantes novi, qui hac iniuria pauperum » in tantum commoventur, ut quod ipsi de agro » publico tenent, lubenti animo sint reddituri; modo » idem a ceteris fiat, neque pauci et optimi, nullo » populi emolumento, possessionibus suis careant, » et ultro a sui dissimilibus irrideantur. De his non » dubito, quin adiutores propugnatoresque legum » nostrarum habituri simus, modo tales nos prae» beamus, ut animo nostro constantiaeque possint » confidere.

XVI. « Plerosque etiam reliquorum aut reputatio » suarum opum permovebit, quum etiam restitutis, » quae contra leges possident, futuri sint praedivites; » aut quietis amore semel auferri tot certaminum » materiam patientur; aut honorum impellet bonis » artibus parandorum aviditas, ut beneficia populi » cupiant promereri. Qui relinquentur deterrimi om» nium, non ita multi erunt, et consensui civitatis non » resistent. Haec ita non inepte licet argumentari de » singulis: senatum vero, cui et maxima communis sa» lutis cura est, et praecipua reipublicae scientia, » quis credat huic adversaturum consilio, quod va» riis temporibus probavit ipse, cuiusque patri meo » auctor exstitit? Certe quantum ego possum recor» dari, quanto quisque Patrum illustriore fortuna » famaque egit, tanto saepius atque diligentius de » concordia ordinum, cura pauperum, libertate » omnium disserentem audivi.

XVII. « Neque praeter paucos, qui nihil non ad » suam avaritiam referunt, quisquam est, qui propter » iniquum lucrum interire cum republica, quam, illo » dimisso, salvus in salva civitate degere malit. Sed » forte de agrorum iure, quod indubitatum atque cer-

» tum est, nihil praeter summam in mala causa impu-
» dentiam opponi poterit: Frumentariam legem ar-
» guent, quod nimia liberalitate sit aerarium exhau-
» stura! Hic vero quid primum, quid postea dicam?
» Ideone aerarium habemus, ut semper clausum inac-
» cessumque teneat quasi hausit opes, tanquam inex-
» plebilis Oceanus, aut regia Ditis nunquam redditura,
» quod absorbuit? An poterit aliquis esse usus sanctior
» atque laudabilior, quam si his opibus sustententur
» ii, per quorum vulnera sudoremque comportatae
» atque congestae sunt?

XVIII. « Ex manubiis triumphorum, aut provin-
» ciarum vectigalibus illae creverunt; sed haec sine
» civium romanorum legionibus neque parari potue-
» runt, neque parata conservantur. Sed neque ve-
» rendum est, ne impar oneri futura sit respublica,
» modo simus in aliis decernendis sumptibus mode-
» ratiores. Neminem nominabo: sed ideo cuiquam
» obscurum esse poterit, quantae summae quibus
» hominibus, et quos in usus decretae praestitaeque
» sint? Ibi potius parcos homines, et futuri providos
» esse oportuit, quum de ornandis ambitiose pro-
» vinciis, magis in singulorum gratiam, quam ullum
» reipublicae commodum ageretur: nunc, ubi neces-
» saria tot millibus civium alimenta petuntur, pro-
» fusio in laude, parcimonia prope crimen est.

XIX. « Nec tamen ego temere omnia eroganda cen-
» seam: sed neque opus est; et Agraria lex servata,
» tolerabilem efficiet Frumentariam: adeo decepti
» decepturive fuerunt, qui duplici largitione pes-
» sumdari perdique rempublicam clamitabant. Con-
» tra est, et alterutra lex per se esset longe, quam
» simul utraque, gravior. Si enim agros non damus,
» huic innumerabili turbae quae annona sufficiet? Si

» damus agros, neque dari omnibus poterunt, et quae » relinquentur multa millia, quo alio beneficio con» solabimur, aut a fame defendemus? Nihil ergo » melius, quam in agros deduci, quotquot poterunt. » Sic et illi, quo se tueantur, habebunt; et in Vrbe » manentibus citra metum publicae paupertatis ali» menta praestabuntur. »

XX. Huiusmodi crebris orationibus quum satis profectum arbitraretur, Agrarias, Frumentariasque leges, quales antea Gracchus in tribunatu tulerat, ferre instituit. Mira vis hominum ad diem promulgandarum occurrisse dicitur, plebe sociisque incredibili studio certantibus. Idcirco contra voluntatem optimatium per vim latae leges; coloniaeque per Italiam et Siciliam, quod olim ferente Apuleio iussum, deinde intermissum fuerat, deductae. Postea Drusus, ne sumptibus succumberet aerarium, in cudendis nummis argento partem aeris octavam miscendi auctor fuit. Quum haec non ita magno certamine constitissent, acriore conatu pugnaque ad legem Iudiciariam perferendam fuit opus: qua in re quum dedisse operam videretur, ut et senatui gratum facceret, nec irritaret equitum odia, et utrique ordini partem aequam iudiciorum tribuisset; ea ipsa re offensionem omnium incurrit.

XXI. Senatus crebris seditionibus imminutus, ad numerum trecentorum decreverat. Tulit ergo Drusus, *ut his totidem numero equites romani, delectu insigniorum habito, adderentur: ex his sexcentis decuriae iudicum fierent: si quis pecuniam iudicandi causa accepisse diceretur, de ea re quaestio esset.* At vero crimen

§. 20. Liv. Epit. — Flor. III, 17. — Appian. Civ. — Plin. XXXIII, 3.
§. 21. Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 66. — Cic. pro Cluent. cap. 56.

ita pervulgatum persequi, ut assuetudine videndi pro crimine haberi desisset, acerbum plerisque videbatur: adeoque C. Flavius Pusio, Cn. Titinius, C. Maecenas, principes equestris ordinis, curiam his legibus ingredi aperte recusarunt. Et accedebant aliae suspiciones, hoc agi, ut penes solum senatum, exclusis posthac equitibus, iudicia forent. Etiam difficilem electionem faciebat, praeteritis ignominiam, delectis invidiam allatura aemulatio.

XXII. Neque Patres patienter ferebant, tanto simul numero cooptari in amplissimum ordinem equites: *quem deinde consensum sperari posse, antiquo senatu, quae communicata cum novis hominibus essent, pro amissis aut maculatis habituro; his non quieturis, donec omni antiquato discrimine, par dignitas utrisque constitisset?* Hoc habitu animorum, discordes inter se ordines, in uno consentiebant, ut ex aequo Drusum odissent: quidquid ingratum aut molestum cuiquam accidebat, illi auctori imputantes, quum grata et volentia taciti amplecterentur. Prae ceteris graves adversarios duos habuit Q. Servilium Caepionem, et L. Marcium Philippum tunc consulem.

XXIII. Pro equitibus Caepio, pro senatu consul, infensis in tribunum animis ibant. Simultas cum Caepione privatis orta causis violentior erat; quemadmodum nulla solent infestiora esse odia, quam quae ex magna familiaritate coeperunt. At horum tam intima aliquando amicitia fuerat, ut inter se matrimonia permutarent: quae res ab honestate, quam moribus romanis, remotior, magis solvendae iuvenum, quam adstringendae concordiae fuit. Itaque mox,

§. 23. V. C. 661; A. C. 91. — Cic. in Bruto c. 62. — Flor. — Dio ap. Val. — Strab. l. XI, p. 515. — Plin. XXXIII, 1.

parum digna accedente causa, dissiluit, quum annulum forte in auctione venalem, insanis studiis simul licitarentur. Par utrique dignitas, pares animi, potentiae gloriaeque idem studium; et quanto genere divitiisque et liberalitate Drusus antecedebat, tanto plus audaciae confidentiaeque Caepioni, et in prava facinora calliditatis erat.

XXIV. Sed prior Caepio, impetu in senatum facto, M. Scaurum repetundarum, L. Philippum ambitus reos fecit. Absolutus tamen uterque est: Scaurus eo insignius, quod quum *in asiatica legatione a Mithridate aliisque pecunias contra leges cepisse* argueretur, vicissim et ipse postulavit Caepionem, acceptaque breviore die inquisitionis, effecit, ut ille prior diceret causam. Paulo ante Iudiciariam Drusi legem ea actitata maturitatem legi attulerunt. Quum enim, lege Servilia obtinente, in multos clarissimos atque innocentissimos viros equitum petulantia desaevisset, ea de re pro libertate ingenii sui aetatisque gravissime questus Scaurus, et tribunum plebis M. Drusum ad commutanda iudicia aperte cohortatus est.

XXV. Idque mox a Druso, ut Velleius Paterculus iudicat, meliore ingenio animoque, quam fortuna, factitatum: quem ego Velleium hoc loco non fidei causa nomino, sed ideo, ne temere credatur homini spurcissima adulatione tradere paratissimo, quidquid Tiberio Caesari matrique eius Liviae, genus ad hunc Drusum referentibus, gratum fore credidisset. At ego Drusum, M. Livii consularis atque triumphalis viri filium, multa laudanda, non sine mixtura magnorum vitiorum, habuisse comperio. Iuveni eximium populi

§. 24. Flor. — Ascon. in Scaur. — Val. Max. III, 7. — Vell. II, 13.
§. 25. Diodor. ap. Vales. — Flor. — Val. Max. — Auct. de Vir. ill. cap. 66.

favorem, paresque divitias reliquerat pater: quibus rebus ille facundiam, et in promittendo fidem quum adiecisset, et pro cetera claritudine animum quoque haberet; nemo iis temporibus fuit, cuius patrocinio amplissimi ordinis dignitas rectius concredi posse videretur.

XXVI. Superbum tamen, dominandi cupidum, praefracteque contumacem fuisse, satis evincunt, quae minime ambigua suspectaque sequuntur. Quippe taedio praesentium et ingratis hominum iudiciis exagitatus, senatum, quem antea unice defenderat, despicere, eique acerbior esse coepit: tanta quidem impotentia, ut aliquando L. Philippum consulem, quod agentem se cum populo interfari ausus esset, ne viatore quidem, sed aliquo ex clientibus misso, in carcerem rapuerit, tam violenter obtorta gula, ut multus e naribus eius sanguis efflueret. Nec hoc acerbissimum fuit; sed quod tribunus inter hanc conculcatae maiestatis consularis indignitatem cavillis ludebat, *non cruorem illud, sed muriam de turdis esse*, dictitando; quod consul Philippus luxui mensarum paulo intemperantius indulgebat.

XXVII. Neque reverentior in senatum fuit, a quo vocatus in curiam, « Quare non ipse potius in Ho» stiliam, inquit, propinquam Rostris? » et paruit tribuno senatus, quum senatus imperium pro nihilo tribunus habuisset. Ne iam illud incivilis animi maxime in eo notabile signum esset, quod obsistenti Q. Caepioni praecipitium de rupe Tarpeia interminatus est. At socii, quibus, adipiscendae civitatis cupidine, mora omnis nimia videbatur, rogationibus, quas vo-

§. 26. Plin. IX, 64. — Val. Max. IX, 5. — Auct. de Vir. illustr.
§ 27. Flor. — Liv. Epit.

fuerat Drusus, ipsorum maximo studio perlatis, mercedem navatae operae impatientissime flagitabant. Idcirco Drusus, hinc prementibus Italis, inde tota resistente civitate, postquam nihil aliud fatigando, praeter omnium odia, quaesitum videt, anxius et incertus consilii, ad differendum, cui praestando impar erat, cogitationem curamque omnem convertere coepit.

XXVIII. Quo tempore etiam caprinum hausisse sanguinem creditur, ut simul invidiam Q. Caepioni crearet, tanquam veneno appetitus. Cecidisse quidem repente in publico aiunt, idque, quum per Italiam percrebuisset, vota pro eo passim publice suscepta. Quidam comitialem morbum fuisse putaverunt, qui olim apud Anticyram hellebori usu depulsus, curis vigiliisque confectum repetiverit. Eo magis properandum socii, dum adhuc Drusum haberent, omnemque deinceps, hoc exstincto, spem suam in irritum casuram arbitrati, quemadmodum M. Fulvio, C. Graccho trucidatis cecidisset; consilio inter se inito, vim parare, dolos nectere, quidlibet, quod perficiundo negotio conducere videretur, moliri atque tentare coeperunt. Feriae latinae indictae a consulibus erant, quae antiquissimo more in Albano monte, totius ferme Italiae concursu celebrabantur: ibi scelestum consilium socii ceperunt, ut sacrificantes consules romanos, inter ipsa sacra et aras in modum hostiarum caederent: sed id nefas proditione discussum; et ab ipso Druso admoniti consules non praebuerunt se insidiantibus.

XXIX. Ceterum haec tam tristia et formidolosa ta-

§. 28. Plin. XXVIII, 9. — Auct. de Vir. ill. — Liv. XXI, 63. — Flor. III, 18. — Appian.

men alicuius boni causa populo romano fuerunt, dilatis civilibus armis, et ad tempus obruta simultate, quae inter Marium et Sullam in apertam seditionem erumpebat: veterem virorum aemulationem inflammante Bocchi regis recente dono, qui amicitiae suae cum populo romano monumentum, Victoriam auream, et iuxta effigiem Sullae suamque, tradentis illi Iugurtham miserat. Quae signa quum in Capitolio posita detrahere Marius, acriter repugnante Sulla, cuperet; amicorum interventu, et temporibus reipublicae sopita interim rixa est. Atque id nisi factum esset, respublica stare non potuisset: quippe socii, quum patefactis insidiis suis, nihil aliud exspectare possent, quam ut in auctores quaereretur, quum semel ruere coepissent, alia quotidie et atrociora machinari non desinebant.

XXX. Eo tempore magnum ab Vrbe periculum Cn. Domitius avertit. Is, nescio qua de causa, itinere suscepto, forte in Pompaedium Silonem incidit, Marsorum principem, cum magno hominum agmine eadem via venientem. Quum familiariter inter se salutassent, *ecquonam tanta stipatus caterva tenderet*, Domitius interrogat: ubi, *Romam ire*, *vocatum a tribunis plebis*, *civitatis accipiundae gratia*, responsum est; « Immo vero, ait, non aliud tam inimicum spei » vestrae consilium capere potuisses. Senatus nihil » tam indignum sua maiestate credet, quam cogi; et, » quod rogantibus concessurus fuit donum, minan» tibus pernegabit. Quapropter etiam atque etiam vi» dete, quid incipiatis: violentum consilium turpia » initia, ancipites eventus habet; et si, quod equi-

§. 29. Plutarch. in Mario cap. 53, et in Sulla cap. 8.
§. 30. Diodor. apud Valesium.

» dem haud minus vestra, quam nostra causa, abo-
» minor, quam felicissime successerit, quae pax aut
» securitas esse poterit inter infensos invisosque de-
» gentibus? omnia vobis aspera adversaque praevi-
» deo, vim et metum ostentantibus: per modestiam
» et iustas preces, non honestior modo, sed etiam
» tutior, ad civitatem via est. »

XXXI. Hac oratione persuasus Pompaedius abduxit suos, Vrbemque non translatitio discrimine liberavit. Pugionibus enim sub veste accincti venerant, neque genere hominum, neque numero, spernendi. Decem millia, delecti ex omni multitudine quaestiones timentium, curia circumsessa civitatem petere deliberatum habebant; si negatum esset, ferro atque igne grassari. Sed neque consulibus satis cum senatu conveniebat, ita permixta omnia simultatibus turbisque fervebant; ludisque romanis, quos M. Claudius Marcellus aedilis curulis edebat, L. Philippus in maxima civium concione, *videndum sibi aliud esse consilium*, dixit: *illo senatu se rempublicam gerere non posse.* Commotis per haec vehementer animis, a. d. idus septembres senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. Aderat et L. Crassus, isque ante omnes, quum, pro copia sua vique dicendi, senatus contumeliam efficacissime deflesset, irritavit consulem, acris et arrogantis ingenii virum, ut manum in illum iniici iuberet.

XXXII. Contra Crassus, negando *sibi consulem videri, cui senator ipse non videretur*, lictorem repellebat. Post longam vehementemque contentionem, senatus auctoritas in sententiam Crassi facta, *nunquam senatus neque consilium reipublicae, neque fidem defuisse.*

§. 31. Cic. de Orat. I, 7 et 13. — Val. Max.

Crassus deinde, postquam scribendo affuisset, cum febri domum rediit, dieque septimo lateris dolore consumptus est: hoc tamen ei commodum afferente maturo obitu, ne flagrantem bello Italiam, et quae deinde mala cumulate ingruerunt, videret. Iam enim et Drusi susceptus pro senatu tribunatus infringi, et ipse in mala apud eum ordinem gratia esse coeperat; causamque turbarum omnium optimates in illum conferebant: *unius adolescentis temeritate convulsa civitatis iura, maiestatem senatus imminutam, reipublicae vectigalia sublata esse; nunc etiam erectos spe civitatis obtinendae socios insanire coepisse: neque finem miseriarum fore, donec horum omnium dux et auctor tolleretur.*

XXXIII. Fit adversus vitam Drusi conspiratio: Q. Caepio pertinacissimus eius aemulus, et importunissimus homo Q. Varius tribunus plebis, in consilii communionem adsciscuntur. Horum opera consules, excita sociorum multitudine ab Etruscis maxime et Vmbris, perniciem iuveni struebant. Hos enim Agraria lege sua offenderat, quia novis coloniis destinabat populi romani publicum agrum, cuius magnam partem ad id temporis socii, ut cuique opportunum fuerat, clam, palamve possidebant: etiam bene consciis hic metus accidebat, ne, confusis olim agrorum finibus, contenti suo Romani non essent, sed etiam vicinorum iura sollicitarent. Drusus, intellecto, suum in caput illas comparatas insidias esse, domi in subobscura quadam porticu agere coetus, habere conciones, raro in publicum egressu, ne se periculis offerret.

§. 32. Cic. de Orat. I, 7, et III, 1. — Val. Max. VI, 2. — Pedian. in Corn. — Liv. Epit.

§. 33. Flor. III, 18. — Cic. de Nat. Deor. III, 33. — Appian. Civ. lib. I.

XXXIV. Eo vehementius accusatus, in senatu, quo aliquando retunderet criminantes, in forum profectus est; eaque ipsi postrema cum populo actio fuit. Habebat ille in more, quod et C. Gracchi institutum fuerat, ut segregaret turbam, et paucos interioris admissionis haberet: sed ne sic quidem evitare periculum potuit. Quippe ab immenso illo et incognito agmine, quo semper stipatus incedebat, deductus, quum in atrio domus suae et porticu, quam diximus, multitudinem dimitteret, *ictum sese* exclamans, corruit, et inter paucas horas decessit. Priusquam exspiraret, ad circumstantes moerentesque dixisse fertur, *Ecquando, propinqui amicique, similem mei civem habitura est respublica?* Percussus autem est circum inguina, crepidario cultro, quem in vulnere percussor reliquit: minister necis in turba latuit: invidia penes Caepionem, et Philippum, et Varium fuit; frustra disseminato a quibusdam rumore, *quasi rerum temere motarum conscientia et angore, se periculis instantibus voluntaria morte desperabundus exemisset.*

XXXV. Tali fine vir tot naturae fortunaeque dotibus cumulatus, alienas pariter spes, et suas terminavit. De cuius vitiis quando pro muneris nostri fide tacendum non putavimus, illam quoque vocem, quae ex multis eius praeclaris pulcherrima ad nos pervenit, lubenter referemus. In Palatio domum aedificabat, quo loco M. Cicero habitavit: *eam* promittenti architecto *sic aedificaturum, ut libera ab omni vicinorum despectu, instituta domini fido secreto tegeret*, « Tu » vero, *inquit*, si quid in te artis est, sic potius struito,

§. 34. Auct. de Vir. ill. cap. 66. — Senec. de Benefic. VI, 34, et de Brevit. vitae cap. 6. — Vell. II, 14. — Appian. — Agell. XIII, 21. — Liv. Epit. — Flor. III, 17.

§. 35. Vell. II, 15. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Oros. V, 18.

» ut, quidquid agam, omnes videant. » M. Livii Drusi interitu quum oppressum iri bellum italicum senatus speravisset, res in contrarium vertit; statimque, his auditis, socii in arma iverunt: quod quum ita futurum esse plerisque appareret, tamen velut ex abundanti prodigia foeda praecesserunt.

XXXVI. Namque domesticorum animalium omnia genera, repente efferata, stabulis pascuisque relictis, ad silvas et montes fugerunt: canes cum ululatu per agros more luporum oberrarunt: quum ex agris in urbem pecora armentaque Latini agerent, animalibus subita rabie concitatis, strages hominum facta; lacrymari animalia visa sunt: caelum discessit; ex occulto voces auditae, quae pericula belli nuntiarent; quodque tristissimum haruspicibus visum, Lanuvii clypei sunt a muribus arrosi. Quod sequitur, magis senatus romani fatua et crudeli superstitione, quam rei miraculo, prodigiosum fuit. In agro romano androgynus viro nupserat: id a marito ad senatum, ab senatu ad augures delatum quum fuisset, ex auctoritate tuscorum haruspicum vivus est crematus.

XXXVII. Et ne graeca ingenia plus vidisse putemus, sub eadem ferme tempora Athenis alius simili supplicio consumptus est: tanta eo seculo ignorantia veri, apud sapientissimos, ut rebantur, populos; tantaque humanarum animarum vilitas fuit! Ceterum sublato, quemadmodum diximus, Druso, inimici morte huius minime satiati, plenam victoriam concupiverunt. Iamprimum, L. Philippo consule referente, quidquid ille legum tulerat, uno senatusconsulto tollitur: *contra*

§. 36. Iul. Obseq. — Cic. de Divinat. I, 44. — Diodor. Eclog. lib. XXXII.
§. 37. Ascon. in Cornel. — Appian. Civ. lib. I. — Val. Max. VIII, 6. — Cic. de Orat. I, 25; in Bruto cap. 62, et pro domo cap. 16. — Diod. Eclog. lib. XXXVII.

auspicia latas, neque his teneri populum, dictitabant. Ex diverso equites romani, quibus, quae a Druso patefacta curia fuerat, iterum occludebatur, Q. Varium, quem propter obscurum ius civitatis cognominabant Hybridam, vastum hominem atque foedum, sed non spernenda dicendi facultate magnam vulgo gratiam adeptum, rogationem ferre impulerunt, *ut quaereretur de iis, quorum dolo malo socii ad arma ire coacti essent.*

XXXVIII. Eo crimine civitatis principes rei destinabantur, a quibus, pro navata contra populares partes opera, promissa sociis civitas dicebatur. Idcirco equites, si hos, uti facile erat iudiciorum potestate praeditis, damnatos expulissent, maiore deinceps licentia, quidquid collibuisset, acturi videbantur. Intercedebat pars tribunorum: sed his equites strictis sicis circumstantes iniecerunt metum, perlataque lex est, magna et praesenti reipublicae clade; neque enim postrema haec causa fuit, cur tumescens olim sociale bellum, velut effractis claustris vehementius erumperet, eoque nondum consopito, civile insuper oriretur. Sed equites, uti voluerant perrogato, cunctati non sunt, quin splendidissimo cuique, subornatis accusatoribus, periculum facesserent.

XXXIX. Inter quos L. Calpurnius Bestia vir consularis, ne se potestati inimicorum crederet, in exsilium, quam in iudicium, ire maluit. C. Aurelius Cotta per invidiam tribunatu, quem petebat, depulsus, deinde lege Varia postulatus, causa facunde dicta, ut erat insignis orator, in equitum impotentiam, et exercita iudiciorum specie latrocinia libere invectus.

§. 38. Cic. de Orat. III, 2. — Appian.
§. 39. V. C. 661; A. C. 91. — Cic. in Bruto cap. 56.

« Quid igitur superest, *inquit*, horum libidine atque » crudelitate intactum? aut quid ultra desiderant » importunae belluae, qui neque luctu innocentum » civium, neque periculis optimorum, neque ulla » calamitate reipublicae possunt exsatiari? Quamquam » enim pro causa mihi satis dictum est, tamen ab his » iudicibus nec exspecto aequa suffragia, nec desi- » dero. Damnari enim a talibus, quam absolvi, ho- » nestius puto: et si facultates et patriae conspectus » adimitur, quocumque locorum pervenero, quietus, » et fortunam conscientia levans, iactationem horum » et cruciatus audiam, qui pravis mentibus, hoc est, » truculentissimis tortoribus relicti, quo diutius in » hac urbe vivent, plures scelerum suorum persol- » vent poenas, diis hominibusque exosi, neque his, » quos reliquerunt in civitate, quam quos expule- » runt, cariores.

XL. « Scilicet ea nunc tempora sunt, ut, qui sal- » vam rempublicam velint, eam his viris spoliare cu- » piant, quales illi multos eiecerunt, alios plures » paulo post eiecturi videntur. Tuam quidem, o in- » felix patria, vicem dolere non desinam: erit tamen » nonnulla consolatio, quod, quas impendere tibi » clades certum est, audiam potius, quam videbo. » Me quidem si respicio, in qualibet solitudine, inter » serpentes et bestias, quam apud hos Romae, tutius » feliciusque vivam: bonorum miseret, qui pauci » inter multos, et ab his, et propter hos intoleranda » quaevis patientur! » Haec atque talia quum in- genti concitatione animi et verborum effudisset, non exspectatis suffragiis Vrbe cessit. Comitata eum Ru- tilia mater est, fratris Publii experimento nihil in exsilio mali esse docta.

§. 40. Apud Cic. in Orat. antequam iret in exsilium cap. 11.

XLI. L. Mummium Achaicum, clarissimis gestis, extrema aetate hominem, ne aliorum exemplo damnationem voluntario secessu anteverteret, equitum infida promissa turpi arte deceperunt: favorem enim et laeta suffragia prolixe polliciti, ubi ad ferendam sententiam ventum est, fugam ei frequentes iusserunt. Sic in Delum insulam profectus ille, quod supererat aetatis, ab ingrata patria pulsus, ab iis, quos patriae subiecerat, receptus, exegit. Haec ita ferme sunt ab Appiano tradita. Sed ut in rebus romanis auctores graeci haud raro hallucinantur, non L. Mummium, sed L. Memmium, accusatum lege Varia putem; quae duarum familiarum nomina saepius permiscentur; nam L. Memmium causam eo crimine dixisse Cicero narrat: Mummium nemo auctor est, tam diu produxisse vitam, ut quarto et quinquagesimo post suum consulatum anno potuerit accusari. Inter hos illustrium hominum casus, M. Aemilii Scauri, adversus intentatum periculum victrix gravitas et pervicacia exstitit. Q. Caepio, vetus inimicus Scauri, et ipse in illum lege Varia dixerat, et cum Q. Vario tribuno plebis egerat, ut adesse eum iuberet, hanc opprimendi senis maxime idoneam occasionem reperisse sperans.

XLII. Annus illi alter atque septuagesimus aetatis agebatur, et praeter annos etiam adversa valetudine corpus afflictum gerebat: sic affectum negabant amici, populari invidiae licentiaeque obiici oportere. Sed ille pristinum animi vigorem retinens, nobilissimis iuvenibus innisus descendit in forum, acceptoque respondendi loco, pauca verba in hanc sententiam pro-

§. 41. Senec. Consolat. ad Helv. cap. 16. — Appian. Charis. lib. II, de Adverb. p. 177. — Pedian. in Scaur. — Cic. in Bruto cap. 89.

loquutus est: *Q. Varius Sucronensis M. Scaurum principem senatus socios in arma ait convocasse: M. Scaurus princeps senatus negat: testis nemo est: utri vos, Quirites, convenit credere?* Hac voce ita commutatos hominum animos tradunt, ut ipse etiam tribunus, pertinaci populi acclamatione victus, *morari se eum* negaret. Non tempero mihi, quin statim adscribam, licet posteriorem tempore Varii exitum, quem scelerum et turbatae reipublicae iusta oppressit ultio, hac etiam inique circumventis donata consolatione, ut nocentissimae rogationis auctor sua ipse lege damnaretur.

XLIII. Ne hoc quidem ei concessit fortuna, ut saltem in exsilio prorogaret vitam, communem cum tot innocentibus sortem habiturus; sed a sociis, ut opinari licet, exceptus, summo cruciatu suppliciόque poenas eiectis interfectisve clarissimis viris dedit, etiam Metellum veneno sustulisse creditus. Sed ad ordinem rerum, Luciumque Philippum, et Sex. Iulium Caesarem consules revertor: cuius anni fine, quum iam nulla, nisi Varia lege, iudicia redderentur, et populus moleste ferebat, tot uno tempore viros illustres civitate pelli; et socii, spe omni desperata, ius aequum voluntate Romanorum obtineri posse, ad consilium belli communiter inferendi totis animis moti sunt. Nullum enim, praeterquam in armis, remedium superesse cernebant, amissis in Vrbe patronis, et unico iam crimine, si quis favisse sociis videretur; neque aliis causis aut M. Drusum luce, aut ceteros patria carere.

§. 42. Auct. de Vir. ill. cap. 72. — Quintil. V, 12. — Val. Max. III, 7 et 8.
§. 43. Val. Max. VIII, 6. — Cic. in Bruto cap. 89, et de Nat. Deor. III, 33. — Appian.

XLIV. Principum inde occultis coitionibus, postea horum impulsu publice missitando legatos, foedus inter multos populos ictum. Id quantum poterat dissimulanter agebatur, eo tardius animadvertere Romani, quorum animos continua domi iudicia, quae perraro sine seditione transigebantur, occupabant. Ergo velut per otium italicae gentes novam reipublicae formam commentari, atque adeo constituere potuerunt, ad exemplum romanae civitatis comparatis legibus. Caput rerum, consiliique publici et omnis necessarii apparatus arcem, Corfinium interim esse voluerunt, Pelignorum maximam urbem: sed, velut communem omnium patriam, pro Corfinio *Italicam* appellantes, curia foroque, ceterisque publicis aedificiis, proposito suo convenienti magnificentia exornarunt.

XLV. Huc deinde omnia belli praesidia concorditer congesta, obsides ex omnibus populis missi, magna vis pecuniae, magna commeatuum. Summa omnium penes quingentos viros erat, tota Italia, pro cuiusque civitatis opibus delectos: hic *senatus* vocabatur. Ex hoc numero binos quotannis consules, duodenos praetores creari oportebat. *Quamdiu bellum esset, alteri consulum cum sex praetoribus a Cercolis usque ad mare Adriaticum provinciam esse*, *totidem pari honore magistratibus ceteram Italiam*, placuerat. Inter haec Romani, velut ex profundo stupore receptis sensibus, quaquaversum certos homines ad consilia sociorum speculanda dimittunt: quibus haud magna calliditate opus ad hoc negotium fuit, quum iam ita vires suae placerent sociis, et consilia matura viderentur, ut pervulgatis ubique sermonibus *civitatem romanam*,

§. 44. Liv. Epit. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Strab. lib. V, p. 241. — Vell. II, 5. — Appian.

suo maiorumque sanguine servatam auctamque, sibi deberi palam loquerentur; *eamque hoc tempore parare certum omnibus ac deliberatum* dicerent: *id unum interesse, utrum volentibus, qui tum essent, Romanis, an vero invitis, impetraretur.*

§. 45. Diodor. — Appian.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXVII

IN LOCVM LIBRI LXXII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI SECVNDI.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani, initio belli a Picentibus moto. Q. Servilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus civibus romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Ser. Galba, a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam devertebatur, captivitate exemptus est. Aesernia et Alba coloniae ab Italicis obsessae sunt. Auxilia deinde latini nominis externarumque gentium missa populo romano, et expeditiones invicem expugnationesque urbium referuntur.

I. Bellum italicum, quamquam *sociale* vocari consueverit, si verum spectemus, simillimum civili fuit, quum sanguine, locis, belli denique ac pacis pleraque communione mixtae unitaeque populo romano nationes, repente hostilia induerent, asperioribus odiis, ut solet in dissensione coniunctissimorum, quam si cum quantumvis barbara gente susceptum certamen foret. Igitur intra paucos deinceps annos plusquam trecenta millia iuventutis italicae bello absumpta tra-

duntur. Multi enim validique populi defecerant, postquam, initio a Picentibus orto, civium romanorum Asculi effusus sanguis est. Ex iis, quos ad explorandum, quae a sociis fierent, Roma missos fuisse diximus, quidam adolescentem asculanum duci Corfinium viderat, ut ibi, sicut communiter convenerat, pro sua civitate obses foret.

II. Id quum Q. Servilio, qui in ea parte Italiae proconsule agebat, nuntiatum esset, propere accurrit Asculum, ut incipienti adhuc malo occurreret. Ceterum nec opprimere morbum potuit, et sua cum pernicie supra modum exulceravit. Ludi tum forte agebantur, res una omnium maximos cogere coetus solita. Erant ea omnino tempora, iique hominum animi, ut lenissima quaeque remedia vix laturi viderentur; quum Servilius quasi mancipia conviciis minisque ferociter increpat: « Proh Iupiter! inquit, » diique ceteri, qui romanum Capitolium ideo ni- » mirum incolitis, quod ibi caput rerum terrarumque » omnium, sedemque sicut numinum vestrorum, sic » imperii esse voluistis, quod tantum admisimus ne- » fas, ut haec audire, haec videre tam foeda ac pu- » denda cogeretis!

III. « Eone deveniri indignitatis oportuit, ut Itali » nos contemnerent, et quos potentissimi reges for- » midant, clientibus nostris contemptui essemus? » Iam igitur, si diis placet, regimen rerum Asculanus » capesset, et pro romanis Patribus fata gentium re- » gumque Picentes temperabunt. Id vero facinus dii » prohibessint! aut si tam nefanda permittere de- » creverunt, prius quidquid usquam est romani no-

§. 1. V. C. 661; A. C. 91. — Flor. III, 18. — Vell. II, 15. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I.

§. 2. Flor. — Appian. — Diodor. apud Vales.

» minis, intemeratum adhuc impollutumque pereat! » Mihi quidem satius fuerit, vel mille mortes perferre, » quam hanc tantam subire ignominiam, ut meo » suffragio ius romanum ad dedititios nostros trans- » eat. Vestrum autem furorem mirari satis nequeo, » Asculani, quos non populi romani maiestas ultra, » non vestrarum virium reputatio, ne prioris quidem » aevi memoria deterret, ne tam perniciosa incipe- » retis.

IV. « Cum omnibus Italiae populis maiores nostri » bellaverunt; nec par omnibus aut virtus, aut re- » sistendi spatium fuit: nemo tamen omnium aeque » facile, atque Picentes, subacti sunt. Vno proelio » victi, continuo sese P. Sempronio, et primi om- » nium Asculani, dediderunt. Vos igitur, qui tam » levi momento spem libertatis abiicere soletis, qui- » bus praestigiis dementati ad rebellandum vultis » esse principes? » Non tulerunt ista vociferantem Asculani, tanto furore exacerbati, ut quidquid deprehendi civium romanorum in oppido potuit, cum ipso proconsule, legatoque eius Fonteio, trucidaretur, bonis omnium direptis. Ab hoc initio, quum ultra dissimulandi non esset locus, per Italiae populos et urbes signa cecinerunt, discurrente passim Pompaedio, quem praecipuam istius belli facem fuisse consentitur.

V. Hic igitur, quum primos omnium Marsos suos eduxisset, nomen toti bello fecit, ut a plerisque *Marsicum* appelletur. His in Vrbe cognitis, *tumultum esse* decretum; iustitium edictum; saga populus sumpsit. Interea Cn. Pompeio praetori negotium senatus

§. 4. Sup. XV, 9. — Oros. V, 18. — Cic. pro Fonteio cap. 14. — Flor. III, 18. — Liv. Epit. LXXVI. — Strab. lib. V, p. 241. — Vell. II, 16.

dederat, ut cum exercitu Asculum accederet, initia belli oppressurus. Iste strenue profectus, Asculanos ad satisfaciendum populo romano, tradendosque defectionis auctores cohortatus, renuentibus vim intentat, eductasque copias oppugnationi paratas habet. Oppidani, de industria metum simulantes, ut incautos invaderent, iuventutem intra muros instructam tenent; paucos homines, eosque magnam partem valetudine aut aevo inutiles, in moenibus locant.

VI. Idcirco Romani, profecto dimissos alio iuniores arbitrati, remque sibi tantum cum parvo debilium numero fore, contemptim suggrediuntur. Dum alii suffodere muros, alii superare scalis tendunt, et in hanc unam rem intentis omnis periculi metus et cautio abest; subito apertis portis, fit Asculanorum acerrima eruptio, Romanique, multis desideratis, a muro reiiciuntur. Inter hos Italiae motus, exspectationemque longe gravissimi belli, L. Iulius Caesar, P. Rutilius L. F. L. N. Lupus consulatum Romae iniverant (Caesari multis Appiani locis pro Lucio praenomen Sexti additur): quo anno sol rubenti circulo circumdatus apparuit, magno apud animos aliis iam ante causis sollicitos metu; eodemque mox insigniter aucto propter Metellae Caeciliae somnium, Q. Balearici filiae; Iunonem Sospitam, quod templa sua immunde haberentur, profugientem, suis precibus aegre revocatam esse per quietem viderat.

VII. Eam rem senatus minime negligendam esse censuit, quod pacem numinis, cui salutaris inesset appellatio, et cui consules omnes facere necessum esset, in primis ad tutelam reipublicae pertinere cre-

§. 5. Oros. V, 18. — Front. Strat. III, 17.

§. 6. V. C. 662; A. C. 90. — Plin. II, 30. — Iul. Obseq. — Cic. de Divinat. I, 2, 44, et II, 66.

debat. Igitur de sententia Patrum supplicationibus habitis, L. Iulius consul templum refecit: adeo quidem negligenter habitum, ut, praeter alias sordes, sub ipso simulacro deae canis catulos enisa reperiretur. Metellae negotium datum (quod eam prae ceteris Iunoni gratam esse appareret) *ut grege matronarum sordidis obscoenisque corporis coinquinatum ministeriis, religiose commundato, pristino splendori omnia restitueret.* Huius mulieris insomnium quamquam mirifice cum re convenisse videretur, fuerunt tamen Romae, qui nihil somniis tribuendum crederent: inter quos et L. Sisenna fuit, eorundem temporum rerumque celebris scriptor.

VIII. At senatus a religionibus ad belli molem omni cura conversa, Samnium et Marsi provinciae consulibus decretae. Marsi P. Rutilio evenerunt, L. Iulio Samnium. Hi praecipui rebellantium populi erant; multi enim praeterea defecerant. Picentes Vestinique, et cum Pelignis Marrucini, et Apuli; tum Frentani, Hirpini, Pompeiani, denique totus ille tractus Italiae, qui a Liri fluvio ad maris Adriatici sinum intimum porrigitur. Consules hi Q. Pompaedium Silonem, C. Aponium Mutilum legerant: pro Aponio quidam *Papium* nominant. Praetores, e Marrucinis Herium Asinium, e Marsis C. Vettium Catonem, e Lucanis M. Lamponium, Ti. Cleptium reperio.

IX. Habuerunt et Samnites Marium Egnatium et Trebatium, et Pontium Telesinum: sed C. Iudacilium sive Apuli, sive Picentes (utrumque enim traditum est), et Peligni A. Cluentium. Praeter hos clari socio-

§. 7. Cic. pro Muraena cap. 41, et de Divinat. — Iul. Obseq. I, 44.

§. 8. Memn. apud Phot. — Appian. — Diodor. — Liv. Epit. LXXIII. — Senec. de Benefic. III, 23. — Flor. III, 21. — Oros. — Macrob. Saturnal. I, 2. — Vell. — Eutrop.

rum duces, non adiecto, quorum quisque populorum fuerit, nominantur T. Afranius, P. Ventidius, C. Pontidius, P. Praesenteius, Titus Herennius; praeterea Iuventius quidam et Obsidius, et Capuanus Gutta: quorum alii statim ab initio praetores sunt creati; ceteros vel in abeuntium locum factos, vel in occisorum suffectos intelligimus. Sub horum imperio urbium insignium praefecti multi cum suo quisque praesidio erant. Igitur contra hos tam peritos militiae et impigros viros quum instaret dimicatio, diligenter curatum, ut qui tum erant, quique postea facti sunt, consulibus quam praestantissimi legati adderentur.

X. Sed tum quidem Rutilio Cn. Pompeius, Magni pater, Q. Caepio, C. Perperna, C. Marius, Valerius Messalla, proconsulari omnes potestate, adiutores dati; Caesari P. Lentulus frater consulis uterinus, T. Didius, P. Licinius Crassus, L. Cornelius Sulla, M. Marcellus. Praeterea M. Cornutus, L. Cinna, Q. Catulus, Q. Metellus, itemque P. Sulpicius, et M. Antonius legati bello marsico fuisse memorantur. L. Calpurnius L. F. Piso armis faciendis praefectus est. Sed italici populi, priusquam bellum inciperent, legatos in Vrbem miserunt. Eorum, preces atque minas ita miscentium, ut malle pacem, plus confidere armis viderentur, talis ferme oratio fuit. « Qui simus, » unde veniamus, Patres conscripti, neque vos ignoratis; et nobis nota templa, familiares vultus occurrunt: affines consanguineosque videmus, quibuscum domi militiaeque magnus nobis usus, et coniunctissima necessitudo fuit.

XI. « Inter homines tot nominibus invicem devin-

§. 9. Cic. pro Front. cap. 15. — Vid. Freinsh. not. ad Flor. III, 18.

§. 10. Cic. in Bruto cap. 89, et in Pison. cap. 26. — Diodor. apud Vales. — Appian.

» ctos, et proloqui paulo duriora, et audire iuxta » grave est. Sed mandata nimirum accepimus, quae » cum fide perferenda sunt, rationem Italiae toti red- » dituris. Ne enim a nostris tantummodo civitatibus » missos credideritis: eadem hic uti causa Italorum » omnium, ita voluntas est. Et ne, ut in repentinis » consiliis facilem sedatu motum imaginemini, iure- » iurando, et obsidibus missis, usque eo devincti su- » mus, ut eundem omnes casum experiri necessum » sit. Igitur et senatum communiter legimus, et con- » silio publico constituimus temporariam sedem: crea- » vimus interea magistratus, legiones conscripsimus, » arma, commeatum, pecuniam coëgimus, eo omnia » animo, ut prius cum omnibus nostris, quod dii » avertant omen, funditus intereamus, quam diutius » defraudari nos iure nostro patiamur.

XII. « Neque nova haec nobis incidit, sed a patri- » bus avisque transmissa et transdita est cogitatio. » Iam olim indigne ferimus, Romani, quod rebus om- » nibus pares, numero meritisque superiores, quippe » qui tanto iam tempore duplicem numerum militum » ad omnia bella praebuimus, ita negligimur a vobis » atque contemnimur. Igitur quae nunc de commu- » nicando sociis iure, tanquam inauditae audaciae » verba aversamini, ea iam ante ducentos annos in » curia vestra sonuerunt: et quamquam eo tempore, » cum paucis Italiae populis sociis uteremini, medio- » cres eorum opes fregistis, subinde tamen postea » querelae auditae sunt, et interdum consilia capta: » et ne longius abeamus, patrum nostrorum memo- » ria, quid mentis Italiae fuerit, plenissime essetis

§. 12. Cic. de Harusp. Resp. cap. 9. — Vell. II, 15. — Liv. VIII, 5. — Sup. XL, 23.

» experti, nisi rem nondum maturam Fregellanorum » festinatio prodidisset.

XIII. « Hodie vero non unius oppidi, ne paucarum » quidem civitatum, sed Italiae legatos auditis, deorum » hominumque obtestantes fidem, ut aliquando tem- » peretis ab iniuria, et ad utilitatem tum ceterae Ita- » liae, tum etiam vestram vestrique imperii Vrbisque » salutem respiciatis, quando res in eum statum de- » venit, ut una haec vobis sit in praesentia delibera- » tio, utrumne cives sitis nos italos, an vero hostes » habituri. Neque est, ut ad haec verba tumultue- » mini, Patres: liberam, sed veram vocem audistis, » neque indignam aut his, quorum nomine emissa » est, aut his, apud quos prolata. Quid enim in no- » bis est, cuius communione quasi pollui credatis » vestram civitatem, Romani? Natos in eadem Italia, » iisdem institutos eductosque moribus et artibus, » pari usu militiae, qui et pro vobis tam diu feliciter » pugnavimus, et, si necessum sit (quod abominamur) » contra vos pugnaturi sumus, non anteponetis man- » cipiis vestris, e quibus iure manumissionis cives ro- » manos, quisquis voluit, fecit?

XIV. « Fieri non potest, ut hanc indignitatem qui » abiicere possunt, diutius ferant: ne natura quidem » rerum sinit, ut in aequali virtutis atque libertatis » indole, alii dominentur perpetuo, alii serviant; et » qui vim facere conati sunt, neque tranquillum im- » perium unquam, neque certum diu habuerunt. A » maioribus vestris, et huius urbis frequenti sedi- » tione discite, quam sit difficile, adversus viros et » armatos, simul et securitatem suam, et erepta aliis » iura tueri. Quam pertinaciter olim patricii vestri, » quorum tum in manu erant omnia, repugnarunt, » ne tribuni plebis crearentur: creati sunt; eorumque

» potestas in tantum evaluit, ut nobilissimo cuique » potentissimoque maxime formidabilis esset. Iterum » deinde, per speciem decemviratus obtinuerunt ty- » rannidem: illa quoque cum pernicie sua quam cito » sunt deiecti!

XV. « Matrimonia plebeiorum, tanquam rem mi- » seram et pudendam, quum essent vehementissime » aversati, postremo concedere coacti sunt. Plebeios » ab honoribus, sacerdotiis, magistratibus diu repu- » lerunt: sed postquam illi carere ultra iure, quod » se mereri sentiebant, noluerunt, id quoque cum » illis communicatum est. Quod igitur tenuis tum et » inops illa plebecula, illa ex variis Italiae partibus » collecta colluvies, obtinere potuit, id huic Italiae » pernegabitis, Romani? quid enim in petitione no- » stra vel iniquum iure, vel exemplo foedum, vel ad » famam dedecorum inest? Quam multae fuerunt flo- » rentissimae nostrae civitates, priusquam Roma con- » deretur? quanta ubique principum nobilitas, qui » familiarum splendor? sed neque virium opumve » publicarum privatarumque poenitet.

XVI. « Quid deinde postulamus? ut pares vobis, » quemadmodum sumus, ita habeamur. Haecne tam » impudens postulatio, tamque contumeliosa est et » nefaria, ut potius omnia praesenti exponere periculo, » vastare atque urere Italiam, in eundem casum co- » lonias vestras Vrbemque ipsam permittere, denique » caelum (quod aiunt) terramque miscere, quam » haec concedere oporteat? Per haec omnia, quae » nominavimus, et per cuncta, quae his continentur » pietatis affectusque vocabula, nolite consanguineos » populos, quorum deberetis amare concordiam, » parricidiali bello committere! nolite vos nosque in » eam adigere necessitatem, ut pro hostili sanguine

» cognatum hauriamus: oppida, fana, domus, quae » maiorum utrinque nostrorum manibus condita sunt, » nostris diruantur; pulcherrimum, quod unquam » fuit, imperium suas intra ruinas sepeliatur!

XVII. « Nec enim nescire vos, aut negligere arbi- » tramur, quanta cupiditate externi reges nationes- » que, quibus iam olim praegrave videtur hoc im- » perium, hanc velut a diis oblatam occasionem sint » arrepturi. Antiquissimis populi romani monumentis » traditum accepimus, paucas a Romulo raptas Sa- » binorum mulieres, quum in media Vrbe inde patres » suos fratresque, hinc maritos exitiabili proelio di- » micare cernerent, interventu suo precibusque in- » festas diremisse acies, recipiendisque in civitatem » Sabinis, perpetuae concordiae stabilivisse pignus. » Idem nunc neque paucas matronas orare, sed in- » finita millia filiarum sororumque nostrarum, quas » in matrimonio habetis, vestrarum itidem, quas no- » bis elocastis, credite; neque maiori, quam tum, » pretio redemeritis pacem: accipite in civitatem ve- » teres socios, veteres cognatos vestros, cum optimo » quoque pietate in hanc patriam certaturos.

XVIII. « Hoc non modo nostri principes populique » contendunt; sed omnes ferme, quae sunt per Ita- » liam, coloniae civium romanorum, plebis etiam ur- » banae pars melior, ac quod inter vos sapientia et » amore patriae primum est: adeoque, si verum ama- » mus, iam praeiudicatum est a maiori parte romani » nominis; nec ferme, nisi pauci maligni et invidi, » et ab his deinde aliorum decepta multitudo repu- » gnat. Horum pravitate effectum est, ut res olim » agitata perfici nequiverit, eoque iam deducta sit » loci, ut, nisi vestra prudentia obstiterit, Patres » conscripti, propediem longe atrocius sensura bel-

» lum sit Italia, quam aut Pyrrhus olim, aut postea
» Carthaginienses intulerunt.

XIX. « Horum infelicibus nefandisque artibus et
» Gracchi duo, et nuper clarissimus iuvenis, et cui
» pares romana civitas perpaucos tulit, in sacrosancto
» magistratu occisus est. Ab iisdem, quo spes omnis
» impetrandi iusta sociis vestris semel eriperetur,
» nefaria lex excogitata est, per quam, ne cui dubium
» foret, quales illi cives pati nescirent, sanctissimi
» amplissimique viri, assertores amplificatoresque
» huius imperii, ornamenta Vrbis ac senatus, exsilio
» mulctati sunt; ceteris, ut quis virtute atque digni-
» tate praecellit, idem periculum, nobis apertum bel-
» lum denuntiatur. Sed ne Iupiter diique ceteri sirint,
» ut precibus nostris, benignitate vestra, salute om-
» nium haec superior sit factio; et plus paucorum
» importunitas ad profligandam Italiae pacem, quam
» ad conservandam confirmandamque ceterorum
» virtus et benevolentia possit.

XX. « Scilicet horum imperium perpetuo feremus
» socii, qui tam insolenter potestatem suam exercent
» in cives suos, et quos aequo secum iure esse, licet
» factis negent, ore coguntur confiteri. Et quoniam
» ita se res habet, ut non eadem omnium Romano-
» rum sit sententia, sed diversis factionibus divida-
» tur civitas, nos etiam orationem nostram divide-
» mus. Et vos quidem, Patres conscripti, et quidquid
» in civitate sanum est, his manibus ad genua vestra
» protensis oramus et obtestamur, ut aliquando con-
» sanguineorum vestrorum, ut vestri etiam, uxorum
» liberorumque vestrorum, quibus, quod exspecta-
» mus responsum, aut fidam securitatem, aut per-
» petuam sollicitudinem, et quae dicere nolumus,
» allaturum est, misereamini; sociosque vestros,

» quorum fidem virtutemque semper probavistis, » bene de hac civitate meritos, bene merituros, ar- » ctiore vobiscum iure copuletis: ita rem non indi- » gnam sapientia vestra, Vrbi autem totique Italiae » salutarem feceritis; et a posteris etiam optimae sen- » tentiae auctores celebrabimini.

XXI « Si quis autem est adeo iuris omnis et aequi- » tatis hostis, ut servire sibi postulet viros ad impe- » rium natos, is sibi, et si qui praeterea eadem su- » perbia et pervicacia aget, hoc ab universa Italia » dictum putet: Viri sumus, arma habemus; virtute, » disciplina, scientia rei militaris pares, causa et nu- » mero superiores sumus: ius eius civitatis petimus, » cuius imperium nostro auxilio partum, auctum, » servatum est: quae invidia est, quum laborum at- » que periculorum partem maiorem tulerimus, si » iuris et praemiorum saltem aequam efflagitamus? » Cives, si vultis, habebitis optimos, vestrique et » Vrbis amantissimos; hostile non modo factum omne, » sed etiam nomen detestamur: servos tamen sub no- » mine sociorum ultra non habebitis: sine quibus nec » parare tantas potuistis opes, nec tueri quaesitas » potestis, iis imperare velle desinite. »

XXII. Vix perorare legati potuerunt; tantus au- diendi talia dolor fuit, tantaque impatientia: mul- torum deinde simul voces auditae increpantium, omi- nantiumque, *ita demum feliciter eventura sociis, quae agerent, si Latinis olim, si Campanis eadem superbia bene cessisset.* Idcirco et senatus nomine responsum animose est: *Vbi poenitentiam suam socii approbassent, posse iterum de iisdem rebus legatos mittere; de cetero, priusquam satisfactum senatui populoque romano esset,*

§. 22. Appian. Civ. lib. I.

mittendi veniam non fore. Haec ubi renuntiata legatio est, passim totis viribus bellum instrui, delectus agi, et praeter eas copias, quas suis quisque tuendis finibus populus paraverat, in commune exercitus, peditum equitumque ad millia centum, conscribi coepit.

XXIII. Neque minores Romanis apparatus erant. E quibus, quod Vrbi custodiendae satis visum erat, retento, ceterae copiae consulibus legatisque sunt traditae: nam ut in magno et intestino tumultu ambo simul consules votis nuncupatis paludati profecti sunt. Interea diversis Italiae locis cives romani, praesertim qui in dignitate aliqua erant, trucidabantur: vulgo mancipiisque vita ea lege dabatur, *ut sub signis sociorum militarent.* Prae ceteris notata Picentum immanitas fuit, qui barbaro more multos excruciarunt; ne in populares quidem mitiori rabie, si qui contra Romanos arma capere detrectarent: nec enim viros tantum, in conspectum suorum productos, omni genere contumeliarum affligebant, sed matronis etiam capilli cum ipsa simul cute avellebantur.

XXIV. Pinnensium (in Vestinis id oppidum hodieque est) nescio quo casu excepti a sociis liberi fuerant. Eos rebellium agmen, ad moenia Pinnae deductos, quo parentes consanguineosque misericordia carissimorum pignorum ad defectionem impellerent, postquam id inceptum frustra esse apparebat, ante ora suorum crudeliter interfecit. His et talibus in facinoribus multa Cilicis cuiusdam archipiratae opera erat, quem, ob frequentia maleficia et homicidia a Romanis Asculi in custodia habitum, Picentes initio

§. 23. Sueton. Aug. cap. 27. — Iul. Obseq. — Dio apud Vales. — Plin. III, 12.

§. 24. Cluv. Ital. II, 12. — Flor. III, 10. — Liv. Epit. — Supplem. Liv. lib. VI.

defectionis vinculis exemerant. Is ergo, quasi pro meritis cuiusque gratiam relaturus, collecta perditorum hominum manu, pro liberatoribus acriter, in Romanos infenso animo militabat, et agros, vicos, oppida rebellibus accedere renuentium, latrociniis a puero exercitus, supra ceterorum furorem incendiis caedibusque pervastabat.

XXV. Lucani Ser. Sulpicium Galbam comprehenderant; sed ille unius mulieris opera, ad quam divertebatur, captivitatem evasit. Multa tum florentissima longae pacis bonis oppida foede vastata. Ocriculum in Vmbris, Faesolas in Tuscis, Carseolos Aequicolanorum, et in Campania Nuceriam, caputque gentis suae Picentiam, cum multis aeque nobilibus eo bello plurimum vexatas esse reperio. Sed omnium pertinacissime obsessae defensaeque sunt Aesernia et Alba coloniae: quarum illa duobus Maniis Valerio Messalla, et Octavio Crasso consulibus deducta est anno Vrbis conditae quadringentesimo nonagesimo; Albenses ad lacum Fucinum totis annis quadraginta ante Aeserninos deducti sunt, quum Ser. Cornelius Lentulus, L. Genucius Aventinensis consules essent.

XXVI. Sed Rutilius, Iuliusque consules, ut obsessis opem ferrent, in Samnium Marsosque diversi abierunt. Inter haec a nomine latino, reliquisque extra Italiam sociis frequentia venerunt auxilia: nam etiam tum magna pars Italiae, omne Latium, Etrusci, Vmbri, aliaeque validae nationes in fide manebant. Sed et in aliis quibusdam, quae defecerant, adeo repentinus inter omnes consensus esse non potuit, ut non magna portio immixta bonorum esset. In Hir-

§. 25. Vell. II, 16. — Liv. XXIII, 7, et X, 1. — Sup. XVI, 48. — Flor. III, 18, — Plutarch. in Sertorio cap. 5. — Sallust. — Oros. V, 18. — Appian.

pinis certe iustam legionem Minatius Magius conscripsit, Aesculanensis quidem civitate, sed intactus a scelere, et avitae in Romanos fidei tenax. Nepos enim Decii Magii Campanorum principis erat, eius, qui deficiente ad Hannibalem Capua, ut ruentem in dedecus et exitium patriam retineret, multa ausus passusque, fortissimi atque fidelissimi viri famam emeruit.

XXVII. Neque segnis Minatii eo bello opera fuit: nam et Herculanei capti communem cum T. Didio laudem habet; et cum L. Sulla Pompeios oppugnavit, Cosamque occupavit; agnovitque meritum romanus populus, et ipsum quidem nominatim donavit civitate, duosque deinde filios eius creavit praetores, quum adhuc seni crearentur. Vtilior etiam, quam celebrior, industria Sertorii fuit; cuius egregia facta toto eo tempore primum ignobilitas hominis, deinde scriptorum invidia obscuravit. Sed is tum Galliae Cispadanae quaestor arma virosque magno numero coëgerat, ne ipse quidem suo corpori parcens: unde eodem bello, dum, nullum periculum refugiens, acriter pro patriae imperio pugnat, effosso altero oculorum, *non dehonestamentum id oris, sed ornamentum habere*, haud iniuria gloriatus est.

XXVIII. Venerunt et ab ultimis terris auxilia, non regibus modo, magnisque populis prompte submittentibus, sed etiam mediocrium civitatum alacri studio. Inter quas et ab Heraclea Pontica duas triremes tectas venisse Memnon scriptum reliquit, cuius in populorum assignandis sedibus error admonet, ut operae pretium facturi videamur, si qualis initio belli socialis Italia, quibusque habitata gentibus fue-

§. 27. Sall. apud Gell. II, 27.

rit, velut in tabella spectandum exhibeamus. Quum enim vir, ut existimari potest, cetera non ineptus, ad haec paulo post haec tempora, florente certe Romanorum imperio, natus, Marsos, Pelignosque, ac Marrucinos, Libyae gentes, Gadibus finitimas potuerit credere; profecto nobis haud translatitia diligentia erit opus, ne in rebus, tot seculorum vetustate obliteratis, tot interim mutationibus aliam aliamque subinde faciem adeptis, hallucinemur.

XXIX. Igitur omnis Italia decies centena et viginti millia passuum in longitudinem protenditur, ab Augusta Praetoria per Vrbem Capuamque ad Siculum fretum, ubi Rhegium oppidum est, pergentibus. Augusta nomen adhuc hodie retinet, iuxta geminas Alpium fauces, Graias atque Poeninas, sita. Latitudo minime respondet longitudini, ipsa quoque varia, maxima proxime Alpes inter Varum et Arsiam fluvios, ad quadringenta decem millia patens; deinceps, quanto magis in austrum vergit, arctior, nisi quod in media ferme longitudine inter Tiberis et Aterni ostia, brevissimo itinere in centum millia tumet: ad Scyllacium quidem, et sinum Terinaeum, qui hodie S. Euphemiae dicitur, angustissima Italia est, vix millia passuum viginti inter superum inferumque mare occupantibus terris.

XXX. In hoc situ plurimae gentes civitatesque nobiles et nunc sunt, et olim fuerunt: sed in praesentia satis habebimus eas descripsisse, quarum tum temporis praecipua celebritas et potentia, aut sociali bello insigne aliquod fatum fuit. Ergo, naturam sequuti, quatuor in partes Italiam dividimus, ut Circumpadana

§. 28. Memn. ap. Phot.
§. 29. Plin. III, 5, 10 et 17. — Cluver. Ital. I, 13.

montibus et Adriatico sinu planities terminetur; partem secundam Apenninus mons, totam Italiae longitudinem pertransiens; ceteras, quae cis, aut trans Apenninum iacent, constituant: a prima, quam fecimus, regione commodissime descriptionem totam ordiemur. Sub ipsis Alpium radicibus, ubi nunc ex argumento vocati *Pedemontani* colunt, angustis primo spatiis, deinde latioribus, campi fertilissimi extenduntur, quos Polybius, qui plurimas terras peragravit, tota Europa praestantissimos esse, passuumque in ambitum millia MCCL complecti praedicat.

XXXI. Hos ita intersecat Padus, ut longe maiorem efficiat partem, quae ad Adriaticum mare, quam quae ad Ligusticum vergit. Vtramque ripam gallicae nationes, Etruscis pulsis, antiquitus occupaverant, ut Vespasiani aevo de Tuscorum in ea regione oppidis sola Mantua superesset. Cum his populis diutissime depugnandum Romano fuit, et ab his omnis ea regio Gallia Cisalpina appellata. Nobilissimae illarum gentium, in sinistra ripa Insubres, Cenomani; in dextra, quae propior Romae est, Boii atque Senones fuerunt. Horum Boii pulsi sedibus: Senonum tota natio a populo romano deleta. Ab his illustres urbes multae conditae: in agro Insubrium Mediolanum Bellovesus exstruxit, Veronam et Brixiam Cenomani. Senenses quidem ipsa appellatione prodere originem videntur; et Comum, Bergamum, Tridentum, Vicentia, Trogo auctore, Gallis auctoribus initia sua debent.

XXXII. At Placentiam et Cremonam M. Livio, L. Paullo consulibus sub Hannibalis bellum romanae coloniae occuparunt. A latere Gallorum usque ad mare

§. 30. Polyb. II, 14. — Sacc. Hist. Ticin. I, 1.

§. 31. Plin. III, 19. — Strab. lib. V, p. 211 et 212. — Liv. V, 34 et 35. — Io. Sarisberiens. VI, 17. — Iustin. XX, 5. — Sup. XX, 64.

Adriaticum Veneti sunt, antiquissimae celebritatis nomen, et hodie quoque pulcherrima urbe, neque integra modo libertate, sed etiam imperio non contemnendo praecipuae famae. Sed Galliae Cispadanae Ligures ad mare sui nominis praetexuntur. His antiquitus caput Genua fuit, nunc quoque florentissima. Durum bello, minusque fidei, quam libertatis, tenax genus, arma romana, iam Africam Asiamque magnis victoriis peragrantia, saepe sustinuit, aliquando repressit: neque ulla italicarum gentium serius perdomita est. Inter haec mons Apenninus, a Liguribus per mediam ferme Italiam porrectus, apud Bruttium in duo brachia discedit, altero Leucopetram Rheginorum contingens ad Siculum fretum, altero promontorium Lacinium, quod a Iunonii templi ornamentis posteriora tempora *caput Columnarum* vocaverunt.

XXXIII. Isto montium tractu Ligures habitant, quos ab Etruscis Arni fluenta separant. Inde iam in mediterraneis Arretium, ad mare Pisae sunt in Tuscorum finibus. Tuscis ex Lydia repeti genus, nec nescio, nec refello: tantum ut ingeniis talia studiose rimantibus, argumentum non inamoenae disquisitionis subiiciam, non dissimulo, per mihi mirum videri, nullas earum gentium origines, uti nunc vulgo fieri scimus, ita antiquitus etiam e Germania peti, quum tot exstent notae huc trahi faciles: gentium septemtrionalium creberrimae migrationes, vicinia locorum, sermonis quidem etiam expressa vestigia. Nam et in Asia Lydiaque ipsa Cimbros olim sedes habuisse constat, ut etiam inde venire germanici sanguinis populi

§. 32. Strab. — Supplem. Liv. lib. X.
§. 33. Plin. III, 5. — Farnab. in Lucan. II, 214. — Liv. XXI, 38.

potuerint; et e magna Germania per Alpes nec longior, nec difficilior, traiectus erat, quam postea iisdem Cimbris fuit: praeterea quo tempore Hannibal in Italiam transiit, partem Alpium semigermanae gentes tenebant.

XXXIV. Nomen autem Tuscorum propter sacrificiorum religiones a Graecis impositum credatur licet, quemadmodum alia non minus inepta creduntur; dum ne ignoremus, nunc quoque Germanos inter se, aut a consanguineis nationibus, *Lydos* atque *Tuscos* nominari. Sed et *Italiam*, nisi quem fabulosae delectant origines, a Tuscis appellatam fuisse suspicio est, iis, inquam, Tuscis, qui subiectam Alpibus regionem tenuerunt, in valle (hoc enim ipsum significat Italia) se habitare indicantibus. Quid quod *Bodinci* nomen Pado antiquitus inditum, vix alia in lingua notationem, quam ei tribuit Plinius, *fundo carentis* invenerit. Quid iam extra Italiam regiones, sed in quas infero mari accessus Tuscis fuit, aliter a Graecis, aliter ab Italis appellatos commemorem, ea ratione nominum, ut in sola germanica lingua certum et convenientem locis intellectum praeferant?

XXXV. Eandem insulam *Zanclen* Graeci, *Siciliam* Itali dixerunt, rem etiam eandem utraque denotante voce; nam hodieque falcem (cuius figuram insula refert) hoc nomine Germania designat. Quam autem Graeci *Libyam* vocant, eam esse ab Tuscis *Africam* nuncupatam ob *simiorum multitudinem* non absurdum est credere: nam et *simiorum regnum* apertissime notat Africae vocabulum; et genus illud animalium non modo frequentissimum iis locis esse constat, sed etiam

§. 34. Serv. ad Aen. X, 164. — Plin. III, 16.
§. 35. Diodor. XX, 59.

urbes fuisse, quae a simiis se denominarent, simios divino honore colerent, liberis denique, ut Graeci a diis, ita illi a simiis nomina imponerent.

XXXVI. Ceterum Tuscorum, undecumque illis nomen aut origo fuerit, et antiquitus summa potentia, et belli socialis tempore magnae adhuc vires memorantur. Vrbes praecipuae adhuc Pisae erant, et Luca coloniae, Volaterrae, Arretium, Cosa. Proximi Etruriae Vmbri habitarunt, Tiberi fluvio discreti, gens antiqua et ampla. Narnia tum et Iguvium Ameriumque et Camertes cum Tudertibus, et ad Tiberim Ocriculum, clarae urbes populique erant. Ab his deinde Picenum ab ipsis illis montibus incipit, in quibus Camerinum, hodie quoque antiqui nominis retinens, iacet. Ariminum hi tenebant, Asculumque, unde initium defectionis fuit, et Firmum, clarissima oppida. Vestini Aternum habent, quod nunc *Pescara* nominatur, ad amnem eiusdem nominis, qui medius inter Vestinos, adsitosque Marrucinos et Pelignos labitur.

XXXVII. Marrucinorum Teate fuit, caput gentis: erant et alia oppida, sed frequentius vicatim habitabant. At Pelignos Corfinium nobilitat, arx rebellantium sociorum, et *italicae* appellatione communis omnium civitas; itemque Nasonis origine clarus Sulmo. In latere Pelignorum Vestinorumque Marsi Fucinum lacum accolunt, celebratae fortitudinis viri, adeo quidem, ut eousque neque de Marsis Romae, neque sine Marsis triumphatum esse opinio tenuerit. Praecipua urbium Marruvium fuit; deinde Alba ad Fucinum, colonia. Hinc Aequorum veteres fines, sed tum Latio contributi, Carseolis maxime gloriabantur.

§. 36. Strab. lib. V, p. 219. — Dionys. I, 19. — Cluver. Ital. Antiq. II, 12.
§. 37. Strab. lib. V, p. 240. — Flor. I, 11. — Sup. LXXI, 45. — Appian. Civ. lib. I. — Sil. VIII, v. 503.

Sed a Pelignis, et Sagro flumine Samnium longo tractu porrigitur, antiqua fama et maximis urbibus clarum, Aesernia, Boviano, et, quod nunc quoque veteri vocabulo noscitur, Benevento.

XXXVIII. Campaniae etiam pars montosa Samnitibus connectitur: in qua post Capuam, Cumae, Puteoli, Neapolis, Nuceria, tum quoque adhuc Pompeii erant, nobilissima oppida. Teanum praeterea et Larinum Frentani populi fuerunt: at post Beneventum coluerunt Hirpini; quorum urbes Aquilonia, Abellinum, Aesculanum memorantur. Lucania deinde sequitur magna regio: urbes, Velia, Copiae, Thuriorum prius, et ante Thurios, Sybaris nomine nobiliores, Grumentum, Potentia.

XXXIX. Hinc deinde per Bruttios et extremum Italiae angulum Apenninus Siciliam versus sinuatur. Tempsa horum erat, Vibo Valentia, et celeberrimae omnium Rhegium et Locri. Tertia pars Italiae, quae monte Apennino et mari infero clauditur, primo quidem Ligurum, deinde Etruscorum populos continet, utraque gente a montibus ad litus porrecta, suumque nomen dante, quam accolit, parti maris. Post Etruriam Latium est Tiberi flumine disiunctum, ubi caput non Italiae modo, sed prope orbis universi Roma est.

XL. Ampla regio, validi populi, nobilissimae urbes hac parte Italiae fuerunt: praeter antiquum Latium, Rutuli, et Aurunci ad maris oram; interius, Volsci, Hernici, Aequi. Lanuvium, Aricia, Tusculum et Praeneste Latinos veteres illustrabant; Arpinum Marii tum natalibus gloriabatur, nondum agnito, quanto maius volsco romanoque nomini decus Ciceronem

§. 38. Ptolem. lib. III, cap. 1.

peperisset. Et Anagnia caput Hernicorum, Tarracinaque, et Minturnae, et Formiae, et Sinuessa, in Auruncis, opulentae illa tempestate urbes erant.

XLI. Per Minturnas fluvius Liris transiit; eius in laeva ripa Sidicini colebant, quorum Teanum oppidum fuit. Ex his Campania rerum omnium affluentia luxuque prae ceteris Italicis celebrata regio: de qua iam occupavimus dicere, quod pars eius Apennini iuga sequentibus occurrebat. Post Campanos Picentini sunt, ad Paestanum sinum ex veteri Piceno a Romanis victoribus traiecti. Hic Picentia clarum oppidum erat, et Romanorum colonia Salernum.

XLII. Ab eodem sinu deinceps Lucani Bruttiique Italiam, uti dictum est, finiunt. Superest quarta, quas fecimus, partium, inter Apenninum et mare superum, quod et Adriaticum vocatur, intercepta regio. Haec a Venetis, per Vmbriam, Picenumque, memoratos antea populos ad praetutianum hadrianumque agrum pertinet: post quos Marrucini Frentanique, ipsi quoque inter Apenninicolas iam recensiti; a Frentanis Apuli habitabant, longo ad Adriaticum mare tractu.

XLIII. Hic Venusia est, Horatii Flacci patria, itemque Luceria, tum Romanorum coloniae. Deinceps extremum Italiae cornu, Bruttiis oppositum (nam iis locis lato hiatu discedentes terras maria intrarunt) peninsulam efficit, Messapiam antiquitus appellatam, cuius interior pars, Tarentum nobilissimum oppidum habet, cum sinu cognomine; deinde per Salentinos ad Iapygium promontorium excurrit. At pars Adriatico obversa mari Calabria vocatur: in qua Brundu-

§. 41. V. C. 662; A. C. 90. — Strab. lib. V, p. 251.

sium est cum inclito portu, et cum alio, sed minoris famae ususque, Hydruntum.

XLIV. Haec illa Italia fuit, hae gentes ac urbes, quae tum paribus inter se animis viribusque concurrebant. Nam si populos, qui defecerunt, cum Romanis eorumque fidelibus sociis compares, vix reperias, utram partium aut hominum numero, aut militum genere, aut munimentis locorum, anteponas: opes quoque, pecuniarum, commeatuum, armorum copias aequales, ducum etiam haud impares spiritus artesque deprehendas. Senatus haud dubie romanus auctoritate rerumque usu longe praestabat; sed horum vim atque velut aciem internae seditiones et inolita vitia hebetabant: Italicum industria firmabat, et concordia, favensque novis coeptis humanus animus, et omnia in principiis meliora.

XLV. Fortuna quoque adesse partibus visa; plerumque superioribus inter initia sociorum rebus, dum in urbe romana quaestione maiestatis, in castris suspicionibus infensa omnia et impedita sunt. Nullum iam Romae, nisi lege Varia, iudicium exercebatur, quo praeter alios Q. Pompeius Rufus, et M. Antonius orator causam dixerunt. Quum satis irarum caecique metus domi esset, acrius exulceravit animos P. Rutilii consulis imprudentia, qui, consilia sua hostibus prodi videns, quum viros patricios, quos secum habebat, criminis eius reos designasset, rem non perquisitam senatui perscripsit.

XLVI. Neque dubium est, quin magnus inde motus oriturus fuerit, ni mature emersisset error, verique proditionis auctores, temere suspectos periculo

§. 45. Diodor. Eclog. lib. XXXVII; idem ap. Vales. — Cic. in Bruto cap. 89, et Tusc. Quaest. II, 24.

liberassent. Marsi quidam, immixti Romanorum pabulatoribus, et pro sociis se gerentes, castra simul ingredi consueverant; inde quae visu audituque comperiebantur, suis occulte nuntiabant. His supplicio affectis, restincta magis praesens invidia, quam ex suspicaci consulis ingenio evulsa sollicitudo est.

XLVII. Nam et C. Marium, licet propinquum suum, id agere putabat, ut, praesenti anno segniter extracto, ille septimum consul factus bellum integrum acciperet. Quamquam Mario consilii sui idonea causa erat: *quod enim in hostico bellum esset, trahi oportere* identidem submonebat: *sibi enim aliunde non defuturos commeatus, at hostibus suum agrum inter utriusque partis crebras populationes minime diu suffecturum; interea tironem militem in castris exerceri posse.* Frustra haec dicebantur, nec ab animo pravo atque contumaci consul impetrare potuit, ne potius damnosam reipublicae temeritatem suo cum exitio, quam salubria aliorum monita cum incolumitatis famaeque magna mercede, sequeretur.

§. 47. Oros. V, 18. — Dio. — Freculph. tom. I, lib. VI, cap. 12.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXVIII

IN LOCVM LIBRI LXXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI TERTII.

L. Iulius Caesar consul male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio praetore, qui ab iis interfectus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Quum P. Rutilius consul male adversus hostes Marsos pugnasset, et in proelio cecidisset, C. Marius, legatus eius, meliore eventu cum hostibus conflixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Caepio, legatus Rutilii, quum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum aequatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, et circumventus insidiis, fuso exercitu cecidit. L. Iulius Caesar consul feliciter adversus Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romae saga posita sunt: et, ut varia belli fortuna esset, Aesernia colouia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio, praetore Marrucinorum, occiso. C. Caecilius in Gallia transalpina Salvios rebellantes vicit.

I. Interea, quum inter crebras Italicorum defectiones, etiam domi omnia suspicionibus et moerore sollicita essent, appareretque, lege Varia multis inno-

centibus extrema intendi pericula, decrevit senatus, *ne iudicia, dum tumultus italicus esset, exercerentur.* Huic senatusconsulto tribuni plebis intercedebant. Idcirco in concionibus populi frequenter agitata res est, atrociter in senatum invehentibus tribunis. « Quorsum enim, aiebant, legiones imperatoresque rebellibus opponitis, si, quod longe maius est periculum, domi non esse modo fautores hostium, sed » etiam praeesse patimini, Quirites?

II. » Nam externam vim forte pari robore non aegre » caveas, aut repellas; at quod in ipsis quasi visceribus venenum latet, id nisi mature eieceris, frustra » postmodo invocabis deos: sine remedio, sine spe » salutis, ad extremam usque perniciem grassabitur. » Quid senatus populusque romanus in Vrbe, quid » consules in castris egerint, immo quid acturi sint, » citius certiusque ad hostes, quam ad cives perfer- » tur: qua deinde spe geremus bellum, si proditores » consiliorum habemus, quos habere auctores de- » buimus, conscios vitare non possumus?

III. » Nuper a P. Rutilio consule sunt allatae lite- » rae: viri quidam nobiles haud obscure proditionis » arguebantur. Quid igitur factum est? cognatorum, » affinium, sed plus etiam eorum, qui eadem in » causa sunt, potentia in tantum valuit, ut omnis » ea de re non inquisitio modo cessaret, sed etiam » sermo conticesceret, reique criminis pro his, qui fue- » rant indicati, nescio qui vilesignotique homunciones » nomine Marsorum subderentur. Scilicet aliquis » ullius nominis locique in Marsis est, ut apud ho- » stes explorator idoneus, apud suos fide dignus » haberi debeat, qui romanis in castris se fallere

§. 1. V. C. 662; A. C. 90. — Pedian. in Corn.

» speret; qui neminem in tanta multitudine fore » putet, a quo agnosci, deprehendi, atque indicari » queat?

IV. » Sed inter pabulatores latuerunt: narra igitur » mihi, pabulatores ignotum et promiscuum in ca- » stris genus sunt! an vero, ut imperatori visum » est, e legionibus et auxiliis delecti milites, interim » etiam totae cum signis suis cohortes emittuntur? » Fac autem fuisse: quid vero illi explorent, nisi » quae non amplius in secreto habentur? hic autem » non modo, quae palam fecerat edixeratque consul, » sed consulta eius omnia, quae modo cum paucis » communicasset, et propemodum cogitata enuntia- » bantur.

V. » Locum castris constituerat capere; mox vidit » praeceptum ab Italis: tentabat eorum praesidia; » tentabat oppida; ubi minime credebat existimatu- » ros hostes, dabat impetum: omnia tam accurata, » tamque recenti cura septa reperiebat, quam si de » industria hostibus in eum locum condixisset. Et » tamen hi pro innocentibus laudantur: quis enim » unquam hac lege tam certus, tamque evidenter » nocens postulatus reus est, ut non ab iisdem ho- » minibus acerrime defenderetur? An igitur fieri » citra periculum vestrum et civitatis potest, Qui- » rites, ut cuiusquam salus, aut huius imperii maie- » stas, sarta tectaque sint, donec hi homines, non » dicam in urbe vestra, sed in imperiis et consilio » publico erunt?

VI. » En quibus reipublicae fata, dignitatem ro- » mani nominis, nostras denique nostrorumque li- » berorum ac coniugum facultates, corpora, liber- » tatemque ac pudicitiam credimus! Haec tam atrocia » quamquam diu iam patimur, erat tamen nonnulla

» consolatio, quod adhuc dolere vicem nostram, et » reipublicae miserari, postremo accusare proditores » licebat: nunc etiam hoc auxilium nobis ereptum » eunt, Quirites, tam turpi confessione noxae, ut » quae iussistis lege reddi iudicia, isti vetent, vosque » et haec omnia perire malint, quam aut desistere » a perniciosis consiliis, aut iudiciorum subire di- » scrimen.

VII. » Proh deum atque hominum fidem! esse in » libera civitate, qui hanc sibi potentiam arrogent, » ut suo arbitratu eludere leges, tollere iudicia au- » sint! Quorsum autem ista licentia pertinet, Qui- » rites? aliudne quaeritur, quam ut nudata omni » legum praesidio impune prosternatur respublica? » Cur enim iudicia fugiunt, si tantorum scelerum » sibi non sunt conscii? sin vero, cur vivunt in hoc » populo, quem oderunt, in hac civitate, quam » vendiderunt? Sed vereor, ne forte per calumniam » vexare innocentes videar: non enim abnuunt iu- » dicia, sed tantum ad res quietas differunt, et pa- » catiorem statum civitatis.

VIII. » O stulte simplicem populum romanum, si » patitur his tam crassis praestigiis sibi imponi, qui- » bus ne servilia quidem ingenia circumveniri pate- » rentur! In praesentibus prementibusque malis, et » universae ruinae metu, celeribus remediis opus » est: quae quisquis in illa tempora reiicit, ubi fu- » turi amplius non sunt, quibus adhibeantur, illum » aut egregie fatuum esse, aut summe improbum » oportet. Incendio forte oborto aedibus, si quis » afferri aquam, et restingui flammas prohiberet, » donec tumultus conquiesceret, obsecro vos, Qui- » rites, qualem esse diceretis?

IX. » Iam pulcherrimum hoc aedificium imperii

» romani flagrat bello; lambit ipsam Vrbem ignis, » corporumque et fortunarum vestrarum omnium » sedem atque domicilium afflat. Et sunt (proh summe Iupiter, vosque dii deaeque, quotquot urbem » hanc incolitis!) qui resistant restinguere cupienti» bus, atque adeo incendiarios ipsos iubeant tolera» ri, donec scilicet periculum praetereat. Sed quid » opus est pluribus? non difficilis, nec obscura prae» dictio est: et omen quidem dii avertant! sed nisi » dum vestri iuris estis, Quirites, provideritis, ne » prodamini: proditis serum et alienum erit poenas » proditionis persequi, quum et reliquarum rerum » omnium potestas, et ipsa iudicia penes proditores » erunt. »

X. Non deerant tamen, qui pro senatu loquerentur: « In aequa omnium libertate plus tamen iuris atque » commodorum apud nobiles et locupletes esse: iis» dem ingenitum inolitumque a maioribus longa tem» porum serie, ut rempublicam ament, cui ultra » communem affectum, tot sint pignoribus obligati, » quot habeant prae aliis civibus eximia. Sic esse » comparatum, ut pro conservatione cuiusque rei » plus sint solliciti, quibus eiusdem interitu plura » sint peritura commoda: neque credi posse, maie» statem populi romani cuiquam maiori curae fore, » quam senatui, in quo maiestatis eius universus » ferme splendor refulgeat.

XI. » Scilicet, hos a proavis et atavis assuetos ge» rere magistratus, imperia, quidquid in Vrbe sit » vel ad dignitatem praecipuum, vel ad rem familia» rem expeditum, solos aut primos consequi, ius » illud cum tota Italia cupide communicaturos, cuius » in possessionem vix cives suos post longa et atrocia » certamina recepissent! Non magis hos Patres quem-

» quam admissuros, nedum accituros, quem arcere » possint, potentiae socium, quam olim longe minoribus populi romani opibus, Latinos idem petentes » admisissent: atque haec tam esse certae et perspicuae veritatis, ut accurata defensione non egeant, » potiusque videndum sit iis, qui senatum tali criminatione vexent, quemadmodum se a calumnia, » quam senatui, quomodo se tam inepta suspicione » liberet.

XII. » Quod si forte tam periculosis temporibus » aliquid acceptum incommodi, vel adhuc timendum » sit, eius culpam non senatui, sed potius his, qui » de senatu querantur, imputari debere. Hos enim » nihil aliud agere, dum aegram et sauciam rempublicam necessaria quiete defraudant, quam quod » unice optare hostes, et ab his conducti facere atque procurare vellent. Tot illustrium virorum simul deferre nomina, et in capitalem fraudem vocare multos innocentes, nec iniuriam aequo animo » laturos, nihil aliud esse, quam inter flammas socialis belli, novum et atrocius civilis certaminis » incendium excitare.

XIII. » Nondum oblitos esse maiores natu, quum » dirutis Fregellis in socios consiliorum attentius » quaereretur, eaque suspicione C. Gracchus afflatus » esset, quanti inde exstiterint tumultus, victrici » tum et robustae reipublicae vix tolerabiles, et exitio futuros, si debili et aliunde impeditae incubuissent. Sed bono urbis romanae nullum tum Q. » Valerium, aut ei similem fuisse, quem propitii tum » dii, nunc irati populo romano, in haec potius tempora servassent, ut exulceratum civitatis statum ad » extremum periculi adduceret homo non hispaniensis, sed hispanus, et si quid forte romani sanguinis haberet, ambiguus hybrida.

XIV. » Hunc scilicet reipublicae cura duci, quae » nihil ad illum pertineret, aut ulla honesta causa, » cuius in tota vita nihil non foedum atque probro» sum esset: quique ipse criminis huius, per quod » negotium aliis facesseret, multis et bonis testibus » argui posset! Ceterum tali aliquo, hoc est, vili, » impudente, et perdito homine fuisse opus: nec » enim alium reperiri potuisse, qui se romanis equi» tibus venditaret, ad horum confirmandam impo» tentiam tam infami famulatu.

XV. » Frustra incusari alios: equitum hanc intem» periem esse, regno iudiciorum exsultantium, vel » usque ad interitum civitatis. Non posse dissimulari, » aut nesciri, quae in conspectu populi romani sint » acta: hoc inspiciente, cupidissime damnatos, qui» cumque aut publicanorum fraudes severius vindi» cassent, aut iudicia studuissent emendare, aut qua» cumque de causa iratum hunc ordinem habuissent.

XVI. » Quem enim comminisci causam aliam pos» se, quod M. Scaurus princeps senatus, quamquam » annis et corpore invalidus, sit postulatus; nisi quia » et alias semper obstiterit iniqua flagitantibus, et » nuper auctor Druso fuerit, iudicia ad senatum trans» ferendi? C. Cottam, disertissimum adolescentem, » quo alio crimine cecidisse, quam quod P. Rutilium » avunculum suum imitatus, rectum animum, et » ambitioni impenetrabilem praetulisset? ideo nimi» rum tantis in illum animis ivisse iratos equites, ne » suam quidem infamiam, nedum publicam veritos, » si rutiliani iudicii turpitudinem recens invidia » renovaret. His tam velocibus ad vindictam homini» bus iudicia tradi perinde esse, ac si furioso gladius » detur inter inermes et imbecillos.

XVII. » Tam brevi tempore plures consilio et vir-

» tute praestantes cives amissos esse, quam fortassis » longo bello absumere hostilia arma potuissent: » neque finem fore, donec eadem accusandi licentia » duret. Quem enim esse non senatorem tantum, » sed omnino honestiorem aliquem civem, cui non » fuerit cum his, aut illis sociorum multa familiaritas, » et inde suspicionum materies, et criminandi occa- » sio? Iam antea satis in Vrbe irarum, satis invidiae » et aemulationum esse: haec tam inimica publicae » saluti opprimenda potius et excidenda esse, quam » ut ultro corrobores et augeas.

XVIII. » Vnicum praesentium malorum levamen- » tum, unicam meliorum temporum spem esse in » concordia civium repositam: hanc qui studeant » abrumpere, quibuslibet hostibus peius timendos » atque abominandos esse. Quid enim futurum, si » ex senatu aut legatione exciti, quam reipublicae » curam operamque necessario tempore navaturi » fuerint, suis periculis cogantur impendere? peri- » turas rei bene gerendae plurimas occasiones, donec, » qui in consilio publico aut curatione aliqua sint » positi, sollicitis mentibus, plus de civium suorum » iniuriis, quam de hostium armis cogitarent. »

XIX. Haec disceptatio quum aliquamdiu tenuisset, tandem melioris partis victoria, saltem in tempus, necessariam fessae civitati quietem praebuit. Interea dum Romae haec fiunt, et in Marsis a P. Rutilio Lupo consule res non optime geritur; ne in aliis quidem Italiae partibus, prosperiores romanorum ducum expeditiones fuerunt. Cn. Pompeium, quamquam repulsus ab Asculo fuerat, adhuc in Piceno agentem, ad Tennam fluvium in agro falerino tres simul ho-

§. 19. Oros. V, 18.

stium duces, C. Iudacilius, T. Afranius, P. Ventidius coniunctis copiis adorti, fuderunt.

XX. Firmum colonia receptui fugientibus fuit; cuius moenibus quum se Pompeius clausisset, Iudacilius et Ventidius, relicto ad obsidionem Afranio, in diversa loca digressi sunt: namque Pompeius, quamquam abductae potiores hostium copiae erant, satis habebat, si, quos superstites sibi caedes fugaque fecerat, armare iterum, et, donec terror abscessisset, defendere munimento oppidi posset: a pugnando quidem modis omnibus abstinebat. In Samnio Vettius Cato L. Iulium consulem, caesis duobus millibus militum, Aeserniam cedere compulit; L. Scipio et L. Acilius servorum habitu elapsi sunt; colonia arctius circumsessa.

XXI. Tum et Venafrum in dextra Vulturni ripa campanum oppidum, sed vicinum Samnitibus, olei proventu ac bonitate clarum, Marius Egnatius proditione intercepit, duabus ibi romanis cohortibus interfectis: et M. Licinium Crassum M. Lamponius, castra prope virgulta silvasque habentem, incensis, quae contigua vallo erant, Grumentum concedere coëgit; maiore tamen metu, quam detrimento, quum exercitus omnis periclitatus fuisset, octingentis omnino militibus amissis.

XXII. Oppidum Lucaniae Grumentum est, quod si non eodem anno, eodem utique bello et amissum a Romanis, et recuperatum est. Nec excidere memoriae debet insigne duorum servorum ad servandam heram commentum. Hi, quum urbs obsideretur, ad Romanos transfugerant, operaeque pretium fecerant.

§. 21. Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I. — Plin. XV, 2. — Front. Strat. II, 4, 16, et IV, 7, 41.

Iidem, urbe capta, discurrentibus ad praedam militibus, ad herilem domum notis viarum diverticulis praecurrerunt, extractamque dominam quum prae se agerent voce vultuque minaces, quoties *quaenam esset* interrogarentur, *dominam, et quidem crudelissimam, ad meritum supplicium a se duci* retulerunt.

XXIII. Sic eductam extra muros summa cura occultaverunt, donec, residente ira victoris, periculum omne decederet. Tum vero aperuerunt animos, *dominae servandae ergo*, quemadmodum res ipsa satis loquebatur, *omnia fecisse*, *neque ius eius imminutum cupere* professi. Illa, ne beneficio a servis vinceretur, quod unum maximum in potestate eius erat, utrumque e vestigio manumisit. Inter haec et C. Perperna cladem ignominiamque non vulgarem passus est.

XXIV. Cum Praesenteio signis collatis dimicaverat hoc eventu, ut, quatuor millibus amissis, superstites plerique armis abiectis vix fuga servarentur. Ob hoc ademptum ei a P. Rutilio consule imperium est; reliquiae exercitus iis copiis, quas C. Marius ducebat, adiunctae. Sed et Nola, nobilissima Campaniae colonia, quae vim Hannibalis, et illam punici belli tempestatem spreverat, in Samnitium manus incidit, quibus C. Papius praeerat.

XXV. Is, cum suarum partium hominibus re communicata, facile irrupit proditam urbem. Duo millia Romanorum in praesidio cum L. Postumio praetore erant; etiam ad resistendum Nolanis impar manus, nedum ut supervenientem externum sustinere hostem posset. Idcirco haud gravatim acceperunt con-

§. 22. Appian. — Front. — Liv. XXIII, 37. — Macrob. I, 11. — Quadrig. apud Senec. de Benef. III, 23.

§. 24. Appian.

§. 25. Liv. Epit. — Appian.

ditionem, ut postea sub Papio militarent. Haec venia militibus data: duces comprehensi, et, ne belli quidem more servato; inedia necati sunt.

XXVI. Ob has res continuo complures populi ad hostes defecerunt; Nolaque recepta, multas circa urbes C. Papius Italicorum auspicia sequi coëgit: nam et Stabias in sinu maris, inter Surrentum et Neapolim, lactis salubritate celebres, occupavit, et cognomini fluvio impositum Liternum; coloniam quoque romanam in Picentinis Salernum cepit. Erat hoc italicis ducibus institutum, ut, augendis copiis intenti, ex captivis bello idoneos sacramento adigerent, etiam valentissimis servorum in militiam adscitis.

XXVII. Hac ratione Papius, numerosum iam exercitum trahens, praeter Capuam et urbi circumiectum agrum, unde eo bello maximi Romanorum exercitus alebantur, totam Campaniam vicinasque regiones impune pererrabat; alios promissis, alios metu ad voluntariam deditionem sollicitando. Sed in Nucerinorum vastando agro (Alfaternos cognomento vocant; nam alia Vmbriae Nuceria fuit), quod omnia inferiora fide habebant, nihil iniuriae aut crudelitatis praetermissum est.

XXVIII. Ea res nutantes finitimorum animos impulit, ut amicitiam cum Papio iungerent, decemque peditum millia, mille equites sub eo stipendia facturos darent. Qui ubi venerunt, Acerras ad Clanium amnem, postquam ad societatem belli perlici nequiverant, circumsedit. C. Iudacilio quoque non deterior successus per Apuliam fuit, Canusio Venusiaque insignibus oppidis, magnoque numero aliorum, in

§. 26. Galen. Method. lib. V, cap. 12.
§. 27. Cic. de leg. Agrar. II, 29. — Cluver. Ital. Ant. IV, p. 1186. — Appian.

deditionem armis, aut voluntate incolentium acceptis.

XXIX. Eadem aestate, qua haec diversis Italiae locis gerebantur, P. Rutilius consul, copiis cum C. Mario divisis, Telonii fluminis utramque ripam duobus castris totidemque pontibus obtinebat. Telonius, per Marsos fluens, apud Reatinos Velino fluvio coniungitur. Iisdem in locis tum C. Vettius Cato sociorum praetor exercitum habebat, propius marianum vallum castra metatus. Is quum Rutilium a. d. pridie idus iunias, quo die Matri Matutae sacra fiebant, traducturum esse copias ab exploratoribus didicisset, per tenebras proximae noctis in valle quadam opportuna haud procul ponte Rutiliano partem copiarum in insidiis constituerat.

XXX. Deinde Rutilium transire amnem passus, invadit nec opinantem, magnaque clade profligat. Multi ex pugna clari nobilesque viri, cum octo millibus militum ceciderunt: ex his magna pars, quum perditis rebus effugium aliud non pateret, in ipsis aquis oppressa est. Consul ipse, telo in caput ictus, paulo post ex vulnere decessit. Hanc Rutilii fortunam superstitio veterum ad spretas religiones retulit, *quod inter sacrificandum capite iecinoris non reperto, tamen movere ausus esset*: vana omnino persuasione, nisi quod apparet, facile contempturum salutaria hominum monita fuisse, qui deorum, ut ipse putabat, ostenta pro nihilo duceret.

XXXI. At C. Marius, qui fluminis inferiorem partem tenebat, quum amnis cruento alveo corpora et arma romana volvens acta prodidisset, confestim traductis in hostilem ripam copiis, ad expugnanda Vet-

§. 29. Oros. V, 18. — Appian. — Liv. Epit. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. II; cap. 9. — Ovid. Fast. VI, v. 565.
§. 30. Iul. Obseq.

tii castra successit; eaque, propugnatoribus subito metu oppressis, nec viribus modo, sed etiam numero inferioribus, quia flos exercitus una cum ipso duce aberat, haud magno labore cepit; cladem consulis, sicut consilio, sic etiam eventu meliore, ultus. Cato. castris amissis, in loco, ubi pugnaverat, pernoctàvit: postridie, quod exigua commeatus ei copia supererat, albescente caelo profectus est.

XXXII. At Romam fama primum adversae pugnae vehementer perterruit; maior deinde dolor exarsit, quum cruentus in urbem consul referretur, et tot egregiorum virorum funera, sepulcris maiorum reddenda, portarentur: eo viso ita moesta et attonita luctu civitas fuit, ut idoneam senatus causam putarit, cur *defunctorum in bello corpora, quibus locis occubuissent, humari, neque in Vrbem referri*, iuberet; ne metum pigritiamque vulgo incuterent funesta spectacula.

XXXIII. Providenter id factum etiam hostes probaverunt, simili decreto apud suos imitati. Rutilio consule defuncto, quamquam magna pars anni supererat, suffectus tamen nemo est; neque enim L. Iulio comitiorum causa ad Vrbem revertendi otium erat. Prosperiores subinde nuntii nonnihil recrearunt animos: nam et Ser. Sulpicius Pelignos acie fuderat; et Q. Caepio, qui legatus fuerat Rutilii, cum magna caede obsidentium, prosperam eruptionem fecerat: quae res ei statim honori, mox exitio fuit.

XXXIV. Quippe ob hunc successum senatus censuerat, ut C. Marius, Q. Caepio rutilianum exercitum aequato imperio dividerent. Inflatus his Patrum iudi-

§ 31. Oros. — Appian.
§. 32. Flor. III, 18.
§. 33. Liv. Epit. — Appian.

ciis Caepio, quod unico hactenus credito duci comparatum se putabat, temerarius factus, praeclara initia foedo exitu corrupit: namque Pompaedius Silo, ferociam iuvenis in occasionem suam versurus, accessit ad eum, poenitentia actorum simulata; quoque magis incautum falleret, duos pueros praetextatos adduxit, cum magno, ut videbatur, auri argentique pondere.

XXXV. Nam plumbeas ille massas bracteolis melioris metalli obduxerat: pueri quoque servilis generis erant; ipse filios suos ferebat. « Haec, inquit, adduxi, Q. Caepio, fidei meae pignora; simul, ut adversus iram popularium, spem generis, et partem fortunarum in tuto haberem. Simul enim palam fiet, me fugisse, satis scio, non temperaturos veteres socios, quin, si possint, in me meorumque corpora exquisitissimo cruciatu desaeviant.

XXXVI. » Quanto enim plus in meo ductu spei habuerunt, tanto acriori dolore exardescent; ereptumque a me interpretabuntur, quidquid per me speraverant adipisci posse. Sed nimirum decepimus invicem, deceptique sumus: illi, quo bellum vobis facerem, imperium accepisse putarunt; ego, ne ab aliquo violentiore ingenio invaderetur, occupandum censui, gravior sic futurus auctor pacis, quam si de inferiore loco conarer. Ceterum neque illorum ardor adducere me potuit, ut vobiscum decertandum arbitrarer, neque illis ad quietis studium inclinandis mea monita suffecerunt.

XXXVII. » Idcirco, quia iam ultro pacis laudatorem homines efferati suspectabant, et oderant, abiecta spe plura perficiendi, ut me saltem meosque servarem, cum parte clientium et amicorum huc veni; alios reliqui in castris, quia neque dum illis

» excedere maturum erat, et mihi opportunum, habere, qui, quid ibi rerum agatur, nuntient, et, ubi tempus aderit, consilium, quod in redintegrata amicitia pro munere vobis offero, iuvent.

XXXVIII. » Maximi opprimendi exercitus occasio adest, Q. Caepio: sed cito disparitura, nisi confestim inieceris manum, si me sequeris itineris optimum ducem, Vestinorum Marsorumque in propinquo copiae, dum sine imperatore, sine certo imperio trepidant, deleri nullo negotio possunt. Neque dolum timueris, nemo seque et liberos tradit in eorum, quos laesurus venerit, manus. Id minime negaverim, fuisse tempus, quo fuerim vobis iratior; sed ita ut in civilibus dissensionibus solet. Vim certe et arma quam non probaverim, et mei familiares intime sciunt, et ipso rerum testimonio satis ostendi potest.

XXXIX. » Quum a M. Druso ad leges perferendas in Vrbem essemus vocati, civesque mei spe atque animis mirifice incaluissent, non subduxi me quaerentibus ducem, hoc animo, ut, quantum fieri sine certamine posset, per me potissimum gereretur; si bonis artibus profectum nihil esset, impedirem meos, ne nimia cupiditate atque indignatione ad scelesta consilia prolaberentur.

XL. » Nihil enim sane mediocre decretum in concilio fuerat; lectumque agmen virorum pugiones sub tunicis detulerat, ut, quod aliter nequiret obtineri, vi consequerentur. Sed ego tantum ab hoc proposito abhorrui, ut, quum bona quadam fortuna Cn. Domitius nobis occurrisset, levem occasionem nactus, mitigaverim popularium animos;

§. 38. Oros. V, 18. — Appian.

» et unde cum atrocissimis minis exierant, eo placatos iam quietosque reducerem.

XLI. » Semper enim in causa praesenti hic mihi » animus fuit, ut nec indignos eo, quod ostendebatur, beneficio nos crederem; nec defugerem quidquam laboris, aut sumptus, dum eo volente populo romano potiremur: cum invito luctari, neque foederibus convenire, quae vobiscum icimus, neque virium nostrarum esse arbitrarer. Sed haec ita esse aliquando per otium cognosces: in praesentia non postulo, ut verbis meis, sed, in quo plus est fidei, ut factis credas.

XLII. » Vtra cum parte sentiam, faveant modo coeptis dii, claro documento futura lux aperiet: nec aliud a te aut senatu praemium paciscor, quam quod post navatam operam studium meum mereri videbitur. Id modo dicam: quoties memoria repeto, quam fueritis semper in munerando largi, constans animum subit cogitatio, fore, ut ius romanae civitatis, et quidquid nostri armati postulant, certius meo, quam illorum consilio, et in his, quam in prioribus castris, consequi detur. »

XLIII. Ad haec Caepio, tum desiderio rei gerendae accensus, tum fidem hominis, tantis, ut putabat, pignoribus obstrictam, nihil suspectans, « Non errasti, » inquit, Q. Pompaedi, si certius assequendis, quae » cupias, in benevolentia populi romani, quam in » armis tuorum, esse praesidium reris. Multa ille » saepe, non italicis modo sociis, sed et barbararum » gentium rogatus dedit; coactus nihil cuiquam. Tu » modo, ut promissa praestes, dispicito; de ceteris » meam esse praecipuam curam volo: nec meritis » tuis inferior aut apud me, aut apud senatum populumque romanum, erit gratia. »

XLIV. Multa deinde sciscitantem, *an citra periculum suscipi talis expeditio posset? sine cura esse* Pompaedius iubet: *duo in hac deliberatione spectanda Caepioni, et quantum fidei talia indicantis, et quantum peritiae credere debeat. Fidei se existimare dedisse maxima omnium, quae dari possint, pignora: neque recusare, si fallat, quin acerbissimis exemplis ipse liberique plectantur. Quantum ad alterum pertineat, eum se locum semper et inter suos, et apud romanos imperatores tenuisse, ut de eo dubitaturum putet neminem.*

XLV. *Se, quum paucis consciis exisset e vallo, dedisse operam, ut tarde cognosceret exercitus, profectum imperatorem esse: nedum, ut quorsum, aut cuius negotii gratia exiret, quisquam nosset, nisi quem haec scire interesset.* Haec non modo credebat incautus iuvenis, sed etiam, postquam vocari concilium e vestigio iussisset, contra dubitantes tuebatur. Nec enim deerant, qui *cavendam hominis astutiam, nec, nisi explorato, quoquam proficiscendum* dicerent.

XLVI. Ceterum quia maior potestas penes Caepionem erat; simul metuentibus, qui resistebant, ne favere sociis viderentur; signis temere motis, qua Pompaedius ad suorum castra praeibat, exercitus rapitur. Ne id quidem curatum, ut asservaretur ille, aut taciti saltem custodes adderentur. Vt ventum ad locum insidiarum fuit, Q. Pompaedius in tumulum quendam praecurrit, quasi dubitans, an inde conspici hostes possent.

XLVII. Ibi sublato, quod convenerat, signo, coortae insidiae Romanos. priusquam expedire arma possent, turbant, trucidant; cadit ipse Caepio, praeterea militum ingens numerus: quod ex clade superfuit, alio

§. 44. V. C. 662; A. C. 90.

senatus decreto parere C. Mario iussum est. Quum ita post Drusum fax altera belli socialis exstincta in Caepione esset, non ideo excitatum ab his incendium conquievit: adeo facilius est humanis ingeniis miscere composita, quam turbatis mederi. Quamquam variis Italiae regionibus certabatur, acerrimus tamen circa Campaniam Mars erat, ubi Samnites, C. Papio Mutilo duce, Acerras gravi obsidione premebant.

XLVIII. Eo quum L. Iulius Caesar consul cum suis legionibus, auxiliariumque Gallorum millibus decem, et numidico mauroque equitatu occurrisset; Papius Oxyntam, Iugurthae filium, qui habitus Venusiae in custodia fuerat, in castra arcessit, cultuque regio exornatum popularibus ostentat: ex eo crebra earum gentium, tanquam ad suum regem, transfugia fiebant; donec fatigatus quotidianae perfidiae exemplis consul, ceteros omnes in Africam remisit.

XLIX. At Papio tantum animorum supererat, ut, contemptim ad castra hostium ductis copiis, quum nemo contra egrederetur, cohortatus suos, vallum inciperet vellere. Romanus consilio, non metu, quieverat: et intentus in occasionem, ubi, quo voluerat, progressum hostem videt; praeparatis omnibus, aversa castrorum porta circummittit equitatum, ipse cum cohortibus eruptionem validam facit, et Samnitem nihil a tergo hostile metuentem, quum in se totum convertisset, caedendum equitibus suis praebet.

L. Tanta trepidatio et caedes fuit, ut, quamquam propinquo in castra receptu, sex tamen hostium millia caderent. Inde consul, credo, quia neque ad castra Samnitium oppugnanda satis virium erat, et Acerras

§. 47. Eutrop. — Appian. — Dio apud Vales.
§. 50. Oros. V, 18. — Liv. Epit.

adversus longiorem obsidionem firmaverat, ne annonam oppidanorum consumeret, exercitum abduxit. Huius victoriae tanta fuit laetitia, ut consul ab exercitu *Imperator* appellaretur; Romae quoque, positis sagis, senatus ad vestitum rediret.

LI. Ne tamen eo minus varia belli fortuna esset, Aesernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit: sic quidem livianae reliquiae. Sed Orosius aliter tradit: *Sullam cum viginti quatuor cohortibus Aeserniam missum, maximo bello, et plurima caede hostium, urbem sociosque servavisse.* Sane, si, quid scriptum a Livio fuerit, liqueret, ab auctoritate tanti viri difficulter recederem; nunc, quando non eadem negligentibus excerptis fides est, rem cogimur in medio relinquere.

LII. Neque enim aptissimum esset putare, sullanam expeditionem non iustam salutem Aeserniae, sed aliquod ad tempus levamentum attulisse: quis enim servatos esse dicat credatve, quorum ad aliquot forte dies, certe non ultra unum aut alterum mensem, dilata deditio esset? Sed apud hoc genus scriptores tam crebra est huiusmodi hallucinatio, ut cautissimi quique lectores vix effugiant, quin subinde offendere et adhaerescere cogantur: neque se possint, nisi aliunde forte sublevati, de confusa et temeraria rerum, interdum et pugnante secum congerie, extricare.

LIII. Istis quidem temporibus Aeserninos duplici fossa, valloque circumdatos, frumento adeso, quod ex agris in oppidum comportatum fuerat, ad extremum periculi venisse certum est. Vnde mihi probabilis coniectura oritur, propter inopiam commeatuum, paulo post cum M. Marcello deditam, atque

§. 53. Sisenna apud Nonium voc. *Adesum.*

inde cognomen *Aesernini* huic inditum esse: quum iam non ex bonis tantum rebus, sed etiam ex adversis, inciperent imponi; quemadmodum aliquanto postea M. Antonius, orae maritimae dissolutissimus curator, cognomentum Cretici tulit.

LIV. Hanc deinde receptam a consule Sulla urbem existimo: sane in potestate Italorum fuisse, indubitabili argumento est, quod eo bello sic est afflicta, ut iam aetate Strabonis inter urbes numerari desierit. Neque vero L. Sullam multa bello marsico, priusquam consul fieret, fortiter feliciterque gessisse ignoramus; sed hoc quidem universe traditur: quid autem sigillatim unoquoque loco ac tempore fecerit, nec referunt, qui supersunt; nec supersunt, qui retulerunt.

LV. Ab eadem causa cetera quoquo eius belli latent, aut ex tortuosis obscurisque involucris vix eruuntur. Et haec quidem difficultas quanto plus infructuosi laboris mihi peperit, tanto magis, ut speramus, apud aequum lectorem proficiet ad veniam, si forte exspectatio eius, magnarum quandoque rerum initiis excitata, deficiente materia subito destituitur. Nam in opere veritatem professo quum fingere alienum et putidum sit, nisi quod antiquitus traditum reperiam, quod afferam, non habeo: neque raro contingit, ut aliquam historiae partem luculenter alicubi descriptam nactus, velut in copioso et navigabili amne, plenis velis invehar; atque idem mox velut in sicco destituar, quum illud flumen, more multorum, quae, postquam aliquandiu laetis alveis incesserunt, subito sub terram abscondita disparent, evanuit.

§. 54. Pedian. in Verr. III. — Strab. lib. V, p. 238. — Diodor. apud Val. — Plutarch. in Sulla cap. 8. — Eutrop.

LVI. Illud tamen vere gloriari possum praestitisse, ne quid intentatum relinquerem, quo accuratior haec historia fieret; eamque adhibuisse diligentiam, ut neque ab ullo ingenio novum aliquid ex iis saltem, qui exstent, auctoribus erui posse putem: et, quum celeberrimos doctissimosque viros rogaverim multos, a nemine mihi ullius gesti ne minima quidem circumstantia, quam prior non adverterim, potuerit indicari.

LVII. Ceterum, ut ad socialis belli exponendos casus revertar, L. Caesarem consulem cum triginta peditum, quinque equitum millibus reperio, locis iniquis exercitu ducto, in Marii Egnatii Samnitis insidias praecipitasse; fugientemque lectica, quod equi successionem propter morbum ferre non posset, apud fluvium quendam (neque nomen traditur) cui pons tantum unicus fuerit, maiorem copiarum partem amisisse.

LVIII. Teani deinde (Sidicinum fuisse coniecturis assequor) in oppido munito et copioso, concurrentibus ad eum strenue novis militibus, exercitum et arma (nam et haec inter fugiendum proiecta fuerant) reparasse. Obsidebat adhuc Acerras in Campania C. Papius, ad quas liberandas omnis illa videtur a consule suscepta fuisse expeditio. Igitur, quamprimum utcumque instauratae vires placuerunt, et ipse movit Acerras, castrisque positis consedit.

LIX. Socios prior clades, consulem recens, ut solito cautiores essent, admonuerat. Sic utrisque casum pugnae studiose vitantibus, aliquamdiu sine memorabili ullo eventu collata castris castra habuerunt. Interea C. Marius, ad quem rutiliani imperii, post

§. 57. Appian. — Strab. lib. VI, p. 258.

exstinctum consulem, summa redicrat, male spretum ab illo consilium sequutus, suos intra munimenta exercuerat; donec hostes in eam securitatem adduxit, ut nunquam se visuros aequo loco Marium existimarent.

LX. Igitur quum saepe copiis ante castra instructis potestatem pugnae frustra fecissent Marsi, adhibitam initio curam paulatim remiserunt. Sed ubi satis apud suos animi, et apud hostes negligentiae animadvertit, lacessentem aliquando ferociter hostem subito egressus proelio fudit, et fugientem ad proxima vineta insequutus est. Ibi ne transcendendis sepibus, quod ab hostibus factum aegre fuerat, ordines divellerentur, insidiisque forte latentibus aperiretur occasio, continuit suos.

LXI. Nec ideo minor aut clades hostium, aut populi romani victoria exstitit; iam enim, cessante Mario, alias copias, a quibus fusi exciperentur, fortuna providerat. Casu quodam Sulla ex adversa parte vinearum, castris modo positis, commissam esse pugnam, nescio quo indicio, senserat. Quapropter quadrato agmine profectus, quum in palantes fuga hostes incidisset, maiorem prope, quam facta inter pugnandum fuerat, stragem edidit: plane quasi fatale foret, ut coepta a Mario hic perficeret opera, maioremque gloriae partem in se traheret.

LXII. Supra sex millia Marsorum eo proelio desiderata. Praetor quoque Marrucinorum Herius Asinius occisus est: armorum aliquanto plus, quam pro caesorum numero, captum; quae adeo passim fugientes proiecerant, ut collectis deinde in unum reliquiis,

§. 60. Liv. Epit. — Appian.
§. 62. V. C. 662; A. C. 90. — Plutarch. in Mar. cap. 54. — Liv. Epit.

ad septem millia inermium reperirentur. Neque ideo demittebat animos bellicosa natio: quin ultro, contractis undique copiis, Marium provocarunt ad pugnam, castrisque se tenentem circumvallare instituerunt.

LXIII. Sed ille placito semel consilio, quod mutari nihildum attinebat, constanter inhaerens, ad eam ignominiae speciem, et suorum querelis, et hostium insultatione parum movebatur. Ferunt, eo tempore Q. Silonem, cui maxima inter Italicos ex opinione virtutis auctoritas erat, adequitantem castris, Marium his fere verbis inclamasse: *Quin tu prodis ad pugnam, si magnus es imperator, Mari?* vicissim Marium: *Quin tu, si magnus es imperator, nolentem pugnare cogis?*

LXIV. Dum inter populum romanum, italicosque socios ista geruntur, fama exitiabilis belli, per orbem terrarum sparsa, quidquid usquam latebat irarum, in apertum protulit. Igitur et reges Bithyniae Pontique, et vicinis Paphlagonum Cappadocumque vexandis finibus, et inter sese rixando, verecundiam imperii romani paulatim exuerunt; et apud ipsos Italiae limites siti populi, antiquis odiis, occasione nova, moti sunt.

LXV. Ex quibus praecipue Transalpinae Galliae, tum aliae nationes, tum a multis antea ducibus victi triumphatique Salluvii fuere. Credo super alia his addiderat animum, quod narbonensis provinciae praetor M. Cato, eius M. Catonis filius, qui consul in Africa mortem obierat, nuper erat ibi vita functus. Sed a C. Caecilio compressi sunt: nec ultra de belli eius initio aut fine comperi, neque vero quis Caecilius ille fuerit, satis scio; nisi quod C. Metello Capra-

§. 63. Appian. — Oros. V, 18. — Plutarch. Apophth. cap. 29.

rio genitum suspiceris, et ad hunc pertinere veterem inscriptionem putes, quam C. Caecilio C. F. Metello imperatori Italici, qui Argis negotiabantur, posuerunt. Opportuna tamen, non ad praesens modo gaudium, sed in summam rei, victoria fuit: quae nisi nutantes ubique civitates in fide retinuisset, haud multo levius exarsurum in Gallia bellum fuerat, quam paulo ante conflatum in Italia saevis utrinque cladibus agebatur.

§. 65. Agell. XIII, 18. — Liv. Epit. — Glandorpii Onomast. — Inf. LXXIV, 10 et seqq.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XXXIX

IN LOCVM LIBRI LXXIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI QVARTI.

Cn. Pompeius Picentes proelio fudit, et obsedit: propter quam victoriam Romae praetextae et alia magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tum primum militare coeperunt. A. Plotius legatus Vmbros, L. Porcius praetor Marsos, quum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniae, Ariobarzanes in Cappadociae regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. Quum aere alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio praetor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis, qui foenerabantur, in foro occisus est. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

I. Incipiebat tamen emergere populi romani fortuna, et pristinam imperii assertam armis maiestatem, rebellium sancire suppliciis. Picentes in Firmana colonia Cn. Pompeium, Afranio duce, obsidebant. Commodum acciderat, ut Ser. Sulpicio, fusis Pelignis,

otium esset, ubi maius operae pretium facere possit, arma vertendi. Hunc ubi ad se venturum esse Pompeius intellexit, per internuntios ita cum eo constituit, ut dicto tempore, dum Pompeius eruptione facta detinet hostem, eundem a tergo Sulpicius aggrediatur.

II. Non prudentius consilio, quam felicius eventu, coeptum fuit. Quum enim Picentes, novos in hoste animos mirati, ad repellendos intra moenia Romanos contemptim properarent; ingenti coorto certamine, castra cum nullo, aut invalido praesidio relicta Sulpicius expugnavit, incenditque: simul clamor aures omnium, simul conspectus ardentium castrorum oculos perculerat; quumque, tam vicino hostium alio exercitu, non tralatitii discriminis res esset, et omnia adhuc maiora vero repens terror faceret; nullum ultra proelium, sed fuga tantum et caedes fuit, utique, postquam Afranius, sistere suos frustra conatus, pugnando occubuerat.

III. Cn. Pompeius, insigni victoria potitus, ne hostibus respirandi spatium relinqueret, Asculum refugientes quam potuit celerrime persequutus, obsidione oppidum clausit. Haec demum victoria Romanis ex diuturno timore fiduciam bene finiendi belli reddidit: ut, quemadmodum ob prosperam L. Caesaris pugnam togas resumpserant, ita nunc latum clavum, aliaque magistratuum ornamenta et insignia, reciperent. Sub idem ferme tempus proelium C. Marii cum Marsis dubio eventu diremptum est.

IV. Quamquam enim ducere bellum Marius statuisset, ad extremum, sive taedio victus, sive spe il-

§. 1. V. C. 662; A. C. 90. — Appian.
§. 3. Oros. V, 18. — Appian. — Liv. Epit.

lectus, et occasione oblata, contulit cum hoste pedem, proelioque decernendi potestatem fecit. Neutram eo die aciem satis constanter pugnavisse proditum est. Nam et retulerunt Romani pedem, et hostes consummare victoriam non ausi, sua et ipsi in castra reverterunt. Vnde increpantem suos Marium inter alia dixisse ferunt: *Vtrumne vestram maiorem fuisse putem, an vero hostium ignaviam, haereo: neque vos ora illorum, neque illi terga vestra intueri sustinuerunt.*

V. Non diu post hoc proelium C. Marius famam suam senescere videns, per causam valetudinis imperio se abdicavit, quum, *se fesso corpore et nervorum vitiis debili, expeditionem supra vires pudore suscepisse*, diceret. Sane gravibus ante bellis eam gloriam, eosque honores consequutus fuerat, ut iam sexto et sexagesimo aetatis anno bona cum venia gratiaque omnium posset quiescere; si eundem sibi rerum modum facere cupiditas sciret, quem natura demonstrat, et ratio suadet.

VI. Inter haec novae defectiones sociorum causam praebuerunt senatui, de inusitato hactenus genere militum cogitandi. Nunquam enim antea libertinorum delectus erat habitus, nisi perraro, quum maximi bellorum terrores Vrbem circumsisterent. Tum vero cohortes duodecim scriptae, et per praesidia maritimae orae Cumas usque distributae, fortem fidelemque operam imperatoribus et reipublicae praestiterunt. A. Plotio legato negotium datum, ut Vmbros tumultuantes coërceret; Etrusci (nam hi populi recens rebellare coeperant) L. Porcio praetori provincia data.

§. 4. Plut. in Mar. cap. 54.

§. 6. Appian. — Liv. Epit. et X, 21; XXII, 11. — Macrob. Saturnal. I, 11. — Oros. — Flor. III, 18.

VII. Cum utroque populo signis collatis dimicatum: victoria, non incruenta tamen, penes Romanos fuit. At senatus, quum novi subinde hostes de veteribus sociis prodirent, ne, qui adhuc in fide perstiterant, iisdem causis ad res novandas incitarentur, salubri consilio auctor L. Iulio consuli ferendae legis fuit, *ut, qui ad eam diem populi per Italiam iura foederis romani sancta atque inviolata habuissent*, *cives romani fierent*.

VIII. Eam legem L. Iulius consul ex senatusconsulto et populi iussu tulit; eaque lege universo Latio, et quibusdam Etruscorum, civitas data est. Id non ab iis modo, quibus concessum erat, gratanter exceptum beneficium est; sed late per omnem Italiam, ad similem spem erexit animos, populoque romano mirifice conciliavit. Igitur eadem opera, et ii, quibus fidelibus hactenus sociis usa respublica fuerat, firmissimo adstricti vinculo; et, qui fluctuabant, retenti, bellumque meditantibus tantum non excussa de manibus arma sunt.

IX. Sed neque postea finiri bellum alia ratione potuit, quam ut subinde iis, quorum minor in resistendo pervicacia fuerat, tum promiscue sociis omnibus Italicis, Lucano tantum et Samnite exceptis, et ad extremum his quoque civitas, pro cuius impetrando iure tantum sanguinis erat fusum, daretur. Dum Italiam intestina bella varie premunt vastantque, non multo quietioribus Asia usa rebus est, crebris regnorum mutationibus, et incerto maxime Bithynorum Cappadocumque statu.

X. Bithyniam, nuper mortuo Nicomede Prusiae

§. 7. Sisenna apud Non. voc. *Iusso*.
§. 8. Vell. II, 16 et 17. — Cic. pro Balb. cap. 8. — Agell. IV, 4. — Appian.
§. 9. Vell. — Strab. lib. V, p. 210. — Appian.

filio, alius Nicomedes, superioris ex Nysa uxore filius, auctoritate senatus romani possederat. Sed uti nunquam certamina desunt inter regios iuvenes. controversiam ei de regno frater Socrates, cognomento Chrestos, faciebat. Hic, quum viribus minus posset, et romanis opibus sustentari fratrem videret, ad Mithridatem se contulit, neque Romanis concessurum. et Bithyniae semper inhiantem. Igitur Mithridates Nicomedem saltatricis filium, et regia fortuna indignum increpans, Socratem, licet minorem natu, tanquam materna origine potiorem, exercitu dato, deduxit in regnum.

XI. Duo hinc eodem tempore reges exsules, Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae, quum odio Mithridatis favorabiles Romae essent, quamquam dura imperii tempora erant, impetrarunt tamen, ut, quando exercitus non posset, saltem legati mitterentur. Haec anno superiore acta fuerant, legatique erant profecti M'. Aquillius vir consularis, et ex praetoriis Manilius Mancinus. Scriptum quoque fuerat L. Cassio, Asiam cum paucis cohortibus obtinenti, *ut restituendis regibus legatos adiuvaret.*

XII. Idem et a Mithridate postulatum erat. Sed ille neque defendere ausus, quem constituerat regem, nec adiutum volens, quem expulerat, quievit; legatisque romanis quaedam incusantibus, obiecit invicem quas ipse passus iniurias esset, quantamque vim auri, ut Romanos publice privatimve demereretur, erogasset. Ita legati et Cassius, delectibus per Gallograeciam ac Phrygiam habitis, et adiuncto, qui penes

§. 10. Appian. Mithrid. — Memnon. — Iustin. XXXVIII, 5.
§. 11. Appian. — Iustin. XXXVIII, 3.
§. 12. Dio apud Fulv. Vrsin. — Appian. — Liv. Epit. — Iustin. XXXVIII, 5.

Cassium ante fuerat, exercitu, Nicomedem in Bithyniae, Ariobarzanem in Cappadociae regna reduxerunt.

XIII. Socrates ad Mitridatem confugit, et ab eo, ne receptator videretur eius, qui hostis ab senatu iudicatus esset, interfectus est. Nondum enim nudare animum constituerat, ne forte Romanos ad sociorum repetendam amicitiam adigeret; quo diutius intestinis discordiis relinquerentur, plus virium amissuros: interea seque et Tigranem otiose instrui ad tantum bellum, et praeparari posse. Quippe duobus offensis potentissimis regibus (nam Tigranes Cappadociam tenuerat) de bello Romanis inferendo facile convenit.

XIV. Quum enim hinc inde legationes commearent, eadem omnibus et acceptae iniuriae indignatio, et vindicandi cupiditas, et spes in armis erat. *Hoc esse tempus illud, quo tandem deprimi et coërceri superbia Romanorum posset. Homines assuetos impotenti imperio, quum domi satis tuti esse nequeant, arbitria regnorum agere; nullo respectu, quomodo meriti, aut quomodo laturi iniuriam laedantur. Tantas esse duorum regum opes, ut vel alterius arma florentem populum romanum lacessere possint: nedum ille debilis et afflictus coniunctos sustineat.*

XV. Fit inter illos pactum, *ut contra communem hostem societas armorum bellique esset: quod urbium agrorumve captum foret, Mithridati; homines, et quidquid agi ferrique posset, Tigrani cederent.* Quippe Tigranes vasta terrarum spatia, et continuis bellis exinanita obtinebat; tum quoque Tigranocerta condens, amplissimam urbem, hominibus maxime habebat opus: Mithridati populosae regiones suberant, et accolas habebat scythicas nationes, quae, quum

§. 13. Iustin. XXXVIII, 3.

agros nullos, aut steriles haberent, multitudine tamen hominum maiorem in modum abundabant.

XVI. Igitur et ad istos, et in vicinam deinde Sarmatiam mitti legatos placuit, larga stipendia, honoratam militiam, luculentas possessiones ostentaturos, operae contra Romanos navandae certa et magna praemia. Parthi quoque Medique, et Iberi, cum Gallograecis Bastarnisque in foedus adsciscuntur. Haec ferme rerum romanarum facies erat, quum Cn. Pompeius Sex. F. Cn. N. Strabo, L. Porcius M. F. M. N. Cato consules, magistratum inierunt. In Campania L. Caesar contra C. Papium Mutilum castra ad Acerras cum proconsulari imperio habebat: neque certamen aliquod maioris aleae movebatur; tantummodo frumentatione et commeatu invicem prohibebant.

XVII. Quibus rebus superior Caesar, cuius castris fertilissimus ager suberat, eo tandem necessitatis adegit hostem, ut prior motis castris profectionem adornaret. Non poterat in tanta vicinitate castrorum latere, quid ageretur: ergo, praeparatis omnibus, tam opportune proconsul signa in abeuntem hostem intulit, ut acie tota turbata, ad octo hominum millia prosterneret, armorum etiam vi magna potiretur: nam super ea, quae caesis exciderant, a fugientibus passim fuerant abiecta.

XVIII. Neque deterius ab aliis quoque romanis ducibus copiisque res sub eosdem dies gestae. Cn. Pompeius consul Asculanos strenua obsidione urgebat; neque Picentibus ad resistendum vires erant, multis adversis proeliis vehementer accisae. Igitur, ut socios opem orantes obsidioni eximeret, ingens

§. 16. V. C. 663; A. C. 89. — Memnon. — Iustin. — Appian. Mithrid. p. 216 et 230.

§. 18. Liv. Epit. — Oros. V, 28.

Marsorum exercitus venit. Neque territus consul, signis collatis magna et felici pugna cum his dimicavit. Duodeviginti hostium millia cum imperatore Franco, nisi forte Afranius fuerit, caesa sunt.

XIX. Quatuor Italicorum millia, quum densatis ordinibus e media caede in iugum editi montis evasissent, nivibus et vi frigoris oppressi, in miserabile spectaculum humanae fragilitatis ita diriguerunt, ut procul visentibus species in acie stantium obiiceretur. Sed et propius suggressi patentibus omnes oculis, aperto ore esse videbant, partim stirpibus aut saxis, partim armis innisos, ut mortuos non aliud prius indicium, quam nullo motu mutatus corporum habitus, argueret. Haec apud Orosium ita sunt tradita, scriptorem haud accuratissimum, et in eadem hac historia secum saepe pugnantem.

XX. Aliorum probabilior est narratio, Marsos et alios superi maris accolas, Vmbriam Etruriamque adhuc in partibus esse ratos, quindecim hominum millia, per longinquos et difficiles calles, velut auxilio Tuscis misisse. Eos mutata omnia, et cum Cn. Pompeio consule romanum exercitum iis locis offendisse; amissisque mala pugna quinque millibus, reliquos per hiemis et locorum asperitatem ad sua redire nisos, quum ad reliqua mala fames accederet, glandibus inopiam sustentasse; donec dimidia ferme pars evaderet, ceteris diversa peste, sed maxime frigoris violentia, exstinctis.

XXI. Haec a Pompeio primis consulatus sui mensibus gesta videri, praeter Epitomes Livianae seriem, quae mihi in illis temporum labyrinthis plerumque pro filo Ariadneo est, argumenta rerum ipsarum co-

§. 20. Appian.

gunt: nam et hiemali tempore gesta convenit; et, ne ad postremos consulatus eiusdem menses referamus, Marsorum expeditio vetat, quam ad Tuscos veluti socios susceperunt; quorum mutata esse consilia, post tempus adeo longum, nescire non potuissent. Igitur ab hac demum pugna consulem Pompeium ad obsidionem Asculanorum revertisse verius arbitror, praesertim quia iam de valetudine L. Caesaris audire potuerat; quem interea, dum ad consulatum petendum abit, deinde in gerendo abest Pompeius, castris ad Asculum praefuisse cognovimus.

XXII. Is enim, postquam, Papio victo, Acerras obsidione liberasset, bellum asculanum, quod omitti non placebat, haud dubie senatus voluntate administravit: quousque languido corpore, quum deficere se animadverteret, C. Baebium praeesse copiis iussit, si quid sibi accidisset, donec senatus aliter statueret. Eadem igitur hieme, quum ad Asculum Pompeius accessisset, patriae timens Iudacilius, Italicorum praetor (erat enim inde oriundus), cum octo cohortibus auxilio obsessis properabat: nuntiis quoque secretis monuerat, *ut, quumprimum tumultus ad praesidia romana exauditus esset, ipsi quoque validam eruptionem ex urbe facerent, ut hostes ancipiti periculo terrerentur.*

XXIII. At illi per ignaviam quieverunt: nec eo secius Iudacilius per medios hostes in oppidum cum parte suorum penetravit. Ibi furens ira et dolore acriter corripuit Asculanos, vocatosque in concionem severissima oratione terruit. « Paulo ante summa » mihi votorum erat, inquit, ut penetratis hostium » castris, vitato periculo sospes vos intuerer, vos ex

§. 22. Oros. — Appian.

» hoc loco alloquerer: nunc omnia repente mutata » sunt: mallem intra vallum romanum occubuisse, » quam ut hanc tantam ignominiam viderem; vos in- » tueri, hos compellare cogerer, quibus pro summa » vestra infamia, vel quid nominis sit imponendum, » nescio.

XXIV. « Militesne appellem, qui praetoris imperium » spernitis; aut cives, qui vestrorum periculo nihil » movemini? Asculani sane vocemini, dum licet; » mox enim, si quid prospicio, nullum in Piceno, » praeterquam in ruinis, Asculum erit. Nec vero ex- » peditius mihi sit facinori vestro, quam vobis, con- » veniens nomen reddere. Errorem excusare non » potestis admoniti: dementiae levius merito vocabu- » lum est; ne metum quidem, aut proditionem sim- » pliciter appelles, in unum confluxit multorum at- » que diversorum scelerum summa turpitudo.

XXV. « Quum sciretis, quo tempore romana mu- » nimenta perrupturus accederem; quum sentiretis » tumultum, audiretis clamorem, hostium trepida- » tionem cerneretis; exire non potuistis, ut saltem » conspectu ipso terrorem Romanorum augeretis, et » quia vestrae obtorpuerunt manus, vel ostensis emi- » nus armis, civium vestrorum faveretis victoriae. » Quod enim tantum periculum fuit, aut quae adeo » periculi species, ut tamen sub aliquo colore vestra » latere possit ignavia? Paucae cohortes ab hostium » tanto exercitu infestatae, a suis relictae, perfrin- » gere ista castra potuerunt, quorum vos conspectum » horretis: quidquamne potest esse certius, quam » qui tam exilem manum prohibere transitu non » potuerunt, ne munimenta quidem sua fuisse defen- » suros, si vos viri fuissetis?

XXVI. « Tantumne his muris, et, qui circa sunt,

» montibus confiditis, ut tutos fore putetis loco, etiam-» si audacia et armis non defendamini? Nihil tam » munitum est, quod contra mulieres expugnari non » possit a viris. Sed quid ego verbis vos ulciscor, » quos paulo post Romanorum crudelitas acerbius, » quam imprecari quisquam inimicus posset, est vin-» dicatura? Hodie demum aut heri romanum audi-» vistis imperium: an tot iam aetatibus cum maiori-» bus vestris universa Italia persensit?

XXVII. « An exciderunt animis romanae saevitiae » tam expressa munimenta, et quibus illi criminibus » acerrime irascantur? Aliudne maiori apud illos » poena vindicari solet, quam ubi gentes italicae la-» tentem sub blanda sociorum appellatione servitutem » aspernantur? Patrum memoria nescio quid move-» runt Fregellae; paucos intra dies dirutae ad solum » deletaeque sunt: olim Samnites Bruttiique et Lu-» cani cum Pyrrho senserunt; quantis igitur cladi-» bus, qua vastatione sunt a L. Papirio, Sp. Carvilio » castigati?

XXVIII. « Ad Hannibalem Capua defecit: ergo » tantis odiis a Romano oppugnata est, ut potius » amissurus Capitolium et Vrbem, quam non expeti-» turus poenas a campano populo videretur. Et illi » tamen levius peccaverant: quae vobis usquam re-» posita spes est, quum iratis dominis vestra vos » ignavia tradiderit, Asculani? Parcent scilicet, a » quibus interfectos proconsules, interfectos legatos » suos, fidem pacis, maiestatem imperii, foederum, » hospitii, cognationis, iura omnia violata esse me-» minerunt? nisi forte blandiuntur sibi quidam, qui » iam olim Romanis approbare fidem innocentiamque

§. 26. Strab. lib. V, p. 241.

» suam student: a quorum nominibus si interim ab-
» stineo, non est ut se sperent fallere.

XXIX. « Non esse mihi ignotos, quorum invidia » metuve spretum imperium, deserti cives et propu» gnatores vestri, prodita postremo patria est, ma» tura noxiorum poena satis ostendet. Quando enim » aliorum scelere, aliorum amentia eo deducta res » est, ut imminens excidium patriae indubitanter » prospiciam, neque ego superstes ei ero, nec illos » patiar, penes quos malorum istorum culpa residet. » Quum deinde satis diu atrocibus verbis concionem, praecipue veteres aemulos, qui ob pristinam simultatem tum quoque negligendi imperii auctores populo fuerant, vehementem in timorem adduxisset (nam armatos, et qui una venerant, et qui in praesidio erant urbis, dicto audientes habebat), ad postremum *corripi quosdam asculanorum principum* iussit.

XXX. Quibus ultimo supplicio consumptis, ipse cum ceteris, et honoratissimo quoque amicorum magnifice epulatus, vinum affatim hausit; deinde quum destinatum morti tempus advenisset, postrema oratione affatus praesentes, in huiusmodi verba prorupit: « Alterum eorum, quae in concione promiseram, » exsolvi, ne quem proditorum prodita perditaque » patria laetari, aut saltem superesse pereunti pa» terer: nunc alterius etiam praestanda fides est, ne » et ipse supersim. Quid contrahitis frontes, amici? » quid abominantibus similem vultum fingitis? nihil » triste loquuti sumus.

XXXI. « Non temere mihi captus est moriendi » impetus; neque poenitet incepti pigetve. Idem

§. 29. V. C. 663; A. C. 89. — Appian. Civil. lib. I.
§. 30. Oros. V, 18.

» animus, ad efficiendum, quod proposui, sufficiet, » qui ad concipiendum suffecit, et quod consilium » dictavit ratio, virtus exsequetur. Sane nihil miror, » vos moveri cogitatione earum rerum, quas vulgaris » error omnium esse acerbissimas finxit: nam et nos » in eadem opinione fuimus, et nimium diu bonorum » omnium summum atque maximum vitam esse su- » mus arbitrati. Sed quo nimirum propius ad con- » finia vitae et mortis accedo, dilucidius, quid inter » utramque sit, perspicio.

XXXII. « Idcirco idem ille, qui saepe deorum ve- » lut invidiam accusavi, quod mortale hominum ge- » nus fecerunt, nunc misericordiam laudo, per quam » effectum est, ne ad perpetuam vitam, peius quam » ad metalla damnati, sine remedio, sine spe, aut » finis aut modi, gravissima quaeque et acerbissima » tormenta pateremur. O nos ingratos, qui optatissimum » deorum beneficium hactenus, tanquam insignem » iniuriam, criminati sumus! Neque hic numinum » benevolentia stetit. Miserta stultitiae humanae, mi- » serta fortunae, ne quis volens nolensque in iisdem » aerumnis perpetuo ageret, mire dispensavit utram- » que sortem, ut moriendum vel invitis esset, vivere » nemo cogeretur.

XXXIII. « Nam in manu nostra posuit, ut, quem » aliquando finem allatura natura esset, eum volun- » tas, quandocumque optavisset, repraesentaret. Id- » circo nemo me putet infelicem, si hoc tempore vita » abeo, quod omnium esse opportunissimum iudica- » vi. Ad annos forte triginta, aut quadraginta, in » pari mecum conditione omnes aequales mei erunt. » Sed illorum multi pleraque interea temporis patien- » tur, quae morte tristiora esse ipsi fateantur; ego » laetus lubensque, non sine solatio caesorum saepe

» hostium, punitorum aemulorum, servatae, quan» tum in me fuit, patriae, liber et meae spontis mo» riar: neque lamenta matrum atque puerorum, aut » interitum patriae, aut exsultantem hostem videbo; » neque dominum Romanum patiar, quod nuper unum » omnium malorum calamitosissimum simul atque » turpissimum esse, Italia tota iudicavit.

XXXIV. « Ego neminem facere eadem aut iubeo, » aut veto; nec, quam mihi sumo libertatem, aliis » adimam: ceterum non sit alienum a rationibus ve» stris, Asculani, si, quem ad depellendam calamita» tem sequi ducem voluistis, saltem ad effugiendam » sequamini. » Haec loquutus venenum poposcit, epotoque, conscendit rogum, quem in templo quodam exstruendum curaverat. Factum eius imitatorem neminem invenit, quum laudatores plerosque habuisset. Nec, credo, deerant, qui constantiam mortis probarent, consilium reprehenderent, ut iniustum, et intempestivum.

XXXV. Nam et alii sapientiae magistri, qui tum quoque prae aliis hominibus ratione rectissime uti credebantur, temeritatem consciscendae necis damnaverunt: et ne mollitiem fuisse putes, fortissima omnium secta, quae dolorem ac molestias ne quidem numerandas in malis putat, in eadem sententia fuit. Sane, qui leges universi norunt, et quomodo ab uno et unius sint omnia, dubitare nequeunt, quin ab illius voluntate deflectendum sit nusquam, neque fas sit cuiquam, ex ea, quam assignavit ille, statione, illius iniussu decedere. Idcirco quemadmodum iuris civilis auctores sanxerunt, fugitivum sui ipsius furtum committere; ita perspicuum est, longe gravius cri-

§. 34. Oros. V, 18. — Appian. Civ. lib. V.

men incurrere, qui vita sibi adimenda, quam a se non habent, semetipsos, non sponte domini, usibus eius suffurantur.

XXXVI. Sed neque, si res ipsa vacaret crimine, delegisse tempus idoneum moriendi C. Iudacilius videbatur. « Nam si de se tantum esset sollicitus, in eo » neque laudem magnam esse; et ita comparatum a » natura, ut ubique praesto sit mori volentibus oc- » casio. Nuper alpinas gentes, deinde teutonicas mul- » torum millium interitu declarasse, ad mortem pro- » perantibus undelibet patere viam. Sed illum patriae » ingentem praetulisse caritatem, cui se prodesse » voluisset, non fuisse subtrahendum unicum liber- » tatis defensorem, ducem summum, impigrum mi- » litem.

XXXVII. « Non ita desperatam fuisse rem ascula- » nam, quin sperare meliora fata licuisset: ita prae- » cipitato exitu praetoris et praesidium detractum » saluti publicae fuisse, et ad metum extremae sortis » omen additum. Perrupisse eum per medios hostes, » et ex tanto periculo multos secum incolumes in » oppidum induxisse. Reperta et in illo multa arma- » torum millia, neutiquam poenitendae virtutis et » animorum. Ad haec urbem ita sitam, ut difficulter » oppugnari posset: ita rebus omnibus instructam, » uti necessum et facile fuerit tantum bellum diu » ante meditantibus.

XXXVIII. « Ab hoste potius petendum felicissimi » eventus exemplum fuisse. Nullam iam olim futuram » fuisse Romam, si principes eius ad quemvis durio- » rem casum, spem omnem praecidere festinata morte » voluissent. Non sic fecisse ne senes quidem roma- » nos, qui, Gallis Vrbem occupantibus, ad utramque » fortunam parati, nec fugere vitam, nec retinere

» curaverint. Iuventutem certe, quamquam numero » invalidam, copiis omnibus destitutam, tamen insi- » gne mortalibus ostendisse documentum, non esse » desperandum in malis, sed relinquendum casibus » spatium reponendi, quod abstulissent.

XXXIX. « Multos adhuc per Italiam duces socio- » rum, magnas passim copias esse; neque mirandum, » si, post multa prospera, uno aut altero loco muta- » bilitas humanarum rerum appareret. » Haec ob alia incommoda dicebantur, et quia res in campano agro secundiores Romanis erant, ubi L. Sulla Stabias oppidum expugnatum direptumque a. d. pridie kal. maias delevit.

XL. Dum ad eum modum italicae regiones pervastantur, ipsa quoque caput gentium Roma multis e bello difficultatibus perurgebatur. Inter quae foedam in Vrbe seditionem excivit foenebre malum, quod afflicta temporum acerbitate patrimonia, pleramque civitatis partem aere alieno obruerant. Olim lata lege pecuniam in foenore ponere vetitum fuerat, poena quoque addita, si quis ausus esset foenerari: legem necessitas hominum, et inolita consuetudo, longo situ obtexerat. Igitur morosi debitores, quum, foeneratoribus ex pacto sortem et usuras reposcentibus, belli mala, et ex iis inopiam suam partim vere, alii falso, utrique frustra obtenderent, legem pridem exstinctam velut ab orco revocabant.

XLI. Inde quum ingens certamen exarsisset, ferverentque litibus omnia, praetor A. Sempronius Asellio, cui iurisdictio urbana evenerat, rem ex equo bonoque componere conatus frustra fuit: nam, ut

§. 39. Plin. III, 6.
§. 40. Liv. Epit. — Appian. Civil. lib. I.

fieri amat, apud paucos iusti honestique valebat respectus, cetera turba, aliis indebitum, improbe exigentibus, aliis perfide retinentibus debitum, magis magisque contentionibus et simultate implicabatur. Ibi praetor iudices dare coepit, qui singulorum cognoscerent causas, et inter legem atque usum varie oppressam aequitatem indagarent.

XLII. Ea res tantam commovit apud creditores consternationem, ut omnia prius audenda putarent, quam id ius referri paterentur, per quod non modo carendum foenore, sed ultro pendenda mulcta foret. Igitur L. Cassio tribuno plebis concitante, secunda diei hora, palam in foro, magistratum populi romani tum maxime sacra diis facientem, foedo exemplo peremerunt. Pro aede Concordiae Gemellis faciebat, circumstante velut ad sacrificium turba. Ibi ab uno quodam lapide petitus praetor, abiecta patera, contento cursu per forum ad Vestae fugiebat. Sed exclusus ab aliis, qui praecurrerant, et quum in tabernulam quandam se abdidisset, in ipsis magistratus et sacrificii ornamentis discerptus est.

XLIII. Ferunt tam vecordem fuisse hominum violentiam, ut quidam, apud vestales latitare Asellionem rati, eo irruperint, unde viriles oculos religio maiorum, et multarum aetatum perpetua veneratio submovebat. Neque admirabilior in patranda caede audacia foeneratorum, quam in celandis eius auctoribus industria fuit. Senatus, *si quis quid eius rei indicasset, libero pecuniam, servo libertatem praemio fore, edici* iusserat.

XLIV. Sed ea cura et potentia creditorum fuit, ut

§. 41. Liv. Epit.
§. 42. Val. Max. IX, 7. — Appian.
§. 43. Val. Max. — Appian.

in tam atroci caede, palam luce in celeberrima parte civitatis patrata, index nemo exsisteret. Hoc puto maximum incitamentum fuisse iubendae legis, quam M. Plautius Silvanus tribunus plebis de vi publica tulit: tulit et de iudiciis idem Plautius, adversus equitum improbitatem, adiuvantibus nobilibus, *ut singulae tribus quotannis viros quinos denos ex suo numero suffragiis crearent, eo anno iudicaturos*; non excepto, quibus ex ordinibus legerentur.

XLV. Eo factum est, ut senatores etiam in eo numero, itemque de plebe nonnulli essent. Rogationem Plautiam multi suaserunt diserti et nobiles viri, et inter alios C. Iulius L. F. Caesar. Neque intercedere honeste quisquam poterat, quo minus de vi publica iudicium lege constitueretur: plus fuit cum equitibus negotii; et res ipsa tum difficilior, tum etiam maius, utra pars obtinuisset, victoriae praemium. Idcirco multis hinc inde agentibus, qui nolebant Plautiam legem, « olim iisdem de rebus sapientissime constitutum asseverabant: neque aliud ad consensum ordinum remedium esse.

XLVI. » Quum senatus iudicaret, nimiam plebi » Patrum esse potentiam visam, etiam quoties non » inique iudicaretur. Accessisse deinde quorumdam » improbitatem, aliorum avaritiam, qui amicos aut » stipendiarios suos quomodocumque eripere peri- » culis, et eorum causa corrumpere iudicia sueverint. » Alios cupiditate magistratuum, aliorumque benefi- » ciorum populi, non leges, sed voluntatem vulgi, aut » eorum, qui gratiosi apud vulgum essent, specta- » visse. Rursus in plebe, ne iudicia illi relinqueren-

§. 44. Cic. ad Fam. VIII, ep. 8. — Ascon. in Corn.
§. 45. Agell. XIII, 3.

» tur, velocitatem et vehementiam affectuum, negligentiam in inquirendo, temeritatem in iudicando, et apud obnoxios et egenos paratum gratiae aut praemiis locum, displicuisse. «

XLVII. » Nihil igitur neque tum fuisse melius, quam ut ad medium velut ordinem iretur, nec in posterum fore. Sic esse constitutum in omnibus ferme civitatibus, ut principes procliviores ad iniuriam sint; imperita et venalis multitudo: medii inter utrosque neque gravitatis et prudentiae egeant, neque nimiis opibus ad impotentiam sollicitentur; aequaliter ab alterorum sordibus, et ab alterorum ambitione remoti. Neque causam esse, cur equitibus haec inferatur iniuria, ut quasi male exercita iudicandi potestate priventur. «

XLVIII. » Sane invidiosum id senatusconsultum fuisse, quo legis Variae dilata iudicia sint; sed nemini dubium esse, quin alia re nulla offensi Patres fuerint, quam incorrupta, et gratiae minisque iuxta impenetrabili iudicum severitate. Crimini sane datum, quod damnati sint aliqui, quos innocentes fuisse amici eorum ac propinqui dictitarent; sed nullam adeo perditam in iudicium afferri causam posse, ut non aliquibus, et maxime iis, quorum salvos esse reos interest, valde probabilis videatur. «

XLIX. » Quod si forte aliquando sit erratum, nec equites omnis erroris expertes esse, nec ceterorum quemquam id sibi vere polliceri posse. Communem mortalitatis infirmitatem non ita certis hominibus exprobrandam, quasi ceteri alieni ab ea esse videantur. Olim et in celeberrimis Graeciae civitatibus viros praestantissimos, et Romae Coriolanos, Camillos, Scipiones damnatos esse, quum

» nondum equites romani iudicarent. Hoc nimirum » iam diu quorumdam artibus volvi agique, ut, qua» tenus abrogari iudicia nequirent, saltem ii iudices » legerentur, apud quos ad nobilitatem, gratiamque et » potentiam reorum respectus, et ex cognatione san» guinis, similitudine fortunae, fortassis et culpae, » parata absolutio foret. »

L. Dicebatur contra: « Falso vocari in suspicionem » Patres, quasi iudicia legesque ob conscientiam for» midarent. Neminem eius esse ordinis, quin se suos» que primum omni culpa vacare optet; deinde, si » postuletur reus, apud aequos iudices defendi re» cuset. Neque ideo ab senatu interpositam auctori» tatem esse, ut subterfugere iudicium rei quirent; » sed ut latrocinio verius, quam iudicio, equitum, » si finis non posset, saltem modus imponeretur. » Nihil aliud a Diis immortalibus precari Patres, » quam ut legum sarta tectaque semper sit in civitate » maiestas: neque segniter, aut gravate iussuros, » ut et Variae legis, et ceterarum iudicia reddantur, » quamprimum illorum fuerit emendata ratio.

LI. » Neque enim consilium esse, iniquis et furen» tibus hominibus hanc ultra potestatem dari, ut » legem veluti sicam distringant in colla innocentium, » et, quidquid in civitate sit virtute aut gloria exi» mium, tanquam sublimia papaverum capita decu» tiant. Id enim instituisse eos agere, qui hactenus » plurimum in iudiciis polluerint; horumque amen» tiae paucos dissimiles, vellent nollent, accedere » coactos: neque mansurum aliquid dignitatis fuisse, » ni tardo quidem, sed tanto magis necessario de» creto, senatus auctoritatem suam interposuisset.

LII. » Eundem, ut omnibus civibus innocentiam » suam approbet, hoc in primis agere, ut legis Variae

» iudicia exerceantur; quo omnes intelligant, hac-
» tenus multos insontes a nocentibus damnatos esse;
» et illo crimine neminem magis, quam iudicum
» quosdam, et ante omnes auctorem legis Q. Varium
» teneri. Neque recusandum equitibus rogationis
» Plautiae modum esse, quo delectus iudicum ad
» tribus referatur. Satis in his pollere equites; neque
» populo romano tam hebetes oculos esse, ut non
» viderit, qua quisque religione iudicem hactenus
» egerit: nec ergo dubitandum, quin sit optimum
» quemque ad eandem curam studiose revocaturus. »

LIII. Post multam disceptationem haec postremo sententia tenuit. Eodem anno, postquam actum de civitate danda parti sociorum erat, lex Plautia Papiria lata est, a M. Plautio, C. Carbone tribunis, ad regendum ius civitatis pertinens: continebatur, *ut*, *qui foederatis civitatibus adscripti fuissent*, *si tum*, *quum lex ferebatur*, *in Italia domicilium habuissent*, *et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi*, *cives romani haberentur*. Q. Metellus, Ap. Claudius, P. Gabinius praetores, professos apud sese, in tabulas retulerunt.

LIV. Auctus in immensum romanorum civium numerus, quum inter tumultum belli, seditionesque domesticas, perplexa variaque difficultate civitatem implicaret, movit senatum, ut de remedio quaereretur. Quippe novi cives, si, quod postulabant, pari omnino iure cum veteribus essent, parum aberat, quin capta ab Italis Roma videretur: numero enim longe superiores erant; et, ne omnia ad se traherent, more ingenii humani, quod nulla prosperitate satiatur, haud immerito timebatur.

§. 53. Cic. pro Arch. cap. 4.
§. 54. Appian. Civil. lib. I.

LV. Per censores optima et tutissima definiendi iuris eorum via erat; sed tempus, quo ex veteri more fieri oportebat, nondum propinquabat. Tandem, ut verum est, utilitati publicae pristini moris observatio cessit, quod creari censores e republica esse, nullo modo dubitabatur. P. Licinius M. F. P. N. Crassus, L. Iulius L. F. Sex. N. Caesar creati, novos cives tribubus antiquis quinque et triginta non immiscuerunt; sed seorsim recensitis novas constituerunt tribus, quae post antiquas vocarentur.

LVI. Sic fiebat, ut qui numero superaturi priores cives fuerant, si suffragia iisdem in tribubus ferre sinerentur, ii, reiecti ad extrema, plerumque supervacui fierent, nec ullum in publicis consultationibus momentum facerent: quum enim omne populi scitum maiori tribuum parte iubente perinde haberetur, quam si iussum ab omnibus fuisset; simul atque tribus, quae prius vocatae fuerant, numerum illum implessent suffragiis, decretum erat, nec ultra reliquae rogabantur.

LVII. Et tum quidem, non animadvertentibus sociis, aut quolibet pacto civitatem adipisci properis, non inutile id consilium fuit: procedente tamen tempore novas ea res excitavit discordias. Ab iisdem censoribus, quamquam pars populi nulla censa esset, lustrum tamen septimum atque sexagesimum conditum est. Id quoniam sine decreto augurum fuerit, infelix populo romano fuisse, Veranius in Auspiciorum libro prodidit. Opera censoria nulla locata reperiuntur: cum vitiis et luxu certamen fuit; quae pestis nimiis opibus orta, etiam in paupertate et aere

§. 55. Fragm. Capitol. — Appian. — Vell. II, 20.
§. 57. V. C. 663; A. C. 89. — Cic. pro Arch. cap. 5. — Fest. in voc. *Referri.*

alieno remanebat: ac iidem, qui iustissima debita expungere non poterant, per summam turpitudinem, pecunia creditorum, quamlibet egentium, ad suam luxuriam abuti postulabant.

LVIII. *Vnguenta* igitur *exotica*, hoc enim vocabulum in edicto fuit, *vendi; vinum item graecum amineumque* (in ea regione, ubi postea Falernum fuit, Aminei fuerunt) *octonis aeris singula quadrantalia venire*, vetuerunt. Per eadem tempora, quum divisas imperii vires accolarum ferocia sperneret, occasione invitante multa passim latrocinia facta; et frequentibus Thracum incursionibus vexata Macedonia est: laborante enim reipublicae summa, provincias praesidiis nudari necessum erat; et quamvis egregii praetores, quod copias idoneas non haberent, irrumpentibus Barbarorum agminibus male resistebant.

§. 58. Plin. XIII, 3, et XIV, 14. — Macrob. Saturn. II, 16. — Liv. Epit. — Solin. c. 48.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XL

IN LOCVM LIBRI LXXV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI QVINTI.

A. Postumius Albinus legatus, quum classi praeesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit, et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul, rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit: ea res hostibus victoriam eius proelii dedit. Cosconius et Lucceius Samnites acie vicerunt; Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt; compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis proeliis fudit, aliquot populos recepit; quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

I. Iisdem ferme diebus, quibus praetoris urbani fusus in foro suo sanguis est, etiam in castris, ne quid usquam castum sanctumve foret, praetorium virum, A. Postumium Albinum, quum legatus classi praeesset, exercitus, quem ducebat, interfecit. Intolerabili superbia militum in se odia suscitavisse traditur: sed,

quo speciosior furentibus praetextis esset, crimine proditionis insimulatum saxis atque fustibus oppresserunt. Copias eius quum L. Sulla, ipse quoque legatus L. Porcii consulis, accepisset, suppliciumque de nocentibus sumpturus putaretur, impunitum esse flagitium passus est.

II. Id eo pertinuisse iudicant, ut tanto beneficio obligatos promptiores haberet ad exsequenda, quae animo destinasset. Iam enim eo processerat cum Mario simultas, ut aut perdendum illum, aut sibi pereundum esse intelligeret: et quia, senescente iam sociali bello, Mithridaticum adesse sentiebat, ad spem consulatus et provinciae obtinendae, favorem exercitus aucupabatur. Id licet multi palam incusarent, et *in tam atroci delicto impunitam esse facinorosorum audaciam* quererentur, contempsit sermones hominum Sulla, ultro praedicans *consilii sui utilitatem, quod hoc pacto melioribus usurus esset militibus, dum fortibus factis eluere turpitudinem admissi niterentur.*

III. Neque vanum id ei augurium fuit: gerebat tum in Campania bellum, Stabiisque receptis, Pompeios, haud amplius sex millibus passuum distantes, oppugnabat. Ad auxilium obsessorum L. Cluentius accurrerat, fiduciae spirituumque plenus adeo, ut intra passus omnino quadringentos castra sua Sullanis opponeret. Sulla, quamquam magnam suorum partem pabulatum emiserat, contumelia stimulatus, protinus ad hostes movit signa; sed, numero victus, tum quidem in sua castra se recepit. Ceterum, ubi pabulatores reverterunt, assumptis illis Cluentium denuo adortus, magna cum caede profligavit.

§. 1. V. C. 663; A. C. 89. — Plutarch. in Sulla cap. 11. — Oros. V, 18. — Liv. Epit. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Polyaen. Strat. lib. VIII.
§. 3. Oros. — Vell. II, 13. — Appian. Civ. lib. I.

IV. Cluentius, motis in mediterranea castris, quum ingentia ad eum Gallorum auxilia venissent, animo recepto ad Pompeios iterum duxit, si pugnandi copia fieret, haud detrectaturus certamen. Ibi Sulla, quo paratiores ad proelium milites haberet, in concionem vocare iussis, ita coepit: « Non ut tanquam adversus » novum hostem, quae fieri velim, admoneam, ne- » que ut virtutem vestram verbis exstimulem, vobis- » cum agere constitui, milites, pariter enim et obse- » quium vestrum mihi, et animum praeteritis proeliis » approbastis: sed quia toties pulsus hostis denuo » haec signa et hos vultus intueri sustinet, hoc tan- » tum a nobis dedecus amoliri conantem ut adiuvetis, » cohortandos existimavi.

V. « Cur enim victoriam nostram in ullo pretio » ponimus, si cladem suam non sensit hostis? aut » quorsum tollimus animos, si ille nondum demisit? » Prorsus extorquenda confessio est, ut victos se » fateantur, quos repulimus: ea nimirum res non ad » novam tantum acquirendam laudem, sed etiam ad » retinendam, quam paravimus, vehementer perti- » net. Quamdiu in vicino castra Cluentius habebit, » quis credet nos vicisse? quo auctore aut mihi spe- » ratos honores, aut vobis digna labore vestro prae- » mia senatus decernet?

VI. « Fortuna partium utrarumque comparabitur, » et tantumdem hostis, quantum Romanus, adversi » prosperique rumoris auferet. Simili timoris ac au- » daciae vicissitudine uterque exercitus, et fugisse » hostem, et repetisse dicetur. Hoc igitur de nobis se- » natus populusque romanus nuntium, inter aliorum » exercituum victorias et gratulationes accipiet, ut » ubivis locorum res romana haud dubie superior, » hic tantum ancipiti marte dicatur dimicare? Qua

» enim re inferiores aliis sumus, ut patienter fera-
» mus, post omnes collocari? Numerus, arma, copiae,
» lacerti, non aliis in castris meliora: nam ut de no-
» bis ducibus nihil dicam, nisi post viginti ferme an-
» nos omnibus africanis, deinde gallicis atque cimbri-
» cis bellis, postremo in Cilicia et Cappadocia, sic
» esse cognitos, ut nunquam operae nostrae consi-
» liique aut rempublicam, aut exercitum poenituerit;
» eosdem sane homines, eadem arma intueor, quibus
» persaepe hoc ipso bello hostium maximae copiae,
» et munitissima praesidia cesserunt.

VII. « Non enim, quasi nihil sit a nobis gestum,
» queror; aut aliud incuso, quam quod nondum ad
» id fastigium gloriae pervenimus, quod virtuti ve-
» strae, et felicitati nostrae debetur: tantum enim,
» nec diffiteor, Fortunae favorem omnia vatum ha-
» ruspicumque responsa, et cuiusque generis divina-
» tiones constanti praedictione spondent, ut, quae
» sunt hactenus a vobis gesta, minime quidem poe-
» nitenda illa, aut contemnenda, magnitudine eorum,
» quae speramus, non vinci modo, sed etiam obscu-
» rari et obrui fatum sit.

VIII. « Idcirco quoties imperia nostra accipitis, non
» hominis, sed Deae ductum vos sequi cogitate; eius-
» que deae, cuius in arbitrio res humanas omnes
» esse sitas, prudentes simul fatuique uno ore pro-
» nuntiant. Nec igitur me piget ad huius beneficium
» maxime referre, quidquid a me fuerit praeclare
» optabiliterque gestum, ne ingratus adversus ita
» meritam sim, aut benevolentiam eius in iracundiam
» mutem. Est enim et huic numini suarum iniuria-
» rum sensus, et facile fastidit eos a quibus fastidi-
» tur.

IX. « M. Reguli casum quis ignorat, florentissimi,

» priusquam Fortunam contemneret, postea longe » miserrimi ducis? Athenienses Timotheum Cononis » filium habuerunt, qui laude bellicarum rerum non » inferior, quam pater, ingenii praeterea et doctri- » nae magna ornamenta adiecerat. Sed ista omnia, » postquam Fortunam offendit semel, minime pro- » fuerunt. Quum successissent ei omnia mirabiliter, » aemuli pinxerunt in tabernaculo sedentem, pendente » supra caput Fortuna, quae civitates in rete dor- » mientis compelleret.

X. « Id homo vanus quum tolerare nequivisset, » et, aliqua forte re gesta, publice negasset, ex ista » laude Fortunam posse quidquam decerpere, ab eo » die fuit infelicissimus. Mihi vero hoc temperamen- » tum placet, ut vigilantiam, consilium, audaciam » praestanda homini censeam, eventum lubentius re- » feram ad deos: ita demum necessum erit prospere » evenire omnia, si neque nostro officio desumus, » neque cum iniuria potentioris indebitam gloriam » affectamus. Sed haec quidem aliquanto verbosius » exsequutus sum, milites, quod non in praesentia » tantum intelligere vos cupiebam, quid mihi propo- » siti esset, sed in posterum quoque scire, qualem » ducem, et quibus praesidiis fultum sequeremini.

XI. « Cetera iam vobis nota sunt, rebusque ipsis » perspecta; neque mihi severitatem in noxios, nec » erga fortiter facta liberalitatem defuisse: quamquam » et hoc adscribo Fortunae, quod mihi sic animatos » milites dedit, ut praemia creberrime, supplicia non » saepe repraesentarem. Quamquam sane incusor a » multis, quod aequo mollior, etiam foedissimorum

§. 9. Cic. de Offic. I, 32. — Aelian. XIII, 43.
§. 10. Plutarch. in Sulla c. 9.

» facinorum poenas a sontibus non exigam: verum » enimvero, milites, ita mecum inii rationem, dandum » esse hominibus spatium, ut contractam, nescio quo » furore, noxam, poenitentia magis, quam poena, » eluant: et ubi forti adversus hostem opera, tantum » profuerint reipublicae, quantum crimine et exem- » plo nocuerunt, ipsi veniam, respublica tot cives » incolumes habeat; sin vero sceleri addiderint igna- » viam, ne ipsi quidem recusent, quin servili cum » cruciatu necentur.

XII. « Haec vobis me dicere, quibus nuper A. Po- » stumius Albinus praefuit, non ignoratis. Apud ma- » iores nostros, quum simili facinore sublatus ab » exercitu M. Postumius Regillensis esset, iussu po- » puli acriter exercita quaestio est. Nunc aliena iu- » dicia ne timueritis; vestra in manu est, qualis ma- » nere vos exitus debeat: ferro, non suffragiis, haec » causa decidetur. Victores virtus absolvet; ignavos, » ut hostile ferrum pepercerit, legum vindicta con- » sumet. » Quum eiusmodi oratione L. Sulla milites cohortatus esset, eandem conditionem maxime, qui poenas interfecti ducis timebant, cupide accepissent, promptos paratosque, et ad omnia prolixe operam pollicentes in aciem eduxit.

XIII. Eo tempore, ut maximi quique mortalium conatus levi subinde casu eluduntur, res per se haudquaquam magni momenti, praecipua tamen sullanae victoriae causa fuit, Romanorum insigni fiducia inflammatis animis, et hostium alacritate exstincta. Gallus quidam insigni proceritate, qui inter auxilia Cluentii merebat, quum ex diversa acie fortissimum

§. 12. Oros. V, 18. — Liv. IV, 50 et 51.
§. 13. Appian. Civ. lib. I.

quemque ad singulare certamen provocasset, ab exiguae staturae Mauro confectus, tantum pavoris popularibus suis iniecit, ut vix primum telorum coniectum sustinerent.

XIV. Gallorum fuga sociorum quoque commovit ordines, perterritosque et turbatos, tanquam imbelle pecudum agmen, trucidandos hosti praebuit: neque pugnantium fugientiumque minus triginta millia periisse referuntur. Ceteri cum duce Cluentio, nihil tutum arbitrantes, priusquam ad Nolam cursu pervenissent, castra ante ipsam urbem posuerunt. Sulla, non amplius moratus, quam donec hostium castra expugnasset, sive deditis Pompeiis, sive post tantam suorum cladem mature venturis in deditionem, protinus victorem exercitum ad persequendas rebellium reliquias in agrum nolanum ducit.

XV. Eo loci quum castra communivisset, accidit, ut ante praetorium forte immolanti, subito ex infima ara anguis erumperet. Felicissimum id prodigium esse C. Postumius haruspex interpretatus, hominem Fortunae nihil non credere solitum facile impulit, ut nulla interposita mora exercitum adversus hostem educeret. Atque sic evenit, quemadmodum in commentariis suis sibi saepe accidisse ipse prodidit, ut temere festinata expeditio prosperius caderet, quam si matura deliberatione cautoque consilio suscepta fuisset.

XVI. Nam in tantam consternationem coniecit Italicos, ut post pugnam parum constanter initam, refugientes ad urbem circum ipsos muros caederet; quia Nolani, ne simul irrumperet hostis, non amplius

§. 14. Liv. Epit. — Oros.
§. 15. Cic. de Divin. I, 33. — Val. Max. I, 6. — Plutarch. in Sulla cap. 10.

una porta ad recipiendos suos aperire audebant. Inter occisos ipse quoque dux Cluentius pugnando cecidit, et cum eo viginti militum millia desiderata sunt. Hic quoque florentissima Samnitium castra in potestatem victoris venerunt. Et, quod miraculo proximum est, in tam magnifica victoria, ne unum quidem de suis militibus amisisse Sullam, memoriae proditur: ut iam non sine causa, quum omnium cognominum haberet potestatem, *Felicis* appellationem ceteris praetulisse dicas.

XVII. Non igitur minor, quam pro re, laetitia et exsultatio in castris romanis fuit. Postumiani milites, hostili sanguine civilem satis expiasse crediti, venia, ceteri laudibus, omnes praemiis amplissimis donati, vicissim et ipsi ducem raro, nec nisi paucis omnino concesso, honore affecerunt. Certe, *se ab exercitu ad Nolam obsidionali corona donatum, quum Italico bello legatus esset*, et scripsit ipse in commentariis Sulla, et in villa Tusculana, quae postea fuit Ciceronis, pinxit.

XVIII. Eam solebat e gramine viridi servatus exercitus dare, ubi virtute insigni ducis liberata ab instanti excidio castra essent. Igitur seriem rerum atque temporum examinanti ad Nolam accepta videtur, ad Pompeios merita. Interea temporis Cn. Pompeius consul, relictis ad obsidionem asculanam idoneis copiis, in Vestinos, vicinam Picentibus gentem, expeditionem fecit; eosque multo certamine ita domuit, ut palam inter se de deditione agitarent.

XIX. Cui ferme tempori colloquium cum P. Vettio Catone, quod se tirone praesente habitum Cicero scri-

§. 16. Appian. — Oros. — Liv. Epit. — Eutrop. lib. V.
§. 17. V. C. 663; A. C. 89. — Plin. XXII, 4 et 6.
§. 18. Appian. — Liv. Epit. — Cic. Philipp. XII, 11.

bit, assignari potest: ad quod quum frater consulis Sextus evocatus Roma venisset, eumque Cato salutasset, *Quem te appellem?* inquit; at ille, *Voluntate hospitem, necessitate hostem.* Dum prospere Pompeio locis plerisque expeditiones cedunt, alterius quoque consulis haud poenitenda gesta fuerant: neque postremus eo bello imperatorum, Marsos aliquoties fuderat, multisque locis acrem strenuumque ducem gesserat.

XX. Sed in ipso cursu prosperitatis, spes amplas, gloriamque illustrem, cum ipsa vita posuit. Dum enim ad Fucinum lacum castra Marsorum oppugnat, et propemodum exploratam in manibus victoriam habet, accepto vulnere, mortuus prosternitur. Quum incertus caedis auctor esset, circa C. Marium C. F. suspicio haesit, quasi patris sui contumeliam vindicare proditorio facto studuisset. Lucium enim Porcium ferunt, quum easdem haberet legiones, quae superiore anno sub C. Mario militaverant, successu laetum, per iactantiam dixisse, *C. Marium non maiora fecisse.*

XXI. Hanc ipsi vocem letalem fuisse putant, nihil nec a perfidia, nec a crudelitate mariana abhorrente sententia. Ceterum mors consulis adeo exterruit Romanos, ut non modo victos fere hostes omitterent, sed ipsi quoque vincerentur. Felicius in Iapygia a C. Cosconio praetore gesta res est, qui adiutore Q. Luceio (cuius filius Italici belli historiam, non meliori, quam ceteri, fato, scripsit) Samnites acie vicit; Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, oc-

§. 20. Vell. II, 16. — Liv. Epit. — Oros. — Eutrop.
§. 21. Liv. Epit. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Appian. — Cic. ad Famil. V, 12.

cidit; Salapiam, Cannas, alia oppida complura in deditionem accepit.

XXII. Circa Canusium, quod obsidere aggressus fuerat, acriter cum Samnitibus dimicatum est, magna utrinque caede, donec prior Romanus exercitum Cannas reduxit. At Trebatius Samnitium ductor insequutus, quum inter duo castra medium Aufidi flumen esset, optionem detulit Cosconio, ut vel in suam ripam pugnandi causa descenderet, cuius rei potestatem se ei, abducto, quantum satis esset, exercitu facturum; vel eadem conditione transitum sibi concederet.

XXIII. Cosconius, altera conditione accepta, ut suam intra ripam admitteret hostem, simul ille traiecerat, signa intulit: neque tantum pepulit Samnitem, sed trans flumen fuga evadere conatum ita cecidit, ut ad millia hominum quindecim occumberent: a ceteris et duce Trebatio, perniciem non ipsorum virtus, sed canusina moènia depulerunt. Cosconius, vastato larinati et venusino agro, et, qui piceno cognominis in Apulia est, asculano, in Poediculorum fines tanto terrore incubuit, ut universam gentem biduo proximo in fidem acciperet.

XXIV. Eadem aestate L. Sulla, captis ad Nolam Samnitium castris, per Campaniae montes in Hirpinos movit, eumque populum asculanae urbis calamitate perdomitum recepit. Asculanenses, quum in eandem diem, qua Romanus ibi castra ponebat, Lucanorum auxilia exspectarent, tempus ad deliberandum poposcerant. Sulla, intellecta fraude, legatis longam orationem orsis, *nihil opus esse otioso sermone apud occupatos* praefatus, *unius horae spatium se dare* dixit.

§. 24. Appian. — Siscnna apud Non. voc. *Protinus*.

XXV. Interea suis dat negotium, ut magnam vim sarmentorum colligant, fascibusque effectis, admoveant ad murum, quod is multa materia exstructus fuerat. Quum inter haec hora praeteriisset, ignem supposuit fascibus, territosque obsessos ad deditionem adegit. Nec eo minus diripi oppidum iussit, sive quia dilata in extremam necessitatem deditio fuerat; sive captum potius, quam deditum, videri maluit, ut milites praeda delinitos, benevolos sibi addictosque efficeret.

XXVI. Quod si forte ideo fuit in hos severior, ut ceteros metu parium malorum ad alia consilia cogeret, non fuit opinione falsus: nam Asculanensium calamitas ceteris hirpini nominis urbibus documento fuit, ut celeriter missis legatis, imperata facturas nuntiarent. Sed metus erat, ne duriores a victore conditiones dicerentur: idcirco ad mitigandam eius iram, qui missi fuerant, ita fere verba fecerunt: « Oratores « pro gente nostra venimus, L. Corneli, ut, quando » eam stultitiae suae poenitet, quomodo tibi populoque romano satisfieri posset, disceremus.

XXVII. » Est quidem nonnulla nobis sollicitudo, » ne fortasse recentium irarum memor, vindictam » exercere in obnoxios, quam clementiam malis: sed » plus tua nos moderatio consolatur; quam quia » semper amavisti, quoniam erat tibi ingenita, nunc » profecto non abiicies, postquam haud inferiorem » inde, quam ex tot victoriis, exstitisse tibi gloriam » comperisti. Nemo eorum, quos mala mens, aut » aliorum persuasio eo adegit temeritatis, ut hostes » esse vestri, quam socii, praeoptarent, vim tuam

§. 26. Auct. de Vir. illustr. cap. 75. — Liv. Epit.

» sensit, nisi quamdiu rectis monitis-se praebuit in-
» tractabilem.

XXVIII. » Nec adversus hos tantummodo tua mansuetudo enituit; sed et romanos milites, quum multorum opinione facinus inexpiabile fecissent, pro summa tua humanitate et prudentia ita conservasti, ut tibi nunc gratias agat respublica, seque melius hostium sanguine, quam suppliciis civium, vindicatam esse fateatur. Quidni ad nostram quoque spem trahamus tam nobile exemplum? Neque plus, quam illi, peccavimus; neque minor postea ad ea, quae volueris, nostri usus erit.

XXIX. » Illi nominare neminem possunt, in quem initium aut partem culpae transferant; sponte exarserunt: nos contra sententiam seniorum, consensus tot gentium, et potentiora nostris vicinorum arma, et iuventutis atque vulgi nusquam satis coërcita temeritas, bello romano implicuit. Nec tamen haec ideo dicimus, quasi causam nostram defendere conaremur (satis indignationem vestram Hirpini meruimus), sed ut appareret ratio, cur in minore delicto non impudenter a clementissimo imperatore parem speremus veniam, quam in graviore concessam aliis vidimus.

XXX. » Sed senatus populique romani non abhorrentem a tua lenitate sententiam nuper perspeximus, quum nonnullis, qui arma contra tulerant, non veniam modo, sed etiam civitatem dedit. Atque hoc iam antiquitus alterum post victricia arma firmamentum urbis romanae fuit, quod italas gentes maxima semper et obvia, non dicam mansuetudine, sed prorsus pietate excepit, communis omnium pa-

§. 30. Sup. XI, 20. — Liv. XXVII, 15.

» rens. Ne ad aliena exempla abeamus, domesticis in-
» structi, maiores nostri non minus clementiam, quam
» virtutem romanam experti sunt: semel, quum inter
» Samnites adhuc censeremur, quo tempore P. Cor-
» nelius Rufinus, avi tui proavus, pristinum illis foedus
» reddidit; iterum, punico bello secundo, quando
» societatem Hannibalis sequutos Q. Fulvius consul
» recepit, verbis tantummodo castigans, quamquam
» satis diu et praefracte fuissent, in partibus, nec nisi
» ad Bruttios et extremum Italiae angulum Hannibale
» compulso, poenitentiam approbassent.

XXXI. » Placuit diis ista lenitas, dederuntque, ut
» complures alii populi ad societatem populi romani
» revertentur, per longa deinceps annorum spatia du-
» rantibus usque ad infelix hoc bellum obsequiis.
» Eundem exitum, ut speramus, nunc quoque da-
» bunt, eoque optabiliorem, quod et redibunt in
» fidem vestram, qui defecerunt; et perpetuam vo-
» biscum amicitiam colent, suo malo iterum edocti,
» non aliter Italiae salutem atque dignitatem salvam
» esse posse, nisi Romam imperare patiatur, secundo
» post principem terrarum urbem loco contenta.

XXXII. » Satis constat nonnullos populos de pace
» petenda deliberare, nec alia re magis retineri,
» quam timore, ne duriora imperentur, quam ferre
» queant: de his profecto dubium esse non potest,
» quin, simul nobis veniam datam cognoverint, pro-
» tinus in partes vestras sint transituri. Hos, ut fit,
» alii aliique sequentur, et, quam Italiam maiores
» vestri per multas aetates perdomare vix potuerunt,
» eam universam paucis mensibus recipietis. Ceterum
» quia neque tibi consilio nostro opus est, et nos
» deprecatum magis commissa, quam purgatum, ve-
» nimus; omissis, quae in illam partem dicerentur,

» supplices pronique te rogamus, et per communes » deos, perque hanc parentem utrorumque terram » obtestamur, ut unius anni crimen tot aliorum per- » petuis meritis, et paucorum defectionem tot mil- » lium constanti fidei obsequioque dones.

XXXIII. » Rari apud nos sponte, reliqua multi- » tudo coacta deceptave ferrum adversus vos strin- » xerunt; et pro his ausis vastatus ager, caesae co- » hortes nostrae, maxima urbium capta direptaque » satiare victoris iram potuerunt, ut, occisis captisve » auctoribus et concitoribus belli, reliquorum ne- » cessitati aut errori placatus ac lubens ignosceres. » Hoc et nostris precibus te concessurum esse spe- » rabant, qui propterea nos legarunt, quia propter » constantiam in romanis partibus ab adversa factione » multa perpessos, apud vos gratiosos fore arbitra- » bantur; et si nostri non habeatur ratio, ad alios » neque paucos, neque contemnendos deprecatores » respice.

XXXIV. » Respice Minatium hunc Magium, qui » avitam in populum romanum fidem, dubiis tem- » poribus, singulari studio ac virtute retulit. Satis » sit illi, caesas civium strues, et fumantia patriae » tecta vidisse: ne universum suae gentis excidium » usurpare oculis, festinare manu cogatur. Idem » orare puta tot hirpinorum militum in romanis ca- » stris millia, quorum fortem fidelemque operam tuo » quoque testimonio haud semel ornavisti.

XXXV. » Hos profecto, quum alienissimi semper » ab omni crimine fuerint, aliena culpa perire du- » rum esset. Perisse autem putabunt, ubi civitatem » suam omnibus belli cladibus pervastari, et, quod

§. 34. Vell. II, 16.

» necessum est tali tempore, eodem exitio nocentes » innocentes ut quisque occurrerit, involvi videbunt. » Neque enim quisquam est vere Italus, tam ab omni » pietate remotus, ut inter hanc patriae calamitatem, » salutem suam magni aestimet. Sed et liberos par- » vos, matronasque et virgines occurrere fac animo » tuo, quorum omnium haudquaquam ambigua est » innocentia : quum vero cogitabis viduarum atque » pupillorum lacrymas, quae viros suos, qui parentes » sanguinem vitamque pro imperio populi romani » allegabunt profudisse, iam ipse profecto pro hu- » manitate tua iudicabis, potius in gratiam tot inson- » tium noxios dimitti, quam horum crimine affligi » meliori fato dignos, oportere. »

XXXVI. Erat tum adhuc alienus ab omni crudelitate Sulla, aut saltem, ut esse videretur, studebat. Idcirco non modo benigne respondit legatis, sed etiam paulo post excessit Hirpinorum finibus, in Samnium tendens, ut ipsam belli socialis arcem exscinderet. Sed Papius Mutilus Samnitium ductor, in ipsis finibus cum valida manu excubans, aditus obsidebat. Igitur Sulla, quum se in eas angustias demisisset, ut circumveniri facile posset, colloquio petito, de conditionibus pacis agitare cum hoste coepit, varie rem trahens, donec occasionem evadendi nancisceretur.

XXXVII. Vbi satis remissam Samnitium attentionem vidit, et propter inducias omnia negligentius administrari, silentio noctis profectus est, relicto in castris buccinatore, ut tanquam mutandis vigiliis classicum per solita intervalla caneret: ea res fidem manentis eodem loco exercitus incauto hosti fecit. Quarta vigilia commissa, buccinator agminis suorum sequutus

§. 36. V. C. 663; A. C. 89. — Front. I, 5.

vestigia, vacua hostibus castra reliquit; militesque ad unum omnes incolumes, cum impedimentis tormentisque in tuta pervenerunt.

XXXVIII. Inde L. Sulla, longo circumitu usus, qua minime venturus putabatur, irrupit; Samnitesque improviso discrimine ita terruit, ut, occisis plurimis, ceteros in fugam coniiceret. Dux hostium Papius, prosequentibus suorum paucis, Aeserniam saucius pervenit. Sulla, captis Samnitium castris, ad Bovianum perrexit. Praecipuae claritudinis illa tempestate Bovianum erat, tribusque arcibus et communi gentis concilio superbiebat. Sulla, divisis copiis, quum ipse ad urbem signa admovens Bovianenses in se convertisset, alios longo flexu circummissos, quam primum possent arcium expugnare iubet; futurum ratus, quod accidit, ut eam in partem, unde initio se ostendisset, concurrentibus oppidanis, segnior de remotioribus cura esset.

XXXIX. Vbi captam arcem ex fumo (sic enim convenerat) cognovit, ipse quoque tota mole oppugnare urbem coepit. Tribus omnino horis fortiter ab obsessis repugnatum est: inde quum et a capta parte urbis decurrente Romano, anceps metus circumsisteret, profligatis defensoribus, Sulla Boviano per vim potitus est. Deinde late circumlato belli terrore, quum aliquot populos recepisset, appetente hieme ad petitionem consulatus Romam profectus est: certa quidem spe consequendi honoris, quum tot tantasque res, quantas raro quisquam alius ante consulatum, confecisset; eamque sibi fortitudinis prudentiaeque conciliasset existimationem, ut apud cives magnus

§. 38. Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epil.
§. 39. Plutarch. in Sulla, cap. 9.

dux, maximus apud socios, apud hostes etiam fortunatissimus haberetur.

XL. Igitur quum togam candidam sumpsisset, comitiis consularibus, paene omnium civium suffragiis, anno aetatis suae undequinquagesimo designatus est. Ea comitia certamen haud tralatitium habuerunt, C. Iulio Caesare consulatum contra leges petente. Sed quoniam ad ea tempora accessum est, quibus frequens mentio facienda Caesarum, et alias, et propter eum Caesarem, qui postea dictator fuit, errorem parere legentibus posset; simul ut illius aevi domesticae discordiae penitius intelligantur, non abhorrere a praesenti instituto iudicavi, si de hac familia, et praecipue iis hominibus, qui tum maxime floruerunt, pauca, nec iniucunda scitu, proderem. Igitur Iulii, cuius gentis familia Caesarum fuit, antiquissimae originis fuerunt; quum genus ad Iulum referrent, Aeneae filium, quem Aeneam Anchise et Venere genitum vetus fabula praedicabat.

XLI. Qui primus Iuliorum hoc cognomine discriminavit gentem, quum caeso matris utero prodisset in lucem, ex eo casu appellationem traxisse non absurde creditur. Eum ante tempora hannibalici belli vixisse oportuit: ex eo enim Caesarum in historiis mentio frequentatur. Sed primus omnium Sex. Iulius Sex. F. Sex. N. Caesar consul fuit, L. Oreste collega, ad annum Vrbis conditae quingentesimum nonagesimum sextum. Nepos huius esse potuit Sex. Caesar C. F. qui cum L. Philippo gessit consulatum, quum bellum sociale inciperet: potuit et L. Iulius Caesar

§. 40. Diodor. apud Vales. — Vell. II, 17. — Sueton. in Caes. cap. 6. — Cic. de Har. Resp. cap. 20.
§. 41. Plin. VII, 9. — Cic. de Orat. III, 3.

L. F. Sex. nepos. qui sequenti anno consul res eodem illo bello gessit, et mox censuram adeptus est. Sed ut illa certo affirmari non possunt, ita hoc minime controvertitur, L. Caesaris fratrem hunc, de quo dicere coepimus, C. Caesarem fuisse.

XLII. Igitur Caius ille Caesar, claritudine generis et fratrum (nam matre Popillia natus erat, quae antea Q. Lutatium Catulum pepererat, cimbrica victoria celebrem), praeterea ingenii felicitate elatus, ad summos honores magnis animis contendebat: nam inter primos sui temporis oratores numerabatur, et nativo quodam facetiarum lepore omnes superabat. Is ante biennium Sex. Iulio, L. Philippo consulibus, in curuli aedilitate quotidianis fere concionibus de republica accurate habitis, magnam et gratiam vulgo, et auctoritatem quaesiverat. His ille fretus, quum aedilitius esset, omissa praetura, consulatum ambire coeperat. Sed tribuni plebis P. Sulpicius, quamquam familiaris Caesaris, et P. Antistius, extraordinariam petitionem refutabant.

XLIII. Iisdem C. Marius se aggregaverat: nam ex disciplina illorum temporum, contentiones in republica vi ferme et armis dirimebantur. Idcirco divisis vulgi studiis, magnae ex hac causa seditiones exstiterunt. « Ius populi Caesar extollebat, et pro eo » senatum iudicasse, quum T. Quintium Flaminı» num, M. Fulvius, et M'. Curius tribuni plebis » similiter consulatum, transcensis mediis honoribus, » petere non paterentur. Neque poenituisse aut iu» dicii sui Patres, aut suffragiorum populum, quum » paucis annis opulentissimum Macedoniae regem,

§. 42. Cic. de Orat. II, 11; Tusc. Quaest. V, 19, et in Bruto c. 89.—Diodor. Eclog. lib. XXXVII.

» fortis, si quis unquam, et felix imperator, maximo » romani iuris incremento superasset. Neque tamen » aut aetate parem sibi Quintium, aut causa fuisse: » se aedilitate functum olim, illum ex quaestura pe- » tisse consulatum.

XLIV. » Quin et nonnullos, priusquam magistra- » tum ullum curulem gessissent, consules factos. Ita » P. Sulpicium Galbam, quum in Italia Hannibal es- » set, ita M. Valerium Corvum, quum gallicis tu- » multibus arderent omnia, summis honoribus ad- » motos, hunc quidem admodum adolescentem: adeo, » nihil in candidatis praeter virtutem spectari, po- » pulo romano semper placuisse. Idcirco postea quo- » que duos Scipiones, alterum magnis quidem rebus, » sed sine magistratu gestis, alterum non aedilitium, » sed candidatum aedilitatis, ad idem fastigium evectos. » Magna se quidem afferre exempla, sed eorum, qui » tum demum explicare virtutem animi potuerint, » postquam campum ipsis gloriae consulare nomen imperiumque aperuisset.

XLV. » Sibi quoque licere de suis rebus sperare » ampliter; laudique potius, quam vitio vertendum, » si maximorum virorum imitator esse cupiat. Esse » sibi nobilitatem nulli gentium, quas nominasset, » imparem; neque recusare, quin cum quolibet isto- » rum, sed nondum consule, conferatur. Acres po- » pulo romano esse oculos, acutas aures; quomodo » domi se quisque, quomodo militiae gesserit, dili- » gentiam eius non fallere. Se quaesturam et aedili- » tatem sic gessisse, ut satis magna speret dedisse » documenta industriae, vigilantiae, humanitatis:

§. 44. Plutarch. — Plin. — Liv. VII, 26; XXV, 41; XXVIII, 38.
§. 45. Cic. pro Planc. cap. 27; Tusc. Quaest. V, 19.

» nec in bello segnem aut ingloriam operam navasse » imperatoribus, et saepenumero donatum ab his lau» datumque virtutis causa esse.

XLVI. » Hoc sibi non pudendum ad summos ho» nores iter videri, etiamsi praeturam declinet: quam » minime quidem a se sperni; sed neque praeturae » deesse candidatos idoneos; et in praesentia hunc » esse rerum statum, ut se consulem, quam praeto» rem, multis modis utiliorem reipublicae futurum » confidat. Fortasse deos immortales hoc fratribus » Iuliis servavisse decus, ut alterius victoria sagum » toga mutaretur, per alterum plane exstingueretur » sociale bellum. Suos adversarios nihil afferre, quo » minus iure petat consulatum, iure obtineat; tan» tummodo mores atque usum civitatis ingerere, tan» quam sit in eo genere perpetuum quidquam, aut » esse possit.

XLVII. » Ab isto more saepe recessum, multis » exemplis doceri posse, si actum placeret agi: neque » causam esse, cur non hodie populo romano liceat, » quod unquam licuisset. Nuper in uno homine con» tinuatos per quinquennium consulatus satis osten» disse, nihil in his rebus tam fixum immotumque » haberi, ut mutari ex causa nequeat. Concessum » cuilibet esse, ut de se quantumvis magnifice sentiat; » concessum et adversariis, ut, si velint, secus opi» nentur; sed in beneficio populi summum arbitrium » relinquendum eidem populo esse: hunc optime » iudicaturum, quo loco C. Caesarem esse oporteat. »

XLVIII. Contra haec tribuni *legum omnibus argumentis validiorem auctoritatem* allegabant. « Populi » certe haudquaquam ambiguum ius esse, nec illud

§. 47. Cic. de Harusp. Resp. cap. 20.

» patrono C. Caesare indigere, aut quoquam alio, » tribunis salvis. Sed nullis aliis in causis aeque ma- » nifestam esse populi sententiam, quam in legibus » ferendis, quoties consensu iubeantur; tum enim » ad maturitatem iudicii accedere concordiam volun- » tatis. Quibus igitur vere sit propositum, auctorita- » tem populi tueri, iis ante omnia laborandum, ut » legum sarta tectaque sit veneratio. Esse autem le- » ges, quae magistratus ordine capi gerique iubeant, » neque liberum cuique sinant, protinus ab infimis » ad summos transilire. Has aut servandas omnibus, » aut abrogandas in universum esse; aut profecto » solvendum legibus, qui contra has magistratum » concupiscat: extra haec nihil esse, quod fieri citra » iuris et legum omnium abolitionem queat.

XLIX. » Sane pauca exempla adduci posse, in qui- » bus aut ob causam exceperit aliquos populus, aut » per imprudentiam affectumve lapsus conniverit; » sed infinito esse plura servatarum legum, et quo- » ties tale aliquid tentatum fuerit, minime quieta co- » mitia fuisse. Nunquam igitur defuisse, praesertim » ex collegio tribunitio, qui immoderata cupientibus » resisterent. Quod si quatuor aut quinque consu- » latus extra ordinem datos suum in favorem trahere » Caesar velit; quanto pluris aestimandum, quod in » centenis aliquot tribuendis populus ne latum qui- » dem unguem a more et lege recesserit? Non se » contemnere Caesarem, honoribusque omnibus, quos » ei capere per leges liceat, dignum arbitrari; sed » non existimare, tantam in eo virtutis excellentiam » conspici, ut propter eum spernendae leges sint, » et, quod negatum sit omnibus, uni tribuendum.

L. » Satis mature consulem eum futurum, ubi » hunc honorem habuerit populo, ut contra eius vo-

» luntatem legibus declaratam petitioni iniustae de» sinat insistere. Si semel hoc iter aperiatur homini» bus, omnes protinus ad summos honores provola» turos, priusquam populo romano specimen ullum » animi sui consiliique gerundis inferioribus prae» buissent. Consulibus summam rerum permitti: id » adeo factum iri temere, si summus populi romani » magistratus, non amplius culmen honorum, et per» spectae virtutis praemium sit, sed gerendae reipu» blicae tirocinium fiat. Sane Caesari adesse nobilita» tem, facundiam, industriam; sed multos esse in » Vrbe futurosque pares; plures etiam, quibus, si » non meritum idem, tamen eadem cupiditas insit: » qui et ipsi tanquam debitum exacturi sint, quod » cuiquam fuerit tributum, a quo se non existiment » notabiliter superari.

LI. » Quem vero C. Caesari concessurum hanc vir» tutis dignitatisque palmam, quum eam C. Caesar » Valeriis, et Scipionibus, et sexies consuli C. Mario » ambiguam facere contendat? Nunquam defutura » certamina, si cuiuslibet cupiditati aperiatur septus » legibus locus. Et has non aliam ob causam latas, » quam ut contentiones amputentur; ipsumque po» pulum, licet plane liberrimum sui iuris arbitrum, » tamen sibi legum hos cancellos circumdedisse, ut » in magnis negotiis, et quae valde ad rempublicam » pertinent, non quidem ademptam, sed tamen a » semetipso constrictam voluntatem esse, neque te» mere solvendam, quae alligata consulto sit, intelli» gat. »

LII. Diu haec utrinque multis concionibus agitata quum essent, bonisque omnibus causa C. Caesaris displiceret, simul adversarii eius vim intentarent, victus, aut territus Caesar petitione abstinuit. L. Corne-

lius Sulla, ut supra indicavimus, et cum eo Q. Pompeius Q. F. A. N. Rufus, designati sunt. Nec tamen ideo exstinctum illud contentionis civilis incendium est, quin postea in bellum apertum erumperet. Quamquam enim belli civilis faces Marius et Sulla indubitanter fuerunt; tamen ab illa quoque contentione profecti fomites magis excitarunt alueruntque conceptas aliunde flammas, magna P. Sulpicii culpa, qui a bonis initiis et optima causa, nimia contentione, et popularis favoris aura ad ferrum et arma provectus est.

§. 52. Ascon. in Scaur. — Cic. de Harusp. Resp. cap. 20.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XLI

IN LOCVM LIBRI LXXVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI SEXTI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis, et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque, a L. Muraena, et Caecilio Pinna legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est, caesis et a Mam. Aemilio legato Italicis. Silo Pompaedius, dux Marsorum, auctor huius rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociae, Nicomedes Bithyniae regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Praeterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

I. In Lucanis interea clades accepta est, legato amisso A. Gabinio, qui multa iisdem in regionibus, multa in Marsis strenue feliciterque gesserat, et plurima oppida pugnando ceperat. Sed ille, dum fusis aliquando Lucanis victoriam urget, in oppugnatione castrorum hostilium interfectus est. Ex diverso le-

gatus Cn. Pompeii consulis Ser. Sulpicius Marrucinos cecidit, totamque eam civitatem recepit. Vestini quoque Pelignique, missis ad consulem oratoribus, in fidem accepti sunt. Sub id tempus quum C. Vettius Pelignus a cohortibus suis ad Cn. Pompeium duceretur, servus eius gladio militis, a quo trahebatur, educto, dominum interemit; statimque, postquam hero consuluisset, *tempus esse* proloquutus *sibi prospiciendi*, in sua viscera retorsit ensem.

II. Marsi quoque, a L. Muraena, et Caecilio Pinna legatis aliquot proeliis fracti, pacem petierunt. Quis ille Caecilius fuerit, et unde habuerit non alibi lectum cognomentum Pinnae, in tantis eius aevi tenebris frustra requisivi. Nec absurdam coniecturam esse arbitror statuentium, non Pinnam istarum rerum auctorem, sed Pium, Q. Metelli Macedonici filium fuisse, quem inter praecipuos eius belli duces nominari constat. Quum hic status rerum per Italiam esset, tantis calamitatibus, et defectione sociorum anxii, quotquot arma retinebant, communi decreto Corfinium deserunt; Aeserniam in Samnitibus publici consilii sedem statuunt, creatisque praetoribus quinque, quos inter Pompaedius Silo fuit, huic propter summam opinionem virtutis imperium in omnes tradunt.

III. Atque is, collegarum sedula opera usus, magnas brevi copias paravit, ut adiunctae veteribus ad millia virorum triginta pervenirent: praeterea servis manumissis, et, prout tempus ferebat, armatis, libertinum exercitum, haud multo pauciores millibus viginti, coëgit: equites praeterea mille sunt effecti. Cum his copiis Mamerco Aemilio se opposuit, qui tum legatus

§. 1. Liv. Epit. — Oros. V, 18. — Flor. III, 18. — Appian. Civ. lib. I. — Macrob. Saturnal. I, 11. — Senec. de Benefic. III, 23.

§. 2. Vell. II, 15. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII.

exercitui sullano praeerat. Inter hos apparatus asculana obsidio ad finem venit. Ab hac urbe primum belli turbo eruperat, et, licet eodem tempore per plerasque Italiae regiones adversarum partium exercitus colluctarentur, hic tamen plurimum laboris sanguinisque exhaustum est, unaque die circa hanc urbem quinque et septuaginta civium romanorum, amplius sexaginta millia Italicorum signa contulerunt.

IV. Tandem Pompeius, Asculum ingressus, selectis, quos in triumpho ducturus erat, principes omnes praefectosque et centuriones virgis caesos securi percussit; servos praedamque sub hasta vendidit; libera corpora dimisit innoxia, sed rebus ademptis omnibus; urbem ipsam dirutam incensamque evertit. Mox Romam profectus ob res isto bello fortiter prospereque gestas de Asculanis reliquisque Picentium, paucis prius diebus, quam consulatu abiret, a. d. VI kal. ianuarias triumphavit.

V. Ductum in triumpho P. Ventidium multi scriptores haud futilem ob causam annotant, quod hic post annos ferme quinquaginta idem Capitolium, quod tum triumphatus vidit, triumphans invectus est. Adeo inexspectatis interdum eventibus admonemur, donec vita maneat, nulla fortuna neque confidere nimium, neque perterreri! Quum deinde L. Cornelius Sulla, Q. Pompeius Rufus magistratum inivissent, Mamercus Aemilius cum Q. Pompaedio Silone collatis signis dimicavit. Eius proelii victoria penes Romanos fuit, quorum haud ita multi occubuere; de Italicis ad millia sex sunt desiderata.

§. 3. Liv. Epit. — Vell. II, 21. — Oros. — Sup. LXXII, 1 et 2.
§. 4. Flor. — Marmor. Capitol. — Val. Max. VI, 9. — Agell. XV, 4. — Plin. VII, 43.
§. 5. Diod. lib. XLIII. — Vell. II, 65.

VI. Sub idem tempus Q. Metellus Pius, qui C. Cosconio successerat, Venusiam, Apuliae nobilem urbem, firmo praesidio instructam, expugnavit. Adhuc tamen conatu magis, quam viribus, Italici resistebant, et ne desponderent animos, modicis interdum successibus recreabantur. Silo Pompaedius Bovianum oppidum receperat: eius victoriae tam immoderata laetitia fuit, vel in honorem ducis, vel ad referendam Romanis vicem, Pompaedio triumphus decerneretur, isque Bovianum triumphans invectus est: quod in omen acceptum; nam in urbem victam laurea deportata, hostibus tradidisse victoriam visus est; utique postquam proximo deinde proelio, cum Ser. Sulpicio apud Teanum congressus, amisso exercitu, una cum Obsidio alio Italicorum duce oppressus est.

VII. Pompaedio, praecipua tanti incendii face, exstincto, sive Sulpicius illum, sive, ut alibi relatum est, Q. Metellus Pius occidit, quum neque consilium Italicis, neque copiae tanto bello pares superessent, odii adversum Romanos tantum fuit, ut in alium paene orbem legatos adMithridatem mitterent, quem studere rebus novandis acceperant. Quum praebita his audientia esset, princeps legationis, « Samnites, » ait, atque Lucani, et qui alii per Italiam populi » eodem foedere continentur, tertium iam annum » atrocia bella cum Romano gerunt; cuius equidem » neque causa tibi ignota esse, neque casus atque » vicissitudines possunt.

VIII. » Idcirco licet multos illorum duces exercitusque fuderimus, partim etiam deleverimus, castris urbibusque maximis atque munitissimis expu-

§. 6. V. C. 664; A. C. 88. —Liv. Epit.—Diod. —Vell. II, 17.—Iul. Obseq.
§. 7. Oros. V, 18. —Iul. Obseq. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. illustr. cap. 63, in Met. Pio. —Diod. Eclog. lib. XXXVII.

» gnatis, atque captis; tamen et nos cum validissimo » potentissimoque hoste colluctantes, crebris atque » vehementibus detrimentis quassari contigit. Plus » tamen aliquanto fraude, quam armis, Romani pro- » fecerunt; passim per civitates serendo fovendoque » principum discordias, quod ipsis per suae factio- » nis homines plerumque non fuit difficile, multis » adhuc servitutem et otium laboriosae libertati prae- » ferentibus.

IX. » Hoc tamen fuit in aliquorum defectione » boni, quod secreto, quidquid in consiliis aut castris » aegrum fuerat, arctius coiit fortissimorum popu- » lorum fide animisque indissolubilis et invicta so- » cietas. Nullae amplius voces belli mala deploran- » tium audiuntur; nulla pacis, nisi quae libertatem » firmet, usquam habetur mentio : hoc omnes pro- » posito sumus, ut prae dominatione romana leve » nobis videatur, quidquid ingerere calamitosis ho- » minibus iniqua fortuna potest.

X. » Ceterum ab ista sorte procul adhuc virtute » nostra et munere deorum absumus; neque dete- » riorem armis nostris eventum fore, quam fuit » causa, speramus. Sed prae ceteris duo sunt ma- » xime, quae fiduciam nostram augeant. Nam etiam » post accepta bello hoc incommoda, virium nostra- » rum haud sane poenitet; et multos ubique reges » atque populos non aliis oculis intueri romanam » magnitudinem scimus, quam a nobis adspiciatur; » nisi quod nos, quanto propiores huic pesti fuimus, » tanto priores et penitius perspeximus insatiabilis » populi improbitatem.

XI. » Iam enim a primis initiis imperandi licet non » aeque manifestam, aeque tamen magnam cupidi- » tatem habuit : cui ut resisterent maiores nostri.

» nihil inexpertum, suas opponendo opes, sollici-
» tando alienas, reliquerunt. Sic et Pyrrhus a nobis,
» et postmodum Poenus Hannibal adiuti sunt: neque
» defuissent Antiocho aut Philippo regibus auxilia
» nostra, si inferre bellum Romanis in Italia, quam
» accipere domi maluissent. Sed illos quidem suus
» error, aut invidia numinum in diversa consilia
» transtulit, ut tuum decus esset, Italiam, quid au-
» tem Italiam? immo gementem sub romano iugo
» terrarum orbem liberasse.

XII. » Licet enim, praeter paucos servituti natos
» homines, nemo usquam tam insolentium domino-
» rum imperia patienter ferat; tacent tamen, aut
» mussant plerique, animis aut viribus imbecilliores.
» Sed et quibus adhuc astu maiore, quam modestia,
» parcitur, dum securos et incautos aliquando quae-
» vis occasio subiuget, aliena mala, tanquam ad se
» minime perventura, otiosi quietique intuentur.
» Idcirco te esse unum omnium cognovimus, e quo
» et sperandum auxilium tantis necessitatibus, et
» petendum esset.

XIII. » Animi tui magnitudinem, quam et corporis
» dignitas manifesta fide oculis monstrat, ignorari
» gesta tua plurima atque amplissima nequaquam
» patiuntur. Ex iisdem potentia tua et aucta est, et
» inclaruit; quibus utrisque rebus neminem tibi pu-
» tamus praesentium regum comparari posse. Fero-
» cissimas enim Scytharum gentes, quibus neque
» Persarum magni reges, neque victor horum Ale-
» xander, imponere iugum potuerunt, paene puer ita
» domuisti, ut alii tibi non obscure serviant, alii no-
» mine sociorum eadem ferme faciant, quae victis
» imperantur.

XIV. » Nam vicinos quidem reges, nisi quibus pa-

» cem et amicitiam praestas, sic assuefactos habes, » ut, placato te, regnare illis liceat; quum iratus » fueris, sibi sentiant exsulandum esse. Atque idem » amico atque affini Tigrane uteris, quo nemo regum » tibi est magnitudine rerum gestarum et imperii si- » milior. Sed haec tamen omnia nequidquam ades- » sent, nisi tua singularis et paene divina prudentia » tibi dictaret et tempus utendi, et modum. Iam olim » (nec enim abstrusa aut ambigua loquimur), olim, » inquam, te ambitionis et avaritiae romanae piget: » idcirco et legatis eorum saepe viriliter respondisti, » et quum eadem tecum superbia vellent agere, qua » ceteros terrere consueverunt, effecisti, ut intelli- » gerent, sibi cum libero rege plenoque animorum, » et ad omnia parato, negotium fore.

XV. » Quin et illorum iniqua decreta haud semel » ferro rescidisti: ut scirent vicini reges, minus illis » in amicitia romana praesidii, quam in tua offensa » periculi esse. Pro quibus ausis, quae tibi sint apud » populum romanum reposita praemia, simul ille » vacuus a propioribus bellis fuerit, ignarus esse non » potes. Sic quoque legati illius atque proconsules » minantur, fremunt, plane prae se ferunt bellum, » suas copiolas parant, sociales excitant: ita agunt » omnia, ut, quamvis derideas conatum, animus ta- » men appareat.

XVI. » Non dubito, quin inter ista memineris, » quam arroganter olim Marius, deinde Sulla, tecum » egerint; quam non tecte denuntiaverint tibi peri- » culum, indixerint servitutem, nisi dederis operam, » ut aeque armis ac iure sis potior. Atque haec iam » noverant populi principesque nostri; nos plura » etiam et certiora usurpavimus oculis, ut iam pror- » sus certi simus, non inutilem legationem nostram,

» neque metuendam desideriis nostris a te repulsam » esse. Quos enim eaedem causae ad arma coëgerunt, » iidem animi, vota paria coniungunt; de iis dubitari » non potest, quin ad communem utilitatem fido foe» dere sint sociaturi consilia et vires.

XVII. « Quod igitur tibi nobisque faustum atque » salutare dii faxint, arma, viros, naves, commeatus, » pollicemur in Italia bellaturo; ad transitum, ad » receptum, omnesque opportunitates belli, urbes » nostrae patebunt; duces itinerum, participes con» siliorum, socii laboris periculique erimus. Id modo » fixum tibi sit animo, non alibi rectius cum Roma» nis, quam in Italia bellari: absit a te laeva mens, » quae syriacos olim reges, quae macedonicos dece» pit, quum eadem illis dicerentur.

XVIII. » Nullum tuis regnis a Romano, aut aliis » tantum periculum est, quod non a quolibet prae» fectorum tuorum propulsari queat: neque spes et » occasio te teneant domi, vicina subacturum. Etsi » facilis ista esse possit, non erit tamen diuturna » possessio. Nemo unquam eripere populo romano » occupato quidquam potuit, quod ille cum multi» plici usura vacuus non reciperet. Iugulum petamus, » et tanquam pestiferi draconis obteramus caput; » donec illud salvum fuerit, inani labore ceterum » corpus vexaturi.

XIX. » Quemadmodum flumina longo cursu aucta, » ne exundent, molibus ac crepidinibus aegre coër» centur; ad ipsos fontes averti carpique nullo ne» gotio possunt: ita, nisi romanae potentiae scaturi» ginem et fontem in potestate habeas, impetum ne» quidquam moraberis, quin violentia sua, quidquid

§. 19. V. C. 664; A. C. 88. — Diodor.

» oppositum fuerit, evertat, et ocius, serius, omnia » ubique regna, nationes omnes obruat. » Mithridates, re cum suis deliberata, nescio quomodo minoris, quam pro Italorum exspectatione, negotium illud faciens, *venturum se in Italiam* respondit, *simul atque Asiam subegisset.*

XX. Credo, longinquam a domo militiam laboriosam simul atque sumptuosam fore ratum, adhuc vicinorum sociatas Romanis vires perhorruisse, ne, dum appetit aliena, suo regno spoliaretur. Neque Tigrani satis poterat fidere, ut suspectos maxime pares habent, quicumque cupiunt opibus excellere; verebaturque, ne ille, perdomitis aliis, neque Pontum, si daretur occasio, sperneret. Terrebatur et Pyrrhi Hannibalisque exitu, quorum, licet a plerisque Italiae gentibus adiuvarentur, in alieno solo bellantium cito consenuerit exercitus, difficilibus, licet haud a maximo intervallo, supplementis.

XXI. Haec omnia vitari posse maximo cum emolumento sperabat, si vicinam sibi Asiam occuparet. Eam rem quoque facturam animos italicis sociis; atque ita diuturno bello atteri posse Italiae vires, ut neque, si rursus coniungantur, valde sint sibi futurae formidabiles. Sane consilio huic institit, quamquam omnia legati pollicerentur, et e Ponto facilem in Thraciam traiectum ostenderent; Thraces porro et ipsos bellum Romanis facere: horum ope per Macedoniam et vicinas regiones paucis diebus ad Ionium mare penetrari posse.

XXII. Neque diu cunctatus exercitum conducit. Ariobarzanem ac Nicomedem reges, alterum Cappadocia, alterum Bithynia exacturus. Sed, antequam hoc bellum exponatur, quo regna ista iure, quibus finibus tum fuerint, quasque nationes urbesque

habuerint insigniores, enarrari operae pretium fuerit, mithridatica bella lecturis, quae haud postremam historiae romanae partem, illius quidem aevi, constituunt. Quidquid terrarum longo tractu inter Heracleam et Trapezuntem, nobiles urbes, Euxini fluctibus alluitur, ab eo mari appellationem apud veteres nactum est, ut Pontus vocaretur.

XXIII. Propius Heracleam Bithyniae coniunctum Ponto regnum fuit, ad Propontidem deflectens. At orientem versus Cappadocia in mediterranea procurrens, inde Armenia, ad meridiem Tauro monte terminatur. Inter Bithynos atque Cappadoces ita sparsa erat Galatia, ut ab septemtrione Pontum et Paphlagoniam (Ponti enim pars etiam Paphlagonia nec absurde censeri potest), a meridie Phrygiam Lycaoniamque contingeret. Omnes istae regiones in ditione Persarum fuerunt: a quibus ea pars, quae tum communiter Cappadocia dicebatur, in duas divisa praefecturas, postea totidem regna peperit; quorum alterum Cappadocia proprie, aut cum adiectione Cappadocia ad Taurum, interdum et Magna Cappadocia, alterum Pontus, sive Cappadocia Pontica coepit nominari.

XXIV. Priore praefecturae decem continebantur; quarum sub Tauro erant Melitena, Cataonia, Cilicia, Tyanitis et Garsauritis. Melitena, ceteris Cappadociae partibus mitior, olei quoque et vini optimi ferax, Armeniae maiori praetenditur, a Sophenae praefectura medio Euphrate divisa. Nomen huic Melita dedit, a Semiramide, ut volunt, condita: trans flumen etiam ad hanc partem Tomisa pertinuerunt, insigne castellum. Cataoniae inter Amanum et Anti-

§. 22. Liv. Epit.

§. 23. Strab. lib. XII. — Plin. VI, 3. — Constantin. Porphyrog. de Them. I, 2.

taurum sita planities, Comana habuit, Bellonae templo memorabile nomen, et Apollinis Cataonis fanum; castella in montibus munita, Azamora et Dastarcum.

XXV. Cilicia, quae vocabatur Cappadociae praefectura, sede regum nobilitata fuit Mazacis: quam urbem postea *Caesaream* vocarunt Cappadoces, in dictatoris Caesaris honorem. Altera urbium, (nam duae omnino fuerunt antiquis temporibus in Cappadocia), Tyanitidi praefecturae nomen dedit, ipsa quoque Semiramidis opus. At in Garsauritide postea Archelais fuit, Claudii Caesaris colonia. Praeter has praefecturas fuerunt et aliae quinque, Lavinasena ad Euphraten fluvium, Sargarausena, Saravena, Cammanena, et Morimena, superioribus obscuriores.

XXVI. Fluvii celebres, Halys Archelaidem praeterfluens; Sarus, qui per media Comana labitur; Pyramus, per Cataoniam decurrens; praeterea Lycus, et hunc excipiens Iris, et inter Morimenen et Galatiam terminus gentis, idemque causa nominis Cappadox. At Mithridatis paternum regnum, praeter Pontum continebat, quidquid gentium ab Haly fluvio usque ad Tibarenos et Armeniam coluit. Etiam intra Halyn delibaverat Cappadocum et Paphlagonum agros. Nec longe Bithyni aberant; quippe ubi per Propontidem in Euxinum intraveris. Quae regiones Bithyniae partem, deinde Mariandynos Heracleae subiectos, mox Paphlagonas, usque ad fluvium Halyn habuerunt: cetera ad Propontidem usque Chalcedonem fuerunt Bithynorum, Galli fluminis ostiis fines eorum terminantibus.

XXVII. Maxima urbium Nicomedia fuit, deinde Nicaea; item Prusa, quam ab Hannibale conditam de

§. 25. Strab. — Ptol. V, 6. — Solin. cap. 47.

Prusiae nomine, reges Othomanici ante occupatam Adrianopolim regni sedem habuerunt. Flumina Bithyniae Syrium, Lapsias, Pharmacias, Alces, Crynis, Lylaeus, Scopius, memorantur; et, qui Bithyniam a Galatia disterminabat, Hieras. Erat et Hylas fluminis et lacus nomen, ab Herculis amasio deductum, si fabulis lubet credere, iuxta Prusiadem urbem, diversam ab utraque Prusa: nam et altera fuit Bithyniae Prusa, ad Hippium amnem.

XXVIII. Ab his regionibus, Cappadociam et Bithyniam dico, quasdam partes abraserunt Gallograeci, de quibus post prolixam Livii descriptionem taceo. Sed Paphlagoniam Halys fluvius ab ortu terminabat, a meridie Galatia; ad occasum Bithyni et Mariandyni habitabant; versus septemtriones mare Euxinum erat. Amastris horum erat non incelebre oppidum, maiorisque adhuc famae Amisus et Sinope. Neque refert, has interdum Ponto vindicari: nam regionum istarum terminos non minus, atque gentium iura, Mithridatis ambitio turbavit, redactis in ditionem plerisque populorum, quos enarravimus.

XXIX. At antiquitus ponticae gentes fuisse videntur Mariandyni, Mosynoeci, Caucones, qui iam aetate Strabonis nulli superfuerunt, Chalybes, qui et Chaldaei, Tibareni, Macrones Euboicorum credita colonia: nam tota illa Ponti ora, Graecorum frequentata navigationibus, plurimas gentis eius urbes habuit, quarum celeberrimae fuere Trapezus, et Heraclea. Amnium Ponticorum nobilissimus Phasis, cum urbe cognomine ad ostium. Pyxites Trapezuntem al-

§. 27. Plin. V, 32. — Solin. cap. 44. — Strab. — Ptolem. — Liv. XXXVIII, 16.
§. 28. Strab. — Plin.
§. 29. Strab. — Scholiast. Apollon.

luit: flumen Iasonium memoriam retinuit antiquissimae graecorum heroum expeditionis.

XXX. Sed et alia multa per eas regiones in Pontum Euxinum permeant flumina, tanta quidem vi aquarum, ut terra, quam continuo inferant amnes implendum aliquando illud mare Polybius disputaverit. Haec igitur regna quamquam suos quaeque reges ab antiquissimis temporibus habuissent, tamen propter viciniam locorum, et linguae morumque commerciis varie mixtos populos, crebrae, ut fieri amat, rixae, deinde bella oriebantur. Et ut graviora fere humanis remediis mala sunt, connubia regum, mixtusque affinitate sanguis, adeo non finiebat veteres controversias, ut non alia foecundior novis gignendis materies esset.

XXXI. Inde auctis odiis, quum etiam imperii amplificandi insana lubido Mithridatem stimularet, temperare non potuit, quin subinde ex occasione temporum vicinos infestaret. Et antea quidem Nicomedem etiam Ariobarzanemque expulerat; et, quamquam reduci a Romanis tulisset, tanquam imbecillitatem sibi exprobrantes aspiciebat. Illi vicissim, salvo tam potente vicino, nequidquam restituti videbantur: et accedebant a Romanis ducibus stimuli, qui, praedarum et gloriae spe, bellum undecumque cupiebant consurgere.

XXXII. Igitur operam dederant, ut cum minacibus ad Mithridatem mandatis senatus nomine legati mitterentur, *bellum* denuntiantes, *ni*, *quos populus romanus vicina regna obtinere iussisset*, *quieta in possessione manere pateretur*. Ille ultro multa questus,

§. 30. Polyb. IV, 40.
§. 31. Appian. Mithrid.

quanta patientia tot contumelias concoxisset, demonstrat; *quantasque opes publice privatimque colendo Romanos profudisset: nunc etiam, licet provocatum, neque inermem, quiescere malle, modo finis iniuriarum fiat.* Et fides promisso fuit: sed non eadem Nicomedi modestia mansit, quem romanorum ducum hortamenta, et inopia pecuniae invitum ad arma compulerunt.

XXXIII. Nam et iis, a quibus reductus in regnum fuerat, multa erat pollicitus; et passim ab incolentibus Asiam romani nominis hominibus magnam vim nummorum foenerato abstulerat. Igitur in ditionem Mithridatis irruptione facta, usque ad Amastrim urbem praedabundus processit. Mithridates enim, quamquam paratas habebat copias, occurri vetuerat, quo pluribus paulo post et speciosioribus causis bellum sumeret. Vbi reversus in Bithyniam Nicomedes est, Pelopidam legatum Mithridates ad romanos duces misit. Is, commemorato *veteris societatis iure*, *quod a maioribus acceptum*, *constanter atque fideliter multis neque levibus officiis Mithridates coluisset*; « Nunc » autem, ait, iniuria pro gratia redditur.

XXXIV. » Adempta regi Phrygia est, adempta » Cappadocia, quarum hanc proavis suis debitam » pater Evergetes recepit, illam operae bello Aristo» nici navatae praemium accepit: si tamen praemium » vocare possumus, magno auri pondere ab impera» tore vestro emptam, et olim a Seleuco Callinico in » dotem datam proavo regis. Sed illa tane, quia » paulo longinquiora sunt, silentio, et, si vultis, » etiam oblivione sepeliamus. Ista vero recentia qui » possumus? quod Nicomedem os Ponti interclu-

§. 32. Dio ap. Fulv. Vrsin. — Oros. VI, 2.
§. 33. Iustin. XXXIII, 5. — Diodor. — Appian. Mithrid.
§. 34. Iustin. XXXVIII, 5. — Appian.

» dere, agros usque ad Amastrin populari sinitis, » praedamque avertere, cuius aestimationem novistis ipsi rectius, quam ut a quoquam debeatis » edoceri.

XXXV. » Et ista quidem hoc modo gesta sunt, » non invalido, nec imparato ad prohibendum rege, » sed ut vos ipsos spectatores eorum, quae fierent, » testesque haberet. Quae quia non auditu, neque » incertis, aut suspectis auctoribus, sed coram visu » accepistis; ergo igitur amicus atque socius rex, » haec enim nomina foederum tabulis continentur, » hoc a vobis sociis amicisque suis petit, ut adversus » Nicomedis iniurias auxilio sitis, aut iniuriarum » coërceatis auctorem. » Ad haec Bithyni (nam et ab Nicomede legati aderant): « Quam iustas contra » Mithridatem inimicitias Nicomedes gerat, ignorare » nemo potest, qui meminerit, paulo ante Socratem » ponticis armis instructum Bithyniam invasisse: » quieturum certe, fratrisque aetati concessurum, » ni fuisset a Mithridate ad parricidiale bellum instigatus.

XXXVI. » Et haec contra illum Nicomedem fiebant, » qui a vobis erat Bithyniae rex constitutus. Vnde » non nostra magis, quam vestra, Romani, haec » censenda iniuria est. Quorum ille nomen amicitiamque quanti faciat, ex aliis quoque gestis eius promptum est intelligere. Populus romanus asiaticos » nos reges in Europam transcendere vetuit: sed hic » Chersonnesi pleramque partem possidet: atqui Europae regio Chersonnesus est. Sed omittimus plura » hostilis erga vos et contemptoris animi, quae protulit, indicia commemorare.

§. 35. Memnon. apud Phot. — Appian.
§. 36. Strab. lib. VII, p. 309. — Appian.

XXXVII. » Maiora enim, et, nisi in tempore obviam » itis, acerbiora sunt, quae exspectantur. Quorsum » enim ingentes illi apparatus, tot propriae copiae, » atque illa cum tot aliis regibus et populis foedera » pertinent? quae et tranquille victuro supervaca» nea sunt; nec profecto contra Nicomedem provi» dentur. Praeter domesticas vires socios Thracum, » socios Scytharum, populos habet: habet et Arme» niae regem non amicitia modo, sed etiam affinitate » coniunctum. In Syriam, in Aegyptum missitat, ut » illorum quoque regum benevolentiam paret.

XXXVIII. » Naves porro tectas quum habeat trecen» tas, alias insuper exaedificare non desinit: guber» natores atque proretas, magnis propositis praemiis, » ex Aegypto et Phoenicia sollicitat. Scilicet superbum » animum Phrygia et Cappadocia amissae angunt; » quod contra vim et astutiam ponticam, vestra » recepistis, aliena, quibus debebantur, reddidistis. » Ille primum dolor animum Mithridatis avertit a » vobis, Romani: ille cum invidia metuque magni» tudinem vestram intueri cogit inimicum hominem, » et sub obtentu nostrarum inimicitiarum, occasio» nes contra vestrum imperium captantem.

XXXIX. » Quare neque dubitare possumus, vos, » quemadmodum viros prudentes decet, factorum » ipsius, quam verborum, maiorem habituros ratio» nem esse; ne, aut ob fictum amicitiae nomen, ve» stros optima fide amicos Mithridati prodatis; aut » vestrum senatusque de hoc regno iudicium a com» muni hoste sperni violarique feratis. » Post haec iterum admissus in concilium Pelopidas; « Si quae » veteres adversus Nicomedem querelae sunt, earum » iudicium vobis, inquit, deferimus, Romani: sed » haec postrema, quae ipsi adspexistis, ditionem Mi-

» thridatis minui, claudi mare, praedas ex agris agi, » nulla disceptatione egent.

XL. » Sed denuo vos rogamus, ut aut prohibeatis » eiusmodi facta, aut passo indigna Mithridati opi- » tulemini; aut postremo non intercedatis suas iniu- » rias vindicaturo, neutris partibus immixti. » Haec iterante Pelopida, licet iam ante Nicomedi auxilia polliciti erant, movebantur tamen Romani dictis, et amicitiae nomine, cuius adhuc inviolata erant foedera; neque facile, quomodo responderent, inveniebant: tandem vafro perplexoque responso, *neque Mithridatem a Nicomede vexari passuros, neque bello peti a Mithridate Nicomedem*, dixerunt. Simul Pelopidas, arguere dictorum obscuritatem cupiens, e concilio dimissus est.

XLI. Haec ubi Mithridati audita sunt, se vero iam haud obscure laesum a Romanis esse testatus, Ariarathen, unum ex filiis, in Cappadociam mittit, quam ille antea quoque tenuerat. Atque is, victo Romanorum duce Maltino, qui et *Mancinus* alibi scribitur, eiectoque Ariobarzane, quum igni ferroque pleraque vastavisset, haud magna mole regnum occupavit. Tum remissus ad romanos duces Pelopidas, in hunc modum verba fecisse dicitur:

XLII. « Quam indigna rex Mithridates passus sit, » Phrygia Cappadociaque spoliatus, id equidem, » Romani, nuper audivistis. Quas deinde, vobis in- » spectantibus, iniurias eidem Nicomedes intulit, eas, » quum vindicare deberetis, negligere maluistis: de- » nique societatis amicitiaeque implorantibus fidem; » ita respondistis, ut, tanquam laesissemus alios, » non ab aliis laesi essemus, non videri e republica

§. 41. Eutrop. lib. V. — Appian. — Iustin. XXXVIII, 4. — Oros. VI, 20.

» vestra diceretis, Nicomedem et Bithynos violari.
» Idcirco ipsi causam praebuistis recentibus Cappa-
» dociae turbis: vester ille neglectus, vestraeque in
» responsis ambages, Mithridatem in haec consilia
» coëgerunt. Iamque vos ad senatus vestri iudicium
» vocat, Romam legatos missurus de rebus omnibus.

XLIII. » Vos interea videritis, ne quid, inconsultis
» Patribus, temere moliamini: quantum conflari in-
» cendium belli possit, ex potentia Mithridatis aesti-
» matu haud est difficile. Supra vicies centena millia
» passuum paternae ditionis tenet; ipse magnam adie-
» cit terrarum partem, Colchorum bellicosos popu-
» los Graecorumque et Barbarorum quotquot supra
» Pontum nationes incolunt: iam Scythis, Tauricisque,
» et Bastarnis, et Thracibus, et omnibus, quae Ta-
» nain Istrumque fluvios, et Maeotidem paludem
» circum gentes habitant, promptissimis ad imperia
» sua sociis utitur.

XLIV. » Porro Tigranes Armenus gener illi, Par-
» thorum rex Arsaces socius et amicus est. Navium
» quoque magnum possidet numerum; isque augetur
» quotidie: neque instruendis ornandisque ulla pars
» apparatuum deest. Sed et Bithyni nuper de syria-
» cis aegyptiisque regibus mentiti minime sunt, quos
» equidem, si bellandum sit, nostros fore non am-
» bigo: sed et nuper possessam vobis Asiam, Graeciam-
» que et Africam, nobis accessuras reor; ipsiusque
» Italiae haud contemnendam partem, quando illa
» quoque impotentiae vestrae et iniuriarum pertaesa,
» bellum contra vos inexpiabile gerit.

XLV. » Atque illud bellum quum conficere non-
» dum potueritis, irritatis Mithridatem, nunc Nico-
» medem ei, nunc Ariobarzanem immittendo; et
» verbis amicitiam praeferentes, hostium opera faci-

» tis. Quapropter, si quid actorum poenitet, vel » nunc punite vestros in amicos iniurium Nicomedem: » quod si feceritis, magna vobis auxilia contra Itali» cos a rege polliceor. Haec ratio si displicet, aut » insidiosam istam amicitiam abrumpite, aut Romam » in ius eamus. » Haec ubi dicta sunt a Pelopida, Romani orationis insolentia commotiores, *Mithridatem abstinere Nicomede et Cappadocia* iusserunt; *hanc enim Ariobarzani se reddituros: Pelopidam continuo abire castris, neque reverti, nisi rex imperata fecisset.*

XLVI. Discedenti custodiam addi placuit, ne quos obiter in via corrumperet. Haud absimilis legatorum, quos deinde ad senatum Mithridates misit, oratio, Patrumque ad eam responsum fuit: petentibus, *siquidem amicus populi romani Nicomedes esset, illum auctoritate sua ad satisfaciendum compellerent; sin vero, Mithridatem sibi consulere paterentur;* neutrum concessum est; minaeque insuper additae, *nisi Cappadociam Ariobarzani redderet, et omitteret Nicomedem:* eademque die coactos abire legatos *nuntiare regi suo* iusserunt, *ne quem deinde mitteret, donec mandatis senatus paruisset.*

XLVII. Sic irritatis utrinque animis, qui per Asiam erant romani duces, non exspectato senatusconsulto populive iussu, ex Bithyniae Cappadociaeque et Paphlagoniae delectibus exercitum coëgerunt, additis etiam Gallograecorum auxiliis. Simul L. Cassii, qui Asiam obtinebat, convenire iussus est exercitus; copiaeque auxiliares omnes eundem in locum conductae. Deinde partiti inter se vires: Cassius, ubi Bithyniae Gallograecia committitur, castris cepit locum; Ma-

§. 46. Entrop. lib. V. — Oros. VI, 2. — Dio apud Fulv. Vrsin. — Appian. Mithrid.

nius Aquillius, qua irrupturus in Bithyniam Mithridates credebatur, consedit.

XLVIII. Cappadociae finibus Appius Claudius praesidebat. Copiae his erant equitum peditumque, quadragena circiter millia. Naves etiam aderant, quibus praefecti Minucius Rufus, C. Popillius angustias Ponti apud Byzantium observabant. Praeter haec Nicomedes suum habebat exercitum, quinquaginta peditum millia, sex equitum. Neque minus Mithridati virium erat, centum quinquaginta millia proprii militis, cum equitum millibus quadraginta: naves tectae trecentae, centum dicrota; deinde reliquus apparatus tantae expeditioni non impar.

XLIX. Praetoribus Neoptolemo maxime et fratre eius Archelao utebatur, nobilissimis viris, et genus ad regem Argivorum Temenum, cuius inter posteros et Magnus Alexander fuit, referentibus. Sed ipse rex per se administrabat plurima. Auxilia ex minore Armenia Arcathias Mithridatis ipsius filius adduxerat, decem equitum millia. Dorylaus phalangem regebat; Craterus curribus falcatis praeerat, numero centum triginta.

L. Hae tum ab utraque parte copiae erant, quum primum romana arma mithridaticis collisa sunt. Primum inter Nicomedem et duces Mithridatis (ipse enim aberat) proelium fuit apud flumen Amniam, ubi Nicomedes exercitum suum instruxit. At Pontici, quum in universum quadraginta peditum, decem equitum millia haberent, quia phalanx sequi non potuerat, praeter Arcathiae equitatum, quosdamque falcatorum curruum, tantummodo levem armaturam addu-

§. 49. Ioseph. de Bell. Iudaic. I, 17. — Appian.
§. 50. Strab. lib. XII, p. 562. — Appian. — Memnon.

xerant, idcirco, ne a multitudine Bithynorum circumvenirentur, tumulum quendam saxosum mediocri praesidio occuparunt.

LI. Animadversum a Bithynis consilium est, et ad recuperandum collem magnae copiae missae. Igitur Neoptolemus, ubi deiici suos videt, salutem omnium in eo verti ratus, ut locus teneretur, celeriter ad opem ferendam advolat, Arcathia quoque in partem periculi accito. Hoc ubi Nicomedes conspexit, universum rapit agmen, et post acre certamen, multo sanguine fuso, Mithridaticos in fugam agit; illustris victoriae futurus compos, nisi Archelaus cum suis mature persequentem fugientes a latere invasisset.

LII. Huius virtute et prudentia mirifice commutata pugnae fortuna est: nam aversum in se Nicomedem, iamque concepta spe vincendi, et impatientia morae calidius instantem, servatis ordinibus sensim recedendo tantisper tenuit, donec Neoptolemo retinendi suos, aciemque redintegrandi spatium esset. Deinde conversus in hostem quadrigas falcatas immisit, non sine clade Bithynorum; ceterum maior quam pro damno, terror erat. Foeditas spectaculi magis quam vis hostium, turbavit ordines, quum calidis adhuc vulneribus semineces viros, divisa corpora, truncos artus in multo sanguine volutari, aliorum membra hastis aut falcibus curruum rotari cernerent.

LIII. Perterritis Archelaus a fronte, Neoptolemus et Arcathias recollectis, qui fugerant, a tergo incubuere. Diu tamen utrisque restitere Bithyni, donec, plerisque cadentibus, Nicomedes solutis ordinibus abiit. Fugientem in Paphlagoniam sequuti sunt, qui potuerunt; ceteros proelium confecit, aut in potestatem victoris tradidit captivitas: castra quoque cum pecunia Nicomedis capta sunt. Haec pugna romanos

etiam duces haud mediocriter commovit; quod per expeditos tantum et equites, quum gravis armaturae robur abesset, rem tantam confectam esse, nulla locorum opportunitate, nullo hostium errore adiuvante Ponticos, ne numero quidem aequo, sed consilio ducum et virtute militum cernebant. Captivos ad se adductos Mithridates comiter affatus, viatico dato dimisit domum, ut inter initia rerum utilem clementiae famam acquireret. Circa eadem tempora Thraces, qui non sine dolo Mithridatis Macedoniam populabantur, magnam iis locis ex vastitate famem et frumenti caritatem effecerunt; donec a praetore Macedoniae C. Sentio superati, cum rege suo Sothimo ad patrias sedes reverterunt.

§. 53. V. C. 664; A. C. 88. — Curt. IV, 15. — Appian. Mithrid. — Diod. ap. Vales. — Liv. Epit. — Cic. Verr. III, 93. — Plut. in Sulla cap. 22. — Oros. V, 18.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XLII

IN LOCVM LIBRI LXXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI SEPTIMI.

Quum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, *ut exsules revocarentur*, *et novi cives libertinique distribuerentur in tribus*, *et ut Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur*, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullae vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullae; L. Sulla consul cum exercitu in Vrbem venit, et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit, eamque expulit: ex qua duodecim a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, iudicati sunt. P. Sulpicius, quum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est: servus, ut praemium promissum indici haberet, manumissus, et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater, quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis; et, quum missus ad occidendum eum servus, natione Gallus, maiestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice in navim delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit; exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul, ad accipiendum a Cn. Pompeio proconsule exercitum profectus, consilio eius occisus est. Mithridates, Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis, et pulso Aquillio legato, Phrygiam, provinciam populi romani, cum ingenti exercitu intravit.

I. L. Sulla, Q. Pompeio consulibus, provinciarum ea ratio quum esset inita, ut Sulla, qui tum adhuc Romae erat, simul per res italicas posset, Asiam et mithridaticum bellum, cum exercitu, quem hactenus duxerat, provinciam haberet, P. Sulpicius tribunus plebis, perniciosis legibus ferendis, priusquam vetus illud consopitum incendium esset, etiam foedius aliud atque horribilius, auctore Mario, conflavit. Quippe C. Marius (ut est insatiabile honorum et potentiae humanum ingenium, quoties ratione contempta cupiditatum imperio regitur) post amplissimos triumphos, et consulatum sexies gestum, miserum se putabat, si in tanta populi romani fortuna, quidquam ad laudem eximium cuiquam alteri relinqueretur.

II. Atqui iam et bellis et bellorum praemiis vigorem annosque consumpserat, gravis corpore, etiam nuper imperio ob senectutis incommoda abdicato. Igitur dum conficiendis socialis belli reliquiis Sulla consul in Campania distinetur, C. Marius asiaticae laureae desiderio P. Sulpicium Rufum impellit, ut ademptam Sullae provinciam sibi decernat. Erat alioqui in magna invidia consul, quod, uxore Coelia per causam sterilitatis dimissa, Caeciliam duxerat Q. Metelli pontificis maximi filiam. Id multi nobilium aegre ferebant, et populus indignabatur: tanta erat eius feminae aestimatio, ut huius matrimonio iudicarent indignum, quem dignissimum consulatu iudicaverant.

III. Hac animorum inclinatione Marius cum Sul-

§. 1. V. C. 664; A. C. 88. — Vell. II. 18. — Appian. Civ. lib. I. — Ioan. Antiochen. apud Vales.

§. 2. Plutarch. in Sulla, cap. 13. — Appian. — Oros. V, 19.

picio uti cupiebant, infaustis ominibus, et ad graviora reipublicae mala perventuris, quam unquam antea sustinuisset; idque significatum multis prodigiis putant: flamma ex hastilibus signorum quum emicuisset, vix restingui potuit: corvi tres pullos in conspectum hominum allatos devoraverunt, et reliquias reportarunt in nidum: mures in templo quodam sacrum aurum roserunt; e quibus quum feminam unam aeditui cepissent, in muscipula quinque musculos enisa, tres eorum devoravit.

IV. Sed nihil fuit horribilius, quam quod sereno caelo tubae vox insonuit, lugubre et valde acutum canens, ut homines ad vehementiam sonori clangoris cohorrescerent. Ex his tusci haruspices mutationem rerum instare praedicabant. Dumque his rebus operam dat senatus in aede Bellonae, passer in conspectu omnium cicadam ore correptam intulit; eiusque parte abiecta, et in fano relicta, cum altera parte avolavit.

V. Id portendere secessionem agrestium urbanorumque responderunt haruspices; quorum alteri cicadae in morem streperent vocibus, alteri similiter atque illi ruri exigerent vitam. Nihil horum Sulpicium a coeptis remorabatur, mira pravitate hominem, ut improbitate non modo superaret ceteros, sed secum ipse certare videretur. Crudelitatem enim maximam pari audacia avaritiaque miscuerat; neque tantum erat ullum flagitium, cuius vel turpitudine absisteret a patrando, vel poenitentia post factum duceretur.

VI. Quid multa? civitatem romanam propalam vendebat libertinis et inquilinis; et mensa in foro posita

§. 4. Plutarch. — Suidas in Σύλλας.
§. 5. Io. Antiochen. ap. Vales. — Plutarch. in Sulla, cap. 15.

pretium numerabat. Tria circa se habebat hominum millia cum ensibus, et ad omnia paratam equestrium iuvenum multitudinem: sexcenti erant delecti, quos *Antisenatum* vocare consueverat. Saturnini, seditiosissimi hominis, omnia laudare solitus, cunctationem in praecipiti homine, et timiditatem in furibundo reprehendebat. Idem, quum tulisset legem, *ne quis senator amplius octo millia nummum aeris alieni contraheret*, ipse moriens debuit centies vicies.

VII. Talis vir, a Mario immissus in rempublicam, vi ferroque destinata perficere conatus est, quum ingenium etiam facundiamque a bonis initiis et rectissima voluntate ad ancipitia et prava transtulisset. Praecipuae Sulpicii actiones erant, *ut exsules, quibus causam dicere non licuisset, revocarentur; novi cives, libertinique distribuerentur in quinque et triginta veteres tribus, et,* cuius gratia cetera fiebant, *C. Mario mithridaticum bellum decerneretur.*

VIII. Sed exsules ne reducerentur, ipse nuper intercesserat: iam immutata voluntate, verba cavillando eandem legem referebat, *non exsules a se reduci, sed vi reiectos*, dictitando: quasi non iidem essent, utro nomine appellarentur; aut quasi de vocibus, non de rebus, controversia in republica esset. Libertinos autem, et qui modo de sociis facti cives fuerant, ideo distribui in veteres tribus volebat, ut plus in suffragiis illorum roboris esset: quippe homines callidi, si hos, numero veteribus civibus facile superiores, iure aequassent, nihil fore existimabant, quod illorum opera non assequerentur, et quo minore negotio rem perficerent, de bello mithridatico interea silentium agebant.

§. 6. Plutarch. in Mario, cap. 57.

§. 7. Vell. II, 18. — Ascon. in Cornel. — Liv. Epit. — Rhet. ad Herenn. II, 28.

IX. Ne sic tamen tenere propositum potuerunt: quum ei rogationi veteres cives praefractis animis resisterent, resque interdum ad fustes et saxa pervenisset, L. Sulla ad opem reipublicae ferendam, ab Italici belli conficiendis reliquiis, alieno tempore avulsus est. Vehementer enim accisae sociorum vires erant. Lamponius tantum et Cleptius cum parte Lucanorum erant in armis; Samnitesque et Sabelli Nolam et vicina Nolae retinebant. Igitur Sulla profectus iam ad exercitum, qui Nolam obsidebat, fuerat; receptisque plerisque circa praesidiis, haud procul fine belli aberat.

X. Sed urbano tumultu excitatus, accurrit Romam, ut collegam tribunitiis furoribus repugnantem adiuvaret. Consilio tamen magis, quam viribus, grassari placuit, ne patriae incumbentem pestem, si arma corripuissent, alia peste viderentur repellere. Igitur iustitio in dies aliquammultos indicto hoc agebant, ut comitia differendo legis impediendae idoneam aliquam occasionem tempus suggereret. At Sulpicius, iustitio valere iusso, suos in forum educit, admonitos, ut pugiones sub vestibus secum ferrent; iisque adversus quoscumque opus esset, ne consulibus quidem exceptis, uterentur.

XI. Sic instructus ad aedem Castorum pergit, ubi forte concionem consules habebant: ibi ferias, ut parum rite edictas, arguere orsus, postremo tolli eas a consulibus iubet, comitiisque legum tempus atque locum dari. Tum vero consulibus adversantibus, in nervum erupit furor, strictisque mucronibus vis intentatur: cadit inter alios Pompeius adolescens con-

§. 9. V. C. 664; A. C. 88. — Appian. Civ. lib. I. — Diodor. lib. XXXVII. — Vell. II, 17.
§. 10. Appian.

sulis filius, idemque alterius consulis gener: pater Pompeius clam elabitur: Sulla, qui in domum Marii confugerat, sive, ut ipse in Commentariis prodidit, cinctus inimicorum gladiis consultandi causa secesserat, quum inde rediisset in forum, iustitium ex voluntate Sulpicii solvit.

XII. Ideo Sulpicius reliquit magistratum Sullae, quum eundem Q. Pompeio abrogaret. Ita dimissus ad exercitum Sulla, quum Capuam venisset, unde rebus omnibus ordinatis ad bellum asiaticum pergere statuerat, P. Sulpicius legem, cuius ergo turbae istae excitatae omnes fuerant, perfert; *Caiumque Marium pro Sulla mithridatici belli imperatorem esse* iubet. Mittitur e vestigio Gratidius, propinquus et legatus Marii, cum alio tribuno militum, qui nolanum exercitum ad Marium perducant. At Sulla, cognitis, quae in Vrbe fierent, iam ad legiones venerat prior, vocatasque in concionem ita erat alloquutus:

XIII. « Quae per hosce dies in Vrbe gesta sunt, milites, ea varie ad vos perlata esse existimo, ut ferme » solent, quae incertis auctoribus, aut vago rumore, » differuntur. Quo magis ad vos properandum esse » censui, ut in communibus iniuriis mutui adspectus » solatio uteremur; et vos, quid mihi sit in praesen- » tibus consilii, ego, quid vobis voluntatis, cogno- » sceremus. Nam siquidem populi romani consulem, » imperatorem vestrum, una cum concordi collega » cogi in ordinem, violari minis, terreri caede caris- » simorum oportuit, causam non dico, quin adver- » sarii nostri cupitis fruantur. Sin vero paucorum

§. 11. Plutarch. in Sulla, cap. 16, et Mar. cap. 57. — Appian. — Liv. Epit. — Vell.

§. 12. Plutarch. in Sulla et Mar. — Appian. cap. 58. — Val. Max. IX, 7. — Diod. apud Vales.

» importunitate victum consulare imperium, caedem
» clarissimi iuvenis, consulis alterius fugam, alterius
» periculum, dominantes in urbe nostra, quos priore
» anno in adversa acie stantes, ferro ac virtute vici-
» mus, vos iuxta mecum intoleranda iudicatis: quid
» fieri in rem nostram publicamque sit, considere-
» mus.

XIV. » Sed mature decreto opus est, donec con-
» sultare communiter, et agere, quae volumus, li-
» cet. Sic enim nescitis, mihi bellum mithridaticum,
» vobis ego imperator eripior. C. Mario tradimini:
» nisi tamen vos ille fastidiat, et alterum exercitum
» nupero commilitio notiorem malit. Atqui provin-
» ciam illam, et has legiones senatus mihi dederat:
» et ego iam ad traiiciendum omnia paraveram, lae-
» tus et festinans, non ut mihi tantum gloriam
» triumphumque ex veris hostibus quaererem, sed
» etiam ut vobis aliquando referrem gratiam; vosque,
» tot exantlatis me duce pro republica laboribus,
» asiaticarum opum larga et facili copia ditarem; quo
» reliquam deinceps aetatem in otio locuplete et ho-
» norato degeretis.

XV. » Sed haec et alia nobis ereptum eunt iniu-
» stissimi mortales: quod si vobis volentibus est, do-
» leo et quiesco: si, quod iure datum est, per iniu-
» riam auferri non sinitis, non me subtraham vobis
» ducem; ad capessenda iussa prompti paratique
» este. » Ad haec verba, quamquam nihil apertius
de proposito suo dicere erat ausus, succlamatum a
militibus est, facile, quid vellet, interpretantibus,
bono esset animo, et recta duceret ad Vrbem: nec enim
imperatoris tantummodo vicem dolebant, sed de sua

§. 15. Io. Antiochen. — Appian. — Plutarch. in Sulla et Mar.

quoque erant solliciti, ne forte Marius ad bellum, ut rebantur, facile et quaestuosum alio potius exercitu uteretur.

XVI. Igitur tribunos a Mario praemissos lapidibus cooperiunt; signisque correptis, properant Romam. Ibi quoque populus inquietus et discors agebat: aliis unicum ducem Marium efferentibus in caelum; aliis ad curandum corpus, senio et morbis confectum, Baias facessere iubentibus: nam in Misenensi villam C. Marius posuerat; quam postea L. Lucullus centies sestertio emit. Sed Marius, ut se vegetum paremque militiae muniis ostenderet, quotidie in campo inter iuvenes exercebatur: miserantibus multis, qui perspiciebant, quam inane ob praemium, vir ab ima sorte ad summam provectus, post septuagesimum aetatis annum, inhabile propter carnium molem corpus (nam in senecta obesus evaserat) et fracta laboribus membra fatigaret.

XVII. Sed magis ridicula erat, quam cupiditatibus suis obtendebat, causa: quum ideo se concupivisse imperium diceret, ut filium adolescentem artes belli ipse praesens edoceret. Inter haec, quum occisos, quos ad exercitum miserat, tribunos, Sullamque cum sex legionibus venire ad Vrbem comperisset, ipse vicissim quosdam amicorum Sullae occidit, bonaque caesorum diripuit. Itaque miserabilis romani populi conditio erat, cuius principes, nusquam certa spe salutis, aut ulla concordiae fide, alii ex Vrbe in castra, alii ex castris in Vrbem confugiebant: nam, excepto quaestore uno, ceteri tribuni praefectique signa patriae inferenda abominati, Romam se receperant. Con-

§. 16. Plin. XVIII, 6. — Plutarch. — Vell. II, 18.
§. 17. Appian. — Plutarch. in Sulla.

tra ab iis, qui vim Marii Sulpiciique insolentiam metuebant, in castra Sullae, tanquam ad asylum, concurrebatur.

XVIII. In Vrbe senatus suae potestatis non erat, sed ad nutum tyrannorum circumagebatur. His volentibus, ex magistratibus eius anni duos ad L. Sullam misit, Brutum et Servilium praetores. Ii, quum ad exercitum venissent, paulo animosius loquuti in extremum discrimen inciderunt, ut, confractis fascibus, praetextisque dereptis, vix et aegre corpus incolume referrent in Vrbem, ipso adspectu, quorsum iam seditionis furor evasisset, ostensuri. Marius, quantum in tali trepidatione potest, ad defensionem se comparat. Sulla triginta peditum, quinque equitum millia adducens, ad Vrbem intendit cursum: praeter alia, quibus incitabatur, per somnium quoque stimulantibus geniis.

XIX. Nam quae Cappadocum instituto Romae colebatur dea (Lunam, an Minervam, an vero Bellonam interpretarentur, ipsi quoque dubitabant) eam assistere sibi per quietem vidit Sulla, fulmenque porrigere, recitatisque inimicorum eius nominibus, ad singula praecepisse, feriret; atque illos, tanquam ad ictum concidentes, evanescere. Id visum collegae narravit, qui, cum laude et gratulationibus occurrens, ad omnia operam suam promiserat. Interea secundi, deinde tertii ab Vrbe legati venerant, quibus, causam consilii tam praecipitis requirentibus, idem responsum omnibus datum, *ad liberandam tyrannide patriam iri:* postremo tamen adiecit, *si senatus cum Mario et Sulpicio descendere in campum Martium velit, nihil se, nisi de communi sententia, acturum esse.*

§. 18. Plutarch. in Mario, cap. 58, et in Sulla, cap. 17.
§. 19. Appian. — Plutarch.

XX. Sed Marius Sulpiciusque, neque fidei se inimici credere ausi, neque satis parati ad resistendum, novam senatus nomine legationem mittunt; cuius haec mandata fuere: « Neminem magis, quam ipsos » consules, scire, quantopere semper senatus labo» rasset, uti amborum, et praecipue L. Sullae, pro » praestantissimis in rempublicam meritis, quam am» plissima dignitas foret. Ceterum eam esse conditio» nem Romae, ut saepe contra voluntatem senatus » populi iussa valeant; praesertim ubi propter me» tum maioris mali, prudentissimus quisque conce» dendum temeritati multitudinis putet. Id adeo nu» per etiam accidisse, iis ferendis legibus, a quibus » haud minus reliqui Patres, quam consules ipsi, » abhorreant.

XXI. » Verum enimvero, in libero populo multa » ferenda esse potentioribus, donec arte et occasione » corrigantur. Ita Gracchorum olim, ita postea Sa» turnini rogationes, quae ferventibus populi studiis » nulla vi potuissent impediri, tempore captato citra » tumultum abolitas esse. Idem nunc quoque fieri » posse de iis, quorum iniquitate se laesum consul » Sulla conqueratur.

XXII. » Nihil antiquius esse senatui, quam ut inter » claros et potentes viros, quae inciderint contro» versiae, citra publici status periculum, ex aequo » et bono componantur. Eundem animum et C. Ma» rium, et P. Sulpicium prae se ferre: nec dubitari, » quin par maneat et consulibus in communem pa» triam pietas. Nihil opus esse armis, ubi civili mo» destia transigi melius possit: nec adhuc admissum

§. 22. V. C. 664; A. C. 88. — Plutarch. in Sulla, cap. 18. — Cluver. Ital. Antiq. III, 4.

» tam inexpiabile quidquam, ut ad extremae desperationis auxilia veniri oporteat. Tempore tantummodo et modica patientia rem indigere. Igitur hoc unum deprecari Patres, ne per praecipitem iracundiam omnis concordiae spes abiiciatur. Omnia conventura, modo hanc dent consules senatui veniam, ut ne propius quinque millia passuum ab Vrbe castra metentur, donec Patres conscripti consultare amplius de praesentibus possint. »

XXIII. Ad Pictas haec agebantur: id tabernis nomen erat ad quintum decimum ab Vrbe lapidem via Lavicana sitis. Ibi responsum a Sulla legati abstulerunt, *in loco castra positurum*; idque, ipsis audientibus, more militiae statim imperatum est. At haec simulatio consulum erat; nam ipsi, consilio intellecto inimicorum, dum legati, velut impetrato, quod volebant, laeti redeunt Romam, L. Basilo, C. Mummio praemissis, citato agmine sequuntur. Sulla Esquilinam portam cum vicina parte occupandam cum legione una sumpserat: Collinam cum alia legione Pompeius: ad sublicium pontem tertia, quarta pro muris ad subsidium stare iussa est: duae hostili fremitu animoque in Vrbem irruperunt. Ibi quum iuxta collem Esquilinum Marius Sulpiciusque cum tumultuaria manu occurrissent, miserrimum facinus factum est, ut in ipsa urbe non per seditionem, et correptis temere telis, sed aperto marte signis canentibus in iustae pugnae faciem, tum primum post Romam conditam inter cives concurreretur.

XXIV. In hoc proelio quum Sullanos non oppositus modo hostis, sed desuper e tectis iaculantes patresfamilias urgerent, consul ipse, correpto signo, in pri-

§. 23. Appian. — Plutarch. — Flor. III, 21. — Liv. Epit. — Io. Antioch.

mam aciem procurrit, fugamque militis religione signorum et praesentia ducis cohibet: simul ad omnia respiciens, vocari ex subsidiis legionem, et interea delectos ex praesentibus circumire Suburrana via, et a tergo includere hostes iubet: ipse, correpta face, contra eos, qui de tectis saxa atque tegulas iaciebant, subdi aedificiis ignem imperat, sagittariosque tela ignita immittere.

XXV. Ita detrusus ad aedem Telluris Marius, plebem ex domibus, itemque servitia ad pileum vocat. Sed potentior promissis metus fuit: tres tantummodo repertos aiunt, qui conditionem acciperent. Sulla per Sacram viam in Capitolium pergens, quo se Marius cum suis receperat, quum milites quosdam suos obvia diripere vidisset, eundem delicti suppliciique locum esse voluit, coram statim in conspectu omnium punitis: ab eadem modestia, deiectis a Capitolio cum caede multorum inimicis, custodias per omnes regiones urbis posuit; totaque nocte cum collega pervigil, obivit omnia, ne quid a victoribus per insolentiam in urbanos committeretur. Orta demum luce, vocato in concionem populo, *tempora reipublicae* deplorant, *tribunitio vento ad talia praecipitia compulsae: hac necessitate coactos ad consilia necessaria, magis quam optanda, descendisse.*

XXVI. *Revocandum itaque maiorum morem, quo obtinente nihil tale accidisset; neque de re qualibet postea ad populum ferri oportere, nisi de ea deliberatum ante in senatu foret. Centuriata quoque comitia ex lege Servii regis, non ut postea assuevissent, tributa haberi, consultius esse. Non aliis rationibus reduci civium con-*

§. 25. Flor. — Val. Max. VIII, 6. — Plutarch. in Mario, cap. 38. — Oros. V, 19.

cordiam, et publicae rei tranquillitatem posse, quam si a temeritate populari ad maturitatem Patrum consilia, et ab egentissimi cuiusque audacia, ad circumspectionem locupletium, suffragia revocentur. Tantum ferme cuique fidei amorisque in rempublicam, quantum in privata spei atque opum, esse.

XXVII. Sic tribunorum plebis vehementer accisa potestate, quibus imaginem nomenque tantum sine vi reliquerunt, quum etiam ob paucitatem senatorum contemni amplissimum ordinem animadverterent consules, tributis comitiis (ut aliquid dare populo viderentur) ex equestri ordine honestissimum quemque allegerunt, numero trecentos. Viri deinde duodecim a senatu hostes iudicati, Sulpicius in primis et duo Marii; deinde P. Cethegus, Iunius Brutus, Cn. et Q. Granii, P. Albinovanus, M. Lectorius, Q. Rubrius Varro, et praeterea duo alii senatores, *quod, seditione concitata, consulibus populi romani arma opposuissent, servosque vocassent ad pileum.* Aqua igitur et igni his interdictum, adiecto, *a quocumque impune occidi, aut ad consules adduci posse.*

XXVIII. Bona quoque eorum publicata; et perquisitores missi, qui caperent profugos, aut occiderent. P. Sulpicius, quum in Laurentinis paludibus, villae cuiusdam latebris occultaretur, indicio servi sui retractus et ab equitibus oppressus est. Caput occisi relatum Romam, et pro Rostris propositum: servus, qui secundum edictum consulum libertatem indicii praemium ferre debebat, manumissus; statimque cum insignibus novae libertatis, ob scelus proditi heri de saxo praecipitatus est. In alios quoque viros

§. 26. Sallust. Catil. — Appian.
§ 27. Vell. II, 30. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Flor. — Cic. in Bruto, cap. 45.

claros, qui reperiri potuerunt, velut iure saevitum. At Marius post fugam ex Vrbe desertus a turba, per tenebras in praedium quoddam, quod habebat in Solonio, qui campus est agri lanuvini, se coniecit.

XXIX. Vnde, quum filium ex vicinis agris Q. Mucii auguris, cuius ille filiam duxerat, necessaria petere, iussisset, Ostiam descendit, repertoque navigio, quod unus amicorum Numerius paraverat, cum privigno Granio, filii reditum non exspectans, abnavigavit. Interim adolescens imminens exitium fide et astu villici evasit. Quum enim eum in praedio muciano deprehendisset dies, ad comprehendendum eum suspicione ducti equites properabant. Ibi enim latere Marios posse propter affinitatem rebantur, et quia Mucius hostem Marium iudicare noluerat: quod eius nobile factum non est silentio praetereundum. Quum L. Sulla victor armatis circumdedisset curiam, eoque C. Marium hostem decerni cupienti nemo auderet negare, solus Q. Mucius sententiam dicere noluit.

XXX. Atque mitius instante Sulla, « Non ita, inquit, gladios tuos extimesco, ut propter has senilis sanguinis tenues reliquias, hostem iudicare C. Marium sustineam, a quo Italiam et hanc urbem conservatas memini ». Huius igitur villicus, nihil a fide heri animoque dissentiens, Marium adolescentem inter fabas abditum imposuit plaustro, bubusque iunctis, per medios inimicos deportavit in Vrbem: sic acceptis ab uxore, quorum praecipuus tum usus erat, ante lucem ad mare pergit; et quum forte sol-

§. 28. Io. Antiochen. — Vell. II, 19. — Liv. Epit. — Val. Max. VI, 5-7. — Oros. V. 19. — Flor. — Plut. in Mar. cap. 58. — Cic. de Divin. I, 36.
§. 29. Val. Max. III, 8.
§. 30. Liv. Epit. — Plutarch.

ventes in Africam nautas invenisset, navem conscendit. Maior patri Mario cum ventis et tempestatibus lucta fuit, ingruentibus in eum velut manu facta malis.

XXXI. Ferente vento litus Italiae legens, Terracinam evitare nautas iussit, Geminium, cuius ibi magnae opes erant, timens, inimicum hominem, et sullanis partibus deditum. Ceterum illis enise parentibus, magna vis ventorum a mari coorta, navigium procellis, et ipsum nausea sic fatigavit, ut vix apud Circeios applicare posset: ibi ob tempestatis saevitiem, et quia deficiebant commeatus, exscensio facta est, sed anxiis, et in momenta temporum extrema quaeque exspectantibus, incerta omnia intutaque, et, ut fit in magno metu, praesentia quaeque molestissima videbantur. Terram hostilem vitarent; inimicum erat mare: occursum metuerent hominum ob pericula; non minus metuendae ob penuriam solitudines erant: sero in bubulcos paucos inciderunt, qui dare quidem nihil poterant egentes egentibus, sed agnitum Marium *celeriter* iubebant *se subducere; paulo enim ante magnam diffuisse equitum manum, quae illum quaereret.*

XXXII. Plurima tum malorum imago circumsistebat hominem: nudus, desertus, inops, inter mortis et contumeliarum assiduos terrores, Italiam, quam honoribus imperiisque suis toties ornaverat, semel iterumque defenderat, ut hostilem terram fugere cogebatur. Iamque etiam comites taedio et inedia fatiscebant; quum, omissa militari via, in profundum nemus secessit. Ibi quum aerumnosam sane noctem exegisset, cogente inopia, et corpore, donec aliquid superesset virium, usurus, secundum litus incessit, adhortans comites, *ne deficerent animis, neve spes suas*

extremas, et promissa numinum immatura mollitie corrumperent.

XXXIII. *Sibi enim, quum ruri adolescentulus ageret, id ostentum evenisse, ut septem pulli aquilini cum ipso nido in sinum deciderent; parentibusque suis consultos haruspices respondisse, fore se mortalium omnium clarissimum, summumque imperium uti septies capessat, fatale esse.* Id quidem saepe iactasse Marium in confesso est; rei vero fidem naturae avium periti derogant, negantes, aquilam plura duobus ova parere. Sed tamen id vere seu falso expositum, Mario tum temporis profuit, ut ad extrema omnia spem animosque comites sui durarent. Sed ubi ad passus bis mille quingentos Minturnis abfuerunt, simul equitum alam ad se tendentem eminus conspexere, simul duas naves onerarias, prope litus, per quod incedebant ipsi, vela facientes: igitur ad has citato cursu delati, proiectis in mare corporibus adnatant.

XXXIV. Et Granius quidem, altera navium exceptus, in Aenariam insulam traiecit. Marius corpore gravior, multo duorum servorum labore vix sublevatus, et in alteram impositus est. Iamque aderant equites, et nautas clamore cientes *appellere* iubebant, *aut saltem praecipitato in aquas Mario, quo instituissent cursum, pergere.* Sed supplicante cum lacrymis sene, domini navis, postquam diu fluctuassent animis, negarunt se eiicere virum posse. Deinde ubi cum atrocibus minis equites eiti recesserunt, iterum immutata mente, ad Liris amnis ostia prope terram iecerunt ancoras; hortatique Marium, ut ad cibum capiendum, corpusque rectius curandum tot afflictum incommodis, in terram exscenderet, donec, qui stata

§. 33. Appian. Civ. lib. I. — Plutarch.

hora flare debebat, ventus surgeret, sublatis velis in gramine accumbentem reliquerunt.

XXXV. Ita derelictus ab omnibus hominibus, diu in litore sine voce iacuit: postquam aegre se recollegit, per invia et uliginosa loca, oppletasque coeno et aquis fossas defecta membra trahens, tandem ad tuguriolum venit, in quo senex quidam, paludibus purgandis operam dare solitus, habitabat. Ad huius pedes se abiiciens, obtestabatur, *servator atque adiutor esse vellet hominis, si praesentem tempestatem effugisset, maiora opinione praemia redditurí.* Ille, sive olim visum recognoscens, sive ex adspectu virum haud vulgarem iudicans, placide respondit; *si quidem quietis egeret, posse tugurio uti; sin vero inimicos aliquos fugeret, monstraturum se aptiorem latebris locum.*

XXXVI. Ibi dum iuxta profluentem in cava ripa, multa arundine levibusque sarmentis contectus sedet, subito ad aures accidit clamor, increpantium senem, et ubi Marium abscondisset iubentium ostendere; nam quosdam eorum, qui a Geminio, ad retrahendum Marium, quoquoversum emissi fuerant, ad illud tuguriolum casus detulerat. Is tumultus hominem proditionis certum subegit, ut exutis vestibus in paludem se immergeret, oculis tantummodo ac naribus exstantibus. Sic repertus extractusque, ut erat nudo corpore, limo coenoque deformis, iniecto in collum loro, Minturnas rapitur; et dum, quid facto opus esset, magistratus deliberant, custodiendus ad aedes Fanniae mittitur, quae ob veterem offensam irata Mario putabatur.

§. 35. Appian. — Plutarch.
§. 36. Liv. Epit. — Vell. II, 19. — Val. Max. VIII, 2. — Plutarch.

XXXVII. Nam sexto eius consulatu, repudiata a C. Titinnio Minturnense, causam dixerat. Titinnius ampla dote spoliare cupiverat mulierem, impudicitiae crimine obiecto. Sed Marius, causa cognita, *Fanniam impudicam videri* pronuntiavit, *mulctamque ei* dixit *sestertium nummum*: Titinnio praecepit, *ut dotem mulieri restitueret; quod, quam impudicam esse scisset, eam pecuniae insidiatus duxerat, diuque matrimonio eius usus fuerat*. Fannia tamen beneficii magis, quam iniuriae, memor, quibuscumque potuit officiis adiuvit: unde Marius hilarior, collaudata mulieris voluntate, fore sibi reddendae gratiae potestatem laetus gestiensque praedicat: eius enim rei certum se modo omen accepisse.

XXXVIII. Pudet referre vanissimae superstitionis sordes: nisi vel ideo magis sunt referendae, ut intelligamus, quam turpi dementia orbem terrarum christiana disciplina liberaverit. Post tantam rerum experientiam, vir animo gestisque rebus maximus, quam a ratione impetrare non poterat tranquillitatem, ab asini obtutu ac voce sumpsit. Nam quum ad Fanniae domum adductus erat Marius, relicto pabulo prorumpens e foribus animal, ex adverso Marii constitit; et blande hominem intuitus, luculentumque rudens, ad vicinum fontem procucurrit. Idcirco Marius salutem portendi fatus, obserari ianuam cubiculi, ut se quieti daret, iussit.

XXXIX. Interea magistratus, *sine mora de medio tollendum esse* decreto, Cimbrum quendam mittunt de reliquiis marianae victoriae, qui eum conficeret; quod omnes oppidani misericordia clarissimi viri foedum

§. 37. Plutarch. — Val. Max.
§. 38. Val. Max. I, 5. — Plutarch.

occidendi eius ministerium abnuebant. Sed ille, cubiculum ingressus, ubi Marium esse cognovit, abiecto gladio profugit, *Marium se non posse occidere* clamitans. Quidam aiunt, ingenti flamma ex oculis Marii promicante territum hominem; auctum deinde terrorem, postquam assurgens e lecto senex, terribili voce, « Tune, homo, C. Marium audes occidere? » inclamasset. Minturnenses profecto homini divinitus iniectum timorem, salutemque Marii cordi esse diis interpretati, mutata sententia, quem paulo ante necari iusserant, repente incolumem volunt: nec ipse sibi deest, ad quosvis, etiam infimum et vilissimum quemque, tendit manus, preces, spem, fata, fabulam suam de aquilis, de asino, varie miscet.

XL. Tandem consensu omnium cum viatico et veste collata ad naviculam publice instructam deducitur. Sed properantibus obstabat religio, quod per lucum Maricae, quam et *Circen* frequentius vocant, ad mare iter erat, quem praecipuae sanctitatis Minturnenses habebant; neque fas putabant, efferri quidquam earum rerum, quae semel eo illatae forent. Sed ceterorum dubitationem unius senis alacritas solvit; qui, *nihil irreverens, aut ingratum diis esse* clamitans, *quod ad C. Marii salutem pertineret*, cum parte rerum, quae ad mare portabantur, per lucum primus evasit.

XLI. Pingenda deinde curavit ista Marius, tabulamque votivam in fano Maricae suspendit. Sic in perparvum impositus navigium, lacrymis, votis, ominibusque prosequente minturnense populo, evitatis,

§. 39. Val. Max. II, 19. — Plutarch. — Liv. Epit. — Appian. — Cic. pro Sext. cap. 22. — Strab. lib. V.

§. 40. Lactant. I, 21. — Hor. Carm. III, 17, et ibi interpr. — Strab. lib. V, p. 233.

quantum poterat, terris portubusque omnibus, vela in altum fecit. Forte ad insulam Aenariam delatus, quum ibi Granium et nonnullos amicorum reperisset, una in Africam cursum intenderunt. Sed quia penuria aquae laborabant, in agro erycino Siciliae fecerunt exscensionem: ibi quaestoris romani cura dispositi equites propemodum egredientem navi Marium excepere. Aquatores ferme sexdecim interfecti sunt. Marius, propere soluto navigio, Meningem tenuit, Africae insulam, quae hodie *Gerbarum* vocabulo est notior.

XLII Hic de filio suo cognoscit, illum cum P. Cethego salvum, ire ad Hiempsalem, sive Mandrestal is fuit: cui patrive eius Numidiae partem, capto Iugurtha, Marii maxime opera senatus dederat. Hinc recepto nonnihil animo, statuit in carthaginiensem agrum transmittere. Ibi quum in locis solitariis vastisque sederet, venit ad eum lictor Sextilii, qui tum Africam propraetore obtinebat. De hoc Marius, neutram in partem meritus, humanitatis tamen aliquod officium exspectabat. At lictor decedere eum provincia iussit, ni malit in se, ut hostem ab senatu iudicatum, decerni; torveque intuentem, et vocem nullam emittentem Marium rogavit tandem, « Ecquid renuntiari praetori vellet? » ibi Marius « Nuntia, inquit, vidisse te C. Marium exsulem in Carthaginis Magnae ruinis sedentem » : duobus clarissimis exemplis inconstantiam rerum humanarum praetoris animo figurare, non inepte conatus.

XLIII. Hic ad eum cum Cethego filius venit, Albinovanusque, et ceteri exsules: ii Numidarum dolos,

§. 41. V. C. 664; A. C. 88. — Cic pro Planc. cap. 10, et pro Sext. — Appian. — Plutarch. — Cellar. Geogr. Antiq. IV.
§. 42. Appian. — Cic. ad Quirit. cap. 8. — Plutarch.

non sine digno, qui notetur, casu evaserant. Marium adolescentem miris in speciem officiis colebat regulus; sed quia discedere cupientem morabatur crebrius et apertius, quam ut per benevolentiam facere credi posset, suspicionem illi, et ex hac ardentius abeundi desiderium iniecit. Igitur ob formam a pellice regia dilectus, quum eius amorem aversatus eousque fuisset, tum amplexus occasionem est; eaque iuvante, cum amicis fuga capta, ad patrem penetravit.

XLIV. Magna erat gratulatio, quod post ancipites tot casus, qui de se suisque saepius utrinque desperassent, salvi sospitesque se vicissim intuerentur. Inter hanc dum in litore obambulant, forte scorpiones inter se pugnantes Marius pater videt. Erat ille vir huic stultitiae generi deditus, et ut facile est delirantibus artem ex errore facere, valere se talia interpretandi calliditate putabat. Igitur aversatus hostilitatis omen, non distulit conscendere piscatorium navigiolum, et cursum in Cercinam dirigere: et opinionem prudentiae eius sors velut dedita opera confirmavit.

XLV. Vix in altum evecti erant, quum missos a Numida vident equites eo ipso in loco vagantes, unde navem conscenderant. Sic inter Africi maris insulas, qui plus insidiarum in continente timebat, quod reliquum erat hiemis, C. Marius exegit. Dum ad hunc modum inimicus L. Sullae terra marique iactatur, ipse rerum omnium potens, statum civitatis ordinabat, non victoris insolentia, sed propemodum ad iustum legitimumque modum. Igitur et aeris alieni perplexam atrocemque controversiam, quae nuper ad

§. 43. Appian. — Plutarch.
§. 44. Plutarch. — Val. Max. I, 5.
§. 45. Appian. — Liv. Epit. — Fest. voc. *Vaniaria.*

praetoris romani necem pervenerat, ex aequo bonoque lata lege Vnciaria decidit.

XLVI. Eius legis quum argumentum lateat, nomen esse videtur indicio, duodecimam debiti partem remissam debitoribus fuisse. Comitia deinde, priusquam proficisceretur in provinciam, habuit; in quo negotio mansuetum se praebuit, et omnimodis popularem: nam et Nonium sororis filium, et Ser. Sulpicium, quamquam subnisi sua commendatione essent, ignominiose repulsos civiliter tulit; *iucundum sibi esse* dictitans, *videre populum, libertate recepta, vel contra auctores beneficii utentem.*

XLVII. Consulem quoque L. Cinnam designari passus est, licet iniquum sibi, et partibus adversum sciret. Iureiurando tamen adegit, nihil novaturum; isque in Capitolio multis praesentibus, scilice lapide comprehenso, si falleret, precatus deos fuerat, ita se quoque proiectum vellent; cum dicto lapidem emittens manu. Sed et collegam ei Cn. Octavium addidit, compertae modestiae virum, cuius maturitate Cinnam, si ruere coepisset, sperabat retineri posse. His ita curatis, consulari potestate contentus, praemisso ad Capuam exercitu, coloniis per Italiam deducendis operam dedit.

XLVIII. Sed adversa factio, ubi cessare metum armorum videt, ad pristinum consilium revoluta, locupletes praesertim, et feminae quaedam praedivites, nihil non, ut exsules restituerent, moliebantur. Etiam consulum vitae dicebantur insidiae fieri, quod iis se salvis, tenere posse propositum inimici non putabant. Sed Sulla, belli mithridatici decreto imperio, tutior

§. 46. Plutarch. in Sulla, c. 19.
§ 47. Dio apud Vales. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit.

ab eiusmodi periculo videbatur: Q. Pompeii miseratio subibat animis, quod is nihil ad praevalidas reprimendas inimicitias virium habebat. Ideo provincia ei Italia cum exercitu, qui tum sub Cn. Pompeio proconsule merebat, populi iussu datur.

XLIX. Offendit ea res Cnaeum, et, ut novo nec antea audito sceleri praeberet exemplum, incitavit: hoc enim primum anno consulis romani sanguine polluta castra, imbutaeque militum manus sunt. Quippe consul Pompeius, ad accipiendum exercitum profectus, et intra vallum acceptus, quum postridie concionem haberet, cedente in speciem proconsule, satis laeta habere initia imperii visus est; sed mox maiore turba quasi audire concionantem cupientium concurrente, ab iis, quos ad caedem proconsul subornaverat, quum sacrificare iam inciperet, interfectus est.

L. Proconsul, diffugiente consulis comitatu, tanquam nescius omnium tulit se obviam, et, re scilicet cognita, graviter increpuit tanti sceleris auctores: sed statim rediit cum iis in gratiam, receptoque imperio, non est passus dubitari, cuius ope consilioque interceptus consul foret. Neque senatus vindicavit; maiore talibus temporibus castrorum, quam curiae, potentia. Hac re comperta, consul Sulla intentiorem corporis sui custodem egit, nunquam non fido septus amicorum, etiam per noctem, praesidio: neque diu moratus, Capuam ad exercitum profectus, militibus commeatuque et ceteris bello necessariis in classem impositis, ad mithridaticum bellum navigavit.

LI. Neque res asiaticae adventum eius parum desiderabant: ita tempore et occasione Mithridates utebatur. Huic regi tum in se magnifica erant omnia,

§. 49. Vell. II, 20. — Liv. Epit. — Appian. — Val. Max. IX, 7.

tum, quae sibi dare nemo potest, fortuna providerat. Opes atque potentiam illustrabat genus a septem Persis illustri serie deductum, et Artabanes regni conditor. Sed praecipue auctoritatem ei pararant prospera et magna belli primordia, quod tanta in eo vis esse videretur, ut, quum primum inciperet moveri, tota regna, nullo magnopere adhibito conatu, raperet.

LII. Neque maius aliud ad movendam quolibet inclinationem animorum instrumentum est, quam commodo conatorum eventu parta felicitatis fama. Igitur fortunae instandum ratus, post victum a suis Nicomedem, ex Amaseno campo, ubi auxilia variarum gentium recensuerat, per Paphlagoniam incessit, centum quinquaginta millium exercitum ducens. Inde, expulso obiter Pylaemene rege, ad Scoroba montem, ubi Bithyniae Pontique confinia sunt, deflexit.

LIII. Non longe abhinc M'. Aquillius castra posuerat, et post infelix proelium cum reliquiis suorum Nicomedes. Ibi ex praecursoribus centum omnino Sarmatae, quae acerrima equestribus proeliis gens est, octingentos Nicomedis equites nacti, profligant Bithynos, quosdamque eorum captos adducunt ad regem. Ille ex priore instituto hos quoque, viatico dato, dimittit in patriam. Ita vim aliis pontici regis, militumque virtutem, aliis clementiam praedicantibus, quum ab utraque causa popularium animis Nicomedes diffideret, non exspectato Mithridatis adventu, versus L. Cassium retrocessit. Manius, fuga Bithynorum nudatus, quum solus resistere tantis copiis non

§. 51. Flor. III, 5. — Polyb. V, 43. — Sallust. apud L. Ampel. Auct. de Vir. illustr.
§. 52. Memnon apud Phot. — Oros. VI, 2. — Eutrop. — Appian. Mithrid.
§. 53. Tacit. Hist. I, 79. — Appian. — Memnon.

posset, in tutiora loca cogitabat recedere; sed eum Neoptolemus Mithridatis purpuratus, cum Armenio Menophane, sub horam diei septimam assequuti, pugnare coëgerunt.

LIV. Habebat sub signis equitum quatuor millia, peditum decuplum: sed victus ab hostibus, ferme decem millia militum in proelio amisit; ceterae copiae dissipatae in diversa abierunt. Aquillius, ad Sangarium fluvium fuga delatus, licet iam nox tegeret terras, transmisso statim flumine, postea Pergamum venit. Castra quoque eius capta sunt. Sed Mithridates, captivos, sicut antea facere consueverat, quum Asiatici essent, comiter alloquutus, cum vestibus et viatico ad suos quemque redire passus, tantum excivit benevolentiae, ut certatim ad eum omnia deficerent; legatique magno numero accederent decreta civitatum afferentes, quibus regem ad se vocabant, *Deum atque Servatorem* appellantes: et quocumque venisset, obviam effusis cum splendida veste omnibus ordinibus, summa laetitia excipiebatur.

LV. Neque Cassius et Nicomedes, et qui alii legatorum romanorum iis locis erant, inhibere impetum properantis, aut opponere se ruenti Asiae audebant; frustraque tentatis Phrygum auxiliis, quum homines ad militiam ineptos exercere irrito labore instituissent, dimiserunt omnes, et a castello Phrygiae, quod Leonum appellant caput (eo enim propter munitionem loci convenerant) diversi abierunt. Cassius Apameam reduxit suos, Nicomedes Pergamum, Mancinus Rhodum ire constituit. A Pergamo Nicomedes, ut conspectu suo plus moveret senatum, in Italiam navigavit.

§. 54. V. C. 664.; A. C. 88. — Iustin. XXXVIII, 3. — Diodor. apud Vales. Cic. pro Flacco, cap. 25. — Appian.

§. 55. Plutarch. Themist. cap. 32. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 562.

LVI. Hoc ubi auditum est iis, qui occludendis Pontici maris faucibus ad Byzantium excubabant, partim diffugerunt, alii maiore flagitio naves quoque Nicomedis tradiderunt Mithridati. Bithynia omni paucos intra dies recepta, rex Mithridates civitates obiens, pecunias apparatumque belli ubique ab hostibus relicta colligebat; ceterum, quo clementius imperium speraretur, debita publica, simul ac privata, remittebantur. His ita ex praesenti usu ordinatis, vocatos in concionem milites accurata oratione ad virtutem cohortatus, intentos in signum profectionis esse iussit; omnibusque, uti voluerat, paratis, Phrygiam romani populi provinciam cum ingenti exercitu irrupit, ominisque causa, ubi quondam Magnus Alexander stativa habuisse dicebatur, castra posuit.

§. 56. Iustin. XXXVIII, 3. — Liv. Epit. — Appian.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XLIII

IN LOCVM LIBRI LXXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI OCTAVI.

Mithridates Asiam occupavit; Q. Oppium proconsulem, item Aquillium legatum, in vincula coniecit; iussuque eius, quidquid civium romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. Vrbem Rhodum, quae sola in fide permanserat, oppugnavit, et aliquot proeliis navalibus victus recessit. Archelaus, praefectus regis, in Graeciam cum exercitu venit; Athenas occupavit. Praeterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum romanum civitates suas trahentibus, continet.

I. Mithridates, simul tantum aggredi bellum, vimque romanam lacessere coepit, eo prosperitatis cursu est usus, ut proniora ei omnia, quam votis optare ausus esset, viderentur. Phrygiam, et Mysos, et minorem Asiam nemine obsistente percurrens, maximas urbes, opulentos populos, citra sudorem atque sanguinem recipiebat. Lyciam quoque ac Pamphyliam, et cetera ad Ioniam usque, dimissis passim ducibus,

occupavit. Laodiceam Lyco flumini impositam, Q. Oppio proconsule cum equitibus et mercede conductis tenente, praecone tantum ad moenia misso, in deditionem accepit.

II. Laodicenses enim, offerri sibi veniam audientes, si romanum ducem tradidissent, nihil cunctati, dimissis mercenariis, Q. Oppium comprehensum ad Mithridatem adduxerunt; ludibrio addito, ut lictores eum cum fascibus praecederent. Et hunc quidem rex cetera illaesum, vinculorumque immunem, quocumque pergeret, circumducebat, proconsulem romanum a se captum civitatibus gentibusque obiter ostentans. Sed in M' Aquillium, postquam et ille in manus eius incidit, multa asperitate usus est; quod is et legationis asiaticae, et belli contra Ponticos sumendi praecipuus auctor exstitisset.

III. Hunc Mitylenis ex aegritudine decumbentem, Lesbii, maximam a Mithridate inituri gratiam, si vivum traderent, robustissimos iuvenum miserunt, a quibus comprehensus atque vinctus est. Alii quoque Romanorum eadem perfidia correpti; nisi quod unus adolescens hostilem saevitiam voluntaria morte antevertit. Quo magis crimini Manio datum, quod vir triumphalis et senex, vitae desiderio victus, extremae servitutis mala perferret. Rex enim vinculis et verberibus atque omni supplicio excruciatum asino miserum imposuit; secumque ducens in agmine subinde, *Manium se esse*, proclamare coëgit; donec in pergamenam urbem ventum est: ibi, ut ipsi non modo,

§. 1. V. C. 664; A. C. 88. — Appian. Mithrid. — Liv. Epit. — Flor. III, 5. — Plin. V, 29.

§. 2. Liv. Epit. — Appian.

§. 3. Liv. Epit. — Val. Max. IX, 13. — Appian. — Diodor. apud Vales. — Vell. II, 18. — Cic. pro Scaur. et pro leg. Manil. cap. 6. — Plin. XXXIII, 3.

sed etiam universo nomini romano exprobraret avaritiam, aurum liquefactum in os eius infudit.

IV. Inde, praefectis ubique impositis, Mitylenen adiit: mox in Ioniam usque processit, ac Magnesiae, deinde Ephesi, gratanter exceptus est. Ephesii quum aliis rebus omnibus eximia in regem studia declararunt, tum etiam Romanorum, quas in urbe sua collocaverant, statuas everterunt: quo nomine non ita multo post acerbe mulctati sunt. Ex Ionia revertenti Stratonicea portas clausit, non ignobilis Cariae civitas. Igitur post deditionem pecuniam exegit ab oppidanis, praesidiumque imposuit. Dum in his curandis occupatur, forte puellam egregiae formae conspicatus, Monimae nomen erat, Philopoemenis Milesii filiae, aureos ei quindecim millia dono misit, concubitum virginis expetens.

V. Sed illa pudicitiam divitiis anteponente, quum nec expugnare blanditiis animum eius posset, neque vim adhibere vellet, eo postremum adductus est, ut iustas cum ea nuptias contraheret, missoque diademate, *reginam* appellaret. Haec per otium agendi tempus regi romanae urbis discordiae dabant; quibus prohibitus Sulla maturare expeditionem nequiverat. Sed et nummariae rei difficultas non parvum festinanti impedimentum se obiecerat: tantum inopiae uno intestini belli biennio effectum erat!

VI. Neque deerant omnino pecuniae, sed paucos intra sinus condebantur: quos inter Cn. Pompeius Strabo, qui Asculum omni refertum opulentia ceperat, de tantis manubiis in aerarium intulerat nihil: bellator fortissimus, sed avaritia inexplebilis. Igitur

§. 4. Eutrop. — Appian. — Strab. lib. XIV, p. 660. — Plut. in Lucullo, cap. 36.

§. 6. Oros. V, 18. — Plut. in Pomp. cap. 1. — Appian.

loca, quae in circumitu Capitolii sacerdotibus et sacris iam a Numae temporibus erant dicata, subiecta hastae, et publice divendita sunt. Auri inde redacta millia librarum novem: ea sola tantum ad bellum proficiscenti de publico data pecunia est.

VII. Interea Mithridates pluribus exaedificandis navibus operam dabat, quo Rhodios, quae, ceteris deficientibus, aut vi abstractis, sola civitas asiatica, praeter Magnetas Sipyli accolas, in fide romana mansit, ad obsequium cogeret. Cognito deinde, cives romanos, quorum ingens erat per Asiam negotiandi gratia dispersus numerus, passim apud urbes destinatis suis impedimento esse conari; consilium cepit crudelissimae calliditatis, clam misso ad magistratus locorum edicto, *uti ad diem trigesimum, postquam datae eae literae essent, quotquot in suis quique urbibus haberent romani generis homines, cum liberis et uxoribus, atque etiam libertis, qui italici sanguinis essent, occiderent.*

VIII. Caesos autem inhumatos proiici iubebat: bona cum interfectoribus partiebatur. Sed et minae adiectae erant, si quis aliquem ex eo numero aut celare vivum, aut sepelire mortuum ausus esset: contra, servis heros interfecturis libertatem, debitoribus dimidium aeris alieni praemii loco promittebat. Dubites, scelestius haec a rege excogitata, an ab Asiaticis facta sint. Postquam constituta dies affuit, miserrima per omnes Asiae urbes spectacula edebantur.

IX. Notabilis inter haec Trallianorum amentia fuit: qui quos in urbe sua habebant Romanos, ne videlicet hospitali sanguine polluerent manus, Theophilo Pa-

§. 7. Liv. Epit. — Val. Max. IX, 2. — Flor. III, 5. — Cic. pro leg. Manil. 3 et 5.

§. 8. Oros. VI, 2. — Appian. — Vell. II, 18. — Auct. de Vir. ill. in Mithrid. — Dio apud Vales.

phlagoni iugulandos locaverunt, tanquam interesset: atque illud singulari saevitia monstrum, compulsos intra aedem Concordiae contrucidavit; etiam manibus quorumdam abscissis, quibus deorum complexi simulacra fuerant. Neque magna illa Diana contra furorem Ephesiorum tueri supplices suos potuit; neque Pergamenorum Aesculapius, quo minus ad ipsa pulvinaria gladiis aut sagittis interficerentur.

X. Adramytteni nando salutem quaerere visos inter ipsas undas consequuti trucidarunt; infantibus fugientium liberis pelago mersis. Caunii quoque, qui, devicto Antiocho, Rhodiis attributi, deinde ab horum dominatu Romanorum beneficio liberati fuerant, Italos ad sacratam urbis curiam concurrentes ab ipsis aris diripuerunt; raptosque ab ulnis matrum infantes ante ora ipsarum, ipsas deinde, et postremo viros eorum, interfecerunt. Soli omnium, qui Mithridatem reverebantur, Coi, Romanos in Aesculapii templum introductos, vetusto asyli iure tutos praestiterunt.

XI. Hac tam improvisa clade, intra eandem diem diversissimis locis exstincta hominum circiter octoginta millia esse, satis inter auctores constat. Neque silentio praeteriérim atrocem Theophanis Lesbii calumniam, qua viri innocentissimi P. Rutilii famam lacerare est conatus: *Rutilii scilicet hortatu Mithridatem tantae saevitiae consilium cepisse.* Ceterum Theophanes illis quoque temporibus, quibus recens harum rerum erat memoria, se potius turpissime mendacem quam Rutilium improbum ostendit: liberalibus literis perquam illiberaliter usus, qui in historia scribere

§. 9. Acta Apost. cap. 19. — Athen. V, 14. — Appian.

§. 10. Polyb. leg. 99. — Tac. Ann. IV, 14. — Appian. — Memnon. — Val. Max. IX, 2.

§. 11. Plutarch. in Pomp.

de Rutilio falsa crimina non erubuit, non ob aliud, quam quia Rutilius de patre Cn. Pompeii vera scripserat.

XII. Colorem fingenti nonnullum praebuit Rutilii, qui tum Mitylenis agebat, quum Romani occiderentur, incolumitas. Sed ille, comperto, togatos ad necem quaeri, praesens periculum vestitus mutatione vitaverat: quae cautio aliis etiam passim per Asiam saluti fuit. Sed haec atque talia revolventi animo illa subinde cogitatio occursat, eos, qui rerum gestarum monumenta conscribunt, nihil magnopere aliud, quam errorum atque suppliciorum humanorum commentarios, texere.

XIII. Atque utinam huius tantae calamitatis causam, ut investigare non difficile, ita tollere promptum esset! Sed nos bellum cum natura suscepimus, eiusque certum et immutabilem ordinem, cuius auctor statorque Deus est, neque scire curamus, neque respicere; deinde optime consulta male cecidisse questi, nos absolvimus, fatum et nescio quam fortunam incusamus. Atqui nobis hoc iam a primo rerum conditore inditum insertumque fuerat, ut, qui haec omnia regit, neque bonis adversum, neque contumaciter pravis placabilem intelligere possemus. Eundem tanta esse sapientia, tantisque viribus novimus, ut neque cuiusquam astu circumveniri, neque cogi ingratiis queat: omnem igitur prudentiae summam eo recidere, ut, siquidem bene nobis esse velimus, hunc ante omnia faventem propitiumque habere debeamus.

XIV. Haec vera atque indelebilia decreta rationi omnium insevit Deus: at homines, his contemptis, ad quaelibet alia, quae deceptor atque deceptus ani-

§. 12. Cic. pro Balir. c. 10. — Athen. V, 14.

mus suggerit, lubentius exerrant: et quum de cetero absonum atque indignum putent, pueros sapientia non vincere, in rebus longe maximis id modo pueriliter anteponunt, quod in praesentia iucundissimum videatur. Ergo et inter magnorum bellorum initia deprehensi, eo plerumque inclinant, unde praesens aliqua lucri spes affulget; et, dum huius potiantur, fas fidemque, et si quae alia praeferenda omnibus erant, pro nihilo ducunt.

XV. Neque mihi aliquis Saguntum, et praeterea paucos obiecerit, qui pro fide extrema quaeque perferendo perierunt. Longe maior eorum est numerus, quos perdidit perfidia: et tamen, si par omnium eventus fuisset, ingens inter utrosque discrimen communis inveniret sensus, quod alteri perierunt, et laudantur; alteri nec laudantur, et perierunt. Sed bene, quod meliora plerumque exempla felici exitu donavit Deus; ut, quibus haec offeruntur, si sua sponte honestum amare nolint, saltem utilitatis causa turpitudinem vitiorum sequi dediscant.

XVI. Mithridatici etiam belli casibus haec approbata sententia est; quo ceterae civitates Asiae, postquam pontici regis causa multa nefanda fecerunt, ab illo primum miserrime vexatae, deinde a victoribus graviter mulctatae sunt; Rhodios atque Magnetas, et ab hoste tutos virtus, et apud populum romanum fides caros honoratosque praestitit: nam Rhodii, moenibus portubusque communitis, machinas locis opportunis frequentes opposuerunt, a Telmissensibus quibusdam et Lyciis adiuti. Romanorum etiam omnium, qui vitare crudelitatem Asiaticorum potuerunt, interque eos L. Cassii, qui proconsul erat Asiae, receptus fuit.

§. 16. Appian. Mithrid.

XVII. At Mithridates, instituta in Goum navigatione, prompte susceptus ab oppidanis, Alexandri, qui nuper in Aegypto regnaverat, filium abduxit, regioque secum cultu habuit. Sed ex thesauris, quos ibidem avia pueri Cleopatra posuerat, magnas opes, mundumque muliebrem, et alia lapillis aut arte pretiosa, signataeque pecuniae vim minime spernendam in Pontum mittere non est oblitus. Reperit etiam ibidem pretium talentorum octingentorum, in auro, quod Asiatici Iudaei, ut Hierosolymam exportaretur, collegerant; deinde, quia Mithridatem metuebant, apud Coos, tanquam tutissimo loco, deposuerant.

XVIII. Omni continente Asiae, insulisque in potestatem redactis, quum sola Rhodus resisteret, totis viribus in oppugnationem eius urbis rex incubuit. Iam ante plures in hunc usum naves fabricandas curaverat: his perfectis, cum ingenti classe ad insulam est advectus. Rhodii, dirutis, ne qua hostibus adiumento forent, suburbiis, suas quoque naves instruxerunt, ita formata acie, ut aliae recta in hostem ferrentur, aliae a lateribus facerent impetum.

XIX. Sed Mithridates, cum quinqueremi sua circumvectus, praecipiebat suis, ut in altum recedentes producerent cornu, celerique deinde remigio pauciores Rhodiorum naves circumventas includerent. Id, priusquam fieret, suspicata classis Rhodiorum, sensim e proelio se recepit; mox expansis velis refugit in portum. Ponticos celeriter insequentes opposita claustra prohibuerunt ingressu; simul a moenibus ballistarum scorpionumque telis petiti, recesserunt. Ab hoc tempore Mithridates, donec pedestres copiae advenissent,

17. Strab. ap. Ioseph. XIV, 12. — Cic. pro Flacc. cap. 28. — Ioseph. — Liv. Epit. — Appian.

oppugnatione abstinuit; levia tantum certamina ad muros fiebant: quibus plerumque superiores Rhodii, magis magisque confirmabantur animis, paratasque ad audendum, si qua occasio se dedisset, naves habebant.

XX. Forte in onerariam ex regiis, praeter portum vela facientem, Rhodia dicrotos invecta fuerat: ab hoc initio, quum utrinque ad suorum auxilium multae naves adremigassent, in acre certamen contentio evaluit. Diu atque vehementer est pugnatum, quum dissimillimis causis par utrorumque robur esset. Rhodiis ars gubernatorum, ordo navium, peritia remigum aderat; praefectorum quoque dexteritate, et navalium sociorum virtute praestabant. Pontici maritimarum rerum rudes, non minus inter sese, quam ab hostibus turbabantur: ita quidem flagitiose,ut Chia navis quae Mithridati militabat, in praetoriam, qua rex ipse vehebatur, illisa, magno illam impetu concussam tantum non deprimeret.

XXI. Animis tamen aequabant hostem, quod sub oculis Mithridatis pugnabatur, cui fidem suam virtutemque approbare cupiebant. Ad hoc multitudine navium superiores circumdare hostes, et in medium acceptos undique urgere nitebantur. Sed id periculum Rhodii eadem, qua prius, arte vitarunt; trirememque unam cum ipsis viris captam remulco trahentes, multis armamentis atque spoliis onusti in portum redierunt. At postquam, recensitis navibus, abesse quinqueremem videre, ignari ab hostibus captam, quaesitum eam velociores ceteris naves sex de omni numero longarum emittunt: in his Damagoras erat, classis rhodiae praefectus.

§. 20. Diodor. apud Vales. — Appian.
§. 21. Liv. Epit. — Appian.

XXII. Vicissim a rege naves quinque et viginti occurrere iubentur; quas Damagoras quum ad solis occasum usque cedendo elusisset, recedentibus invectus duas depressit; totidem ad importuosa Lyciae litora compulit: et, inter haec nocte consumpta, postridie Rhodum reversus est. Mithridates, quum tanto paucioribus par esse non potuisset, in Chios effudit iram, totique civitati minatus, gubernatorem navis, quae in suam accurrerat, cum proreta supplicio affecit. Sub eosdem dies, quum pedestris exercitus regis onerariis et triremibus adveheretur, repentinus turbo partem earum navium in rhodium litus impegit.

XXIII. Rhodii, impigre evecti in afflictam tempestate sparsamque classem, naves quasdam cum viris quadringentis abripuerunt, alias perforatas merserunt alto, aut iniecto igne exusserunt. Nescio, hac an superiore aliqua navali pugna captus Leonicus fuerit, qui se acerrimum salutis regiae defensorem aliquando ostenderat: hunc igitur ut recuperaret, quotquot habebat Rhodiorum captivos, pro uno corpore reddidit. Deinde obfirmato ad expugnationem animo, simul ad navale aliud proelium, simul ad tentanda moenia cogitationes intendit.

XXIV. Forte proditores quidam clivum ei monstraverant, iuxta Iovis Atabyrii delubrum, qua parte qui primi exstruxerant moenia, quod altitudini situs confiderent, breviore contenti muro fuerant. Sed clivum adscensu non difficilem esse transfugae confirmabant. Igitur noctu copiis in naves impositis, silentio admovere naves iussit, donec in Atabyrio monte fax tolleretur; deinde, quanto possint cum clamore ac impetu, ad locum cuique assignatum decurrere.

§. 23. Val. Max. V, 2. — Appian.

Nam ita partitus erat operas, ut, donec pars exercitus cum scalis ad moenia vim tentat, alii ad portum terrorem facerent.

XXV. Sed id quidem consilium, ut multa alia eiusdem, casus elusit. Excubiae Rhodiorum, quum forte surdum strepitum audivissent, ignem extulerunt: id prope Atabyri factum Mithridatici putantes, signumque suum arbitrati, ex altissimo silentio simul repente omnes horribilem clamorem ediderunt. Rhodii contra, alacriter clamore reddito, quum ad moenia confertim currerent, regios, ne per noctem aliquid auderent, absterruerunt; luce dein orta, ut homines non ad proelium, sed ad furtum noctis egressos, haud magna mole submoverunt.

XXVI. Ad Isidis tamen fanum haud mediocris illatus terror est, ubi sambucam duobus navigiis iunctis impositam Mithridates applicuerat, et ab ingenti machina, plurima simul tela hastasque late spargebat, et arietem inde ad pulsanda moenia admovebat. Iuxta frequens manus cum multis scaphis aderat, scalas ferens, et oppugnationi parata. Resistebant tamen egregie Rhodii, neque laboribus aut periculo fatigabantur, donec Mithridatem maior vis amovit: nam et sambuca prae pondere subsedit, et Isidis apparuit species, copiosum ignem, fulminis in modum, eidem machinae immittens.

XXVII. Postremus hic adversum Rhodios conatus regis fuit. Frustra videbat operam copiasque et tempus perdi ad firmissimam urbem, quae portuum murorumque munimentis, omnique apparatu parem eo tempore non habebat; et a peritissimis rei nauticae

§. 26. Iul. Obseq.
§. 27. Strab. lib. XIV, p. 652. — Appian.

hominibus, atque inter sese legibus optimis egregie coniunctis defendebatur. Ad Patara hinc ductus est exercitus; ubi iterum iniquos expertus est, quos vocabant, deos. Quum enim, quia machinis exaedificandis materia deerat, lucum Latonae dicatum succidere coepisset, minaci somnio territus destitit.

XXVIII. Sunt, qui lucum Furiarum succidi coeptum scribant, sed ingenti risu, cuius auctor non apparebat, deterritos, qui in opere erant: inde quum haruspicis iussu Furiis virginem Mithridates immolaret, e iugulo puellae risum ortum. Igitur, Pelopida lycium bellum administrare iusso, principem amicorum Archelaum cum magnis copiis in Graeciam misit: ipse Pergamum secedens delectibus agendis, parandisque armis, et interim Monimae amoribus operam dabat: simul cognoscebat causas asiaticorum principum, quorum petitus insidiis dicebatur, quive res novare, aut omnino Romanis studere arguebantur.

XXIX. Inter haec, Sulla adhuc in Italia faciente apparatus, variisque impedimentis retento, Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna consulatum inierunt. Cinna, licet ultimis exsecrationibus, nihil contra Sullae rationes, et ordinatam ab eo rempublicam, facturum se adstrinxerat, fidem adeo non praestitit, ut nihil magis haberet cordi, quam quemadmodum Sullam citissime ex Italia submoveret, ne consiliis suis impedimento esset. Deinde ad diversa consilia detrusus, cunctanti, et reliqua prius ex usu suo componere volenti, accusationem struxit; diemque dicendam curavit per M. Verginium tribunum plebis.

XXX. Ea fuerant erantque tempora, ut deesse

§. 28. Iul. Obseq. — Appian. — Plutarch. in Sulla, cap. 21.
§. 29. V. C. 665; A. C. 87. — Plutarch. — Dio apud Vales.

criminandi materia non posset. « Hominem superbum » et ambitiosum dicebant olim praedicare solitum, » sibi summam in omnes et omnia potentiam deberi. » Ab hac cupiditate, non ab aliqua iniuria sua, ex- » stimulatum fuisse, ut nefarium patriae bellum in- » ferret, dominamque gentium, et hostilibus armis » intactam Vrbem, civis, et, si diis placeret, consul » expugnatam captamque cruentus ingrederetur.

XXXI. » Scilicet egregium impio facinori colorem » induci, quod decretam ab senatu provinciam ini- » mici eripuissent: eam iniuriam hominem generosum » pati nequivisse. Sane datum Mario iussu populi » mitridaticum bellum; neque referre, si prius L. » Sullae senatus idem decrevisset. Non minoris aesti- » mandum fuisse Marium toties consulem, quam » fuerit in primo consulatu; neque cum Q. Metello » Numidico Sullam comparari posse; neque minus » modo fuisse iuris populo romano, quam ante annos » viginti fuisset.

XXXII. » Sed tum quoque Numidiam provinciam, » quamquam ab senatu Metello decretam, populum ro- » manum C. Mario dedisse: neque ideo Metellum Vr- » bi bellum indixisse. Sullam vero, ne quidem san- » guine aut exsilio tot illustrium civium satiari po- » tuisse, aut vindicta, licet nimia sane fuerit, placari, » ne ultro rempublicam everteret, statumque immu- » taret civitatis. Scilicet non dolore, nec cupiditate » ultionis, sed spe et desiderio regnandi, impetum » in leges, in mores, in populi romani ius auctorita- » temque fecisse: quorsum enim alias tribunitiam » coërcere potestatem vellet, nisi ut ipsam invaderet » arcem libertatis? Ferme quadringentorum annorum » experimentis esse cognitum, tribunatum plebis » quasi Palladium populi esse, quo sublato, interire » ipsum, aut certe servire, necessum sit. »

XXXIII. Ex diverso, non amici modo Sullae, sed qui omnino quietem ac pacem amabant, tribunatum, omnium in Vrbe seditionum unicam originem, recte atque ordine iustos intra fines cohibitum asseverabant. « Neque Sullam aut sine causa, aut ultra modum, aut postremo solum fecisse, quae fecerit. » Hominem sociali bello de republica optime meritum, consulem populi romani, vigentem aetate et » armorum gloria, nihil fecisse novum aut mirum, » si eripi datam ab senatu provinciam aegre sit passus: sed neque e republica fuisse, ut ad tantum » bellum imperator exacti iam aevi, exhaustarum virium, et cui modo difficilis in Italia militia fuisset, » trans mare mitteretur.

XXXIV. » Sed nec ibi substitisse adversariorum insolentiam, verum etiam ad sanguinem ac caedes » erupisse. Filium consulis, eundemque consulis alterius generum, occisum; patrem eius fuga, socerum » dissimulatione et temporibus obsequendo, vix retinuisse vitam. Sullae vero sicuti dolorem non iniustum, ita modestiam in victoria singularem fuisse. » De sententia senatus et optimi cuiusque constitutam rempublicam, liberrima magistratuum comitia » fuisse.

XXXV. » Atque haec omnia socio et adiutore Q. » Pompeio gesta, ut duorum consulum voluntate ac » consensu fierent: neque aliud oppressos tyrannide factionum Patres optavisse. Quid vero stultius, » siquidem violentia arguatur Sullae, quam irritare » impetum, quo violata omnia modo ac eversa queraris. Scilicet. L. Cinnam novum consulem, et » Verginium hac balbutie tribunum, laturos tempe-

§. 35. Cic. in Bruto, cap. 48.

» statem, cui summa gloria belli, summaque facun-
» dia viri, C. Marius, P. Sulpicius succubuissent!

XXXVI. » Et iis cum incipientibus adhuc Sullae » opibus negotium fuisse; nunc pugnandum fore cum » confirmatis. Eosdem illos milites, qui nullo dum » exemplo portas Vrbis hostiliter essent ausi reclu- » dere, nunc feliciter tentatam vim, quocumque iu- » beret imperator, incunctanter adhibituros. Prae- » terea quod neque fieri oporteat, neque possit, ut » Sulla legibus reus peragatur, id hoc tempore ne- » que optandum postulandumve fuisse. Vniversam » Asiam erumpentes ab Euxino Ponto Barbaros velut » diluvio inundasse; trucidata tot civium romano- » rum foedo exemplo esse millia; regem nomini ro- » mano inimicissimum instare, urgere.

XXXVII. » Ab eodem fidelissimos socios, unicam » hostilium successuum moram, Rhodios oppugnari. » His temporibus detineri paratum ad haec corrigen- » da imperatorem, eorum potius esse, qui perditam, » quam qui salvam rempublicam cupiant. » Sane etiam iis, qui abessent reipublicae causa, negotium creari lex Memmia vetabat. Igitur eius beneficio L. Sulla, tribuno et iudicibus valere iussis, in Asiam est profectus. Iisdem diebus, quibus sullana classis ab Italia solvit, multa Mithridati terribilia ostenta obiecta esse memorant: et inter alia Victoriam, adulatione Pergamenorum tali artificio fabricatam, ut quasi de caelo descendens, coronam Mithridati imponeret, quum ferme caput eius attigisset, subito et occulto machinae vitio haesisse; dimissamque e manibus eius coronam de theatro ita procidisse humi, ut confrin-

§. 37. Plut. in Sulla, c. 30. — Val. Max. III, 7.

geretur, non sine ingenti horrore populi, ut regis ipsius consternatione.

XXXVIII. Inter haec profectus in Graeciam cum magna classe Archelaus, Cycladas in potestatem regis redegit, aliasque item insulas ad Maleam usque; Eretria quoque et Chalcide, totaque simul Euboea potitus. Eo tempore Delus a Metrophane praefecto regio direpta est; quum sine muris et praesidio, sacrorum veneratione ad id tempus defendi soleret. In eo tumultu convulsum a Barbaro quodam Apollinis Delii simulacrum, et in mare per contumeliam missum, ferentibus undis ad Laconiae oppidum Boeas appulisse autumant, ubi deinde fanum Apollinis *Epidelii* cognomento Boeatae dedicarunt.

XXXIX. Alia quoque diversis insulis castella a regiis expugnata sunt; occisis ubique circiter viginti hominum millibus, maximam partem Italicis. Ea loca Atheniensibus Archelaus attribuit, a quibus defecisse dicebantur. Athenas enim regiis partibus Aristion quidam adiunxerat; adeo nullis vel ad cogendum, vel ad suadendum praesidiis instructus, ut nihil relinquatur haec legentibus, quam graecam levitatem admirari.

XL. Eum Aristionem ex Aristotelis, vel, ut alii malunt, ex Epicuri schola sophistam, Athenienses ad Mithridatem legatum miserant: et rex benigne acceptum, quoniam magni aestimabat Athenienses habere socios, in amicorum cohortem receperat; eiusque opera in legationibus ad graecas urbes utebatur. Atque ille saepe domum missitando literas, gratiam suam, regisque magnitudinem extollebat:

§. 38. Appian. — Flor. III, 5. — Plut. — Memnon. — Pausan. lib. III.
§. 39. Appian.
§. 40. Posidon. apud Athen. V, 13. — Pausan. lib. I.

huius amicitiam si amplecterentur, et mulctas a Romanis dictas facturos lucri; et, restituto populi imperio, maxima publice privatimque a rege munera impetraturos esse.

XLI. Ita levissimae parti populi facile persuasum est: et quum appareret quid esset futurum, optimates, qui romanarum partium erant, mature excesserunt: cum quibus et princeps Academiae Philo Romam profectus est. Interim Aristio cum sacra, quae in Delo fuerat, pecunia, et duorum millium militum praesidio, quod Archelaus adiunxerat, Athenas rediens, tempestate abreptus apud Carystios appulit. Hoc ubi populo atheniensi compertum, longae naves ad deducendum eum mittuntur, cum sella argenteis pedibus fulta.

XLII. Advenientem effusa civitas excepit, plerique caeca in Mithridatem benevolentia, quidam ut spectarent inopinatum fortunae ludum, quod obscurus, ancillae filius, adscriptitius Athenarum civis, maiore fastu, quam romanorum magistratuum spectatus quisquam fuerat, adventabat. Occurrerant inter ceteros et Bacchici artifices, Liberique iunioris (ita Mithridates vocari coeperat) nuntium, ad communem focum, epulasque et sacrificia invitabant: nam propter felicem eius reditum sacra faciebant, et, praecone publice proclamante, libabant.

XLIII. Ille in domum splendidissime instructam degressus, postridie cum insigni vestitu, ut annulo, cui Mithridatis insculpta effigies erat, cum magna antecedentium prosequentiumque turba, in publicum processit. Iam arctatae plateae erant exitum eius prae-

§. 41. Pausan. — Cic. in Bruto, cap. 89. — Appian. — Posidon.
§. 42. V. C. 665; A. C. 87. — Plut. Sympos. l. 1, quaest. 6. — Posidon.

stolantium turba, maximusque peregrinorum oppidanorumque numerus spontanea concione Ceramicum impleverat: circa ipsum praecipue premebat inter se populus, satellitum vicem comitantibus hastatis, qui ut populo placerent, hoc munus rapuerant: alii pro magno ducebant, si vel vestimenta hominis possent contingere.

XLIV. Ante porticum Attali exstructum tribunal erat, unde concionari proconsules romani consueverant. Hoc conscenso, Aristion, circumspectans in orbem, deinde sublatis in caelum oculis, « Res ipsa » me cogit, Athenienses, patriaeque caritas, inquit, » ut, quae mihi comperta sunt, non reticeam; vi» cissim eorum, quae dicenda sunt, gravitas, et » incredibilis rerum conversio vocem intercludit ». Adhortantibus deinde cunctis, ut proloqueretur: « Ergo igitur dicenda sunt, inquit, qualia ne per » somnium quidem exspectare quisquam potuisset.

XLV. » Rex Mithridates Bithyniam obtinet, atque » Cappadociam, Asiam praeterea omnem ad Pamphy» lios usque et Cilicas. Reges Armeniorum Persarum» que in satellitio habet, Moeoticosque regulos, et » qui Ponti universum illum ambitum per triginta » stadiorum millia possident. Romani vero duces, Q. » Oppius Pamphyliae proconsul in vinculis sequitur, » Manius Aquillius consulatu functus, et siculo trium» pho insignis, Bastarnam quendam quinque cubi» torum hominem, catena eadem vinctus, sed equitem » pedes, sequitur.

XLVI. » Cetera togatorum turba vel ad ipsa nu» minum simulacra effudit spiritum, vel, abiecto » patrio cultu, palliorum beneficio servat. Civitates » autem omnes augustioribus, quam hominem fas » est, honoribus exceptum, deum fatentur et nun-

» cupant : oracula quoque passim hunc designatum » a diis dominum et rectorem orbis canunt. Sed et » adsunt ab ipsa Italia legati; adsunt et ab ipsa Car» thagine; et, ad evertendas Romae opes, amicitiam » regis et societatem expetunt. »

XLVII. Haec ubi dixisset, silentio interposito, quum capita inter se conferre homines, et de rebus tam inopinatis disserere videret, perfricuit frontem, et, resumpto sermone, « Quid igitur vobis consulam? » inquit. Quid enim aliud? quam ut rempublicam » sine certo imperio diutius esse ne sinatis. Senatus » romanus urbis nostrae ad se revocavit arbitrium; » vetuitque magistratus officio fungi, priusquam ipse, » quid fieri vellet, constituisset. Ergone clausas ad» spiciemus deorum aedes, squalentia gymnasia, » theatri hanc solitudinem, et hoc silentium fori? » sacram Iacchi vocem non audiemus amplius? Quid » autem deorum responsis consecrata Pnyx? quid » vetustissimis religionibus venerabile Castorum tem» plum? ipsae denique philosophorum scholae? per» petuane oblivione damnabuntur, et velut in capta » dirutaque urbe conticescent? »

XLVIII. His atque talibus animatum vulgus, et inter se tumultuarie colloquutum, in theatrum se proripit, et, quod bene vertat, imperium atque praeturam Aristioni decernunt. Ille quum in orchestram adscendisset, gratiis populo actis, postremo haec adiecit: « Quandoquidem ergo reipublicae summa ad » vos rediit, vestris autem sententiis ego lectus sum » princeps, aequum est, ut non minus ego possim, » quam universi potestis, atque polletis »; statimque

§. 48. Pausan. lib. I. — Posidon. apud Athen. V, 13. — Appian. Mithrid.

iuris usurpandi causa, nomina quorumdam, quos collegas esset habiturus, edidit.

XLIX. Neque multos post dies, praesidio militum Archelai fretus, aperte arripuit tyrannidem, grassarique in optimum quemque aut locupletissimum mira ferocia et crudelitate coepit. Vnde quum ex urbe multi profugerent, custodias in portis posuit: at illi noctu e muris demittebantur. Igitur emissis, qui fugientes persequerentur, equitibus, multi ab his occisi sunt, alii in vinculis retracti. Saepe inter haec prodibat in concionem cum armato satellitio, multosque studere Romanis insimulans, resque novas moliri, ac clam ad profugos missitare, complures hoc crimine sustulit: aliis ademit bona, tantumque his rapinis congessit nummorum, ut etiam puteos aliquot compleret pecunia; nec enim civium tantum, sed etiam peregrinorum facultates diripuit: sed nec a Delii Apollinis pecunia sacrilegas abstinuit manus.

L. Quoties alicui dixisset perduellionis diem, inter iudices ipse quoque suffragium ferebat: sic, qui semel factus esset reus, elabebatur nemo; eratque tantumdem, postulatum aliquem hoc iudicio, quam convictum atque condemnatum esse: unde ceteri exterriti, simul deferri nomen suum intellexerant, in exsilium proficiscebantur. Sed Aristion, fuga illorum minime contentus, sanguinemque sitiens, ter denis appositis militibus, ne quis egredi se invito ingredive posset, portas custodiebat; et quotquot ab insidiatoribus passim per agros dispositis excipi potuerant, eos indicta causa excruciatos supplicio capitis afficiebat: sed et inter ipsa tormenta multi emoriebantur.

LI. Quum sic quoque praesentium malorum sensu, minas impendentium vincente, multi profugerent, edixit per praeconem, *ut sub occasum diei domi suae*

quisque esset; nec inde postea, vel cum laterna aut funali egrederetur. Ceterum Athenis hunc in modum ad mithridaticas partes adductis, Archelaus, tanquam arce belli usus, alias quoque Graeciae civitates a Romanis abalienavit. Inter hos Achaei fuerunt, et Lacedaemonii, cum universa Boeotia, nisi quod una Thespiensium urbs obsidionem pati maluerat; nam Thebani, sive propter amicitiam Atheniensium, sive levitate quadam animorum, ultro partibus accesserunt.

LII. Inter haec Metrophanes, qui Delum spoliaverat, cum regia classe vagatus, agros circa Demetriadem, itemque Magnetas, et si qui alii dominationem regis abnuebant, populabatur. Sed hunc Bruttius Sura, C. Sentii Macedoniam obtinentis legatus, cum paucis suis navibus aggressus, navem unam cum hemiolia depressit; et omnes, qui his vehebantur, inspectante Metrophane, concidit: quem contentis velis fugientem negotiatores, qui crudelitatem regiorum Deli effugerant, ex insidiis adorti, nova clade affecerunt. Bruttius ad Sciathum insulam appulsis navibus, ubi praedarum receptaculum Barbaris erat. oppidum expugnavit, servos in crucem egit, liberorum amputavit manus.

LIII. Inde profectus in Boeotiam, quum mille praeterea hominum equites peditesque ex Macedonia ad eum pervenissent, ruenti torrentis instar Archelao, parvis copiis, sed excellenti animo prudentiaque fretus se opposuit. Apud Chaeroneam cum Archelao et Aristione triduo continuo est dimicatum: et contra horum vim atque potentiam Bruttii virtus invicta

§. 51. Plutarch. in Sulla, cap. 21. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Pausan. lib. III et IX.

stetit. Quum aequo marte certatum esset, Archelaus, eo ipso se inferiorem iudicans, quod superior esse non potuisset, omissa Boeotia ad mare cessit; donec Lacedaemoniorum Achaeorumque auxiliis auctum, Romanus amplius lacessere non ausus, Piraeei munitionibus se continuit, ad id usque tempus, quo praemissus a Sulla L. Lucullus quaestor, abstinere Bruttium aliena provincia iussit. Tum enim vir laude dignissimus, quamvis omnia supra votum processerant, et integritate eius allecta Graecia romanam amicitiam respiciebat, ne quid praeter leges faceret, in Macedoniam reversus est. Archelaus, discessu Bruttii cognito, Piraeeum admota classe statim recepit.

§. 53. V. C. 665; A. C. 87. — Plutarch. — Appian.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER XLIV

IN LOCVM LIBRI LXXIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI SEPTVAGESIMI NONI.

L. Cornelius Cinna, quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus Vrbe a Cn. Octavio collega, cum sex tribunis plebis; imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, et bellum Vrbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exsulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnae, ignorantes concurrerunt; et, quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse supra rogum se transfodit, et eodem igni consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuissent, Cn. Pompeii fraude, qui, utramque partem fovendo, vires Cinnae dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, et consulis segnitie confirmati Cinna et Marius quatuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, Vrbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit, et crudeliter diripuit.

I. L. Sulla ex Italia profecto, L. Cornelius Cinna consul, homo foedus et seditiosus, occasionem novandi res adesse ratus, corruptus insuper, ut suspi-

cio fuit, septuagies sestertio, perniciosas ferre leges coepit; ab iisdem illis orsus, quas nuper, auctore Mario, P. Sulpicius in tribunatu promulgaverat; *ut novi cives in omnibus tribubus suffragia ferrent*: ad quam legem sciscendam ex universa Italia civium novorum multitudo ingens concucurrit. E diverso veteres, et quicumque quieta republica gaudebant, refragabantur: apparebat enim rem ad revocandos exsules spectare, renovandamque malorum istorum acerbitatem, unde paulo ante vix eluctata civitas fuerat.

II. Idcirco postquam Cinnani cum sicis veste tectis in forum convolaverant, antiquas in tribus recipi postulantes, melior pars civitatis ad consulis Octavii domum, ne ipsa quidem inermis, confluxit. Is, quorsum evasura res esset, animo circumspectans, ubi maiorem tribunorum partem intercedere legi audivit, sed eosdem a novis civibus stricto ferro de Rostris deturbari; ad auxilium ferendum per Sacram viam cum magno civium agmine decucurrit in forum, disiectisque adversariis, Cinnam reverentia paris potestatis, et solita ingenii lenitate declinans, in aedem Castorum deflexit.

III. At comites eius, non exspectato consulis iussu, impetum in novos cives fecerunt; caesisque non multo minus decem millibus, reliquos ad ipsas usque portas Vrbis insequuti sunt. Cinna quum, praeter exspectationem suam, fusos fugatosque a paucioribus multos videret, per Vrbem discurrebat, servitia ad pileum vocans. Sed, accedente neminc, pulsus ab optimatibus in Campaniam contendit, omnes, quas

§. 1. V. C. 665; A. C. 87. — Liv. Epit. — Appian. Civil. lib. I. — Vell. II. 20. — Diodor. — Flor. III, 21. — Auct. de Vir. ill. in Cinna.

§. 3. Vell. II, 22. — Appian. — Liv. Epit. — Plut. in Sertor. cap. 6. — Agell. XIV, 8. — Val. Max. II, 2.

in itinere adierat, urbes cohortatus, *ut ius civitatis nuper acceptum totis animis tuerentur, pecuniasque conferrent.* Hoc apud Tiburtes et Praenestinos, et alios, qui ad Nolam usque colunt, egit.

IV. Neque senatorii ordinis viri adiuvandis Cinnae coeptis deerant, C. Milonius ante alios, Caius Marius, magno illi Mario cognominis, et ob tribunatus repulsam infensus Sullae Q. Sertorius. Nam post Atiniam legem, senatores tribunatum plebis petebant; quum antiquitus contra fuisset, quia tum tribunis plebis intrare curiam non licebat, sed, subselliis ante valvas positis, consulta senatus examinabant. Igitur Sertorius, Sulla consule, tribunatum petens, illo adversante cupitis exciderat; neque enim conducere suis rebus Sulla arbitrabatur, ut, quam deprimere potestatem cupiebat, eam viro acri atque diserto committi pateretur.

V. Quippe Sertorius ita versatus in foro fuerat, ut adhuc adolescentulus nonnullam in Vrbe potentiam causis agendis comparatam obtineret; et postea senator, si claros oratores paucos excipias, ea existimatione ageret, ut non alius eius ordinis solutius acutiusque dicere putaretur. Ceterum quum ex Vrbe Cinna profugisset, senatus ei, quod rempublicam consul deseruisset, et ad libertatem vocasset servitia, magistratum abrogavit; in locum eius L. Cornelio Merula, qui flamen Dialis erat, suffecto. His Cinna compertis, quum Capuam venisset, ubi Ap. Claudii exercitus erat, conciliatis sibi tribunis, et quotquot forte ab Vrbe senatores aderant, consulari habitu in publicum progressus, mox profusis abunde lacrymis, discedere cum fascibus lictores iussit.

§. 5. Plutarch. in Sertor. cap. 3. — Cic. in Bruto, cap. 48. — Liv. Epit. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 69.

VI. « Et hos quidem, inquit, vestro hactenus beneficio habui, cives, populi suffragiis creatus consul: sed inconsulta plebe, honorem mihi senatus abstulit; acerba omnino ignominia, sed in qua plus vestram irascor vicem, quam meam doleo: nam mihi quidem unius anni magistratus, vobis in omne tempus ius vestrum, et, si animadvertitis, libertas periit. Quid enim postea demereri plebem studeant candidati? aut quorsum vos comitiorum potentes, vestraque in manu consulatus atque imperia esse creditis, si tam infirma atque instabilia beneficia vestra sunt, et quae bene de vobis meritis dedistis, ea per male meritos tam facile auferuntur? »

VII. Simul multa de republica, multa de suis iniuriis questus, veste lacerata, de tribunali desiliit, et, in mediam concionem misso corpore, diu iacuit humi; donec permoti misericordia, qui aderant, erexerunt hominem, et in suggesto reposuerunt, redditisque lictoribus, bono animo esse iusserunt: se, ubicumque opus esset, auspicia eius sequuturos. Hac inclinatione vulgi usa pars tribunorum antea corrupta, conscendit tribunal, sacramentoque dicto, suos quisque in verba L. Cinnae consulis adegit.

VIII. Quibus rebus perfectis, circum urbes sociorum discurrit, qui nuper erant in civitatem lege Iulia recepti, quocumque advenisset, tali ferme oratione usus: « Consulem populi romani, an vero exsulem ad vos venisse putetis, interest, cives. Illum mihi honorem libera civium suffragia dederunt; hanc fortunam captus adversariorum potentia senatus imposuit: cum utra parte vos sentiatis, tametsi dubitare non debeam, malo tamen ex vobis coram

§. 7. Vell. II, 20. — Appian.

» cognoscere. Mihi sane curae cordique fuit, ut, quae » vobis concessa dataque dicitur civitas, eius iure » commodisque vere frueremini: neque veteribus » civibus meis fieri iniuriam rebar, si per me effectum » esset, ut vobiscum, hoc est, cum amicis cognatis- » que suis, stabili pace atque concordia coalescerent.

IX. » Sed videte, quanta sit hominum iniquitas, » et quanta invidia: nullam potius civitatem suam, » quam vobiscum esse communem, volunt. Idem » ille senatus, cuius nunc nomen scelestissimis con- » siliis praescribitur, paulo ante senserat, non alia » ratione retineri imperium, pacari Italiam, servari » Vrbem posse, quam si fidelissimi sociorum, data » civitate, in eandem causam pertraherentur. At- » qui hoc consilium, quum non prudens modo et » humanum, sed etiam felix fuisset, eoque pacto » sociale bellum ad tenues redactum reliquias esset: » exstitere tamen, qui per summam improbitatem » turbare composita mallent, quam turbis desidera- » tum diu finem imponere.

X. » Igitur qui paulo ante quibusdam italicis gen- » tibus male resistebant, quamquam, adiuti a ceteris, » non quidem penitus quietam domi rempublicam, » sed tamen tolerabiliter agitatam haberent, iidem, » nondum plane exstincto veteri bello, novum et civile » parant; super priores hostes, partem antiquorum » civium, et omnes eos populos, quorum auxilio » prius usi sunt, adversarios habituri. Nam profecto » aut graviter fallor, aut ii non estis, qui deludi vos » feratis, sub tam iniquis et impudentibus dominis, » pristinam servitutem novo nomine toleraturi.

XI. » Etiam mancipia, quae aere nostro paravimus, » quum emittuntur manu, in quam conditionem ve- » nerint, intelligunt; neque minui sibi datam liber-

» tatem patiuntur; et de iniuria patronorum que-
» rentibus ius redditur: homines ab ultima origine
» liberi, quondam aemuli, mox socii et auxiliatores
» urbis romanae, verba sibi dari patienter scilicet
» ferent! immo vero ius suum, si modeste agendo
» nequiverint obtinere, iisdem illis armis, quibus
» meruere, vindicabunt. Omnium enim, quibus nu-
» per decreta est civitas, eadem nunc causa est, etiam-
» si fortasse dispari via hanc ad causam pervenerint:
» aliis enim, quia pro nobis pugnarunt, aliis, quia
» contra nos pugnarunt minus atrociter et diu, ci-
» vitatem dari placuit; obventuram neutris, nisi al-
» teri amare virtutem suam populum romanum, al-
» teri timere, utrique aestimare docuissent.

XII. » Atque utinam iisdem animis, quibus pro-
» mittendam sibi civitatem senatus censuit, praestare
» voluisset! nihil nunc his esset contentionibus
» opus: et in alta pace ac florente republica, veteres
» simul novique cives mutuae benevolentiae concor-
» diaeque fructus laetissimos caperent. Sed sive
» deorum haec ira est, nullam diuturnam felicita-
» tem humanis rebus relinquentium; sive hominum
» tanta importunitas, ut concessam a diis quietem
» possit evertere: omnia nunc in contrarium versa
» sunt, et ultimae propemodum desperationis indi-
» cio, ipsa in morbum remedia verterunt.

XIII. » Proh deum hominumque fidem! ideo ni-
» mirum datam sociis civitatem esse, ut cum iisdem
» deinceps civili bello collideremur! at vero aut nun-
» quam datam iis civitatem oportuit, aut bona datam
» fide. O distorta hominum ingenia! o corruptas
» mentes! amicissimos modo populos subito tumultu
» dissiluisse; repletam armis Italiam, ferro atque
» igne vastatam; extrema et fecisse socios, et passos

» esse, quisquam sanae mentis crediderit pro nomine » tantum, non pro iure civitatis? An vero existimare » potuerunt, vos, qui in media republica romana » nati plerique et educati estis, decipi tam turpiter » posse, ut appellatione civium romanorum contenti, » quo iure, quaque conditione romani cives agerent, » non requireretis?

XIV. » Nimirum improba cupiditas dominandi, » et suum ad lucrum trahendi rempublicam, ita ex- » caecavit animos, ut homines cetera non stupidissi- » mi, tantam hanc tamque singularem amentiam vi- » dere atque deprehendere nequeant. Igitur festivo » sane consilio, quum aliquanto pluribus darent ci- » vitatem, quam essent ipsi, a quibus dabatur, quinque » et triginta tribus veteri populo relictae sunt; maiori » longe numero hominum octo videlicet attributae. » At vero quis nescit, ita comparatum esse Romae, » ut maxima quaeque negotia tributis comitiis pera- » gantur?

XV. » His magistratus creantur, qui civibus omni- » bus praesint; his sciscuntur leges ipsis quoque ma- » gistratibus imperaturae; nec aliud, nisi per has, » ad pleraque sacerdotiorum iter est: postremo qui- » bus de criminibus ad populi iudicium itur, suffra- » giis tribuum decidenda res est. Vos autem, hoc » est, universa haec Italorum multitudo, paucas et » extremas in tribus coniecti, tota vita vestra, ne » semel quidem ad suffragia vocabimini. Quorum » igitur hominum in his causis, quibus tota ferme » respublica continetur, nullae aut exiguae partes » sunt, eos vocabulo civium appellari quid refert, » si ab omnibus negotiis publicis, haud secus atque » peregrini, abarcentur?

XVI. » Haec ludibria vos pati non posse quis mi-

» retur, quum ex veteribus Romanis, quotquot aequi » iustique amantes, et pacis tranquillitatisque stu- » diosi fuerunt, ferre nequiverint? Nec enim ego » solus huius causae sum amplexus aequitatem: mul- » tis et mecum, et ante me idem iudicium studium- » que fuit. Sed ista repetentem animum acerbus dolor » occupat; nec enim C. Marii, P. Sulpicii miserabi- » lem casum queam sine lacrymis ac luctu recordari: » quorum hic a nefariis latronibus crudeliter inter- » fectus est; illum post tot consulatus, summa gloria » gestos, in gravi et sollicito exsilio sterilium insula- » rum tristes latebrae tegunt.

XVII. » Et quis postea patronorum vestrorum in- » columitatem speret, ubi P. Sulpicium summa no- » bilitas, et ingenium, et tribuuitia potestas; C. Ma- » rium multiplicati honores, amplissimae res gestae, » triumphatus Iugurtha, Vrbs et Italia haud dubie » conservata non defenderunt? Est tamen quorum- » dam animis haec innata generositas, ut officium » anteponant securitati; et vivere cum dedecore, » quam perire per virtutem, acerbius putent. An » inter hos ego locum ac nomen merear, ii viderint, » quorum causam tam invisam domi, summorumque » hominum morte aut exsilio terribilem, nequaquam » timide aut cunctanter suscepimus.

XVIII. » Sed neque armis adversariorum petiti, » nisi tentata ultima spe, reliquimus Vrbem; et po- » stea minime despondimus animum, in negotio semel » probato susceptoque, vel ad extremum spiritum » perseveraturi. Et dederunt dii, ut praemium huic » esset constantiae, coeptumque probatum numini- » bus, secunda statim fortuna sequeretur: nam qui » apud Capuam erat fortissimus exercitus, tribunis » praefectisque et optimo quoque manipularium ad

» bonam causam ultro accedentibus, sacramento » mihi rogatus est; et Praenestini, Tiburtes, ceteri » plerique populi, qui inter Capuam et Vrbem in» teriecti sunt, omnia polliciti, haud aspernandam » pecuniae summam contulerunt.

XIX. » Aliis etiam passim inclinantibus ad commu» nem causam, eas propediem copias habebo, adver» sus quas inimici nequeant consistere: nam ut im» petu magis, quam consilio, ferri improbitas solet, » omnia in eo esse rati, si res urbanas per vim ad » sua commoda componerent, adversus ea, quae » possent aliunde accidere, nihil providerunt. Caput » factionis, homo insigni audacia L. Sulla, quasi » nihil referret, esse in civitate, qui armatum et fu» rentem legibus agere reum sustineret, cum quin» que legionibus, quod firmamentum partium istarum » fuit, in longinquam militiam profectus est.

XX. » Cn. Pompeius, qui alterum exercitum obti» net, nec amicus esse Patribus, nec sperare amicos » potest, occiso consule, qui missus ab senatu ad ac» cipiendas copias eius venerat. In ipsa urbe multa » sunt hominum millia nostras sequentium partes. » In Italia Samnites et Lucani, quamquam accisis » opibus, bellum sustinent; ut quantum decessit vi» ribus, tantum accessisse animis videatur: quae » postquam omnia recogitaveritis cum animo vestro, » non ad bellum magis invitari vos, quam ad victo» riam, reperietis. » Non erat difficile concitare propensos ad arma, nec aliud magnopere ab rebellandum, praeterquam ducem, requirentes.

XXI. Qui latini nominis erant, nihil se ornatiores auctioresque fremebant hac nova lege civitatis. « Ho» nestius maiores suos in una tamen veterum tribuum » suffragia tulisse, quamcumque sors quoque tempore

» dedisset: iam separari tribus antiquas, tanquam » consortio Latinorum polluerentur: novas et plane » supernumerarias fieri, quibus adscripti haberentur » ludibrio, nominis romani participes, iuris exsor- » tes: certe sapienter olim a Servio rege constitutas » centurias, ut egens et infima faex populi speciem » haberet aequi iuris, vis omnis penes honestiores » esset: verum in praesentia nec causam huic astu- » tiae, nec locum esse; multas habere Latium fami- » lias, Romanis nec genere, nec censu impares: ne- » que sibi posse fucum tantum fieri, ut nomen pro » re, et umbram pro corpore accipiant.

XXII. » Igitur aut vere futuros cives Romae, aut » si hoc potiri non detur, vanum vocabulum abie- » cturos: aliud maiores suos olim, seque ipsos modo » meruisse, et quotidie mereri, quam ut pro con- » tinuis laboribus ac periculis suis, ludibrio haberi » ab Romanis debeant, nullam habituris civitatem, » si Latio conspirandi cum cetera Italia voluntas ve- » nisset. » Haec Latinis, et si qui alii pro Romanis adversus socios steterant, dicebantur. At apud alios populos, qui, positis armis, recepti in civitatem fuerant, plus adhuc irarum erat. Acceptis nuper cladibus nondum ad cicatricem pervenerat vulnus, et novae iniuriae sensu violentius recrudescebat.

XXIII. Praecipue quorum postremo tumultu interfecti fratres liberive ab Octavianis fuerant, vindictae cupiditate flagrabant. Sed et exsules, quorum plerosque non aliam ob causam Vrbe pulsos credebant, quam quod favere illis putarentur, quamprimum reduci, valde existimabant ad rationes suas

§. 23. V. C. 665; A. C. 87. — Plut. in Mar. cap. 69. — Appian. Civ. Lib. I. — Vell. II, 20 et 21. — Liv. Epit.

pertinere. Quum hic omnium sensus esset, haud difficulter obtinere Cinna potuit, ut dicta sua faventes exciperent; brevique tempore formidabilem civitati potentiam comparavit: nam neque Itali segniter pecuniam virosque praebebant, et affluebant ab Vrbe quotidie, quibus praesens respublica displicebat.

XXIV. Idcirco ex delectibus novorum civium triginta legionibus effectis, ut auctoritatem atque gratiam viribus adderet, C. Marium, ceterosque exsules, ad communionem consiliorum et spei evocavit. Interea Cn. Octavius, L. Merula consules adversus provisam tempestatem fossis moenibusque reparandis muniebant Vrbem; machinas locis idoneis disponebant; et, quia non abundabant copiis, Metelloque procul agente, longa spes auxiliorum erat, circum urbes imperio parentes, et in Cisalpinam Galliam missitando, exercitum contrahebant.

XXV. Ad Cn. quoque Pompeium proconsulem legati iverant, qui ad Adriaticum mare, ubi reliquiae adhuc Italicorum, M. Lamponio, Ti. Cleptio ducibus, agebant, exercitui romano praeerat. Sed ille, quia frustratus spe continuandi consulatus fuerat, nihil ad rempublicam, sed ad suam utilitatem omnia consilia referens, ita se dubium, et inter utrosque ancipitem gessit, ut cinnanae factioni, quam ab initio facillime evertere potuisset, vires daret, nec nisi profligatae iam optimatium causae succurreret.

XXVI. Adunato igitur exercitu, quum ante portam Collinam castra posuisset; eodem et Cinna cum Sertorio supervenit, neque multo abinde intervallo castra metatus est. Pugna deinde inter Sertorium et Pompeium commissa, quum ad sexcentos cecidissent, in-

§. 24 Sallust. — Diodor. Eclog. lib. XXXVII. — Liv. Epit.

terventu noctis dirempta est. Eo tempore accidit res saeva et horribilis, ut pompeianus miles fratrem ex adversa acie ignorans ignorantem interficeret. Eum deinde, quum mortui corpus spoliando fratrem agnovisset, ingenti lamentatione edita, rogum exstruxisse memorant; et, conscenso rogo, quum eodem se gladio transfixisset, quo fratrem occiderat, commune cum illo bustum habuisse. Miserabile hoc facinus et erat, et videbatur; sed tot hominum utrinque millia, quum ista detestarentur, haud leviora committebant.

XXVII. In hoc articulo rerum C. Marius, ceterique ex Africa ad Telamonem Etruriae portum appulerunt. Erant cum his equites mauri, et quidam Italorum, quos in Africam aestus bellorum, aut aliae causae expulerant, in universum haud amplius mille. Sed ad nomen Marii concurrentibus multis, quum et ergastula armaret, et ex liberis hominibus agricolarum pastorumque robustissimos centuriaret, brevi ad sex hominum millia coacta sunt: quibus in naves quadraginta impositis, quum Cn. Octavium virum optimum esse nosset, Cinnae se statuit adiungere; praemissis, qui venire Marium, consulique dicto audientem fore, nuntiarent.

XXVIII. Ea de re quum ad consilium Cinna retulisset, ceteri praeter Sertorium omnes cupide recipiendum censebant; « summam in viro virtutem cum » pari peritia rei militaris, propemodum certam spon- » dere victoriam, quibus accessisset. In Vrbe, in Ita- » lia, in provinciis ubique notum C. Marii nomen, » ubique amplum atque honoratum esse: neminem » ferme militem veteranum ullis in castris romanis

§. 26. Oros. V, 19. — Liv. Epit. — Vell. — Appian.
§. 27. Oros. — Liv. Epit. — Plutarch. in Mar. cap. 69, et Sertor. cap. 6. — Appian. — Flor. III, 2. — Sisenna apud Tac. Hist. III, 51.

» inveniri, qui sub hoc imperatore non meruerit;
» neque ignotum, quantam vim apud militares animos memoria ducum habeat, quorum auspicio vicerint, quorum beneficio dona, honores, divitias, famam sint consequuti.

XXIX. » Sed et in magistratibus, quos togatus in Vrbe gesserit, multam materiam opportunitatemque demerendi homines, conciliandique animos habuisse. Quibus rebus iam olim in tanto optimatium odio invictus contra potentissimam factionem steterit, iisdem inclinatam iam et infractam, si praesentibus viribus coniunctus, adiuvet et adiuvetur, facile pessumdaturum. Sane deceptas ab Sulla legiones, pellendo ex Vrbe Mario, contra vim improvisam haud satis parato, commodasse manus: sed non ideo exstinctam hominis audaciam existimationemque esse; quin contra accessisse aliquid ad utramque, prodigiis deorum, et inclinatione hominum brevem status mutationem praesagientibus.

XXX. » Idcirco citius, quam de reditu eius sciri potuerit, rerum omnium inopem, sola nominis mariani admiratione ac favore, exercitum et classem comparavisse. Praeterea nihil magis convenire consulis actionibus, qui de restituendis exsulibus tantopere depugnarit, quam C. Marium recipi, exsulum omnium haud dubie principem: idque nisi fiat, apud multos orituram suspicionem, aliud simulatum illis contentionibus, aliud quaesitum esse. Praeterea cavendum, ne velut hac repulsa irritatus, in contrarias partes transeat, homo contumeliae omnis impatiens, et ad vindictam praeceps. Nunc occupari eum, retinerique benevolentia posse: ubi hoc tempus praetermissum fuerit, seram neglectae occasionis poenitentiam fore. »

XXXI. Adversus haec atque talia, Q. Sertorius omnia alia censebat, sive tanto viro praesente minoris se aestimatum iri putans; sive probabili causa motus, acerbitatem Marii, et implacabilem in victoria animum procul rebus urbanis habendum existimabat. Is ergo hunc maxime in modum disseruit: « Quae de virtute » atque gloria C. Marii dicta sunt, neque ab inimicis » eius negantur; et ego neminem eadem aetate im» peratorem cum hoc comparari posse arbitror.

XXXII. » Ceterum, quemadmodum reliqua, quae » oriuntur et occidunt, stata crescendi minuendique » tempora habent, neque fines a natura praescriptos » transilire possunt; ita et humanae virtuti suus or» tus, deinde maturitas, postremo, quae illam ex» stinguat, senectus est. Nec aliter de gloria iudica» verim: multorum hodie vix nomina cognoscuntur, » quos scimus vetustis temporibus clarissima fama » floruisse. Priorem autem gloria virtutem esse ne» cessum est, quum hanc illa consequatur; at quae » posterius orta sunt, diutius manent: eo fit, ut non » idem utriusque sit finis atque terminus, sed ferme » tum praecipue vigeat fama, postquam longa aetate, » aut morbo corporis, aut alio veluti situ virtus emar» cuit.

XXXIII. « Idcirco quum nulla fuerit unquam res» publica magnorum ducum feracior, ubi commen» tarios historiae romanae atque annales omnes evol» veris, neminem reperies, cui ad hos annos ille » vigor animi ac corporis, quem virtutem vocamus, » duraverit. Vnde sapienter a maioribus nostris con» stitutum est, ut post quinquagesimum annum

§. 31. Plut. in Sertor. c. 7.

§. 33. Senec. de Brev. vitae, c. 20. — Fest. voc. *Depontani senes*, id est, suffragii iure privati.

» militiae sit vacatio; a quinto et sexagesimo senator » venire non cogatur in curiam; in comitiis de ponte » sexagenarii deiiciantur. Quae profecto illis non » placuissent, nisi senectus ita corporis animique vi- » res enervaret, ut iidem homines, postquam aetate » mutati sunt, minime iidem esse videantur.

XXXIV. » Haec mihi visa sunt in praesenti con- » sultatione diligenter attendi debere: ne decepti et » opinione falsi, alium quaeramus Marium, alium » adipiscamur. Nam ille profecto Marius, qui Iugur- » thae fregit ferociam, qui Cimbros Teutonosque » decantatissimis pugnis contudit, olim est mortuus: » nomen tantum et haec velut umbra Marii supe- » rant, quam nuper L. Sulla, postquam semel con- » temnere ausus est, nullo labore profligavit. Ab » illo tempore calamitatibus et miseriis conflictus, » quales etiam iuventutis exstinguere vigorem po- » tuissent, quod robur ad communem causam, quas » ille vires afferet?

XXXV. » Sed fac, alia sorte C. Marium, quam ce- » teros mortales, vivere; tempori et annis licere in » illum nihil, quod tamen res ipsa refutat: an igitur » recipiendus est? Ego vero, admirentur licet, qui » ad pauca respicientes cetera non animadvertunt, » ego, inquam, vel ob hoc ipsum dicerem recipien- » dum esse minus. L. Cinna consul, ceterique duces » omnes, sub unius senis umbra latere videremur, » ab hoc defendi, huic debere victoriam.

XXXVI. » At vero quae nos tanta necessitas subigit, » ut, alienam gloriam supra modum extollendo, no- » stram existimationem infra meritum deprimamus? » Res nobis est cum optimatibus, Sullae discessu

§. 35. Strab. lib. V.

» propemodum exarmatis. Sub segni duce tiro exercitus, tumultuario contractus delectu, et Vrbis » vastae aliis munitionibus indigens munitio, graviora » scilicet, quam sustineri queant a nobis, bella minantur? At nobis praeter veteres copias, arma virosque omnis Italia subministrat; passimque con» currentibus ad signa civibus novis, cohortes paulo » minus trecentas effecimus. Iine sumus, aut videri » volumus, ut, tantis instructi exercitibus, non pecuniae, non commeatus indigi, hoc bellum conficere desperemus, nisi alterius virtute atque opi» nione adiuvemur?

XXXVII. » Sic quoque, bello propemodum pro» fligato, paucisque ad summam victoriae reliquis, » horum omnium gloriam arbitriumque Marius rapiet, aemulorum impatiens, quod vitium, quum » alia minuantur annis, in senectute fit validius, et » ubi de potentia agitur, fidei haud sane tenax. Quantis ille suspicionibus nuper P. Rutilium consulem » legatus torserit, omnes scimus: et quamvis, qua » est astutia, mire innocentiam simularet, minime » persuasit reputantibus, qualis in Q. Metellum fuisset. Neque enim est exspectandum, ut, qui iunior » senem, praetorius consulem, legatus imperatorem » non est reveritus, is cuiquam iuveni senex et sexies » consul concedat.

XXXVIII. » Hoc ingenio virum apud hostes nostros, » quam nobiscum esse, longe malim; adeo nihil mo» veor curis metuentium, ne ad partes optimatium » transeat. Transeat vero, et ibi potius consilia turbet, aemulationes exerceat, ceterorum conatus am» bitione et discordia moretur! At vero magnum no-

§. 36. V. C. 665; A. C. 87. — Strab. lib. V, p. 234. — Vell. II, 20.

» bis praesidium detrahemus, idemque adiiciemus » adversariis. Ego vero non video, quid his rebus » afferre momenti queant decrepitus imperator, et » piscatoria navigia, et manipulus pastorum cum » agrestibus armis. Ille sane classem et exercitum » vocet; nos collectam ex agris et ergastulis multitu- » dinem esse comperimus: cuius generis arma con- » sociari nostris, si nos pati possimus, milites non » ferent, quotquot sunt romani nominis et sacra- » menti memores.

XXXIX. » Sane extremis temporibus servos armari » necessitas defendit; sed ubi haec abiit, honestorum- » que militum est copia, nemo prudens hoc dedecus » ultra sustinebit. Hostibus potius hanc optemus in- » famiam, ut civibus suis ereptum ire suffragia et » tribus servili manu dicantur: nihil aeque retinebit » in partibus eos, qui iam coiverunt ad communem » causam; et dubitantes explicabit. Ceterum ego plus » timeo, ut vel hic accedere nostris adversariis, vel » illi hunc recipere velint. Odit, odioque est nobili- » tati; neque tanto temporis tractu, postquam ille » semel accessit ad rempublicam, ulla occasio pre- » mendi invicem sugillandique praetermissa est. Ideo- » que nuper, quum de eo L. Sulla consul ad sena- » tum retulisset, praeter unum hominem, adole- » scentis Marii socerum, nemo Patrum fuit, cuius « ille sententia hostis non iudicaretur.

XL. » Quis credat, tantillo tempore sensum atque » memoriam tantae iniuriae excidere animis potuisse, » ut fida concordia stabilique foedere coniungantur? » Marius his corpus suum salutemque credet, a qui- » bus proximo anno hostis iudicatus est? an illi cau- » sam suam, Vrbemque aut exercitum committent » Mario, cuius irritabilem animum non ignorant,

» recenti offensa, nihil aliud quam ultionem medi-» tari? Scilicet Cn. Octavius ea de re ad senatum re-» feret, tam eminente in sullanam factionem studio, » ut delectus ab Sulla fuerit, quem tecum, L. Cinna, » immo contra te consulem faceret? Decernent vero » tum alii, tum vero cupidissime Q. Catulus, post » interversum cimbrici belli decus semper obliquus?

XLI. » Quintus autem Metellus, et Cn. Pompeius, » qui soli nunc iustos exercitus habent, hunc ense » recipient, iuvabuntque? ille paternarum inimici-» tiarum heres, hic tam cupidus imperiorum, ut tra-» ditum consuli exercitum, nece illius repetere » non sit veritus, nedum ille recipi exsulem sinat; » eum praecipue, quem in hanc fortunam ex nimia » cupiditate provinciae et exercitus incidisse norit. » Nempe si decretum ab senatu bellum mithridaticum » adimere L. Sullae Marius voluit, et propemodum » potuit; quid Pompeio relinquitur spei, a quo non » modo retentus contra voluntatem Patrum exerci-» tus, sed etiam missus ab senatu consul occisus est? » Enimvero haec vel praecipua nobis cautio esse de-» bet, ne hominem, tot atque tantis inimicitiis obru-» tum, ita complectamur, ut in nos expetere odia » ipsi debita possint.

XLII. » Multi haud dubie nostras, aut etiam neu-» tras partes sequentium, ubi hunc nobiscum esse » audient, odio metuve illius in adversa castra con-» iicientur. Igitur modis omnibus id aspernari ac » reiicere consilium debemus, quo nobis et difficilius » bellum fiat, et invidiosior victoria. Nam ille, ubi » fortuna nos adiuverit, vindicare privatas inimici-» tias communibus armis volet; et supra naturam » saevam atque sanguinariam, contumelias suas et » pericula nuperae fugae in consilium adhibebit.

» Nondum haec erat passus, quum ob tribunos ab » exercitu lapidatos, quamquam ante fores ultor » esset, multos insignes viros propter amicitiam Sul- » lae necavit: quantas illum strages editurum pu- » temus, ubi vacuus metu, incensus malis, arbitrio » suo de inimicis vindictam sumet?

XLIII. » Sed ea res multa cooperiet infamia victo- » riam nostram, summoque nos pudore ac tristitia » conficiet, qui utique non sanguinem civium, sed » concordiam, et reipublicae salutem, et sua cuique » iura integra atque illaesa optamus, et his gladiis » non aliam ob causam cingimur. Accedit adole- » scentis Marii simillima paternae naturae perfidia » et crudelitas: quem ubi receperis, consul, iam » noveris, qua sit agendum modestia, ne te ille » puer, iam insigni specimine indolis edito, L. Por- » cium esse putet. Erant et alia, quae moneri utili- » ter potuissent, sed ego aut haec, quae dixi, suffe- » ctura vobis credo, aut nihil profecto futurum satis.

XLIV. » Quid igitur C. Mario suam offerenti ope- » ram respondebitur? Dicam equidem, quod sentio: » quidlibet potius, quam recipi. Sed hoc forte ne- » que indignum nobis, neque rebus praesentibus » inutile fuerit, ita responderi: Quod C. Marius, » quique cum eo sunt, operam suam L. Cinnae con- » suli, reique publicae obtulit, id rite ab eo factum, » omnique favore dignum videri. Ceterum L. Cinnae » consulis opes in praesentia tantas esse, ut prope- » diem ad Vrbem, certa spe boni successus, admo- » vere signa decreverit. Inimicorum coërcita pravi- » tate, curae consuli fore, ut et ceteri, qui essent » per vim eiecti, et praesertim C. Marius, quanto- » cius restituantur. Interea posse illum se tenere tutis » locis; omnes hostium copias ab illo in se avocatu-

» rum esse consulem: et si praeter spem urgeatur, » ad primum nuntium, quod satis sit ad praesidium » eius, copiarum affore. Ita nec invidia aliena one» rabimur: et, si quid utiliter in rem nostram conari » Marius poterit, id nihilo segnius, et citra fraudem » nostram fiet. »

XLV. Haec ubi sunt a Sertorio dicta, L. Cinna, recte quidem atque salubriter admoneri, fatebatur: *ceterum pudore se contineri, ne Marium excludat, quem in societatem belli ultro advocasset.* Ibi Sertorius excipiens, *Atqui ego,* inquit, *quod sua sponte Marium in Italiam venisse arbitrabar, eam sententiam dixi: quod si accitu tuo adest, transacta res erat, neque revocari in deliberationem debebat.* Ita receptum Cinna appellavit *proconsulem*, fascesque ad eum, et alia magistratus insignia misit. Sed ille convenire haec exsulis fortunae negando, sordidatus atque squalidus lento passu incedebat, misericordiam concire studens: sed prominebat atrox animus, efferatumque potius calamitate, quam domitum, torvitas vultus indicabat.

XLVI. Salutato consule, et ad milites oratione habita, de bello deliberatum inter duces est. Oppugnandam esse Vrbem conveniebat, invitante praeter alia consulis Cn. Octavii segnitie, non tam imperitia, quam intempestiva legum cura, occasiones corrumpentis: inter quae, iubentibus multis, ad defensionem Vrbis libertate proposita, servorum auxilio uti, negavit, *servis se contra leges daturum eam civitatem, unde C. Marium legibus parens arceret.* At longe alia Cinnanis ratio erat, qui, quatuor factis exercitibus

§. 45. Plut. in Sert. cap. 7, et Mar. cap. 70. — Liv. Epit. — Diod. apud Vales.

§. 46. Flor. III; 21. — Appian. Civ. lib. I. — Plut. — Liv. Epit. — Oros. V, 19.

pro numero ducum (nam praeter Cinnam et Marium, seorsim Q. Sertorius, Cn. Papirius Carbo ducebant) Tiberim amnem clauserant. Ex adverso Vrbis Cinna et Carbo habebant castra; supra urbem Sertorius, infra C. Marius consederant; et, pontibus ubique impositis, dimissisque ad diripiendos negotiatores lembis, ne quid importari in urbem posset, prohibebant.

XLVII. Ostiam quoque coloniam proditione quorumdam expugnavit Marius, multisque in ea peremptis civibus, oppidum nefanda strage diripuit, omnibus avaritiae, libidinis, saevitiaeque exemplis ibi editis. Ab alia parte Ariminum, missis eo copiis, Cinna redegit in potestatem: quo facto, quae in Togata Gallia collectae copiae erant, excludebantur. Vnde arctae in Vrbe res esse incipiebant, tantam multitudinem cito premente commeatuum inopia; variisque interim obortis difficultatibus, quum longe omnia auxilia essent, populus animis, senatus consilio, magistratus auctoritate, concordia omnes deficerentur; multoque plus virium divisa in partes Roma haberet, quo se opprimeret, quam quo defenderetur. Haec nimirum illa est romana respublica, cuius magnitudinem omnes mirantur; et solertissimus quisque rebus suis optime consultum existimaret, si ad eadem pervenire sineretur!

XLVIII. Enimvero nusquam illustriora documenta exstiterunt, quam nihil sit in opibus atque potentia, bellique virtute boni, si scientia desit utendi. Quemadmodum enim Herculi furenti longe fuisset satius, armis membrisque uti non potuisse, quam librasse gravem clavam, et volucres emisisse sagittas, quibus

§. 47. V. C. 665; A. C. 87.

semetipsum carissimis pignoribus spoliaret; ita civitati praestat exiguas habere vires, quam praegrandes, quibus in suum exitium abutatur. Ego certe, si detur optio, eius civitatis civis esse minime vellem, quae gentibus omnibus imperare diceretur; ceterum per intestinos tumultus nemini suorum salutem atque dignitatem tutam praestare, vel in horam posset. Igitur concordiae studendum fuerat, quae non nisi iustitia et bonis moribus continetur.

XLIX. At pro his quidem ubique nunc perfidia, periuria, sordes, ambitio, luxus invaluit: quibus rebus homines nihil aliud, quam laedere et laedi, docentur. Ergo his proximis annis, nullum ferme toto orbe terrarum imperium fuit, quod non saevissimis motibus concuteretur. Et sicuti singulis hominibus facilis in morbos ex bono corporis habitu transitio est, ex mala valetudine in commodiorem aegre eluctamur: ita, quid de moribus huius aevi sperandum videatur, nolo ominari. Certe parum abest, quin optimi quique sapientissimique desperaverint, quando iam soli deponunt imperia, qui soli fortasse, si haec emendabilia rerumpublicarum vitia forent, emendare potuissent.

§. 48. Aristot. Ethic. IX, 6.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XLV

IN LOCVM LIBRI LXXX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI.

Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma retinebant, Cinnae et Mario se coniunxerunt: ab iis Plautius cum exercitu caesus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Ianiculum occupaverunt, et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium, et Ariciam, et Lanuvium colonias devastavit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diversas partes transibant, Cinna et Marius in Vrbem recepti sunt: qui, velut captam, eam caedibus et rapinis vastarunt, Cn. Octavio consule occiso, et omnibus adversae partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. et C. Caesare, quorum capita in Rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriae occisus: Pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renuntiaverunt; eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo deiici iussit; editisque multis sceleribus, idibus ianuariis decessit: vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit; adeo, quam rempublicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

I. In his angustiis quum deprehensa respublica esset, omnia circumspiciens senatus, nulla satis aut matura, aut firma praesidia reperiebat. L. Sulla, in quo spes esse maxima potuisset, procul in Graecia gerebat cum mithridaticis copiis bellum: servitia si armarentur, plus dedecoris allatura, quam auxilii, putabant. Vnicum erat haud poenitendum, ut in tali tempore, consilium, ut Italicis omnibus, modo arma posuissent, civitatem darent. Ita et illos, et, qui adhuc eo bello implicitus erat, Q. Metelli exercitum, velut communi patriae succursuros. Sed Italicorum nemo ferme, praeter Lucanos et Samnites, supererat. Lucani Cleptio et Lamponio ducibus Asiam, oppidum munitum in Bruttiis, longo tempore inani conatu obsederant: Rhegium etiam oppugnare conati erant; si potiti ea urbe fuissent, Siciliam petituri. Sed praetor insulae C. Norbanus, magnitudine apparatus territis Italis, periculo Rheginos eripuit.

II. Ergo Lucani, beneficio senatus usi, sullanis partibus se adiunxerunt. Ceterum id quidem in praesentia modicum gaudium fuit, quod infirmior ea pars sociorum, et in ultimum Italiae angulum submota erat. Samnites, qui iam soli arma retinebant, Campaniamque et superiores regiones vexabant, conciliare, maius operae pretium fuerat; sed dum honestas conditiones senatus exspectat, a Mario, nihil non tribuente, praeventus est.

III. Q. Metello Pio consules eo de negotio scripserant, castra contra Samnites habenti; ut, quibus posset conditionibus, cum iis transigeret. Sed illi civitatem non sibi modo, sed etiam iis, qui ad se trans-

§. 1. V. C. 665; A. C. 87. — Liv. Epit. — Diodor. lib. XXXVII; idem apud Ful. Vrsin. — Appian. Civ. lib. I.

fugissent, paciscebantur; praeterea praedam undecumque ablatam retinebant; postremo, captivos atque transfugas omnes sibi restitui, postulabant: quae tam inhonesta, quum neque Metellus, neque Patres concederent, Cinna, quid ageretur, sentiens, auctore Mario, quaecumque petissent pollicitus, Samnites partibus suis adiunxit. Ab his deinde, quum Romam arcessitus Q. Metellus esset, A. Plautius cum exercitu oppressus est.

IV. Inter haec Appius Claudius tribunus militum, qui Ianiculo praeerat, ut Mario beneficii, nescio cuius, gratiam referret, circa diluculum semiaperta porta eum intromisit. Cinna quoque cum parte exercitus eadem ingressus est, statimque ad captae Vrbis rumorem Sertorius et Carbo accurrerunt. Sed Octavio consule, et Cn. Pompeio celeriter arma opponentibus, locum tenere non potuerunt. Circum haec tempora Cinnae insidiis petitus Cn. Pompeius, consilio adolescentis filii, quem postea Magnum terrarum orbis agnovit, est conservatus. Is, a virili toga commilitio patris assuetus, contubernalem L. Terentium habebat, quo plurimum et familiarissime utebatur: sed corruptus a Cinna Terentius ita partes cum sociis diviserat, ut illi tabernaculum ducis incenderent, hic per insidias tolleret Pompeium.

V. Tam atrocis propositi indicium coenanti Pompeio delatum est: quo dissimulato, adolescens hilarius etiam solito bibit, et cum Terentio, qua solebat, comitate agere, perseveravit. Deinde cubiculum ingressus, ubi proditoribus satis persuasum esse, quod volebat, censet, clam subducit se a tabernaculo, fir-

§. 4. Liv. Epit. — Appian. — Plutarch. in Mar. c. 70, et Pomp. c. 5. — Vell. II, 29. — Cic. pro lege Manil. cap. 10.

maque patri circumposita custodia, eventum quietus exspectat. Interea Terentius, Pompeium in eodem contubernio dormire putans, clam e cubili surgit, correptoque gladio lectum Pompeii repetitis ictibus confodit.

VI. Hinc orto tumultu, magna consternatio incessit copias, odio ducis, et ad defectionem pronis animis, ad quamlibet occasionem mobiles: iamque diripi tentoria, sumi arma coeperant; neque proconsul obviam ibat, offerre se tumultuantibus non ausus: adolescens Pompeius, mediis agminibus immixtus, prehendebat milites, lacrymabatur, supplicabat: postremo, abiecto in porta castrorum corpore, illac iubebat transire fidem mutaturos; donec multo fletu, et deformitate spectaculi retento militi rediit pudor, et praeter octingentos, qui iam ad Cinnam transierant, reliquus exercitus pacatus, imperioque proconsulis restitutus est.

VII. Minime tamen diuturnus receptae potestatis usus Pompeio fuit. Paulo enim post utrumque exercitum pestilentia invasit; et de Pompeii copiis hominum millia undecim, de Octavianis sex desiderata sunt. Deinde ingens apud Romam tempestas orta est, et castra, praecipue Pompeii, tam crebris percussa fulminibus, ut ruere caelum videretur. Arma signaque passim tacta, milites, et quidam ex illustribus exanimati sunt, ipse quoque proconsul fulmine afflatus interiit. Tam improvisum viri exitum, singularis etiam exsequiarum ignominia comitata est. Quod enim imperio et maximis exercitibus instructus, periclitanti patriae tempestive subvenire neglexerat, in

§. 7. Vell. II, 21. — Appian. — Iul. Obseq. — Plut. de his qui sero a numinibus puniuntur, cap. 14; idem in Pomp. cap, 1.

tantum populi romani odium venit, ut lectum eius, quum ad rogum efferretur, diriperet, corpusque omni contumelia affectum unco traheret.

VIII. Dum ista fiunt, Marius, relictis supra infraque Vrbem ad arcendos commeatus praesidiis, ut etiam ex agris subvectionem omnem amputaret, vicina oppida, in quibus populi romani horrea erant, subito agressus, Antium, et Ariciam, et Lanuvium, et praeterea nonnullas alias colonias, vi aut proditione potitus, deletis propemodum habitatoribus, devastavit. Inde, priusquam aliis ex locis importari aliquid rerum necessariarum posset, Appia via Vrbem petens, assumptis ceteris ducibus, intra tertium decimum lapidem castra posuit. Contra ab Vrbe consul Octavius, cum P. Crasso et Q. Metello venientibus occurrit; virtute numeroque militum non inferior, neque impar negotiis, nisi quod rebus turbatis eadem omnia custodienda credebat, quae composita republica erant constituta.

IX. Inde lenta et impedita consilia quasi vinctum constrictumque hostium audaciae praebuerunt: qui omnia ausi duces, milites, ad extremum servos, quibus quemque poterant artibus promissisque excitabant. Exercitus Pompeii post interitum proconsulis, Q. Metellum ducem optaverat: *sub impigri viri ductu, neque virtutem sibi, neque fortunam defuturam esse.* Q. Metellus, quod ea res contra leges fieri videretur, legatos cum minis et conviciis adire consulem iussit, et illi audientes dicto esse. At vero milites consulem, ut segnem et rerum imperitum, aspernati, signa ad hostes transtulerunt. Crebra inter haec et ex Vrbe

§. 8. V. C. 665; A. C. 87. — Iul. Obseq. — Plut. in Mar. cap. 71. — Liv. Epit. — Oros. V, 19. — Appian. — Dio apud Vales.

§. 9. Liv. Epit. — Appian.

transfugia fiebant, servitiorum maxime, cui generi, circummissis ad urbem praeconibus, libertatem Cinna promiserat.

X. Eo iam perventum erat, ut spes resistendi nulla superesset: ducum alias segnities, alias perfidia rem corrumpebat; militum quoque corruptum vulgus aut pugnare nolebat, aut palam transibat ad hostes. Vrbanae plebis, si annonae inopia diutius premeretur, desperatio, haud minus formidini optimatibus, quam superiora, erat. In tantis angustiis convocato senatu, plerique mutato consilio mittendos ad Cinnam legatos censebant, de conditionibus pacis acturos. « Nihil » civili bello funestius, omnesque prae illo tolerabi- » les calamitates esse. Optandum sane fuisse, post- » quam eo deorum ira perventum esset, ut pars mo- » destior vinceret; sed adversus vim maiorem resisti » non posse.

XI. » Omnia expertos, ut sibi atque Vrbi consu- » lerent, nihil proficere; quin ipsis remediis morbum » invalescere. Transitione militum et plebis auctas » Cinnae Mariique in immensum copias; et plures » propemodum inde militare, quos ipsi, quam quos » hostes, sacramento rogassent. Reliquorum etiam » magnam partem, corpore apud ipsos, animo voto- » que cum adversariis agere. Non igitur dubitandum, » quin mittendis legatis tentanda sit compositio. C. » Marium, L. Cinnam, illum senectam suam et tot » magnifica non ita clausurum, hunc primo consu- » latu et maturitatem votorum, et summi loci digni- » tatem, non ita inchoaturum, ut ille gestis honori- » bus, hic speratis, indignus videri debeat.

XII. » Quod si quis diffidere malit, et praesago » animo futurorum malorum acerbitatem enarrare, » ei hoc fore cogitandum, neque illa evitari, hac

» quidem ratione, et provocari praeterea plura posse.
» Non ita cum rebus humanis agi, ut quolibet tempore teneri queat tuta et periculorum expers via:
» plerumque de eo tantummodo deliberari, utro modo miseriarum sit futurum minus. Sane non esse
» inanem metum eorum, qui vehementiam Cinnae,
» qui asperitatem Marii timeant: sed, ut omnia quam possint procedant pessime, in paucos forte expetituram calamitatem; populum certe romanum, Vrbemque in tuto fore.

XIII. » Neque scire ipsos, qui hanc sententiam dicant, utrumne illorum sanguine satiare cupiditatem
» ultionis inimici velint: sed ita existimare, sibi subeunda potius extrema omnia esse, ut Vrbem servent, quam committendum, ut, suae incolumitatis
» gratia, rempublicam inexplicabilibus malis involvisse dicantur. Mortem cuivis tolerandam esse; felices, qui ob patriam oppetierint, feliciores etiam,
» si antevertant avertantque populi cladem: cui, si trahatur obsidio, fame pereundum sit; si pugnando vincat hostis, ferro. Quod si forte Cinnae aut Marii suspecta quibusdam sit fides, pactis obligari, et iureiurando posse: et ut sic quoque non omnia respondeant votis, mitiorem tamen sperari victorem posse, cui conditiones et preces, quam cui
» arma opposueris. »

XIV. His atque talibus pauci, et praecipue Q. Metellus, obsistebant. « Vellem equidem, inquit, aut
» civibus nostris modestia, aut senatui animus constitisset: nulla exstitissent civilia bella, aut compressa in ipso exortu fuissent; neque nos novae
» deliberationis egeremus. Sed quia pessimi quique
» omnia audent, boni omnia formidant; in hunc nimirum statum res pervenit, ut leges ab his cogamur

» accipere, quibus, si leges valerent, nullus esset » consistendi tota Italia locus. Mihi sane etiam ser- » vari rempublicam, consuli civibus, parci vitae tot » millium, parci incolumitati placet: sed sera haec » est, postquam nulla nobis restat quae servari res- » publica possit, deliberatio; et reliquiis eius quem- » admodum rectissime consulatur, ambiguum fa- » ciunt, qui placitam nuper sententiam, ob duriores » quosdam eventus mutaverunt.

XV. » Dudum enim concors senatus censuit, con- » tra vim fugitivorum et exsulum, armis defendi » rempublicam oportere: nunc eandem illam sen- » tentiam damnant plerique qui tulerunt, dum le- » gatos mitti iubent, et velut cum iustis hostibus » de pace agi: sed id quidem sine maximo tum pu- » dore, tum etiam incommodo, fieri a nobis nequit. » Sic enim omnia tot mensium decreta una opera » rescindimus; et paucorum exsulum potentiae ce- » dere senatus maiestatem patimur; eoque et malo- » rum confirmamus audaciam, et bonos exarmamus, » pauloque minus quam vinctos tradimus inimicis,

XVI. » Qui enim hactenus omnia pro communi » salute prompte eniseque fecerunt, quique facturi » fuerunt postea, ii, Patrum timore perspecto, semel » concident animis; et fortasse non exspectato, donec » in commune transigatur, sibi quisque propitios » celeri obsequio efficere volet, quos paulo post » habendos sibi dominos intellexerit. Atque ipsa illa » transfugia, quibus concussi quorumdam animi con- » tremiscunt, ab hac dubitatione magis, quam ab » ulla alia causa profecta sunt; mansuris in fide ple- » risque, si, quanto conatu oppugnari rempublicam » vident, tanto consensu defenderetur. Contra famem » multa remedia excogitavit necessitas: conferendo

» in publicum, quod privatim quisque continet, di-
» metiendo frumentum, emittenda inutili turba, saepe
» quaesita repertaque est avertendi extremum exi-
» tium opportunitas.

XVII. » Denique hoc ipsum Capitolium teneri
» contra Gallos nequivisset, si tam mollis adversus
» famem illà aetate fuisset romana iuventus. Sed
» nunc, aiunt, non est res cum Gallis; Marius et
» Cinna ante portas sunt, et ceteri, qui videlicet ro-
» mano sanguine orti, pietatem patriae praestabunt,
» civibus veniam, pactis fidem. Hei mihi, quam celeri-
» ter poenitebit vos huius opinionis, simul atque ho-
» rum in potestate corpora vestra, coniugumque et li-
» berorum erunt! Neque mihi haec ignorare, aut con-
» temnere videmini, sed taedio praesentium quidli-
» bet malle: sed hoc parvi infirmique animi argu-
» mentum est, neque ferre valentis, quae adsunt,
» neque duraturi in iis, quae elegerit.

XVIII. » Quibus autem forte decretum est omnia
» pro patria pati, pro hac opes fortunasque suas,
» pro hac spiritum atque vitam profundere, rectius
» quum ad utilitatem praesentium, tum ad famam
» posteritatis facient, si potius in tuenda civitate
» dignam viris mortem obeant, quam si, deserta
» traditaque, tyrannorum arbitrio aut cum cruciatu
» intereant, aut cum ignominia vivant. Magna vis
» est ad audenda quaelibet, etiam singulis et con-
» temptis hominibus, si semel cupiditatem abiecerint
» vitae: multos atque egregios viros, quibus ea ratio
» placuerit, ne destinata exsequantur, vix ulla po-
» tentia satis arceat.

XIX. » Omitto Scaevolas, et Coclites, et Curtios,
» et tot decora nomina, quae liberis vestris inculcare
» soletis, ut horum exemplo amare patriam discant:

» meminerimus eorum, quae vidimus ipsi, multas » saepe urbes, quum ad extremum necessitatis venissent, constantia defensorum servatas; alias, » quum servari potuissent, mollitie civium deditas, » tristissima quaeque passas esse. Sunt nobis adhuc » militum fortissimorum fidelissimorumque haud » spernendae copiae; est melior haec, et amantior » patriae pars populi; arma, machinaeque supersunt; Vrbs diligentia consulum, quoad fieri potuit, » munita est.

XX. » His rebus non desperem tamdiu resisti hostibus posse, donec fortuna aperiat meliori spei » locum. Multa, quum desperata pro insanabilibus » essent, subito aliquo casu commodiorem in statum » reducta sunt. Aliqua inter duces factionis oborta » suspicio, res apud pravos et aemulos vulgata, mutabit omnia: ipsum Vrbis periculum invitabit multos, ut misereri, et succurrere velint: et sunt egregia quum alii populi, tum qui Cisalpinam Galliam » colunt, in rem romanam fide; summusque noster » pudor foret, si diutius illos Ariminum, quam Cinnam et Marium, defendentibus nobis, Roma moretur.

XXI. » Si nulla spes sit alia, Sullam revocemus; » aut si haec quoque intolerabilis mora videatur, » ipsi potius concedamus novis civibus quod petunt: » ubi senatum populumque habebunt huius beneficii » auctores, Cinnam et ceteros eiusdem sortis non » ultra morabuntur. » Frustra haec in tanto plurium metu dicebantur: idcirco quum legatio decerneretur, Q. Metellus, Vrbis salute desperata, ut melioribus

§. 21. Plutarch. in Mario, cap. 7. — Liv. Epit. LXXXIV. — Appian. pag. 392 et 398.

se temporibus servaret, in Ligures primum, deinde ex Liguribus in Africam est profectus.

XXII. Legatos, priusquam inciperent fari, L. Cinna interrogavit, *ad consulemne, an vero ad privatum venirent?* Haerentibus illis, deinde ad consulendum senatum in Vrbem reversis, magna etiam ingenuorum civium multitudo ad Cinnam se contulit: multi famem veriti; pars maior iam ante illis partibus addicta, et ad nudandos animos opportuna tempora captans. Inde mirifice confirmatus animo Cinna, sub ipsis moenibus Romae extra iactum teli consedit: nec enim Octavius obiicere sese audebat, transfugiis et legationibus omne homini consilium, omnemque propemodum mentem eripientibus. Senatui non plus animorum, quam Octavio, supererat. Cinnam pro consule habere, id vero erat exauctorare Merulam, quem sanctissimo sacerdotio, praeditum, sine ulla sua culpa, iuste partis honoribus exui triste; contra, Cinnae non obsequi exitiosum habebatur.

XXIII. Vt rebus trepidis solet, utilibus honesta cesserunt; et L. Merula consul, egregii civis officio functus, verbis in senatu, deinde ad populum factis, *Ego vero*, inquit, *si praeter hos fasces nihil impedimento paci est, paratus vobis dux et auctor ad concordiam ero: quod igitur senatui populoque romano bene vertat, consulatum, quem invitus accepi, lubens ecce depono.* Post abdicatum a Merula magistratum, legati ad Cinnam, tanquam consulem, remissi sunt; neque multa iis mandata dari tempestivum fuit: id unum Cinna, ut caedibus temperaturum iuraret, rogabatur: ille iurare per superbiam abnuit, se tamen volentem negavit cuiquam mortis causam fore.

§. 23. Diodor. apud Vales. — Vell. II, 22. — Appian. — Plutarch.

XXIV. Octavium etiam, qui circumita Vrbe per aliam portam erat ingressus, moneri iussit, abstineret publico, ne quid ei se invito accideret. Haec de loco superiore, tanquam consul, legatis respondit. Ad curulem eius Marius adstabat tacitus; sed eo vultu, ut nihil aliud quam vindictam et caedes meditari appareret. Neque multum intercessit morae, quin senatus verbis Cinna atque Marius in Vrbem venire rogarentur. Marium enim diserte addiderant, non ignari, Cinnae quidem nomen his factis obtendi; ceterum potissimum eorum auctorem Marium esse.

XXV. Quum ad Vrbem ventum, et Cinna cum satellitibus ingressus esset, Marius substitit ad portam, et, acerbum subridens, *exsulibus patere aditum* negavit. Idcirco Cinna operam dante, lex de restituendis exsulibus statim ferre coepit: neque ultra exspectatum, quam ut tres aut quatuor tribus suffragia ferrent; tum irrupit in Vrbem velut captam, fugitivorumque delectum agmen trahens, quos *Marianos* appellabat, caedibus atque rapinis omnia vastavit: aliis quoque portis exercitus inundabant Vrbem; iisque mox occlusis, adversariorum, et sub hoc nomine, quorumcumque volebant, domos diripiebant.

XXVI. Iam antequam in Vrbem Marius irrumperet, Cn. Octavius sublatus e medio fuerat. Amicis fugam suadentibus, sive Marii Cinnaeque iuratis promissis fidens, sive potius haruspicum ludibriis retentus, quam in vanitatem proclivi credulitate agebat, in Ianiculum cum aliquot illustribus viris et parte copiarum concessit. *Indignum enim atque turpe facinus* aiebat *se commissurum esse, si patriam consulari imperio*

§. 24. Vell. II, 21. — Plutarch. — Dio. — Appian.
§. 26. Vell. — Plut. — Flor. III, 21. — Val. Max. I, 6. — Iul. Obseq.

praeditus desereret. Igitur illum sella curuli, magistratus insignia retinentem, adstantibus iuxta lictoribus, Cinnae iussu praemissus cum equitibus Censorinus invasit. Ibi quoque hortati ad fugam amici equum obtulerant: ille, ne surgere quidem dignatus, necem in ipsa curuli exspectavit.

XXVII. In sinu interempti tabellas repertas esse cum signis Chaldaeorum ferunt, illustri ad coarguenda artis inania documento. Caput cervicibus abscissum Censorinus ad Cinnam attulit, a quo missum in Rostra est, ut, quo loco caput spectatum P. Sulpicii foret, proponeretur. Tum demum revelli terra caput potuisse, quod nulla apparente causa ex simulacro Apollinis abruptum diu ante fuerat, ferunt; expleto scilicet eventu prodigii, quod ad suum exitium pertinere Octavius ipse praedixerat.

XXVIII. Consultatio deinde ducum tenuit, quemadmodum victoria uterentur, pacemque firmarent. Pro suo quisque ingenio censebat; sed nemo vel lenitate Q. Sertorium, vel saevitia C. Marium adaequabat: sed ille nec auctoritate par erat Mario, et, quidquid dicere poterat, iam a Mario cum assensu ceterorum videbat occupatum: nam rogatus sententiam Marius, ut erat inter iram toleratae fortunae, et laetitiam emendatae, parum animi compos, ita coepit:

XXIX. « Siquidem ea de re deliberatis, L. Cinna » consul, ceterique senatores, legatique et praefecti, » quemadmodum in praesentia, quod vultis, obti» neatis, mea sententia res non indiget: nam acer» bissimi paulo ante inimici vestri, ultro vobis redi» tum in patriam, reditum ad honores, ad facultates, » principem in civitate locum, legum, de quibus de-

§. 27. Diodor. Eclog. lib. XXXVIII. — Aug. de Civ. Dei, III, 27.

» certatum est, lationem, et alia hoc genus liberaliter offerunt. Sin vero, non quid illi vobis offerant, intuemini, sed hoc potius, quemadmodum ad ea, quae cupiatis obtinere, nihil sit illorum consensu aut beneficio opus; magnopere interesse arbitror, ut, quae me huius reipublicae non rudem, sed aetate ac usu inter primos, res ipsae docuerunt, hoc tempore non dissimulem.

XXX. » Iam olim in civitate nostra duae velut partes fuerunt: altera Patrum, qui nescio cur *optimates* vocentur; altera libertatis, quae, quia multitudini praecipue grata esse debuit, non abs re *popularis* est nominata. Neque nos huius discordiae auctores sumus, sed, simul atque regum ex Vrbe submota potestas est, senatus iura regia sibi vindicare voluit: plebs, quam in regibus non tulisset dominationem, eam ab aliis civibus pati, indignum intolerandumque indicavit. Ab eo tempore, quidquid per leges aut armatas quandoque discordias actum est, id omne eo pertinuit, ut vel in multitudinem dominari pauci cuperent, vel adversus cupiditatem paucorum ius suum populus assereret.

XXXI. » Inter haec quandoque praestantes virtute ac meritis viri exstiterunt, qui ex aequo invidiam nobilitatis, et levitatem populi odissent: ii, tanquam solliciti cautique gubernatores, inter pugnantes ventos ita direxerunt vela, ut quam minima iactatione et offensa, ac fieri per tempora reipublicae posset, tranquillitatis atque securitatis portum obtinerent. Sed et ipsi illi, quoties destinatis, qua institerant via, potiri posse desperarunt, indignatione et odio efferati, quod

§. 30. Varro, de vita pop. romani lib. IV.

» effici persuasione ac moribus nequibat, vi et armis » assequi tentaverunt.

XXXII. » Ab his velut fontibus, tanta iam aetate, » prorupit immensa vis undarum atque fluctuum, » quae rempublicam, toties crudelissimis tempestati- » bus vexatam, in eum statum redegerunt, quem » inviti gementesque videmus. Sed nimirum, quem- » admodum in humanis corporibus, quoties tentata » morbo sunt, optare quidlibet licet, fieri, nisi quod » natura patiatur, non potest: ita in hac gravissima » civitatis aegritudine, non qualibus quis malit, sed » quae sunt ad praesentem usum àccommodatissima » remedia, iis utendum est.

XXXIII. » Etiam medici devenire ad ferrum et » ignem solent, ubi leniora remedia pertinax mor- » bus respuit: neque saevitia ad urendum secandum- » que, sed misericordia hominis, et servandi eum » proposito votoque, adducuntur. Idem ègo hoc tem- » pore sequendum nobis exemplum autumo, quibus » in periculosissimo civitatis morbo, de idonea me- » dicatione deliberandum est. Sane, si esset aliqua » medendi suavior ratio, illam potius adhibendam » esse dicerem; sed quia mihi compertum est, hoc » genus morbos non emendari timida curatione, sed » augeri solere; nemo mirabitur, si, quod in corpore » meo salubriter expertus sum, idem in republica » tentandum arbitror.

XXXIV. » Quum molesti mihi varices essent, ex- » secandos praebui: non aberat acutissimi doloris » sensus, sed tanti esse valetudinem arbitrabar. Sunt » etiam, credite mihi, sunt in praesentia quidam » velut reipùblicae varices, quos etiam cum dolore » quodam corporis excidi, ad sanitatem profuerit. » Neque hic mihi clementiam aliquis, aut misericor-

» diam nominet: saepe is animus aegris est, ut interire morbo, quam liberari cum aliqua molestia malint: his qui parcendo nocet, quam qui offendendo consulit, crudelior est.

XXXV. » Praeterea summae dementiae res esset, eos incolumes pati, quibus mox, si forte iterum convalescant, dandum iugulum fuerit. Parcamus sane sullanis hominibus, si illi Gratidio, si Sulpicio, si nostrorum cuiquam pepercerunt: nam illi quidem atque alii multi crudeliter interfecti sunt; nos beneficio fugae prius, nunc virtute nostra et armorum tutela, vivimus; cariturí vita, simul his carere coepissemus. Quemadmodum igitur amentem potius, quam misericordem, vocaremus, qui feram bestiam, quum occupare telo posset, abstineret ictu, mox ab ea devorandus; ita nulla pôsset exsistere satis acerba nostrae stultitiae accusatio, si vivere sineremus eos, a quibus toties petiti ad necem sumus; ut sint videlicet, qui nos nostrosque et has omnino partes funditus tollant.

XXXVI. » Vt enim semel explicate dicam, quod res est; decutienda sunt sullanarum partium capita: non nisi his remotis, stabiles nostrae in rempublicam opes erunt. Quin et illud addidero; tametsi nostram causam, quod abominor, oderint dii, atque omnia nobis acerba atque funesta efficiant, tamen, si mature de inimicis nostris ultionem sumpserimus, hanc nobis voluptatem, hanc felicitatem non poterunt eripere. Mihi sane, ut me vobis indicem, morti similis vita videbitur, si eadem luce fruentem adspiciam Catulum, beneficii, quo servatus est, perpetuum obtrectatorem; si Caesarum,

§. 34. Cic. Tusc. Quaest. II, 22.

» si Crassorum odiis vicem nequeam reponere; si » Metellos tolerare diutius, et Antonios cogar.

XXXVII. » Sed neque vos, opinor, licet mitiorem » aliquis animum simulet, inimicos vestros vivere, » atque adeo valere patienter feretis: nisi forte col» legam tuum lubenter amplecteris, Cinna consul, » a quo multa tuorum occisa millia, te expulsum » Vrbe, omni deinceps contumelia vexatum memi» nisti. Quid si L. Merula tibi occurret, tertius huius » anni consul, cuius nomen non alia, quam per » summam iniuriam tuam, irrepere in fastos potuis» set? ceteri vero perquam tibi iucundi sunt futuri, » quorum haec omnia decreta sententiis, peracta » voluntate, opibus animisque defensa novimus.

XXXVIII. » Quod si quis forte ab hac ratione dis» sentiat, quum primum adhortor, ut, priusquam » obloquatur, maturius secum dicta mea perpendat; » deinde, siquidem perstare in sententia velit, com» monefacio, ita temperet, ut tamen amicior nobis, » quam hostibus, esse videatur. » Quum ita Marius dixisset, et plerisque eadem crudelitas esset, alios auctoritas illius, et horum inclinatio deterreret, huc concursum; pactorumque et iurisiurandi neglecta fide, multi insignes viri necati, et capita, velut iam recepto more, posita in Rostris sunt.

XXXIX. In his C. Atilius Serranus vir consularis, et P. Lentulus fuerunt. C. Caesar Strabo hospitis Etrusci scelere proditus, in penatibus suis trucidatus est; M. Baebius sine ferro manibus, ferarum more discerptus, deinde cum C. Numitorio per medium forum uncis carnificum raptatus est. M. Antonium

§. 38. Appian. Civ. lib. I. — Cic. de Orat. III, 3. — Val. Max. V, 3. — Flor. III, 21. — Plut. in Mario, cap. 74.

consularem villicus in praedio suo celabat; sed simplicitate servi, et scelere cauponis res est prodita, quum a tenuis fortunae homine, generosius vinum, et solito carius, emeretur. Marium epulis accumbentem detecti Antonii indicio sic exsultasse ferunt, ut, clamore edito, manibusque complosis, ipse profecturus ad necandum fuerit, nisi foret ab amicis cohibitus.

XL. Missi cum P. Annio tribuno milites, quum ad Antonium venissent, sic hominis eloquentia veluti constricti stetisse dicuntur, ut post longam exspectationem adscendens ad visendum tribunus, intactum adhuc repererit, coactusque fuerit ipse commodare marianae saevitiae manum. Caput Antonii relatum ad Marium, et in ipsis mensis appositum est; nec ipse abstinuit, quin suis manibus avide tractaret, Anniumque, recenti sanguine madentem, in sinum suum reciperet. Eiusdem imperio L. Caesar, qui consulatum et censuram gesserat, apud seditiosissimi et vilissimi hominis Q. Varii bustum, a C. Fimbria, crudelissimo Cinnae satellite, tanquam piacularis hostia immolatus est.

XLI. Duo Crassi, quum in fuga essent, ab equitibus Fimbriae sunt occupati: filium in conspectu patris equites interemerunt; pater, ne quid indignum sua virtute pateretur, sua se manu interfecit. Capita omnium pro Rostris sunt proposita, ut haud minus acerbitatis ostentatio caedium haberet, quam patratio habuisset; quum in foro romano locus tota urbe celeberrimus, quem hostilium navium spoliis maiores

§. 39. V. C. 665; A. C. 87. — Vell. II, 22. — Plutarch. — Flor. — Val. Max. IX, 2. — Liv. Epit. — Lucan. lib. II, v. 119.

§. 40. Auct. de Vir. ill. cap. 70. — Appian. — Liv. Epit. — Cic. pro Sext. cap. 21, et pro Scaur. — Diodor. apud Vales.

adornaverant, clarissimorum virorum capitibus, tanquam ornamenti causa dispositis, oppletus videretur.

XLII. Marius praecipue furebat, et Cinna iam ferme satiato, etiam, quos ipse noverat inimicos, interfectis, necdum poterat quiescere; iubebatque promiscue omnes ad se adeuntes occidi, quibus ipse manum non porrexisset: inter quos et Q. Ancharius vir praetorius, quum sacrificantem in Capitolio Marium adivisset, ut religionis veneratione propitium haberet, ante oculos tyranni in ipsa aede confossus est. Quinque dies continuos, totidemque noctes ista scelerum omnium duravit licentia: neque cadavera sepeliri permissum erat, et in liberos coniugesque interfectorum indigna, maxime a servis, perpetrabantur.

XLIII. Neque ipsi inter se caedibus atque rapinis seditiosi abstinebant. Inter haec publicationes bonorum assiduae erant, et magistratuum coacta abdicatio, sullanarumque eversio legum, et amicorum eius, quotquot corripi potuerant, internecio. Metella quoque uxor cum liberis Sullae vix effugerunt periculum, quum domus eius atque villae incendio delerentur. Hoc tempore mirifica sane populi romani abstinentia fuit. Quum enim occisorum domos praedae multitudinis exposuissent victores, negant inveniri quemquam paulo honestiorem civium potuisse, qui ullam ex his rem cuperet attingere.

XLIV. Post tot mala, tanquam eo rerum statu legibus in civitate esset locus, L. Merula, et Q. Catulus, subornatis accusatoribus, rei fiunt. Merulam propter ablatum, licet nullo ambitu, honorem Cinna oderat; Q. Catulo iratus erat Marius, quasi cimbrico bello

§. 42. Appian. — Dio. — Plutarch. in Sertorio cap. 7.

§. 43. Plutarch. in Sulla, cap. 64. — Val. Max. — Ammian. XXX, 28. — Appian.

servatus, malam pro beneficio gratiam retulisset, exsilii sui acerrimus auctor. Sed ludibrium istud iudiciorum ambo dedignati, spontanea morte functi sunt. Merula, deposito apice, quod apicatum flaminem mori triste et inauspicatum Vrbi habebatur, idque se fecisse scripto testatus, in ipso Iovis sacrario incidit venas, porrectoque super altaria sanguine, cinnanas partes consecravit: quo in homine propemodum ipsa sacerdotii religio exstincta est, quum in locum eius nemo factus flamen septem et septuaginta annis reperiatur.

XLV. Nam C. Caesar, annum agens septimum decimum, a Mario Cinnaque destinatus, victoria Sullae sacerdotium amisit. Pro Catulo deprecati Marium necessarii, ne incolumitatem quidem, sed exsilium orantes, nullam ab saevissimo mortalium exprimere vocem potuerunt, praeter hanc saepe repetitam, *moriatur*. Igitur inclusus loco, qui nuper calce fuerat oblitus, multum inferri ignem iussit, atque ita suffocato spiritu, exstinctus est. Inter haec misertus patriae et civium Q. Sertorius, qui solus inter ceterorum furorem omni maleficio abstinuisse fertur, damnata Marii saevitia, privatim appellavit Cinnam, et miseriarum Vrbis postulavit modum; servosque marianos, quum a Cinna saepius cohibiti, nihil de sceleribus remitterent, acceptis ab eo Gallorum auxiliis, eodem loco castra habentes noctu circumdedit, et ad unum omnes, hominum non minus octo millia, delevit.

XLVI. Sic anno magistratus exacto, Cinna consules

§. 44. Val. Max. IX, 12. — Flor. — Vell. — Dio LIV, 11. — Ruald. in Plutarchi Animadv. 18. — Tac. Annal. III, 58.

§. 45. Sueton. Caes. cap. 1. — Vell. II, 43. — Cic. Tusc. Quaest. V, 19, et de Orat. III, 3. — Diod. Eclog. lib. XXXVIII. — Plutarch. in Sertor. cap. 7, et in Mar. — Appian. — Oros. V, 19. — Liv. Epit.

in annum sequentem, se iterum, C. Marium septimum, citra ulla comitia renuntiavit: spei de septem consulatibus eventu meliore, quam sperandi causa fuerat. Huius anni triste et minax exordium, cetera paulo quietiora tempora exceperunt. Sed eodem die, quo novi consules inierunt, quum maxime sacra in auspicio anni et magistratuum patrio more fierent, C. Marius filius tribunorum plebis quendam sua manu occidit, caputque consulibus misit: duobus praetoribus igni et aqua interdictum est: Sex. Licinius senator de saxo Tarpeio consulis Marii iussu praecipitatus.

XLVII. Sed efferam hominis immanitatem idus ianuariae finierunt. Laboribus et senio exhaustum, praesertim fama de Sulla exterruisse dicitur, quem, finito bello mithridatico, adesse victorem, et amissorum vindicem audiverat: adeoque hoc est creditum, ut a quibusdam voluntaria morte sublatus existimetur. Certe cum amicis de adventu Sullae, deque fortunae vicissitudine multa disseruisse dicitur: et negasse, *sapientis videri*, *toties expertae illius inconstantiae se committere*. Hinc in morbum quum incidisset, et ex morbo in delirium, summa hominum laetitia ad inferos, quo infinitam ante se mortalium vim praemiserat, descendit.

XLVIII. Vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile dixeris, utrum bello melior, an pace perniciosior fuerit: quamquam et bello pestilens, quam rempublicam armis et consiliis servaverat, eandem in pace aliis consiliis, et mox inter bella civilia iisdem armis hostiliter oppressit. Ceterum ut sangui-

§. 47. V. C. 665; A. C. 87. — Cic. in Bruto, cap. 90. — Liv. Epit. — — Diodor. ap. Vales. — Auct. de Vir. ill.

narii hominis ne funus quidem sine dolore civitatis atque luctu principum esset, C. Fimbria, homo perdite audax, Q. Scaevolam mandavit occidi; compertoque deinde, sic esse vulneratum, ut vivere possit, diem ei dixit: ac interrogatus, *ecquid igitur integerrimo sanctissimoque viro esset obiecturus?* « Hoc » ipsum, inquit, quod ferrum maligne recepit. »

§. 48. Cic. pro Sext. Rosc. cap. 12. — Val. Max. IX, 11.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XLVI

IN LOCVM LIBRI LXXXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI PRIMI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaüs, praefectus Mithridatis, occuparat, circumsedit, et cum magno labore expugnavit: urbi libertatem, et civibus, quae habuerant, reddidit. Magnesia, quae sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridatem defensa est. Praeterea Thracum in Macedonia continet gesta.

I. Expositis romanae urbis calamitatibus, ad mithridaticum bellum, et res interim a L. Sulla gestas, revertendum est. Sulla quinque legiones cum auxiliariis aliquot cohortibus et equitum alis in Graeciam transvexerat. Deinde, collectis ex Aetolia Thessaliaque commeatibus et auxiliis, postquam satis instructus esse visus est, in Atticam adversus Archelaüm ducere instituerat. Per Boeotiam erat iter, cuius pleramque partem per legatos recepit; eadem levitate animorum deficientibus a Mithridate civitatibus, quam paulo ante ad Mithridatem a Romanis desciverant.

§. 1. Appian. Mithrid. — Plutarch. in Sulla, cap. 23. — Pausan. lib. IX.

II. Quo in genere Thebani, sicut urbis magnitudine et gloria caput Boeotiae habebantur, ita praecipuae ad mutandos socios inconstantiae documenta dederunt. Sed metum et imbecillitatem suam allegabant, « quod omnibus circa ad regias partes transeuntibus, resistere tantae potentiae nequivissent, » quam neque reges maximis exercitibus instructi, » neque Asiae Graeciaeque auxiliis subnisi Romanorum duces sustinuissent. Modicas civitati suae vires fuisse, etiam prosperrimis temporibus: tum vero » praeter antiquiora, bello achaico sic esse debilitatam, ut vix recuperare sexaginta illis annis tenuem » pristinae dignitatis speciem potuerit.

III. » Proinde magnopere a L. Sulla contendere, » ut non tam defectionem suam, quam deficiendi » causas respiciat: et siquidem studio sit a se ac voluntate peccatum, puniat noxios; sin vero invitos » cognoverit a societate romana discessisse, det necessitati veniam, cui ignoscere omnes soleant. Plane eum his temporibus fuisse Italiae et Vrbis statum, ut inde neque imperator tantus, neque exercitus sperari potuerit. Maiorum suorum in populum » romanum frequentiora delictis exstare merita; se » quoque semper eius populi maiestatem fide optima » coluisse, porroque daturos operam, ut enise faciant » omnia, quae possint a se in tam exigua fortuna » proficisci.

IV. » Neque sibi laetiorem diem ullum fuisse, » quam quo data romani imperatoris sit copia: subesse quidem metum, ne forte sua reiiciatur purgatio; sed spem tamen maiorem, fore, ut pro nominis romani et sua clementia, placatum se propi-

§. 4. V. C. 665; A. C. 87. — Pausan. lib. I. — Plutarch. — Appian.

» tiumque deprecantibus Sulla exhibeat. » At ille, quum pro tempore pauca respondisset, in Atticam contendit. Ibi pugna cum hostibus commissa, postquam Aristionem in urbem, Archelaum intra Piraeei munimenta compulit, parte copiarum ad obsidendam cum Aristione urbem missa, ipse Piraeeum sibi oppugnandum sumpsit, ubi regii cum praetore suo moenibus a Pericle olim structis se incluserant.

V. Bello enim peloponnesiaco, Pericles in munitionibus Piraeei spe victoriae collocata, murum ex quadrato lapide ingentis magnitudinis, ad altitudinem cubitorum quadraginta circumduxerat. Nec dubitabatur, superiorem utique urbem vel sedendo expugnari posse, quod magna rerum necessariarum penuria inerat: sed frequentes Roma de novis rebus nuntii, festinare potius cum periculo, quam cum multa temporis iactura tuto vincere, cogebant.

VI. Igitur scalis ad Piraeeum admotis, magna vi conatus est perrumpere; donec omnia nequidquam expertus, nec enim segnius se regii defendebant, ad compingendas omne genus machinas Eleusinem et Megara concessit: operibus enim oppugnare Piraeeum cogitabat: eum in usum artifices, ferrumque, et catapultae, aliusque apparatus, decem millibus mulorum iugis, ex urbe thebana advehebantur; donec inopia materiae (multa enim opera corrupta et incensa ab hostibus, aut suo pondere procumbentia peribant) sacris quoque lucis iniecit manum, et Academiam, nobilissimum orbis terrarum gymnasium, quo non erat alius in suburbanis nemorosior locus, proximumque fama et amoenitate Lycaeum, arboribus nudavit.

§. 5. Appian. — Plutarch. — Dio apud Vales. — Sulpic. apud Cic. Fam. IV, 12. — Appian. — Iul. Obseq. — Pausan. lib. IX.

VII. Longi etiam muri, qui ad urbem Atheniensium a portu pertinebant, subruti, saxa trabesque struendis aggeribus praebuerunt. Forte miles caespitem ferens, fulmine exanimatus prociderat; ob eam rem consultus haruspex, *quod percussus in opere miles, caputque iacentis in oppidum versum esset, introitum et victoriam respondit Romanis, sed nonnisi post diuturnum laborem significari.* Has inter moras et sumptus obsidionis, quum rei nummariae difficultas incessisset, L. Sulla sacros Graeciae thesauros in promiscuum pecuniae usum vertit, Olympia et Epidauro iussis advehi pulcherrimis pretiosissimisque donariis.

VIII. Delphos quoque Caphis nomine missus est, natione Phocensis, ut ab Amphictyonibus ornamenta templi acciperet: nam *aut tutius apud se fore illa* scripserat, *aut, si absumpta essent, non deteriora redditurum.* Caphis quum venisset Delphos, *auditum ex adytis citharae sonum* scripsit Sullae; accepitque responsum, *gaudentis, non indignantis esse cantum: ageret igitur, et numine propitio sacrum aurum argentumque ad se deportare ne dubitaret.* Postea quoque per iocum dictitasse ferunt, *dubitare se non posse de victoria, qui deorum stipendio militaret.*

IX. Erat inter regum donaria dolium argenteum, ea mole ac pondere, ut extrahi iumentis nequiret: id concidere coacti Amphictyones, *statum Graeciae, et mutatos in deterius dominos* miserabantur: *olim T. Quintium et L. Aemilium, romanos duces, itemque Man. Glabrionem, illos Macedonum regibus, hunc Antiocho devictis, ultro honorem opesque delubrorum auxisse: nunc lapsis in peius moribus, postquam inimicos quacumque re superare principes romani studeant,*

§. 8. Diodor. apud Vales. — Plut. in Lucullo, cap. 3.

largitionibus ad perfidiam luxumque corrumpi milites, hisque obnoxium imperatorem, vilissimo teterrimoque hominum generi servire, quo optimis quibusque nobilissimisque dominetur.

X. Ceterum Sulla, neglectis Graeculorum querelis, ad quaestorem L. Lucullum sacros thesauros misit, cui cudendae in Peloponneso monetae negotium imposuerat; ipse redigendis in potestatem Athenis omnem animi cogitationem intendebat. Gloriosam victoriam vetus urbis factura fama erat; utilem, locorum ad omnia opportunitas: super haec Aristionis vecordia stimulabatur, importunissimi et improbissimi scurrae, qui continentibus dictis in ipsum, aut Metellam, quae impudicitiae arguebatur, iracundum animum mira vindictae cupiditate inflammabat.

XI. Ceterum urbem fame urgere satis visum. Piraeeum spes nulla capiendi, nisi per arma, superaerat. Sed haec tamen proditione iuvabantur: duo servi attici, quidquid in oppido fiebat, glandibus plumbeis inscribebant; eas deinde glandes fundis eiaculabantur ad Romanos. Id ubi saepius fieri ad Sullam relatum, ille, re considerata, quum semper eventum respondere nuntiatis comperisset, diligenter colligi glandes emissas, et ad se referri, iussit. Vnde quum aliquando decretam in certum tempus eruptionem didicisset, insidias erupturis struxit; multisque interfectis, aliis in mare compulsis, magnum obsessis detrimentum, et plus aliquanto terroris intulit.

XII. Crescebat interea indefesso labore militum agger, quum Archelaus ex diverso turres opposuit, unde cuiusquemodi missilia late spargerentur: acci-

§. 10. Plut. in Sulla. — Hieron. in Iovin. I, 56. — Flor. III, 5. — Appian. Mithrid.

tis deinde, quae Chalcide et per reliquas insulas agebant, copiis, quum etiam remiges armasset, numero quidem militum longe superavit Sullam, quum etiam a principio maiores aliquanto copias habuisset: idcirco minime ratus cunctandum, proxima post acceptum supplementum nocte, validam eruptionem in opera Romanorum fecit. Circa tertiam vigiliam, cum facibus improvisa turba exsiliens, alteram testudinum, et quidquid in ea machinarum stabat, incendit: neque potuit defendi; sed intra proximum decennium aliud excitatum eodem loco opus stetit.

XIII. Sulla, ignaviae suorum iratus, cohortem et centuriones, quorum stationem hostis perruperat, illam ignominiae causa extra vallum tendere, hos galeatos et discinctos perstare in principiis, iussit. Deinde ligneam turrim, quam contra suum aggerem Archelaus erexerat, modis omnibus incendere studens (plurimum enim impedimenti obsessoribus afferebat) submotis valida impressione propugnatoribus, ligna circumponi, faces subiici iussit. Ceterum conatus iste irritus fuit, non concipiente ignem materia, quod eam multo alumine Archelaus obleverat. Dum haec aguntur, missu Mithridatis Dromichaetes cum novis Thracum auxiliis affuit.

XIV. Archelaus igitur, pugnandi facturus copiam, aciem ita applicuit oppido, ut a moenibus quoque adiici ad Romanos tela possent; alios deinde facibus armatos intra portas signum erumpendi exspectare iussit. Proelio commisso, fugientes suos impigre obsistens Archelaus redire coëgit in hostem; unde vi-

§. 12. Front. Strat. IV, 1.
§. 13. Quadrig. ap. Agell. XV, 1. — Appian.

cissim romana acies pedem referre coepit. Sed a Muraena cohibiti restiterunt: simul, qui lignatum exiverant, reversi; itemque alii, qui ignominiae causa seorsim tendebant, accurrerunt: horumque strenua opera factum est, ut regii, duobus militum millibus amissis, intra muros compellerentur.

XV. Archelaus, dum ad retinendos suos tota mente conversus, salutem suam negligit, occlusis iam oppidi portis, fune in moenia subductus est. Sulla, ob egregiam operam laudatis militibus, demptaque iis, qui notati fuerant, ignominia, quum appetere hiemem videret, relictis ad opera praesidiis, castra ad Eleusinem movit. Equitabilis eo loco planities erat, et eo genere copiarum hostes abundabant. Igitur Sulla, ne eorum pateret incursionibus, fossam profundam a montibus ad mare ducere coepit: hoc opus prohibituri hostes, quotidiana modo ad fossam, modo pro moenibus Piraeei certamina moverunt: abundabant enim multitudine; marique libero utentibus, et exponere suos ubi volebant, et recipere, et, quocumque opportunum videretur, traiicere, in promptu erat: rerum quoque necessariarum copiam suis efficere, penuriam hostibus ex facili poterant.

XVI. Igitur Sulla, missis ad Rhodienses certis hominibus, classem arcessit. Quod ubi, regiis mare obtinentibus, parum procedebat, L. Lucullum in Aegyptum et Africam proficisci ad corroganda a regibus et maritimis civitatibus navium auxilia iussit, quibus instructus Rhodiorum classem securius deduceret. Lucullus neque maris incerta, neque vim hostium veritus, hieme media cum paronibus graecis tribus, totidemque Rhodiorum dicrotis solvit; Cretaque

§. 16. Plutarch. in Lucullo, cap. 3.

partibus adiuncta, Cyrenas transmisit. Erat tum pessimus cyrenaicae rei status, quae post testamentum Apionis, magis sine rege, quam in libertate relicta, neque defensa ab Romanis, domi satis negotiorum habentibus, in seditiones et tyrannidem inciderat.

XVII. Cuius quam intolerabilis saevitia fuerit, ab uno documento intelligi potest; quod Nicocrates ad portas urbis custodes apposuit, qui mortuos, quum efferebantur, igne ac ferro admoto tentarent, ne quis simulatione mortis effugere tyrannidem posset. Ceterum illum ingens animi mulier Aretaphila, concitato in eum fratre tyranni Leandro, sustulerat; deinde ipsum etiam Leandrum, postquam similem se gerebat ei, quem interemerat. Accesserant et finitimorum bella: igitur licet excisa tyrannide ad optimates respublica redisset, tamen nec auctoritas illis, nec concordia aderat; quum a recenti dominatione timidis necessario suspectus fieret, quisquis supra ceteros ingenium animumque habere credebatur.

XVIII. Quum his temporibus L. Lucullus supervenisset, velut divinitus missum pacis libertatisque instauratorem amplexi, ut leges sibi ferret, oraverunt, quibus deinceps civitas regeretur. Ille, recensitis veteribus legibus, maxime quas olim Ecdemus et Demophanes Megalopolitani rogatu Cyrenaeorum tulerant, additisque ex praesenti usu aliis, rempublicam eorum belle composuit. Id ubi perfectum est negotium, eadem hieme in Aegyptum inde navigavit. In eo cursu plerisque navibus piratarum audacia depressis aut captis, ipse incolumis et sospes Alexan-

§. 17. Plutarch. de virt. Mulier. cap. 34. — Polyaen. Strat. lib. VIII.
§. 18. Plutarch. in Lucullo, et Philop. cap. 1.

driam pervenit, eximioque honore et magnificis a rege honoribus cultus est.

XIX. Nam et quadruplum eius, quod aliis hospitibus assignari consueverat, ei decretum est; et munera e talentis octoginta missa, quae tamen ille non accepit. Ptolemaeus tum iterum regnabat, *Lathuri* cognomento a ceteris distingui solitus; quem post fratris Alexandri necem, Alexandrini ad vetus regnum e Cypro revocaverant: nam matrem Cleopatram Alexander, Alexandrum Aegyptii bello persequuti occiderant. Neque adhuc plane motus omnes exstincti erant, quamquam Thebas, quae defecerant, triennii bello recepisset Ptolemaeus, adeoque redegisset humiles, ut vix memoria pristinarum opum, quibus nulla civitas copiosior fuit, relinqueretur.

XX. Igitur dum his in locis varia per impedimenta Lucullus detinetur, L. Sulla manum militum frumenta ex Piraeeo Athenas portantium, cum ipsis sarcinis intercepit: prodita enim ea res glandium inscriptione fuerat. Eodem die ad Chalcidem cum Archelai fratre Neoptolemo feliciter dimicatum est: legatus L. Sullae Munatius, mille quingentis militibus interfectis, aliquanto pluribus captis, duce quoque hostium sauciato, pretium operae fecit. Parvo post tempore, quum sopitis custodibus moenia Piraeei negligerentur, romani milites, scalas machinis imponentes, in murum evaserunt, et, quos primum obiecerat casus, obtruncarunt.

XXI. Excitato inter haec tumultu, vigiles partim in oppidum, quasi iam captis moenibus, desilierunt; alii magnis animis certamine inito, hostes, occiso,

§. 19. Euseb. — Porphyr. — Pausan. lib. I.
§. 20. Cic. Acad. — Appian. Mithrid.

qui eos ducebat, praecipites abegerunt. Hoc invitati successu regii, non contenti periculum repulisse, eruptionem fecerunt, quo loco altera Romanorum turris exaedificata fuerat; incendissentque, nisi, continuato per noctem diemque labore, Sulla, qui ex castris auxilio accurrerat, restitisset. Quum deinde aliam ex adverso turrim Archelaus struxisset, diu ex vicinis paribusque munitionibus omni genere telorum certatum est; donec Sulla viginti simul plumbeos graves globos catapultis excuti iussit.

XXII. Horum impetu multi hostium occisi, et quod praecipue desideratum fuerat, labefactata turris Archelai, quum ruinam minitaretur, intra moenia reducta est. Interea magis magisque gliscebat in urbe Athenarum fames: nam frumenti quidem parum inerat, et tyrannus choenices hordei in quatriduum, gallinarum verius, quam hominum, dimensum dividebat. Sed hac necessitate Atheniensium cognita, licet cunctanter, de integro tamen Archelaus delectos cum cibariis misit: et quia prodi consilia sua animadverterat, eodem tempore circum portas validam opperiri manum iussit, ut, Sulla in frumentatoribus capiundis occupato, cum facibus ad incendenda Romanorum opera prosilirent.

XXIII. Vtrisque pro spe expeditio fuit: Sulla commeatum portantes excepit; Archelaus aliquot machinas corrupit incendio. Circa eadem tempora filius Mithridatis Arcathias cum alio exercitu in Macedoniam irrumpens, Romanorum modicas copias haud aegre expulit, omnemque Macedoniam in praefecturas divisam, idoneis hominibus distribuit; deinde magno cum apparatu contra Sullam profectus, haudqua-

§. 22. Posidon. apud Athen. V, 14. — Appian.

quam parem spei eventum habuit, circa Tidaeum morbo exstinctus.

XXIV. Tanto minore molestia romanus imperator coepta perurgens, Athenas, ut omnem non modo commeatum, sed etiam fugam interciperet, castellis circumdedit; quo plures in exhausta urbe clauderentur, eo celeriorem ex fame deditionem sperans. Ad Piraeeum vim adhibere consultius visum, eductisque in iustam altitudinem aggeribus machinae impositae. At Archelaus, terra clam egesta, exinanibat opus, donec subsidente mole prodita res est, deductisque machinis, Romani aggerem repleverunt. Deinde contra cuniculos Archelai aliis effossis cuniculis, et sub ipsa moenia productis, saepe sub terra inter fossores, ut forte sibi occurrerant, hastis gladiisque pugnatum est.

XXV. Haec dum ita fiunt, Romanus, multis ab aggere machinis admotis, muros ariete quatiebat: neque ante desitum, quam parte muri deiecta, proxima turris contento militum labore incenderetur, inque ipso, quem ceperant, muro praesidium statueretur. Simul cunicularii, suspensa trabibus moenia, pice, stuppa atque sulphure multo affusis, et igne subiecto, concremarunt. Ibi quum alia post aliam pars murorum arderet, et superstantes gravi ruina opprimerentur, etiam qui longius a periculo aberant, commilitonum interitu territi, despondere animos coeperunt.

XXVI. Summa enim contentione a Romanis pugnabatur; quum Sulla, fessis integros submittens, hunc unum restare laborem clamitaret; neque reliquum quidquam faceret, quominus promissis, imperio, minis, modo hos, modo illos ad spernenda pericula, murosque vi transcendendos incitaret. Neque minus

animorum, aut industriae Archelao supererat, perculsis atque sauciis, corpore atque animo recentes subinde iubenti succedere; donec fatigatos iniquo proelio milites Sulla miseratus, receptui cecinit, quum eius diei fortuna pari inter se robore proeliatos, etiam detrimento amissorum utrinque militum aequavisset.

XXVII. Archelaus, ne noctem quidem suis quietam abire passus, reparandis moenium ruinis operam dedit: intra murum multas exstruxit munitiones, in lunae speciem sinuata fronte, quo pluribus ex partibus in hostem missilia iacerentur. Eas, dum adhuc recens labor facilius machinis cederet, magna vi oppugnare Sulla coepit: sed undique telis expositus, quum multos occidi vulnerarique cerneret, abiecta spe capiendi per vim oppidi, ut commeatuum inopia cogeret ad deditionem obsessos, de reliquo abstinuit oppugnatione; claudi tantum aditus, ne qui exire, neve ingredi impune possent, iussit.

XXVIII. Ipse, parte copiarum assumpta, Athenas perrexit; ubi graviorem in dies annonam factam, et iam ad extrema necessitatis perventum intellexerat. Iumentis enim omnibus absumptis, etiam oleribus et herbis vescuis, vulgo iam a tegulis parietinisque Parthenion (*urceolarem* herbam Latini vocant) in victum vellebatur: alii calceamentorum ampullarumque coriis morabantur deficientem spiritum; etiam humana corpora coeperant in cibum verti: nam frumenti quidem medimnus mille denariis aestimabatur. Neque hoc tristissimum pereuntibus erat, sed quod tyrannus Aristion in ea publica penuria quotidie cum suis com-

§. 28. Plin. XXII, 18. — Plut. in Sulla, c. 17. — Dio apud Vales. — Flor. III, 5.

potoribus hilariter epulabatur; nec modo fatiscentes inedia cives, sed etiam exstinctum olei inopia Minervae sacrum ignem, in levi ponebat.

XXIX. Hierophantidi, summae ea religionis in urbe sacerdos erat, heminam tritici petenti, heminam piperis misit. Vrbem ita affectam Sulla nactus, protinus circumvallare instituit, ne quisquam inde evadere posset. Interea saepe rogatus ab Atheniensibus Aristio, quum diu negavisset, semel etiam supplicantes ei cum senatoribus sacerdotes sagittis abegisset, tandem familiarium aliquot ad Sullam oratores de pace misit. At illi sceleribus et crapula vecordes, stolida et minime accommodata temporibus oratione, nihil quod praesens usus postularet, sed vetera urbis decora, Theseosque Eumolposque, et medica tropaea praedicabant.

XXX. « Neque tibi decorum fuerit, aiebant, imperator, neque tutum, eam excidisse urbem, in quam singularis deorum favor semper exstitit: adeo quidem, ut et hanc praecipua benevolentia semper complecterentur, et inde potissimum in ceteras gentes emanare beneficia sua vellent. Iam a principio quum urbi nomen esset imponendum, duos de Consentibus de hoc honore certavisse satis constat; et quum oleam Minerva, Neptunus equum produxisset, pacis omen praeferentibus diis, quorum arbitrio commissa lis fuerat, vicisse Palladem, quam Athenam vocamus, deque huius vocabulo appellari Athenas coepisse.

XXXI. » Ita propter nos et equum, tam accommodatum usibus humanis animal, et oleam, cui prae-

§. 30. V. C. 666; A. C. 86. — Plato, Menexen. — Cic. de Leg. I, 1. — Ovid. Metamorph. VI, 75. — Varro apud August. de Civ. Dei.

» ferri arborum nulla iure potest, vita accepit: du- » ratque illa etiam nunc certo divinitatis argumento, » et, quos praeferimus ramos, inde decerpsimus. Sed » et Cereris munus, Triptolemique currum, et hinc » ad alias terras exportata frugum semina referre » possemus, quum adhuc glandibus miseri mortales » vescerentur. Quin et praeter oleam suavissimae » pomorum fici haec terra est genitrix; et hic pri- » mum, expressis Eumolpi ingenio uvis, vina fluxe- » runt.

XXXII. » Quae iam alia in universum genus hu- » manum exstent urbis huius merita, si recensere vel- » lemus, dies potius et vox, quam argumentum nos » deficeret. Vt pauca obiter indicemus, lanificii usum » nudis aut male vestitis monstravimus; et quum in » specubus antiqui habitarent, Euryalus et Hyper- » bius cives nostri, lateritias exaedificare domos do- » cuerunt. Iudiciorum etiam ordinem hominum pri- » mi tradidimus, ab ipsis diis acceptum, quo tempore » nomen Areopago Mars dedit, qui primus ibi capitis » dixit causam, ob Halirrothii caedem.

XXXIII. » Sed et civitatem ante alios optime con- » stituimus populari statu, quum eius nullum adhuc » exemplum exstaret. Sed et certamina, quibus cor- » pora exerceantur commenti sumus, gymnicosque » instituimus agonas, ungendique tradidimus morem; » et quo magnificentius Panathenaica celebrarentur, » primus hominum quadrigas rex noster Erichtho- » nius iunxit, idem, inquam, Erichthonius, qui et » signandae pecuniae fuit auctor. Nec iam enarrare » volumus, quid pictura Polygnoto, quid Pericli res

§. 31. Ovid. Metamorph. V, 645. — Diodor. V, 60. — Iustin. II, 6. — Iustin. II, 6. — Aelian. Hist. var. III, 6. — Plin. VII, 56.

§. 32. Iustin. — Plin. — Aelian. — Pausan. lib. I.

» nautica debeat. Literas certe et facundiam, quibus » ornamentis te quoque scimus excellere, omnemque » humanitatem, iura, leges a nobis habere fatentur, » quotquot habent. Sed et maiores vestros, qui tantae » magnitudinis fundamenta iecerunt, non puduit, » missis huc legatis, Solonis inclytas leges describere; » unde mox duodecim illae tabulae prodierunt, quas » apud vos tanquam omnis publici privatique iuris » fontem atque normam, ingenui pueri inter prae- » cipua disciplinarum edocentur.

XXXIV. » Tam antiqua sunt nostrae urbis in ro- » manam officia; quae deinde multis temporum op- » portunitatibus toties reculta auctaque sunt, ut » nulla Graeciae civitas pluribus imperatorum vestro- » rum senatusque honorificis decretis gloriari possit. » Nullum enim ferme in Macedonia, aut Asia, aut » Graecia gestum bellum est, in quo non insignis » erga populum romanum exstiterit Atheniensium » fides. Cuius rei, quem ampliorem ipso populo ro- » mano testem producemus, et quidem universo? » semper enim, et in omni re, quod optima fide » gestum est, id Attica gestum Romani soletis dicere.

XXXV. » Quae vero contra Barbaros maiores nostri » toties gessere, quamquam forte invidiosa esse ob » magnitudinem gloriae videantur, tamen quia pro » misera posteritate maiorum allegare virtutem pro- » dest, commemoranda sunt. Sed unde potius, quam » ab iis temporibus gentibusque ordiemur, in quibus » quum vester aliquis dolor fuerit, erit aliqua etiam » ex relata hostium ultione voluptas? Galli, quum

§. 33. Virg. Georg. III, 113. — Plin. — Aelian. — Pollux, lib. IX. — Iustin. — Cic. pro Flacco, cap. 26, et de Orat. I, 43. — Liv. III, 24.

§. 34. Vell. II, 23.

§. 35. Pausan. lib. I, init.

» Italiae magnam partem, mox etiam Macedoniam » Graeciamque innumeris copiis oppressissent, ad » Thermopylas maiores nostri occurrerunt; terra» que et mari fortissime decertando, magnam Grae» corum multitudinem servarunt.

XXXVI. » Quid antiquioribus adhuc temporibus, » o dii, et custos urbis Minerva! quae tum urbs, aut » regio, aut insula prope longeve fuit, quae non » aliquo praeclaro Atheniensium facinore nobilita» retur? Marathon victoriae medicae aeternum mo» numentum ex oculis hominum et agro nostro de» leri poterit; e memoria quidem rerum gestarum » et admiratione posteritatis nunquam delebitur. » Quid deinde Themistocles et frater eius Agesilaus? » Quorum hic, interfecto principe purpuratorum » Mardonio, quem Xerxem esse putaverat, quasi re» gem hac audacia non satis terruisset, iniecit fo» culo manum, tales affirmans omnes Athenienses » esse; non absimilis illi Mucio, unde adhuc Scae» volarum familia Romae perdurat.

XXXVII. » Themistoclis autem tam nota sunt fa» cinora, ut omnis historiae oporteat esse rudem, » qui ista non teneat. Superbissimum enim regem, » et tantis instructum copiis, quantas aut antea, aut » postea habuit nemo, nobili ad Salamina proelio » fregit; deinde rem multis millibus improbam, unus » consilio perfecit, ut universa Europa maximis » adhuc viribus subnisum expelleret. Theseo vero » duce amazonicas pugnas, et quidquid ab eo heroë » factum est, non modo vetus memoria loquitur, sed » passim nobilium artificum opera demonstrant.

§. 36. Strab. lib. IX, pag. 396. — Stob. Serm. 7. — Plut. Parall. cap. 2.
§. 37. Corn. Nep. Themist. cap. 2. — Pausan. lib. I.

XXXVIII. » Ne iam Thrasybulos vobis, et Cononas » adducamus, et Cynaegiros, et omnem illam clarissimorum imperatorum, fortissimorum virorum manum, Periclem tamen indictum abire non sinimus, » ut simul virtutem eius, simul studium urbis nostrae » in virtute honoranda prodamus: tantus enim ille » vir fuit, ut novus ei honor decretus fuerit, duobus » connexis oleae ramulis capite cincto; probaruntque et rem, et auctores universi populi; atque » inde claros viros coronandi consuetudo orta, statimque vulgata est. Neque transeundus Phocion » est, licet aetas eius in Philippi et Alexandri tempora incidit, quorum potentia et fortuna summorum virorum obscurare famam potuisset.

XXXIX. » Nec tamen illi sic officere nomini Phocionis potuerunt, quin strenuum virum, optimumque civem fuisse sciamus; qui, quum quadragies » quinquies exercitum duxerit, semper absens electus praetor, tamen integritate vitae, civilibusque » artibus hodie est notior. Atque ea hominis mentio » publicae laudis admonet, quum eadem et civitatis » nostrae fuerit in utroque genere praestantia, ut » ingeniosissimi homines disputent, belline an vero » sapientiae studiis Athenae fuerint clariores? An » enim ulla pars disciplinae est, in qua laudabiliter » versari humanum ingenium possit, quam non aut » invenerint nostrates, aut prae ceteris excoluerint?

XL. « Vt enim a poëtis ordiamur, quod genus e » doctis antiquissimum est, comoediae tragoediacque » plurimos atque nobilissimos auctores Athenae tulerunt. Quamquam profecto comoediam scribere

§. 38. Val. Max. II, 6, 5. — Plutarch. in Phoc. cap. 11. — Plutarch. — Cic. Tusc. Quaest. I, 1, et de Orat. I, 4.

» vetitum Areopagitis est, ne severitatem iudicum » populari hilaritate corrumpant; tamen et in vestris » theatris fabulae nostrae spectantur, et ingeniosior » quisque poëtarum habetur, quo propius abest a » nostris. Tragoediae vero, quae maximas in vita » habet utilitates ad omnem bene ferendam fortunam, » et primum inventorem, et scriptores adeo excel- » lentes haec civitas peperit, ut tanto iam tempore » nemo sit repertus, qui sapientiam Euripidis, facun- » diam Sophoclis, grandiloquentiam Aeschyli possit » imitari.

XLI. » Oratores autem praestantes civitas nostra » plures eadem aetate habuit, quam reliquae prope- » modum omnes, omnibus annis: e quibus equi- » dem Lysias, et Aeschines, et Demosthenes, non » tanquam oratorum, sed tanquam eloquentiae no- » mina audiuntur. Et ut pictores, statuarios, alios- » que artifices, quorum tamen insignis etiam est glo- » ria, et quidquid ingeniorum diversis studiis occu- » patum fuit, silentio transeamus, quis ignorat, » nullibi terrarum meliores exstitisse doctores eius, » quae vitam regit, sapientiae?

XLII. » Solon et Socrates, et cum Platone Xeno- » phon, et tot profectae a Socrate familiae, quarum » etiamnum successio durat, notiora sunt miracula, » quam ut dici debeant; maiora, quam ut possint. » Ob tot urbis decora mirum non est, si maximi prae- » stantissimique reges, uti vincere Athenas magni- » ficum, ita perdere inhumanum iudicarunt. Posse- » mus hic Philippum nominare Macedonum regem, » possemus Alexandrum: sed ne tibi talia commemo- » rando, fastidio simus, imperator, praesertim, quia

§. 40. Plutarch. — Athen. VII, 1.

» pro humanitate atque eruditione tua nihil horum » nescis, has tantum adiiciemus preces, ut clarissi- » morum regum tueri iudicium velis, atque clemen- » tiam imitari, quemadmodum imitaris et virtutem.

XLIII. » Ne lubeat tibi vastare aedificia huius ur- » bis, a qua primum tradita mortalibus est aedificandi » scientia: noli fame premere frugum parentem; » noli bello vastare tot heroum patriam, artium om- » nium domicilium, religionum atque sapientiae tem- » plum, et Pythii testimonio ac voce, Graeciae Pry- » taneum. » Sed huic orationi non aliter, atque hac vecordia dignum erat, Sulla respondit. *Abite*, inquit, *beati; et haec tam pulchra declamaturis adolescentibus praecipite. Ego enim senatus populique romani missu, non discendi gratia, sed ad puniendos rebelles adsum.* Dum haec aguntur, forte senum in tonstrina sermonem habitum exploratores ad Sullam retulerunt: tyranno maledixerant, *quod negligenter servaret urbem, facilesque ad Heptachalcum aditus incustoditos sineret.*

XLIV. Imperator, haudquaquam spernendum indicium ratus, media nocte cum expeditis ad locum venit, et quia non difficilis superatu videbatur, admoveri statim scalas, et evadi in murum iubet. Primus omnium M. Teius in summum enisus, quum occurrentem sibi hostem feriret, obiectu galeae fregit ensem: nec cessit tamen loco, sed, donec alii commilitones supervenirent, restitit. Sic expugnatae sunt a Sulla Athenae, kalendis martiis. Romani, diruto, quidquid inter duas portas, Piraicam et Sacram, murorum fuerat, magno cum terrore ingressi, strictis ensibus ad

§. 43. Flor. III, 5. — Iustin. II, 6. — Athen. VI, 16. — Plutarch. in Sulla, cap. 28, el de Garrul. cap. 8.

§. 44. V. C. 666; A. C. 86. — Vell. II, 23. — Plut. — Flor. III, 5. — Appian. — Memnon.

caedem rapinasque discurrerunt; non defectionem tantum Atheniensium, sed suas contumelias, et iacta obsidionis tempore convicia, immitis ingenii viro acriter vindicante.

XLV. Erat omnino foeda tum eorum, quae fierent, species, tum factorum memoria et notae. Multis in domibus condita in usum ciborum humana membra reperta: tantumque cruoris ea nocte fusum ferunt, ut, praeter alias urbis partes caedibus et cadaveribus oppletas, totus Ceramicus ad Dipylon usque sanguine fluxerit, eiusque rivos etiam in suburbium manasse quidam retulerint. Non enim a Romanis tantum obvii sternebantur, sed ingens oppidanorum numerus, acerbiora morte metuens, desperatione sibi necem consciscebat. Aristion cum paucis in arcem confugit, incenso prius Odeo, ne materia illius ad oppugnandam arcem hostibus usui esset.

XLVI. Sullam, ne urbem dirueret, non quidem mandata senatus absterruerunt, quibus tum quidem parum fuisset commotus; sed romanis senatoribus, qui cum Sulla erant, adiuvantibus, exsules Atheniensium Midias et Calliphon extremis precibus evicerunt, *ut miserrimae civitatis aliquas esse reliquias pateretur.* Igitur postridie, iam satiata nonnihil vindictae cupiditate, veterum Atheniensium laudibus commemoratis, *ingratissimos hominum*, ut ipse dicebat, *in honorem sacrorum suorum, atque antiquorum heroum conservavit; multos se paucis, et vivos mortuis donare* dictitans.

XLVII. *Servilia* deinde *corpora venditurum* edixit: *ceteris concedere libertatem; suffragia legum et magistratuum non concedere, quod hostili in se atque po-*

§. 46. Flor. III, 5. — Plutarch. — Appian.

pulum romanum animo fuissent: posteris tamen illorum ea quoque reddere. Sic antiquissima et nobilissima Graeciae civitas, quum plurimorum bellorum pericula, seditionumque et tyrannidis violentissima mala superasset, quo tempore vix timeri tale quippiam potuisset, Aristionis opera in eam calamitatem adducta est, ut extremum exitium vix evaderet. Sullam quoque postea gavisum esse ferunt, quod irae, cuius potens non erat, hactenus indulsisset, ut tamen urbem non exscinderet; idque inter praecipua fortunae suae beneficia numeravisse. Nunquam tamen pristinam deinde recuperare speciem Athenae potuerunt; et moenia tum a Romanis diruta, circiter annos trecentos quinquaginta iacuere, donec, imperante Valeriano, contra Scytharum incursiones reficerentur.

XLVIII. Per eadem tempora aliis quoque locis inter romanos mithridaticosque duces varia fortuna certatum est. Asia ferme tota regis erat; nisi quod ab obsidione Rhodi repulso, etiam Magnetes fortissime resistebant. Hi et alias plurimum damni regiis attulerant; et Archelaum, paulo ante, quam in Graeciam iret, fines suos effusa populatione devastantem, multis Barbarorum necatis, sauciaverant. Inde quum maximo exercitu circumsessa oppugnataque urbs eorum a mithridaticis praetoribus esset, summa virtute defensa est.

XLIX. In Thracia atque Macedonia prosperiora omnia regiis erant. Thraces, Mithridatis partes sequuti, duce filio regis Arcathia, deinde Dromichaete regii sanguinis Thrace, capta Amphipoli, numerosis agminibus Macedoniam et propinquas illi regiones

§. 47. Plutarch. Apopth. Rom. cap. 31.

§. 48. Pausan. lib. I. — Liv. Epit. — Tac. Annal. III, 62. — Memnon. — Dio apud Vales. — Plutarch. — Pausan.

invaserant. Horum incursionibus Epirus et reliqua Dodonam usque afflicta sunt; ipsum Iovis Dodonaei templum sacrilegas eorum manus non effugit. Delphicum quoque delubrum, postquam antiquioribus temporibus bis incensum fuisset, tum tertium a Thracibus inflammatum est.

L. Iis post Arcathiae mortem Taxiles cum imperio praeerat, qui, Atheniensium obsidione audita, quum Elateam Phocidis urbem circumsideret, copias in Atticam transducere instituit. Habebat autem sub signis centum peditum, decem equitum millia, cum nonaginta curribus falcatis; per se validas ad quodlibet bellum vires, nedum si Archelao iungeretur. Quo minus committendum Sulla ratus, ut post captam urbem, ad reliquas munitiones tempus tereret, obsidioni arcis Curionem praefecit: Piraeeum summis viribus oppugnavit; neque prius destitit, quam, repulsis continuo telorum imbre propugnatoribus, muri recentis lunatam partem convelleret.

LI. Sed cum optato laboris eventu, non statim praemium etiam speratum affuit. Quippe interiorem murum Archelaus struxerat; et, quasi nihil dum actum foret, subeunda erat integra oppugnationis alea: neque hoc semel atque iterum factum esse dicitur, sed ea fuisse utrisque defendendi expugnandique contumacia, ut sex et amplius muri perrumpendi Romanis ante plenam victoriam fuerint.

LII. Tandem urgente Sulla, ipsisque militibus per iram, et quia, expugnato Piraeeo, cetera belli faciliora fore credebant, supra fidem humanarum virium connisis, Archelaus in opposita quaeque ruentium

§. 50. Flor. III, 5. — Oros. VI, 2. — Appian. Mithrid. — Plutarch. — Plin. — Euseb. προπαρασκ. 81.

insana pervicacia victus, cessit loco; seque in Munychiam et circumfluam undis Piraeei regionem recepit. Victores, aedificiis plerisque incendio ac ruina deletis, in quibus et navalia fuerunt, et celebratum Philonis armamentarium, tanta arte distributis spatiis, ut mille navium instrumentum caperet, ultra non potuerunt progredi, quod neque classem haberent, neque sine navibus sequi Archelaum possent. Igitur omisso illo, relictisque idoneis praesidiis, L. Sulla cum maiore parte exercitus, et graecorum populorum auxiliis, ut venienti novo hostium exercitui occurreret, in Boeotiam contendit.

§. 52. V. C. 666; A. C. 86. — Appian. — Plutarch. — Plin. VII, 37.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XLVII

IN LOCVM LIBRI LXXXII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI SECVNDI.

Sulla copias regis, quae, Macedonia occupata, in Thessaliam venerant, proelio vicit, caesis hostium centum millibus, et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullae se tradidit. L. Valerius Flaccus consul, collega Cinnae, missus, ut Sullae succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo, a C. Fimbria legato ipsius, ultimae audaciae homine, occisus est; et imperium ad Fimbriam translatum. Praeterea expugnatae in Asia urbes a Mithridate, et crudeliter direpta provincia, incursionesque Thracum in Macedoniam, referuntur.

I. Expeditio L. Sullae, quemadmodum nihil tam obnoxium hominum iudiciis est, quam imperatorum consilia, a plerisque reprehendebatur, quod, relicto attico agro, ubi propter asperitatem locorum pauci pluribus resistere possent, Boeotiae campos et apertam planitiem, numero praesertim equitum tanto inferior optavisset. Ceterum Sulla praeter insitam audaciam motus causis minime inanibus videbatur, quod

retenta Munychia Archelaum hoc intelligebat agere, ut ducendo bello Romanos in regione sterili, commeatuum inopia premeret: ager enim atticus ne per pacem quidem tantam alere multitudinem poterat: subvectionem annonae ipse mari, Taxiles terra, haud magno negotio erant prohibituri.

II. Adversum haec ea ratio Sullae erat, ut cum hoste potius solo, quam simul adversus hostem, famemque dimicaret. Ad hoc periculo L. Hortensii movebatur; quem acrem virum et propositi tenacem, cum copiis non poenitendis ad se ex Thessalia pergere, hostes autem in Thessaliam irrupisse noverat; et nisi subveniretur, ne ubicumque deprehensus pugnam vel cum exitio sumeret, metuebat. Sed Hortensium quidem Caphis Boeotius per aliam, quam qua venturum Barbari opperiebantur, viam circumduxit, donec superato Parnassi dorso, tenuit Tithoream: munitissimus natura locus est, alto circum et praecipiti rupium velut vallo claudente; cui quondam Phocensium pars, inundante Graeciam Xerxis exercitu, salutem atque libertatem debuisse dicitur.

III. Huc ubi longiore via sequuti hostes penetrarunt, Hortensius toto die impetum eorum haud difficulter repulit; noctu deinde tacito agmine profectus per loca confragosa pervenit Patronidem, ibique ab occurrente Sulla receptus est. Hoc adiuncto milite, non ultra mille quingentos equites, peditum millia quindecim romanae copiae efficiebant: accensa deinde Graecorum, qui nuper ab Archelao defecerant, au-

§. 1. Plutarch.

§. 2. Memnon. — Dio apud Vales. — Plutarch. — Liv. Epit. — Herodot. VIII, 32. — Pausan. lib. X.

§. 3. Appian. Mithrid. — Plutarch.

xilia, ita augebant numerum, ut tamen ne trientem quidem hostilis multitudinis aequaret.

IV. Igitur Archelaum (nam et hic accitus a Taxile in Thessaliam accurrerat) ceteri duces ad proelii tentandam fortunam indesinenter hortabantur, donec consensu omnium victus, nam trahere bellum haud absurdo consilio statuerat, in aciem suos eduxit. Praeter veterum copiarum reliquias, et quae postea Dromichaetis ductu venerant, etiam Arcathiae nullo adhuc incommodo imminuta agmina, et quae subinde Mithridates submittebat, Taxiles e Macedonia adduxerat; in universum hominum millia centum viginti numerabantur, mixta e variis gentibus acies. Thraces plerique et Pontici, Scytharumque et Gallograecorum auxilia, tum ex Phrygiae, Bithyniae ceterarumque provinciarum, quae iugum regis acceperant, delectibus coacta iuventus: suos cuique gentium ductores, summae Archelaum rex praefecerat.

V. Sulla castris locum in Elateae finibus ceperat; sed quia neque collis, quem obtinebat, arduus, et lata circum planities erat, quum neque loco fideret, et terreri hostium multitudine animadverteret suos, intra vallum se continuit. Id quum continuis aliquot diebus factitatum esset, contemnere hostem regii coeperunt, et, quo ferebat animus, iniussu ducum pabulatum excurrere. Panopeum Boeotiae urbem sine certo imperio tum deletam ferunt; Lebadeam cum celebri Trophonii oraculo direptam. Dolebat in oculis suis fortunas sociorum diripi Sulla, sed militem formidine nondum certamini non audebat obiicere: laboribus ergo atque operum taedio putabat adduci posse, ut potius pugnam poscerent.

§. 4. V. C. 666; A. C. 86. — Oros. VI, 2. — Appian.
§. 5. Plutarch. — Appian. — Front. Strat. I, 6 et 11.

VI. Ipse, missis ad Archelaum legatis, pacis mentionem interposuit, inducias quoque pactus, quo securiorem efficeret hostem, et castra sua in tutiorem locum transferret: utrique consilio sicuti ratio affuerat, fortuna et successus affuerunt. Tertio die, postquam derivando Cephisi flumine, fossisque ducendis fatigari coeperant, praetereuntem forte Sullam magno cum clamore proelium poposcerunt. Ille, non pugnam cupientium, sed laboris pertaesorum, hunc clamorem videri increpans; « Tamen, si viri estis, » inquit, en vobis locum, quem extemplo capiatis ». Simul ostendit arduum praeruptumque collem, ubi quondam ad confluentes Asopi Cephisique arx Parapotamiorum steterat.

VII. Ad hunc occupandum eodem tempore missi ab Archelao chalcaspides ibant: sed eximia Romanorum alacritate praevenit eos Sulla, locumque communivit. Vt iam redire militibus virtus, et armorum fiducia coepit, Sullaeque exploratores retulerunt, castra hostium non magno plerumque praesidio custodiri, ceteros ad praedam, frumentive aut pabuli convehendi gratia passim evagari; redeuntes, ubi per noctem ignibus, interdiu fumo, adventum suum significassent, portis patentibus intromitti; eaque secure et negligenter omnia agi; quantoque plus ducum ipsis, tanto minus obsequii esse: occasione usus, magnum Barbaris detrimentum, et quia nec opinantibus acciderat, maiorem ex securitate metum attulit.

VIII. Frumentatorum aliquo numero excepto, quum robustissimum quemque interfecisset, reliquos a quorum imbecillitate nihil metuebat, resumptis armis suis

§. 6. Memnon.
§. 7. Plutarch.

pergere secum iussit. Quum in vicinum castris locum obscura iam nocte ventum esset, « Ne vos fugiat, » inquit, quam salutis concessae mercedem postulem, » excitatis ignibus signum, quod inter vos convenit, » vestris date: ubi redditum ab illis signum fuerit, » ad castra succedamus, apertas haud dubie portas » reperturi, ubi vestrae e propinquo voces agnoscen- » tur. In hoc non magis victoriam meam, quam ve- » stram incolumitatem sitam esse scitote: quod si » quis forte fugam, aut proditionem tentare voluerit, » a me providebitur, ut nullo neque nostro damno, » neque suorum commodo, extremos sibi cruciatus » arcessivisse intelligat. »

IX. Omnia, sicut Sulla optaverat, obedienter facta: eventus etiam affuit. Recepti pro amicis late per tota castra terrorem caedemque ediderunt. His incommodis, et quia Barbari, temere vastando culta, penuriam sibi commeatuum ex magna copia fecerant, Archelaus ad Chalcidem retrocedere statuit, ubi e maritimis subvectionibus abundaturus commeatu erat; dum Romani fame ac inopia rerum omnium in vastatis agris attererentur. Non fallebat Sullam, quid hostis moliretur; igitur discedentem provide sequutus, neque se dabat in discrimen, et illum, qualia voluisset, itinera facere prohibebat.

X. Ita ventum ad Chaeroneam est, Plutarchi nobilis philosophi natalibus illustrem, qui rerum istarum historiam composuit. Erat inter auxilia romana Chaeronensium cohors; quae, patriae periculo mota, oravit Sullam, ne hostibus esse praedae pateretur. Sulla et illos ad praesidium patriae occurrere iussit,

§. 9. Appian. — Plutarch.
§. 10. Appian. — Plutarch.

et cum una legione Gabinium tribunum militum eo misit; tantaque Romanorum diligentia fuit, ut in servando oppido Chaeronensium ipsorum licet inflammata studia praeveniret. Barbari, spe potiundi oppidi amissa, in Thurio (confragosum admodum et praeruptum supra Chaeroneam cacumen est) valido collocato praesidio, haud procul inde castra posuerunt.

XI. At Sulla, aestimato loci ingenio, quum Barbaros suam ipsos multitudinem inutilem effecisse, sibi vel ad inferendum gradum, vel ad referendum abunde spatii, illis angusta omnia et impedita cerneret; quod hactenus detrectaverat, proelium appetere coepit, hostemque lacessere. Quapropter bifariam divisis copiis, sinistro cornu L. Muraenam praefecit, in dextro curaturus: novissimam aciem cum subsidiariis cohortibus Sulpicius et Hortensius legati obtinebant, ita dispositi, ut circumventuris aciem romanam hostibus se obiicerent; id enim ob numerum Barbarorum, et quia equitum levisque armaturae copiosam manum ostentabant, futurum rebatur.

XII. Ericius cum Homoloicho et Anaxidamo Chaeronensibus, ut occulto calle in Thurium evaderent, missus, ducibus illis ex improviso regios perculit. Totum enim Romanorum exercitum adesse rati, per invia praecipiti timore ferebantur, suisque ipsi armis se induebant. Ad tria millia hominum ibi cecidisse creduntur. Reliqua multitudo partim in Muraenam, instructa iam acie stantem, incidit; partim ad Archelai castra delata, turbavit instruentium ordines sedulitatem, atque omnia terrore et tumultu permiscuit: sero tum Archelaus, quam iniquum in locum se coniecisset, intellexit: equitibus igitur celeriter

§. 12. Appian. — Plutarch.

immissis, inferentem iam signa Sullam submovere conatus est.

XIII. Sed pulsi in abrupta equites parum aut hostibus morae, aut suis praesidii attulerunt. Iterum ad perrumpendam Romanorum aciem sexaginta currus falcati processerunt. Sed quoniam iusto spatio, quod maxime concitandis cum impetu quadrigis necessarium est, destituebantur; lente invectos Romani diductis ordinibus cum plausu, et tanquam in circensi ludicro alios postulantes, sine noxa transmiserunt: ubi dum haerent, haud molli ad convertendum flexu, equi et aurigae a subsidiis Romanorum impune sunt telis obruti. Sic quoque integrum Archelao erat, castrorum munitionibus se tueri, et subeuntem ad impedita Sullam, pari locorum fraude involvere. Sed ille, quacumque tandem causa (nam et tum, et postea varie dubitatum est) educere suos maluit, et, quoniam in propinquo iam Muraena erat, constipatam in angustiis multitudinem confertis ordinibus opponere.

XIV. Quindecim servorum millia, qui ad promissam libertatem regiis partibus se adiunxerant, in fronte porrectis hastis stabant. Romani, Saturnalia haec conclamantes, gladios, abiectis extemplo pilis, ad caedenda hastilia strinxerunt. Sed quia ob densos hostium ordines tarde res procedebat, subducta gravi armatura, velites immissi sunt, totamque illam aciem glandium telorumque grandine proturbarunt. Interim dextrum suorum cornu ita Archelaus produxerat, ut inclusurus romanum agmen videretur: ibi Galba et Hortensius raptim ductis cohortibus, in latera hostium facturi impetum, accurrerunt; sed praevenit eos equestris hostium procella, sensimque recedentes ad mon-

§. 13. Plutarch.

tana, exclusit a cetero exercitu, submotosque circumvenit. Maximum ea parte periculum erat, quod in conspectu Archelai, nam et ipse aderat, alacrius a Barbaris pugnabatur.

XV. Idcirco Sulla, qui nondum ad coniectum teli venerat, propere cum valido equitum globo laborantibus succurrit. Ea res, et quod ex pulvere coniectabat, imperatorem advenire, terruit Archelaum, ut, omissa pugna, ad dextrum Romanorum cornu properaret, id, dum sine duce esset, sperans facilius in fugam verti posse. Sub idem tempus Taxiles contra Muraenam chalcaspidas instituit ducere; diversisque e partibus ortus clamor, montiumque repercussu multiplicatus, distinuit Sullam, quo potius et prius ad ferendam opem advolaret; deinde celeriter capto consilio, Hortensium cum quatuor cohortibus Muraenae subsidio misit, ipse cum quinta, et, quos habebat, equitibus ad suum cornu rediit.

XVI. Commissum iam ea parte proelium erat, et paribus utrinque animis viribusque pugnabatur. Ergo ubi imperator, et cum eo peditum equitumque novum robur affuit, haud ultra dubitatum est, quin hostes terga verterent. Imperator, de Muraena sollicitus, protinus in illam partem victricia agi signa iubet. At iam sibi quoque oppositos Muraena, concitatis hortatu et exemplo suo militibus, egregie fuderat. Reliquus igitur labor insequendi hostem, caedendique fugientes fuit. Magnus ibi numerus, et multo, quam in proelio, maior occisus: nam ut sagaciter Sulla coniecerat, angustiae locorum non minus fugam hostium, quam pugnam impediebant.

XVII. Castra tamen et magna pars exercitus servari

§. 15. Appian. — Plutarch.

potuissent, nisi exclusi fuissent ab Archelao, qui eo confugerant. Sed ille redire in proelium iubebat: nec animus plerisque deerat, sed sine ducibus, sine signis, ne loco quidem ad pugnandum apto, confusis ordinibus, et sua multitudine impediti, neque referire hostem poterant, et multi a suis obterebantur. Tandem magna parte trucidata, ultimis reliquorum obtestationibus expugnatus Archelaus aperuit portas; sed sera et perniciosa haec misericordia fuit: simul cum fugientibus romanus miles irrupit, captisque castris, victoriam consummavit.

XVIII. Hostium ea die centum millia caesa perhibentur; non supra decem millia cum Archelao Chalcidem perfugerunt: neque tanta de asperrimis gentibus victoria plus duodecim Romanis abstulit, si quidem Commentariis Sullae credimus: quatuordecim desideratos fuisse scribit; sed ex eo numero duos sub vesperam revertisse. Ob huius victoriae laetitiam ludos Thebis apud Oedipodeum fontem edenti, missi a Curione, captam Athenarum arcem, tyrannumque in Minervae templum confugisse, nuntiant; quum eodem die, ut postea compertum est, victoria Sullae Athenis Curioni nuntiaretur: multiplicatum deinde spe alterius victoriae gaudium est, cuius certa se promissa ab Trophonio afferre, Q. Titius, negotiari in Graecia solitus, affirmabat: etiam Salvienus legionarius miles, adstitisse sibi speciem Iovis ea maiestate, qua Olympiae viseretur, asseruit; finem civilium bellorum, qualis mox consequutus est, praedicentem.

XIX. Laetus his imperator, ut praesentia constitueret, iudicibus ex aliis Graeciae civitatibus excitatis,

§. 17. V. C. 666; A. C. 86. — Liv. Epit. — Appian. — Oros. VI, 2. — Plutarch. — Pausan. lib. VII. — Eutrop.

Elatensibus, quod Taxili Mithridatis praefecto portas clauserant, libertatem, quam macedonico Philippi bello amiserant, reddidit. Thebanos dimidio agri mulctavit, et quod inde provenisset in posterum, pro donariis, quae Olympiae, et Delphis, et Epidauri abstulerat, Iovi, et Apollini, et Aesculapio consecravit. Armorum deinde hostilium acervum gabino cinctu, patrio more diis belli praesidibus cremavit; monumentumque felicis proelii Marti, Victoriaeque, et Veneri dedicandum curavit.

XX. Quum inter haec ex continuis laboribus modica quiete satis refectos cum corporibus militum animos putaret, Chalcidem cum exercitu profectus est. Sed quia navibus carenti facile praecludi aditus poterat, praesidiis, ubi profuturum iudicabat, dispositis, Athenas perrexit, ut poenas de nocentibus sumeret. Foedum omnino pestiferumque tyrannum Aristion egerat, et ad luendum supplicium, divinitus in potestatem Romanorum traditus videbatur. Quum enim obsessi munimento loci se diu defendissent, tandemque penuria aquae deditionem coacti essent facere, ea ipsa die horaque, quum arx Curioni est tradita, sereno caelo repente nubes conglomeratas esse, copiosumque imbrem cecidisse, memoriae proditur.

XXI. Sulla Aristionem templo extractum venenum coëgit bibere; ceteros eius satellites, quive magistratum sub ipso gesserant, quive quovis modo sibi aut populo romano fuerant adversati, in Ceramicum conclusos, sorte decimum quemque ad capitale supplicium eduxit. Pecuniae ex arce non spernenda vis

§. 19. Pausan. lib. IX et X. — Plutarch. — Appian. — Dio apud Vales.
§. 20. Plutarch. — Appian. — Pausan. lib. I.

egesta: quadraginta maxime pondo auri, sexcenta argenti, reperta fuisse memorantur. Ceterum in his dum occupatur Sulla, L. Valerii Flacci adventu audito, ut Graeciam petenti occurreret, in Thessaliam movit. Eius L. Flacci mentio cogit, ut ad urbana negotia exponenda praevertam.

XXII. Consul Cinna, C. Mario collega mortuo, in locum eius Flaccum adsciverat. Domi forisque nihil inconcussum, aut etiam mediocriter turbatum erat. Arma iam in Vrbe cessabant; sed moesta omnia suspectaque, tantis undique irarum odiorumque causis, et animis et oculis hominum occurrebant. Inter alia non leviter civitatis concordiam magnitudo aeris alièni, et labefacta fides concusserat. Ei malo ut rémedium afferret, turpissimam legem L. Flaccus consul tulit, quadrante creditoribus solvi iusso, ut iam iniuriae perfidiaeque publicus auctor, non immeritas poenas, violatis societatis humanae vinculis, dedisse videatur, altero statim annò a C. Fimbria, legato suo, contra ius fasque interemptus.

XXIII. Inter mala civitatis etiam monetae fraudes patrimonia privatorum afflixerant. Iis ut obviam iretur, de probandis denariis (octoginta quatuor e libra signari iustum erat) tribuni plebis legem promulgaturi, ut res nummaria de communi sententia constitueretur, collegium praetorum adhibuerunt. Sed edictum communiter conscriptum Marius Gratidianus praetor, ut omnem populi favorem in se averteret, ceteris ex composito pomeridianum tempus exspectantibus, statim a subselliis ad Rostra contendens, suo unius nomine proposuit: tantaque legis eius gratia

§. 22. Plutarch. — Cic. in Bruto, cap. 90; de Offic. III, 20. — Vell. II, 23. — Plin. XXXIII, 9. — Sall. Catil. cap. 33.

fuit, ut per omnes vicos ei statuae, et ad eas thus et cerei ponerentur.

XXIV. Cnaei quoque Pompeii, qui postea Magnus est appellatus, iudicium idem annus habuit. Peculatus erat ob furta Strabonis postulatus, et quod in asculana victoria libros et plagas venatorias munere patris acceperat. Dixerunt pro Pompeio Q. Hortensius, et L. Philippus iam senex, se non immerito, quum sit Philippus, Alexandri studiosum esse, dictitans; quod iam id nomen a multis Pompeio imponi coeperat. Egit et pro se Pompeius ita constanter, et praeter aetatem diserte, ut commotus ea re praetor Antistius, qui iudicium exercebat, filiam ei nuptum offerret.

XXV. Accepta conditione, Pompeius quum paucos post dies absolveretur, a populo Thalassionis inclamatum nomen est, quod tum inter festivitatem nuptiarum solebat celebrari. Plurimum tamen ei Cn. Carbo patronus profuit, magna tum potentia; cuius acerrimo studio, atque enisa opera defensus est. Asiae deinde et Graeciae bella respicientibus non magis hostis Mithridates, quam imperator Sulla, terrori erat. Igitur fit senatusconsultum, quo *L. Flacco consuli bellum mithridaticum et legiones duae* decernuntur: adiectum, *ut siquidem in potestate senatus Sulla esset, adiutore illo*; *sin vero, tanquam hoste uteretur*. Haec audita moverunt Sullam, ut in Thessaliam duceret.

XXVI. Inter haec Archelaus acceptam terra cladem, utcumque maritimis expeditionibus sarciens, archipiratae magis, quam magni ducis more, circum in-

§. 24. Senec. de Ira, III, 18. — Plutarch. in Pompeio, cap. 6. — Cic. in Bruto, cap. 64.

§. 25. Val. Max. V, 3, et VI, 2, 8. — Appian. Civil. lib. I. — Memnon. — Plutarch.

sulas vagabatur. Sed ad Zacynthum, exscensione facta, quum obsidere oppidum instituisset, ab oppidanis ductu quorumdam Romanorum, qui forte ibi negotiabantur, nocturna eruptione territus, e vestigio conscendit naves, Chalcidemque inglorius rediit. Eodem et Dorylaus Philetaeri F. cum novo exercitu venit.

XXVII. Idcirco ad Sullam, quum vix Melittaeensium fines (Thessaliae oppidum Melittaea fuit, quod et *Melitea* vocabatur) attigisset, frequentes undique nuntii accurrerunt, omnia, quae recepisset a tergo, non minoribus, quam antea, copiis per Mithridatis praefectos opprimi. Rex enim, comperta exercitus sui strage, uti par erat, territus, animum tamen minime desponderat, quin ex novis delectibus, et quos antea collegerat, octoginta hominum millia classi imposita, cum Dorylao duce mitteret. Atque is, quum Chalcidem appulisset, celeriter recepta Boeotia, ferox et exsultabundus Sullae congressum optabat, Archelaumque deterrere orsum negligebat; fama quoque dispersa, *non sine proditione ducis tot bellatorum millia tam facile deleri a Romanis potuisse.*

XXVIII. Enimvero circa Tilphossum, reverso Sulla, levibus proeliis romanae virtutis experimentum cepit; adeo mutata sententia, ut postmodo princeps, ducendum esse bellum, sumptibusque et tempore atterendum Sullae impetum, censeret. Sed ubi, castris ad Orchomenum positis, loci fiducia spem Archelao dabat, quod equitibus, qua parte virium regii praestabant, opportuna planities se pandebat, parare se coepit, tanquam casum proelii primo quoque tem-

§. 26. Strab. Lib. X, p. 478. — Plutarch. — Appian.
§. 27. Plutarch. — Oros. VI, 2.
§. 28. Front. Strat. II, 3.

pore subiturus. Copias ita digesserat, ut in fronte quadrigae falcatae essent; post has locata phalanx erat, macedonici instituti acies. Tertii auxiliares stabant, cum romanis armis, mixtis italicae gentis fugitivis: post omnes levis armatura constiterat. Equitatus utrumque latus claudebat, commisso proelio ad circumveniendum hostem evolaturus.

XXIX. Adversum haec omnia Romanus, loci numerique incommoda labore emendanda ratus, fossas in utroque latere complures instituit ducere, decem in latitudine pedibus patentes, et in capitibus earum castella communivit. Triplicem deinde peditum aciem fecit, intervallis relictis, per quae equitem, quem novissimo loco tenebat, ubi visum esset, emitteret; deinde antesignanis secundae aciei imperavit, ut robustos densosque palos firmiter in terram defigerent.

XXX. Quod ubi factum est, et ab regiorum acie concitati currus provolarunt, intra palorum septa recepit suos, statimque sublato clamore, velites et levem armaturam ingerere tela iussit. Erant ad terrorem comparata omnia; nihil usitatum notumve, sed in mediis campis velut subito enatum vallum, conversa in aliam formam acies, insolita et inopinata monstra occurrebant. Pars quadrigarum implicita palis haesit; aliae conversis habenis in suos recurrentes phalangem dissiparunt. Interea quum, equitibus Archelai incumbentibus, qui ad opera erant milites turbarentur, metusque ad aciem etiam Sullae pervenisset, ille ex equo desilit, correptoque signo in primos ordines procurrens. *Quum deinde*, inquit, *interrogabimini, ubi imperatorem vestrum deserueritis, mementote dicere, pugnantem ad Orchomenum.*

§. 29. Plutarch. — Appian. — Front.
§. 30. Plutarch. — Appian. — Front. II, 3 et 8. — Oros. VI, 2.

XXXI. Haec illo clamante, tribuni centurionesque accurrerunt, milites quoque multi sequuti sunt, et a dextro cornu integrae cohortes duae affuerunt. Ita repulsis hostibus, collaudatos milites reduxit; cibumque capere, et refectis prandio viribus, ad opus reverti iussit. Tum vero iterum invecti sunt hostium equites, non incomposito, ut antea, impetu, sed servatis ordinibus. His romanum equitatum Sulla opposuit, ipse praesens hortator, et tota acie, ubi maxime opus erat, se offerens; donec egregia iterum victoria potitus, ad quindecim hostium millia, maiorem partem equites, et in his Diogenem Archelai privignum, cecidit.

XXXII. Pedites quum diu restitissent, tanta sagittariorum pervicacia, ut, quoniam prementibus Romanis spatium utendi arcubus non habebant, densis sagittis tanquam gladiis cominus ferirent hostem, intra vallum compulsi sunt. At L. Sulla, ne iterum Chalcidem elaberetur Archelaus, quo prosequi eum inopia navium nequiret, toto campo stationes nocturnas disposuit; deinde, luce reddita, vix ad centum a castris hostium passus, fossam fodit; et magnam manum, quae ad prohibendum opus procurrerat, ita reiecit, ut reliquis nulla deinceps ad erumpendum audacia superesset.

XXXIII. Cohortatus igitur exercitum Sulla, *ut adversum trepidos et imbelles armis potius, quam operibus, pugnarent, et convulsis, in quas se condidissent, latebris, belli reliquias uno impetu profligarent*; protinus ad oppugnandum Archelai vallum duxit. Neque regii praefecti stimulare suos omittebant; modo dedecoris magnitudinem, si plures a paucioribus ne in

§. 32. Appian. — Plutarch.

munimentis quidem se defenderent, modo nullam, nisi in armis, spem salutis ostendentes. Magno igitur clamore et impetu res utrinque gerebatur: et licet Romani, testudine facta, partem valli subruerant, densa tamen Barbarorum acies strictis gladiis deterrebat irrupturos; donec Basilus tribunus legionis primus omnium transcendit, et, hoste caeso, exemplum reliquis viamque ad irrumpendum dedit.

XXXIV. Sic expugnata sunt Archelai ad Orchomenum castra; tanta iterum caede, ut sanguine paludes infectae, stagnumque in proximo cadaveribus oppletum referantur. Viginti millia hominum, in paludes compulsa, quum preces victoribus non intellectas funderent, inexorabilis Sullae crudelitas delevit. Totidem alia in flumine periisse dicuntur; praeter eos, qui in castris et circa passim sunt trucidati. Archelaus tamen evasit discrimen, paludum latebris per biduum occultatus; tertio demum die naviculam nactus, qua Chalcidem traiiceret. Ibi quidquid usquam regiarum copiarum propinquis regionibus agebat, summo studio contrahere conatus est, ut saltem Euboeam teneret, donec meliorem aliquam spem repetendae Graeciae casus aliquis attulisset.

XXXV. Sulla postero die, quam proelio victor exstiterat, tribunum vallari corona, multos deinde alios militaribus donis cohonestavit, virtutis causa, et alioquin retinendae exercitus voluntati pecuniae profusus. Direptis deinde Boeotiae oppidis, quotquot iterum ad regios defecerant, et Anthedone, Larymna, Alaeisque eversis, in Thessaliam hiematum transiit; simul intentus in Flacci consilia, simul quaestorem exspe-

§. 33. Plutarch. — Oros. — Appian. — Eutrop.
§. 34. Appian.
§. 35. Plut. in Lucullo, cap. 5. — Appian.

ctans, quem ad classem adducendam emiserat. Interim ipse fabricare ex praesenti copia naves instituit; quando neque Lucullus, neque certus aut constans de eo rumor adventabat.

XXXVI. Sed ille, postquam ad belli societatem adduci nequibat, navibus, quibus Cyprum deduceretur, acceptis, ex maritimarum civitatum, quas praeter vela faciebat, auxiliis modicam classem collegerat; et, vitatis piratarum insidiis, Rhodum appulsus, assumptis Rhodiorum navibus, Coos etiam et Cnidios, ut eiectis Barbarorum praesidiis arma secum in Samios ferrent, impulerat. Eadem aestate, qua bellatum in Boeotia erat, Mithridates, post primam Archelai cladem saevitia ingenita, et levitatem Asiaticorum, ne cum fortuna mutarent animum, veritus, occupare perfidiam alia perfidia, et, priusquam occasionem nocendi adipiscerentur, auferre potestatem statuit, suspectosque passim ut in manu haberet, operam dedit.

XXXVII. Ante omnia Gallograecos, quotquot Tetrarchici generis erant, amicitiae specie Pergamum evocatos, sustulit; quum ipsorum insidias vix evitasset. Ad sexaginta numero convenerant, et, quum serviliter se haberi cernerent, conspiraverant in necem regis. Praecipuo robore Toredorix quidam erat, Tosioporum tetrarcha: is Mithridatem in gymnasio ius dicentem, cum ipso tribunali in praeceps daturus, quum forte eo die Mithridates in gymnasium non adscendisset, in suam domum convocatos, bono animo esse iussit, et quamprimum data occasio foret, undique strictis mucronibus impetum in regem facere.

§. 37. Plutarch. de Virt. Mulier. cap. 44.

XXXVIII. Sed, re detecta, Mithridates omnes cum uxoribus et liberis interfecit, sepultura quoque negata. Tres tantummodo fuga servati. Pecuniam omnem Mithridates diripuit; missoque, qui genti praeesset, Eumacho, Gallograeciam in provinciae formam redegit. Sed qui effugerant reguli, quorum clarissimus Deiotarus diu post haec tempora vitam regnumque produxit, collecta popularium manu, Mithridatis praesidia cum ipso praefecto expulerunt. Chios adhuc gravior calamitas oppressit: publicatis omnium bonis, qui profecti ad Sullam fuerant, deinde missis, qui in factionem romanam inquirerent, postremo cum militari manu Zenobius affuit, dissimulato consilio, tanquam in Graeciam traiecturus.

XXXIX. Is nocturno tempore muros urbis, et si quae alia apta defensioni loca erant, occupavit, et praesidio ad portas collocato, per praeconem hospites quiescere, oppidanos in concionem procedere iussit, mandata regis accepturos. Vbi convenerunt. « Nihil eos mirari debere, ait, si graviter iratum sibi » regem audiant. Quanto quisque sit maioris ani» mi locique, tanto acgrius tolerare iniurias, et con» coquere iram posse. Mithridatem hac potentia, » et his gestis rebus, iniquissimo animo laturum, si » a parva civitate contemni putet, quem maximae » nationes, potentissimique reges colant.

XL. » Plane constare, multos eorum cives roma» nae factionis esse: utrum autem invita, an vero » volente civitate sint, non constare. At vero ea facta » neque merito regis, neque ipsorum promissis re» spondere. Negari non posse, ipsius beneficio, quem» admodum et ceteram Asiam, gravissimo romanae

§. 38. Appian. — Plutarch. — Oros. VI, 2.

» dominationis iugo liberatam Chion esse: atque hoc » ipsos agnovisse a principio, regemque suis decretis » liberatorem atque deum appellavisse: atque illum » vicissim tribuisse multa; debitorum partem remi- » sisse magnam; ex bonis damnatorum addidisse plu- » rimum. Pro his meritis audire, Chios Romanorum » esse studiosiores.

XLI. » Id quamvis verum esse de universa civitate » non putet, multos tamen eo crimine teneri, haud- » quaquam ambiguum esse: veniam tamen daturum, » arma et liberos principum obsides tradituris. Id » adeo regis multo minus, quam Chiorum, interesse; » neque illi, quam civitati, tanto odio esse debere, » qui res novas moliantur. Quippe illius res defectio- » ne Chiorum non multo deteriores fore; at qui Chiis » regem inconcilient, certum patriae suae excidium » meditari: nam et insulam tantae regis potentiae » resistere non posse; et quamquam in Boeotia victor » Sulla exstiterit, non modo cum aliis exercitibus Mi- » thridatis, quibus rex abundet, sed etiam cum ci- » vibus suis dimicaturam.

XLII. Iam in Graeciam transcendisse L. Valerium » consulem, marianarum partium virum: neque du- » bitari posse, quin ibi locorum eadem sint exercitu- » ri odia, quae domi et in Italia ostendissent. » Chii, postquam haec audiverunt, hinc necessitate, inde spe impulsi, fecerunt imperata. Idcirco Zenobius Erythras misso, quod erat traditum, exspectare Chios literas regias iussit; eaeque paulo post affuerunt, in hanc sententiam scriptae. « Nunc quoque Romanorum » fautores esse pergitis, quorum adhuc non pauci in » vestra urbe degunt; praedia quoque eorum exer- » cetis, neque vectigal nobis eorum nomine penditis.

XLIII. » Et navem quidem meam impulsu triremis

» vestrae propemodum demersam, culpae guberna- » toris adscribi facile paterer, nisi vestros animos » clam missi ad Sullam optimates arguerent; quod » si publico consilio non esset gestum, nuntiare vos, » et, delatis reorum nominibus, suspicione liberare » civitatem oportuit. Vos igitur non imperio tantum » meo, sed etiam saluti insidiatos, quamquam de » sententia amicorum supplicio afficere debueram, » duobus talentorum millibus mulctare malo.» Trepidis ad haec, et, ut ad regem legatos mittere liceat, orantibus, quum negatum a Zenobio esset; arma tradita, obsides datos, muros a Barbaris insessos reputantes, eo descenderunt, ut imperatam pecuniam penderent.

XLIV. Sed ubi, detractis fanorum ornamentis, mulierumque collato mundo, aegre hanc summam confecerunt, Zenobius aliquid deesse ponderi cavillatus, adesse iterum in theatro universos iussit: inde quum theatrum viasque ad mare ducentes armatis sepsisset, nominatim evocatos praecipuum quemque, deinde ceteros ipsorum servis vinctos tradidit, ut in Colchos deportarentur: seorsim deinde a viris, ne quid acerbitatis atque ludibrii deesset, infirmiorem sexum aetatemque barbaris custodibus avehendos commisit.

XLV. Vrbs Chiorum ponticis colonis est tradita, agerque a Zenobio distributus. Ceterum partem navium, quum praeterveheretur Heracliensem oram, exceperunt Heracleotae, quibus amicitia cum Chiis intercedebat; Chiosque in urbem suam receptos, donec confectus iis in patriam reditus fuit, hospitaliter

§. 44. Memnon. — Nic. Damascen. et Posidon. apud Athen. VI, 18. — Appian. Mithrid.

secum habuerunt. Id primum in tanta clade solatium miseris fuit; proximum, quod Zenobium haud multo post poenam luisse scelerum compererunt. Ephesum ille cum militibus appulerat, eadem omnia, quae Chii, exempla editurus.

XLVI. Illi, nisi positis armis, et parvo comitatu, recipere hominem recusarunt: qui ubi accepit conditionem, et apud Philopoemenem, cui rex gener urbis praefecturam commiserat, divertens, per praeconem edixit, ut ad concionem populus conveniret. Ephesii, nihil non ingratum opperientes, rem in sequentem diem reiecerunt. Sed nocte, quae intercessit, capto inter se consilio, arma corripuerunt; trusoque in carcerem Zenobio, et statim interfecto, centuriare multitudinem, et, ex agris in urbem comportatis, quae poterant, omnibus, adversus vim parare se instituerunt.

XLVII. Haec audita Trallianos, Hypaepenos, Metropolitasque impulerunt, ut eadem omnia facerent. Smyrnaei quoque Sardianique, et Colophonii, cum aliis quibusdam, exemplum Ephesiorum sequuti sunt. At Mithridates, misso contra defectores exercitu, quotquot redigere in potestatem potuit, crudeliter afflictis; ut ceteros benevolentia retineret, *Graecis per Asiam urbibus libertatem* edixit *se concedere: porro, ne quod genus hominum regiae munificentiae exspers foret, debitores aeris alieni obligatione solvi, inquilinos cuiusque urbis civium numero ac iure agere, manumitti servos, iubere.*

XLVIII. Haec eo pertinebant, ut contra veterum civium dubios animos, haec esset semper ad arbitrium regis parata factio, non ob acceptum modo beneficium,

§. 47. Oros. VI, 2. — Appian. — Liv. Epit.

sed quia, auctore sublato, ne illud quidem sibi mansurum esse, intelligebant. Plures deinde contra Mithridatem initae detectaeque coniurationes fuerunt. Familiares regis Minionem et Philotimum Smyrnaeos, et Lesbium Clysthenem Asclepiodotus, et ipse Lesbo oriundus, quum particeps eius consilii fuisset, prodidit; abducto velut in secretum Minione, ut ipse rex post lectum abditus, de coniuratione agentem audiret.

XLIX. His ita deprehensis, quamvis omnia crudelitatis ingenia admovisset, ipse tamen saepius animo discruciabatur, nihil iam, ne inter domesticos quidem, tutum fidumque inveniendo. Postquam autem etiam Pergami circiter octoginta viros idem propositum habuisse cognovit; in ceteris civitatibus non defore, qui similia molirentur, existimans, passim exerceri quaestionem proditionis iussit. At quibus id negotium commissum fuerat, paucos ex merito, ceterum suos quisque inimicos sub eius criminis invidia damnaverunt. Ad mille sexcentos suorum cuique urbium principes ea pestis absumpsit: quorum accusatores paulo post partim a Sulla comprehensi poenas luerunt; alii sua manu praevenerunt supplicii foeditatem; reliqui omnibus exosi, quum domi sperarent nihil tolerabile, Mithridatem in Pontum refugientem sequuti sunt.

L. His tumultibus, et gemina suorum clade territus Mithridates, scripsit Archelao, *ut, quibus posset conditionibus, bellum desineret.* Ille, misso ad Sullam Deliaco negotiatore, cui et ipsi nomen Archelao erat, colloquium iis de rebus postulavit. Egit fortunae suae gratias Sulla, quae ancipitem animi magno iterum

§. 49. V. C. 666; A. C. 86. — Oros. — Appian.

aestu liberaret: nam urbana modo negotia, modò mithridaticum bellum respiciens, neque par ambobus erat, et utrum persequeretur, aut omitteret, paribus hinc inde momentis ambigebat. Navibus quoque et pecunia destituebatur; quae neque domo mittebantur, et ex fanorum spoliis aut aliunde paratas iam absumpserat.

LI. Quum igitur uterque paratos ad paciscendum afferret animos, haud aegre pepigerunt, ut in mari circa Delium congrederentur. Ibi prior Archelaus ita infit: « Quae rex meus, aliorum ducum iniuriis avaritiaque compulsus, arma cepit, ea virtutem tuam admiratus cupit ponere, modo tolerabiliores ei conditiones ferantur. Tibi certe, cuius praesentiam urbanae res tantopere desiderant, in promptu est, accepta a rege pecunia, et navibus, et copiis quanta postulaveris, ad ulciscendos inimicos uti ».

LII. Tum Sulla: « Siquidem iniusta se passum Mithridates crediderit, legatos missos, et de iniuriis questum oportuit; non vero aliena regna invadere, totque millibus occisis hominum, et quae illi habuerunt, et excepta insuper mortalium casibus, deorumque sacris dedicata, diripere: neque vero amicis mitius, quam hostium acerbissimis usus, et aliorum interfecit plurimos, et quos mensae suae adhibere consueverat Tetrarchas, cum liberis et uxoribus, licet hostile nihil ausos, trucidavit. Sed ut aliena mittam, qualem in nos animum fuisse dicam, qui nullum in belli usum, sed altissimo tantum odio, quidquid italici generis hominum in Asia fuit, cum tota familia, ne libertinis quidem exceptis, omni cruciatu ignominiaque delevit?

§. 50. Oros. — Appian. — Sallust. Incert. 21. — Plut. in Sulla, cap. 44.

LIII. » Atque is idem repente noster amicus exsti-» tit, non alio scilicet beneficio motus, quam quod » plusquam centum sexaginta suorum millia nostris » concisa manibus intellexit. Pro quibus in nos me-» ritis haud erat iniquum, inexpiabilia posthac ad-» versus eum bella geri. Sed tamen tibi pro eo de-» precanti, hoc dabimus, ut veniam ei a senatu po-» puloque romano impetremus, si bona fide resipi-» scat. Quod si, ut solet, utque ego magis opinor fa-» cturum, haec ideo tantum agit, ut, dilato interim » periculo, consilium ex eventu capiat; iam ego te, » Archelaë, hortor atque moneo, ut fortunae invi-» tanti ad excelsa omnia ne desis.

LIV. » Quemadmodum ille suos amicos remuneret, » multorum iam malis discere potuisti; quae nostra » sit in socios fides, quaeque liberalitas, ut alios » taceam, Eumenes atque Masinissa satis et recentia » et nota omnibus documenta sunt. » Ad extremum eo prolapsus est, ut *loco Mithridatis Archelaum regnare posse* diceret, *siquidem tradita sibi classe dedisset operam, ut benevolis Romanis uteretur.* Sed ille adhuc loquentis abrupta oratione, « Proditorem, inquit, » Sulla, Archelaum non habebis; amicum habebis, si » aequis legibus pacem cum Mithridate feceris ».

LV. Ad haec Sulla paulo commotior, « Tu vero, » inquit, Archelaë, quum sis Cappadox, barbarique » regis aut servus, aut, si malis, amicus (nec enim » ego quidquam interesse putem) tantis propositis » praemiis a turpitudine proditionis abhorres; me et » Romanum et Sullam ad turpia foedera sollicitas! » quasi vero non ille sis Archelaus, quem de centum » viginti millibus hominum, cum paucis fugientem

§. 54. Plutarch. in Sulla, cap. 45. — Appian. Mithrid.

» Chaeronea vidit; quem Orchomenus stratam cor» poribus Boeotiam relinquentem, in paludum sua» rum latebris biduo texit ». Territo ad haec Archelao, et deprecante; ille, modico interposito silentio, « Siquidem, inquit, omnem, quam habes, classem, » duces, legatos, captivos, transfugas, fugitivos Mi» thridates tradiderit; Chios, et si quorum aliorum » par causa est, civitatibus suis reddiderit; praesidia, » nisi quibus locis ante bellum habuit, deduxerit; » sumptus belli, cuius ipse concitor fuit, praestite» rit; et patrio regno contentus, cetera, quibus » oportebit, restituerit: spero, me ei delictorum » veniam a populo romano impetraturum esse ».

LVI. Ad extremum ita convenit: *Mithridatem Asia et Paphlagonia abstinere; Bithyniam Nicomedi, Cappadociam Ariobarzani redlere; Romanis duo millia talenta, cum septuaginta rostratis et omni armamento dare: e diverso Sullam et reliquum ei regnum confirmare, et auctorem fieri, ut socius amicusque populi romani appelletur.* His ita pactis, Archelaus *praesidia, quibus ipse praeesset, continuo deducturum, de ceteris scripturum regi*, recepit; *atque interim seque et classem Sullae tradere.* Dum haec ultro citroque geruntur, L. Valerius Flaccus consul, ut Sullae succederet, missus, Brundusio solvit, statimque a principio, quum vix portu exisset, infelicis expeditionis quasi praenuntia tempestas plerasque naves solvit, aliasque praemissas praefecti Mithridatis incenderunt.

LVII. Reliquos quum invasisset fames, vix et aegre Byzantium, deinde fortuna iam prosperiore usi, in Bithyniam ad oppidum Nicaeam pervenerunt. Eodem cum iis, quos ipse ducebat, C. Fimbria legatus acces-

§. 56. Dio apud Fulv. Vrsin.—Plutarch.—Appian.—Liv. Epit.— Memnon.

sit. Erat hic extremae audaciae homo consuli ignavo et rei militaris imperito adiutor datus: sed ea res utriusque vitiis cito in commune exitium vertit. Pravum ingenium consuli erat, avarum, et ad supplicia praeceps; quibus rebus benevolentia militum haud sane retinetur.

LVIII. Ergo praemissa pars eorum in Thessaliam, in Sullae castra transiit; ceteri, ne deficerent, aegre a C. Fimbria retenti sunt. Hunc enim ob simulationem virtutis et aequitatis exercitus diligebat; quod is contemptum pecuniae praeferebat, quum Flaccus inexplebili cupiditate, non contentus cetera in sinum suum condere, etiam annonam militum praedaeque illis debitam partem, in lucrum converteret. Ab his initiis aversus a Fimbria consul, quum neque dictis, neque factis contumeliosis in eum abstineret, irritabile hominis ingenium, et ad audaciam semper proiectissimum, vecordiae contumaciaeque implevit. Ea contentio, iam ex quo Byzantii convenerant, se exseruit; Flaccumque in urbem ingressum criminatus Fimbria est, milites hiemante caelo extra moenia viles contemptosque tendere; Flaccum pecunias per iniuriam exercitus partas, luxu et deliciis intra tecta consumere: tantumque seditionis commotum est, ut milites in urbem vi irrumperent, et, obviis quibusdam obtruncatis, suo arbitrio per domos distribuerentur.

LIX. Sed his utcumque compositis, in alterum annum dilata est seditio, quae delatum auctoritate senatus imperium Flacco ademit, senatu inconsulto Fimbriae dedit. Inter haec censores in Vrbe L. Mar-

§. 57. Liv. Epit. — Appian.
§. 58. Dio apud Vales. — Liv. Epit. — Memnon.

cius Q. F. Q. N. Philippus, M. Perperna, lustrum septimum atque sexagesimum condiderunt, opera publica locaverunt, senatum recensuerunt: quo tempore Ap. Claudius a censore Marcio est praeteritus, quamquam ei propinqua cognatione iunctus esset, quod in partibus optimatium ille fuerat. Idem censor aquae Marciae ductum bello sociali disturbatum refecit. Civium romanorum censa tum capita sunt CCCCLXIII millia; princeps senatus L. Valerius Flaccus gentilis consulis Flacci lectus est.

LX. Sub hoc tempus quum omnia in Vrbe incerta, et neque legi quidquam, neque mori relictum esset; qui dominationem obtinebant, eo cogitationes omnes converterant, ut L. Sullae, quem suae publicaeque rei vindicem metuebant, resisterent. Igitur L. Cinna se tertium, cum Cn. Papirio Carbone consulem ipse fecit. Horum impotens tyrannis adeo multos principum virorum ad Sullam se recipere coëgit, ut amplius in castris eius, quam in ipsa urbe senatus instar esset.

LXI. Haec dum alibi fiunt, proconsulem Asiae Flaccum fimbriana tandem audacia imperio vitaque exuit. Forte de hospitio quaestori consulis cum legato C. Fimbria lis inciderat. Flaccus multa cum legati contumelia secundum quaestorem dedit; deinde Fimbriae discessum minitanti, discessurum esse, vel invitum respondit; mox contra convicianti, adempta legatione, successorem dedit. Ille, tempore observato, quo Chalcedonem proficiscendum fuerat, quasi salutaturus in discessu commilitones Byzantium divertit.

§. 59. Fasti Capit. — Cic. Verr. I, 55, et pro domo, cap. 32. — Euseb. — Liv. Epit.

§. 60. V. C. 667; A. C. 85. — Appian. Civ. lib. I. — Auct. de Vir. ill. cap. 29. — Liv. Epit. LXXXIII. — Dio. — Plutarch. in Sulla, cap. 44.

Multa ibi oblique in avaritiam et crudelitatem Flacci iactasse constat, militibus, ut sibi prospicerent, per speciem benevolentiae monitis. Deinde postquam haec ad intimos animos demissa, seque in ea apud omnes opinione esse sensit, ut pleramque opem salutis in eius praesentia reponerent; conscenso suggestu, aperte incusare Flaccum proditionis coepit: *neque aliud immani avaritia hominem agere, quam ut, accepto a Mithridate auro, milites caedendos vinciendosque praebeat.*

LXII. Iis causis ita exarsit proclivis alioquin in seditionem concio, ut Thermum propraetore a Flacco relictum ademptis fascibus eiiceret. Fimbria, gratiis militi actis, tanquam vicem redditurus beneficii, res sociorum agi ferrique, redigi in servitutem obvios, alia contra disciplinam fieri passus, paucis diebus opulentos ex pauperibus effecit. Sed quorum raptae res hominesque fuerant, obviam profecti Flacco, graviter de iniuriis suis querendo, proconsulem iam ante Fimbriae infestum ita accenderunt, ut sequi eos iuberet, sua statim recepturos. Vbi ad castra ventum, multis cum minis imperavit Fimbriae, ut ablata dominis restitueret: ille culpam in milites conferens, se invito, quod esset factum, accidisse praeferebat; nec eo minus clam instigabat audacissimum quemque, rem acerbam indignamque dictitans, auferri militibus ab imperatore, quod suis laboribus et belli iure quaesivissent; neque se eis auctorem esse, ut quidquam earum rerum redderent.

LXIII. Igitur Flacco iam in omnes, et ut quisque loco praestabat, minacius invehente, magnus in ca-

§. 61 Appian. Mithrid. — Dio. — Auct. de Vir. illustr. cap. 70.
§. 62. Appian. — Dio apud Vales. — Vell. II, 24.

stris tumultus excitatus est; donec metu profugus proconsul, ex aedibus, ubi se occultaverat, noctu superatis moenibus, primo Chalcedonem, deinde Nicomediam se proriperet, clausisque oppidi portis, vim extremam arcere conaretur. Sed Fimbria nihil cunctatus, traiecto freto, proconsulem insequens, obiter praedam agebat ex agris, pecuniam imperabat civitatibus, qua inter milites distributa, benevolentiam sibi manipularium compararet. Quod si quod oppidum iussa detrectaret, diripiendum exercitui praebebat.

LXIV. Ita Nicomediam perventum est: quam et ipsam militi concessit in praedam; proconsulemque e puteo protractum privatus, et maiorem amicum comes occidit. Imperium militari consensu in Fimbriam translatum, licet pessimi exempli res et esset, et videretur, senatus temporibus servire coactus ratum habuit. Talis ferme ea tempestate rerum ubique facies erat: Mithridates multa et faciebat acerba, et patiebatur; ingentes exercitus amiserat; insidiis, etiam amicorum, petebatur. Graeciam Romani simul regiique; Lydiam, Ioniam, et coniunctas his provincias, pontici regis ira vastabat. Macedoniam Thraces populabantur. Piratae invaserant maria. Romani, et cum aliis, et inter se discordes, suas ipsi victorias, sua arma horrebant: multiplex omnino, et perplexum malum Europam Asiamque communi calamitate involverat.

§. 63. Appian. — Oros. VI, 2. — Diodor. — Liv. Epit. — Memnon.
§. 64. Liv. Epit. — Flor. III, 6.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER XLVIII

IN LOCVM LIBRI LXXXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI TERTII.

C. Fimbria in Asia, fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem, non multum abfuit, quin caperet. Vrbem Ilion, quae se potestati Sullae reservabat, expugnavit ac delevit, et magnam partem Asiae recepit. Sulla multis proeliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, ab se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam pararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere, et adversus Sullam proficisci, interfectus est. Consulatum Carbo solus gessit. Sulla, quum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut is cederet provinciis Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria, desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit; impetravitque de servo suo, praebens cervicem, ut se occideret.

I. C. Flavius Fimbria imperium copiarum, quo diximus modo, nactus, non sicut ambitiose erga milites, iniuste adversus socios, sic etiam timide atque negligenter contra hostem administravit. Filium suum

Mithridates patri cognominem cum ingenti exercitu Bithyniam tueri iusserat, Taxile et Diophanto, et Menandro, claris bello ducibus adiunctis. Ab his primum repressus, nec sine detrimento, Fimbria mox aliquot proeliis superior, res regis prope desperationem ultimam adduxit, non animo tantum adversus fortuita casuum, sed etiam consilio bonus.

II. Quod enim numero militum longe erat inferior, astu rem inclinatam restituit; ductisque ad latera castrorum brachiis, fossa in fronte facta, quietum in vallo militem tenuit; donec regium equitatum temere in angustias munimentorum ingressum improvisa eruptione sic excepit, ut sex hostium millia desiderarentur. Iterum ad Miletopolim, iuxta quam Rhyndacus fluvius oritur, tali loco castra metatus, ut inter ipsum et regios flumen interesset, quum forte circa solis ortum ingens pluvia securiores hostes fecisset, raptim transducto exercitu, sopitos plerosque et inermes adortus, ingentem stragem edidit, plena et illustri victoria potitus. Mithridates cum praecipuis ducum, et mediocri equitum manu, citra non ausus consistere, contenta fuga Pergamum ad patrem pervenit.

III. Post hoc proelium passim deficientibus a rege populis, occasionem adeptus est Fimbria; ut crudelitatem suam avaritiamque satiaret. Tantus enim humani sanguinis appetitus inerat, ut passim multos non ex merito, neque in aliquam populi romani utilitatem, sed animi causa occideret. Semel complures erigi palos iusserat, ubi alligati verberarentur, quos damnaverat. Sed quum adducti illi essent, minorque aliquanto numerus, quam crucium esset, apparuis-

§. 1. V. C. 667; A. C. 85. — Appian. Mithrid. — Memnon. — Liv. Epit.
§. 2. Front. Strat. III, 17. — Oros. VI, 2. — Plin. V, 32. — Memnon.
§. 3. Dio apud Vales.

set; ne frustra fixae viderentur, e media turba corripi ad numerum, et ad vacuos palos religari praecepit.

IV. Cyzicum qùum pro amico intrasset, opulentissimos oppidanorum proditionis crimine insimulatos, in maximum terrorem coniecit; deinde ad hunc augendum, ex omni numero duos damnavit, virgisque caesos securi percussit: hoc metu facile adegit ceteros, ut vel universorum bonorum iactùra salutem ab avarissimo saevissimoque latrone redimerent. Ad hanc formam constitutis ubique provinciarum rebus, adversus ipsum regem Pergami sedentem ducere statuit; occurrentemque fudit fugavitque, et in oppidum se recipere coëgit: deinde ne Pergami quidem resistere ausum, capto oppido, Pitanen, quo ille profugerat, insequutus, circumvallare obsessos orsus, parum ab ipso rege capiendo abfuit; nisi, quod fortuna videbatur obtulisse adiumentum, L. Luculli aversus animus invidisset.

V. Is iam, dimissa Rhodiorum classe, tantum paraverat propriarum virium, ut Chio regios eiiceret; Colophonios, comprehenso tyranno eorum Epigono, assereret in libertatem. Haec gerentem legati a Fimbria adeunt, omni obtestatione instantes, *ne a se obsessum regem clarissimum eundemque infestissimum romano nomini elabi pateretur. Esse ipsi classem ad prohibendum mari exitum; a terra iam ita provisum, ut non possit evadere.* Facilis erat labor obsidere portum; periculum nullum, gloria amplissima offerebatur: tamen Lucullus, sive amicitiam Sullae omnibus anteponendo, sive interfectorem amici et imperatoris sui detestatus, postulata Fimbriae neglexit.

§. 4. Plutarch. in Sulla, cap. 47, et in Lucullo, cap. 6. — Appian. — Vell. II, 24. — Auct de Vir. ill. cap. 70. — Liv. Epit.

§. 5. Oros. VI, 2. — Plutarch. — Appian.

VI. Mithridates, conscensis navibus, Mitylenen avectus est. Fimbria, iam confessione hostis victor, obibat Asiam; acerbe in vitas, in fortunas hominum consulens, quos Mithridati studuisse cognoverat, aut videri volebat. Si quae recipere eum civitates nollent, eorum agros inultus populabatur. Sic ventum ad Ilium est: quod quum obsessum a Fimbria confugisset ad Sullae fidem, venturumque se Sulla promisisset, idque significandum Fimbriae curasset; tanto infestior ille, machinis admotis, undecima die oppidum expugnavit. Sunt, qui dolo illectos Ilienses aperuisse portas referant, laudanti consilium eorum, nihilque referre dicenti, postquam in romani populi fide essent, utri se imperatori traderent: etiam cognationis necessitudine commemorata, indignum dicebat, se romanum hominem ducemque antiquae patriae moenibus arceri.

VII. Quoquo modo ingressus fuerit, saevissimum truculentissimumque hostem in ea urbe gessisse constat: nam et omnes, qui occurrerant, promiscua caede stravit, et oppidum incendio delevit funditus; eos autem, qui legati ad Sullam fuerant, exquisitis cruciatibus consumpsit, adeo ne sacris quidem parcens, ut multos, qui confugerant in Minervae, cum ipso templo concremaret. Muris quoque dirutis, postridie visum ivisse dicitur, ne qua forte pars urbis integra intactave remansisset. Quo minus fidei habendum putem miracula narrantibus, inviolatum Minervae templum stetisse, neque dubitatum, quin divina maiestate defensum esset.

§. 6. Liv. Epit. — Appian. — Strab. lib. XIII, p. 594. — Dio.
§. 7. Dio. — Liv. Epit. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 60 et 75. — Iul. Obseq. cap. 116. — Strab. lib. VI, p. 264. — Pausan. lib. II.

VIII. Sane sedem eius (*Palladium* vocari usus obtinuit), amotis, quibus obrutum fuerit, ruderibus, integram inviolatamque stetisse, fuerunt, qui dicerent; multum irridentibus, qui arcanum idem ab Vlysse et Diomede ablatum credi, et praeterea Romae, et Lavinii, et Luceriae, et Siritide, et Argis ostendi noverant. Hoc infortunium Ilienses subierunt, quum inter duos imperatores ad potiorem magis, quam ad propiorem, respexissent. Sulla enim bellum eo tempore cum Thracibus gerebat, continuo Macedoniam incursantibus: quo simul immanium gentium coërceret iniurias; simul, dum a Mithridate nuntios exspectat, et exerceret militem, et ditaret.

IX. Igitur quum multis proeliis Henetos, Dardanos, Sintos, Scordiscos, finitimosque populos concidisset; agros populatus, praedaque militibus concessa, in Macedoniam est regressus. Sub haec tempora, Cinnae Carbonisque consulum saeva dominatio, plures subinde claros viros ad Sullam confugere compulit, reipublicae periculum, et miserandum Vrbis statum nuntiantes; simul haud levi spe interiecta, fore, ut consiliis adversariorum senatus resisteret, siquidem auctoritate Sullae iuvaretur. Quippe L. Cinna sine ullis comitiis tertium consul, Cn. Papirium Carbonem ducem eiusdem factionis, collegam adsciverat.

X. Igitur dedit ad senatum literas, quibus, enumerato, quantum in Numidia quaestor pro republica, quantum legatus bello cimbrico, et deinde praetor in Cilicia, belloque sociali consul laboris exhausisset; res adversus Mithridatem gestas, domitarumque gentium numerum et ferociam extollebat: postremo mul-

§. 8. Liv. Epit. — Eutrop. — Appian. — Tac. Ann. I, 1. — Vell. II, 23.
§. 9. Appian. Civil. lib. I. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. ill. in Cinna,

tis et accuratis verbis imputabat, *se tot clarissimis viris, inimicorum factione domo pulsis, perfugium solatiumque exstitisse. At sibi non aliam pro eiusmodi meritis gratiam, quam proscriptionem capitis, eversionem domus, caedes amicorum, fugam uxoris liberorumque referri; qui vix et aegre incolumes ad se pervenire potuissent. Venturum igitur sese propediem ultorem maleficiorum, et qui ea perpetrassent: ceterorum vero civium, veteres novive forent, incusaturum neminem.*

XI. Ad has literas, quum nova sollicitudo perturbaret omnium animos, L. Valerius Flaccus senatus princeps luculentam de praesentibus orationem in curia habuit; et assentientibus, quibus concordiae studium erat, auctor mittendi ad Sullam legatos fuit. His mandatum, *ut conciliare eum inimicis studerent; peterentque, ut, si quid caveri sibi fide publica vellet, quamprimum ea de re literas ad senatum mitteret.*

XII. Cum consulibus idem senatus egit, *ut interea, dum de voluntate Sullae rescitum esset, a delectibus abstinerent; neve spem pacis cum civibus corrumperent:* nam illi, dimissis per universam Italiam perquisitoribus, pecuniam et copias, et annonam undique contrahebant, opulentissimum quemque sollicitantes, eorum maxime populorum, qui nuper adepti ius civitatis romanae fuerant; quod illorum causa omnia et facere, et pati dicerent. Classem etiam instruebant, accitis insuper e Sicilia navibus, oramque omnem maritimam custodiebant: metu et cupiditate, duobus validissimis stimulis, nihil ad exactissimam diligentiam reliqui facere cogentibus.

XIII. Igitur, quantumvis in arbitrio senatus se fore

§. 11. Appian.
§. 12. Liv. Epit. — Appian.

Cinna promiserat, id modo exspectans temporis, dum legati proficiscerentur, ad ingenium rediit; et quia non unius anni laborem se suscipere intelligebat, seque et Carbonem consules in biennium creavit, ne comitiorum causa reverti in Vrbem necessum haberent. Quidquid deinde cogere militum undelibet poterant, in Liburnos praemittebant, quod inde maxime advenienti Sullae constituerant occurrere. Et primum quidem praemissorum agmen prospero cursu traiectum est: sequens tempestate ad litora reiectum; militesque, exscensione facta, bellum civile detestati, suas quisque domos repetiverunt.

XIV. Huius rei fama quum late sparsa esset, iam nemo erat, qui conscendere navem vellet. Idcirco Cinna, iam quartum consul, Anconam, ubi magnae congregatae copiae erant, accurrit, ut minaci oratione territos, vel invitos in naves imponeret. Nesciebat ille, sua suique similium opera tantam esse factam morum depravationem, ut occidi a militibus imperatorem, quia novum non erat, ne magnum quidem crimen haberetur. Erant praeter alias causas exacerbati militum animi, quod Pompeius adolescens, quum in castra Cinnae fuisset profectus, calumniam, et ex calumnia periculum fugiens, ignoratus se subduxerat; militesque clam sublatum suspicabantur.

XV. Sic exacerbatae multitudini quum se Cinna obiecisset, forte accidit, ut lictor, dum in concionem eunte consule turbam submovet, militem contemptim resistentem pulsaret, vicissimque ab alio milite percuteretur. Ibi, quum accensus ira consul percusso-

§. 13. Liv. Epil.
§. 14. V. C. 668; A. C. 84. — Aucl. de Vir. ill. cap. 69. — Appian. — Liv. Epil. — Plutarch. in Pomp. cap. 8. — Zonar.
§. 15. Plutarch. — Appian.

rem corripi iuberet, hoc initium tumultus fuit; sublatoque clamore omninm, lapides coniici coeperunt. Tum vero fugientem Cinnam quidam centurio assequutus, ad genua sibi accidentem, annulumque magni pretii offerentem, stricto gladio confodit: *non ad signandam sponsionem, sed foedissimi tyranni puniendi causa se adesse*, praefatus.

XVI. Occiso Cinna, Cn. Carbo praesentibns haud sane laetus, revocatis e Dalmatia militibus, dominationem retinere nihilo modestior Cinna conabatur: neque tribunis plebis ad comitia habenda redire iubentibus obtemperabat, donec se magistratum ei abrogaturos sunt minati. Sed comitia, licet repetita, sine successu fuerunt: semel avibus non addicentibus, in aliam diem; iterum, quia Lunae Cererisque tacta de caelo fana erant, ex haruspicum responso, post solstitium dilata. Ne tum quidem suffectus quisquam est, totoque anno consulatum Carbo solus gessit.

XVII. Interea Sulla ordinandis Graeciae rebus per Thessaliam incedens, propter Archelai morbum, Larissae per aliquot dies substitit; eiusque non secus egit curam, ac si legatus, aut collega foret: unde rumores orti, non optima fide pugnatum in Boeotia esse, praemiumque proditionis hoc Archelao dari; quemadmodum non alia de causa necatus unus omnium Mithridatis amicorum Aristio foret (ceteros enim accepta classe Sulla dimiserat), Archelao discors. Etiam appellatus ab Sulla socius et amicus populi romani Cappadox, acceptis insuper decem millibus iugerum agri euboici, in eandem suspicionem trahebatur: quae Sulla ipse in Commentariis suis relata diluit.

§. 16. Vell. II, 24. — Liv. Epit. — Plutarch. in Sulla, cap. 46. — Dio apud Fulv. Vrsin.
§. 17. Strab. lib. IX et XII. Plutarch. — Appian. Mithrid. — Diod.

XVIII. Per Thessaliam deinde et Macedoniam ad Hellespontum ducenti occurrerunt legati Mithridatis, *ceteras conditiones probare regem* nuntiantes, *sed Paphlagoniam excipere; de navibus etiam promissum nihil arbitrari:* addiderunt deinde, *aequiores se conditiones impetrare ab altero imperatore C. Fimbria potuisse.* Hoc praecipue dicto exacerbatus Sulla, *et Fimbriam poenas daturum* respondit; *et*, *simul in Asiam traiecisset*, *appariturum, bello an pace Mithridates opus habeat:* « cui ego, inquit, si dextram reli- » quissem, qua tot civium romanorum interfecit » millia, procubiturum ad genua mea arbitrabar; » nedum ut de Paphlagonia, de navibus neget. »

XIX. Legatis ad haec obmutescentibus, deprecari Sullam Archelaus coepit, dextramque amplexus petere, *ut se ad regem proficisci sineret*, *quibus dedisset legibus relaturum pacem*; *aut si hoc impetrare nequivisset, sua semetipsum manu interempturum.* Ita dimisso Archelao, expeditionem in Medicam (Thraciae regio est) Sulla fecit; eaque late vastata, in Macedoniam est regressus. Apud Philippos agentem Archelaus convenit, omnia ex animi sententia esse dictitans, ceterum colloquium eius enise expetere Mithridatem: nam ille Fimbriam bello ferocem, pactis infidum metuens, Sullae amicitiam optabat.

XX. Igitur Sulla, per Thraciam ad Cypsela terrestri itinere pergens, L. Lucullum cum navibus praestolari ad Abydum iussit. Quippe Lucullus, circa Lecton Troadis regiis classibus subito occursu profligatis, deinde Neoptolemo ad Tenedum fugato, feliciter ad Sullam penetraverat. Postquam in Chersonesum exercitus pervenit, Lucullo tutum transitum et naves

§. 20. Plutarch. in Lucullo, cap. 7, et in Sulla, cap. 47. — Appian.

praestante, ad Dardanum Troadis Romanus processit. Eodem et Mithridates cum navibus ducentis advenit, et gravis armaturae viginti millibus, sex millibus equitum, magnoque curruum falcatorum numero.

XXI. Sulla legiones quatuor, equites ducentos adduxerat. Paucis utrinque comitibus, in conspectu tamen exercituum, in campum colloquio destinatum prodierunt. Prior Mithridates, quum venienti Sullae occurrens dextram porrigeret, interrogatus ab illo est, *positurusne arma esset, quibus conditionibus Archelaus pepigisset?* deinde, silente rege, *Atqui deprecantium est*, inquit, *priore loco dicere; victoribus vel tacere satis est.* Ibi Mithridates, repetita patris suaque cum Romanis amicitia, quam deorum quaedam invidia sibi propriam perpetuamque esse noluisset, ad accusationem legatorum ducumque vertit, *qui multa cum iniuria sua Cappadociam Ariobarzani reddidissent, sibi ademissent Phrygiam, Nicomedis iniquis conatibus favissent.*

XXII. « Quae omnia, inquit, sola pecuniae cupi-
» ditate sunt ab ipsis facta, quam semper aut a me,
» aut ab inimicis meis accipiebant: quae equidem
» res, si qua alia, iure meritoque in vobis arguitur,
» Romani, quod tales plerumque imperatores emit-
» titis, qui nihil melius aut antiquius esse lucro
» putent. Ab his coactus arma indui: quae si qua
» parte vobis infestiora, quam voluissetis, fuerunt,
» id omne non animo meo, qui, dum licuit, roma-
» ni nominis amans reverensque fuit, sed necessitati,
» imputari aequum est. »

XXIII. Ad haec Sulla: « Quod ab aliis accepi, te esse
» disertissimum, id nunc coram experior, quum in

§. 21. Appian. — Plutarch.

» factis atrocissimis speciosa tibi non deest oratio. » Sed quamquam non in hoc convenimus, ut disceptaremus controversias, verum ut leges petitae pacis » impleres, non gravabor paucis respondere. De » Cappadocia non erat, ut absentibus inclementer » diceres; nam Ariobarzanem, si nescis, et ego reduxi. » Tum igitur causari quaelibet oportuit, si iussui » senatus populique romani obtemperare nolles, non » tanto post tempore, quum decretis acquiesses, con» vellere, quae semel approbaras. Phrygiam Manius » Aquillius, donis emptus, patri tuo concesserat; » quod commune vobis delictum, frustra in illum « transferre nisus es: sed et ista, et quae praeterea » pecunia corruptus multa Manius egerat, senatus » irrita esse iussit omnia.

XXIV. Neque tamen, iniusto possessore depulso, » nobis recepimus Phrygiam, ne, quod in aliis da» mnamus, ipsi facere videremur; sed immunem li» beramque pronuntiavimus. Quae igitur nos, licet » iusto pioque bello quaesita, relinquimus, ea tibi » quo tandem iure vindicabis? De Nicomedis iniuria » quereris. Sed ille percussorem sibi Alexandrum, » deinde aemulum regni Chrestum immissos esse, » atque his causis adscribendum, quod in fines tuos » irruperit, testatur. Quamquam etiam missis Romam » legatis, exspectare senatus responsum poteras, si» quidem a Nicomede laesum te esse putavisses. Sed » de Nicomede esto: vim inferentem vi repuleris! » quae fuit Ariobarzanis iniuria, quem haud minus» » atque Nicomedem, sui regni finibus exegisti?

XXV. » Atque hoc quum faceres, non te latebat, » fore, ut qui in Asia tum legati ducesque romani » erant, pulsum reducerent. Sed hoc agebas, ut » bellum oriretur, quod spe obtinendi terrarum orbis

» imperium, siquidem Romanos superasses, iam olim » eras meditatus: nisi forte tam parum videre cete- » ros arbitraris, ut, quum nullo adhuc coepto bello, » Scythas, Thraces, Sarmatas societate iungeres, » circum regna finitima legatos mitteres, naves ae- » dificares, proretas gubernatoresque ex longe dis- » sitis gentibus arcesseres, nemo intellexerit quor- » sum ista pertinerent?

XXVI. » Quasi vero consilium tuum ipse tempo- » rum status non prodiderit, quod nobis defectione » occupatis, ab ultimo Ponti Sinu, tanquam captatis » ad hoc latebris, astutus insidiator erupisti: ne- » que Cappadoces tantum et Bithynos, sed Gala- » tiam, sed Paphlagoniam, Asiam denique, non igna- » rus nostrae ditionis esse, invasisti. Quibus in terris » quid tandem a te sceleris, aut crudelitatis praeter- » missum est? taceo civitates mancipiis aut obaeratis » traditas, ut, quibus obnoxii esse debebant, his » imperarent: de Graecis Asiaticis nihil dico, quorum » principes mille sexcentos uno proditionis obtentu » trucidasti. Gallograecorum sepulta sit memoria; » quamquam corpora sepultura prohibuisti, quum » socios tuos et hospites, communi mensae adhibitos, » miserabiliter occidisses.

XXVII. » Cuius animi fuit, quod Italos omnes cum » liberis et uxoribus uno die ferro aut aqua sustu- » listi? quo quidem tempore ne sacra quidem et ve- » neranda loca praesidio percuntibus esse potuerunt; » tantum te populi romani tenebat odium, ut, dum » nobis noceres, nec humani, nec divini iuris ullius » meminisses. Et horum quidem etiam bonis raptis,

§. 26. Plutarch. de Virt. Mulier. cap. 44. — Appian Mithrid.

§. 27. Plut. in Sulla, cap. 49. — Appian. — Memnon. — Flor. III, 5. — Liv. Epit.

» contra edictum nostrum, quod asiaticos reges Eu-
» ropa prohibet, traiecisti, Macedoniam incursasti,
» Graecis abstulisti libertatem: neque ante ad mentem
» reversus es, quam Macedonia Graeciaque receptis,
» centum sexaginta tuorum millia occidi, castra omni
» apparatu belli instructissima semel iterumque cepi.

XXVIII. » Quae omnia quum animo meo obver-
» santur, rationem consilii tui non expedio, quod
» eorum nunc purgationem instituisti, quorum antea
» per Archelaum veniam petiveras. An igitur, quem
» procul agentem timebas, eum huc venisse reris,
» ut tecum iudicio contenderet? sed eius rei quidem
» tempus olim praeteriit, ex quo tibi bello inferenti
» restitimus, et, donec opus erit, resistemus. Idcir-
» co his omissis, quod unum scire interest, responde,
» pacem cum Archelao factam accipis, an recusas? »
Mithridates iracunda Sullae oratione territus, *acci-pere se* respondit. Tum demum salutavit eum Sulla, amplexusque et osculatus est.

XXIX. Ariobarzanem deinde et Nicomedem accitos Mithridati conciliavit, reditumque iis in sua regna confecit. Asiam Romanorum esse, ita ne cui civitati descivisse ad regem fraudi esset, convenerat: id non integre servatum, multasque postea urbes tributarias esse factas, Memnon ex Heraclea Pontica scriptor tradit, in partes regias ob communem patriam proclivior. Idem tria talentorum millia Sullam a Mithridate accepisse memorat, ut domum reverteretur: naves regem septuaginta cum quingentis sagittariis, itemque captivos tradidisse (in quibus et Q. Oppius, et L. Cassius, nescio quo casu, redactus in potestatem hostis, fuerunt) et si quae alia ex foe-

§. 29. Plut. — Vell. II, 23. — Appian.

dere debebantur, fecisse satis constat; deinde in paternum regnum, cuius ipsi confirmatum eadem pace ius erat, rediisse.

XXX. At romanus exercitus indignabatur, *quod dimissus e manibus rex omnium saevissimus, nominique romano infestissimus, coactam ex opulentissimis Asiae regionibus toto quadriennio praedam, in patrium regnum sospes incolumisque reportaret;* donec, advocata concione, reddidit consilii rationem Sulla, docuitque, *si Mithridatem, pace denegata, ad Fimbriae petendam amicitiam compulisset, veritum fuisse, ut ambobus satis posset resistere: nunc amoto hoste externo, poenae de seditioso cive tuto sumendae otium esse.* Movit deinde versus Thyatira, ubi, castris positis, Fimbria consederat; et quum ad passus ducentos quinquaginta castra castris contulisset, iussit eum imperio cedere, quod contra leges obtineret.

XXXI. Ille vicissim irridens, Sullam potius cedere iussit, qui hostis esset patriae iudicatus: sed ubi Sulla circumvallare castra fimbriana coepit, crebri ad eum milites transierunt, Sullanosque in opere faciundo adiuverunt. Igitur Fimbria in concione militum sortem suam prolixe miseratus, orat, *ne deserant, neve, quem ipsi imperatorem fecissent, optime de se meritum hominem, rebus praeclare gestis, milite ditato, iniuria affici paterentur.* Nulluminfirmius ad fidem vinculum est, quam quod societate scelerum adstringitur; nec aliud citius aut poenitentia tolerabilium, aut levitate perditorum mutabile.

XXXII. Et non deerant, qui spe praemiorum a Sulla corrupti, ceteros etiam ab obsequio Fimbriae avellerent. Igitur passim tota concione clamores audiuntur,

§. 31. Plut. — Appian. — Auct. de Vir. ill. cap. 69. — Liv. Epit.

contra cives arma sumere negantium. Tum ille de tribunali desiliens, scissa tunica, singulorum pedibus advolvitur: id quoque frustra factum; tantoque plures palam transfugerunt. Ergo Fimbria tribunorum praefectorumque circumitis tentoriis, multaque pecunia distributa, quum iterum vocari concionem iussisset, iusiurandum a militibus exigere coepit. Occlamatum a quibusdam est, *nominatim singulos ad iurandum citari oportere.*

XXXIII. Tum ille Nonium citari primum omnium iussit, in quem plurima beneficia contulerat, omnium consiliorum facinorumque participem: sed iste quoque iurare abnuebat; et quum Fimbria stricto gladio necem intentaret homini, fremitu concionis est deterritus. Igitur in tantis rerum angustiis, quum incolumi Sulla se incolumem esse animadverteret non posse, servorum aliquem, nummis datis, promissaque libertate, induxit, ut ad Sullam interficiendum specie perfugae proficisceretur. Sed insidiae quum minimum a patratione abfuissent, trepidatione primum insidiatoris, deinde correpti ob hanc tormentis, patefactae sunt.

XXXIV. Tum vero accensus ira sullanus exercitus circumstetit Fimbriae vallum, *Athenionem* appellando, quo nomine nuper in Sicilia fugitivus quidam paucorum dierum regnum obtinuerat. Idcirco Fimbria spe abiecta resistendi, progressus in vallum, colloquium Sullae coepit exposcere. Sed Rutilius affuit, saevum Fimbriae omen, qui nihil iam ex eo laeti augurabatur, quod ne in colloquium quidem Sullae admitteretur, rem nec hostibus denegari solitam. Or-

§. 34. Vell. II, 24. — Appian. — Auct. de Viris illustribus, cap. 69. — Liv. Epit.

sus tamen excusationem et preces, *si quid peccavisset, id adolescentiae suae condonari* petiit. Responsum est. *Asiae proconsulem Sullam esse; si vellet aliena provincia decedere, tutam ei profectionem ad mare beneficio Sullae fore.*

XXXV. Ille *viam sibi meliorem patere* interfatus, abrupto colloquio Pergamum ivit, ingressusque templum Aesculapii, gladio se transfixit; deinde, quia vulnus letale non erat, a servo petiit, ut se occideret: servus et dominum, et super domini corpus semetipsum interemit. Sulla, cognito Fimbriae exitu, petentibus libertis cadaver ad sepulturam reddidit: nolle se Cinnam atque Marium aemulari dictitans, qui plerosque Romae interfectos humari vetuissent. Comiter deinde receptis fimbrianis copiis, quae consensu ad eum transibant, suoque exercitui iunctis, Curionem misit, qui Nicomedem atque Ariobarzanem reges in regna reduceret.

XXXVI. Deinde senatui de rebus omnibus scripsit. hostem se iudicatum esse dissimulans. His ita ex animi sui sententia compositis, veluti per otium ordinavit Asiam; et Iliensium urbem instauratam multis beneficiis consolatus, libertati et suis legibus reddidit. populique romani socios et amicos appellavit. Pari liberalitate Chios, Rhodios, Lycios, Magnetas, et si qui alii contra regem auxilia tulerant, aut ob studium romanarum partium acerbe fuerant ab eo tractati, recreavit. Reliquas urbes omnes, distributo ubique exercitu, oneravit praesidiis, non ad veterem disciplinam, sed omnis generis licentia militi permissa: praeterea edixit, ut unicuique gregario quotidie de-

§. 36. Oros. VI, 2. — Strab. lib. XIII, p. 594. — Appian. — Plut. — Sallust. Catilin. cap. 11.

narios sedecim hospes penderet; coenamque daret et ipsi, et sodalibus, quotquot vocare militi placuisset: centurionibus quinquagenas in diem drachmas praeberi iussit, vestemque duplicem, ut haberet, qua domi, quaque in publico uteretur.

XXXVII. Ab his initiis urbium vitia in exercitum et horridos antea milites fluxerunt: ibi per amoena loca in otio habiti, amare, potare, signa tabulasque pictas et vasa caelata mirari didicerunt, eaque mox publice privatimque rapere, spoliare delubra, sacra ac profana omnia polluere. Multum deinde sanguinis passim in Asia fusum, urbiumque nonnullarum moenia diruta, ager subhastatus est, quia contra edictum Sullae praestitam a Mithridate libertatem servis defenderant. Quotquot autem privatorum civitatumve, regiarum partium paulo cupidiores fuisse dicebantur, prae ceteris graves mulctas pendebant; Ephesii ante omnes, quorum praecipua vesania eo proruperat, ut etiam donaria Romanorum cum ludibrio templis detraherent.

XXXVIII. Postremo missis circum populos Asiae praeconibus, Ephesum convenire iussi sunt principes: ad quos e tribunali Sulla talem orationem habuit: » Prima Romani signa in Asiam ea tempestate intulimus, qua vos Antiochus Syriae rex acerbus hostis aut » gravis dominus urgebat. Hoc ultra Halyn et Taurum » exacto, non ut bello quaesitos imperio nostro subiecimus, sed libertatem dedimus omnibus; nisi quos » Eumeni Rhodiisque belli ac victoriae sociis, clientes » magis, quam tributarios concessimus: quod quidem » manifesto statim apparuit, quum Lycios, praeter » nostra decreta premi questos, imperio Rhodiensium » exemimus.

XXXIX. » Tali erga vos animo fuimus Romani;

» cui quam gratiam retuleritis, quaererem a vobis, » nisi iam ante nota haec omnibus essent. Quum enim » Attalus testamento nos heredes reliquisset, Aristo» nico vindicanti regnum per quadriennium adhae» sistis; donec et ille caperetur, et vos ad extremum » discrimen atque metum adduceremini. Nostra tamen » indulgentia recuperata pace, opibusque multorum » annorum tranquilla possessione auctis, denuo su» stulistis animos, et observato iniquissimo nostro » tempore, inter italicos tumultus, alii quidem vo» castis Mithridatem, alii accessistis venienti. Quod » autem omne immanitatis exemplum supergreditur. » Italos omnes, non sexus, non aetatis miserati, una » die trucidare sustinuistis; ne vestrorum quidem » numinum reverentia deterriti, quin ipsis in tem» plorum adytis supplices eorum occideretis.

XL. » Et haec fecistis in gratiam eius Mithridatis, » qui vos deinde continuo caedibus et rapinis exhau» sit, agros vestros divisit, debitoribus vestris aes alie» num remisit, servitia liberavit, multis tyrannos » imposuit, omnes obiecit praedonum atque pirata» rum incursionibus; ut iam inde discere possetis, » quales amici qualibus essent vestro iudicio ante» positi. Licet autem horum malorum auctores etiam » nobis quodammodo dederunt poenas; non ideo vos » impunitos abire fas est, qui scelesta consulentibus » tam prompte estis obsequuti. Et oportuerat quidem » aequalem meritis poenam statui; ceterum quia » promiscuae caedes, et servitiorum concitationes, » et hoc genus exempla barbari moris, a mansuetu» dine romana prorsus aliena sunt; absit, ut tale » aliquid in mentem nobis veniat.

XLI. » Habeatur graeci nominis, et celebritatis » Asiae, et cognationis nostrae ratio; mulctaeque

» modum potius misericordia, quam ira finiat: quod » faustum felixque sit, quinquennii tributum re» praesentari iubeo; et praeterea sumptus, quique » impensi sunt in hoc bellum, quique porro ad constituendam provinciam erunt necessarii. Eam collationem ego per civitates dividam, tempusque conferendi praefiniam; et qui non obtemperaverint, » eos habebo pro hostibus ». Ex quatuor et quadraginta regionibus Asiae, tot enim ex distributione Sullae esse coeperant, viginti millia talentorum his nominibus exacta sunt; Lucullusque recipiendis, quae afferebantur, et signandae pecuniae praepositus, licet homo mitis ingenii non nihil civitates mansuetudine sua refocillaret, efficere non potuit, ne maximam in calamitatem inciderent.

XLII. Nam et pecuniae conficiendae causa, quia milites ferociter et contumeliose exigebant, passim foeneratoribus theatra, aut moenia, aut portus, aliave publica aedificia pignori opposita sunt; et eodem tempore magna a piratis incommoda inferebantur. Illi Mithridatis concessione, Asiam tanquam mox amittendam negligentis, mare infestum habere coeperant; et iam successu numeroque aucti, tantum non iustis classibus, tum navigantibus, tum etiam portubus, castellis, urbibusque metuendi, vagabantur. Iassus certe, Samusque et Clazomenae, et Samothrace, dum adhuc in Asia Sulla erat, captae sunt; Samothraciaeque celebre fama delubrum spoliatum, et, ut creditum fuit, mille talentorum egesta ornamenta sunt.

XLIII. Id Sulla nec prohibere, nec ulcisci curavit;

§. 41. Cassiodor. Chron. — Plut. in Sulla, cap. 49, et in Lucullo, cap. 8. — Appian. Mithrid.

sive meritos haec pati putabat, sive urbanis motibus intentas cogitationes habentem, aliis negotiis pigebat tempus atque curam impendere. Igitur L. Muraena cum duabus legionibus, quae sub Fimbria fuerant, in Asia relicto, cum ceteris copiis conscendit naves, tertioque die, quam ab Epheso solverat, Piraeeum applicavit. Mysteriis deinde Atheniensium initiatus, Apellicontis Teii bibliothecam requiri iussit, Romam deportaturus. Is inter familiares Aristionis fuerat, missusque tyranni Delum, spoliandi fani causa, navigarat: ob haec et talia bonis eius publicatis, Sulla, ut erat doctissimus et studiorum amans, libros excepit, quos Apellicon magno pretio passim coëmerat, illustrium auctorum opera, quaedam etiam ipsorum scripta manu.

XLIV. Inter hos et aristotelici libri fuerunt, quorum fata ob celebritatem nominis, et quia res ad cautionem studiosorum pertinet, non taedebit exponere. Aristoteles primus inter Graecos, quantum scimus, bibliothecarum colligendarum auctor, Theophrasto scholam simul suam librosque decedens transdidit. Theophrasto Neleus Scepsius fuit heres; a quo Scepsin translati postea ad homines indoctos studiorumque rudes pervenerunt, apud hos tam indignos hospites diu sub clavibus satis incuriose asservati; deinde, quum Attalicorum regum studiis opera celebrium scriptorum undique conquirerentur, ab ineptis possessoribus in fossam quandam subterraneam sunt abditi; donec eos longis post temporibus illorum successores Apelliconti Teio magna pecunia vendiderunt.

XLV. Erat librorum magis, quam eruditionis, stu-

§. 43. Plutarch. in Sulla. — Posidon. apud Athen. V, 14.
§. 44. Strab. lib. XIII, p. 609.

diosus Apellicon; tamen, quod solemne est talibus ingeniis, doctrinae opinionem affectabat. Igitur scripta Aristotelis edidit, tam ambiguo beneficio, ut vix diiudicari possit, satiusne fuerit, omnino perisse acutissimi viri labores, an interpolatos talis hominis audacia, sub praescriptione tanti nominis legi: nam ille situ corrupta, aut a tineis erosa temerarius emendator quoquomodo suppleverat; deinde in alios codices tam sua, quam Aristotelis verba, inexplicabili errore transcribenda curaverat. Plus etiam postea vitiati ab exscriptoribus libri sunt, quum Romam delatos Tyrannio suis commentis replevit: hanc deinde editionem nacti, qui libris vendendis quaestum faciebant, dum in conducendis librariis, comparandisque cum exemplari voluminibus, ad lucrum magis, quam ad fidem respiciunt, ita repleverunt mendis, ut iam ante mille sexcentos annos, quid plerisque locis ab Aristotele esset scriptum, disceptari consueverit.

XLVI. Sed L. Sulla quum Athenis dolore pedum tentari coepisset, Aedepsum profectus est, Euboeae oppidum, ubi calidarum aquarum scaturigo erat, quod *Herculis lavacrum* appellabant; valetudinique et oblectationi suae operam dedit, Bacchicis artificibus addictus. Interea Lucullus post profectionem Sullae ex Asia, pro sua mansuetudine, tum alias, quantum poterat, civitates allevabat; tum praecipue Mitylenaeis auctor erat, ut, agnita culpa, mediocrem, quae imposita erat, mulctam persolverent. Hi ab initio palam ad Mithridatem desciverant, Manio Aquillio turpiter prodito, diutissimeque manserant in partibus, ne digresso quidem rege resipiscebant,

§. 45. V. C. 668; A. C. 84. — Plutarch. in Sulla, cap. 49. — Strab.
§. 46. Strab. lib. IX, p. 425. — Plutarch. in Lucullo, cap. 8.

quin se romanis armis opponerent: tantus stolidissimorum hominum animos furor occupaverat.

XLVII. Igitur Lucullus, classe admota, quum prohibentes exscensionem oppidanos intra moenia compulisset, castra ante urbem posuit; deinde quodam die, quasi desperata expugnatione, propalam de die conscensis navibus Eleam traiecit; sed mox sub noctem reflexit cursum, et in insidiis haud procul urbe consedit. Mitylenaeorum vulgus vix a prudentioribus cohibitum, ne statim in castra prorumperet, postquam iterum lux affuit, neque hostium conspectus quisquam est, retineri amplius non potuerunt, quin promiscua turba liberorum servorumque excurreret. Ibi coortae ex insidiis Romanorum copiae, adversus homines nec instructos militariter, nec ordinatos (non enim ad proelium, sed tanquam direpturi castra exiverant) non dubio marte pugnarunt.

XLVIII. Comprehensus fugientium ingens numerus; ad quingentos, qui repugnare ausi fuerant, occisi: servitiorum quoque sex millia, praeter multiplicem aliam praedam, capta sunt. Lucullus, sive hoc detrimento castigatis spatium daturus ad poenitentiam, sive ut ad magis necessaria praeverteret, cum captivis et praeda discessit; ne munitissimae urbis, et omnibus copiis abundantis, obsidione implicitus, maritimam Asiae oram insulasque a piratis impune vastari pateretur, qui, prospere decedentibus rebus, maiora in dies virium et audaciae incrementa sumebant.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XLIX

IN LOCVM LIBRI LXXXIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI QVARTI.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate senatus, respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur: quae conditio quum iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo, quum ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio praetore pulsus est; senatusque consultum per factionem Carbonis et marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Praeterea belli apparatum, quod contra Sullam excitabatur, continet.

I. Inter haec legati, quos ad Sullam ab senatu missos fuisse diximus, cum aliis, quos adiunxerat Sulla, in Italiam appulerant. Sed Sullani, quamprimum Brundisii de morte Cinnae, novisque reipublicae turbis

cognoverunt, omisso negotio, ad Sullam sunt revecti, et mandata Sullae ceteris perferenda reliquerunt. Negaverat autem, « cum tantorum scelerum aucto» ribus unquam sibi privatim amicitiam fore; sed » pacis publicae causa, voluntati senatus populique » romani, siquidem salvos cupiat, non intercedere. » Sibi tamen curae fore, ut et ceteri boni, et qui ad » se confugissent, perpetuo tuto degant; idque se » sperare adepturum, quod haberet studia exercitus.

II. » De cetero futurum in potestate senatus, si » cives, qui a Cinna pulsi ad se fugissent, restitue» rentur; sibique pristina dignitas, facultatesque et » sacerdotium, et quidquid ante Cinnae primum » consulatum habuisset, redderetur: non ita se de » republica meritum, ut ad arbitrium inimicorum » domo, fortunis, honoribusque carere debeat. Ea» dem omnia pari vi, atque ablata ab adversariis es» sent, retineri, aut recuperari a se potuisse: verum » enimvero nolle imitari exempla, quorum non ap» probationem modo, sed omnino memoriam, deleri » ex animis hominum malit. Idcirco nihil his rebus » avocatum aut deterritum, non aliter hostes populi » romani gravi continuoque bello persequutum esse, » quam si omnia domi tranquilla, sibique prospera » et faventia fuissent.

III. » Non supplementum sibi, non commeatum, » non pecuniam aut arma submissa; nec eo secius » pro eadem illa Italia, atque illa urbe, suum corpus » infensissimis hostibus obiecisse, quam plenam qui» dem etiam bonorum honestorumque virorum, sed » tamen a diversa factione oppressam atque coactam

§. 1. V. C. 668; A. C. 84. — Appian. Civil. lib. I. — Liv. Epit.
§. 3. Liv. Epit. — Vell. II, 24.

» sibi adversari sciret. » Non iniusta senatui conditio videbatur; sed per Carbonem, eiusque satellites, quibus bellum cordi erat, effectum est, ne conveniret. Quin et violentius in sullanas partes ira malorum civium recruduit, tribunusque plebis P. Popillius Laenas, Sex. Lucilium, qui superiore anno tribunatum gesserat, quod Carbonis actionibus restitisset, de saxo Tarpeio deiecit; et quum collegae Lucilii, quibus diem P. Laenas dixerat, metu ad Sullam profugissent, aqua ignique iis interdixit.

IV. Nam ab illo collegio coactus Carbo, contra animi sui sententiam comitia consularia habere coactus fuerat, quibus L. Scipio, C. Norbanus designati sunt. Igitur tantis animis resurgente factione Carbonis, senatus etiam sententiam eorum sequi adactus est, qui « bello contendendum cum Sulla censuerant: neque » enim dimissurum eum milites, sed horum opera » abusurum ad dominationem. Non obscure ab eo » iactatum esse favorem exercitus, haud dubium animi eius argumentum. Iam a tot annis nihil illum » aliud, quam civile bellum, meditari: nec iniquissimae cum Mario aemulationi tam propositum eius, » quam opportunitatem et tempus defuisse; cimbricis » primum, deinde socialibus intervenientibus bellis.

V. » Postmodum, quum esset auctus consulari dignitate, pauloque factus robustior, non distulisse, » quin suum olim imperatorem insidiis armisque peteret. Mox etiam reipublicae palam intulisse bellum, et Vrbem, quod ante eum fecisset nemo, vi » ac armis occupasse. Ne in Graecia quidem et Asia, » quamquam fervente mithridatico bello, temperare » potuisse, quominus L. Valerium, ab senatu in Asiam

§. 4. Appian. Civ. lib. I.

» missum, et postquam ille sit interfectus, C. Fimbriam armis peteret; legionesque valerianas, citra senatus aut populi auctoritatem, suum sub imperium acciperet.

VI. » Et illam inauditam romanis moribus licentiam, qua sibi legiones fidas exitio Asiae facere studeat, non alterius profecto, quam civilis belli sacramentum esse. Praeterea inflatum victoria mithridatica, et adiutum copiis paulo ante hostilibus, aurum ponticum navesque et auxilia Barbarorum, in patriae perniciem adducere. » Igitur neque sibi committendum rati, ut impares deprehenderentur, non solita tantum praesidia, sed quaedam etiam inusitata ac nova, sunt moliti. Carbo consul ab omnibus oppidis Italiae coloniisque obsides exigebat, ut fidem illorum contra Sullam obligaret; donec perniciosi moris exemplum consensu senatus adversantis cohibitum est.

VII. Nec omittenda M. Castricii Placentini constantia, qui forte magistratum in patria gerebat, quum eo consul obsides accepturus ipse venit. Sed petenti, decretum ea de re fieri, Castricius neque nomen consulis, neque mores Carbonis, ne legiones quidem, quas adduxerat, veritus, pernegavit: quumque iratus Carbo dixisset, *Multos ego gladios habeo*, nihil cunctatus subiecit, *Et ego annos.* Sic et inceptum Carbonis irritum fuit; et ira, magni doloris tenuem e senili sanguine vindictam aspernata, detumuit. Depulsus hac spe consul, ne nihil obtinuisse videretur, ad novos cives libertinosque recenti beneficio arctius adiungendos convertit animum; effecitque, ut illis

§. 6. Liv. Epit.
§. 7. Val. Max. VI, 2, 10.

suffragium, qua de re certatum toties fuerat, senatusconsulto daretur.

VIII. Sub id tempus Africam quoque inquietam civilis belli quaedam initia habuerunt. Q. Metellus Pius, qui partes optimatium sequutus erat, haud contemnendas ibi copias habebat, a suis et patris Numidici clientibus haud segniter adiutus. Accesserat M. Crassus adolescens, qui inter cinnanam marianamque rabiem, qua pater eius fraterque sunt absumpti, n Hispaniam elapsus, multis mensibus in spelunca quadam latuerat. Is, cognito Cinnae interitu, progressus in lucem, concurrentibus ad eum multis, hominum duo millia quingentos armaverat; et civitates obiens, quod cum patre praetore multos ante annos in Hispania fuerat, hospitum amicorumque voluntates experiebatur.

IX. Inter haec quum de Metello audisset, naves adeptus, ad eum in Africam traiecit. Sed illae bellorum minae, tanquam nubeculae sine tempestate transierunt. Nec diuturna inter Metellum Crassumque concordia fuit; relictoque illo, ad Sullam adolescens profectus est; Metellum C. Fabius praetor expulit Africa, rursumque ad pristinas in Liguribus latebras reverti, adventumque Sullae opperiri coëgit. At in Vrbe, L. Cornelio Scipione, C. Norbano consulibus, Carbonis factio marianaeque partes senatusconsultum fecerunt, *ut omnes ubique exercitus dimitterentur:* quod si esset factum, dubitari non poterat, quin quorum in manu ad id temporis respublica fuisset, penes eosdem in posterum quoque permansura summa rerum esset.

§. 8. Liv. Epit. — Plut. in Crasso, cap. 9.
§. 9. V. C. 669; A. C. 83. — Liv. Epit. — Appian. Civ. lib. I.

X. Praeterea libertinis, qui tum, eadem annitente factione, in quinque et triginta tribus distributi erant, novisque civibus omnibus ad quaelibet usuri videbantur. Nec tamen eo secius, quia non erat ambiguum, ne sexcentis quidem senatusconsultis compelli Sullam ad dimittendas copias posse, ad imminens bellum summa contentione omnia parabantur. Tantae profecto rerum omnium, et praecipue militum, contractae copiae sunt, ut in Commentariis suis Sulla scripserit, *se adversus quindecim partium adversarum duces, quadringentis et quadraginta cohortibus instructos, in Italiam transmisisse*: alii, cohortes ipsis quingenarias fuisse ducentas statim ab initio, tradunt; posteaque auctum eum numerum esse, quod Sulla ab externis oris veniens hostis Italiae videbatur; consules et Carbo privatis studiis reipublicae amabile nomen obtenderant.

XI. Vulgus igitur certatim sacramento dicebat, tot illustrium virorum auctoritate commotum, qui partibus se duces offerebant: nam praeter eos, qui modo sunt memorati, Ap. Claudius, Q. Sertorius, C. Marius adolescens, M. Marius, clara nomina aderant; praeterea Marcii, Bruti, Albini, quibus insuper Albinovanus, Flavius Fimbria Caii frater, Damasippus, et ab Italia M. Lamponius, Pontius Telesinus, Gutta Capuanus accesserunt. Interim Sulla, certus in Italiam transire, per Thessalos et Macedoniam Dyrrhachium profectus est, ubi classem ad copias transponendas occurrere iusserat.

XII. Hic loci Satyrum, quales a pictoribus et poëtis finguntur, adductum ad Sullam ferunt, in Nymphaeo captum, quum forte somno operam daret.

§. 10. Plut. in Sulla, cap. 11. — Appian.

Iuxta Apolloniam vicinam Dyrrhachio Nymphaeum est, sacer tum locus; ubi in virenti et laeta valle, campisque florentibus, subterranei ignis venae perpetuis velut fluctibus evolvuntur. Eum igitur Satyrum, multis adhibitis variarum gentium interpretibus, unde aut quisnam esset interrogatum, quum humanam vocem nullam, sed velut ex balatu hinnituque confusum sonum edidisset, Sulla pro monstro aversatus esse traditur. Nec ultra reperio, dimitti iusserit, an vero occidi, aut quod omnino sit eo factum. Sed postquam in Satyrorum mentionem incidimus, neminem reprehensurum puto, si quae de his mihi lecta, aut credita sunt, paucis aperuero.

XIII. Imprimum ut alia passim occurrunt in natura parum convenientia legibus, quas humanae opiniones imaginantur, ita mixtas hominum ac belluarum formas exsistere posse, rationi minime repugnat. Sed ex eadem ratione manifestum est, non ideo statim exsistere, quidquid potest; et de omni re extraordinaria, nisi bonis testibus, inepte credi: nec illis tamen ultra credendum, quam quoad idonei testes esse possunt. Igitur in praesenti negotio, conspectas eiusmodi formas semicaprorum, cum lascivis foedisque gestibus, non negaverim; id enim a multis est proditum: animaliumne fuerint ea corpora, an vero daemonum fraudes, id illi quidem distinguere haudquaquam potuerunt.

XIV. Montem Atlantem, qua spectet Africam, laetum amoenumque spontaneis fructibus, interdiu vacuum cerni; eundem noctibus micare crebris ignibus, Aegipanum Satyrorumque lascivia impleri, tibiarum ac fistulae cantu, tympanorumque et cymbalorum

§. 12. Plut. — L. Ampel.

sonitu plusquam humano strepere, celebrati auctores prodiderunt. Etiam in Aethiopia iuxta silvas ebeni, montemque aeternis ignibus flagrantem, modicos colles amoenae opacitatis, cum Aegipanibus et Satyris quidam posuerunt. De his ita sentio, quum Africa monstris abundet, solitudinibus horreat, fieri potuisse, ut eminus conspecta animalia fidem praeternavigantibus fecerint, superstitione iam occupatis; deinde solita longis peregrinationibus vanitas accesserit, nova et mira narrandi.

XV. Certe simiorum gregibus, mira varietate generum, Africam refertam esse non ambigitur; e quibus etiam fuerunt, quos Antiqui *Satyros* appellarunt: et nota est animalis lascivia, cavenda mulieribus, quarum concubitum appetunt, velut a natura decepti, quae similia ipsorum feminis membra dedit. Sed ista quemadmodum fabulis Veterum satis conveniunt, ita quod de cantu tibiisque et cymbalis additur, longissime abhorret: nullum enim animal, praeter hominem, musicae numerorumque scientiam habere potest. Igitur si quid tale revera auditum est, quod mihi valde fit probabile, ob causas, quae subiungentur, id omnino aut hominibus adscribendum, aut geniis putem.

XVI. Sane Paracelsus, et qui eius deliramenta sequuntur, de Faunis, Nymphisque et Pygmaeis nefaria multa tradiderunt; quomodo non solum conversari cum hominibus, sed etiam misceri connubiis, atque hinc adipisci animam humanam possint; quae nec vera sunt, et si essent, nulla cognosci aut ratione humana, aut experientia queant. Sunt hae decepto-

§. 14. Plin. V, 1; VI, 30, et VIII, 54. — Solin. cap. 27. — Pomp. Mela, III, 10.

§. 15. Aristot. Hist. Animal. II, 8. — Tac. Annal. II, 24.

rum spirituum strophae, modis omnibus curiosam et incantam hominum naturam in praecipitium illicere satagentium; cuius etiam farinae fuisse censeo pleraque omnia, quae de Faunis atque Aegipanibus exempla referuntur.

XVII. Ne hoc quidem exceperim, quod Antonio solitariae vitae principem Paullum quaerenti homunculum aduncis naribus, fronte cornibus asperata, cum caprinis pedibus occurrisse narrant; interrogatumque (nam verba ipsa ponam) respondisse: « Mortalis ego sum, et unus ex accolis eremi, quos vano » delusa errore gentilitas Faunos, Satyrosque, et » Incubos vocans colit: legatione fungor gregis mei; » precamur, ut pro nobis communem Deum depre- » ceris, quem pro salute mundi venisse cognovimus, » et in universam terram exiit sonus eius: » haec dicentem volucri celeritate aufugisse. Quis haec ludibria, sive astuti daemonis, sive nugatorum hominum, non deprehendat?

XVIII. Illum scilicet mortalem, quisquis tandem aut cuiatis fuerit, praescisse, qua transiturus esset Antonius, cognosse non antea visum, eo sermone, quo intelligi posset, alloquutum esse? Deinde negotium ipsum quam ineptum! legatio unius pro omnibus, qui fortasse, ne simul, aut plures venirent, cura domesticarum rerum attinebantur! deinde petitio, nescio stultior, an scelestior, Christum pro se deprecandi: quasi aut hic Satyrorum causa naturam humanam assumpsisset; aut illis, si ad se pertinere hoc beneficium credidissent, Antonius fuisset exspectandus, nec intra trecentos annos Deum aut per se potuissent, aut per alios exorare!

§. 17. Hieron. in vita Paulli, pag. 71.

XIX. Sed ne cetera examinemus, ipse quoque tam velox discessus, non exspectato responso, arguit, aut senatui populoque Satyrorum rem istam haud sane cordi fuisse; aut stultissimum virum omnium oratorem delectum, qui tantam rem tam negligenter egerit. Eiusdem generis ille Silenus fuit (si Theopompo Chio egregio fabulatori non omnino deneganda fides est) qui Midae regi multa exposuit, falsa quidem omnia, sed mirabilem habentia similitudinem veri; non eam dico, quae veritatem doceat, sed quae aliunde cognitam possit ad fabulae opinionem adducere: nam duae certe civitates sunt in mundo, de quibus multa docte pieque Augustinus scripsit; quarum altera non immerito *pugnax*, altera *pia* nominetur.

XX. Et quod ille *de fructibus tristitiae laetitiaeque* Midae tradidit, videntur duarum Paradisi arborum, prohibitae nimirum et vitalis historiam, malitiosis fabularum involucris operire; ut mihi non fiat incredibile, homini curioso et mago, qualem fuisse Midam annulus, quem ei tribuit Plinius, et alia quaedam arguunt, sub illa figura daemonem talia respondisse: nam et ipse fingebat, mediae se naturae inter divinam humanamque compotem; quod genus Antiquis *daemonum* appellatione veniebat, quamquam conditionem eorum ignorantibus. Illud vero responsum, quod Midae dedit, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quamprimum mori; quam est plenum diabolici mendacii, et ad desperationem adigendi efficax!

§. 19. Aelian. Var. Hist. III, 18.

§. 20. Plin. XXXIII, 1. — Aelian. — Augustin. de Civ. Dei, VIII, 14. — Aristot. apud Plut. de consol. ad Apollon. — Cic. Tusc. I, 48.

XXI. Sed et ipsa Sileni captura, quam narrant, magicis caerimoniis, et sacrificiorum imitationi proxima est. Fontem enim medio loco situm inter Paeonas atque Medos vino diluisse tradunt; ut sic aquis eis uti solitus Silenus, non animadversa vini fraude, caperetur: nam et haec inter artes est inimici spiritus, ut iis rebus teneri se posse fingat, quarum nulli haec a Deo per naturam insita facultas est; quo magis temerarii homines erroribus et superstitione irretiti capiantur. Neque haec aliena erant Midae institutis, quum esset Orphei praestigiatoris discipulus, divitiarum et regni nihil ad se pertinentis cupitor.

XXII. Igitur nec illos sequendos arbitror, qui Silenum, ut illis temporibus, naturae et omnis antiquitatis intelligentissimum hominem fuisse interpretantur: nam hanc quidem expositionem omnia dicta dicendaque refutant. Quod si forte verum est (nam penes auctorem sit fides) quod, regnante Constantino, visum Alexandriae Satyrum Hicronymus scripsit, cuius etiam defuncti pellem Antiochiae spectarit imperator; eum quidem monstrosum fuisse partum arbitror, qui potuit ex tabella picti Satyri non aliter movisse imaginatricem facultatem gravidae, quam fuit in illis mulieribus factum, quae secundum tabulas pictas, quae in cubili erant locatae, foetus aut venustate praecipuos, aut deformitate insignes ediderunt.

XXIII. Sed ille nimirum Satyrus, neque lingua humana usus, neque tale quidquam, quod suis Antiqui tribuerunt, fecisse traditur. Quemadmodum intra hos ducentos annos superiore seculo vir ferus

§. 21. Max. Tyrius, diss. 30.

§. 22. Concon apud Phot. — Voss. Idolol, I, 21. — Hieron. in vita Paulli, pag. 71.

in silva S. Germani prope Villingam oppidum fuisse memoratur, consortium hominum fugiens, nudoque corpore per aestatem ac hiemem, radicibus herbisque victitans, et aquam bibens ex foetidis paludibus: ideoque fraudes malignorum spirituum et incredibile in nostrum genus odium reputanti, vix aliud persuaderi queat, quam Antiquorum illas de Satyris opiniones non temere natas, sed ex diaboli praestigiis initium habuisse.

XXIV. Vox ipsa atque nomen ab Hebraeis desumptum, si Faunum aut Panem voces, nihil aliud, quam faciem, aut apparitionem spectri; sin Satyrum, occultum et in abdito latentem signat: nam Panem Graeci, Latini Faunum, germanicae gentes Fanum, solemni literarum istarum commutatione dixerunt; deum esse putantes, quem sic nominarent. Vnde Germanis signa militaria sunt hoc nomine appellata, quod hodie quoque manet; quia, sicut aliae gentes Herculem, aliosve deos, ita horum maiores Fanum pro vexillo praetulerunt copiis suis, quod ita facile superiores se hostibus fore ratiocinabantur, si tanquam duces belli deos sequerentur. Eundem et *Tanfanam* vocaverunt, quasi silvestrem Fanum dicerent.

XXV. Hic igitur Fanus saepe in silvis apparebat ea forma, qua pingitur, humanam speciem imitans, sed corruptam; quemadmodum corrumpi et naturam cupit; hircinam assumens, propter petulantiam animalis, quo nullum in Venerem noscitur esse proclivius; quod et matrem, cuius adhuc uberibus alitur, stupro supervenit; et tum alias, tum praecipue tempore

§. 23. Camerar. Oper. sub.

§. 24. Curt. VIII, 14, — Tac. Germ. c. 7, et Ann. I, 51.

§. 25. Heresbach. de Re rust. lib. III. — Taubmann. in Plaut. Men. act. 5, sc. 2, v. 85.

coitus, omnium est foetidissimum. Quapropter immundissimo spiritui, non aliud in natura animalium visum est genus, exprimendae suae similitudini accommodatius.

XXVI. Ergo et Aegyptiis in forma semicapri apparuit, *Mendes* ab ipsis dictus, quo nomine et animal ipsum appellabant; idemque ab his pariter, atque Pan a Graecis, pictus est: et Herodotus quidem monstrosae formae causas exponere verecundatur, quod nempe arguit, parum honestas, aut deo dignas, audivisse: faciem autem rubram propter aetheris similitudinem ei tribui quidam existimarunt; ego factum reor ideo, quod tali figura, et ignito vultu fuit conspectus. Et ad hunc ferme modum apparere in nocturnis sagarum orgiis daemonem, concordi propemodum confessione omnium firmatur.

XXVII. Nec mirandum fuerit, si quae memorantur ab Antiquis de Satyrorum nocturnis lusibus, tripudiis, cantibus, ad simile quoddam diabolici ludi commentum referamus: nam talia multis locis audiri feruntur, et in Lopensi eremo, quae in ditione erat Tartarorum, quum iis locis Marcus Paullus Venetus degeret. In summa, si quod ea figura repertum sit animal, monstrosum fuisse, idemque rationis ac sermonis humani expers crediderim; ubi vero loquelae intervenit usus, spectra larvasque mali daemonis.

XXVIII. Vt ista sint ex eodem genere prodigiorum, quo apud Sambulon parthicae ditionis montem Herculem venari, Achillem Helenae matrimonio iunctum, Leucen incolere Tauricae Chersonesi insulam, eundemque oppugnatas ab Alaricho Athenas defendisse, creditum est. Quos vero ludos spectrum edidit, quod

§. 26. Herodot. II, 46. — Serv. ad Virg. Ecl. II, 31.

sub forma Magni Alexandri cum bacchabundo agmine per Asiam incessit, longoque post tempore disparuit, Heliogabalo imperante? Nec ab his abludunt, quae de graecis heroibus Philostratus, de Arturo Britanni, de Valdemaro Dani, multique alii de suis quisque populi iactant.

XXIX. Sed, omissis hoc genus praestigiis, ad Sullam, unde discessimus, revertamur. Is ergo contra suos adversarios transmissurus, ceteris ferme satis fidebat; hoc uno angebatur, quod traiectos in Italiam milites, ubi patrium solum adspexissent, ne desertis signis dilaberentur, metuebat; aut, quod solemne civilibus bellis est, hostiliter vexarent Italiam. Ceterum hic etiam ferente fortuna usus, ultro offerentes iureiurando adstrinxit, *mansuros apud signa*, *neque molestos cuiquam sponte sua fore.* Quin et pecunia eum indigere rati, pro sua quisque copia conferebant. Ille, mirifice delectatus tanta militum benevolentia, vocatos in concionem sic affatus est:

XXX. « Si mihi prima haec dies experiundi animos » vestros esset, milites, mihi quidem plurimum gratu- » larer, qui tales haberem copias; sed subtimerem » tamen, ne forte subitus ardor benevolentiae, post- » quam aliquid praeter opinionem offendissetis, ex- » stingueretur, aut tepesceret. Nunc autem post tot » omnium temporum documenta, quae per complures » annos, et ego vobis, et vos mihi dedistis, adeo » fundatus atque radicatus est mutuus amor, ut » mihi nihil aliud cogitandum reliqueritis, quam » quemadmodum vos, sicut optimi omnium estis, » ita beatissimos omnium efficiam.

§. 28. Tac. Ann. XII, 13. — Pausan. lib. III. — Plin. IV, 12. Zosim. lib. V. — Xiphilin. Heliogab. — Plutarch. in Sulla, cap. 51. — Sigibert.

XXXI. » Erant mea, nec enim vana haec est glo-
» riatio, erant, inquam. erga vos multa et magna
» merita mea; sed vicissim ea virtus vestra est, eaque
» fides, benevolentia, caritas, ut militibus meis ultro
» gratias agam imperator. Quod enim certius offerre
» dii immortales bene gerendae rei pignus potuerunt,
» quam tantam inter adversas partes nostrasque ani-
» morum dissimilitudinem, ut inde odiis, conviciis,
» caedibus, hic officiis et amore inter milites impe-
» ratoremque certetur ?

XXXII. » Enimvero virtute vestra satis sum in prae-
» sentia dives: liberalitate vestra non utar, animos
» accipio proboque, quos donec mihi praestiteritis,
» praestabitis autem semper, nihil mihi defuturum
» est. Operam autem dabo, ut non modo haec, quae
» adsunt, laborum praemia retineatis, sed etiam longe
» pluribus maioribusque cumulemini ». In hanc deinde sententiam multa addidit, occasionem tam commodam tenens, animosque omnium suavi oratione permulsit. Ita fidos duci ad reliqua, et robori suo fortunaeque fidentes ad quadraginta virorum millia (quinque legiones erant, et Achaiae Macedoniaeque auxilia, et cuiusque generis equitum sex millia) in naves imposuit.

§. 32. Appian. Civil. lib. I.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM
LIBER L
IN LOCVM LIBRI LXXXV LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI QVINTI.

Sulla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis, qui de pace agerent, a consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum proelio vicit. Et quum L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius, qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat; ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta Vrbe ad castra veniretur. Praeterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

I. Sullana classis apud Brundisiumne, an Tarentum, copias exposuerit, ambiguum diversi auctores faciunt: credi tamen potest, neutros falsa dicere, quod tanta navium multitudine (mille ducentas alii fuisse, alii quadringentis auctiorem numerum produnt) uterque portus repleri potuerit. Brundisinis certe, quod prompte exceperunt venientes, concessam ab Sulla immunitatem, ad sua tempora durasse, Appianus

testis est. Vicissim Plutarchus Sullae Tarentum appulso, statimque sacrificanti iecur apparuisse dicit coronae figura, lemniscorumque inde dependentium. Quum deinde per Calabriam Apuliamque, cum singulari modestia exercitus, ut non hominibus tantum oppidisque, sed etiam agris et frugibus parceretur, in Campaniam contenderet, Q. Metellus cum suis copiis in itinere ad eum venit; duoque hi imperatores proconsulibus, honore potius, quam potestate pari, res administrare coeperunt.

II. Legatis deinde mittendis iterum tentata spes pacis, iustaeque conditiones propositae; sed violatis a consule Norbano legatis, tantus ardor Sullanorum fuit, ut, priusquam ordinari acies posset, lymphatis similes in hostem impetu incurrerent. C. Norbanus consul cum C. Mario adolescente magnas copias inter Capuam et Casilinum Vulturno assitam coloniam habebat; quo loco paulo antequam in Italiam Sulla trascenderet, duae acies, cum horrendo fragore armorum, signorumque strepitu, per plures dies visae concurrere, sensim e conspectu hominum in aërem elatae evanuerant, relictis equorum hominumque vestigiis, herbisque ac virgultis velut recens protritis.

III. Proelio commisso, neque pugna anceps, neque caesorum utrinque numerus alius fuit, quam si hinc mulieres, inde viri constitissent: septem millia de Norbani exercitu ceciderunt, sex millia capta sunt; Sulla milites haud amplius centum viginti quatuor amisit. Victis Capua receptus fuit; victores hoc velut omine belli laeti, quamquam multis partibus amplio-

§. 1. V. C. 669; A. C. 83. — Vell. II, 24. — Plutarch. in Sulla, cap. 52. — Appian.

§. 2. Liv. Epit. — Vell. — Plut. — Iul. Obseq. cap. 118.

§. 3. Plut. — Oros. V, 20. — Eutrop. — Appian.

rem esse hostium numerum sciebant, se tamen superiores futuros rebantur; idque causae fuisse Sulla tradidit, cur non in oppida dispergerentur, quod ille facturos timuerat.

IV. Ergo faciles duci, quo imperatoribus videretur, Teanum Sidicinum processerunt. Inter eundum Pontii cuiusdam servus fanaticus adiit Sullam, victoriamque se ei nuntiare dixit Bellonae iussu; ceterum ni maturaret, Capitolium arsurum: idque factum est a. d. pridie nonas quintiles, quem ille diem praedixerat. Ea res prodigii loco habita, quod summae religionis templum, supra annos quadringentos accuratissima custodia servari solitum, ne origine quidem incendii cognita, unam intra noctem deflagrasset. Libros quoque Sibyllinos, quos in ea aede Tarquinius locaverat, ille ignis hausit. Aeditui negligentiam alii, quidam insidias fuisse; id quoque varie, Carbonem aliis aut consules, aliis Sullam incusantibus; magna pars flammam divinitus immissam, uti cuique mens dictaverat, cogitata pro compertis afferebant.

V. Vestae templum sub idem tempus ignibus correptum minime certis incendii auctoribus traditur, et, motu terrae multa in Vrbe templa corruisse, inter istius belli prodigia relatum est: additur et mulae partus; et mulieris nisu serpens in Etruria apud Clusinos editus, qui iussu haruspicum in profluentem deiectus, adversa aqua nataverit. Sed omnia haec pro Sulla faciebant, dum, adversariis aspera et foeda quaelibet timentibus, huius partes utiliore stultitia suae victoriae causa deos ista omnia moliri interpretantur.

VI. Ergo multis bonisque ad eandem spem con-

§. 4. Euseb. lib. IV. — Plut. — Appian. — Tac. Hist. III, 72. — Iul. Obseq. — Cassiodor. — Cic. Verr I, 13, et IV, 31. — Vell. — Dio apud Vales. — Dionys. IV, 70.

fluentibus, quotidie egregia incrementa sumebant. Metellus praecipuo suscitamento erat, quem sanctae integraeque constantiae virum, nunquam adhaesurum illi causae putabant, nisi iustiorem esse patriaeque utiliorem cognovisset. Etiam contrariae factionis multi ad Sullam accedebant, quorum vel praecipuus P. Cethegus, qui cum Mario pulsus in exsilium fuerat, eodem se contulit, ad omnia, quae animo Sullae collibuissent, ministerium suum offerens. Mox etiam deserto Carbone, quaestor eius Verres, interversa pecunia publica, mutavit fidem. Lucii quoque Scipionis quaestor M. Piso, quum sequius de partibus illis iudicaret, neque pecuniam attigit, nec ad exercitum profectus est.

VII. Caium deinde Carbonem Cnaei fratrem, milites paulo severius exigentem priorum temporum disciplinam, facta seditione trucidarunt. Ita et adversariorum deficiebant vires, et sullanae copiae in dies augebantur; dimissique passim duces haud poenitendo successu agebant. Nobiles enim iuvenes, qui frequentes ad Sullam concurrerant, ubi cuiusque utilissima videbatur futura opera, ad eam destinabantur. Horum M. Crassus in Marsos ire iussus, quum ob hostes propinquos praesidium postularet; vehementi oratione Sulla, *Do tibi patrem tuum*, inquit, *fratremque et amicos, quorum indigne interemptorum persequor a sceleratis poenas.* Sic incitatus adolescens impigre perrupit, magnisque celeriter conscriptis copiis, utilem eo bello operam praestitit.

VIII. At ipse imperator, qui L. Scipionem cum magno exercitu in propinquo, multos alios duces validis copiis subnisos passim tendere sciret, imparem

§. 7. V. C. 669; A. C. 83. — Val. Max. IX, 7. — Plut. in Crasso, c. 9.

se viribus ratus, denuo ad pacis negotium adiecit animum. Quidam dolo id factum arbitrantur, non improbabili coniectura, quod sociali mithridaticoque bello iisdem artibus hostes circumvenerat. Sed romani scriptores, quibus plus ceteris tribuas in patriis rebus, bona fide certoque proposito quaesitam ab eo concordiam testantur.

IX. Neque recusavit Scipio, quin, acceptis obsidibus, extra castra in colloquium prodiret. Terni tantum colloquuti sunt; quo magis, quid utrinque dictum fuerit, latet, nec in vulgus emanavit: de auctoritate tamen senatus, de suffragiis populi, et de iure civitatis, collatas esse conditiones, ipso rerum indicante statu, credebatur. Hoc unum constat, pactis induciis, Q. Sertorium ad Norbanum consulem missum esse, quod Scipio, collega ignorante, de tantis rebus quidquam pacisci gravabatur. Sed Sertorius in eo itinere Suessam, quae Sullae partibus se applicaverat, occupavit. Ea de re quum Sulla quereretur, consul, incertum conscientiane violatarum induciarum, an ut in re subita consilii inops, obsides reddidit.

X. His rebus quum abrupta spes pacis esset, exercitus consulis vehementer offensus, quia, si convenisset, tolerabilis status civitatis sperabatur, aures corruptoribus praebuit, quum, permisso colloquio, dux callidus milites ad eandem fraudem compositos subinde ad castra Scipionis mitteret. Ii percontando, *quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur*, postquam volentia acceperunt, *Sullae benignum imperium, infinitam liberalitatem, nec impera-*

§. 8. Appian. — Plut. in Sulla, cap. 54. — Liv. Epit. — Vell. II, 25. — Cic. Philipp. XII, 11.

torem sibi, sed patrem divina quadam sorte obtigisse praedicabant. Rebus utrinque constitutis, ut propius suggredienti Sullae se coniungerent, Sulla per speciem hostilia castra oppugnandi cohortes viginti admovit; sed, praeparatis omnium animis, castra sine vulnere introitum: tum vero universus Scipionis exercitus, quadraginta cohortes signa ad eum transtulerunt. Solus cum filio Lucio consul in tabernaculo deprehensus est; non utique magno boni imperatoris argumento, quem vulgata totis castris militum inclinatio fefellisset, quum praesertim esset a Q. Sertorio praemonitus.

XI. Sulla Scipiones dimisit inviolatos, additis equitibus, qui eum, quocumque vellet, tuto deducerent. Atque ille, ubi primum urbem amicam attigit, resumptis magistratus insignibus, iterum copias haud contemnendas comparavit. Idem Sulla beneficium multis aliis, et nominatim Q. Sertorio praestitit, qui desperatis rebus in Hispaniam, iam olim provinciam eam sortitus, se contulit, maximum paulo post incendium belli excitaturus. Fertur, his auditis, Carbo dixisse praesentibus, *bellum sibi cum vulpe et leone animum Sullae inhabitantibus esse, sed cum vulpe periculosius.* At Sulla post victoriam aquas ad montem Tifata, ubi cum Norbano pugnaverat, salubritate nobiles, agrumque circa, Dianae dedicavit, cuius numini sacrata illa regio erat.

XII. Inter haec novum se in Italia sidus ostendere coepit, Cn. Pompeius, Cnaei filius, eius, qui Asculum ceperat, trium et viginti annorum adolescens; sed

§. 10. Cic. Philipp. XIII, 1. — Sallust. apud Donat. et Incert. 6 et 14. — Plut. — Appian. — Liv. Epit.

§. 11. Plut. in Sertor. c. 8; idem in Sulla. — Vell. — Appian. — Diodor. apud Val.

mox clarissima fama cuilibet senum imperatorum conferendus. Hic in Piceno forte agebat, quum ad Sullam undique concurrere probatissimum quemque cognovit: hoc stimulo adiecit et ipse has ad partes animum, non tamen ut contemptus, et tanquam opis egens, sed firmamentum quibus accederet partium, et cum beneficio veniret. Igitur sollicitatis paterni exercitus reliquiis, quum Vindius quidam, Pompeium ex ludo subito concionatorem factum, exclamasset, tantus adolescentis favor fuit, ut, a multis simul impetu facto, Vindius e vestigio opprimeretur.

XIII. In foro igitur Auximatium erecto tribunali, ducem partium professus, Ventidiis fratribus, qui principes civitatis, et carbonianae factionis erant, excedere iussis, delectum habuit. Ab hoc initio quum vicina quaeque sibi adiungeret, Carbonianos ubique proturbaret, brevi in tantum auctus est, ut tres integras legiones sub signis duceret: neque huic exercitui commeatuum, ceterarumque rerum idoneus apparatus deerat. Ipsius permagnus apud militem amor, magna apud omnes admiratio erat, qui in illa aetate nihil remissum, aut iuvenile, sed omnia magnis ducibus solita agitabat: nullus illi labor taedio, nulla defatigatio molestiae erat; cibi vinique temperans, somni parcus, curae corporis negligens, maiorem dierum noctiumque partem bellicis aut operibus, aut certe cogitationibus conterebat; frequenter inter milites exercens corpus, cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis lucta certabat.

XIV. Belli quoque incerta ante experimentum ingenio et meditatione praecipiens, tantus statim dux

§. 12. Liv. Epit. — Plutarch. in Pomp. cap. 9. — Dio apud Vales. — Val. Max. V, 2, 9. — Hirt. de Bel. Afric. cap. 22. — Zonar.

§. 13. Liv. Epit. — Appian. — Plutarch. Diodor. apud Val.

exstitit, ut, quanto tempore vix paratum exercitum alius accepisset, ipse privato consilio delectum confecerit, militesque armatos eduxerit ad pugnam: neque latebras, aut avia, quibus ignoratus tutusque ad Sullam perveniret, sectabatur: palam incedens, quascumque inter eundum regiones attingebat, ad communem causam adducere nitebatur. Haec ubi Romam perlata sunt, quia supra fidem erant, aetatem potius Pompeii, quam indolem, aestimantium, tanquam ineptis nuntiis in maius aucta spernebantur: sed posteaquam certiore fama innotuerunt, senatus Iunium Brutum proficisci adversus illum iussit.

XV. Iam et Carinas, et Coelius cum suis quisque copiis eidem se diversis ex partibus obiecerant. Igitur tribus hostilibus exercitibus cinctus, in Brutum summa vi convertit. Primi utrinque equites concurrerunt; nam gallicum equitatum Brutus adduxerat: ibi provectus ante signa adolescens, insigni robore Gallum, qui et ipse ex diversa acie procurrerat, lancea deiectum interfecit: unde timor incessit hostibus, et mox fuga; suorumque in aciem impacti, peditem quoque turbatum averterunt. Sic fuso Bruti exercitu, quum inter reliquos duces orta discordia esset, alius alio castra moverunt. Pompeius oppida, discessu eorum praesidiis nudata, voluntate incolarum recepit.

XVI. Mox Scipio consul cum exercitu occurrit, non meliore, quam antea, contra Sullam eventu: nam milites eius simul atque Pompeianos conspicati sunt, salutatione facta, ad illos transierunt. Postrema cum Carbone lucta fuit, ad Aesin flumen multas equitum alas obiiciente. Sed ille in loca iniqua detrusos, quum

§. 14. Sallust. — Veget de Re milit. lib. IX. — Diodor. — Vell. II, 29. — Plutarch. — Zonar.

§. 16. Cluver. Ital. Antiq. II, 5. — — Oros. V, 20. — Plut.

evadendi via non esset, cum armis equisque in deditionem accepit. Ignarus horum Sulla, qui nihildum aliud, nisi de primis Pompeii conatibus audierat, et de adolescente sollicitus, ne per tot hostium exercitus perrumpere non posset, in occursum eius expeditam manum duxit. Hoc ubi Pompeio compertum, neque longe abesse Sullam, ornari signa, armari ordinarique exercitum iussit, ut imperatoris oculis quam pulcherrimam speciem obiicerent: magnos enim ab eo honores, nec immerito sperabat; spe tamen maiores assequutus est.

XVII. Nam ut eum accedere ad se Sulla, simulque tres aquilas, et egregiam sub signis iuventutem, rerumque gestarum conscientia alacrem adspexit, desiliit ex equo, appellatusque, ut par erat, a Pompeio *Imperator*, vicissim *Imperatorem* illum salutavit; multum mirantibus, qui nominis huius honorem adolescenti tributum iri minime exspectassent ab eo Sulla, qui de isto cum Scipionibus et Mariis dimicaret. Cetera quoque ad eandem formam comitatis fuere. Pompeio venienti assurgere de sella, caput aperire: quae postmodum etiam dictator privato servavit, unum omnium Pompeium hoc honore dignatus.

XVIII. Sed et consilia cum eo communicabat omnia, et plurimum in eius virtute reponebat spei. Aliquando etiam egit cum eo, ut in Cisalpinam Galliam cum imperio proficisceretur. « Est enim ibi, ait, Q. » Metellus, vir optimus, et bello non spernendus: sed » nescio quomodo segnius ibi res gerit, quam haec » tempora desiderent. Nobis maxima in celeritate spes » est; nisi quamprimum vincimus, vincimur: et hic

17. Sallust. Hist. V, 2. — Plut. — Appian. Civil. lib. I.
& 18. Appian. — Val. Max. V, 2, 9. — Plut.

» quidem omnia prosperrime cesserunt: pacati, » quotquot a tergo reliquimus, populi; tua virtute » alii adiuncti: duo hostium exercitus fusi fugatique, » totidem ad nos sponte concedentes, et initium vi» ctoriae magnificum, et partem haud exiguam fe» cerunt.

XIX. » Est tamen adhuc adversariis permultum » virium; neque temere debilitentur, quamdiu Ci» salpinam tenere Galliam possunt, unde illis novae » semper copiae submittantur, etiam trans Alpes co» lentium affluentibus haud paucis. Et hunc in usum » digressus a me Metellus erat: sed video senescentem » eius virtutem iuvenili fervore excitandam esse. Tibi » viget aetas, viget gerendarum rerum cupido: nec » ideo cautionis eges; animum prudentiamque tuam » paucis mensibus maiore documento approbasti, » quam edere multi veteres imperatores potuerunt. » Abi ergo bonis avibus, et illas nobis provincias re» cipe: non magis illic pares tibi hostium duces erunt, » quam fuerunt, quibuscum hactenus es congressus. » Ego hinc facile sustinuero bellum: si et ab illa » parte superiores simus, haud dubitanter e tyran» norum manibus recuperabimus rempublicam. »

XX. Haec ubi Sulla dixerat, Pompeius, quamvis in illa aetate et fortuna, modestiae satis tenax, negavit, rectum sibi videri, si natu et dignitate maiori provinciam extorqueret. « Neque vero, te mandante, » quidquam negotii defugiam; non cepissem haec » arma, certe non ita cepissem, si laboribus et pe» riculis potuissem absterreri. Sed Q. Metellus is » sane vir est, quem a me affectum iniuria videri » nolim: fortassis etiam per se res ita geret, ut for» tunae tuae desiderioque respondeat: quod si forte » in tantum impar hosti futurus est, ut sustinere

» eum posse diffidat, haud dubie mittet ad te lite-» ras, et consilium rebus suis auxiliumque postula-» bit: ipso porro arcessente, promptus et lubens » ibo.

XXI. » Et hanc sententiam tibi quoque probari » non dubito, imperator, cui et ipsi fuisse viderer » iusto cupidior, si provinciam oblatam statim acci-» perem. Sed et nobis, qui pro legibus et republica » gerimus bellum, honestius fuerit, nihil commisisse, » quod illis parum congruere videatur: neque for-» tassis utile sit, Q. Metellum tanta nobilitate et gra-» tia virum offendi: nam propter illum, et si qui » praeterea sunt eius similes, optimatium partes vo-» camur; et quemadmodum illius favor multorum » tibi adiunxit animos, ita multi se laesos in uno » putabunt. Praeterea mortalium omnium fata dispen-» sat Deus: qui si forte de me aliquid in illa pro-» vincia secius decerneret, iam omnium conviciis » non mea solum temeritas, sed tuum quoque con-» silium vapularet. »

XXII. Ita res dilata est, donec eam in sententiam paulo post ab ipso Metello literae venerunt. Inter haec propemodum tota nobilitas, Vrbe relicta, in castra sullana venerat, robur simul partibus, simul speciem ac decus afferens. Neque tamen ex diverso leve momentum in consensu consulum erat; et ad summi imperii nomen ex omni Italia, Circumpadana Gallia ingentes copiae confluebant: quibus ferme apparatibus utrinque, quod reliquum aestatis erat, consumptum est; ita tamen, ut nec ab expeditionibus cessaretur, partium ducibus hinc inde, ut cuique occasio adesse videbatur, omnia tentantibus.

§. 22. V. C. 669; A. C. 83. — Plut. in Sulla, cap. 53. — Liv. Epit. — Appian. Civil. lib. I.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM
LIBER LI
IN LOCVM LIBRI LXXXVI LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI SEXTI.

Quum C. Marius, C. Marii filius, consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam in praetorio suo vivus exustus est. L. Philippus legatus Sullae Sardiniam, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupavit. Sulla cum italicis populis, ne timeretur ab iis, vel erepturus civitatem et suffragii ius nuper datum, foedus percussit: idemque, ex fiducia iam certae victoriae, litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus praetor, ex voluntate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quae in Vrbe erat, nobilitatem trucidavit: ex cuius numero Q. Mucius Scaevola pontifex maximus fugiens in vestibulo aedis Vestae occisus est. Praeterea bellum a L. Muraena adversus Mithridatem in Asia renovatum continet.

I. Anno sequente C. Marius C. F. C. N. ante aetatem per vim creatus consul, collega Cn. Carbone, honorem iniit; quem ut immaturum periculoque plenum Marii mater acerbe flevisse dicitur. Is adolescens C. Marii fratre genitus, a patruo adoptatus, quo aetatis anno

consulatum ceperit, scriptores dissentiunt; quinque, aut sex, aut septem annis vicesimum egressus apud diversos reperitur; sed ut Livianis reliquiis adhaeream, quae minorem annis viginti faciunt, ea quoque ratione adducor, quod nihil ab eo ante haec tempora gestum traditur, quum eius rei, si affuisset aetas, occasiones multas fuisset habiturus; quodque C. Marius senex, ideo se bellum mithridaticum appetere, quo se potissimum magistro filius militiae rudimenta poneret, iactaverat.

II. Acris eo anno hiems, quum impedimento rebus gerendis esset, eo intentius cogendis ad bellum pecuniis consules incumbebant; et ne militibus stipendia deessent, festinantibus in summa inopia Patribus, senatusconsultum, quale tum potuit, factum est, *ut aurea atque argentea templorum ornamenta conflarentur.* Principio veris ad Aesin fluvium, Galliae tum Italiaeque terminum, Q. Pius cum legato Carbonis Carinate signis collatis dimicavit. Ab orta luce ad meridiem summa utrinque contentione pugnatum quum esset, carboniana acies loco cessit, multis ex suo numero desideratis.

III. Idcirco vicinis ad Metellum deficientibus, consul Carbo ingentibus copiis affuit, tam prope collatis castris, ut viribus superior obsessum tenere hostem videretur. In Africa deinde res turbatae, praetorque C. Fabius Hadrianus propter avaritiam ac crudelitatem in cives romanos, qui Vticae commorabantur, in praetorio suo vivus exustus est. Quippe homo ne-

§. 1. V. C. 670, A. C. 82. — Fasti Capitol. — Liv. Epit. — Auct. de Vir. illust. cap. 68. — Vell. II, 26. — Appian. — Supra, LXXVII, 16.

§. 2. Appian. — Val. Max. VII, 6, 4. — Sallust. apud Donat. et Incert. 2. — Strab. lib. V, p. 227. — Oros. V, 20.

§. 3. Liv. Epit. — Cic. in Verr. V, 36, et I, 27. — Val. Max. IX, 10. — Oros. — Pedian. in Verr. I. — Appian.

quissimus regnum Africae affectare, coactaque servorum manu de principum nece conspirasse dicebatur. Nulla postmodum de hac re quaestio fuit, non solum ob tempora reipublicae, sed quia iustam fuisse ultionem consensu senatus et omnium credebatur.

IV. In Sardinia quoque civilia arma se commoverant, vincentibus et ibi Sullanis; et a legato Sullae L. Philippo provincia, Q. Antonio praetore pulso et occiso, occupata est. His partium successibus quum nihil magis obsistere, quam metus italicorum populorum videretur, ne, Sulla rerum potito, ius civitatis et suffragiorum recens acceptum amitterent; Sulla, missis, quos apud unamquamque civitatem valere gratia et auctoritate noverat, foedus cum iis percussit; tanta iam fortunae suae fiducia, ut, a quibus aditus fuerat, litigatores, Romam differre vadimonium iuberet, quamquam urbs adhuc adversae factionis armis tenebatur.

V. Quibus rebus quum exulceratus C. Marii consulis animus esset, adolescens paternae saevitiae, scripsit ad L. Brutum Damasippum, *ut sullanae factionis principes trucidaret*; velut imminente iam fato in antecessum ultionem rapiens. Ille convocatos in senatum, quasi de republica consulturus (praeturam enim urbanam gerebat), C. Carbonem cognomento Arvinam, virum praetorium, consulis fratrem patruelem, et P. Antistium socerum Cn. Pompeii in curia Hostilia trucidavit. L. Domitius fugiens circa fores interemptus est. Q. Mucius Scaevola pontifex maximus, vir laudatissimae vitae, ad vestibulum

§. 5. Plutarch. in Mar. cap. 80, et Pomp. cap. 25. — Liv. Epil. — Flor. III, 21. — Oros. — Val. Max. IX, 2. — Appian. — Vell. II, 26. — Cic. ad Famil. IX, 21, et de Orat. III, 3. — Diodor. ap. Val. — August. de Civ. Dei, III, 28. — Lucan. II, v. 126.

Vestae confugerat; sed ad aras occisus, sanguine suo simulacrum respersit, ut inane numen, et in tanta infamia pudoris expers, cruore saltem indefensi clientis erubesceret.

VI. A suis quidem cultoribus ita contemptum est, ut per eos minime steterit, quo minus in ipsis penetralibus mactatus, sempiternum illum horrendae religionis ignem sanguine suo restingueret. Neque satiatus caedibus praetor, ni ludibrium etiam crudelitati adiecisset, truncum Carbonis corpus patibulo affixum, circumgestari iussit; ceterorum quoque corpora per carnificem unco tracta, atque in amnem abiecta sunt. Vxor Antistii Calpurnia Bestiae filia, quum de casu mariti cognovisset, gladio semetipsam interemit. Dum ad hunc modum Italia, ceteraque Europae, bellorum violentia inhorrescunt, Asiam, denuo Mithridate irritato, L. Muraena concussit.

VII. Is relictus a Sulla cum fimbrianis legionibus, ut Asiam ordinaret, triumphi cupiditate, belli novandi causas circumspiciebat. Mithridates, in patrium regnum reversus, bellum Colchis atque Bosporanis faciebat, qui romani belli tempore ab imperio eius defecerant. Colchi Mithridatem filium regis, eum, cuius adversus Fimbriam praeclara, tametsi infelix, opera fuerat, regem deposcebant; votique compotes facti, statim arma deposuerant. Ergo Mithridates, ingenio et peritia rerum suspicax, filii profecto astutia rebellionem eam coeptam arbitratus, quo sibi regnum Colchorum extorqueret, ad se comiter vocatum compedibus aureis vinxit, et paulo post interfecit; minime recenti humanarum mentium fluctuatione, ut nunc liberorum causa quaerant regna, nunc regnorum causa occidant liberos.

§. 6. Val. Max. — Oros. — Appian. — Vell. — Plutarch. — Liv. Epit.

VIII. In Bosporanos deinde adeo magnam copiarum naviumque collegit multitudinem, ut plerique contra Romanos magis haec omnia parata interpretarentur, quam quos ille volebat invasurus videri. Suspiciones horum haud parum movere credebatur, quod Mithridates Ariobarzani Cappadociam ita restituerat, ut tamen loca aliquot opportuna tum quoque retineret. In hac aegritudine animorum, quum ad Muraenam Archelaus cum uxore et liberis perfugisset; adeo magnum ad omnia momentum attulit, ut iam nemo, quin suscipiendum esset bellum, dubitaret. In magna illum invidia, iam a tempore chaeronensis pugnae fuisse, supra ostendimus; neque eximi regi poterat, aequioribus conditionibus transigi potuisse, si magis ad suam gratiam, quam ad romanam, Archelaus respexisset.

IX. Igitur ille non ignarus, suspicacem regis animum ne liberis quidem parcere, fuga salutem adeptus, etiam vindicari volebat. Quoque magis moveret Muraenam, sponte sua satis in hanc sententiam proclivem nactus: « Haec, inquit, regum fides est, Muraena! quanto quisque pluribus modis gratiam » eorum meruit, tanto plerumque est suspectior. » Amicos uti non caritate, sed ex usibus suis, deli» gunt; ita, simul eorum ruinam rebus suis utilem » esse crediderunt (vere, an falso in eam inciderint » opinionem, nil refert) quominus crudelissimis exem» plis eos pessumdent, nullo affectu retinentur.

X. » Sed prae ceteris eorum anceps et lubrica est » statio, qui magnis exercitibus praeficiuntur. Quippe » sive feliciter ipsis res decedit, invidia; sive impro» spere, suspicionibus onerantur: neque dicere queas, » utrum sit apud haec ingenia periculosius, quae

§. 8. Oros VI, 2. — Appian. Mithrid. — Dio, lib. XXXIX.

« vincere duces suos volunt, vicisse indignantur. » Ego fortunam utramque ductor copiarum Mithri- » datis expertus, non aliud pro meis meorumque » factis, vulneribus, quorumdam et mortibus, prae- » mium exspectare debui, quam ut imperio tyranni » occiderer, pro magno habiturus beneficio, si solus » hoc paterer, neque liberi mei uxorque una mo- » rerentur. Haec et alia, quae non ignoras, vel me » tacente, satis indicant, quo animo et erga illum » esse debeam, cuius haud sane meritam crudelitatem » fugio; et adversus vos, qui paulo ante hostem, » nunc supplicem vestrum, benignissime suscepistis.

XI. » Vt igitur utrisque gratiam, quam debeo, » referam, confirmo tibi, haudquaquam vanus auctor, » Mithridatem certo certius rebellaturum. Sed ut » potius vestro, quam illius tempore incipiatur bel- » lum, interest; nondum ita paratus est, quin oc- » cupari possit: in eo maximum ad victoriam mo- » mentum esse nosti. Neque ego tam parum amicitiis » ac clientelis valeo, ut non insignem tum in consiliis » hostium indagandis, tum in recipiendis populis, » operam navare possim ». Haec non postrema festi- nandi belli ratio, quum ad priorem cupiditatem ac- cessisset, haud difficulter motus est Muraena, ut, exercitu contracto, Cappadociam ingrederetur.

XII. Ante omnia reddita sunt Ariobarzani, quae ad regnum eius pertinentia Mithridates retinebat. Comana deinde irrupit, maximam iis regionibus pontici iuris urbem, ubi magnae religionis opulentiaeque templum visebatur. In eius urbis praesidio rex Mithridates aliquot equitum alas collocaverat: quas ubi concisas a Romanis esse cognovit, legatis ad Muraenam

§. 11. Memnon. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 535.

missis, pacta cum L. Sulla inita servari postulabat. Forte Graecos quosdam sapientiae studium professos magis, quam praestantes, Mithridates legaverat: hi, sive gentis odio, sive mores regis perosi, contra mandatum et utilitatem eius, a quo veniebant, bellum potius Muraenae, quam pacem, suadebant.

XIII. Igitur quia Sulla, contentus fidem factis repraesentarc, tabulas foederis conscribere neglexerat, negabat pacta se videre, ad quae Mithridates provocaret. Hoc responso legatis reddito, statim praedatum dimisit suos, neque profanis, neque sacris abstinens manus; deinde, quia iam tempus anni rebus gerendis ineptum erat, hibernandi causa in Cappadocia substitit. De his Mithridates, tum ad Sullam missis, tum ad senatum legatis, querebatur: « Omnia se fecisse, » dedisse, quae ex formula foederis et fide bona fieri, » dari oportuisset. Romanis Asiam, regibus Cappado- » ciam, Bithyniam, Paphlagoniam restituisse: reces- » sisse intra patrii regni limites, longissimeque re- » motum a consilio simul et occasione romani belli » diversissimis locis adversus Colchos atque Bospora- » nos dimicasse; quum nulla provocatus iniuria L. » Muraena, quem L. Sulla cum imperio in Asia re- » liquisset, irruptionem in fines suos fecerit, urbes » expugnarit, praesidia regia eiecerit aut occiderit, » et, quamlibet occurrente nemine, divina simul ac » humana latrocinio ac rapinis vexaverit.

XIV. » Nec hunc iniuriarum finem facere consti- » tuisse, in Cappadociae hibernis exercitum tenentem, » ut, quamprimum tempus anni pateretur, redinte- » grare bellum posset. Magnopere igitur postulare, » senatus datam sibi pacem praestet; Muraenam re-

§. 13. Appian.

» vocet; res reddere, bellum omittere, iniuriis abstinere iubeat. Se nec antea lubenter arma contra » Romanos induisse, et nunc passurum omnia potius, » quam ut hos iterum hostes habeat. Providendum » tamen Patribus, ne talibus factis ea invalescat » apud reges et nationes opinio, parum interesse, » socii an vero hostes populi romani habeantur: nam » cupiditate ducum, licentia militum, sublato, quod » interesse debuisset, discrimine, pari violentia et » acerbitate omnes tractari. »

XV. Similia quoque mandata ad Sullam dederat, adiunctis, quae singulariter illum attingebant, qui pacis eius auctor, magna a rege ad bellum accepisset auxilia, maiora exspectare posset. Haec erant superiore anno facta. Caio vero Mario, Cn. Carbone consulibus, quum nondum reversi Roma legati essent, Muraena, transito Haly fluvio, qui et alias copiosus aquis, tum continuis imbribus supra solitum intumuerat, fines Mithridatis libera populatione persultavit; rege nusquam occurrente, ne bello causam dedisse argueretur. Sic Romanus in Phrygiam Gallograeciamque onustus praeda recessit. Ibi convenit eum missus ab senatu Callidius, qui literas quidem nullas afferebat, palam autem Muraenae nuntiavit senatus verbis, regem socium amicumque ne lacesseret.

XVI. Deinde quia cum solo colloqui conspectus erat, neque Muraena ideo minus hostilia faciebat, dolum Romanorum incusans Mithridates, Gordium occurrere, et praedatores coërcere iussit. Ille, quum et milites multos et iumenta comprehendisset, abductis illis, castra castris Muraenae sic opposuit, ut in-

§. 15. Appian.

terfluente amne dirimerentur. Neuter tamen pugnae tentare fortunam voluit, donec ipse Mithridates cum maioribus copiis supervenit. Tum coepto circum amnem proelio, quum rebus omnibus impar Muraena esset, transcenderunt amnem regii, Romanosque, multis caesis, in collem quendam munitum se recipere coëgerunt.

XVII. Mox rege ad oppugnandum collem profecto, quum locus ad resistendum parum aptus videretur, desertus a Muraena est, magnoque labore, regiis subinde carpentibus agmen, per montes aviis itineribus in Phrygiam penetratum. Celeriter vulgata tam insperatae victoriae fama multos adiunxit Mithridati; brevique omnia, quae per Cappadociam dux romanus disposuerat, praesidia deiecta sunt. Mithridates, ut bonis suis rebus honorem diis haberet, in alto monte sacrificium Iovi bellorum praesidi patrio more fecit.

XVIII. Eius haec fuisse ratio traditur. Primus ipse rex in summo montis cacumine more persico, ligna suis manibus allata deponit: tum certatim ab aliis aggesta, postquam in quam maximum fastigium excreverunt, alia circum humiliori strue firmantur. In summo rogo cum melle et lacte vinum oleumque, et generis omnis odores largiter affunduntur; altera pyra, quam humiliorem strui diximus, coenam praesentibus paratam sustinet, qua peracta, ignis subditur. Inde propter copiam materiae, locique altitudinem tantum flammarum emicat, ut ad centum et triginta millia passuum incendium conspiciatur, neque propter ardoris violentiam quisquam eo accedere per dies aliquot proximos possit.

XIX. Id sacrum Persarum olim reges faciebant

§. 18. Strab. lib. XV. — Herodot. I, 31. — Appian. Mithrid.

Pasargadis: inde transiit ad Ponticos velut hereditario iure, quod ii genere Persarum regum erant editi. Nec alienum est, quo Mithridatis nobilitas et pars maiorum cognoscatur, brevem gentis eius recensionem subnectere. Mithridatis, qui tam diu bellavit cum Romanis, eodem nomine pater fuit, Evergetes cognomento; de quo suis locis quaedam memoravimus. Ante hunc regnavit Pharnaces, Sinopensium domitor, quos contra patrem eius Mithridatem Rhodii defenderant.

XX. At Ariobarzanes Amastrin adiunxit regno, nobilem urbem, patris Mithridatis opibus validus, qui Cappadociam et Paphlagoniam annis sex et triginta obtinuerat, valde auctis paterni regni viribus: pater enim eius Mithridates angustius imperavit, praevalente Macedonum potentia; nam Antigonum sectari necessum habuit, ex Alexandri Magni duce potentissimum Asiae regem; a quo etiam fuisset occisus, nisi fuga servasset salutem. Somniaverat Antigonus (res enim est non indigna relatu) se agrum auro conserere; Mithridatem vero demessum aurum asportare in Pontum.

XXI. Laborat hoc etiam insaniae genere humanum ingenium, ut et praedictionum harum ratam esse fidem putet, et nihilo secius pugnare cum fato conetur. Igitur Antigonus tollendum de medio Mithridatem ratus, rem totam Demetrio aperuit, filio suo. Atque ille misertus sodalis et amici, non equidem voce monuit, ne iusiurandum patri datum falleret, sed, illo inspiciente, in arena depinxit hastili duo

§. 19. Strab. lib. X, p. 477, et XII, p. 545. — Polyb. IV, 56. — Memnon. apud Phot. cap. 17. — Diod. lib. XX. — Appian.

§. 21. Plut. Demetr. cap. 5. — Appian. — Strab. lib. XII, pag. 562. — Diodor. lib. XV, cap. 90. — Diog. Laërt. in Plat. — Flor. III, 5. — Lucian. in Macrob.

verba, fugere iubens Mithridatem. Atque ille cum sex equitibus profugit, occupatoque castello, cui nomen erat Ciniata, fundamentum iecit eius regni, quod in octava demum successione romanis armis subiugatum est.

XXII. Igitur et conditoris cognomento celebratur, quod ipse primum sui iuris regnum iis locis orsus est, quibus ante Ariobarzanes Phrygiae satrapa, et Rhodobatae filius Mithridates, qui Platonis imaginem dedicavit Musis, precario pro regum persicorum purpuratis praefectisque praefuerant: nam a septem Persis oriundi, datam a Dario rege maioribus suis ad Euxinum Pontum satrapiam, perpetua successione tradiderant posteris. Quorum omnium potentissimus Mithridates, quum et maiorum antiquissimam gloriam, et tum amissas nuper, tum superstites adhuc opes animo reputaret, non satis fractus uno bello, romani populi vastum imperium iterato sumptis armis oppugnare audebat.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM
LIBER LII
IN LOCVM LIBRI LXXXVII LIVIANI.

EPITOME
LIBRI OCTOGESIMI SEPTIMI.

Sulla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Praeneste obsedit: urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Praeterea res a legatis eius, eadem ubique fortuna partium, gestas continet.

I. Sub idem tempus L. Sulla, ducto in Volscos exercitu, Setiam oppidum cepit, non procul inde castra habente C. Mario; qui, audita deditione oppidi, quum prope Signiam ad Sacriportum (id loco nomen) cum quinque et octoginta cohortibus venisset, insequutum Sullam ad pugnam provocavit. Proxima nocte vis us Sullae per quietem C. Marius senior fuerat, praecipiens filio, monensque, vitaret illum diem, minacem et consiliis suis adversum. Id somnium valde confirmavit Sullam, ut eo potissimum die dimicare opta-

§. 1. V. C. 670; A. C. 82. — Appian. Civil. lib. I. — Plutarch. in Sulla, ap. 55. — Liv. Epit.

ret. Idcirco missis, qui Dolabellam arcesserent (is cum parte copiarum procul castra erat metatus) quadrata acie iter versus hostem facere instituit.

II. Nec omittebant Mariani locis opportunis offerre sese, et alibi saxa aut cespitem obmoliendo vias claudere, nonnunquam variis locis ex occasione conserere manus; donec ita defatigati pugnando simul eundoque Sullani sunt, praesertim quia molestus imber accesserat, ut prae lassitudine vix consistere possent. Id imperatori nuntiatum a tribunis est, simulque milites ostensi, scutis humi defixis sese sustinentes. Fremens ille frendensque, tempus, quod sibi felicissimum ad pugnam futurum existimaverat, ita perire, signum consistendi castrisque ponendis dedit.

III. Ceterum quemadmodum paulo ante certam eius spem lassitudo militum destituerat, ita tum depositam hostium ferocia reddidit. Marius cum equitibus ferociter invectus (fessos enim atque operi intentos fundi posse speraverat) hac ignominiae specie sic accendit veteranum exercitum vincique insolentem, ut omisso opere, pilisque in margine fossae defixis, gladios stringerent. Hoc initium acerrimi proelii fuit; collatisque signis, aliquamdiu pari contentione animorum dimicatum, donec inclinante sinistro Marii cornu, priusquam aperta fuga fieret, quinque cohortes cum duabus alis signa proiecerunt, et simul transierunt ad hostem.

IV. Ea res ceteros in confessam fugam egit, et, insequentibus alacriter, qui paulo recentiores erant, Sullanis, magna fugientium strages est edita. Fenestella cum quibusdam aliis scriptoribus, interfuisse

§. 3. Oros. V, 20. — Appian.

proelio C. Marium, negant; sed vigiliis laboribusque confectum, signo pugnae dato, sub dio quievisse, et, fugiente iam exercitu, vix potuisse excitari. Fuga reliquias exercitus Praeneste abstulit, quod natura munitum oppidum, Marius etiam praesidiis firmaverat. Sed tanta fuit trepidatio, ut intromissis, qui primi accurrerant, deinde metu, ne una hostes irrumperent, Praenestini clauderent portas; factumque est, ut Marius tum demum superveniens, fune demisso, in murum subduceretur.

V. Ceteri plerique omnes in conspectu suorum caesi captive sunt. Sulla, *viginti millia hostium eo proelio cecidisse*, *capta fuisse octo*, scripsit; *suorum tres tantum et viginti desideratos*. Samnites, quotquot in manus venerant, occidi omnes, tanquam perpetuos hostes nominis romani, Sulla imperavit. Huius pugnae fama Carbonem, a quo Metellus graviter premebatur, sic exterruit, ut protinus ex locis, quae ceperat, praesidia deduceret, et cum exercitu Ariminum properaret. Sed forte fortuna accidit, ut per idem tempus Metello opem ferens Pompeius adventaret; qui, discessu hostis cognito, castra eius occupavit, tergisque abeuntium inhaerens, multis occisis, multis ad deditionem pellectis, magna illum exercitus parte spoliavit.

VI. Et Metellus alium Carbonis exercitum signis collatis cecidit, facili victoria, quia tum quoque inter pugnandum quinque cohortes hostium ad illum defecerant. Neque multo post Pompeius circa Senas devicit Marcium, et, ut praemium laboris strenue navati haberent, urbem captam a militibus diripi pas-

§. 4. Lucan. II, v. 134. — Plutarch. — Auct. de Viris illustribus, cap. 68. — Vell. II, 26. — Appian.
§. 5. Plut. — Appian. — Oros.

sus est. Sed non sicut indulgens in bene meritos, sic etiam insolentibus lenis aut propitius fuit. Mediolani trucidatus iniussu suo senatus fuerat; eaque culpa ad multos pertinebat. Pompeius igitur, ne tumultum moverent, si soli evocarentur, veritus, universum exercitum adesse in concionem iussit.

VII. Sic nocentes, quia cum omnibus acciti erant, aliud quid velle imperatorem rati, affuerunt; et cetera pars exercitus, quae pura ab illo crimine erat, postquam intellecta res est, tanto diligentiorem in custodiendis reis praestiterunt operam, ne illorum fuga sibi tanquam consciis eiusdem noxae imputaretur. Interim L. Sulla compulsum intra Praenestinorum moenia Marium circumvallare coeperat, quia propter loci naturam expugnari armis nequibat: nam supra urbem mons excelsus in altitudinem amplius passuum ducentorum quinquaginta consurgebat; haec arx erat civitatis, et ab diversa parte continentibus iugis angusta cervice iungebatur.

VIII. Igitur fossam vallumque e longinquo duci iussit; operique Lucretium Ofellam praefecit, equitem romanum, qui nuper e carbonianis partibus ad se transfugerat. Id consilium a quibusdam reprehensum est, non improbabiliter quaerentibus, *cur e tot egregiis, quos circa se habebat, viris neminem, sed obscurum et ignobilem hominem ad tantae rei ministerium delegisset: certe foedissimi propositi conscium humiles potius, et servituti paratos extollere voluisse, a bonis viris haud aeque promptum ad turpia obsequium exspectantem.*

§. 6. Front. I, 9.
§. 7. Appian. — Strab. lib. V, p. 238.
§. 8. Appian. — Plut. — Liv. Epit. LXXXVIII. — Vell. II, 27. — Dio apud Vales.

IX. Illa quoque causa subesse putabatur, ne praestantes virtute ac nobilitate homines consiliorum gestorumque laudem ad se retraherent; republicaque restituta, pari cum illo iure censeri aequum putarent. Viles ergo malebat, qui, modicis praemiis contenti, famam potentiamque solidam ad imperatorem transmitterent. Sed paulo ante, quum adversariorum apparatibus omnis Italia streperet, et ingentes passim exercitus contra se ducibus minime contemnendis concitarentur; optimum quemque honestissimumque maximo studio ambiverat, eorumque opera gratanter erat usus.

X. O gravem vitae pestiferamque luem, quae vinculum humanae societatis solvit, maximumque rerum gerendarum instrumentum obtundit ac hebetat! Quem enim omnium fidum nobis, nostraeque utilitatis causa omnia facturum sperare possumus, si haec pessima consuetudo inolevit, ut, quos ob spem praestandae operae caros habuimus, post praestitam spernamus? Ceterum Sulla, rebus ad Praeneste constitutis, Romam petens, omnibus viis globos militum praemittebat, praecipiens, ut exclusi moenibus Ostiam concederent; recepti ad portas praesidii causa remanerent. Sed illis non quae in via modo erant urbes, sed ipsa Roma statim patuit; fame urgente populum, et iam inter tot civilium bellorum vicissitudinem assuetis hominibus potentiori accedere.

XI. Sulla*, quum ex sententia rem procedere comperisset, nihil cunctatus ad Vrbem venit, et copiis in Campo iussis tendere, ingressus, bona inimicorum, qui sub adventum eius omnes profugerant, sub hasta vendidit. Advocato deinde in concionem populo, « necessitatem praesentem miseratus, quod iterum

§. 10. V. C. 670; A. C. 82. — Liv. Epit. — Appian.

» armatus adire Vrbem cogeretur, quam contra omnem vim atque omne periculum, armis suis semper studuisset defendere; improbitatem atque pervicaciam adversariorum incusavit, qui neque secunda fortuna quiescere, neque adversa poenitere didicissent.

XII. » Sibi semper certum fixumque fuisse, in honorem communis patriae, acerbissimis adversariis parcere. Huius animi se non suos tantum duces legatosque, sed ipsum populum romanum habere testem, cui lenitatem suam semper approbarit, quamdiu suo se ingenio uti perversitas inimicorum sivisset. Sed ubi viderit, eosdem illos, quorum iniurias patriae condonasset, suam mansuetudinem pro ignavia accipere, atque velut impune quidlibet ausuros, ipsi patriaeque eandem perniciem meditari; vim atque temeritatem improborum virtute ac constantia repulsurum, scelestis atque nefariis armis iusta ac pia opposuisse.

XIII. » Affuisse etiam causae meliori deos, affuturosque. Confiderent igitur Quirites, et quemadmodum temperando a bonis innocentium, quae diripienda ipsis pravi homines obiecissent, insigne edidissent benevolentiae suae in has partes documentum, ita nihil a se aliud, quam quae ipsis essent optatissima, exspectarent, paulo post sublatis discordiis, pacem, et qualem desiderarent reipublicae statum, visuri. » Haec ita, uti dicta erant, a plerisque accipiebantur: at quibus reputatio temporum, et quae paulo ante viderant, acrius exercebant ingenia, rem esse periculi plenissimam autumabant.

XIV. « Etiam melioribus seculis, quum nondum » quotidianis rebus accenseri bella civilia, et in urbe, in foro, in curia pugnae caedesque possent,

» saepe discordiam partium ad sanguinem necemque
» imbecilliorum pervenisse. Sullam, tametsi mirifice
» adhuc lenitatem praeferat, ita tamen irritatum ab
» adversariis esse, ut ab ipsa Modestia vix possit po-
» stulari, in tanta vindictae et causa et occasione,
» incruenta reipublicae conversio: neque illum in-
» genio abhorrere a saevitia, sed tempori dedisse,
» ne praemature effervesceret; ne sic quidem tempe-
» rare potuisse, quin evidentia nonnullà crudelis
» animi argumenta erumperent.

XV. » Priore sane bello, quum servatus a Mario
» ad legiones iam alii decretas rediisset, vi ac armis
» omnium rerum arbitrium arripuisse; Vrbem occu-
» passe; multisque, ipso connivente, interim et iu-
» bente, occisis, coëgisse senatum, ut complures
» egregios viros facultatibus suis exutos, patriae ad-
» spectu privatos, hostes iudicaret. Sed nec ambi-
» tionem eius minus, quam iracundiam metuendam
» esse. Cupiditate honorum et dominationis multos
» ingenio mites eo se praecipitare, unde sine suo,
» aut aliorum exitio eniti nequeant. Iam vero ita
» comparatum in rebus humanis, ut sine ulla cun-
» ctatione alios quisque pro se, quam se pro aliis
» perire malit.

XVI. » Non posse exsistere clementem animum in
» civili victoria; iras, odia, offensas, quamquam mi-
» tissimos mores exacerbare: accedere licentiam
» summae potentiae; et interdum vel a nolentibus
» aliquid durius fieri, ut admoneantur homines,
» quantum victoribus liceat, si velint: multa quoque
» contra voluntatem facere cogi, ut satisfaciant adiu-
» toribus victoriae: horum inexplebilem avaritiam
» nullis unquam opibus exsatiari posse; sed ad has
» parandas opus esse crudelitate: nam et adimi bona

» innocentibus invidiosissimum esse, et iniustissimos » etiam, quum facere scelesta nihil pensi habeant, » probos tamen videri malle: nihil ergo reliquum, » quam ut quibus eripere facultates constituerint, » eis prius adimant vitam, quo tanquam sontes pu- » nivisse credantur. »

XVII. Ceterum Sulla, non diutius Romae moratus, quam ut curatis instantibus, amicorum quosdam urbanis rebus praeficeret, inde contento cursu Etruriam petiit; quod apud Clusium Carbo consul florentes copias, ipsum partium robur, contraxerat. Accesserant Celtiberorum alae, quas nuper Hispaniarum praetores consulibus auxilio miserant: cum his praecursores Sullae contracto ad Clanim fluvium equestri proelio, circiter quinquaginta occiderunt; ducentos septuaginta non captos, sed sponte transgressos, deduxerunt ad imperatorem. Carbo, re cognita, infensus Celtiberis, et parem reliquorum perfidiam metuens, circumdatos valida manu omnes trucidavit. Eodem tempore Sulla cum alia parte copiarum in agro caletrano circa Saturniam coloniam oppositos sibi hostes vicit; et Metellus, Ravennam navigans, uritanum agrum planum et frumenti feracem in potestatem redegit.

XVIII. Aliae quoque sullanae copiae in Neapolitanorum oppidum noctu proditorum opera recepti, promiscua caede compleverunt omnia, triremesque civitatis abduxerunt. Etiam, ut ubique eadem partium fortuna esset, in spoletinis campis Pompeius Crassusque Carbonianorum tria millia conciderunt, Carinatisque castra circumsederunt. Inter haec Sulla Carboque, capita factionum, apud Clusium, ab oriente

§. 17. Appian. Civil. lib. I. — Liv. XXXIX, 55.

die ad occidentem commisso proelio, neutro inclinante victoria, tenebrarum superventu dirempti sunt. Carbo deinde copias magnas ad eximendum obsidione Carinatem misit; quibus insidiae a Sulla positae, et ad duo millia interempti sunt. Carinas, foedam tenebris et pluvia noctem nactus, ex locis iniquis exercitum ad tutiora deduxit; magis dissimulantibus, quam ignaris hostibus, quod inter caeca tenebrarum et tempestatis ad proelii laborem aleamque prodire pigebat.

XIX. Post haec Carbo ad liberandum Praeneste, ubi collegam fame premi compererat, Marcium cum octo legionibus misit. Eas angustis locis insidiae Pompeii quum excepissent, fuga stragesque facta est, et in tumulum quendam, quod evaserat, reiectum. Marcius, non exstinctis ignibus, ne consilium proderetur, ad Carbonem, ut re desperata, refugiebat; sed prodita re, seditiosis militum vocibus agitatus, auctorque insidiarum, quas essent passi, appellatus est. Eoque tandem irarum ventum, ut, convulsis signis, pars Ariminum peteret, alii passim domos dilaberentur; neque ad summam plus septem cohortibus apud ducem permanerent. Irrita Marcii expeditio M. Lamponium, Pontium Telesinum, Guttam Capuanum italicos duces accendit, ut eo promptius ad auxilium Marii concurrerent.

XX. Neque spernendae his vires, septuaginta millia armatorum erant. Sed ubi hos adventare Sulla cognovit, quibus locis maxime arcta sunt itinera, et necessario transeundum hostibus erat, castra metatus, frustra quaerentes aditum, exclusit. Proinde Marius, nullam, nisi in se ipso, spem reliquam videns, inter oppidum et opera Sullae (spatium enim satis magnum intererat) castellum exstruxit, machi-

nisque et copiis ibi collocatis, eruptionem tentavit. Sed quum per complures dies nequidquam se fatigasset, accurrente Sulla, intra Praeneste repulsus est.

§. 20. Plut. in Sulla, cap. 27. — Appian. — Liv. Epit.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LIII

IN LOCVM LIBRI LXXXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI OCTOGESIMI OCTAVI.

Sulla Carbonem, exercitu eius fuso ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque caeso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli ex italicis populis nondum arma posuerant, iuxta urbem romanam ante portam Collinam debellavit; recuperataque republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. Octo millia deditorum in villa publica trucidavit; tabulam proscriptionis posuit; Vrbem ac totam Italiam caedibus replevit; inter quas omnes Praenestinos inermes concidi iussit; *Marium*, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus praesectis, et effossis oculis, necavit. C. Marius, Praeneste obsessus a Lucretio Ofella, sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit; id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Pontio Telesino, fugae comite, stricto utrinque gladio, concurrit; quem quum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret.

I. Paulo ante, quam Sulla ad Sacriportum dimicaret, a ducibus eius, duobus Serviliis ad Clusium, Metello Pio ad Faventiam, M. Lucullo circa Fidentiam,

Carbonianos magnificis proeliis victos esse, Velleius Paterculus retulit. Sed ego Livianam historiam vestigiis persequutus, seriem rerum, Appiani quoque testimonio fultus, aliter contexui. Igitur, quibus temporibus repulsus intra praenestina moenia Marius fuit, iisdem ad Faventiam Carbo Norbanusque per absentiam Sullae Metello imminentes, coniunctis exercitibus prope castra eius vix una hora diei reliqua venerunt. Et quamquam statim affutura nox erat, praeterea locum pugnandi densa circum vineta arctabant, ira magis, quam consilio, impetum fecerunt, tanquam inopinata audacia plus formidinis illaturi.

II. Sed iniquo loco, quum impediti vitibus milites procederent, neque armis uti possent, magna caede victi sunt; exercitusque omnis ita dissipatus, ut morte decem millium, sex millium transfugio, ceterorum, quo cuique visum fuerat, abeuntium desertione, non ultra mille hominum servatis ordinibus Arretium sit reductum. Alia quoque legio Lucanorum, quam P. Albinovanus, qui cum Mario sene hostis iudicatus fuerat, ducebat, frustra indignante Albinovano, signa ad Metellum transtulit: ille quum, omnibus tentatis, retinere deficientes nequivisset, ad Norbanum se recepit. Deinde fata partium, et quam frustra obniteretur, reputans, animo commutato, neque simplici scelere proditionis contentus, Norbanum, et qui una erant duces, invitavit.

III. Norbanus ipse non accessit; Flavius Fimbria ceterique quum venissent, omnes inter ipsas epulas trucidati sunt. Albinovanus ad Sullam profugit. Harum cladium fama quum Ariminum, Albinovani pro-

§. 1. V. C. 670; A. C. 82. — Vell. II, 28. — Liv. Epit. — Appian.
§. 2. Oros. V, 20. — Appian.

ditione oppressum direptumque, deinde alia multa iis locis praesidia alienasset, Norbanus nemini suorum, rebus suis adversis, fidem mansuram ratus, privato navigio Rhodum avectus est. Carbo, nihil non in eo situm videns, si praenestina solvi obsidio posset, L. Damasippum cum duabus legionibus eo proficisci iubet; sed nec ab hoc quidem, occupatis per Sullam angustiis, penetrari quitum. Metellus interea, quidquid a Ravenna ad Alpes gallicorum populorum colit, adiunxit partibus; et ad Fidentiam in agro placentino M. Lucullus, quum a Quintio obsideretur, cum sexdecim cohortibus adversus quinquaginta eruptione pugnavit, caesisque millibus octodecim, castra quoque vi cepit.

IV. Alacritatem militum ante id proelium ea re mirifice auctam ferunt, quod, cunctante Lucullo, clemens ventus e vicino prato florum magnam copiam in vallum eius compulit, qui scutis galeisque haerentes, coronati ab hoste exercitus speciem referre visi, velut certo victoriae omine ad conandum omnes impulerunt. Inter haec etiam a M. Crasso res in Vmbria gestae, et insigne iis locis municipium Tuder receptum est. Hac aliae super alias clades ita perculerunt Carbonis animum, ut de retinenda Italia desperaret. Igitur quamvis ad Clusium adhuc triginta militum millia haberet, praeterea duas sub Damasippo legiones, alias itidem sub Carinate et Marcio, Samnitum quoque ingentes copiae partibusque fidae supercessent; turpi formidine Italiam, atque exercitum consul deseruit, cum amicis in Africam profectus.

§. 3. Cic. in Verr. I, 14, et ibi Pedian. — Appian. — Liv. Epit. — Oros. — Plut. in Sulla, cap. 53.
§. 4. Plut. in Crasso, cap. 10. — Appian. — Plin. VIII, 57.

V. Relictus ad Clusium exercitus cum Sullanis acie commissa, post viginti ferme millium interitum, dissolutus est, reliquis in suam quoque patriam sparsis. Decus huius victoriae a quibusdam duobus Serviliis, ab aliis Cn. Pompeio vindicatur. Quid veri sit, haud facile queas discernere; omnes istos duces simul affuisse proelio, non sit absurdum existimare. Servilii certe magnam eo bello et praeclaram operam fuisse, boni auctores prodiderunt. Sed Carinas et reliqui carboniani duces iunctis copiis ad angustias accesserunt, extremo conatu simul cum Samnitibus perrupturi. Quippe Samnites inde repulsi Campaniam Etruriamque vastabant, sub invidia partium se vindicantes.

VI. Id quoque frustra fuit: ergo quum neque tenere propositum possent, et instante hinc Sulla, inde Pompeio, neque progredi facile, neque regredi tutum videretur, nocturno itinere Romam petierunt, virorum et commeatuum inopia haud difficilem captu arbitrati; et ad duodecimum neque amplius ab Vrbe lapidem castra in Albano monte posuerunt. Ibi nocte exacta, haud exigua cum spe, quod tantis totque ducibus imposuissent, simul cum luce profectos ex urbe nobiles iuvenes, una cum Ap. Claudio insigni viro ceciderunt. Octoginta millia bellatorum erant; dimidium eius numeri Samnites implebant, quos solos omnium Italicorum arma retinentes Pontius Telesinus civis eorum ducebat, vir domi bellique fortissimus, et magnis certaminibus inveteratus.

VII. Igitur quum res ad summum timorem spectaret, Vrbsque tota tumultu et clamoribus sequioris

§. 5. Sallust. apud Serv. et Incert. 9. — Liv. Epit. — Appian. — Vell. II, 28. — Plut. in Sulla.

§. 6. Flor. III, 21. — Plutarch. — Appian.

praecipue sexus personaret, primus ab imperatore Sulla cum septingentis equitibus citato cursu Balbus affuit; qui tantum moratus, donec sudor equorum consisteret, statim iterum frenari eos iussit, et ad distinendum hostem procucurrit. Interim Sulla, raptim exercitu ducto, ad portam Collinam circa meridiem pervenit, castrisque ad Veneris fanum positis, ut quique primum advenerant, prandere milites, deinde in aciem assistere, iussit. Iam enim et hostes ad Vrbem castra metabantur. Ibi Dolabella et Torquatus magnopere Sullam obtestati sunt, « ne lassatis itinere » militibus patriae salutem in uuius pugnae discrimen » committeret.

VIII. » Non Marium ex adverso et Carbonem, inimicissimos homines, Romanos tamen, sed Lamponium cum Lucanis, sed cum Samnitibus Telesinum » consistere, infestissimos romano nomini, bellicosissimosque et populos, et duces. Atque illos multarum horarum quietem curandis corporibus consumpsisse: sibi suisque simul faciunda omnia, eundum, prandendum, pugnandum esse; non equis, » non viris, solidum adesse robur, ut cibo ac quiete » refectis hostibus obiici debeant. Esse quidem sibi » militum fidem eximiam, esse virtutem, hactenus » etiam Fortunae singulare obsequium affuisse; sed » neque ab illis plus, quam possint, neque ab hac » plus, quam soleat, exspectari oportere.

IX. » Nunquam non timendam casuum humanorum » vicissitudinem; et quamlibet fortes viros a deterioribus opprimi posse, si cum validis et refectis ipsi » labore ac inopia debiles committantur. Non esse » causam festinandi, ubi meliorem tuam, quam ho-

§. 7. Appian. — Plutarch. — Oros. V, 20.

» stium conditionem, factura mora videatur. Si paululum quiescat, non modo redituras militi vires; sed hostium ex desperatione natam audaciam, tempore et spatio rectius omnia aestimandi defecturam. Nunc adhuc, dum animi caleant, acre proelium facturos: ubi refrixerit impetus, et modo validissimum iuxta se exercitum, nec procul inde caput rerum Romam recogitaverint, modo suarum adversarumque partium reputaverint fortunam, aut posituros arma, aut minus constanter oppositutos ».

X. Nihil motus horum precibus ac monitis Sulla, » Iam in eo res est, inquit, ut, quod restat negotii, celeritate confici debeat. Mori praestat, quam hanc ferre ignominiam, ut, me incolumi et inspectante, Samnites Lucanique obsedisse Romam glorientur. Tecta urbis, et capitolinam arcem, et quidquid ibi deorum hominumque est, quoties respicerem, exprobrare mihi vel timiditatem, vel negligentiam crederem, si unum diem amicos nostros in metu, adversarios, si qui etiamnum Romae sunt, in spe versari passus essem. Neque militum lassitudinem, nec Fortunae inconstantiam obieceritis. Viverent adhuc immensa hostium agmina, neque praenestinis moenibus Marium inclusisset necessitas, si ad Sacriportum his argumentis a pugna fuissem absterritus.

XI. » Milites mei, etiam fessi, bene pugnare possunt; et de Fortuna quantum mihi pollicear, quibusque inductus rationibus, haud semel audivistis. Illa, illa, sicuti perpetuo consuevit, nunc quoque reperiet, aut faciet nostrae victoriae viam. Nec adeo temere coeptum mihi consilium existimaveritis:

§. 10. Appian.

» animos exercitus magis, quam corpora respicio: » quamdiu illi vigent, non deerunt etiam fessis la- » certis vires; et tamen spatium erit cibo ac modica » quiete reficiendi membra. Vos ergo alacres, bona- » que spe pleni, ad curandum vestras partes disce- » dite; militemque, ut solitam nobis virtutem prae- » stet, excitate: nam ego, quod mihi, reipublicae, et » exercitui bene vertat, signum pugnae confestim » dabo. »

XII. Ita kalendis novembribus post nonam diei horam summis viribus concursum; neque unquam propior victo Sulla, aut in maiore periculo Roma fuit. Dextrum Sullae cornu, cui M. Crassus praeerat, egregie vicit; persequutusque fugientes Crassus certos homines misit, qui rem bene gestam nuntiarent Sullae, et cibaria militi poscerent: nam delatus Antemnam usque, castra ibi posuerat. Sed nocte iam adulta, qui fuerant missi, ad Sullam pervenerunt, defunctum discrimine, cui tum gravissimo ac formidolosissimo subiverat: nam interim, dum oppositos sibi hostes Crassus fundit fugatque, laevum Sullae cornu valde laborarat; quamquam eo ad sistendam suorum fugam Sulla ipse se contulisset.

XIII. Ferunt, albo et pernici equo insidentem, et a duobus hostium equitibus inde agnitum, hastis emissis petitum fuisse; nec animadverso periculo, sed agasone equum impellente, hactenus esse praetervectum, ut pone caudam equi hastae in terra defigerentur. Erat hoc morum Sullae, ut modicum sigillum Apollinis, quod ex templo delphico sustulerat, in conspectu exercitus adoraret, promissamque

§. 12. Vell. II, 28. — Oros. — Plut. in Sulla, c. 59, et in Crasso, c. 10. — Appian. Civ. lib. I.

§. 13. Front. Strat. I, 11. — Plut. in Sulla.

victoriam maturari peteret: id tum etiam eduxit sinu, exosculatusque, fusis, quas praesens trepidatio suggesserat, precibus, cedentibus coepit obsistere; quosdam minis, alios precibus, nonnullos iniecta quoque manu retinens. Neque tamen efficere potuit, ne, multis amicorum familiariumque cadentibus, permixtus agmini fugientium in castra sua repelleretur.

XIV. Et instabat fortunae Telesinus, totaque volitans acie, *adesse Romanis ultimum diem, eruendam delendamque Vrbem*; *nunquam defuturos raptores italicae libertatis lupos*, *ni silva*, *in quam refugere solerent*, *esset excisa*, et alia incendendo militi acclamabat. Igitur multis, qui spectatum prodierant, ad Vrbem refugientibus, senes ad custodiam portarum relicti claustra demiserunt; quibus et alii mortales, et quidam senatorum elisi sunt: tantaque formido fuit, ut propemodum solutus obsidione Marius fuerit, quia multi fuga ad Lucretium delati, perditas res, oppressum Sullam, occupatam Vrbem nuntiabant. Ceterum annitente imperatore, et quia clausis portis aliud praesidium nullum supererat, restituta acies est; demumque post primam noctis horam superior esse res romana coepit: reliquum noctis caedibus datum, castraque hostium capta sunt.

XV. Magna ibi strages fuit, quod imperator edixerat, ne quis Samnis vivus caperetur. Ad quinquaginta hominum millia utrinque desiderata dicuntur. In his et Albinus interiit. Postridie Telesinus semianimis repertus est, victoris magis, quam morientis vultu: caput abscissum cum Damasippi, Marcii, Carinatisque capitibus, qui capti in fuga fuerant, ad Lucre-

§. 14. Vell. — Plut. — Appian.
§. 15. Vell. — Appian. — Strab. lib. V, pag. 249. — Dio apud Vales. — Liv. Epit.

tium missa sunt, ut obsessis Praeneste ostenderentur. Hactenus omnia Sullae praeclara, aut saltem excusanda videbantur. Recuperata respublica, parta pulcherrima victoria, patriae impendens periculum summa vi depulsum, immortalia ad gloriam facinora erant; Damasippum etiam, et alios eiusmodi miseria publica saginatos, iugulari iussos, homines laetabantur.

XVI. Sed statim haec decora omnia, crudelitate, quanta in nullo unquam fuit, foedata sunt; eaque facta edita, et tam a superioribus viri institutis discrepantia, ut vix ab eodem homine profecta viderentur. Modestissimus ante victoriam, simul placere sibi victis Samnitibus coepit (nec enim reliquias belli ullo in numero ducebat), Cinnas et Marios, quorum antea solitus erat incusare saevitiam, longo post se intervallo reliquit; sive recens talem animum indiderat fortuna, sive dissimulatum ad id temporis, detexerat. Postero, quam pugnatum est, die quum Antemnam venisset, tria hominum millia, qui se ab hostium acie abruperant, veniam petitum misere; et ille annuit, siquidem aliqua prioribus sociis illata clade poenitentiam partium approbassent.

XVII. Illi cum aliis conserta manu, amissis occisisque multis, quod supererant (cognita enim causa caedium, ceteri quoque eadem auspicia sequuturos dixerant) ad octo millia Sullae se dediderunt. Eos in villam publicam ingredi iussos, quasi inter suos milites descripturus, eodem tempore, quo senatum in aedem Bellonae convocari iusserat, crudelissime trucidavit; multique simul pagani, qui forte eodem venerant,

§. 16. Sallust. Catilin. cap. 51. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. II, 28. — Ios. Antiochen. apud Vales. — Plut.

§. 17. Liv. Epit. — Dionys. V, 87. — Plut. — Strab. lib. V. — Oros. V, 21.

etiam sullanarum partium homines, perierunt. Corpora in Tiberim proiecta sunt.

XVIII. Dum tanta multitudo caeditur, ipse verba in senatu faciebat; Patribusque ad horribilem tumultum ac clamorem, quem tot millia indigne moritura edebant, exterritis; eodem, quo dicere coeperat, vultu, vocisque tenore, « Hoc agite, inquit, Patres conscripti : pauci seditiosi iussu meo puniuntur. » Qua tantae acerbitatis voce, vix quidquam ab ullo homine dictum puto truculentius. Proximis deinde multis diebus passim per Vrbem caedes factae, tanta gladiorum licentia, ut, quem quis vellet, occideret: inimicos suos maxime tollebant; deinde, quorum aut dignitas invidiam, aut res familiaris praedam luculentam ostentabat.

XIX. Eadem ista, velut signo ab Vrbe dato, per omnem Italiam fiebant; et ubique per colonias ac municipia, quos adversatos Sullae, aut satellitum eius alicui constabat, trucidabantur. Plurimi sanguinis, alii spoliorum cupiditate, caedes perpetrabant; erant et qui periculum sibi metuebant, ni aliorum exitio studium partium significassent. Tandem C. Metellus iuvenis ausus est in senatu interrogare Sullam, *ecquem ergo suppliciorum finem statuisset?* « Non » enim, inquit, hoc deprecamur, ut, quos decre- » visti tollere, vivant; sed ne, quos conservatos cu- » pis moriantur. »

XX. Aiunt et Q. Catulum palam dixisse, « Cum » quibus tandem victuri sumus, si in bello armatos, » in pace inermes occidimus? » Tum negante Sulla,

§. 18. Val. Max. IX, 2. — Dio. — Plut. — Oros. — Flor. III, 21. — Senec. de Benef. V, 16, et de Clement. I, 12. — Lucan. II, v. 196.
§. 20. V. C. 670; A. C. 82. — Plut. — Oros. — Flor. III, 21. — Sallust. Hist. I, in orat. Lepidi. — Dio. — Liv. Epit.

constitutum adhuc sibi esse, quibus velit parcere; subiecit Fursidius primipilaris Sullae, turpissimus assentator, qui mox in petitione magistratuum egregiis hominibus praelatus est, « Quin igitur edis, quos tibi » punire certum est? »

XXI. Id se facturum recepit: neque multo post, re neque cum senatu, neque ullo magistratuum communicata, proscriptionis proposuit tabulam, qua nomina octoginta continebantur; inter quae consularia quatuor, Carbo, Marius, Norbanus et Scipio; deinde Sertorius, et alii, quos Sulla prae ceteris oderat: omnium ad inauditae antea saevitiae tyrannicique imperii exemplum indignatione commota, tantum uno die interposito, ducentos viginti, dein postridie iterum haud pauciores adscripsit.

XXII. Adiecit pro concione, *eos, quorum meminisset, proscripsisse; de ceteris decreturum, ubi in mentem venisset.* Receptatoribus etiam proscriptorum poena mortis est proposita, non excepto, sanguine iunctos, an externos servare voluissent. Et sicut humanitati supplicium, ita crudelitati et perfidiae merces dicta est, in singula capita talenta duo: haec servo, si dominum occidisset; haec, si parentem, filio repraesentabantur. Proditoribus etiam latentium praemia constituta sunt. Denique quatuor millia septingenti, quos ea pestis sustulit, iubente Sulla, tanquam ad praeclari facinoris servandam memoriam, in tabulas publicas relati sunt. In his senatorum equitumque romanorum duo millia fuisse traditum.

XXIII. Neque Romae tantum, sed per universam Italiam, furialis illa tempestas desaeviit. Severae pas-

§. 22. Appian. Civ. lib. I. — Plut. — Vell. II, 28. — Val. Max. IX, 2. — Flor. — Augustin. de Civit. Dei, III, 28. — Liv. Epit.

sim quaestiones habebantur, si quis sub Mario, aut Carbone, legatisve eorum stipendia civili bello meruisset; si partes ope, consilio iuvisset; si omnino studiosus illarum fuisset. Quibusdam etiam crimini datum referunt, quod cum aliquo eorum commune iter inivissent. Ibi omnia divina humanaque violata et polluta sunt: mariti in gremiis uxorum, in sinu matrum liberi confossi: sacra hospitalia, caerimoniae et religiones deorum, ipsaque eorum penetralia, nemini securum adversus percussores perfugium dabant.

XXIV. Eratque numerus exiguus per iram aut odium victoris pereuntium, prae multitudine eorum, qui facultatum causa necabantur: quorum etiam per nomenclatorem conquisita nomina tabulae proscriptionis tyrannus adiecit. Q. Aurelius, vir quieti animi, et conscientia securus, quum tantum aliorum sibi dolendam vicem putaret, lectis proscriptorum nominibus, quum se quoque videret adscriptum, « Vae » misero mihi, inquit, fundus Albanus me persequi» tur ». Neque longe progressus, a quodam, qui eum agnoverat, percussus est: idemque sive Lollii, sive cuiusdam alterius fatum, sed ex merito fuit.

XXV. Is singulari pravitate ingenii inter turbam in forum ad legendam tabulam gestiens procurrerat, et quorum proposita nomina cognosset, in eos multa contumeliose dicebat, calamitate miserorum gaudens: igitur hunc statim divina corripuit ultio; namque dum legendo carpendoque singulos pergit, suum in una tabula adscriptum nomen videt: quare metu obmutescens, quum se capite adoperto subduceret,

§. 24. Oros. — Diodor. apud Val.
§. 25. Oros. — Dio.

agnitus, et e vestigio, laetantibus, qui adstiteran', omnibus, confossus est. Inde latior in omnes pavor, nec quid aut facerent, aut omitterent, quo tuti forent, satis sciebant.

XXVI. Accederes ad tabulam, pro curioso periclitareris; non accederes, pro indignante; quaereres, quid sciptum esset, pro te aut tuis conscientia sollicitus videreris; adstares tacitus, odiis latronum obiicerere, tanquam tristi silentio praesentia damnans: nam et multi, quod vel subriserant ad talia, vel frontem contraxerant, caedebantur: neque aut amici casu ingemiscere, aut adversarii exitio laetari impune erat. Praeterea multis perniciosus cognominum error erat, quae percussores, ubi proscriptos non nossent, aliis affingebant; oriebaturque saepe imponentium cognomina et reiicientium vehemens contentio.

XXVII. Ne mulieres quidem exemptae penitus periculo erant, quin etiam illarum nonnullae gladiis homicidarum obiicerentur. Inter has miserias minus videbantur miserabiles, quos ignaros sortis suae, aut dum illam discunt, percussor occupabat: eorum, qui praeviso periculo se abscondiderant, sollicita et morte tristior vita erat, quia neque profugere, ne deprehenderentur, audebant, neque in tanto omnium metu, quum multi ab amicissimis proderentur, confidere latebris poterant.

XXVIII. Neque securiores erant, quorum nominibus crudelis stylus pepercerat: nec enim modo proscriptos iugulari, sed etiam iugulatos proscribi, obtinuerat. L. Catilina, magnam postea famam sceleribus nactus, quum fratrem nondum proscriptum sustulis-

§. 27. Val. Max. IX, 2. — Dio.
§. 28. Oros. — Dio. — Plutarch. in Sulla. — Senec. de Ira, III, 18. — Flor. III, 21.

set, oravit Sullam, ut tanquam superstitis nomen in tabulam referretur, et impetravit. Ergo ut pro tam pulchro merito dignam referret gratiam, excarnificando M. Mario praetorio, fratre consulis, operam praebuit; cuius cruciatibus nihil vidit illa aetas crudelius.

XXIX. Hunc enim de caprili casa extractum, prius occidi Sulla vetuit, quam exquisitissimis tormentis, ad Lutatiorum sepulcrum, ubi conditus Q. Catulus pater erat, laceraretur; quia L. Caesar ad Varii bustum occisus a Marianis fuerat. Raptus ergo per ora vulgi Marius trans Tiberim, et virgis inter eundum caesus, oculis erutis, perfractis cruribus, amputatis manibus, exsecta lingua, membris omnibus contusis, infelicem spiritum per summos cruciatus reddidit. Ad hoc tam immane spectaculum quum forte adstans M. Plaetorius senator linquente animo concidisset, illico mactatus est.

XXX. Ibidem etiam Venuleius triumvir periit. Caput sua manu desectum, Catilina per Vrbem eadem manu retulit ad Sullam: erat enim spectaculis eiusmodi nihil Sullae suavius; et omnium, qui ubique erant occisi, capita ad illum relata, pro Rostris proponebantur, eademque omnia pericula creabant intuentibus, quae de proscriptionis tabula memorata sunt. Sed Catilinam tam gnavum suae crudelitatis et industrium satellitem, Gallis, quorum potissimum ministerio in occidendis hominibus utebatur, praefecit: a quibus M. Volumnius, L. Tantasius, aliique illustres equites romani sunt trucidati; inter quos Q. Caecilium sororis suae virum, qui aetate et ingenio

§. 29. Val. Max. — Q. Cic. de petit. Cons. cap. 3. — Liv. Epit. — Oros. — Senec. — Sallust. ap. Iul. Rufin. et Incert. 29; et in Editione Paris. pag. 117, seqq. — Lucan. II, v. 173. — Pedian. in Tog. Candid.

quietus, neutrarum partium fuerat, Catilina suis manibus occidit.

XXXI. Interim M. Marii caput Praeneste missum, Caium consulem ad ultimam desperationem adegit: nam qui cum eo obsidebantur, postquam aliorum ducum audivissent interitum, aliorum ipsi vidissent praefixa hastis capita, perisse Carbonis copias, fugisse Norbanum, Vrbem in potestate Sullae esse cognossent, oppidum Lucretio dediderunt. Marius per cuniculum, quales Praeneste fuisse aliquot antiquitus, ex Strabone discimus, conatus evadere, postquam septum hostili exercitu exitum intellexit, cum minore Telesino, eius, qui ad portam Collinam occubuit, fratre, belli fugaeque socio, strictis pugionibus concurrit; eoque interfecto, ipse leviter vulneratus, servo suo cervicem praebuit. Sunt, qui sua manu, sunt, qui a sullanis militibus, in id ipsum dispositis, interemptum putent.

XXXII. Caput ad Sullam relatum, et ab eo pro Rostris positum est, cum cavillo in aetatem consulis, quem *antea remum, quam gubernaculum, tractare debuisse* dicebat. Neque tamen ille indignus tanto nomine credebatur; animoque parenti non dissimilis, fortunam iniquiorem habuisse: neque dubitari posse, quid de eo Sulla iudicaverit, qui tum demum, postquam sublatus ille fuerat, cognomentum *Felicis*, homo omnium miserrimus, assumpsit; statuamque equestrem auratam cum hoc cognomine poni sibi pro Rostris passus est; et quum Metella geminos eodem

§. 31. Front. Strat. II, 8. — Appian. Civ. lib. I. — Liv. Epit. — Strab. lib. V, p. 239. — Vell. II, 27. — Auct. de Vir. ill. cap. 69. — Val. Max. VI, 8. — Oros. — Diodor. lib. XXXVII. — Plutarch.

§. 32. Vell. — Plutarch. in Mar. cap. 80, et in Sulla, cap. 67. — Val. Max. IX, 2. — Plin. VII, 43. — Appian.

partu edidisset, puerum *Faustum*, puellam *Faustam* appellari voluit.

XXXIII. Lucretius, Praeneste recepto, senatores romanos, quos ibi repererat, partim interfecit, alios coniecit in vincula, donec Sulla advenisset. Ille non diu cunctatus, et illos, et quotquot legati, quaestores, praefecti, tribunique partium illarum fuerant, occidit. Ceteros, spe salutis per P. Cethegum data, in campos progredi iussit: progressis exemit admodum paucos, quorum aliquando usus opera fuerat: reliquam multitudinem tribus agminibus discerni imperavit; ut seorsim Romani, seorsim Samnites, atque Praenestini consisterent.

XXXIV. Tum denuntiavit per praeconem Romanis, *et ipsos mortem esse commeritos, ceterum suo beneficio fore salvos*. Samnites et alios ubique omnes interficere solitus, quod compertum habere dictitabat, *neminem Romanum incolumi Samnio tutum, aut quietum fore*, non dubitavit ad unum omnes caedere. Praenestinorum primo singulos, causa cognita, duci imperaverat; deinde cognitioni se vacare posse negans, universos, quamquam plerique insontes erant, armato milite cinctos, sagittis iaculisque configi, aut concidi gladiis praecepit. Ad duodecim hominum millia sic interierunt, quorum quinque millia Praenestinos fuisse reperio (cetera multitudo Samnitium, opinor, fuit), uni tantum, quocum illi ius hospitii fuerat, incolumitate concessa; quam ille fortiter aspernatus, *neque se salutem patriae suae publico carnifici debiturum* dicens, immiscuit se civibus suis, et inter eos occisus est. Mulieribus tantum et impuberi

§. 33. Oros. — Val. Max. IX, 2. — Appian.
§. 34. Strab. lib. V, p. 249. — Appian. — Liv. Epit. — Plutarch. — Val. Max. — Lucan. II, v. 193.

aetati pepercit Sulla, crudeli misericordia, quum, quibus concesserat vitam, vitae usus ademisset.

XXXV. Nam oppidum longe ditissimum ea tempestate diripuit, agrum publicavit: iam enim desitis fere singulorum homninum poenis, municipia, coloniasque, et civitates integras mulctabat, aliarum arcibus moenibusque dirutis, aliis gravi exactione oppressis; quaedam etiam sub hasta venierunt, Florentia, Spoletium, Interamna, et de quo multa iam diximus, Praeneste. Sulmo quoque, Latii vetus et clarum oppidum, priusquam expugnatum esset, damnatum diruique iussum, cum aliis eiusdem regionis oppidis, ab illis temporibus esse desiit.

XXXVI. Haec omnia Romani sociique, nec immerito, patiebantur, pristinae virtutis simplicitatisque desertores; quos, etiamsi indigna paterentur, meritos diceres vel ideo, quia pati potuerunt: neque enim usquam ea tempestate generosus ille populi romani spiritus, et rebus omnibus antiquior libertatis amor, praeterquam in puerili Catonis animo resedit: is annum agens quartumdecimum, a paedagogo frequenter salutandi Sullae causa domum eius deducebatur; quem ille honorem admissionis exhibere paucis consueverat. Ibi quum subinde recens resecta capita videret, quae viris illustribus dempta dicebantur, magistrum interrogavit Cato, « quid ita nemo talem » tyrannum occideret? » atque illo respondente, » metus enim odio potentior affectus est »; sibi pugionem dari postulavit. Exterritus inde Sarpedo (id nomen erat praeceptori) nunquam postea, nisi excussum, ausus est ad Sullam ducere: tanta constan-

§. 35. Appian. — Tac. — Flor. III, 21. — Strab. — Dionys. V, 87. — Plin. III, 5. — Plutarch. in Sulla, et Praecept. Reip. gerendae, cap. 51.

tia puero, tantumque animi robur inerat, ut solus et securus tyrannidem ferre nequiret, quam tot insignes viri, gentes denique ac nationes, et caput scilicet orbis terrarum Roma, pecudum ritu taciti inultique patiebantur!

§. 36. Plut. in Catone, cap. 5. — Val. Max. III, 1.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC DECIMO VOLVMINE CONTINENTVR.

VOLVMINIS DECIMI FINIS.